

X

U XXIV. 1.

JOG ÉS ÁLLAMTUD. KAR
Seminariumi könyvtár
22 982 XXV.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XXV. KÖTET.

HÉT KÉPMELLÉKLETTEL, HÉT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS NÉGYSZÁZÖTVENHAT ÁBRÁVAL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BAGYARY SIMON. Szent László nagyváradí lovasszobra 211.
- BALÁZS BÉLA. A tibold-daróczi (Borsod megye) bérczúti őstelep. (Első közlemény) 407—415.
- BELLA LAJOS. Római föliratos kőről 418—419. — ism. Wosinszky Mór. Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete 436—438.
- Dr. BLAU LAJOS. ism. «Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler» 175—178.
- BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri sírmező a régibb középkorból 16—33. — Régi magyar emlékek a győri múzeumban 186—188.
- CSALLÁNY GÁBOR. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.
- CZIRÁKY GYULA. Régiségletekről Bács-Bodrog megyében 62—66.
- DARNAY KÁLMÁN. Szeghalmi ásatásról 66—70. — Badacsonyi lelet 96. — Fonyódi urnasírról 160—161.
- DUDÁS GYULA. Bács megyei halmok 288.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. ism. Szepesvármegye művészeti emlékei I. R. írta Divald Kornél 76—85. — Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211. — ism. Dr. Szendrei János. A magyar viselet történeti fejlődése 429—432. — ism. Dr. Récsey Viktor. Keresztény templomépítés az ókorban 441—446.
- FETZER JÁNOS FERENCZ. ism. Dr. Petri Mór. Szilágy vármegye monographiája 432—436.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. ism. Franz Studniczka. Tropaeum Traiani 170—173. — A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 215—217.
- FOLLAJTÁR JÓZSEF. Pöstyén egyházi emlékeiről 267—270.
- FRAKNÓI VILMOS. Mária nápolyi királyné, magyar király leány síremléke Nápolyban 387—393.
- Ifj. FREY IMRE. A kis kőszegi bronzlelet 189—191. — Kis kőszegi és mátészalkai leletekről 257—260. — Két kiskőszegi cserépedényről 423—424.
- GUBITZA KÁLMÁN. Ásatásáról az «Opoljenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában 241—249.
- HALAVÁTS GYULA. Magyar harang föliratokról 161—163.
- HAMPEL JÓZSEF. Lovas istenségek dunavideki antik emlékeken. Második sorozat 1—16. — ism. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge IV. Bd. Szerk. Karl Masner und Hans Seger 85—88. — A marosportusi lovasemlékről 116—124. — ism. Chr. Blinkenberg. Archæologische Studien 173—175. — Az első nemzetközi archæol. congressus Athénében 289—313. — Rejtélyes bélyegű cserépedények 318—322.
- A. HAUPOLTER. Rejtélyes bélyegű cserépedények 322—330.
- Dr. HEKLER ANTAL. Alkamenes tanulmányok I. II. 97—114. — ism. Lysippe par Maxime Collignon 278—281. — Alkamenes (Phidias tanítványa) 333—359.
- KADA ELEK. Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból I. közl. 360—384. — II. közl. 402—407.
- KÁRÁSZ LEÓ. Kolosvári Márton és György 125—137. — Szent László nagyváradí lovasszobra 211—213. — Uti jegyzetek Szent György-szobrokról 314—318.

- KEMÉNY LAJOS. Műtörténeti adatok Kassáról 163—165. — Kassai fegyvergyártókról 270—274. — Mária királyné arczképe Königsbergben 285. — A kigyósi csatt 285—286. — *ism.* Führer für Sammler und Liebhaber 438—439.
- KÖVÉR BÉLA. Sodronyománczos korona a nürnbergi germán múzeumban 146—159.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. A római birodalmi limes föl kutatásáról Pannoniában 213—214.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Új bronzkori leletekről 59—62. — Ujabbban előkerült bronzkori leletek 424—428.
- LESZIH ANDOR. A barczikai lelet 448.
- MAHLER EDE. *ism.* Marc Rosenberg. Aegyptische Einlage in Gold und Silber 169—170. — Budakeszii sírleletek 191—192. — Újabb római föliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
- Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha aranyelet gyomai halomsírból 234—240. — *ism.* E. Krause. Die Werkthätigkeit der Vorzeit 449—441.
- Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES. A pöstyéni egyházi emlékekről 416—418.
- MIHALIK JÓZSEF. Régi magyar műkincesek 45—58. — Felső-mérai La Tène kori vasleletről 261—266.
- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum az 1904-ik évben 182—186.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1904-ben 89—91.
- Br. MISKE KÁLMÁN. Velem-szent-vidi leletről 250—251.
- MYSKOVSKY VIKTOR. A szalánczi váromról és vízfogójáról 70—75.
- ROEDIGER LAJOS. A bácsmadarasi tumulusokról 420—423.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. és embert. társ. 1904. évi deczemberi ülése 89. — 1905 februáriusi ülése 281—282. — Márcziusi ülése 283. — Szeptemberi ülése 447. — Októberi ülése 447. — Novemberi ülése 448. — Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről 137—146. — Az Iparművészet könyve II. k. *ism.* 275—278. — A Zrinyieknek tulajdonított emlékek 393—402.
- TÉGLÁS GÁBOR. A bukuresti n. múzeum 91—95. — Az oresaci «Sidova» nevű földvár 114—116. — A temesváraljai (Duplaji) Grad Cetate nevű földvár 218—221. — A Cetecuje = Váracska nevű előőrsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt 330—333.
- TÉGLÁS ISTVÁN. A toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről 165—168.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Bilisicsi és egyéb újabb leletekről 251—257. — Újabb költörési leletekről 419—420. *e.-r.* *ism.* Károly János. Fejérmegye története 178—180.
- I. y. A pécsi városi múzeum 89.
- K. L. *ism.* Katalog der Ausstellung von altösterreichischen Goldschmiede arbeiten 282.
- Dr. SÓTÉR AGOST † 96.
- Az akad. archæolog. bizottság évi jelentése 1904-ről 283—284.
- Az alsófejérmegyei múzeumtársulat közgyűlése 284.
- A soproni rég. társaság közgyűlése 284.
- Római régiségekről Sopronban 286—287.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- BALÁZS BÉLA. A tibold-daróczi (Borsod megye) bérczúti őstelep I. közl. 407—415.
- BELLA LAJOS. *ism.* Wosinszky Mór. Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészége 436—438.
- CZIRÁKY GYULA. Régiségleletekről Bács-Bodrog megyében 62—66.
- DARNAY KÁLMÁN. Szeghalmi ásatásról 66—70. — Badacsonyi lelet 96. — Fonyódi urnasírról 160—161.
- DUDÁS GYULA. Bácsmegyei halmok 288.
- Ifj. FREY IMRE. A kis kőszegi bronzlelet 189—191. — Kis kőszegi és mátészalkai leletekről 257—260. — Két kis kőszegi cserépedényről 423—424.
- GUBITZA KÁLMÁN. Ásatásáról az «Opol-

- jenik» ősemberi telepen Monostor-szeg határában 241—249.
LEHÓCZKY TIVADAR. Új bronzkori leletekről 59—62. — Ujabban előkerült bronzkori leletek 424—428.
LESZIH ANDOR. A barczikai lelet 448.
Dr. MÁRTON LAJOS. ism. E. Krause. Die Werkthätigkeit der Vorzeit 439—441.
MIHALIK JÓZSEF. Felső-mérai La Tène kori vasleletről 261—266.
Br. MISKE KÁLMÁN. Velem-szent-vidi leletről 250—251.
ROEDIGER LAJOS. A bácsmadarasi tumulusokról 420—423.
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Bilisicsi és egyéb újabb leletekről 251—257. — Újabb kőtörési leletekről 419—420.

II. Ókor és régibb középkor.

- BELLA LAJOS.** Római fölíratos kőről 418—419.
BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri sírmező a régibb középkorból 16—33. — Régi magyar emlékek a győri múzeumban 186—188.
CSALLÁNY GÁBOR. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.
Dr. ÉBER LÁSZLÓ. ism. Dr. Récsey Viktor. Keresztény templomépítés az ókorban 441—446.
Dr. FINÁLY GÁBOR. ism. Franz Studniczka. Tropaeum Trajani 170—173. — A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 215—217.
HAMPEL JÓZSEF. Lovas istenségek duna-vidéki antik emlékeken. Második sorozat 1—16. — A marosportusi lovas-emlékről 116—124. — ism. Chr. Blinkenberg. Archæologische Studien 173—175. — Az első nemzetközi archæologiai congressus Athénében 289—313.
Dr. HEKLER ANTAL. Alkamenes tanulmányok I. II. 97—114. — ism. Lysippe par Maxime Collignon 278—281. — Alkamenes (Phidias tanítványa) 333—359.
KADA ELEK. Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból I. közl. 360—384. — II. közl. 402—407.
Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. A római birodalmi limes fölkutatásáról Pannoniában 213—214.
MAHLER EDE. ism. Marc Rosenberg.

- Aegyptische Einlage in Gold und Silber 169—170. — Budakeszi sírleletek 191—192. — Újabb római fölíratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha aranylelet gyomai halomsírból 234—240.
TÉGLÁS GÁBOR. Az oresaci «Sidova» nevű földvár 114—116. — A temesváraljai (Duplaji) Grad Cetate nevű földvár 218—221. — A Cetecuje = Váracska nevű előőrsi állomás a gerebenczi vár csoport előtt 330—333. Római régiségekről Sopronban 286—287.

III. Középkor és Újkor.

- BAGYARY SIMON.** Szent László nagyváradi lovasszobra 211.
Dr. BLAU LAJOS. ism. «Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler 175—178.
Dr. ÉBER LÁSZLÓ. ism. Szepesvármegye művészeti emlékei, I. R. irta Divald Kornél 76—85. — Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211. — ism. Dr. Szendrei János. A magyar viselet történeti fejlődése 429—432.
FOLLAJTÁR JÓZSEF. Pöstyén egyházi emlékeiről 267—270.
FRAKNÓI VILMOS. Mária nápolyi királyné, magyar királyleány síremléke Nápolyban 385—393.
HALAVÁTS GYULA. Magyar harang-fölíratokról 161—163.
HAMPEL JÓZSEF. Rejtélyes bélyegű cserépedények 318—322.
A. HAUPOLTER. Rejtélyes bélyegű cserépedények 322—330.
KÁRÁSZ LEÓ. Kolosvári Márton és György 125—137. — Szent László nagyváradi lovasszobra 211—213. — Úti jegyzetek Szent György-szobrokról 314—318.
KEMÉNY LAJOS. Műtörténeti adatok Kassáról 163—165. — Kassai fegyvergyártókról 270—274. — Mária királyné arczképe Königsbergben 285. — A kigyósi csatt 285—286.
KÖVÉR BÉLA. Sodronyománczos korona a nürnbergi germán múzeumban 146—159.
Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES. A pöstyéni egyházi emlékek 416—418.

MIHALIK JÓZSEF. Régi magyar műkin-
csek 45—58.

MYSKOVSKY VIKTOR. A szalánczi vár-
romról és vízfogójáról 70—75.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Régi kép Mátyás
király oroszországi követségéről 137
—146. — A Zrinyieknek tulajdonított
emlékek 393—402.

TÉGLÁS ISTVÁN. A toroczkószentgyörgyi
ev. ref. egyház szent edényeiről 165—
168.

IV. Vegyes közlemények.

FETZER JÁNOS FERENCZ. ism. Szilágyvár-
megye monographiája 432—436.

HAMPEL JÓZSEF. ism. Schlesiens Vorzeit
in Bild und Schrift. Neue Folge. IV.
Bd. Szerk. Karl Masner und Hans
Segger 85—88.

KEMÉNY LAJOS. ism. Führer für Samm-
ler und Liebhaber 438—439.

MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum az
1904-ik évben 182—186.

MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi mú-
zeum gyarapodása 1904-ben 89—91.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. tár-
sulat 1904. évi decemberi ülése 89. —
1905 februáriusi ülése 181—182. —
Márcziusi ülése 283. — Szeptemberi
ülése 447. — Októberi ülése 447—
448. — Novemberi ülése 448. — Dr.
Szendrei János. ism. Az Iparművé-
szet könyve II. k. 275—278.

TÉGLÁS GÁBOR. A bukaresti múzeum
91—95.

e.—r. ism. Károly János. Fejérmegye
története 178—180.

I. y. A pécsi városi múzeum 89.

K. L. ism. Katalog der Ausstellung von
altösterreichischen Goldschmiede ar-
beiten 282.

Dr. Sőtér Ágost † 96.

Az akadémia archæologiai bizottságá-
nak évi jelentése 1904-ről 283—284.

Az alsófehérmegyei múzeumtársulat
közgyűlése 284.

A soproni rég. társulat közgyűlése 284.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1905 február 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. HAMPEL JÓZSEF. Lovas istenségek
Dunavidéki antik emlékeken. Második
sorozat. (11 ábrával) --- --- 1—16. l.

II. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri sirmező
a régibb középkorból. (13 ábrával)
16—33. l.

III. CSALLÁNY GÁBOR. Régi magyar
emlékek a szentesi múzeumban. (16 áb-
rával) --- --- --- --- 33—44. l.

IV. MIHALIK JÓZSEF. Régi magyar
műkincsek. (10 ábrával) --- 45—58. l.

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR. Új bronzkori
leletekről --- --- --- --- 59—62. l.

II. CZIRÁKY GYULA. Régiségleletek-
ről Bács-Bodrog megyében --- 62—66. l.

III. DARNAY KÁLMÁN. Szeghalmi ása-
tásról. (Négy ábrával) --- --- 66—70. l.

IV. MYSKOVSKY VIKTOR. A szalánczi
várromról és vízfogójáról. (Négy ábrá-
val) --- --- --- --- 70—75. l.

IRODALOM.

I. Szepesvármegye művészeti emlékei.
Első rész. Irta Divald Kornél, ism.
dr. Éber László. (Hét ábrával)

76—85. l.

II. Schlesiens Vorzeit in Bild und

Schrift. Neue Folge IV. Band. Karl
Masner und Hans Seger, ism. Hpl. (Ké-
pes táblával, egy ábrával és egy színes
melléklettel) --- --- --- --- 85—88. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat decemberi ülése, <i>dr. Szendrei János</i>	podása 1904-ben. <i>Milleker Bódog.</i> (Egy ábrával) --- --- --- 89—91. l.
89. l.	IV. A bukuresti n. múzeum, <i>ism. Téglás Gábor</i> --- --- --- 91—95. l.
II. A pécsi városi múzeum, <i>J. y.</i> 89. l.	
III. A verseczi városi múzeum gyara-	

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Dr. Sötér Ágost † --- --- ---	96. l.
II. Badacsonyi lelet, <i>Darnay Kálmán.</i> (Három ábrával) --- --- ---	96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1905 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. HEKLER ANTAL. Alkamenes tanulmányok. I. II. (Két fénynyomatu képmelléklettel és hét ábrával) 97—114. l.	V. Dr. SZENDREI JÁNOS. Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről. (Fénynyomatu képmelléklettel és öt ábrával) --- --- --- 137—146. l.
II. TÉGLÁS GÁBOR. Az oresaci «Sidova» nevű földvár. (Három ábrával) 114—116. l.	VI. KÖVÉR BÉLA. Sodronyzománczos korona a nürnbergi germán múzeumban. (Színes képmelléklettel és öt ábrával) --- --- --- 146—159. l.
III. HAMPEL JÓZSEF. A marosportusi lovasemlékről. (Egy ábrával) 116—124. l.	
IV. KÁRÁSZ LEO. Kolosvári Márton és György --- --- --- 125—137. l.	
<i>Ábrák:</i> Óskori aranyékszerek a tiszafüredi Ásott halomból --- --- --- 159. l.	

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN. Fonyódi urnasírról. (Két ábrával) --- --- --- 160—161. l.	III. KEMÉNY LAJOS. Műtörténeti adatok Kassáról. --- --- --- 163—165. l.
II. HALAVÁTS GYULA. Magyar harangföli ratokról --- --- --- 161—163. l.	IV. TÉGLÁS ISTVÁN. A torockószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről. (Egy ábrával) --- --- --- 165—168. l.
<i>Ábrák:</i> Óskori csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban --- --- --- 168. l.	

IRODALOM.

I. MARC ROSENBERG. Aegyptische Einlage in Gold und Silber, <i>ism. Mahler Ede</i> --- --- --- 169—170. l.	gische Studien, <i>ism. Hpl.</i> (Három ábrával) --- --- --- 173—175. l.
II. FRANZ STUDNICZKA. Tropæum Trajani, <i>ism. Findly Gábor</i> 170—173. l.	IV. Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler, <i>ism. dr. Blau Lajos</i> 175—178. l.
III. CHR. BLINKENBERG. Archæolo-	V. KÁROLY JÁNOS. Fejérmegye története, <i>ism. e.—r.</i> --- --- --- 178—180. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> --- --- --- 181—182. l. II. A tiszafüredi múzeum az 1904-ik évben, ism. <i>Milessz Béla</i> --- 182—186. l. <i>Ábrák:</i> Óskori csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban --- --- --- 188. l.	III. Régi magyar emlékek a győri múzeumban. (Négy ábrával), ism. <i>Börssönyi Arnold</i> --- --- --- 186—188. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. A kisköszegi bronzlelet. (Képes táblával), ism. <i>ifj. Frey Imre</i> --- 189—191. l.	II. Budakeszi sirleletek, ism. <i>Mahler Ede</i> --- --- --- 191—192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1905 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Harmadik Miksa főherceg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Fénynyomatu melléklettel és négy ábrával) --- --- 193—211. l. II. BAGYARY SIMON, KÁRÁSZ LEO. Szent László nagyváradai lovasszobra 211—213. l. III. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT, dr. FERNÁLY GÁBOR. A római birodalmi limes föl kutatásáról Pannoniában 213—217. l.	IV. TÉGLÁS GÁBOR. A temesváraljai (Duplaji) Grad-Cetate nevű földvár. (Három ábrával) --- --- --- 218—221. l. V. Dr. MAHLER EDE. Újabb római feliratos emlékek Dunapenteléről 222—234. l. VI. Dr. MÁRTON LAJOS. Skytha aranylelet gyomai halomsírból. (Két ábrával) 234—240. l.

LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN. Ásatásáról az «Opoljenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában --- --- --- 241—249. l. II. Br. MISKE KÁLMÁN. Velem-szentvidi leletről. (Egy ábrával) --- 250—251. l. III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Bilisicsi és egyéb újabb leletekről --- 251—257. l. IV. Ifj. FREY IMRE. Kisköszegi és	mátészalkai leletekről. (Tíz ábrával) 257—260. l. V. MIHALIK JÓZSEF. A felső-mérai La Tène-kori vasleletről. (Két képes táblával) --- --- --- 261—266. l. VI. FOLLAJTÁR JÓZSEF. Pöstyén egyházi emlékeiről --- --- --- 267—270. l. VII. KEMÉNY LAJOS. Kassai fegyvergyártókról --- --- --- 270—274. l.

IRODALOM.

I. Az Iparművészet Könyve II. köt., ism. <i>dr. Szendrei János</i> --- 275—278. l. II. Lysippe par Maxime Collignon, ism. <i>Hekler Antal</i> --- --- --- 278—281. l.	III. Katalog der Ausstellung von alt-österreichischen Goldschmiedearbeiten, ism. <i>K. L.</i> --- --- --- 282. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. társulat márcziusi ülése, <i>ism. dr. Szendrei János</i> ... 283. l.	IV. Az alsófejmegyei múzeumtársu- lat közgyűlése. ... 284. l.
II. Az orsz. rég. társulat áprilisi ülése, <i>ism. dr. Szendrei János</i> ... 283. l.	V. A soproni rég. társaság közgyű- lése ... 284. l.
III. Az Akad. archæol. bizottság évi jelentése 1904-ről ... 283—284. l.	

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Mária királyné arczképe Königs- bergben, <i>Kemény Lajos</i> ... 285. l.	III. Római régiségekről Sopronyban 286—287. l.
II. A kigyósi csatt, <i>Kemény Lajos</i> 285—286. l.	IV. Bácsmegyei halmok, <i>Dudás Gyula</i> 288. l.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1905 október 15-ikén.)

- HAMPPEL JÓZSEF. Az első nemzetközi archæol. congressus Athenében 289—313. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. KÁRÁSZ LEO. Uti jegyzetek Szent- György-szobrokról ... 314—318. l.	IV. Dr. HEKLER ANTAL. Alkamenes (Phidias tanítványa). (Két ábrával) 333—359. l.
II. HPL. + A. HAUPOLTER. Rejtélyes bélyegű cserépedények. (Negyven ábrá- val) ... 318—330. l.	V. KADA ELEK. Gátéri (Kun-Kisszál- lási) temető a régibb középkorból. (Első közlemény.) (Száznegyvenegy ábrával) 360—384. l.
III. TÉGLÁS GÁBOR. A Cetecuje = Váracska nevű előőrsi állomás a gere- benczi vár csoport előtt ... 330—333. l.	

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1905 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. FRAKNÓI VILMOS. Mária nápolyi királyné, magyar királyleány siremléke Nápolyban. (Két képes táblával) 385—393. l.	III. KADA ELEK. Gátéri (kun-kisszál- lási) temető a régibb középkorból. (8 ábrával) ... 402—407. l.
II. Dr. SZENDREI JÁNOS. A Zrinyiek- nek tulajdonított emlékek. (12 ábrával) 393—402. l.	IV. BALÁZS BÉLA. A tibold-daróczi (Borsod m.) bérczúti őstelep. (Két ábrá- val) ... 407—415. l.

LEVELEZÉS.

I. Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES. A pös- tyéni egyházi emlékek ... 416—418. l.	III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Újabb kő- törési leletekről ... 419—420. l.
II. BELLA LAJOS. Római fölírtas kő- ről ... 418—419. l.	IV. ROEDIGER LAJOS. A bácsmadarasi tumulusokról ... 420—423. l.

- V. Ifj. FREY IMRE. Két kis kőszegi cserépedényről. (Két ábrával) 423—424. l.
 Ábrák: Arany fülönfüggő és arany csüngő, előbbi állítólag Erdélyből való, a düsseldorfi múzeumban --- --- --- --- --- 428. l.

IRODALOM.

- I. Dr. SZENDREI JÁNOS. A magyar viselet történeti fejlődése, ism. *dr. Éber László* --- --- --- --- 429—432. l.
 II. Dr. PETRI MÓR. Szilágy vármegye monographiája, ism. *Fetzer János Ferencz* --- --- --- --- 432—436. l.
 III. WOSINSZKY MÓR. Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete 436—438. l.
 IV. Führer für Sammler und Liebhaber, ism. *Kemény Lajos* 438—439. l.
 V. E. KRAUSE. Die Werkthätigkeit der Vorzeit, ism. *dr. Márton Lajos* 439—441. l.
 VI. Dr. RÉCSEY VIKTOR. Keresztény templomépítés az ókorban, ism. *dr. Éber László* --- --- --- --- 441—446. l.

KÜLÖNFÉLEK.

- I. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptember havi ülése --- --- 447. l.
 II. Az orsz. rég. és embert. társulat október havi ülése --- --- 447—448. l.
 III. Az orsz. rég. és embert. társulat november havi ülése --- --- 448. l.
 IV. A barczikai lelet Leszih Andortól --- --- --- --- 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

2. Viminatiumi emlék a belgrádi múzeumban.
4. Várhelyről származó thrák lovas emlék a nagyszebeni br. Bruckenthal-múzeumban.
5. Thrák lovast ábrázoló dombormű a gyulafejevári múzeumban.
5. Thrák lovas-emlék csonka darabja a gyulafejevári múzeumban.
6. Thrák lovas-emlék csonka töredéke a gyulafejevári múzeumban.
6. Várhelyről származó thrák lovas-emlék a gyulafejevári múzeumban.
7. Domborműves emlék a nagyszebeni br. Bruckenthal-múzeumban.
9. Thrák lovas-emlék Provadiéból Bulgáriában.
11. Dioskurok tiszteletére állított dombormű Görögországból, őrzik a bécsi cs. k. múzeumban.
13. Domborműves ólomtáblácska Sabaczról a belgrádi múzeumban.
15. Ólomkorong viminatiumi sírból a belgrádi múzeumban.
18. Győri sírmező a régibb középkorból 471. sír.
19. Győri sírmező a régibb középkorból 484. sír.
21. Ugyanott 494. sír.
23. Ugyanott 506. sír.
25. Ugyanott 507. sír.
25. Ugyanott 510. sír.
26. Ugyanott 518. sír.
26. Ugyanott 525. sír.
27. Ugyanott 538. sír.
28. Ugyanott 545. sír.
30. Ugyanott 551. sír.
31. Ugyanott 570. sír.
32. Ugyanott 608. sír.
34. Sírlelet a szentes-kunszentmártoni útról.
35. Öcsödi lelet.
36. A szentes-nagyhegyi szőlőkből származó ősmagyar lelet.
38. Sírlelet Tökéről az ú. n. Libahalomról.
38. Szelevényi lelet.
39. Szentesvidéki lelet.
39. Lelet a szentes-nagyhegyi lovas-sírból.
41. Fábiánsebestyéni leletek.
41. Ugyanaz.

43. Szentesi lelet.
44. Bökényi lelet.
45. Bábsütő minta 1746-ból a kassai múzeumban.
45. A lőcsei sodronyzománczos kehely.
47. A mádi ev. ref. templom talpas pohara.
48. A mádi fedeles kupa.
50. A poprádi múzeum bronzmozsara.
52. A kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája.
53. A kecskeméti ev. ref. egyház úrasztali tálja.
54. Szinyei kehely.
55. Rákóczi Lászlóné szül. gróf Bánffy Erzsébet halotti képe 1663-ból.
57. Zrinyi Ilona ékszeres ládája.
68. Szeghalmi cserépedények.
69. Csontzabla Szeghalomról.
70. Kengyelvas Szeghalomról.
71. A szalánczi vár 1640-ben.
73. A szalánczi vár víztartójának alaprajza.
74. A szalánczi vár vízfogója.
74. A szalánczi vár vízfogójának felső nézete és homlokzata.
75. A szalánczi várrom 1900-ban Myskovszky Viktor rajza szerint.
77. A tribsi fatemplom.
78. A leo albus Szepeshelyen.
79. A szepesi székesegyház szentélye.
81. Az iglói templom déli kapuja.
82. A zsegrai templom belseje.
83. A menhardi templom belseje.
84. A bethlenfalvi Thurzó-kastély 1564-ből.
86. 1. Óskori rézcsákányok Sziléziában.
2. Díszes bronzcsákány Sziléziában.
3. A höckerichti lelet a berlini Museum für Völkerkunde-ban.
87. laphoz színes képmelléklet: I. Mátyás király velencei üvegserlege a boroszlói múzeumban.
87. Magyarország címere az I. Mátyás-féle üvegserlegen.
90. Óskori terracotta fejecske Dettáról a verseczi múzeumban.
96. Badacsonyi lelet.
97. laphoz képmelléklet: Az Alkamenes-féle Hermes propylaion másolata Pergamosban.
98. laphoz képmelléklet: Az Alkamenes-féle Hermes propylaion másolata a müncheni Glyptothékában.
105. Krétából származó Athena-fej a Louvre-gyűjteményben.
106. Athena-szobor a chercheli múzeumban.
107. A drezdai Artemis.
108. Női szobor Eleusisban.
109. A drezdai Artemis feje.
111. Athena feje az egykori Disney-gyűjteményből.
112. Athena szobra a firenzei Uffiziben.
114. Az oresácsi «Sidova» nevű földvár.
115. Az oresácsi «Sidova» kelet-nyugati átmetszete; délészaki átmetszete.
117. Lovas isteneket ábrázoló dombormű Maros-Portusról (Apulum tája).
137. laphoz képes melléklet: Mátyás király követsége III. Vasziljevics Iván orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban.
142. Gályaalakú asztaldísz a XV. századból, a Cluny múzeumból.
143. Gályaalakú asztaldísz a XVI. századból, a Jeidel-féle gyűjteményből.
144. Halhólyagos díszű ostyatartó a XVI. század elejéről a m. n. múzeumban.
145. Szőlőfürtforma hólyagos fedeles pohár a XVII. századból a m. n. múzeumban. — Tüzi koszorú a XVI. századból a fraknoi várból.
146. laphoz színes képmelléklet: Részlet a nürnbergi sodronyzománczos koronából.
149. Középkori sodronyzománczos korona Nürnbergben: A) előlről, B) hátulról tekintve.
151. Részletek a nürnbergi sodronyzománczos koronáról.
159. Óskori aranyékszerek a tiszafüredi Ásotthalomból.
160. Bronzkarpercek fonyódi urnasírból.
167. A toroczkói szentgyörgyi ev. ref. egyház kelyhe 1796-ból.
168. Óskori csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban.
173. A zsenai bronzkéz a n. múzeumban.
174. A kopenhágai Sabazios-émlék.
186. Kiliti lelet.
187. Lébény-szentmiklósi lelet. — Vének lelet.
188. Szécsenyi (Sopron m.) lelet. — Óskori csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban.
190. Kis kőszegi lelet.

199. III. Miksa főherczeg bécsújhelyi oltárának középső képe.
201. III. Miksa főherczeg dombormű a bécsújhelyi Szent György-templomban.
204. III. Miksa főherczeg síremlékének fele.
205. III. Miksa főherczeg síremlékének második fele.
219. A temesváraljai Grad-vár (Cetate).
221. A vár átmetszete keletről nyugatra és délről éjszakra.
236. Gyomai lelet.
250. Velemszentvidi bronzfibula.
258. Kisköszegi leletek.
259. Mátételkei leletek.
260. Ugyanaz.
261. Urnak a felsőmérái leletből.
263. Felsőmérái lelet.
265. Ugyanaz.
283. laphoz kettős képtábla: III. Miksa főherczeg oltárának szárnyai (m. n. múzeum). Külső és belső oldal.
319. Magyarországi rejtélyes bélyegű edénycserepek.
320. Magyarországi rejtélyes bélyegű edények.
321. Ugyanaz.
323. Ugyanaz.
324. Ugyanaz.
325. Ugyanaz.
327. A salzburgi múzeumban őrzött csilámkeverékű agyagedények.
328. Ugyanaz.
329. Lenyomatok a salzburgi múzeumban őrzött edények bélyegeiről. — Az edényeken előforduló bélyegek típusa.
340. Az ú. n. Venus genetrix Párisban, a Louvre múzeumában.
341. Az ú. n. Venus genetrix feje.
364. Gátéri (kun-kisszállási) sirleletek a régibb középkorból 2. sir.
365. Ugyanott 3., 4., 5. sir.
366. Ugyanott 6. sir.
367. Ugyanott 7., 9. sir.
369. Ugyanott 11. a) sir.
370. Ugyanott 11. b), 13. sir.
373. Ugyanott 37., 38. sir.
374. Ugyanott 39., 41. sir.
375. Ugyanott 42. sir.
376. Ugyanott 43. sir.
377. Ugyanott 50. sir.
378. Ugyanott 51., 53. sir.
381. Ugyanott 58. sir.
382. Ugyanott 63. sir.
383. Ugyanott 67. sir; az aranyfüggők a 71. sírból.
384. Ugyanott 73. sir.
387. Mária nápolyi királyné síremléke.
388. Mária magyar királyleány arczképe.
396. Lőportartó a XVI. századból.
397. Zrinyi Miklós sisakja.
398. Zrinyi Miklós szablyája.
399. Zrinyi Miklós czimere szablyáján. Üvegfestésű Zrinyi czimer.
400. Puska és annak felirata. A m. n. múzeum régiségtárában, melylyel állítólag Zrinyi Miklóst, a költőt meglőtték.
401. Lőportartó Zrinyi Miklós nevével hamisítva.
404. Gátéri (kun-kisszállási) sírok 86. sir.
405. Ugyanott 98. sir.
406. Ugyanott 99. sir.
409. A tibold-daróczi bérczúti őstelep helyszínrajza.
411. A tibold-daróczi bérczúti őstelep megásott részének kisebbitett rajza.
423. Két kis köszegi cserépedény.
428. Aranyfülönfüggő és aranycsüngő, előbbi állítólag Erdélyből való; a düsseldorfi múzeumban.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aachen 126.
 Aacheni ékszerek 133.
 Aba család 71.
 Abaujmegye 70.
 Abauj-Tornamegye 261, 266.
 Abhandlungen des Arch. epigr. Seminars in Wien. 337.
 Abrincs 29.
 Académie des inscriptions 290.
 Ada 259.
 Adam 207.
 Adamklissi domborművek 92, 170, 313.
 Adonis halála 210.
 Aegæi tenger 1; — szigetei 296.
 Aegina 312.
 Aeginai Aphaia templom 297; — ásatás 309.
 Aeginitis D. 300.
 Aelius Catus 331; — Munatius 233, 234; — Victor 228; — Vitalis 228.
 Agancs 67, 68, 182, 189, 413, 427; — hulladék 67.
 Agias szobra 279, 280, 281.
 Agorakritos 335, 336, 342.
 Agrippa 331.
 Agyagbögre 192; — csésze 183, 191; — csikó 184; csupor 183; — czipfrázó 183; — edény 91, 183, 192, 245, 246, 253, 421, 427; — gyöngy 90; — kanál 183; — kancsó 183, 191, 192; — pohár 183; — urna 261.
 Akadémiai archeologiai bizottság 283, 284.
 Akropolis 98, 307.
 Albert főherceg 197.
 Albertfalva 216.
 Alberti 216.
 Aldunai határvédelem 331.
 Alexandriai Szent Katalin 210; — Heron 299; — művészet 340.
 Alessandro Abondio 198.
 Alkamenes 333—359; — művészete 292; — tanulmányok 97—114.
 Alsó-Dörgicséről származó síremlék 8.
 Alsó-Dacia 91.
 Alsó-fejérmegyei múzeum-társulat 284.
 Alsó-Moesia 91, 332.
 Alsó-Pannonia 318.
 Alsó-Szend 261.
 Almás 216.
 Almásy István 164.
 Alpestesi pteridion 161.
 Altmann 97, 99, 102.
 Amasia 347.
 Ambrus Lajosné 66.
 Amelung 281; — Die Basis des Praxiteles 113; — Die Skulpturen des vatik. Museums 356; — Führer durch die Antiken in Florenz 112.
 III. Amenemhat 170.
 Amerika 289.
 Amerikai archæologiai intézet Athenében 289; — középiskolák 301.
 Amorgos 301.
 Amphora 348.
 Amulettek 177.
 Ancyra 229, 331.
 Anderson 281.
 Andrassy Aladár gróf 275; — Antal 201; — család 201; — Dénes gróf 193, 198; — Gyula gróf 275; — Manó gróf 275; — Tivadar gróf 276.
 Andreas balistarius 271.
 Andreoli Ferencz 275.
 Andromeda 127.
 Andros sziget 309.
 Anjou-ház czimere 390.
 Anjoukori fejedelmek 157.
 Anonymus 417.
 Ant. Rovini 276.
 Antaios-Herakles 334.
 Antenor-féle szobor 307.
 Antigone 302, 310.
 Antik emlékek 1—16; keramika 294; — művészet 290.
 Antike Gemmen 338.
 Antikythera 293, 299.
 Antilibanon 234.
 III. Antiochus 229.
 Antiquités du Bosphore 237.
 Antonescu 120.
 Antoninus császár 212; — Pius 92, 171, 184, 222; — Pius korabeli bronzérem 251.
 Antonio 198; — Orso 391.
 Antonius Bassus 233; — Russus 228.
 Anytos 309.
 Apafi Mihály 394.
 Apamea 229.
 Apamene 229.
 Apatin 216, 281.
 Aphaia—templom 309, 312.
 Aphrodite 100, 101, 309, 338; — szobor készítése 336.
 Aphrodysia 347.
 Apollo 98; — szentély Ptoonhegyen 309.
 Apollon Sauroktonos 275.
 Apoxyomenos 279, 280, 281, 292, 350.
 Appolodoros 291.
 Apulum 116.
 Apulumi domborműves táblácska 5.
 Aquilejai lovasemlék 10, 12; — tábla 120.
 Aquincum 171, 214, 215, 318.
 Aquincumi terra sigillata edények és római nyomok Kolozsmegyében 181; — thrák vallásbeli emlék 1.
 Arany boglár 36, 236; — bulla 434; — csat 94; — csésze 434; — cső 237; — ékszer 96, 159, 239; — fibula 434; — fülönfüggő és csüngő a düsseldorfi múzeumban 428; — gomb 237; — gyöngy 183; — gyűrű 236, 434; — karika 434; — karperecz 434; — láncz 434; — láncszem 183; — lelet 94, 183, 234—240; — lemez 183, 235; — nyakperecz 434; — övrészlet 434; — pityke 238; — pléh 238; — szíjvég 94; — tekercs 238; — torques 94.
 Aranylemezü álarczok 297.
 Aranyosmaróthi Erdődy kastély 277.
 Aranyozott csat 255, 286; — csüngő 37; — díszlemez 402; — kehely 45—46, 54; — korona 158; — pohár 47—48; szög 24.
 Aranyszegélyű bunda 94.
 Arábia 298.
 Arch. intézet Bécsben 5.

- Archæologia istápolása Görögországban 289.; — tanítása 301.
 Archæologiai ásátások módszerei 298.; — congressus Athenében 289—313.; — nemzetközi könyvészet 302.
 Archæologische Studien, irta Chr. Blinkenberg (ism. Hpl) 173—175.
 Arcosolium 444.
 Ardeltos magaslat 305.
 Ardrassy Manó gróf 50.
 Areopagos és Pnyx közötti völgybe irányuló vízvezetés 305
 Ares 346.
 Aresnek másolatai 348.
 Arezzói edények 64.
 Argivische Bronze 333.
 Argos 102, 310, 311.
 Argosi ásátások 290, 309.
 Argyesi templom 94.
 Aristogeiton 99, 348.
 Aristokles 280.
 Aristonoe 309.
 Aristoteles 140.
 Arkadia 293.
 Arkesilas 341.
 Arnett József 276.
 Arnold Konrád 273.
 Aromitopulos A. S. 293.
 Arruntinus 231.
 Arsinoeion 171.
 Artemis 107, 108, 109, 357.
 Asklepios 103, 293, 309.; — -szentélyekben lelt fölíratok 299.
 Aszód 216.
 Aspelin 237.
 Asztaldisz a XV. századból a Cluny-múzeumban 142.
 Athena-fej a Louvre gyűjteményében 105.; — feje az egykori Disney-gyűjteményből 111.; — Hephaestia 103, 105, 106, 110.; — -kép eredete 299.; — küzdeme a gigasok ellen 307.; — Lemnia 112, 336.; — Parthenosnak szentelt templom 289.; — -szobor a chercheli múzeumban 106.; — szobra a firenzei Uffiziben 112.; — -templom az Akropolison 293.
 Athene éghajlata 300.; — városának közép-és újkori helyneveinek származása 300.
 Athenében a Lykaion táján fölászott hippodromos 298.; — tartott első nemzetközi archæologiai congressus 289—313
 Athenei francia iskola 301.; — keresztény emlékek 301.; — nemzeti múzeum 294.; — Propyleion 307.; — stadiumban talált domborműves tábla 293
 Atrium 444.
 II. Attalos pergamoni fejedelem 306.
 Attika mykenei korbelti községei 300.
 Attikai építészet és szobrászat 305.; — művészet kezdetei 307.
 Attila pajzsa és buzogánya 393.; — pipája és koppantója 394.
 Augsburg 194.
 Augustus 171, 331.
 Aurelia Agrippina 232.; — Causa 233.; — Marcia 232.; — Rufiana 226.
 Aurelianus 93.
 Aurelius Antoninus 212, 233.; — Fortunatus 229.; — Rufinus 226.; Silvanus 230.
 Ausztria 197, 203, 213.
 Avar sírlelet 69.
 Avarkori kengyel 20.; övpánt 29.; — sírmelléklet 17.; — sírok 16—33.
 Axeto 231.
 Azara-herma 280.
 Ács 216.
 Ákos 432.
 Ákosi templom 434.
 Álarczok 297.
 Áldozati állatok 3.; — domborművek 307.; — tábla 15.
 Álmos herczeg 435.
 Árpádházi királyok korabeli leletek 33—44.
 Árpádkori lelet 419.; — templom 420.
 Ásatás: Aeginai 309.; — Argosi 290, 309.; — Asotthalmi 182—186.; — budakeszi 191—192.; — chersoni 300.; — delosi 309.; — dodonai 289.; — egyeki 182—186.; — ephe-sosi 292.; — epidaurosi 309.; — gátéri 360—384.; — Gurniában 295.; — győri 16—33.; — knossosi 297.; — Kos szigetén 298.; — krétai 290.; — kun-kisszállási 360—384.; — Larissában 294.; — Lykosurában 309.; — mantineai 309.; — Medinet Ghorauban 299.; — Megalapolisi 294.; — mike-budaházi 69.; — monostorszegi 241—249.; — mykenei 308.; — nagyhegyi 36.; — nicomediai 289.; — olbiai 300.; — olympiai 289.; — orchomenosi 308.; — ó-bébai 255—257.; — Ó-Korinthosban 290.; — ócsödi 35, 42.; — pergamoni 97.; — Phæstosban 297.; — polgárdi 310.; — pusztarábolyi 182—186.; — rhamnusi 309.; — sáphalmi 40.; szeghalmi 66—70.; — szegvári határdombon 40.; — szentesvidéki 39.; — szentes-kunszentmártoni úton 34.; — Thessaliában 294.; — tőkei 37—38.; — triadai 312.; — Tyrinsban 297—308.; — Vajszkai 62.; — Vasilikiben 295.; — vattinai 90.
 Ásotthalmom 182—186.
 Ásotthalmi aranylelet 159, 183.

B

- Baar Mihály 274.
 Babelon E. 299.
 Babes 95.
 Bacchus szentélye 305.
 Bácsa 216.
 Badacson 434.
 Badacsony 160.
 Badacsonyi lelet 96.
 Bagos 432.
 Bagyary Simon Szent László nagyváradi lovas-szobra 211, 213.
 Baja Bálint 161.; — István 161.; — József 161.
 Bajcs 216.
 Baky Endre dr. 42.
 Balanos N. athenei építész 292.
 Balassa 282.
 Balaton 96, 160.
 Balázs Béla 283.; — Béla: Tibold-Daróczi Bérczúti őstelep 407—415.
 Baldwin G. 294.
 Balics Lajos 188.
 Balkán-félsziget 1.
 Balkány 66.
 Balla 432.
 Balog Flóris Ágost 268.
 Balogh E. 269.
 Balotadomb 433.
 Balta 40, 67, 182, 243.
 Bambergi templom 130.
 Bampesti 93.
 Banka 267.
 Baracco-gyűjtemény 292.
 Baracea 226.
 Baranya 424.
 Baranyamegye 60, 189.; — megyei régiség-gyűjtemény 89.; — vár 216.
 Barátföld 216.
 Barberini Apollo 107, 359.; — Hera 342.
 Barczaság 93.
 Barczikai lelet 448.
 Barkaszói lelet 425.
 Barlabas arcufed 271.
 Barokk ornamentumok 55.

- Barra 221.
 Basaharcz 216.
 Basiner, varsói tanár 293.
 Batta 215, 224.
 Battaszék 216.
 Batthyaneum 6.
 Bau- und Kunstdenkmäler 76.
 Baumeister 340.
 Baumhib Bálint 165.
 Bayer Mátyás 274.
 Bazin Ernest 299.
 Bábsütő minta 1746-ból a kassai múzeumban 45.
 Bács-Bodrog 259; — megye 62, 66; — vármegyei Történelmi Társulat 242, 420.
 Bácska 259.
 Bácsmadarasi tumulusok 420—423.
 Bálint-halom 66.
 Bálványos-halom 66.
 Bán 216.
 Bánffy Erzsébet gr. 55.
 Bánostor 216.
 Bányaváros 95.
 Bárd 66, 94, 262.
 Bártfa középkori műemlékei 88.
 Bártfai poharak 88.
 Báthori várkert 435; — Zsigmond 435.
 Báthory István 198, 435; — templom Gyulafejervárott 5.
 Bátmonostor 216.
 Bátor Opos 393.
 Bázias 333.
 Beck Fülöp 439.
 Beheim Bernát 439.
 Belgrád 2; — emlék 2, 3; — múzeum 2, 5, 13, 15.
 Bella Lajos 284, 286; — Lajos: Római feliratos körül 418—419; — Lajos: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete, írta Wosinsky Mór (ism.) 436—438.
 Bellosowicz 251.
 Beneventei ifjú bronzfej 351.
 Benndorf Otto und Niemann Georg: Das Monument vom Adamklissi 92.
 Bercsényi Imre 268.
 Beregmegye 424.
 Beregszászi lelet 425.
 Berettyó 66.
 Berezán szigetén fölászott temető 300.
 Berg János 273.
 Berhidai templom 163.
 Berki János 222, 223, 228, 232.
 Berlini anthropologiai társulat 295.
 Berliner Museum für Völkerkunde 86.
 Berlini táblácska 124.
 Bernátfalvi Bernát Zsigmond 57.
 Berzevicsei epitaphium 431.
 Berzsényi Imre 267.
 Besnyő 216.
 Bessenyoői lelet 94.
 Bethlen-család 71; — Gábor 72, 163; — István 163; — Kata gróf 394.
 Bethlenfalvi Thurzó-féle kastély 84.
 Bezdan 189.
 Bezold 315, 442.
 Bécs 199, 200, 210.
 Bécsi cs. k. múzeum 11; — császári arch. intézet évkönyve 5; — császári fegyvergyűjtemény 394; — Gesellschaft zur Erhaltung und Conservirung jüdischer Kunstdenkmäler 178; — műtörténeti múzeum 157; — üvegpassza 122.
 Bécsujhely 197, 206.
 Bécsujhelyi oltár 198, 199, 201, 203, 208; — Szent-György haja 134.
 Békásmegyer 216.
 Békefy 159.
 Békésmegyeri múzeum 236.
 Béla, I. 419; — II. 43; — III. 79; — IV. 435; — király kardja 394.
 Béli Pál pálczája 394.
 Bélye 216.
 Bélyegű cserépedények 318—330.
 Bérczúti őstelep 407—415.
 Bikfő 424.
 Bikity 66.
 Bilisiczi és újabb leletekről 251, 257.
 Billeg 216.
 Bischofshofen 326.
 Bissing 297.
 Bisztra-Temes 218.
 Bithynia 229.
 Bivolovi 93.
 Blanchère: Musées et collections archeologiques de l'Algire et de la Tunisie 106.
 Blass 299, 300.
 Blau Lajos: Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler (ismertetés) 175, 178.
 Blinkenberg: Arch. Studien (ism. Hpl.) 173—175.
 Bobenhausen Henrik 198.
 Bobik Moses 162.
 Bocskay-család 71.
 Bode 132.
 Bodzai szoros 94.
 Boehm Dániel 139.
 Boeotia 294, 309.
 Bogaremure 115.
 Boglár 35, 36, 37, 133, 236.
 Bogner András 271; — Mihály 271; — Miklós 271.
 Bogojeva 62, 217.
 Boiribista 331.
 Boldogfalvai templom 161.
 Bolgárországi dombormű 9, 10.
 Boliac Căesar 91.
 Boncz Ödön 447.
 Bonfinius 142.
 Borbála királyné 270.
 Borbátvizi templom 161.
 Borbolya 418.
 Borhardt L. Die ägyptische Pflanzensäule 169.
 Bordone 127.
 Bordeaux egyetem kiadványai 291.
 Borghese villa 107; — torzó 109.
 Borghesi Ares 346.
 Bori község 417.
 Borkehely 176.
 Bormann A. 92.
 Boroncasa 93.
 Borostyángöngyök 421, 422.
 Borostyánkő 184.
 Boroszlóban őrzött Szent Dorottya herma 158.
 Borsód vármegye őstörténelme 283.
 Borsód-Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület 409; — múzeum 448.
 Borsova 424.
 Bosanquet 289.
 Bossirer 203.
 Bosznia 250.
 Bostaurus 246.
 Botticelli 333.
 Boyol, amerikai nő 295.
 Bótrágyi lelet 59.
 Bögre 20, 25, 26, 90, 183, 184, 192.
 Böheim F. K. 200, 202, 205.
 Böhm János 276; — Lénárd 218.
 Bökényi lelet 44.
 Bölcske 215, 216.
 Bölcskei sarmata sírmező 87.
 Bölényszarv 68.
 Börzsönyi Arnold: Győri sírmező a régibb középkorból 16, 33; — Régi Magyar emlékek a győri múzeumban 186—188.
 Brandeisi Giskra János 71.

- Brandenburg György 285.
 Brassai Honterus-gymnasium 159.
 Brassóban őrzött iskolai korona 158.
 Brád 435.
 Breughel Péter 209.
 Bréd 433.
 British Múzeum 338, 352.
 Brizio 340.
 Bronzbiga 310.
 Bronz buzogány 428; — csat: 18, 23, 24, 26, 29, 30, 187, 363, 364, 366, 370, 373, 375, 376, 378, 379; — csengetyű 383; — csiptető 367; — csüngő 363, 364, 366; — dárda 94; — dénár 192; — disz 363, 364, 365, 366, 373; — érem 192; — fibula 184, 191, 250, 383, 403; — függő 20, 25, 28, 29, 30, 185, 371, 372, 376, 377, 383, 384; — füles véső 424; — fülönfüggő 402, 403, 404, 405, 406; — gomb 375; — gyűrű 60, 259; — hajtű 258; — halántékgyűrű 41, 42, 366; — huzal 20, 26, 32, 250; — kalapács 424; — kanecső 394; — kard 93, 94, 191; — kardpenge 90; — karika 20, 22, 26, 30, 39, 43, 60, 366, 367, 371, 372, 376, 377, 383, 384, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 424, 427; — karperecz 34, 39, 41, 42, 43, 60, 90, 94, 160, 161, 185, 189, 252, 259, 366, 382, 425, 427; — kengyel 94; — késpenge 59, 424; — láncszem 19, 402—406; — lándzsa 94; — lándzsacsúcs 425; — lelet 59, 62, 93, 94, 189, 191, 192, 424—428; — lemez 18, 26, 29, 368, 384; — lécz 370; — mozsár 50; — nyakperecz 257, 434; — nyelvtartó 18, 24; — nyíl 185; — övkapocs 187; — pálcza 24; — pánt 365; — pántlapocská 364; — pénz 21, 29, 30, 192; — pityke 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 185, 186, 368, 369; — rozetta 25; — röglepény 426; — rúd 160; — sarkantyú 43; — sarló 59, 61, 94; — szeg 24, 25, 29, 368; — szekercze 93, 424; — szíjvég 18, 25, 27, 31, 35, 36, 363, 364, 367, 369, 371, 373, 374, 376, 377, 379, 381; — szobor 158; — szűrőfegyver 90; — táblácska 2; — tárgy 23, 363, 364, 419; — tokosvéső 59, 62, 424—428; — tör 96; — törpenge 90; — tű 94, 239, 252, 253; — üst 87; — véső 62, 90, 94, 96; — zabla 94.
 Bronzino 209.
 Bronzkori leletek 59, 62; — lelőhelyek 432—433; — őstelep a Füzesvölgyben 90.
 Bronztokos véső 90.
 Bruckmann-féle táblák 297.
 Bruckner Dezső 222; — Frigyes 222; — Mihály 185.
 Bruckenthal-múzeum 4.
 Brunn: Geschichte der griechischen Künstler 340; — Griechische Götterideale 338, 354; — Bruckmann: Denkmäler 100, 107, 280, 333.
 Brunócz 416.
 Buchmann Alajos 90.
 Bucsecsalj 93.
 Budai ötvösök 158.
 Budakaláz 216.
 Budakeszi sírleletek 191—192.
 Budapest 3, 217; — régiségei 1.
 Budapesti embertani és őstörténeti kongresszus 237; — tudományegyetem 289.
 Budavári Nagy-Boldogasszony egyház 435.
 Bukarest 2, 91.
 Bukaresti bronzlánc 2, 3; — fémtábla 121; — n. múzeum 91—95; — múzeum kőláncskája 120; — ólomlánc 122.
 Bulle H. 302.
 Bunda 94.
 Bunyitay Vincze 434.
 Bura 219, 221.
 Burger Zsigmond 254.
 Burghausen 232.
 Burgstall lelet 284.
 Butculescu-i lelet 91.
 Buvulari góth lelet 94.
 Buzogány 428.
 Bűrgezd 432.
 Bütökös edény 185.
 Byzancz 131.
 Byzanczi fejedelmek ikonographiája 300; — műtörténeti 300; — műveltség 300.
 Byzanti korról szóló tudomány 291.
 Byzantinos G. 294.

C

- Cæcilia Metella 171.
 Calcedon-kő 123.
 Calliatis 92.
 Callot 431.
 Calpurnia Procula 227.
 Calpurnius Donysius 227; — Philetus 227.
 Camburogle D. 301.
 Camesina Albert 202, 204, 205.
 Causa 234.
 Capadox 229.
 Capella leprosorium 80.
 Capitolum 212.
 Capitolumi Athena 359; — istenség 120.
 Capsarius 233.
 Capuai Bertalan 386.
 Caracalla 171.
 Cardinum kagyló 256.
 Cardinum tuberculatum 257.
 Carnuntum 215, 318.
 Carsium 92.
 Castoriana 192.
 Castrum Clus 135.
 Catalogue sommaire des sculptures antiques 347.
 Celei 93.
 Celestin V. 13.
 Cella cimenterialis 444.
 Cerbera 275.
 Ceres 107, 342.
 Cerigo 309.
 Certia 433.
 Cervus capreolus 247, 244.
 Cetate 114.
 Cetecuje-váracská nevé előrsi állomás a gerebenci várcsoport előtt 330—333.
 Chæronea 294.
 Chalkis 310.
 Chantemesse dr. 299.
 Chariták 98, 355, 356.
 Chelles-i fejsze 440.
 Cherchel-féle torzó 106, 107, 108, 109, 110.
 Chersoni ásatások 300.
 Chevre Kaddisa 229.
 Chipiez 169.
 Choarene 229.
 Choisy A. 441.
 Christliche Basilika 444.
 Ciborum 130.
 Cicero 102, 354.
 Cichorius 172.
 Ciril ötvös 163.
 Cius 92.
 Clarac 359.
 Classikai archæologia 290.
 Claudia Apamea 229; — Herennia 233.
 Cleodolinda 127, 316.
 Clerc M. 293.
 Codex II. Ulászlótól 300.
 Cogolinceano-i lelet 91.
 Collection Somrée 280.
 Colleoni Bertalan 212.
 Collignon M. 290; — A Louvrebén őrzött

athenei lekytos festménye 291; — Histoire de la sculpture grecque 357.
 Colonia malvensis 91; — Romula 93.
 Colosseum 171.
 Columbella 257.
 Commodus 222, 224.
 Comnenok könyvtára 300.
 Conbogos 234.
 Congressus Athenében 289—313.
 Constanca 91.
 Constans 234.
 Constantia 92.
 Constantinus 92, 171, 172, 234.
 Constantius 93; — junior 434.
 II. Constantius 30, 31.
 Conze Alexander 301; — Attische Grabreliefs 357, 358; — Beirträge 346; — Hermes Propylaos 97, 102.
 Cornelius Felix Plotianus 225.
 Corpus inscriptionum græcarum 299; — Inscriptionum Latinoꝝum 215; — Nummorum Hungariæ 419.
 Corsica 247.
 Corvin Mátyás vértézete 394.
 Crassus 170.
 Crostarosa 443.
 Csallány Gábor: Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban 33—44.
 Csaroda 59.
 Csatt 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 94, 187, 259, 285, 286, 363, 364, 365, 366, 370, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 403, 407.
 Csákány 85, 428.
 Csáktornyan talált löportartó 395, 396.
 Csány 434.
 Csányi Károly 447, 448.
 Császka György 182.
 Csejte 267.
 Csengeri János 301.
 Csengetyű 383.
 Cserépdarabok 19.
 Cserépedény 189, 318—330, 421, 423, 424.
 Cserépeszközök 244.
 Cseréptárgy 419.
 Csernavoda 59.
 Cserni Béla 5, 6, 117.
 Csésze 183, 189, 433, 434.
 Csév 216.
 Csikószabla 40.
 Csillámmal kevert feketés agyagú cserépedények 318—330.
 Csillámpalás kőbalta 67.
 Csiptető 367.
 Csizsolt kőbalta 67; — köeszközök 243.
 Csobánka 216.
 Csoma József 164, 261.
 Csongrád 360; — megye 161, 419.
 Csont ár 67, 68, 244; — henger 30, 31, 183; hulladék 67; — lemez 19, 22, 25, 30; — szerszám 67, 68, 93, 184, 188, 244; — tárgy 90, 182, 241—249; — tű 67, 68; — zabla 69.
 Csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban 168.
 Csontvázsr 414—415.
 Cső 237.
 Csuklyós övdísz 29.
 Csulóstengelyű zabla 69.
 Csunyi lelet 17.
 Csurog 217.
 Csupor 68, 183, 184, 185, 412.
 Csúcsives stílus 50.
 Csüngő 37, 363, 364, 366.
 Csüngő dísz 191.
 Csütörtökhelyi templom 82.
 Cucuteni 93.
 Curator alæ primæ Thracum 231.
 Curtius Ernst 289, 340.
 Cyclostoma elegans 242.
 Czakó Elemér 125—137, 448.

Czakói lelet 85.
 Czigányzabla 20.
 Czikói lelet 17; — sír 22.
 Czilli 202.
 Czimerpajzs 195.
 Cziráky Gyula: Régiségletekről Bácsbodrogmegyében 62—66.
 Czobor Béla 157, 182, 284.
 Czobor-Szalay: Magyarország történeti emlékei 159.
 Czófalva 94.

D

Dacia 218, 219; — malvensis 91; — története 331.
 Dahsuri mell dísz 170.
 Dalmatia 331.
 Damberghis A. 300.
 Damaskusi zsinagóga 175.
 Damophon művei 104, 309.
 Danielisz Károly 38.
 Daremberg-Saglio Dictionnaire 124.
 Darnay Kálmán 20, 189, 414; — Kálmán: Badacsonyi lelet 96; — Kálmán: Sümeg és vidékének őskora 161; — Kálmán: szeghalmi ásatásról 66—70.
 Daróczi kéthajós templom 82.
 Dawkins 357.
 Dákók 333.
 Dárda 94, 216.
 De Morgan 169.
 Debreczen 427.
 Decs 216.
 Degenfeld Lajosné 360.
 Dehio 442.
 Dehio-Bezold: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes 444.
 Delphi 279, 290; — romjai 312.
 Delphii ének 302; — múzeum 312.
 Demeter istennő 306, 338.
 Demetrios 104.
 Demuth Bálint 273.
 Deákmonostori basilika 269.
 Denck Tóbiás 272.
 Denta vidék 90.
 Der Goldlund von Vetttersfelde 238.
 Dermis és Kitylos kettős szobra 309.
 Deszkamennyezetes templomok 81.
 Despoina szentélye 309.
 Dessewffy Ilona 360.
 Deszpotszentiván 217.
 Detrekő-Váralja 320.
 Dettai lelet 90.
 Deutschmeister Miksa 203.
 Délmagyarország római régiségletei 219.
 Délország 237; — emlékei 300.
 Délszláv ékszerek 91.
 Dél-tiroli márványkő 411.
 Diadumenos 352.
 Didymai Apollo -templom 298, 313; — ülő szobrok 309.
 Diner Dénes József 276.
 Dinimi 294.
 Dino 391.
 Diocletianus császár palotája 310.
 Diogenes Laërtios 354.
 Dionysos 309.
 Dioskurok cultusa 1; — tiszteletére állított dombormű Görögországból 11; — vallása 123.
 Dió-halom 66.
 Dipylon előtti sírok 306.
 Disney-féle Athene-szobor 110; — gyűjtemény 104.
 Divald Kornél 227; — Kornél: Szepes vármegye művészeti emlékei. I. rész: építészeti emlékek (ism. Éber László) 76—85.

Díszes bronzcsákány Sziléziában 86.
 Díszgomb 189.
 Díszruha 94.
 Doboka megye 432.
 Dobrates istennek szentelt áldozati tábla 15.
 Dobreta 93.
 Dobrudza 91.
 Dodona 310.
 Dodonai ásatás 289.
 Domaszewsky Alfred: Die Dislocation des römischen Heeres 332.
 Dombormű a bécsújhelyi Szt.-György-templomban 201; — Provodiéből 120.
 Domborműves emlék: dioskurok tiszteletére 11; — dunapentelei 10, 12; — eszéki 13; — görögöldi 5; — gyulafehérvári 5, 6; — nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban 4, 7; — provadiéi 9, 11, 12; — Sabáczról a belgrádi múzeumban 13; — segesvári múzeumban 10, 12; — várhelyi 4; — viminatumi 2, 3.
 Donja Dolina 250.
 Dorog 216.
 Dorozsma 254.
 Dorpater Programm 100.
 Dór vándorlás 296.
 Dörpfeld W.: 289, 298, 306, 310; — W.: az ősi görögsebben divó temetkezésről 291.
 Dragatsis J. 294, 302.
 Drágfi-czímer 435.
 Dráva 215, 247.
 Drezdai Artemis-szobor 107; — gipszmásolatok 345.
 Drugeth család 71.
 Dublini múzeum 302.
 Duczév 269.
 Duczó 269.
 Ducybród 269.
 Dudás Gyula: bácsmegyei halmok 281.
 Duhn 311.
 Duna 215, 247, 326, 424.
 Dunaadony 215.
 Dunaalmás 216.
 Dunabogdány 215.
 Dunaföldvár 216.
 Dunakeszi 216.
 Dunapentele 215.
 Dunapentelei emlék 10, 12; — feliratos emlékek 222—234; — tábla 120.
 Dunaszekcső 216.
 Dunaszentmiklós 216.
 Dunaszentpál 216.
 Dunavecse 216.
 Dunavidéki antik emlékek 1—16.
 Dunántúl 186.
 Dunántuli cserepek 318.
 Duplaj 220.
 Durazzo János 388.
 Dürer 208, 210.
 Düsseldorf múzeum 428.
 Dyer L. oxfordi tanár 293.
 Dionisius arcufex 271.

E

Edény 22, 23, 25, 30, 64, 67, 68, 90, 91, 94, 183, 184, 185, 189, 192, 245, 246, 259, 260, 261, 414, 423, 427, 433.
 Edénytöredék 19, 28, 30, 67, 183.
 Eger 184.
 Egyek 182.
 Egyetem: Athenében 290; — bordeauxi 291; — budapesti 289; — oxfordi 290.
 Egyházi edények 94; — emlékek 416—418; — ikonographia 155; — kehely 130; — klenodium 167; — tálak 94.
 Egyházművészeti Lapok 268.

Egyiptomban talált aranylemező álarczok 297.
 Egyiptomi szobrászat 297.
 Ehem György 274.
 Eiréne 109.
 Ekel 216.
 Elektra és Aphrodite közötti hasonlóság 341.
 Elektra-Orestes-csoport 341.
 Eleusis romjai 306.
 Eleusisi női szobor 107; — torzó 107.
 Elgin-márványok gipszmásolatai 307.
 Előimádkozó asztal 176.
 Első nemzetközi archaéologiai congresszus Athenében 289—313.
 Elszász 202, 286.
 Emlékek: Alsó-Dörgicséről 8; — Amorgosban 301; — apulumi 5; — aquilejai 10, 12, 120; — aquincumi thrák vallásbeli 1, 4; — athenei 331; — belgrádi 2, 3; — bucaresti 121, 122; — byzanci 276; — calmai 121; — carnuntumi 120; — Dioskurok tiszteletére 11; — dunapentelei 10, 12, 120, 121, 224—234; — dunavidéki 1—16; — eszéki 13; — etruszk 124; — győri 16—33, 186—188; — gyulafehérvári 5, 6; — iglói csizmadia czéhe 181; — kolosvári 10, 119; — középkori keresztény 301; — krétai 308; — Marosportusról 116—124; — mitroviczai 121; — mykenei 302; — nagyszebeni 4, 7; — pannoniai 10; — póstyéni egyházi 226—270, 416—418; — Provadiéből 9, 11, 12, 120; — Sabácz 122; — Sabaziós-féle 174; — segesvári 10, 12, 120; — szentesi múzeumban 33—44; — thrákiai Philippiben 331; — tordai 3, 120; — troppai 282; — túskepusztai 121; — Várhelyi 4; — viminatumi 2, 3, 122; — zágrábi 121; — Zrinyieknek tulajdonított 393—402; — zsidó-órái 181.
 Endre, I. 37; III. király 416.
 Eötvös Illes 54.
 Eperjes 72.
 Epidauros 113, 299, 311.
 Epidauros színház 303.
 Epigraphiai és numismatikai előadások az athenéi congressuson 299.
 Ephesos 290.
 Ephesosi ásatás 292.
 Epona 16.
 Eranos Vindobonensis 105, 338.
 Ercsi 215, 216.
 Erd 216.
 Erdély 1.
 Erdélyi Múzeum 183.
 Erdődi lelet 189.
 Erdődy György 268; — János 269; — József 268; — Kastély 277.
 Erdy 224.
 Erechteion 292.
 Erekyetartó 154.
 Eretria 310.
 Eritria 300.
 Erman A.: Aegypten und ägyptisches Leben im Altertum 169.
 Ernő főherczeg 197.
 Ernst Lajos 401.
 Eros 280.
 Erzsébet-templom 163.
 Esquilusi Venus 341.
 Essenwein 153.
 Esslingeni Mária-templom 317.
 Eszék 2.
 Eszéki múzeum 12—13.
 Esztergom 215.
 Esztergomi templom 79.
 Esztergy György 165.
 Etepusztai lelet 433.
 Etruszk emlékek 124; — kérdés 296; — Minerva 124.

- Eubuleus feje 309.
 II. Eumenes, pergamoni király 345.
 Euphranor 280, 350.
 Euphrat 229.
 Euphronios 334, 348.
 Euridike 354.
 Europa 289.
 Európa ős népessége 440.
 Euthymides 334.
 Evans A. I. 295, 312.
 Eyth Max 440.
 Ezüst boglár 35; — csat 285, 286; — csésze 433; — disztések 21; — érem 184; — fibula 433; — függő 368; — gyűrű 91; — kancsó 394; — karika 368; — karperecz 422; — kehely 45—46; — korona 158; — korong 150; — láncc 433; — lemez 21, 22, 153, 368, 375, 402, 405; — pajzs 282; — pohár 47, 48, 166; — szíj 20; — szíjvég 20, 32, 368, 378; — tányér 167; — tárgyak 20, 419; — torques 433.
 Ezüstözött bronztárgyak 23; — pityke 187.
 Éber László 89, 278, 283, 447; — László: A magyar viselet történeti fejlődése, írta dr. Szendrei János (ism.) 429—432; — László: Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211; — László: Keresztény templomépítés az ókorban, írta Récsey Viktor (ism.) 441—446; — László: Sodronyzománczos emlékek Felső Magyarországról 181; — László: Szepes vármegye művészeti emlékei. Első rész: építészeti emlékek, írta Divald Kornél (ism.) 76—85.
 Édes-halom 66.
 Ékszer 17, 67, 91, 96, 130, 133.
 Ékszerláda 57.
 Építészeti faragványok 91.
 Érgirólti halom 433.
 Érhatvani lelet 433.
 Érkávás 433.
 Érkörös 433.
 Érmek: árpádkori dénár 38; — réz 30; — római bronz 192, 251; — római ezüst 184; — Szt.-László dénár 40.
 Érsekújvár 216.
 Észak-Olaszország 424.
- F**
- F.-Gyarmat 66.
 Fadd 216.
 Fadrusz 277.
 Faföldfűró 91.
 Fagan-féle fej 350.
 Faleroni Venus 347.
 Fali lámpa 176.
 Famankó 67.
 Farczádi 167.
 Farkas J. 222.
 Farkasmező 432.
 Farmakovszky P. W. 300.
 Farnell: Some Museums of Northern Europe 346.
 Farnesei Athéne 344; — Herakles 280.
 Fatemplom Tribaon 77; Jurgdon 78.
 Fay Mihály 164.
 Fayum 299.
 Fazék 23, 30, 90, 244, 245, 246, 414.
 Fábiánsebestyén község 41.
 Fátyolkendő 168.
 Fedeles kupa 48, 51; — pohár 144, 145.
 Fegyvernek 239.
 Fegyverneki Mihály 186.
 Fehértemplom 219.
 Fejérmegye története írta Károly János (ism. e-r)
 Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei 270.
 Fejérvári korona 157.
 Fejérváry Károly 276.
 Fejsze 94, 243, 252, 440.
 Feliratos harangok 161—163; — hermatörzs 97; — kehely 45—46; — köemlékek Görögországból, a bécsi cs. k. múzeumban 11; — Dunapenteléről 222—234; — kupa 49, 52; — tál 53; — római sírkő 192, 225—234.
 Felső-Germania 332.
 Felsőmagyarországi renaissance 83; — sodronyzománczos művek 46.
 Felső-Mérail La Tène-kori vasleletről 262—266.
 Felső-Pannónia 318.
 Felső-Steierország 327.
 Felső-Szend 261.
 Felsőszopor 433.
 Felsővadászi Rákóczy-család czimere 49.
 Feltámadó Krisztus 51.
 Fenéki sírmező 31.
 Fenőkö 244, 191.
 I. Ferdinánd 165.
 Ferencz-csatorna 242.
 Feszület 44.
 Fetzter János Ferencz: Szilágy vármegye monographiája (ism.) 432—436.
 Félegyház 360.
 Fémbugyó 20.
 Fémgomb 26.
 Fémgyöngyök 17, 26.
 Fémkarika 26.
 Fém tábla 121.
 Fémtechnika 50.
 Féműkör 236.
 Fibula 184, 191, 250, 252, 265, 383, 403, 433, 434.
 Filatori-gát 229.
 Filippo Lippi 333.
 Finály Gábor 89, 181, 283, 447; — Gábor: A római birodalmi limes föl kutatásáról 213—217; — Gábor: Aquincumi terro sigillata edények és római nyomok Kolozsmegyében 181; — Gábor: Tropæum Traiani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit (ismertetés) 170—173; — Henrik 433.
 Fioraventi 140.
 Firenzei lilium 154; — ökölvivók 348; — szobor 111.
 Fischer Simon 282.
 Flasch András 273.
 Flavius Ano 232.
 Flinders Petrie 298; — Petrie: Egyptian decorative art 169.
 Florencz 391.
 Fogantyú 22, 29.
 Fokos 17, 183.
 Follajtár József: Pöstyén egyházi emlékei 266—270.
 Fonyódi urnasírról 160—161.
 Forgách-család 71; — Imre 399; — István gróf 72—74; — Simon 268.
 Forrer R. 70.
 Forster Gyula 181, 283, 447; — Gyula: III. Béla magyar emlékezete 157.
 Fortuna temploma 341.
 Földtani Közlöny 247.
 Fővény 318.
 Fraknói vár 145; — Vilmos: Mária nápolyi királyné, magyar királyleány síremléke Nápolyban 385—393; — Mátyás király levelei 138.
 Franck őrnagy 202.
 Francziák delosi ásatásai 309.
 Frankfurti zsinagóga 175.
 Frauberger 175, 176, 177, 178.
 Fresca giovinezza 112.
 ifj. Frey Imre: A kisköszegi bronzlelet 189—191; — Imre: Kisköszegi és mátészalkai leletekről 257—260; — Két kisköszegi cserépedényről 423—424.

Freysleben Márton 272.
 Friauli kereszt 154.
 Fridel György 274.
 Fridmanni kastély 84.
 III. Frigyes császár 200.
 Fronteius Agrippa 332.
 Frothingam A. L. 292, 300, 302.
 Fruska Gora 249.
 Fugger család 139.
 Fuló Miklós 164.
 Fundgruben des Orients 416.
 Furtwängler 100, 101, 113, 170, 172, 276, 280, 281, 292, 297, 298; — Antike Gemmen 103, 338; — Beschreibung der Glyptothek 99, 348; — Der Goldfund von Vettersfelde 238; — Meisterwerke 336; — Museum der Gypsabgüsse in München 103; — Statuenkopien im Altertum 345, 350; Zu den Tempeln der Akropolis 97.
 Führer für Sammler und Liebhaber (ism. Kemény Lajos) 438—439.
 Fülös bögre 184.
 Fülönfüggő 17, 20, 25, 26, 28, 29, 30, 185, 368, 371, 372, 374, 375, 382, 383.
 II. Fülöp 197.
 Fürdő nők 210.
 Fűredi láncszemek 183.
 Fűrjes 114.
 Fürst Móríc 439.
 Füstköpeny 71.
 Fűszertartó 176.
 Fűtődény 183.
 Fűzesvölgyi bronzkori őstelep 90.
 Fűzitő 215.

G

Gabii Nagy Sándor szobor 281.
 Gajtásol 219.
 Gallardo 391.
 Gallerie Mollien 347.
 Galleria Lapidaria III.
 Ganymedes 293.
 Gardner P. 103, 110, 290, 302, 357.
 Gatta Melata 212.
 Gauckler Paul: Musée de Cherchel Paris 100.
 Gaul Károly 278.
 Gálya alakú asztaldísz a XV. századból a Cluny-múzeumból 142; — alakú asztaldísz a XVI. századból, a Jeidels-féle gyűjteményből 143.
 Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból 360—384, 402—407.
 Gegus István 185.
 Geometriai ízlésű keramika kora 296.
 Georgiadis A. 300.
 Georgius Kirschner 95.
 Gerbert 204.
 Gerebencz 218, 219, 221.
 Gerebenczi vársoport 330.
 Gerecze Péter 89, 181, 215, 283, 447; — Péter: Pécsi egyetem és az ottan legújabbán fölászott római alapfalak 81.
 Gerl Károly 439.
 Germanius Valens 225.
 Gerndorf Godhart 273.
 Gertringen Hiller 312.
 Geschichte des Kronstädter Gymnasiums 159.
 Gesellschaft für jüdische Volkskunde, Hamburg 178; — zur Erhaltung u. Conservierung jüdischer Kunstdenkmäler Bécsben 178.
 Gettmann Rezső 90, 91.
 Géresi Kálmán 138.
 Ghymes Forgách István gróf 72.
 Giorgione 127.
 Giotto 137.
 Giovanni Pisano 391.
 Giskra János 71.

Giulio Clovio 439.
 Gizella királyné 179.
 Gleinau 85.
 Glienecke-féle Athene-szobor 110.
 Glienecke-fej 104.
 Glück Frigyes 448.
 Glyptothek 281.
 Gohl Ödön 181, 283.
 Gomb 189, 190, 191, 192, 237, 375, 406, 422.
 Gomba 216.
 Gombos 216.
 Gombosi lelet 62.
 Gorondi lelet 425.
 Goroszló 435.
 Goruje liveda 115.
 Gospodinszirti Tiberius-táblák 331.
 Gótszlú kandalló 71.
 Göllniczbányai templom 81.
 Gömböcs 28.
 Gönyő 215.
 Görgény vára lakatja 394.
 Görög emlékek korhatározása 297; — írás fejlődési története 299; — hermatörzs 97; — feliratos kő 11; — öltözet 294.
 Görögöldi dombormű 5; — múzeumok főigazgatója 289.
 Görögország 173; — őskora 290.
 Görögországból származó Dioskurok tiszteletére állított dombormű 11.
 Görögországi középkori helynevek összegyűjtése 304.
 Görög-római sarkophagok 344.
 Görög templom 82.
 Görres-társaság 442.
 Grad-Cetate nevű földvár 218—221.
 Graesse 438.
 Grafitos edények 318—330.
 Grancsopetroczi templom 84.
 Gras Gáspár 203.
 Gratianus 93, 434.
 Grác 200.
 Gráci Ferdinánd 199.
 Gránátalma-alakú ezüstdísz 176.
 Greff János 272.
 Grempler 85.
 Grisar 443; — Hartman: Rom beim Ausgang der antiken Welt 444.
 Gróh István 447, 448; — István: Rákosi és tótlaki templomok középkori falképei 181.
 Grün Mórén 184.
 Gubitza Kálmán ásátásáról az «Opoljenik» ősemberi telepen Monostorszeg határában 241—249.
 Guesz János 439.
 Guilleumus 417.
 Gurnia 295, 312.
 Günter Zakariás 165.
 Gyalus László 447.
 Gyarmati Sándor 39.
 Gyászkorona 157.
 Gyerekek szülésére vonatkozó népies mondák 294.
 Gyertyatartó 176.
 Gyikot öltő Apollo 293.
 Gyöngy 17, 20, 23, 26, 28, 29, 31, 40, 43, 90, 183, 186, 192, 366, 367, 371, 375, 402—407, 421, 422.
 Gyöngyözött övpánt 22.
 Györgyikéz 66.
 Győr 216.
 Győri herma 158; — múzeum 186—188, 239; — sírmező a régibb középkorból 16—33.
 Győrsziget 216.
 Győr vármegye 187.
 Gyulafejérvár 2.
 Gyulafejérvári Báthori-templom 5; — Hírlap 284; — múzeum 5, 6; — őskori aranyláncszem 183.

Gyümölcsésés 434.
 Gyűrű 26, 60, 91, 183, 236, 238, 258.
 Gyűrűpánt 26, 30, 31.

H

- Habsburgház 195.
 Habsburgok 281.
 Hadad 433.
 Hadad-Győrtelek 434.
 Hadanich Endre 247.
 Hadrianus 171, 223.
 Hael 316.
 Hagara Győző 426.
 Hagia Iréne temploma 301; — Sophia temploma 301.
 Haghia Triada 295.
 Hafnerzell 326.
 Hajdumegye 184.
 Hajdú-Szoboszló 239.
 Hajgyűrű 33.
 Hajógyársziget 215.
 Hajtű 185, 258.
 Halántékgyűrű 32, 33, 41, 42, 43, 366.
 Halaváts Gyula 89, 181, 182, 218, 219, 283, 447;
 — Gyula: Magyar Harangfóliatokról 161—163.
 Halesigolyák 247.
 Hallstatt 237.
 Hallstatti korabeli lelet 250, 251; — korszak 189.
 Halottas korona 155—157.
 Haltestű triton 307.
 Hamburg 152, 153.
 Hamburgi Gesellschaft für jüdische Volkskunde 178.
 Hamer János 272.
 Hammer-Purgstall József 416.
 Hampel József 181, 222, 237, 277; — József:
 A bronzkor emlékei Magyarhonban 183;
 — József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban 20, 22, 27, 31; — József:
 Aquincumi thrák vallásbeli emlékről 1; —
 József: Az első nemzetközi archaológiai
 congressus Athenében 289—313; — József:
 Honfoglaláskori emlékek 43; — József:
 Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken 1—16; — József: Lovas istenségeknek szentelt emlék Marospartusról 116—124; — József: Rejtélyes bélyegű cserépedények 318—322; — József: Schlesiens Vorzeil in Bild und Schrift. (Ism.) 85—88.
 Hann Sebestyén 439.
 Hanpolter A: Rejtélyes bélyegű cserépedények 322—330.
 Hans von Aachen 211.
 Haraszi 216; — templom 78.
 Harangfeliratok 161—163.
 Harcias Frigyes 156.
 Harmadik Miksa főherceg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban 193—211.
 Harmodios 100, 348.
 Harnschter Dániel 439.
 Harry J. E.: az amerikai középiskolákról 301.
 Harvard-egyetem 301.
 Hassarlik 92.
 Hassel W. 153.
 Hatvan 216, 412.
 Haus und Halle, Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und der Basilika 444.
 Hauser: Neuaattische Reliefs 356.
 Háromfejű typhon 307.
 Háromszék 93.
 Hársfából faragott bábsütő-minta 58.
 Heber Jakab-féle téglavető 90.
 Heberdey R. 298, 313; — R.: az osztrákok ephesosi ásatásának vezetője 292.
 Heberle 152, 153.
 Heermans 289.
 Heinrich Gáspár 46.
 Heinz József 211.
 Hekate 355.
 Hekler Antal 447; — Antal: Alkamenes (Phidias tanítványa) 333—359; — Antal: Alkamenes tanulmányok 97—114; — Antal: Lysippe. Par Maxime Collignon (ism.) 278—281.
 Helbig 340.
 Helena 12, 16.
 Helios 16, 175.
 Hellenistikus korbéli házak polychromiája 300.
 Hellénföld átkutatása 289.
 Hengertöredék 426.
 Henrik, VII. német császár 391.
 Hermeso 234.
 Henry Havard: Histoire de L'orfèvrerie Française 174.
 Hensil ambroster 270.
 Henszlmann Imre 76, 80, 163, 180.
 Hephaistos 100; — szobra 354.
 Hera 119, 357; — Barbarini 100; — szentélye 341.
 Hera-fő 309.
 Heraion 313.
 Herakles 280, 307, 347.
 Herakleioni (candia) múzeum 308.
 Herculanumi tánczosnők 333.
 Herennius Pudens 229.
 Herepei 239.
 Hermatorzs 97.
 Hermann I. 222, 224, 227, 231.
 Hermes 98—114, 353, 175, 280; — Propylaios 98—119, 292; — szobor Andros szigetéről 309.
 Hernád 261.
 Hernstein Gergely 163.
 Herodotos 296.
 Herodes Atticus Odeonja 303.
 Herrgott 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206.
 Hertel Jakab 139.
 Herzog R. 293, 298, 313.
 Hetény 216.
 Hettner 111.
 Hédervár 216.
 Hieropatrai félsziget 295.
 Hiller von Gärtringen 298.
 Himódi avarkorbéli sírlelet 284.
 Hintze 158.
 Hoernes: Die Urgeschichte der bildenden Künste 93, 240.
 Hoffler 7.
 Hohen-Rappoltstein 72.
 Hohenlohe-Waldenburg Klodvig herceg 126.
 Holleaux 290.
 Holtzinger 443.
 Homeros 297; — és a mykenei kor emlékei közötti összefüggés 302.
 Homolle Th. 279, 291, 298, 303, 312.
 Homoród-Almási templom 163.
 Honfoglaláskori kengyel pár 70; — leletek 33—44; — sarkantyúk 187.
 Honfoglaló lovassírok 70.
 Honterus gymnasium 159.
 Hope-féle Athéna 344.
 Horatius 331.
 Horgony súlyok 294.
 Horváth Antal 89.
 Hosdái templom 161.
 Howil Miklós 271.
 Hozlukvölgyi kőkori telep 90.
 Hódság 217.
 Hóra lazadás 166.
 Hórak 337.
 Höckerichti lelet a berlini Museum für Völkerkunde-ban 86.

Hradsin 136.
 Hradsky József 182.
 Hufnagel 125, 128, 212.
 Hun-avarkori lelet 40.
 Hunt-Pázmán Amadé 269; — István 269; —
 Pongrácz 269.
 Hunyadmegye 161.
 Huszka József 181, 182, 447.
 Huszt 282.
 Húsvéti kenyér 177.
 Hüvely 20, 22, 28.
 Hydria idomú agyagedények 322.
 Hypolitos 174.

I

Iglinczi bronzlelet 59, 60.
 Iglitza 92.
 Igló 51, 271.
 Iglói csizmadiaczh emlékei 181; — templom
 80, 81.
 Ijártó Borbála 163; — Miklós 163.
 Iktinos temploma 293.
 Ikva 287.
 Ilanlik 92.
 Ilisos 305.
 Imaköpeny 177.
 Imhoof—Blummer: Griechische Münzen 347.
 Inn 326.
 Innsbruck 180, 194, 203, 204.
 Intaglio 275.
 Intercisa 222, 224.
 Ipolyi: Deákmonostori basilika 269.
 Irmatanya 408.
 Irmos István 163.
 Isaktsa 92.
 Isis istennő 170.
 Iskolai korona 158.
 Ismertetések: Aegyptische Einlagen in Gold
 und Silber, írta Marc Rosenberg (ism.
 Mahler Ede) 169—170; Archæologische
 Studien, írta Chr. Blinkenberg (ism. Hpl)
 173—175; — Az iparművészet könyve,
 szerkeszti Ráth György (ism. Szendrei
 János) 275—278; — Fejérmegye története,
 írta Károly János (ism. —e—r.) 178—180;
 — Führer für Sammler u. Liebhaber (ism.
 Kemény Lajos) 438—439; — Katalog der
 Ausstellung von alt-österreichischen Gold-
 schmiedearbeiten (ismert. K. L.) 282; —
 Krause E.: Die Werkthätigkeit d. Vorzeit
 (ism. Márton Lajos) 439—441; — Lysippe,
 írta Maxime Collignon (ism. Heckler) 278
 —281; — Mittheilungen der Gesellschaft
 zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler
 (ism. Blau Lajos) 175—178; — Récsey Vik-
 tor: Keresztény templomépítés az ókorban
 (ism. Éber László) 441—446; — Schlesiens
 Vorzeit in Bild und Schrift (ism. Hpl.)
 85—88; — Szendrei János: A magyar vi-
 selet történeti fejlődése (ism. Éber László)
 429—432; — Szepesvármegye művészeti em-
 lékei, I. rész: építészeti emlékek, írta Di-
 vald Kornél (ism. Éber László) 76—85; —
 Szilágy vármegye monographiája (ismert.
 Fetzner János Ferencz) 432—436; — Tro-
 pæum Trajani. Ein Beitrag zur Kunst-
 geschichte der Kaiserzeit (ism. Finály Gá-
 bor) 170, 173; — Wosinsky Mór: Az ős-
 kor mészbetétes díszítésű agyagművészége
 (ism. Bella Lajos) 436—438.
 Istenanya Athenében használatos melléknevei
 301.
 Istenségek dunavidéki antik emlékeken 1—16.
 Istenségeknek szentelt emlék Marosparturól
 116—124.
 Istria 331.
 Istrus 92.

István király 435; — platner 273; — V. 385.
 Ithaka leírása 311.
 Itea 311.
 Ivánca 216
 Ivóbögre 185.
 Izbistye 90.
 Izlászboljetini Tiberius-táblák 331.
 Izsa 216.

J

Jaáki templom 78.
 Jaáz község 433.
 Jacobsen 99; — kopenhágai gyűjteménye 342.
 Jacusch platner 273.
 Jaennicke Friedrich 438.
 Jain 218.
 Jakab bogner 271.
 Jalabert R. P. 299.
 Jamniki templom 84.
 Jamot 103; — Monuments grecs 104.
 Jankovich Miklós 139, 282.
 Jassy 93.
 Jazygok 332.
 János a sassal 54; — apostol 207; — bognár
 270; — deák 141; — György szász választó-
 fejedelem 274; — platner 273; — Zsigmond
 király 212.
 Jány 66.
 Járak 167.
 Járak 217.
 Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye 239.
 Jászberényi kürt 393.
 Jegyzetek Szent György-szobrokról 314—318.
 Jeidels-féle gyűjtemény 143.
 Jelvényes zsidó emlékek 181.
 Jerney Zoltán 253—255.
 Jeruzsálem 207.
 Jézus 195.
 Jézus-társaság 201.
 Jobacchoi testülete 305.
 Johan de Johani 139.
 Johannes Paul 152, 153; — Wolf 95.
 Jouguet P. 299.
 Journal of Hellenic Studies 100, 336.
 József Ágost kir. herczeg 55.
 Jørgensen C. 292.
 Juhász László-féle baranyamegyei régiségyűj-
 temény 89.
 Julia császárné 275.
 Julius Celsus Ptolemæanus 292; — Jeidels
 144; — Rufus 418.
 Juncker testvérek 286.
 Jupiter 119.
 Jurgdi fatemplom 78.
 Justus Gyula 185.
 Juventianus 192.

K

K.-Ladány 66.
 Kabir legenda 11, 12.
 Kabiok vallása 1, 12, 123.
 Kada Elek: Gátéri (kun-kisszállási) temető a
 régibb középkorból 360—384, 402—407.
 Kajrestratos 309.
 Kairó 303.
 Kaiser Franz Josef-Museum in Troppau 282.
 Kalakió Hirsóva 92.
 Kalapács 370, 424.
 Kalkmann: Die Proportionen in der griechi-
 schen Kunst 340.

- Kallimachos 356, 359.
 Kallirrhoe 305.
 Kalpruck Lőrincz 272.
 Kamares 295.
 Kamburogles D. 300.
 Kammer 203.
 Kammerer Ernő 447.
 Kanál 183.
 Kancsó 165, 183, 189, 192, 276.
 Kandalló 70.
 Kandia 312.
 Kandra Kabos 447.
 Kantárszj 187.
 Kapitolumi Athena 342.
 Kapocs 22, 27, 30, 183, 250, 251, 371.
 Kápolnahegyi telep 91.
 Kaposvölgy 85.
 Karabély 94.
 Karamsin: Geschichte des russischen Reiches 138.
 Karanasib 92.
 Karapanos M. 289, 303; — gyűjtése 310.
 Karas 116, 218, 219, 220, 221, 231.
 Karavukova 62, 217.
 Kard 17, 20, 67, 93, 94, 191, 252, 255, 262, 421.
 Kardcsiszár 165.
 Kardfogantyú 22.
 Kardkötő szj 20.
 Kardpenge 90, 266.
 Kardtok 262, 264.
 Karika 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 39, 43, 60, 183, 184, 259, 264, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 376, 377, 378, 382, 383, 384, 402—407, 413, 424, 434.
 Karolidis P. 301.
 Karperecz 34, 39, 41, 42, 43, 60, 90, 160, 161, 185, 189, 252, 253, 259, 265, 366, 382, 422, 425, 427, 434.
 Kassai Apolló 347, 351.
 Kassa 261, 271, 274.
 Kassai fegyvergyártók 270—274; — Gergely 163; — középkori dom 284; — múzeum 45, 261, 276; — műtörténeti adatok 163—165; — tügyártók 282; — Zsófia 163.
 Katalog der Ausstellung von Alt-Österreichischen Goldschmiedearbeiten (ism.) 282.
 Katherina Mária 277.
 Kavics 411.
 Kavvadias P. 298, 299; — a görögöldi múzeumok és ásatások főigazgatója 289; — epidaursi ásatásai 309.
 Kácsi patak 407.
 Kálmán király 270.
 Kárász Leo: Kolozsvári Márton és György 125—132; — Leo: Szent László nagyváradi lovasszobra 211—213; — Leo: Úti jegyzetek Szentgyörgy-szobrokról 314—318.
 Károly, I. nápolyi király 385; — IV. 131, 135, 315; — János: Fejérmegye története (ism. e-r.) 178—180; — Róbert 385.
 Károlyi Tibor gróf 182.
 Kárpit 176.
 Kázmér lengyel király 138.
 Kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kapúja és úrasztali tála 51.
 Keczer András 163.
 Kehely 45, 46, 54, 94, 130, 176, 282.
 Kekulé 340; — Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike 356; — Gewandstatue 345; — Über den stehenden Diskobol im Museum des Vatikans 351.
 Kelainai 229.
 Keleti művészet befolyása a középkori európai művészetre 301; — régiségtudomány 290.
 Kelpin Joachim 273.
 Kelta vas vágókés 91.
 Kemény János 435; — Lajos 447; — Lajos: Führer für Sammler und Liebhaber (ism.) 438—439; — Lajos: Kassai fegyvergyártókról 270—274; — Lajos: Kigyósi csata 285—286; — Lajos: Mária királyné arcképe Königsbergben 285; — Lajos: Műtörténeti adatok Kassáról 163—165.
 Kendefi Gábor 161.
 Kendefy Pál sarkantyúja 394.
 Kenderes halom 42.
 Kengyel 19, 20, 43, 67, 70, 94, 186, 252.
 Kephalos 346.
 Keramaikos 357.
 Kereszt 130, 154.
 Keresztes idomú bélyegek 318—330; — Jenő 186.
 Keresztelő János 208.
 Keresztény templomépítés az ókorban, irta Récsey Viktor (ism. Eber László) 441—446.
 Kerékagy 189.
 Kerékpár 91.
 Kertes Aphrodite 343, 358.
 Keszthelyi kosaras fülönfüggő 17; — sírmező 31.
 Keuchreæ 301.
 Kémeri ref. egyház 434.
 Kép Mátyás király orszországi követségéből 137—146.
 Kés 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 42, 91, 242, 264, 366, 370, 371, 372, 378, 384.
 Késpenge 59, 402, 403—407, 423.
 Két főúri ajándék a Nemzeti Múzeumban 193—211; — kisköszegi cserépedényről 423—424.
 Kétfülű csupor 68.
 Kéthajós csücsíves templomok 82.
 Kézsmárk 51.
 Kézsmárki Szent Kereszt-templom 81; — Thököli várkastély 84.
 Kibotos 229.
 Kigyótér 288.
 Kigyósbara 420.
 Kigyósi csata 285—286.
 Kiliti lelet 186.
 Kimakowicz M. 4, 9.
 Királyföldi kanna 165.
 Kirsch J. P.: Die christlichen Cultusgebäude im Alterthum 442.
 Kis-Kún-Dorozsmai lelet 253—255.
 Kis-Zombor 255.
 Kisapostag 216.
 Kisderezsda 433.
 Kishegy 424.
 Kisigmánd 215.
 Kisköszeg 216.
 Kisköszegi bronzlelet 189—191; — cserépedényekről 423—424.
 Kistapolcsány 55.
 Kiss Ferencz 252.
 Kiszács 288.
 Kitidi templom 162.
 Kitylos és Dermis kettős szobra 309.
 Klagenfurti rézlemez 121.
 Klarissa-apácák 386.
 Klein W. 352, 353; — W.: Geschichte der griechischen Kunst 353; — W.: Praxiteles 338; — Zöllnig 85.
 Kleiner S. 197.
 Kliment 138, 141.
 Klisszák 224.
 Klopffleisch 436.
 Klosz Kristoph 439.
 Knidos romjai 313.
 Knidosi Aphrodite 339; — Venus 359.
 Knoll Farkas 271.
 Knossos földérintése 295.
 Knossosi ásatások 297.
 Kobani leletek 300.
 Koch Antal 247, 409.
 Kod Bunara 62.

- Kolbin Joachim 273.
 Kollár Gergely 247, 248.
 Kolosvár 10.
 Kolosvári György 211, 314; — korong 119;
 — Márton 211, 314; — Márton és György
 125—137; — Ötvösök 134.
 Kolozsmegye 432.
 Kolozsvár neve 135.
 Kolozsvári Kis József 166; — Márton és György
 művészete 448; — Mátyás 164.
 Komárom 216.
 Konstantin előtti kor templom-temetői 445.
 Konstantinápolyi byzanti intézet 299; —
 orosz-byzanci intézet 300.
 Konyhahulladék 67, 241, 246—247.
 Kopenhági Sabazios emlék Blinkenberg
 «Arch. Stud.» szerint 174.
 Korakal 93.
 Korhány 66.
 Korinthos 310.
 Korinthusi csatorna 311.
 Koronálampa 176.
 Korong 14, 15, 18, 91, 118, 119, 121, 150.
 Korongos végű bronzcsákány 85.
 Kororistyei lelet 90.
 Korsó 25, 91, 94, 134, 287, 426.
 Kos sziget 191, 293; — szigetén folytatott
 ásatások 298.
 Kovadarab 413.
 Kovakő 182.
 Kovaszilánk 411.
 Kovács György 185; — Mihály 271.
 Kovácsshalom 66.
 Kovella 313.
 Kölked 216.
 Köln 152, 153.
 Kömlőd 215.
 Kööd 435.
 Körmöcz 272.
 Körtvélyes 216.
 Kövér Béla: Sodronyzománczos korona a
 nürnbergi múzeumban 146—159.
 Községi népiskolai könyvtár Verseczen 91.
 Közép-Szolnok vm. 432.
 Középkori falképek a rákosi és tótlaki temp-
 lomokban 181; — ötvösség 46; — sodrony-
 zománczos korona Nürnbergben 149.
 Kő balta 67, 182, 243; — eszköz 67, 173, 182,
 184; — kés 242; — korong 91; — pad 71;
 — tábla 3, 10; tárgy 90, 189, 241—249; —
 véső 242.
 Kődomb 66.
 Kőkori telep a Hozlukvölgyben 90; — temető
 437.
 Kőkorszaki bögre 184; — lelőhelyek 432.
 Königsbergi arckép 285.
 Kőszobrászat 130.
 Kőtörési lelet 419.
 Kraszna 432; — vármegye 432.
 Kraszna-Mihályfalva 432.
 Krasznahorka 201.
 Krasznahorkai vár 73.
 Krasznai templom 434.
 Krassósörénymegyei hegység 333.
 Krateros 281.
 Kraus: Real-Encyclopädie der christl. Alter-
 thümer 444.
 Krause E.: Die Werkthätigkeit der Vorzeit
 (ism. Márton Lajos 439—441; — Eduard 85.
 Krausz Sámuel: Okori jelvényes zsidó emlé-
 kek 181.
 Kreml 139.
 Kresilas 112, 339.
 Kreuzenstein 326.
 Kreuzpaterek 417.
 Kréta-sziget 312.
 Krétai Athena szobor 104; — ásatások 290;
 — mykenei és homerosi paloták egymáshoz
 való viszonya 296; — őskor emlékei 308;
 — sírládok 297.
 Krétából származó Athena-fej a Louvre-gyűj-
 teményben 105.
 Krighi templom 78.
 Krisztus 208.
 Kubica 268.
 Kubin 93, 219.
 Kubitschek M. 15.
 Kugler Alajos 284, 321.
 Kulcs 30.
 Kun-kisszállási temető a régibb középkorból
 360—384.
 Kulobai királynő 239.
 Kuncz Mosch de Nyissa 271.
 Kunsthistorische Studien 444.
 Kupa 48, 49, 51.
 Kupferschidt György 163.
 Kupolya-sírok 308.
 Kurd 424.
 Kurdi lelet 85.
 Kuriczin Fedor 138.
 Kurmiotis K. 298.
 Kurtzweil Kristóf 274.
 Kusalyi kolostor 434.
 Kuts János 66.
 Kutyamál 6.
 Kuzsinszky Bálint 11; — Bálint: A római
 birodalmi limes föl kutatásáról Pannoniában
 213—217.
 Kún László 417.
 Kúnszentmárton 34, 43.
 Kúnszentmiklós 216.
 Kúnvári Fülöp 89, 181, 183, 447.
 Kürmester Péter 439.
 Küstendze 92.
 Kybele 12.
- L
- La civilisation primitive en Italie 296.
 La Tène 237; — jellegű vassarló 94; — kora
 beli lelet 250—251; — kori vaslelet 262—
 266.
 Laczháza 216.
 Ladislaus Roskovani 55.
 Lambakis G. 301.
 Lambros Sp. 290, 300.
 Landsdowne-féle szobor 280.
 Lang Pál 165.
 Lange 443.
 Lantidomú pityke 29.
 Largiana 433.
 Larissa 294.
 Laskafalu 216.
 Latinovics Géza 66, 423; — Pál 420.
 Lazarus de Novacivitate 271.
 Lábatlan 216.
 Láncz 26, 183, 402, 433, 434.
 Lányszemek 19, 402—406.
 Lándza 94, 184, 185, 260, 263, 284, 425.
 László király 392.
 László platner 273.
 Le basiliche cristiane 444.
 Le gallerie nazionali italiane 127.
 Le Zeus d'Olympe 335.
 Leányfalu 215, 216.
 Lébény-Szt-Miklósi sírlelet 186, 187.
 Lédára 113.
 Lederata-Tibiscum 218.
 Legio I. Italica 332; — IV. Flavia 332; —
 V. Macedonica 332; — VII. Claudia 332.
 Lehel-kürt 277, 393.
 Lehota 269.
 Lehoczky Tivadar: Új bronzkori leletekről
 59—62; — Tivadar: Ujabbban előkerült
 bronzkori leletek 424—428.
 Leibiczi templom 82.
 Lele 433, 434.

- Lelet avarkori 17, 18, 20; — ákosi 432; — árpádkori 33—44; — ásoththalmi 159, 182, 183, 186; — badacsonyi 96, 434; — bagosi 432; — ballai 432; — barczikai 448; — barkaszoí 425; — bácsbodrogmegyei 62—66; — bácsmadarasi 420—423; — bereg-szászi 425; — bessenyői 93; — bikistyei 66; — biliscsi 251—257; — borbolyai 418; — bótrágyi 59; — bő kenyi 44; — bronzkori 59—62, 85, 424—428; — budakeszi 191—192; — bürgezdí 432; — burgstalli 284; — butulescui 91; — buvulári 94; — chersonesosi 300; — cogolinceanói 91; — csányi 434; — csúnyi 17; — czakói 85; — czikói 17, 22; — dahsuri 170; — Detrekő-Váralján 320; — dettai 90; — egyeki 182, 186; — erdődi 189; — etepusztai 433; — erósi 93; — érgirolti 433; — érhatvani 432; — érkávási 433; — érkörösi 433; — farkasmezői 432; — fábiánsebestyeni 41; — fenéki 31; — fonyódi 160—161; — fővényi 319; — füzesvölgyi 90; — garmondi 425; — gátéri 360—384, 402—407; — gleinaui 85; — gombosi 62; — gyomai 234—240; — gyümölcsénesi 434; — hadadi 433; — hadad-győrteleki 434; — hinódi 284; — honfoglalás-kori 33—44; — hozlukvölgyi 90; — töckerichti 86; — hun-avarkori 40; — iglinczi 59—60; — kaposvölgyi 85; — keszthelyi 17, 31; — kiliti 186; — kisdorzsidai 433; — kis-kőszegi 189—191, 257—260; — kiskun-dorozsmai 253—255; — kabáni 300; — komoristyai 90; — kötőrési 419; — krasznai 432; — kraszna-mihályfalvai 432; — kurdi 85; — lelei 433, 434; — lébény-szt-miklósi 186, 187; — magosliget-i 426—427; — magyarcsaholi 432; — magyarkeczeli 432; — magyarnagyoroszlói 433; — marosportusi 118; — marosujvári 94; — márkaszéki 433; — mátészalkai 257—260; — mocsolyai 432; — mojrádi 432; — mikebudaházi 69; — mindszei 43; — mosnai 94; — mosonmegyei 17; — nádasi 434; — nagymon-útfalui 433; — nagyszalotnai 319; — nagy-szenki 284; — nagy-szt-miklósi 134; — naprádi 433; — népvándorláskori 420; — nem-szvölgyi 17; — oláhhorváti 433; — oláhkeczeli 433; — oláhnádasi 433; — ó-bébai 255—257; — őcsödi 35, 42; — ördögkúti 433; — őskori 86; — papaságlui 91; — pergamoni 97; — pécsi 60—62; — peési 433; — pilini 35, 93; — pilisi 94; — pozsonyi 322; — pusztarábolyi 182, 186; — pusztatóti 18; — regőlyi 17; — román-bogsáni 90; — romlotti 432; — rosenthali 85; — Sámsoni 432, 433; — somályi 433; — somlyói 434; — somlyógyörteleki 434; — somlyóújlaki 432; — sinajai 93; — soproni 322; — szeghalmi 66—70, 181; — szelevényi 38; — Szent András határából 43; — szentes-kúnszentmártoni útról 34; — szentesnagyhegyi szőlőben 36; — szentesi-szegvári határdombon 40; — szentesvidéki 39; — szerbkereszturi 245; — szeéri 432; — szécsényi 187—188; — szilli 284; — szilágyi 434; — szilágycehi 432; — szilágy-nagyfalusi 433; — szilágy-somlyói 433; — szilvágyi 434; — sziráki 27; — szolyvai 425; — tasnádi 432; — tasnádszántói 433; — tevelyi 68; — tibold-daróczi 402—415; — tiszaszentimrei 189; — tolcsvai 238; — tordosi 93; — tőkei 37—38; — ungi 426; — vattinai 90; — velem-szent-vidi 250—251; — véneki 187; — vérvölgyi 433; — vulka-pordányi 284; — zalamihályfalvai 240; — zilahi 432.
- Lemez 13, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 121, 152, 153, 183, 235, 368, 375, 384, 402—406.
- Lemnia 333, 351.
Lempertz H. 153.
Lenaion 305.
Lengyel díszruha 94.
Lengyel-orosz viselet 430.
Lengyeli őstelep 68; — telep 437.
Lentulus 332.
Leo albus Szepeshelyen 78.
Leochares 293.
Leonardo 333.
Leopold császár 394.
Lernæi hydra 307.
Leslie Jakab gróf 72.
Leszih Andor: A barczikai lelet 448.
Leukas 311.
Leustach 319.
Liba-halom 37, 42.
Lichtenstein S. báró 268.
Licinus 172.
Ligurio 333.
Likavai vár 73.
Limnai 305.
Lind K. 88, 200.
Lipcey József 181, 283, 447, 448.
Lipovicza 216.
I. Lipót 72.
Lipót főherczeg 203.
Lippai halom 234.
Lippay János 163, 439.
Liptó megye 163.
Liptó-szent-mártoni templom 163.
Lisabona 185.
Lissauer 294.
Littmann Adalbert 163.
Livornói zsinagóga 175.
Lockczán J. 408, 409.
Loepper R. 299, 313.
Loeschke 338.
Loewy: Untersuchungen zur griech. Künstler-geschichte 337.
Lombornamentum 53.
Londoni Elgin-márványok gipszmásolatai 307.
Losonczy Anna 72; — László 72.
Louvre 105, 280, 338; — antik szobrai 347.
Louvrebán őrzött athenei lekytos festménye 291.
Louvrei Theseus-tányér 348.
Lovagló-zabla 69.
Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken 1—16; — istenségeknek szentelt emlék Marosportusról 116—124; — sírok 33, 70; — szentek 1.
Lovas-emlék a gyulafejérvári múzeumban 5, 6; — a nagyszebeni b. Bruckenthal-múzeumban 4; — Provadiéból Bulgáriában 9.
Lovas-sír 420.
Lozsádi templom 162.
Lónvay Elemér gróf 59.
Lószerszám 185.
Lószerszámdísz 184.
Löschke 100, 281; — Zur Datierung des Her-mes des Alkamenes 97.
Lőcse 51, 282.
Lőcsei sodronyzománczos kehely 45—46; — Szent Jakab -templom 80.
Lőportartó 395; — Ernst Lajos gyűjteményéből 401.
Lőrincz bogner 271.
Lublói vár 73, 83.
Lubova 269.
Lubó 269.
Lukács az ökörről 54.
Lukianos 102, 337, 339.
Luna 16, 119, 175, 218.
Luna-mellkép 5.
Luthmer F.: Der Schatz des Freiherren Karl von Rothschild 144.
Lutrov Luka 62.

Lydiaiak 299.
 Lyka Károly 277.
 Lykaion 298.
 Lykios 353.
 Lykosurában folytatott ásatás 309.
 Lysippe: Par Maxime Collignon (ism. Hekler Antal) 271—281.
 Lysippos 334.
 Lysipposi művészet 350.

M

M. kir. közoktatásügyi ministerium 289.
 M. Servilius Fabianus Maximus 92.
 Macedoniai kabir legenda 11.
 Machaon heros feje 293.
 Madaras 288; — díszű lemezek 152.
 Magdolna 207.
 Magosligeti lelet 426—427.
 Magura-hegy 433.
 Magyar díszruha 94; — emlékek a győri múzeumban 186—188; — emlékek a szentesi múzeumban 33—44; — harang feliratok 161—163; — királyleány síremléke Nápolyban 385—393; — Nemzeti Múzeum 8, 13, 50, 69, 96, 130, 137, 144, 145, 165, 166, 173, 183, 189, 193—211, 222, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 286, 289, 412, 424, 431; — műkincsek 45—58; — Tud. Akadémia 429; — viselet 429—432; — viselet történeti fejlődése. írta Szendrei János (ism. Eber László) 429—432; — viseletek története 284.
 Magyar Egyed órája 394.
 Magyar-Nagygoroszló 433.
 Magyarcsahol 432.
 Magyaregregy 433.
 Magyarkeczel 432.
 Magyarország czímere az I. Mátyás-féle üvegserlegen 87; — vármegyéi és városai 76.
 Magyarországi rejtélyes bélyegű edénycserepek 319—325.
 Mogoróshalom 43.
 Magyaróvár 215.
 Mahaffy J. 299.
 Mahler Ede: Budakeszi sírleletek 191—192; — Ede: Marc Rosenberg, Aegyptische Einlage in Gold und Silber (ismertetés) 169—170; — Ede: Újabb római feliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
 Makay János 163.
 Makár-hegy 60, 427.
 Malmburg W. 300.
 Mamutfog 185.
 Mangalia 92.
 Mantinea 355.
 Mantineiai ásatások 309.
 Mantuai Apolló 334.
 Marc Rosenberg: Aegyptische Einlage in Gold und Silber (ismerteti Mahler Ede) 169—170.
 Marcus Aurelius Malchihia 232; — Aurelius: Marcellinus 232.
 Margherita 310.
 Margitsziget 157.
 Margitszigeti korona 158.
 Markotsan Klára 161.
 Marmaria 312.
 Marosi Arnold 89.
 Marosportus 6.
 Marosportusi korong 118.
 Marosportusról való lovas istenségeknek szentelt emlék 116—124.
 Marosújvári lelet 94.
 Marquardt, Röm. Staatsverwaltung 231.
 Mars 347; — Ulter 171.
 Marsyas 98.
 Martell Károly 388.

Maruchi H. 293.
 Maspero G. 297, 303; — G.: Archeologia egyptienne 169.
 Masner Karl 85.
 Massiliai domborművek jelentősége 293.
 Matala 312.
 Matejko 143.
 Matheázi templom 82.
 Matheovics 259.
 Materialien zur österreichischen Kunstgeschichte 210.
 Matty 254.
 Maximianus 93.
 Mayer Erzsébet 268.
 Mácz Ákos 66.
 Mádi ev. ref. templom ötvösművei 46—50; — fedeles kupa 48.
 Mágori-halom 66.
 Málnás 66.
 Mária 195, 206; — királynő 212; — királynő arczeke Königsbergben 285; — megkoronázása 80; — nápolyi királyleány síremléke Nápolyban 385—393; — szobor 267; — Terézia 201, 431.
 Márk az oroszlanál 54.
 Márkaszek 433.
 Márki Sándor: Kolozsvár neve 135; — Sándor: Mária, Magyarország királynéja 136.
 Márkusfalvi templom 81; — vár 83.
 Márkus-krónika 180.
 Márton Lajos 283, 447; — Lajos: Die Werkthätigkeit der Vorzeit, von E. Krause (ism.) 439—441; — Lajos: Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kultúrája között 181; — Skytha aranyelet gyomai halomsírból 234—240.
 Mártonhely 431.
 Máte sorrentoi érek 386.
 Máté az anygallal 54.
 Mátételke 259.
 Mátra Verebélyi 268.
 Mátyás király 417, 431.
 I. Mátyás-féle üvegserleg 87; — király: hollós czímere 88.
 Mátyás-féle olasz renaissance 83; — főherczeg 125; — király 137, 142, 143, 144, 146, 180; — király könyvtára 300; — király oroszországi követsége 147—146.
 Medinet Ghoranban megejtett ásatások 299.
 Mednyánszky Alajos báró 268, 269, 416; — Dénes: A postyáni egyházi emlékekről 416—418.
 Megalapolis 294.
 Megalithicus emlékek 440.
 Mehemed Sokolovits 395.
 Melos szigetén létező keresztelő kápolna 301.
 Memmingen 273.
 Menander Apistos 299.
 Menhárdi templom 82; — templom belseje 83.
 Menidi 308.
 Mentzel János 271, 272.
 Menzel Adolf 431.
 Mergentheim 198.
 Merklas 80.
 Merovigli 312.
 Mesene 229.
 Messius 228.
 Meszesi apátság 435.
 Meszics csatorna 90.
 Metaxa A. 298.
 Metzi múzeum 171.
 Meunier 278.
 Meyer I. A. 326.
 Mező-Nyarád 407.
 Mezőberény 40.
 Mezuza 177.
 Mérey 282.
 Mérföldmutató 223.

Michelangelo 209, 333; — Dávidja 352.
 Michaelis: Ancient marbles 340.
 Michler Oszkor 90.
 Michon E. 347.
 Mihalik József 284; — József: A Felső-Mérai
 La Tène-kori vasleletről 261—266; — József:
 régi magyar műkincsek 45—58.
 Mihály arkangyal 208; — vajda 435.
 Mike-budaházi avar sirlelet 69.
 Mikonos 312.
 Miklós arcufex 270; — köcherer 270; —
 platner 273.
 Miksa császár 180.
 I. Miksa császár 200.
 II. Miksa császár 197, 198, 199, 210.
 III. Miksa bécsujhelyi oltárának középső
 képe 199; — főherceg síremlékének fele
 204, 205; — főherceg oltára 283.
 Milani L. A. 297.
 Milánó 194.
 Milesz Béla: a Tiszafüredi múzeum 182—186.
 Miles legiónis II. adiutricis strator officii 232.
 Milleker Bódog 219; — Bódog: A verseczi
 városi múzeum gyarapodása 89—91; —
 Bódog: Délmagyarország régiséglelei
 244, 245.
 Millet G. 301.
 Miloi Venus 103, 348.
 Miloje Vossits 2, 13, 14.
 Mindszenti család 282; — lelet 43; — temp-
 lom 78.
 Minerva 119.
 Minoriták temploma Lőcsén 80.
 Minos 348.
 Minos-féle kor. 295.
 Mirce voda 94.
 Miske Kálmán: Velem-Szt-Vidi lelet 250—251.
 Miskolcz 261.
 Miskolczy-féle naplójegyzék 125.
 Mistriotis G. 303.
 Mithros vallás 1.
 Mitroviczai tábla 121.
 Mitsopulos C. 294.
 Mittheilungen der k. k. Centralcommission 156;
 — des österr. arch. epigr. Seminars 353; —
 zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler
 (ism. Blau Lajos) 175—178.
 Mocsolya 432.
 Modenai Zonares-codex 300.
 Modern hellenek 289.
 Moesia 332.
 Moirák 337.
 Mojgrád 432.
 Molnár Béla 42; — Farkas Ferencz 41.
 Mommsen Theodor 332.
 Monják Andrásné 222.
 Monaki Miklós 163.
 Monor 216.
 Monostor 216.
 Monostorszegi ásatás 241—249.
 Montelius Oskar 296.
 Monumenta Vaticana Hungariae 268.
 Monumentum-Ancyranum 331.
 Morzsolókö 90, 182.
 Mosnai sarló 94.
 Mosonmegyei lelet 17.
 Mosonmegyei történelmi és régészeti egylet 96.
 Moszkva 140.
 Motesiczky Pál 269.
 Mőlki kolostor 393.
 Möller István 447.
 Much M. 437.
 Munkács 57.
 Municipium Tropaeum Trajani 92.
 Murány 394.
 Murray: The sculptures of Parthenon 357, 358.
 Museo Chiaramonti 99, 111, 356.
 Museo Nazionale Romában 281.

Múzeumok: Athenai 294, 307, 308; — belgrádi
 2, 5, 13, 15; — berlini 86, 344; — bécsi
 cs. k. 11; bécsi műtörténeti 157; — békés-
 megyei 236; — borsod-miskolczi 448; —
 British 338, 352; Bruckenthal 4, 7; —
 bukaresti 91—95, 120; — candiai 308; —
 cherecheli 106; — cluny-i 142, 144; — del-
 phii 312; — dublini 302; — düsseldorfi
 428; — erdélyi 183; — észéki 12; — gö-
 rögföldi 289; — győri 186—188, 239; —
 gyulafejevári 5, 6; — kassai 45, 261, 276;
 — kolozsvári 433; — Louvre 105, 280, 281,
 338; — Magyar Nemzeti 8, 13, 50, 69, 96,
 130, 137, 144, 145, 165, 166, 173, 183, 189,
 193—211, 222, 275, 276, 277, 278, 282, 283,
 286, 289, 412, 416, 424, 331; — metzi 171;
 — müncheni 314; — nagyenyedi 394; —
 nagyszebeni 4; — nürnbergi 146, 314; —
 pécsi városi 89; — poprádi 50; — regens-
 burgi 322; — római nazional 281; — salz-
 burgi 322, 327—330; — segesvári 10; —
 szegszárdi 284, 321; — szentesi 33—44; —
 szepsi-szt-györgyi 94; — székesfehérvári
 318; — sziléziai 85; — tegeai 293; — te-
 mesvári 284; — tiszafüredi 159, 168, 182—
 186; — troppai 282; — verseczi városi
 89—91, 284; — veszprémi 284; — zürichi
 189.
 Múzeumok és könyvtárak országos szövetsége
 91.
 Múzsák dombja 306.
 Müller Gáspár 241; — Handbuch der Archæo-
 logie 340; — Ottfried 289.
 München 314, 322.
 Münchener glyptothek 99, 348; — olajbeöntő
 athléta 353.
 Münz- u. Antiken-Cabinett in Wien 276.
 Műemlékek Országos Bizottsága 76, 431.
 Műkincsek 45—58.
 Műtörténeti adatok Kassáról 163—165; — ada-
 tok Kassa város multjából 447.
 Művészeti emlékek Szepesvármegyéből 76—85.
 Mykene 170, 290.
 Mykene előtti maradványok 300.
 Mykenei ásatások 308.
 Mykenei civilisatio 296.
 Mykenei kor palotája 294.
 Myrleia 229.
 Myrina 310.
 Myrinai terakotta jelentősége 353.
 Myron 103, 349, 352, 353.
 Myroni Asklepios 347; — Marsyas 353.
 Myskovszky Viktor 76, 88; — Viktor: A sza-
 láncai várromról és vízfőgójáról 70—75.

N

Nagler, Neues allgemeines Künstler Lexicon
 203.
 Nagy Géza 181, 283; — Géza 429, 447; —
 István 94; — Károly 130; — Konstantin
 442; — Lajos 131, 135; — Mária 162; —
 Sándor arczképe 293; — Sándor szobra
 280; — Rábé-i templom 161.
 Nagybittsei vár 181.
 Nagyczenki lelet 284.
 Nagyeőri kastély 84.
 Nagy-Enyed 94.
 Nagyenyedi múzeum 394.
 Nagyhegy 34.
 Nagymon 433.
 Nagymonújfalú 433.
 Nagymuzsályi lelet 424—425.
 Nagy-Szalatna 319.
 Nagyszeben 2.
 Nagyszebeni b. Bruckenthal-múzeum 4, 7.
 Nagyszentmiklósi korszak 134.

- Nagyváradi 125, 135, 136, 315.
 Nagyváradi lovasszobor 211—213.
 Nápolyi ereklyetartó 154.
 Napragi püspök 158.
 Naukydes 351.
 Nauplia 311.
 Naxos sziget 295.
 Naxosi Nikandre áldozati ajándéka 309.
 Nádasd 434.
 Nápolyi László magyar ellenkirály 386; —
     Santa Maria Donna Regina-templom 385;
     — síremlék 385—393.
 Náprád 433.
 Nedecz vára 83.
 Negrin Ph. 300.
 Neiperger-féle téglavető 287.
 Neisse 282.
 Nemes Mihály 429.
 Nemes-Nagy: Magyarviseletek története 238.
 Nemesvölgyi lelet 17.
 Nemzetközi archæologiai congressus Athené-
     ben 289—313.
 Neolithkor 440.
 Neolithkori konyahulladék 67; — őstelep 90.
 Nera torkolata 331.
 Nerikos 311.
 Nero 332.
 Nerva-féle bronzpénz 21.
 Nesiotos 100.
 Neszmély 215.
 Neuattische Reliefs 356.
 Neuberger Dániel 439.
 Nevdorf 271.
 Négyesi Kálmán 42.
 Német lovagrend 203.
 Német Sztamora 90.
 Németalföld 197.
 Németboly 216.
 Némethy Lajos 268.
 Németújvár 269.
 Németország 213.
 Népiskolai könyvtár Verseczen 91.
 Népándorlaskorabeli zablák 69, 70.
 Népándorlaskori lovas-sír 420.
 Nicolai G. 197.
 Nicolaus Schallutin 95.
 Nicolaus de Sator 271.
 Nicomedia 310.
 Nicomediai ásatás 289.
 Niemann Georg 92.
 Niederburgi vár 72.
 Nietschner Nándor 423.
 Nike-szobrok 309.
 Nike-templom 308.
 Nikeratos műve 309;
 Nikias 356.
 Ninive 394.
 Nividonus 92.
 Noricum 331.
 Női ékszerek 17.
 Női szobor Eleusisban 108.
 Numidia 171.
 Nürnberg 194, 314.
 Nürnbergben őrzött középkori korona 149.
 Nyakék 238, 434.
 Nyaktorques 17, 32, 33, 94, 257, 259, 433.
 Nyáry Albert 283, 447; — Albert: Az iglói
     csizmadiacéh emlékei 181; — Albert: He-
     raldika vezérfonala 286; — Jenő 93, 283, 447.
 Nyereg 133.
 Nyergesújfalu 215.
 Nyék 287.
 Nyírsid 433.
 Nyitravölgy 266.
 Nyitramegye 270.
 Nyíl 184, 185.
 Nyílcsúcs 17, 19, 21, 22, 30, 32, 67, 68, 186,
     187, 370.
 Nyílvesző 68, 94.
 Nymphák dombja 306.
 Nyugat-Magyarország 154.
 Nyuly Mihály 222.
- O
- Obsidian 40, 182; — lándzsahegy 184.
 Odescalchi-féle kő 123.
 Odyssea 173, 311.
 Oikonomos 344.
 Okruglik 62.
 Oktateuch codex 300.
 Olajbeöntő athlétája 353.
 Olasz mozaikkép 193.
 Olaszország.
 Oláh Lajos 234.
 Oláh-Horvát 433.
 Oláhkeczel 433.
 Oláhnádasd 433.
 Oláhország 213.
 Olbiai ásatások 300.
 Olló 264.
 Olmütz 282.
 Olt folyó 91.
 Oltina 93.
 Olympia 311.
 Olympiában és Delphiben létezett kincses-
     házakról 293.
 Olympiai ásatások 289; — szobordísz 101; —
     Zeus-templom 292, 357.
 Olympieion 305.
 Omora 90.
 Opálgöngy 31.
 Opoj bán 430.
 Opoljenik, ősemberi telep 241—249.
 Oprean Remus 91.
 Orbán Balázs 76.
 Orchomenos 295.
 Orchomenosi ásatások 308.
 Oresac 218, 219, 221, 330.
 Oresaci »Sidova« nevű földvár 114—116.
 Orestes 341.
 Orlókövek 242.
 Ormos Zsigmond 116, 218, 221.
 Orontes 229, 234.
 Orosz Endre 242.
 Oroszvár 215.
 Oroszország emlékei 300.
 Orpheus 354.
 Orsó 23, 26, 28, 29, 30, 183, 184, 189, 367, 371.
 Orsókarika 183.
 Országos Levéltár 267; — muz. főfelügyelő-
     ség 43; — Régészeti és Embertani Társu-
     lat 89, 181—182, 283, 447—448.
 Osvény 66.
 Osztrák-magyar monarchia írásban és képben
     76, 203, 286.
 Osztró 270.
 Otto van Veen 209.
 Overbeck: Geschichte der griechischen Plas-
     tik 340, 353; — Schriftquellen 105, 335, 337.
 Ovilius Tertulus 92.
 Ovis musimon 247; — Ovis taurus 246.
 Oxfordi egyetem 290.
 Ó-Becse 217.
 Ó-Bébai lelet 255.
 Ó-Buda 229, 321.
 Óbrettei templom 162.
 Ó-gyalla 216.
 Ó-kanizsa 217.
 Ó-keresztény építészet 441.
 Ó-Korinthos 290.
 Ó-Szőny 215, 217.
 Ócsa 216.
 Ócsény 216.
 Ócsay család 270.

Ófalvi templom 82.
 Ókori jelvényes zsidó emlékek 181; — vallás 1.
 Ólomgomb 422
 Ólomkorong 14, 121; — viminatiumi sírból a
 belgrádi múzeumban 15.
 Ólomlemez 13, 121.
 Ólomtáblácska 13, 121, 122.
 Ólomtárgy 30.
 Ónodi ev. ref. templom 50.
 Óváry Lipót: A nápolyi magyar történelmi
 műemlékek 390.
 Ocsódi ásatás 42; — lelet 35.
 Öntőminta 91.
 Ördögkút 433.
 Öreghegy 222, 224, 244.
 Öv 22.
 Övdísz 23, 24, 29.
 Övkapocs 30, 187.
 Övpánt 18, 19, 23, 24, 29.
 Örlőkő 182, 411, 413.
 Ős és népvándorláskori leletek 181.
 Ősi görögségben divó temetkezés 291.
 Ősgörögök vallása 297.
 Őskori agyagtárgyak 184; — aranyékszer 239;
 — bronz madáralakok 447; — bronztokos
 véső 90; — csontszerszámok a tiszafüredi
 múzeumban 188; — csonttárgyak 184; —
 csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban 168;
 — halmok 66; — konyhahulladékok 67; —
 közszerszámok 173; — kötőanyagok 184; —
 mészbetétes díszítésű agyagművesség 436—
 438; — népek keramikája 322; — régiség-
 tudomány 290; — rézcsákányok Sziléziá-
 ban 86; — terracotta fejecske Dettáról a
 verseczi múzeumban 90.
 Ősmagyar sírok 32.
 Őstelepek 433.
 Őzagancs 68.

P

Padua 212.
 Paionios 101, 292.
 Pajor Lajos 43.
 Pajzs 282.
 Paks 216.
 Palaeolithkor eszközei 440.
 Palaeontológiai ásatások 294.
 Palai kastro 312.
 Palánka 218, 219.
 Pallavicini 419.
 Paludina vivipara 242.
 Panathenei ünnepélyes fölvonulás ábrázolása
 293.
 Pankala Péter 274.
 Pankali Vid 274.
 Pannon-törzsek 331.
 Pannonia 215, 217, 420.
 Pannoniai emlékek 10; — gyártmányok 318;
 — típusu bronzfibula 191.
 Pantikapaion 300.
 Pantikapaioni nyakék 238.
 Paolo de Ragusa 439.
 Papasaglu-i lelet 91.
 Papavasiliu G. 302.
 Papok hegye 66.
 Papyrusok 299.
 Parabuty 217.
 Paris Bordene 210.
 Paros 101.
 Parthenon 292, 298, 307; — homlok, szalagja
 357, 358; szobordíszei 335.
 Partium általános története 432.
 Passon 326.
 Passuth Odön 283, 447.
 Pasteiner Gyula 443; — Gyula: A művésze-
 tek története 444.
 Patahalom 161.
 Patkóalakú bronztárgy 364.
 Patrona Hungariae 55.

Pauler Gyula: Magyar Nemzet története szent
 Istvánig 266.
 Pausanias 98, 101, 102, 292, 356.
 Pauszner György 273.
 Pálcza 24.
 Pálffy-család 71.
 Pálincás János 189.
 Pánt 19, 26, 30, 31, 364, 365.
 Párhuzam Magyarország és a Kaukázus ős-
 kori kultúrája között 181.
 Pecsétlő 91.
 Peéri halom 433.
 Peledia 92.
 Peles 93.
 Penge 260.
 Pennsl Marx 273.
 Percsórái major 419.
 Percseni aranytekerics 238.
 Pereg 216.
 Peregrinyi János 283.
 Perenger Johann Joseph 162.
 Perényi 165.
 Pergamios 98.
 Pergamon 292, 313.
 Pergamoni ásatások 97; — herma 98, 336,
 353; — Hermes 98—114; — könyvtár 345.
 Perger Studien zur Geschichte der k. k.
 Gemäldegallerie im Belvedere in Wien 210.
 Perikles 306, 356; — századának dicsősége 334.
 Peristylum 444.
 Perrot 169; — Le Zeus d'Olympe 335.
 Perseus 127.
 Perugino 333.
 Perzsa fegyverek 94.
 Perzsák 306.
 Petersen 338, 355.
 Petit A. Albert 301.
 Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája
 432—436.
 Petrie Fl. 298.
 Petrovoszello 217.
 Péchy 407.
 Pécs 427.
 Pécsi bronzlelet 60—62; — egyetem és az
 ottan legújabbán fölászott római alapfalak
 181; — Városi Múzeum 89.
 Péderi egyház 164.
 Pénzes zacskó 57.
 Péter platner 273.
 Pétervári Eremitage 344.
 Pfeifer-féle kert 287.
 Phaleroni Hera 342.
 Phaestos 297.
 Pharsalos 279.
 Phidias 99, 102, 103, 104, 105, 292, 333, 334,
 348, 356; — és Alkamenes közötti külön-
 ségek 344.
 Phidias iskola művészi szelleme 357.
 Phigaliai Apolló templom 291.
 Philios D. 306; — D.: az eleusisi ásatások
 vezetője 292.
 Phenikiai szarkofág 101.
 Phokea 293.
 Phrygia 174.
 Phrygiai sapka 3, 7, 14.
 Phylokopi 312.
 Picetra 93.
 Pilin 93.
 Pilini lelet 35.
 Piliscsaba 216, 217.
 Pilismarót 215.
 Pilisszántó 216.
 Pilisi lelet 94.
 Pinacotheca 197.
 Pisa Campo Santo 131, 391.
 Pisano 137.
 Piski 93.
 Piskót alakú dísz 365, 373.

Pityke 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 183, 185, 186, 187, 238, 368, 369.
 VI. Pius pápa 351.
 Pirnicza 217.
 Platon 105.
 Plautius Silvanus 332.
 Pléhgömb 20.
 Plinius 98, 104, 332; — meséi 342.
 Plotianus 225.
 Plunkett G. T. 302.
 Podolini templom 81.
 Pogány György 94; — magyar lovas-sírok 33–38.
 Pohár 20, 23, 26, 27, 28, 144, 145, 166, 183.
 Polgárdi ezüst tripos 310.
 Polios-templom 305.
 Politis Dr. 299.
 Polygmotos újításai 334.
 Polykleitos 212, 280, 292, 309, 333, 334.
 Polykletosi művészet 351.
 Pomáz 216.
 Pompeji 171, 172.
 Pompilos nevű hal 12, 123.
 Pontus Euxinus 92.
 Poprádi múzeum bronz-mozsara 50; — templom 82.
 Popu János 162.
 Porcellánkorsók 91.
 Poroszló község 184.
 Porta Marzia 171; — Meszesina 435.
 Portugália 197.
 Poschaw Bertalan 274.
 Pottier katalogusa 355; — et Reinach: Les terres cuites de Myrina 338.
 Potula 90.
 Pozsareváczi ólomkorong 121.
 Pozsony 154, 216.
 Pozsonyi lelet 324.
 Póka Gábor 400; — István 400.
 Pósta Béla 266.
 Pöstyén egyházi emlékei 266–270.
 Pöstyéni egyházi emlékek 416–418.
 Praxiteles 275, 281, 309, 334; — fátylas Aphroditéje 340; — -féle Satyr 293.
 Praxitelesi Hermes 353.
 Prága 210, 314.
 Prágai Altneuschule 175; — Szent-György szobor 125, 126, 131.
 Préselt szijvég 18.
 Pridik E. 300.
 Prigleviczszentiván 216.
 Princetoni egyetem 301.
 Prokne-csoport 345.
 Promontor 215.
 Propontis 229.
 Protestáns ötvös 155.
 Provadiéból származó thrák lovasemlék 9, 11, 12, 120.
 I. Prusias 229.
 Pruth 94.
 Prytaneion 306.
 Ptolemaeusok korából származó papyrusok 299.
 Ptoon-hegy 308.
 Publius Aelius Firmus 223.
 Puchner György 435.
 Pulszky Ferencz 276; — Ferencz: Magyarország Archæológiája 266; — Radisics-féle ötvösségi remek 158.
 Purimtészta 177.
 Puska 399, 400.
 Pusztai Ráboly 182, 184.
 Pusztatóti bronzcsat 18.
 Pyrgos 311.
 Pythagoras 354.

Q

Quarczit kőbalta 67.
 Quintilianus 352.

R

Radacanesti 93.
 Radet G. 291, 299.
 Radisich Jenő 88.
 Rados C. 299.
 Radul Petru voda 94.
 Radvánszky Béla 277.
 Rajka 216.
 Rajna 215.
 Rakovjcz 416.
 Rakovitz Copaceni 92, 93.
 Ramnus 337.
 Ramnusi ásátás 309; — Nemesis 359.
 Rapolter József 191, 192.
 Rappolsteini hercegi család címere 286.
 Rassova 92.
 Rauris 326.
 Ravaisson F. 347; — F.: La Venus de Milo 348.
 Rács 70.
 Ráczalmás 216.
 Ráczgörcsöny 216.
 Ráczmilitics 217.
 Ráczöttös 216.
 Ráfael 127, 208, 209, 333.
 Rákoscsaba 216.
 Rákosdi templom 162.
 Rákosi és tollaki templomok középkori fal-képei 181.
 Rakospalota 216.
 Rákóczy család 71; — család címere 49; — ereklyekiállítás 46; — Lászlóné szül. gr. Bánffy Erzsébet halotti képe 1663-ból 55; — Zsigmond 72.
 I. Rákóczy György 49.
 Ráth György 447; — György: Az iparművészet könyve (ism. dr. Szendrei János) 275–278; — István 275.
 Rátothi-Gyulaffy család címere 435.
 Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer 444.
 Recavi 93.
 Recka 93.
 Recueil d'antiquités de la Scythie 238.
 Rediadis P. 300.
 Regensburgi múzeum 322.
 Regölyi lelet 17.
 Reihold: Griechische Vasenmalerei 344.
 Reinach Théodore 280, 281, 303, 353; — Th.: La Venus genetrix 338.
 Reinecke 237, 239, 240.
 Reinhart Henrik 203.
 Reich 103, 105, 338.
 Reizner János 255.
 Rejtélyes bélyegű cserépedények 318–330.
 Remetehegy 94.
 Remnik 93.
 Renaissance építészet 82; — műízlés elemei 50; ornamentumok 47.
 Reó-halom 66.
 Ressimann 131.
 Ressimann-féle gyűjtemény 134.
 Revue des Etudes Anciennes 291.
 Récsey Viktor: Keresztény templomépítés az ókorban (ism. Eber László) 441–446; — Viktor és Kirsch J. P. műveinek összehasonlítása 442–446; — Viktor: Szent László királyunk leányának Konstantinápolyban levő bazilikája 181.
 Réday Géza 91.
 Régi emlékek helyreállítása 298; — magyar műkincsek 45–58; — magyar emlékek a győri múzeumban 186–188; — magyar emlékek a szentesi múzeumban 33–44.
 Régibb középkor emlékei 20, 22, 31; — középkori sírmező 16–33; — középkori temető 360–384; — középkorból való temető 402–407.

Régiségek tisztítása és megóvása 299.
 Régiségletek Bácsbodrog megyében 62—66.
 Réthy László 181, 283, 419, 447.
 Rézcsákány 85, 428; — érem 30; — hajtű 185;
 henger 184; — lándzsa 185; — lemez 121; —
 karika 184; — korona 156; — pénz 31, 32.
 Rézkori lelőhelyek 432
 Rhenusparti római sírkő 172.
 Richter J. P. 442; — J. P.: Der Ursprung
 der abendländischen Kirchengebäude 444.
 Riegl Alois emlékezete 447.
 Robert Karl 293, 311; — Karl: Votivgemälde
 eines Apobaten 350.
 Rodin 278.
 Roediger Lajos: A bácsmadarasi tumulusok-
 ról 420—423.
 Rom beim Ausgang der antiken Welt 444.
 Románbogsáni kincs 90.
 Romlott 432.
 Romoczi templom 162.
 Roscher: mythologisches Lexikon 338.
 Rosenheim 326.
 Rosenthali lelet 85.
 Roskovani Ladislaus 55.
 Rospigliosi szobor 111, 112, 113.
 Rostovtsew M. 300.
 Rothschild Anselm 88.
 Rozetta 18, 25.
 Rozsnyói püspökség 201.
 Róbert, nápolyi király 388.
 Rókus-domb 60.
 Római alapelvek 181; — bronzdénárok 192; —
 bronzbőgre 310; — bronzérem 184; —
 bronzpénz 30; — cseréptöredék 30; — el-
 bocsatólevél 93; — emlékek 91—95; —
 ezüstérem 184; — épület-alapfalak 90; —
 feliratos kő 418—419; — feliratos sírkő
 192, 225—234; — korsó 25, 287; — kulcs
 30; — mérőldmutató 92, 93, 222; — régi-
 ségek 286, 287; rézpénz 21, 31; — sírkő
 172; — téglatöredék 28; — birodalmi kincs
 föl kutatásáról Pannoniában 213—217; —
 korbelti sírok és sarkophagok 300.
 Rómaiak és dákok első védelmi vonala az
 Aldunánál 181.
 Rómer Flóris 138, 213, 288, 318, 394.
 Rómer-Desjardin 223.
 Römisches Museum für Philologie 332.
 Rubens 127, 197.
 II. Rudolf császár 72, 197, 198, 210.
 Rudolf főherczeg 125.
 Ruhadisz 185.
 Ruhakapocs 250, 251.
 Rupkovszky 88.
 Rusco 223.
 Russanesci 93.
 Russopulos O. 299.
 Rzepinski S. 302.

S

S-alakú halántékgyűrű 32.
 Sabazios 174; — emlék Blinkenberg «Arch-
 Stud.» szerint 174.
 Sabacsról származó domborműves ólomtáb-
 lacská a belgrádi múzeumban 13.
 Sabácsi ólomtábla 122.
 Sabouroff 280.
 Salm Gyula 268.
 Salvisberg Paul: Die deutsche Kriegs-Archi-
 tektur 72.
 Salzach 326.
 Salzburg 322.
 Samaria 234.
 Samos sziget 313.
 Samosata 234.
 Samosi építész 305.
 Samosi Theodoros 342.
 Samothrakei Arsinoeion 171.

San-Giovanni-di-Carbonaro 392.
 San Lorenzo Maggiore templom 391.
 San Martino hegy 392.
 Sanctus Georgius 127.
 Santa-Chiara 392.
 Santa-Maria-Donna-Regino templom Nápoly-
 ban 385.
 Santa Maria la Blanca 176.
 Santorin 312.
 Sarabit-el-Khadem 298.
 Sardinia 247.
 Sarkantyú 43, 187.
 Sarló 59, 61, 94, 252.
 Sarmata sírmező Bölcskén 87.
 Sauer Sebestyén 165; — Das sog. Theseion
 und sein plastischer Schmuck 110.
 Savignoni S. 297.
 Sámson 432.
 Sándor-család pohara 394.
 Sárgefém korona 153, 154.
 Sárgaréz korona 158.
 Sáp-halom 40.
 Sárísáp 215.
 Sáros-Patak 57.
 Scarbantia 287.
 Schenckel Konrád 272.
 Scherdinger György 271.
 Schindler János 272.
 Schirger Orbán 271, 272.
 Schlager: Materialien zur österreichischen
 Kunstgeschichte 210.
 Schlawe 87.
 Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift (ism.
 Hpl.) 85—88.
 Schliemann Henrik 290, 308.
 Schmarsow: Grundbegriffe der Kunstwissen-
 schaft 441.
 Schmid Márton 274.
 Schmidt Waldemar 297.
 Schneider Michael 162.
 Schneyder János 273.
 Schönherr D. 203.
 Schrader H. 293.
 Schwab Kristóf 271, 272.
 Schwarz Kristóf 208, 210.
 Schwatz 203.
 Schweizerisches Landesmuseum 277.
 Schwendy Lázár 272.
 Sebes Kőrös 66.
 Seger Hans 85.
 Segesvári muzeum 10; — tábla 12, 120.
 Seleucos Nikator 229.
 Selmezbánya 182.
 Semayer Vilibald 408, 415.
 Sepauer Mihály 273.
 Septimius Severus 92.
 Serail-könyvtár 300.
 Serpentin Kőbalta 67; — ék 90.
 Sesklo 294.
 Seure G. 301.
 Seybold Veit von Menningen 273
 Sidova nevű földvár 114—116.
 Signorelli 333.
 Sikárló kövek 182.
 Sikyoni iskola 280.
 Silanion 280.
 Silius 331.
 Silvanus Domesticus 433.
 Simkó Márton 274.
 Simon János 276.
 Sínaja 93.
 Sisak 262, 395.
 Sisaktöredék 262.
 Sisyphos szobra 280.
 Six 100.
 IV. Sixtus pápa 180.
 Siremlék Alsó-Dörgicséről 8; — Nápolyban
 385—393.

- Sirlelet: avarkori 17, 18, 69, 284; — bács-madarasi 420—423; — budakeszi 191—192; — cikói 17, 22; — fenéki 31; — fonyódi 160—161; — gátéri 360—384, 402—407; — gyomai 234—240; — himódi 284; — keszthelyi 17, 31; — lébeny-szt.-miklósi 186, 187; — mikébudaházi 69; — Mindszenti 43; — népvándorláskori 320; — öcsödi 35, 42; — pilini 35; — szelevényi 38; — Szent András határából 43; — Szentes-künszentmártoni útról 34; — Szentes nagyhegyi szőlőben 36, 39; — Szentesi szegvári határdombon 40; — Szentesvidéki 39; — szolyvai 425; — tibold-daróczi 407—415; — tölkei 37—38.
- Sírmező a régibb középkorból 16—33.
- Skalanova 313.
- Skebelew S. 300.
- Skias A. 300.
- Skopas 111, 280, 334.
- Skopas-féle tegeai templom 309.
- Skorpil H. 9.
- Skovgaard, kopenhágai művész 292.
- Skuphos Th 294.
- Skytha aranylelet gyomai halomsírból 234—240; — Skytha tör 237; — Skythai Kurgán 239; — Skythák sírjai 87.
- Smidt György 273.
- Smidt Mihály 271.
- Smith Cecil 299.
- Smyrna 294.
- Smyrnai érem 15.
- Sodronyománcz 152, 153, 154.
- Sodronyománczos emlékek Felsőmagyarországról 181; — kehely 45—46, 94; — korróna Nürnbergben 149; lemez 152.
- Sokrates 98.
- Sokrates-féle Chariták 356.
- Sol 16, 119, 175; — tisztelete 1.
- Solymár 216.
- Somály 433.
- Somberek 216.
- Somlyó 434.
- Somlyó-Győrtelek 434.
- Somlyóujlak 432.
- Somogy 160.
- Somogyvár 88.
- Somogyvári lelet 319.
- Somogyvármegye 186.
- Soód 420.
- Sophia 2.
- Sophokles Antigone című drámája 302.
- Sopron 322.
- Sopron megye 187, 418.
- Soproni múzeum 287.
- Soproni régészeti társaság 284.
- Sostratos 280.
- Sotirides G. 294.
- Sotiriadis G. 300.
- Sóstó nevű halom 66.
- Sóter Ágost dr. 96.
- Spatha 308.
- Spanyolország 199.
- Spiridion Lambros 290, 300.
- Spitzer Mór 321.
- Spranger Bertalan 211.
- St.-Blasien 196.
- Stadion 305.
- Stais V. 293, 297.
- Statilius Julius 92.
- Statuenkopien im Altertum 345.
- Stájerország 202.
- Stefano delia Bella 431.
- Stein György 90; — Nándor 90.
- Steindorff G.: Das Kunstgewerbe im Altertum 169.
- Steinstoch Joseph 163.
- Stenczel bogner 271.
- Stephanos Cl. 295.
- Stern E. 300.
- Stibor 138.
- Stoa Hadriani 292, 306.
- Stomia Mászt 216.
- Strassburgi dom 286.
- Strigilis 292.
- Strzygowski 442; — Orient oder Rom 444.
- Strzygowsky J. 300.
- Strzygowsky J.: a középkori hellén művészetéről 301.
- Stuart-gallér 244.
- Sturdza 94.
- Suetonius 331.
- Supka Géza 447.
- Sur János 273.
- Suvák Márton 242.
- Sümeghi Darnay-Múzeum régi kályhafiókjai a szeghalmi ős és népvándorláskori leletek 181.
- Süttő 216; — halom 66.
- Svos S. 303.
- Sylvester mester 272.
- Syria 229.
- Szabadka 216.
- Szalagidomű ornamentum 50.
- Szalánczi várom és vízfogója 70—75.
- Szalánczy család 71.
- Szalkszentmárton 216.
- Szamárhegy 423.
- Szamosközy István 211, 212.
- Szapáry Péter gr. 275.
- Szarv 68.
- Szarvasagancs 67, 68, 182, 427.
- Szárzástólvgy 408.
- Száva 247.
- Szerbiából származó ólomtáblácska 13.
- Szedres árok 287.
- Szeér 432.
- Szeg 22, 24, 25, 29, 368.
- Szeged 253.
- Szegfej 22.
- Szeghalmi ásatás 66—70.
- Szeghalmi Gyula 70.
- Szeghalmi ős- és népvándorláskori leletek 181.
- Szegzárd 216.
- Szegzárdi múzeum 284, 321.
- Szegvári határdomb 40.
- Szekercze 93, 94, 183.
- Szelevény 38.
- Szendrei János 284; — János: A magyar vi-selet történeti fejlődése (ism. Eber László) 429—432; — János: A Zrinyieknek tulajdonított emlékek 393—402; János: Hadtörténelmi emlékek 145; — János: Országos Régészeti és Embertani Társulat 86, 181—182, 447—448; — János: Ráth György: Az iparművészet könyve (ism.) 275—278; — János: Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről 137—146; — János: Sümeghi Darnay-múzeum régi kályhafiókjai a szeghalmi ős és népvándorláskori leletek 181.
- Szenger Ede 182, 370.
- Szent András melletti ásatás 43; — Domokosegyház 392; — Dorottya: herma 158; — György: 194, 198, 210, 430, 431; — kápolna: 80; — kép: 127; — legendája: 126, 316; — lovagrend: 200; — szobra: 126—137, 314—318; — templom: 200; — Ildefonso 197; — Imre 125; — István: 37, 125, 179; — István: templom 202; — Jakab: templom 80, 203, 204, 205; — Kereszt: templom Kézmárkon 81; — Klára-templom 392; — László: 40, 125, 139, 213; — László: herma 158; — legendája 431; — László, királyunk leányának Konstantinápolyban levő bazilikája 181; — László: lovas szobra 135, 136; — László: Nagyvárad lovaszobra 211—213; — Margit 435; — Orsolya: 144; — Péter apátság 324; — Rókus: 257.

Szentendre 215.
 Szentendrei castrum 214.
 Szentes-künszentmártoni műút 34.
 Szentes-nagyhegyi sírlelet 36, 39.
 Szentesvidéki lelet 39.
 Szentesi muzeum 33—44.
 Szentesi szegvári határdomb 40.
 Szentháromság 197.
 Szentpétervári orosz császári akadémia 146.
 Szepesbélai templom 82.
 Szepsi-Szentgyörgyi székesi múzeum 94.
 Szepesi székesegyház 78; — székesegyház szentélye 79; — vár 73, 83.
 Szepeshely 78.
 Szepesolaszi templom 81.
 Szepesség 78, 271.
 Szepesség egyházművészete 277.
 Szepesszombati templom 82.
 Szepesvármegye művészeti emlékei 76—85.
 Szepesvármegyei Történelmi Társulat 76.
 Szepesvármegyei várak 83.
 Szerbkeresztúri lelet 245.
 Szerdahely 269.
 Szerednye 59.
 Szeret 94.
 Széchenyi Imre gróf 88.
 Széchény 268.
 Széchényi lelet 187, 188.
 Széchi-czímer 435.
 Széchy Károly 401.
 Széchyek leltára 393.
 Székesegyház a Szepességben 78.
 Székesfejérvár 178.
 Székesfejérvári sírok 157.
 Széll Gyula 41.
 Szigligethy Jakab 163.
 Szigyártó Mihály 54.
 Szihalom 407.
 Szijlemez 22.
 Szijjég 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 94, 363, 364, 367, 368, 369, 371, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 381.
 Szikszai Lajos 435.
 Szilassy János 439.
 Szilágy vármegye monographiája (ism. Fetzter János Ferencz) 432—436.
 Szilágycseh 432.
 Szilágyi Erzsébet 394.
 Szilágyi Ferencz 435.
 Szilágynagyfalusi tumulusok 433.
 Szilágyosmlyó 432.
 Szilágyosmlyói róm. kath. egyház 434.
 Szilárd István 187.
 Sziléziai muzeum 85.
 Szilli lelet 284.
 Szilvág 434.
 Szinyei kehely 54.
 Sziráki sírmező 27.
 Szitányi 215, 232.
 Szlaveni 93.
 Szláv sírok 33.
 Szluga Imre 419.
 Szob 216.
 Szobor 158.
 Szobrászati faragványok 91.
 Szolyvai lelet 425.
 Szövöszék 67.
 Szőlőfürtforma hólyagos fedeles pohár a XVII. századból a M. N. Muzeumban 145.
 Szőnyi László 448.
 Sztehló Ottó 187, 283, 447.
 Szuma Dzsadzia 171.
 Szumrák Pál 89, 283, 447.
 Szűrőfegyver 90.
 Szűrőedény 183.
 Szűz Mária 208.
 Szyria görög és latin fölratai 299.
 Syvota-öböl 311.

T

T alakú bronzfibula 191, 192.
 Tabula Pentingeriana 218.
 Tabitótfalu 215.
 Talpas pohár 46—47.
 Talpcsöves edény 67, 68.
 Tamás arcufex 271.
 Tanagra 309.
 Tarenti Fülöp 388.
 Tarnóc 57.
 Tartler Johann 103.
 Tasnád 432.
 Tasnádszántói lelet 433.
 Tata 216.
 Tatárdomb 407.
 Tatárok pusztítása 79.
 Tál 30, 90, 94, 183, 185.
 Tányér 167.
 Tápei templom 161.
 Tath 216.
 Tegeai muzeum 293; — templom 309.
 Teknővölgy 407, 408.
 Teleki Eszther 166; — József gróf 138.
 Telekles 342.
 Teleky Julianna 167.
 Telemachos 311.
 Telesterion 307.
 Temesváralja 333.
 Temesváraljai Grad-Cetate nevű földvár 218—221.
 Temesvári muzeum 284.
 Templom: Aeginai 297; — alpestesi 161; — Aphaia 312; — ákosi 434; — árgyesi 94; — Athena 289; — Báthory-féle Gyulafejérvárott 5; — berhidai 163; — boldogfalvi 161; — borbátvizi 161; — budavári 434; — csütörtökhelyi 82; — daróczi 82; — deákmonostori 269; — didymai 298, 313; — esolingeni 317; — esztergomi 79; — Fortuna 341; — gölnitzbányai 81; — görgői 82; — gránecs-petróczi 84; — hadadi 435; — Hagia Iréne 301; — Hagia Sophia 301; — haraszi 78; — hosdái 161; — iglói 80, 81; — Iktinos 293; — jaáki 78; — jamniki 84; — jurgdi 78; — Kassai Erzsébet 163; — kecskeméti ev. ref. 51; — kémeri 434; — kézsmárki 81; — kitidi 162; — krasznai 434; — krighi 78; — kusolyi 434; — leibiczi 82; — lipót-szt.-mártoni 163; — lozsádi 162; — löcsei minoriták-féle 80; — löcsei Szt.-Jakab 80; — mádi ev. ref. 47; — matheázi 82; — márkusfalvi 81; — menhárdi 82; — mindsenti 78; — nagyfalusi 435; — nagyrábei 161; — Nike 308; — ófalvi 82; — óbrettei 162; — olympiai 298, 313; — ónodi 50; — Phigaliai 291; — podolini 81; — Polias 305; — poprádi 81; — pöstyéni 266—269, 416—418; — rákosi 181; — rákosdi 162; — romoszi 162; — San Lorenzo Maggiore 391; — Santa Maria Donna Regina 385; — strassburgi 286; — Szent Domokos 392; — Szent Klára 392; — szepesbélai 82; szepesi 78; — szepesolaszi 81; — szepesszombati 82; — szilágyosmlyói 434; — tasnádi 435; — tápei 161; — tegeai 309; — tordosi 162; — toroczkó-szentgyörgyi 165; — tótlaki 181; — tribsi 77; — tyrusi 445; — vajdahunyadi 162; — zilahi 435; — zsegrai 82; — zsujtai 164.
 Templomépítés az ókorban 441—446.
 Templomhalom 66.
 Terentius 229.
 Terítő 168, 176.
 Terra mater 12, 16; — sigillata cserépdarab 31; — sigillata edények 181;
 Terracotta emlék 2; — fejecske Dettáról a verseczi muzeumban 90.

- Teutsch Gyula 93.
 Tevelyi lelet.
 Téglatörödek 28.
 Téglás Gábor 447; — Gábor: A bukareszti nemzeti muzeum 91—95; — Gábor: A Cete-
 cujevárocska nevű előőrcsi állomás a gere-
 benczi várcsoport előtt 330—333; — Gábor:
 a rómaiak és dákok első védelmi vonala az
 Aldunánál 181; — István: A toroczkó-
 szentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényei-
 ről és ékes himzéseiről 165—168; — Gábor:
 Az oresaci »Sidova« nevű földvár 114—116;
 — Gábor: Temesváraljai Grad-Cetate nevű
 földvár 218—221.
 Tétény 216.
 Thaly Kálmán 181, 447.
 Themis szobra 309.
 Theodoridas herma 103.
 Theodosius 301.
 Thera (Santorin) sziget 298.
 Theseus-tányér 334.
 Thessaliai ásatások 294.
 Thiersch F. 359.
 Theveste 171.
 Thomas Brieff 273; — képiró 165.
 Thorikos 308.
 Thorotzkay család 165; — család czímere: 166;
 — Pál 167; — Zsigmond 166, 167.
 Thornwaldsen 278.
 Thököly család 71.
 Thökölyi István 72; — várkastély 84.
 Thrák-kabir vallás 12; — lovas emlék a
 nagyszebeni b. Bruckenthal-muzeumban 4;
 — lovast ábrázoló dombormű a gyulafeje-
 vári muzeumban 5, 6; — lovas-emlék
 Provadiéből Bulgáriában 9; — törzsisten
 tisztelete 1; — vallásbeli emlék 1, 4; —
 vallásbeli emlék Aquincumból 4.
 Thrákia 294.
 Thrákiai Philippi 301.
 Thrákok lázadása 331.
 Thrasymbulos 336.
 Thum Ede 395.
 Thurzó 165; — család 268; — Ferencz 399;
 — kastély 1564-ből 84.
 Tiberius 275; — hadiútja 332; — táblák 331.
 Tibiscum 218.
 Tibold-Daróczi Bérczúti őstelep 407—415.
 Tienes János 272.
 Tigani 313.
 Tigris 229.
 Tiho 433.
 Timokrates 293.
 Tino da Siena 391.
 Tintoretto 209, 210.
 Tiodi Dionysos 350.
 Tirol 198, 202.
 Tirolai Ferdinánd főherczeg 397.
 Tirolisi Szent György 317.
 Tischler Ottó 251.
 Tisza 247.
 Tiszafüredi Ásotthalom 159, 182; — muzeum
 168, 182—186.
 Tiszaszentimrei lelet 189.
 Tiszuczky Károly 222, 225, 226, 227, 228, 230,
 231, 233, 234.
 Titel 217.
 Titus Ávius 433.
 Tizián 336.
 Tocilescu György 91, 92, 313; — György:
 Fouilles et recherches argéologiques en
 Roumanie 93.
 Tohr Antal 91.
 Tokod 215.
 Tokos véső 59, 62, 424, 425, 426, 427, 428.
 Tolcsvai lelet 238.
 Toledói zsinagóga 175.
 Tolman H. C. 302.
 Tolna 424; — -Mözs 216.
 Tomi 92.
 Torda 66.
 Tordai kőtábla 3, 120.
 Tordos 93.
 Tordosi minta 245.
 Tordosi templom 162.
 Torma Károly 218, 219, 433; — Zsófia 93
 Toroczkószentgyörgyi ev. ref. egyház szen-
 edényeiről himzéseiről 165—168.
 Torontálmegye 244.
 Tournay 316.
 Tórákötő 176.
 Tóraszekrény 176.
 Tóretekercs 176.
 Tóth Dezső 186.
 Tököli Susanna 164.
 Tömörd 216.
 Tömörkény István: Bilisicsi és egvéb újabb
 leletekről 251—257; — István: Újabb kö-
 törési leletekről 419—420.
 Tömösi hágó 93.
 Török Aurél 89, 255; — Aurél: Az emberiség
 legrégebbi köeszközei 181; — István 222.
 Törött hermatörzs 97.
 Törökövek 182, 249.
 Tőkei lelet 37—38.
 Tör 96, 237.
 Törpenge 90.
 Traianus császár 92, 218, 170—173.
 Trajanus Dacius 92.
 Transaquincum 216.
 Trebete 270.
 Trencsényi vár 73.
 Triadai ásatás 312.
 Tribsi fatemplom 77.
 Tripolis 171.
 Triton 113.
 Trocsmis 92.
 Trompetta Carpatiloru 91.
 Tropaeum Trajani 92, 93; — Trajani. Ein
 Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit
 irta: Franz Studniczka (ism. Fináli Gábor)
 170—173.
 Troppau 282.
 Troppaii kehely 282.
 Trója 290, 313.
 Truhelka: Der vorgeschichtliche Pfahlbau
 bei Donja Dolina 250—251.
 Tsakyroglu M. 294.
 Tsulái Sára 162.
 Tulca 92.
 Tumbász István dr. 64.
 Tungad 292.
 Turnu Severin 93.
 Tükör 236.
 Tüskepusztai táblácska 121.
 Tű 183, 239, 252, 253.
 Tűzi acél 21.
 Tűzcsiholó 370.
 Tűzkő 19, 21, 22, 67.
 Tűzpad 248, 249, 411, 412.
 Tyrins 297, 311.
 Tyrinsi ásatások 308.
 Tyrusi basilika 445.
 Truntas, athenei tudós 294.

U.

- Udvarhelymegye 163.
 Uffizi 281.
 Új bronzkori leletek 59—62.
 Új-Palánka 218.
 Új-Szőny 216.
 Újabb adalékok az Aldunazuhatagok szikla-
 felirataihoz 331.
 Újabb kötőési leletekről 419—420.

Ujabb római feliratos emlékek Dunapenteléről 222—234.
 Ujabbban előkerült bronzkori leletek 424—428.
 Ujlaky család 270.
 Ulpia Anima 228; — Firmana 226; — Ingenna 231; — Sensuta 231.
 Ulpius Januarius 228; — Optatus 231.
 Ulrichs 281, 353.
 Ungi lelet 426.
 Ungmegye 57, 75.
 Ungnád Adám 268.
 Unio batavus 247.
 Unio pictorum 247.
 Urkunden és Regesten aus dem kk. Statthaltereien Archiv in Innsbruck 203.
 Urna 261.
 Urnasír 160—161, 410, 414.
 Urnafészek 90.
 Úspenszky Th. 300.
 Úrasztali tál 51—53.
 Űti jegyzetek Szentgyörgy szobrokról 314—318.
 Űst 87.
 Űvegfestésű czímer 399.
 Űveggyöngy 17, 20.
 Űvegpaszta 122.

V

Vadas 216.
 Vadlúd 247.
 Vajdahunyadi templom 162.
 Vajdovszky János 76.
 Vajsza 62, 281.
 Valens 93, 434.
 Valens császár 192.
 Valentiniani torzó 354.
 I. Valentinianus 31, 93.
 Valentinianus császár 192.
 Valeria Verecunda 232.
 Valerius Maximus 102, 354.
 Valkenborch 209.
 Valten Khugelschit von Nessen 271.
 Vaphio 308.
 Varga-féle szőlő 160.
 Vas balta 40, 427; — csat 18, 19, 21, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 32, 365, 370, 377, 378, 403, 404, 405, 406, 407; — csődarab 422; — fibula 265; — fogantyú 29; — hüvely 20, 22; — kalapács 370; — kapocs 371; — kard 67, 94, 255, 262, 421; kardpenge 266; — kardtok 264; — karika 19, 20, 21, 23, 24, 26, 264, 367, 370, 371, 372, 377, 378, 382, 383, 402, 403, 404, 405, 406, 407; — karperecz 265; kengyel 19, 20, 43; — keret 19; — kés 29, 32, 42, 91, 264, 366, 370, 371, 372, 377, 378, 382, 383, 402; — késpenge 403, 404, 405, 406, 407; — kolomp 370; — láncz 26; — lánczszem 402; — lándzsa 260, 263, 264; — lelet 261—266; — lemez 19, 20, 264, 406; — nyílcsűcs 20, 30, 32, 370; — olló 264; — pont 19; — rács 70; — sarkantyú 43; — sarló 94; — szíjvég 19, 20; — tárgyak 21, 22; — tűzcsiholó 370; — zablá 19, 20, 69, 264.
 Vasensammlung in München 344.
 Vasiliki 295.
 III. Vasziljevics Iván 431.
 Vati 313.
 Vatikáni Ceres 107, 342; — Hephaistos 354; — Museo Chiaramonti 111; — pihenő Diszkoszvető 336.
 Vatile Lupu 94.
 Vattina 89.
 Vattinai ásátás 90; — őstelep 91.
 Vác 216.
 Vágóköz 249.
 Vágújhely 269.
 Vágvölgy 266.
 Várdomb 216.

Várhelyről származó thrák lovas emlék a nagyszebeni b. Bruckenthalmuzeumban 4.
 Várhelyről származó thrák lovas emlék a gyulafejevári muzeumban 6.
 Váris 287.
 Vármező 433.
 Városi muzeum és nyilvános könyvtár Verseczen 91.
 Vártelek 435.
 Vásárhelyi Gúza 89, 181, 448.
 Velem-Szent-Vidi lelet 250—251.
 Velemszentvidi bronzfibula 250.
 Velencze 212.
 Velencei pohár 87.
 Velletri 112.
 Venczel főherceg 197.
 Venus de Milos 348.
 Venus Genetrix 338, 340, 341.
 Verdun 439.
 Verecchio 130.
 Verestemplom 218.
 Vernichartin 277.
 Verocchio 333.
 Verőcze 216.
 Versecz 219.
 Verseczi fűzesvölgyi bronzkori őstelep 90.
 Verseczi hozlukvölgyi kőkori telep 90.
 Verseczi muzeumban őrzött őskori terracotta fejecské 90.
 Verseczi népiskolai könyvtár 91.
 Verseczi városi muzeum gyarapodása 89—91.
 Vespasianus 332.
 Veszprémmegye 163.
 Veszprémi muzeum 284.
 Vének község 187.
 Vervölgy 433.
 Véssett aljú zománcz 45.
 Véső 62, 90, 94, 96, 242, 424, 425, 426, 427, 428.
 Vésztfő 66.
 Via Appian 351.
 Vianen Pál 55.
 Victorius Conatus 233.
 Vida Márton 274.
 Vidakovics Balázs 423.
 Vigh Gyula 420.
 Vigói öböl 299.
 Villa Albina 354.
 Villa Medici 99.
 Viminatium 14.
 Viminatiumi emlék a belgrádi muzeumban 2—3.
 Viminatiumi ólomtábla 122.
 Viminatiumi sírból való ólomkorong 15.
 Virginala leggiadria 112.
 Virt 216.
 Visegrád 215.
 Visitatio Batthyania 270.
 Vitéz Viktor 261.
 Vitfalú 431.
 Vízfogó a szalánczi várban 74.
 Vjestnik 7.
 Vogtarenthi vár 326.
 Vonner János 272.
 Vorgeschichtliche Fischereigeräthe 440.
 Vörösmart 216.
 Vörösrézhangler 184.
 Vörösvár 216.
 Vülka 284.
 Vulkapordányi lelet 284.
 Vulkán hágó 93.

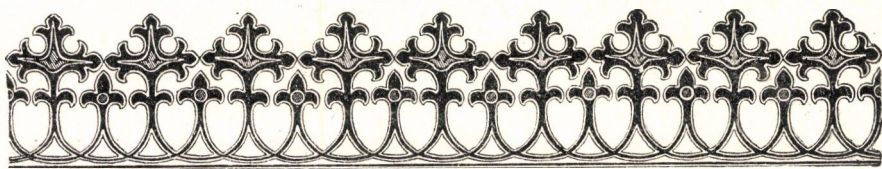
W

Waczingger Tamás 272.
 Wagner rétmester 64.
 Wagner Frigyes 273.
 Wagner János 274.
 Walcher Alfred 326.

- Waldstein Ch. 281, 292, 336, 341; — Essays on the art of Phidias 358.
Waldstein-féle argosi ásatások 309.
Wallbaum-féle oltár 193.
Waron Dániel 439.
Wartha Vincze 278, 437.
Wedener Mihály 271.
Wellesz Gyula: a nagybittsei várról 181.
Wels 327.
Weltall und Menschheit 439.
Werbőczy István 394.
Westmacott-féle athléta 352.
Wesnitzer Dávid 162.
Wiczay Mihály gróf 275.
Wiegand Th. 298, 313.
Wieseler 340.
Wilczek gróf gyűjteménye 326.
Wilhelm A. 290, 299.
Wilke 240.
Willamovitz 98.
Willame le feure 316.
Winckelmann 338.
Winter 103; — Zu den Skulpturen von Epidauros 113.
Winter: Zum Hermes des Alkamenes 97.
Wissowa: De Veneris simulacris 340.
Wittschen János 274.
Wittenberg Tivadar 90.
Woernicke 101.
Wolfgang mester 272.
Wolters W. 302, 338.
Woltmann-Woermann, Geschichte der Malerei 210.
Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészége (ism. Bella Lajos) 430—438; — Mór: Tolna vármegye története 68.
Wrvaczoraya 164.
- X**
- Xenokrates 350.
- Z**
- Zabla 19, 20, 67, 69, 70, 94, 184, 186, 187, 264, 420.
Zablaszár 69.
Zalamihályfalva 240.
Zádor 216.
Zágrábi korong 121.
Zágrábi régészeti társulat 7.
Zápolya kapornája 78, 82.
Zechenter Antoni 163.
Zechy Györgyné 163.
Zeggin Pál 439.
Zeitschrift des Aachener Geschichtsverein 133.
Zeitschrift für Ethnologie 291.
Zeleméri család 420.
Zeliz 216.
Zemplénmegye 75.
Zenghelis C. 295.
Zengma 229.
Zens 175, 343.
Zensfej 103.
Zeus templom 101.
Ziegler nevű ötvös 158.
Zilah 432.
Zilahi templom 434.
Zimány 161.
Zolnay Béla 40.
Zománczos kehely 45, 94.
Zonares-codex 300.
Zólyomi Dávid 163.
Zólyomi Máté 163.
Zrinyi Ilona 277; — Ilona címere 399; — Ilona ékszerládája 57; — Miklós 277; — Miklós ezüst kancsója 394; — Miklós szigetvári hős puskája 399, 400; — Miklós szigetvári hős sisakja 395, 397; — Miklós szigetvári hős szablya 397, 398.
Zrinyieknek tulajdonított emlékek 393—402.
Zudar János 135.
Zulich Róbert 276.
Zúzókövek 182, 249.
Zürichi muzeum 189.
Zwieckl János 165.
Zsablya 217.
Zschille 70.
Zsegrai templom 82.
Zsenai bronzkés a M. N. muzeumban 173.
Zsidó emlékek 181.
Zsidó katakombák 176.
Zsidovár 114.
Zsigmond császár 156.
Zsigmond király 286.
Zsigmond svéd herceg 198.
Zsigmondháza 126.
Zsolnay 278.
Zsolnay család 89.
Zsujtai templom 164.
Zsuppa 218.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LOVAS ISTENSÉGEK DUNAVIDÉKI ANTIK EMLÉKEKEN.*

Két évvel ezelőtt ismertettem hatvannál több ókori emléket a középső és alsó Duna vidékeiről, melynek közös jellemvonása, hogy lovas szentekre vonatkozik. Ezekben a szentekben és a velők együtt ábrázolt jelenetekben rejtélyes módon keverődik össze több ókori vallás, a thrák törzsisten tisztelete, a kabirvallás és a dioskurok cultusa, még a Sol tisztelete is belejátszik, sőt leltünk a jelvények közt olyanokat is, a minőkre a Mithras vallás emlékein szoktunk reáakadni. A felsorolt emlékek közt vannak olyanok, melyek szorosabban függenek össze egymással; egy ily csoportot volt alkalmam részletesebben tárgyalni, mikor egy «aquincumi thrák vallásbeli emlékről» értekeztem.** A többi emlék még nem igen nyújtott módot arra, hogy ily szabatosan csoportosítsuk és bizonyos helyhez és időszakhoz fűzzük. Nyilván nem bírtunk még elég analog emléket összegyűjteni. Ez emlékek előfordulásának a határai is szélesebb körre terjed; előfordultak a Duna közép és alsó vidékén, Erdélyben és a Balkán félsziget keleti részén, egészen az ægæi tenger széléig és sokféleségüknek az oka talán onnan is eredhet, mert nem úgy mint az aquincumi táblácska és közelebbi hasonmásai, mintegy hivatalos hatáskörben keletkeztek, de mint magánemberek áldozati ajándékai vagy mint a magánipar készítményei több szabadságot tanúsítanak az egyéni fölfogás érvényesülése tekintetében.

Azért még nem tartjuk megérkezettnek az időpontot arra, hogy az egész emlékkört kimerítő végleges magyarázatra törekedhessünk; örvidenünk kell, hogyha egyik-másik ábrázolás iránt valamivel szabatos értelmezésre jutunk. Főtörekvésünk még mindig csak az lehet, hogy mennél több emléket gyűjtsünk össze és hogy ez sikerüljön, kérjük szaktársaink állandó szives közreműködését. Ha ezúttal első közleményünket egyik-másik tekintetben máris kibővíthetjük a tárgy iránt ér-

* Második sorozat 68–75. számú emlékek. Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1903. 305–365.

** Budapest régiségei 1904. VIII. kötet. 1–47.

deklódó szaktársaknak köszönhetjük. Bukarestből ugyan nem kaptunk még választ kérdésünkre, pedig az ott őrzött emlékek még hiányzó ábrái fontosaknak látszanak; ellenben kaptunk új adatokat *Eszékről*, *Nagy-Szebenből* és *Sophiából*, *Belgrádból* és *Gyulafejérvárról* és e helyekről érkezett több tanulságos fénykép, mely alkalmat nyújt arra, hogy az előbbi közleményben csak röviden említett némely domborművekkel újból foglalkozunk.

Második áttekintésünket egy *belgrádi* emlékekkel kezdjük, mely a régi Viminatiumból származik.* Első közleményünkben a 15. szám alatt szól-

Viminatiumi emlék a belgrádi múzeumban (15. sz.)

tunk róla. Az emlék anyagánál fogva, mert terracottából való, az összes emlékek közt jóformán magára áll. Külső formája házikó homlokát példázza (*ædicula*) két oldalsó, csavart tövű oszloppal és rajta háromszögű homlokmezővel. Ez a külső forma legközelebb hozza a kis emléket egy bukaresti bronztáblácskához (lajstromunkban 10. sz.), melyhez abban a tekintetben is hasonlít, hogy az orommezőben ugyancsak a két sarok felől a közepére törekvő kigyó tekerődzik. Ormos idoma miatt ugyancsak megközelíti egy más bukaresti tábla (u. o. 41. sz.), a hol azonban csupán az oldalsó léczek emlékeztetnek a viminatiumi tábla

* Az idecsatolt ábrához szolgáló fényképek dr. Miloje M. Vassits úrnak köszönjük.

oszlopaira. Más formai hasonlatosság az is, hogy mindkét táblán több térre oszlik a fölület; a bukaresti táblán három mezőre, a viminatiumin kettőre. E külső hasonlatosságok mellett mindkét táblán ismétlődik néhány jelvény és a lovas alatt fekvő emberi alak.

A belgrádi emlék a főmezőben ábrázolt jelenetnél fogva legszorosabban a Budapesten őrzött tordai kőtábla (u. ö. 16. sz.) domborművéhez fűződik. Mindkét táblán középett van a jobbra nyargaló lovas, a ki föl-emelt jobbujában lándsát tart; a ló lábai alatt ember terül el. A lovas-tól balra két ifjú áll, közös erővel fognak vízszintesen fekvő rúdfélét, melynek jobbik vége tompa szögben fölfelé hajlik. A durvább tordai táblán ezt a tárgyat csak nagyoltan faragta ki a művész, emitt gondosabban mintázta. A felhajló vége meggörbült és rajta szögben hajló kampós nyújtvány van, mely nyilván arra szolgál, hogy kézzel fogják, így tehát még legvalóbbbszerű, hogy a két ifjú egy ekének a rudját tartja, a mit a tordai tábla tökéletlen ábrázolása után alig sejthetünk. A viminatiumi táblácskán a tábla felső jobb fele kicsorbult; lehet, hogy itt is három nő csoportosult mint a tordai táblán, kettőnek még meglátszik a lábfeje. A tordai táblán az alsó mezőben csupán két jelenet maradt meg, mindkettő itt is megvan: az alacsonyan ülő, csucsos sapkájú ifjú és mellette a háromlábú asztal és megvan egy második ifjú, a ki oltárnál állva áldoz. Végül a legfelső mezőben ismétlődik a középett álló edény felé tekerődő két kigyó. A viminatiumi tábla tehát a tordaival van legszorosabb kapcsolatban, tökéletesebb a formai kivitele s gazdagabb ábrázolásokban és jelvényekben, csupán a két felső mezőbeli mellkép (a nap és a hold) hiányzik rajta.

Azokra a jelenetekre és jelvényekre, melyek az alsó mezőben a viminatiumi táblán még észlelhetők, részben más domborműves táblákon találunk analógiákat. Az alsó mezőben balról kezdve legfőül jobbra ugró kutya látszik, alatta kakas és ezalatt ugyancsak jobbra irányuló kos, melyet az egyik ifjú mint áldozati állatot az oltár felé látszik vonsozni. Említettük, hogy ez az ifjú oltár mellett áll, az oltáron fölcsapnak a lángok (?) és az ifjú valamit a lángok közé helyez. Az oltár mellett valami talapzatféle látszik, melyen nagyöblű hydria áll; egy nő a hydria felé fordultan csészét emel az edény fölé. A csészével egy magasságban és tőle balra talán két apró kratér és azok mellett patera látszik, a nő fejétől jobbra ugyanabban a magasságban alighanem még két kis kratér sorakozik. Az alacsony helyen ülő phrygiai sapkájú ifjú mind a két kezét kinyújtja maga elé, előtte ferdén fekszik egy határozatlan tárgy, mely keskeny amphorához (?) hasonlít. A tordai domborművön nyilván ugyanezt a rejtélyes tárgyat tartja az ülő ifjú fölemelt kezeiben. A viminatiumi táblán az ifjú felső teste magasságában, mintegy lebegő helyzetben háromlábú asztal foglalja el a mező felső jobbik

sarkát, a rajta fekvő állatfej alighanem kosfej; az asztalka egyik lábának a vége az ifjú kezét érinti és azért azt is lehetne képzelni, hogy az ifjú az asztalkát fölemelte; azonban a tordai dombormű is azt mutatja, hogy a háromlábú asztalnak önálló szerepe van.

Ez a szertartásos asztal, a hydria, a paterák, kratérek csakúgy mint a kutya, a kakas és a kos ismert symbolumok, melyeket rokon emlékeken hol egyenként, hol különböző együttesekben és más meg más sorrendben megtalálunk*

Várhelyről származó thrák lovas emlék (68. szám) a nagyszebeni b. Bruckenthal-múzeumban. cca $\frac{1}{3}$ nagys.

Kimakowicz M. úr a nagyszebeni b. bruckenthali múzeum igazgatójának köszönjük, hogy a következő emléket bemutathatjuk. Mint 68. számút (lásd a mellékelt ábrát) csatoljuk a közzétett sorozathoz. *Várhelyen* lelték és onnan szerezte 1896-ban a b. Bruckenthal muzeum. Kimakowicz szerint anyaga durva mészkő; idoma négyszögű, magassága 21 cm., szélessége 18 cm. Jobbra fordult száguldó lovas magasra emeli a jobbját, melyben lándsát tart; lándsáját lefelé irányítja, a ló első lábai alatt két oly idom mutatkozik, melyet állatoknak lehetne tekinteni. A lovas előtt férfi (?) áll, mellette keskeny oltár (?), mögötte a felső párkányig nyúló fa; a ló

* V. ö. a mit e jelvényekről más helyütt mondtunk «Thrák vallásbeli emlék Aquincumból» 43—47. l.

mögött egy kis keskeny emberi alak áll, a ki talán a ló farkát fogja. A tábla balfelőli alsó csucsán csorbás.

Ez a tábla egy apulumi domborműves táblácskával látszik legközelebbi rokonságban lenni, melyet lajstromunkban (7. sz. alatt) hiányosan ismertettünk. Képe és szabatosabb leírása megjelent a bécsi csász. arch. intézet évkönyvében.* Most dr. Cserni Béla szivességéből mi is közölhetjük a képét (7. sz. a tulsó oldalon).

Ugyancsak dr. Cserni Béla úr szivességéből bemutatathatunk egy domborműves táblát, melyről első sorozatunkban 8. szám alatt röviden megemlékeztünk; A thrák lovas kuttyájával nyúlra vadászik, előtte az oltárka. Dr. Cserni Béla úr szerint anyaga szürkés, finom szemcséjű márvány, felül 22 cm., alul 23.5 cm. széles, magassága 31.5 cm., vastagsága 3.5 cm. Találták régebbi időben a gyulafejevári várban a volt Báthori-templom udvarán.

A gyulafejevári múzeumban őrizik egy kis domborműves táblácska csatolunk sorozatunkhoz. Ábráját itt dr. Cserni Béla úrnak köszönünk. A táblácska négyszögű volt. Felső szélén a lécz mutatja, hogy itt birjuk a végét; úgy sejtjük, hogy jobb felől is csupán a párkány következett. A thrák hős felső teste maradt meg a fölemelt jobbikkal, melyben póznás fegyvert tart, és megmaradt a ló feje s a gyeplő. A lovas fején dús a hajzat, szakálla nincs. A ló feje fölötti sajátságos idomot alig értenők meg, ha nem ismernők más emlékekről; nyilván félhold hajlásából kiemelkedő Luna-mellkép akar lenni. A thrák lovasnak ez az ábrázolása megközelíti a belgrádi múzeumban őrzött görögöldi domborművet.** Dr. Cserni Béla szives közlése szerint az apulumi domborművet találták

Thrák lovast ábrázoló dombormű a gyulafejevári múzeumban (8. szám).

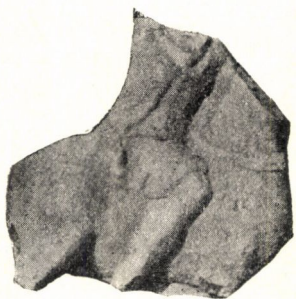
Thrák lovas-emlék csonka darabja a gyulafejevári múzeumban (69. sz.)

* Jahreshefte 1900. III. k. 102. l.

** Képér lásd Arch. Ért. 1903 320. lapján 14. sz. alatt.

1901-ben a «Kutyamál» nevű szőlők alatt lévő szántón; felső szélén szélessége 27 cm., alul 13 cm., magassága a lovas alakon át mérve 14 cm.

Thrák lovas-émlék csonka töredéke a gyulafehérvári múzeumban (70. szám).

A gyulafehérvári múzeumban őriznek egy csonka töredéket (70. sz.), mely nyilván domborműves áldozati emlékből maradt meg. Megvan a jobbra álló ló törzse, fej és lábak nélkül és megvan a lovas teste, de hiányzik a feje s jobb karja, melyből csupán fölhajlásának a motivuma látszik a torsón. Szokás szerint czombig érő rövid öltöny van a hősön, még a kerek fibula is meglátszik jobbik vállán, lábafeje is letört. A ló idomai után ítélve nyugalmas helyzetben volt, tehát legfőlebb vele volt a kutyája, de nem élénk vadászat

van ábrázolva a hős. A töredék fényképét dr. Cserni Béla úr szíves-ségének köszönöm; az ő közléséből tudjuk, hogy a mű szép fehér már-

Várhelyről származó thrák lovas-émlék a gyulafehérvári múzeumban (7. szám.)

ványból való, erősen kidomborodó; a lóból megvan egy 18 cm. hosszú darab, a lovas meglévő darabja 17,5 cm. A XIX. század harminczas éveiben került Marosportusról a Batthyaneumba és onnan 1901-ben mint letét mostani helyére.

Mind a három esetben a lóháton vadászó ifjú típusában van előt-

tünk a thrák törzshős; semmi sem mutatja, hogy a ki a három emléket faragta, másra gondolt volna, mint a thrák istenségre, még phrygiai sapka sincs a fején. Számos ehhez hasonló emléket ismertettek az írók a Balkán országokból és Hoffiller az ő tanulságos értekezésében* szépen kifejtette, hogy a művészeti forma, melyet ez emlékeken a thrák lovas fölvelt, honnan származik: követi a görög világbeli síremlékek egyik fajtáját, melyben az elhunyt családtag, rendesen a családapa, lóháton

Domborműves emlék a nagyszebeni b. Bruckenthal múzeumban;
cca $\frac{1}{5}$ nagys. (71. szám.)

jelentkezik, a lova előtt s mögötte családjának két-három tagja veszi körül, oltár jelzi, hogy az elhunyt herossá változott, ott van gyakran a fa s a rajta tekerődő kigyó. Ebből a tipikus képből megmaradtak a hős, az őt tisztelő halandók és az oltár, csupán a legyőzött ellenség helyébe lépett a vadászó isten kutyája és a vad.

Egy *Nagy-Szebenben* őrzött nagy emléken (71. sz.) az ellenséget

* Megjelent horvát nyelven a zágrábi rég. társ. folyóiratában Vjestnik 1902. 192—209.

legyőző hős még egyszerű típusában jelenik meg. Sajnálni való, hogy az emlék nincs meg teljesen csupán egyik táblája maradt fenn és az is csonka. Bal szélén oszlop (?) szegélyezte az egymás fölött három mezőre osztott tért; alsó befejezését nem bírjuk. Az emlék mai magassága 91 cm., szélessége 38 cm. A jobbra száguldó lovas a legfelső mezőben szerepel, feje födetlen, testén rövid körülövezett zubbony van és válláról hátra csüng a chlamys, magasra emelt lándsájával a ló által félig letepert ellenséget készül leszúrni. Nagyon fontos volna a dombormű helyes értelmének megállapítása végett tudni, hogy hasonló lovas volt-e szemben a baloldalival és a két lovas között állott-e női alak. A második mezőben szántóvető két jobbra haladó tinóval szánt, jobbra rajta van az eke rúdján, balja talán az ostort fogja, a tinók fölött egy más, megfelelő lapon két kis lécz jelzi a talapot, melyen kicsike ember jobbra lép, kezeinek mozdulata nem világos; talán vetni készül a gazda. A mező jobbik felső sarkából valamely határozatlan csonka alak látszik, túlterjedt a hiányzó részre, még talán leginkább fa koronájából lefelé hajló kigyó fejének tűnhetik (?). A legalsó mezőben háromlábú asztal mellett balra férfi, jobbra nő áll és közösen (?) valamit az oltár fölé emelnek, a nő baljában is van valami.

Ez emlék csonka volta miatt bajos eldönteni vajjon síremlékkal állunk-e szemben vagy áldozati emlékekkel? Mert ha az oszlop fölötti téren az elhunytak mellképei voltak ábrázolva, akkor képzelhető, hogy alul is még következhetett a fölirat számára szolgáló lap. A n. muzeumban van egy Alsó-Dörgicséről származó síremlék,* mely ezt a lehetőséget illusztrálja. Fölül van az elhunyt és családja, vagy az elhunytak, kiknek az emlékére a követ állították; ezután következik egy mező, melyben az ellenségét legázoló lovas szerepel. Az oltár mellett áldozó két alakot, mely Nagy-Szebenben a harmadik mezőben foglal helyet, a lovas mellé szorították, úgy hogy egyik balra, másik jobbra áll tőle. Ezúttal tehát e két jelenet a síremléken úgy tekintendő, mint az elhunyt egyénre vonatkozó ábrázolás, egyik a harci bátorságát jellemzi, a másik az elhunyt és dicsőített hősnek bemutatott áldozat. Ez az áldozat számos esetben ismétlődik pannoniai síremlékeken legtöbbször a ruházat által kelta bennszülöttekül jellemzett egyének sírtábláin és nyilvánvaló, hogy mind a két jelenet a görög lovas sírokból átszármazott motívum, melyhez a rómaiak még a mellképeket csatolták.

A nagyszebeni kő középső jelenetét, a szántás-vetést is úgy lehetne fölfogni, mint az elhunyt életrajzához tartozó jellemző ábrát; e szerint a vitéz harcos elbocsajtása után, mint gazda telepedett volna le és művelte a földet. Egyelőre tehát tartózkodással vettük föl ezt az em-

* Ábrája megjelent Budapest Régiségei IV. kötete 39. lapján.

léket a lovas szentek vallási emlékei közé. Lehet azonban, hogy ez az emlék csak abban tér el a symbolumokkal túlsúlyolt apróbb emlékektől, hogy itt, több lévén a tér, egyes symbolumokat p. o. a gazdaságra vonatkozó sarlók (41. sz.) vagy ekerúd (15. és 16. sz.) és eke (60. és 65. sz.) helyett magát a szántás folyamatát lehetett ábrázolni, a hogy a most hiányzó jelenetekben is jelvények helyét epizódok ábrázolása foglalhatta el. Ezek után tanácsosnak tartom az emlékkő egykori rendeltetése iránti véleményt függőben tartani, míg valahol jobb karban levő analogiája kerül elé. A képet Kimakovicz ig. úr szives közbenjárásának köszönjük.

Skorpil H. tanár, a thrák lovas emlékeknek Bulgáriában szorgalmas gyűjtője, egy bulgáriai származású, *Provadien* lelt dombormű fény-

Thrák lovas-emlék Provadiéből Bulgáriában (72. szám).

képével örvendeztetett meg, melyet sorozatunkban, mint 72. számú emléket mutathatok be. Az emlék márványból való áttört munka, mely csonka ugyan, de képzeletben elég bizton kiegészíthető. Lécyszerű közös talapzaton ábrázolva volt két egymás felé forduló lovas. A megmaradt baloldali lovas szakállas fején phrygiai hegyes sapka, testét alig térdig érő rövid chiton borítja, jobb vállán korongos fibula ül, hátul chiton nyoma maradt meg. Lova gyeplője a melle tájáig ér, úgy képzelhette a szobrász, hogy baljával fogta, jobbja letört, de a ruha mutatja, hogy fölemelte. Lába feje, lovának három lábszára és farka letört, de megmaradt az első és a hátsó láb patája, mindkettő rajta áll a földön fekvő ifjún, az első az ifjú feje hátán, a hátsó az ifjú lábán; az ifjún rövid chiton van, kezét arcza alá tartja úgy, hogy az állat és arczát érinti.

Az ifjú altestén oroszlánsörényű kis négylábú guggol. A túlsó oldalú csoportból csupán a földön kiterült ifjú maradt meg és rajta fején és lábán a ló patája van meg. Az ifjú kezét ugyancsak arcza alá lapítja úgy hogy arcza egészen rajta szorul. A két lovas között közepett háromlábú asztal áll, rajta sütemény és amphora, mely mögött női alak csonka fejfel és karokkal emelkedik; karjai fölfelé irányultak és valószínű, hogy a nő valami tárgyat tartott saját feje fölött.

Mindez alakok ugyan domborúan emelkednek ki, de csak a talapzaton folytatódólagos a hátsó fal, följebb a lónak lábai között a háttér áttörött és az alakok felső körvonalaikon túl is szabadon állanak.

A jobb oldali lovas egykori ottléte bizonyosra vehető, de ép oly biztos, hogy ott a ló alatt oroszlánnak semmi nyoma; a két fekvő ifjú közötti talajt sziklásnak jellemezte a művész. A fénykép után nem ítéltük meg volt-e ott még valami ábrázolva.

A bolgárországi domborműhöz pannoni emlékeink közül az egyik *dunapentelei* (26. szám) látszik legközelebb állani és pedig ez emlék felső, szintén áttört része. Itt is két lovas áll egymással szemben. Mindkét ló embert teper. A baloldali ló alatt kis négylábú kutyanak (?) elő-része van kinagyoltan ábrázolva. A két lovas közt ott áll a háromlábú asztal és fölötte női alaknak maradt meg egy töredéke; igaz, hogy az asztalon ezúttal nem sütemény és amphora, de hal fekszik.

Más analogiát mutat a *segesvári* muzeum kőtáblácskája (18. szám). A táblácska főterén a baloldali lovas alatt az oroszlán még határozottabban fölismerhető, mint a provadiiei domborművön, továbbá teljesen meglévén a középső női alak, látjuk, hogy feje fölé emelt kezeivel valami laposan elnyúló tárgyat fog. A lovak alatt elterülő két ifjú alakjának az ábrázolása is annyiban szabatosabb, hogy a baloldali ifjú balján fekszik és emeli a fejét, míg a jobboldali hátán fekszik és ennél fogva az egyiket élőnek, a másikat holtnak képzelhette a dombormű készítője.

Végül annyiban is fontos ez az analogia, mert meglévén teljesen mind a két lovas, látjuk, hogy csak a baloldali emeli döfésre a lándsáját, míg a jobboldali ezt nem teszi, hanem jobbával talán függélyesen fogja. A jelenet abban tér el a provadieitól, hogy az asztalon más fekszik, mint ott. Csatlakozik a csoporthoz egy csonka tábla *Kolosvártt* (24. sz.), mely azonban azt az eltérést mutatja, hogy a középső női alak nem emeli magasra karjait és hogyha a durva faragványt jól értelmezzük, a jobboldali lovas bal kezében tartja az egyenesen lefelé szegzett lándsát. Ugyancsak e sorozathoz tartozik egy *aquilejai* csonka töredék (25. sz.). Ha jól értelmezzük a durva ábrát, akkor a jobboldali ló alatti ifjú fölemeli a fejét és a középső asztalon hal fekszik.

Mind a négy idézett táblácskán, a dunapentelei, segesvári, kolos-

vári és aquilejai emléken, a főmezőben ábrázolt jelenethez tőle elkülönített mezőkön más jelenetek is járulnak, melyeket figyelmen kívül hagytunk, mert a provadiei dombormű alkalmából legfontosabbnak tartjuk azt a mozzanatot, hogy azon csupán ez a jelenet, függetlenül minden egyéb hozzáadástól külön szerepel és azért föl kell tennünk, hogy a rejtélyes vallásban ennek a jelenetnek van a legnagyobb fontossága. Ha önállóan állították föl, akkor nyilvánvaló, hogy magára állva is kellett a thrák vallás körében kellő értelemmel bírnia. Ezt azonban az ókori irodalom hiányos följegyzéseinél fogva, melyek a thrákok vallásáról fönmaradtak, szabatosan megállapítanunk alig lehet; csupán sejt-hetjük, hogy a csoport különböző elemei hogy kerültek együvé.

Dioskurok tiszteletére állított dombormű Görögországból, őrzik a bécsi cs. k. múzeumban.

Az egyik lovas, a ki élő embert készül agyondöfni, nyilván az elhunyt görög harczos mintájára alakított thrák nemzeti heros. Itt a nemzeti heros már lovasított kabírrá változott, tanúság reá a szemben lévő társa és a társának a lova alatt elterülő holt ifjú, a ki a macedoniai kabir legenda szerint alighanem a harmadik kabirtárs emlékét őrzi meg. A dioskur typusnak is van nyoma; egyrészt a csoportosításban, másrészt a két lovas közé állított női alakban.

Hogy ezt a kapcsolatot szembetünővé tegyük, közöljük egy Bécsben őrzött dioskur emlék ábráját, melyet dr. Kuzsinszky Bálint úrnak köszönünk. A fölirat nem enged kétséget az emlék értelme iránt: Hermaios Diogenes Orestes fia a dioskuroknak ajánlotta. A csoportosítás tipikus, számos más esetben is előfordul, mindig egymással szemben áll a két lovas és középett mindig fátyolos női alak áll. Ez a közfö-

fogás szerint a dioskurok nővére, Helena. Lehet, hogy ez a nő is a dioskurok csoportjából került a thrák lovasok közé; ekkor értelmé más lehet és néha kisebb-nagyobb valószínűséggel meg bírjuk állapítani.

Oly esetekben, a mikor a lovasok alatt határozottan dioskurok értendők, a minék a csillagos s hasonló mellékletekből eldönthető, régi értelmé talán megmaradt; máskor azonban, mikor gazdaságra vonatkozó vagy chthonikus jelvények járulnak az ábrázolt csoporthoz, talán a föld istennőjét, terra matert képzeltek benne.*

A provadii emlék asszonyát valószínűleg sem Helenának, sem terra maternek nem nevezhetjük, inkább talán Kybelének. Látjuk ugyanis, hogy az emlék a thrák vallást oly átmeneti ponton mutatja, mikor a két lovasban a thrák heros tisztelete és a kabir legenda egybeolvadt. A kabir vallásban mint női istenség Kybele vitte a főszerepet és midőn ott van az ő hű állatja az oroszlán a lovas alatt és átveszi a thrák hős rendes kísérlőjének a kutjának a szerepét, akkor önkénytelenül azt kell hinnünk, hogy a kabirossal a Kybele tisztelete is származott át a kisázsiai rokonoktól a szárazföldi thrák törzssökhöz.

Végül az istennő előtti háromlábú asztalról és a rajta ábrázolt tárgyakról kell még megemlékeznünk. Az asztal az istenségnek fölajánlott áldozati ajándék bemutatására szolgál, a sütemény és amphora a száraz és nedves áldozatot, az ételt és italt képviseli, a mely minden istenséget, sőt római felfogás szerint minden elhunytat, mint hössé vált lényt megillet. Abból, mit a kabirvallás szertartásairól tudunk, ez asztalon más, határozottabb jellegű áldozati ajándékokat várnánk, halat, kosföt vagy vadkanföt. A dunapentelei táblácskán (26. sz.) hal fekszik az asztalon, a segesvári táblán ugyan nem lehet az ajándékot határozottan fölismerni, de talán vadkanföre kell gondolnunk, az aquilejai táblán (25. sz.) szintén hal van az asztalon. A macedoniai kabirmondából ismerjük a Pompilos nevű halat és a kabir vallás szertartásairól tudjuk, hogy fontos szerepe van benne a véres kosáldozatnak, melyet talán vadkannal lehetett helyettesíteni. A provadii emléken sem hal, sem kos- vagy vadkanfej nem jelzi a sajátos kabir-cultust, a miből talán azt szabad következtetni, hogy ez emléken a thrák-kabir vallásnak nem éppen macedoniai alakja érvényesült, vagy, hogy különböző időszakokban és különböző törzssöknél más-más módon érvényesült a thrák-kabir vallás. Az a változata, mely a provadii emléken mutatkozott, közel járhatott a Dunavidéki phásisához, mert mint láttuk, a mi emlékeink közt több példány akadt, mely csak kevésbé tért el tőle.

Az eszéki múzeumban a 402. leltári szám alatt őriznek egy Eszéken

* V. ö. Budapest régiségei VIII. köt. 33. és k. 1.

lelt négyszögű domborműves ólomlemezket, melyet Celestin V. tanár úr, az eszéki múzeum őre, volt szives tanulmányozásra átengedni. A kis emléket 73. sz. alatt csatoljuk a lovas emlékek sorozatához. A tábla nem lapos, de homlokoldala irányában kihasal, nem is egészen szabályos négyszögidomú, bal szélén hossza 9.3 cm., jobb szélén pedig 9 cm., szélessége 7.5 cm. Fölülete részben rongálódott, de azért még elég jól lehet a domborműveket fölismerni és ennek alapján megállapítható, hogy teljesen összevág a sorozatban 46. sz. alatt ismertetett szerbországi származású domborműves ólomtáblácskával.

Domborműves ólomtáblácska Sabacról a belgrádi múzeumban $\frac{1}{1}$ nagys. (74. szám).

Ezeknek a négyszögű ólomtáblák csoportja még egy Sabacban (Szerbiában) lelt példánnyal gyarapodott, melynek fényképét dr. Miloje Vassits úr szivességének köszönöm. A lemezke teljesen egybevág egy más táblácskával, melyet a n. múzeum bir Szerbiából.* A mostani ugyan több helyütt sérült, mégis egyik-másik alakjának élesebbek a körvonalai, azért célszerűnek látszott a rajzát ide iktatni. A rajta ábrázolt jelenetek értelmezése tekintetében most is ott vagyunk, a hol voltunk, mikor más hat egyforma domborműves táblácskáról értekeztem.** A sabaci táblácskát 74. számmal soroljuk emlékeink sorába.

* Képét lásd Arch. Ért. 1903 347. lapján.

** Lásd Arch. Ért. 1903 346—348. és Budapest Régiségei VIII. köt. 25. s köv. II.

Ugyancsak dr. Miloje Vassits úrnak köszönöm egy ólomkorong ényképét; a korongot a belgrádi múzeum számára vették meg a múlt évben, állítólag sírban találták a régi Viminatium helyén. Átmérője 7.6 cm., több helyütt repedés van rajta és széle a jobbik alsó hajlason kicsorbult, de a mennyiben a durva munka megengedi lapos domborművei felismerhetők. Alakja és ábrázolásainál fogva csatlakozik az emlékek azon csoportjához, melyet első sorozatunkban 59—63 számokkal jelöltünk, de e csoporton belül több tekintetben eltérő változatot képvisel. Szélét kötéltag köríti, párhuzamosan álló vízszintes léczek egy nagyobb középső mezőre és három kisebb mezőre osztják a felületét. A legfelső szelvényt két párhuzamos lécz közberakott ferdén és párhuzamosan álló vonalakkal különíti el az alatta elterülő legnagyobb tértől. A szelvényt a kerettől a vízszintes létraszerű léczes szallagra bocsájtott két függélyes lécz ismét három térre tagozza. Közepett emelt szárnyú sas, mellette mindkét oldalt egy-egy kigyó emelkedik hullámvonalas hajlásban a sas feje felé. A balfelőli elkeretelt térben a fénysugaras Sol mellrészét látuk, a jobboldaliban a félholdból emelkedő Luna mellképét.

A középső legnagyobb mezőt, az alatta vonuló keskeny tértől ismét ily létraszerű léczes sávval határolták el, de a sávot nem vitték harántosan végig, a rajz itt hibás, a sáv a jobboldali szélkeretből kiindulva a közepe felé keskenyül és további folytatásában a bal keret felé csupán vékony lécz idomát ölti.

A tér közepén női alak áll szemközt körülövezett ruhában, a tökéletlen rajzból csak a lecsüngő bal kart ismerjük föl határozottan, a jobbik karját szintén lefelé irányuló vékonyabb egyenes vonal jelzi, úgy látszik, hogy mindkét oldalt a lovak szája felé irányuló idomok alatt a nő alkarjait kell képzelnünk. A két kar közti térről a rajta elterülő rozsdáette folt miatt alig mondhatni biztosat, abban sem vagyunk biztosak, hogy a folt alatt szokás szerint háromlábú asztalt képzelt-e a készítő, vagy mást; mert a zavaros rajz fölül két rövidebb vízszintes léczvonalat mutat, továbbá két ferdén álló párhuzamos léczet vezet a talpig, melyek közül az alsó vastagabb, a jobbik vékonyabb és a kettő között egy rövidebb vonalas lécz ellentétes ferdeséggel áll közepett.

A nő mellett egymással szemben álló lovasok fején phrygiai csúcsos sipka, a baloldali lovas szakállas, a jobboldali talán nem az, mind a ketten rövid, czombig érő zubbonyba van öltözve és szállongó chlamysuk hátra csüng, egyik kezükkel a gyeplőt fogják, másik kezükben zászlót tartanak, melynek végén sárkányidom van. A lovak egyik első lába rajta áll egy-egy kicsi oltáron, a másik három láb rajta áll egy-egy alig fölismerhető kiterített emberi alakon. A mennyiken köztük különbség tehető, úgy tűnik, mintha a jobbik alak hasán feküdnék és arczát kezére borítaná, míg a másik alak oldalt vagy hátán kiterítve volna

ábrázolva. A középső nő feje mellett két oly idom látszik, melyet talán csillagnak kell vélni, a bal lovas lovának a farka vége táján valami állatfejet példázó idomot képzelünk. Mindkét lónak a fején csücskös búb ül.

A főmező alatt keskeny sávú tér következik, a legalsó tértől ismét oly létraforma kettős lécz különíti el, a minőt a legfelső mező alatt látunk.

A sávban három egymástól elkülönített tárgycsoport foglal helyet. Balra egymás mellett három karika sorakozik. A közepett álló tárgyról első tekintetre azt hihetnők, hogy háromlábú asztal, de nem szokták az asztalokat ily széleseknek ábrázolni, és a mit az asztallábaknak tekintünk lehet más is; basonlókép egyelőre le kell mondanunk arról, hogy

Ólomkorong viminatumi sírból a belgrádi múzeumban $\frac{1}{1}$ nagys. (75. szám).

a harmadik tárgycsoport vízszintes függélyes és ferdén álló léczvonalainak az értelmét megállapítsuk, a korong kicsorbulása is nehezíti e helyütt az okoskodást.

Az alsó szelvényben balra négylábú állatot szemlélünk, mely jobbra és ferdén lefelé irányul. Közvetlenül mellette az ólomlap fölülete erősen elegyült, a rozsdafolt alsó szélén talán fatörzs alsó vége maradt meg, a folt felső határán talán a fa koronája terült el. Azontúl alighanem sziklatömbön ülő emberi alak van ábrázolva, a mellette levő tárgyak magyarázatáról egyelőre le kell mondani. (75. szám).

Végül a Dobrates istennek szentelt áldozati táblára vonatkozólag (12. sz.) dr. Kubitschek M.-nek köszönhető az a megjegyzés, hogy a lovas előtti rejtélyesen kinagyolt tárgy thymiaterion vagy égő oltár, a milyen máskor is p. o. smyrnai érmeken a kabir előtt szerepel.

Befejezésül röviden összefoglaljuk a domborműveinken szereplő lovas alakok főbb változatait:

1. Az elhunytat mint lovas hőst tisztelik, előtte az oltár, alatta a leterített ellenség.

2. A thrák lovas hős, mint vadász, kutyája kíséretében.

3. A thrák isten a lovasított kabirral azonosul, alatta leterített ember.

4. Két lovas, egyik oroszlánnal vagy kutyával; néha egyik alatt ember; néha mindkettő alatt ember, de egyik él, a másik nem. Ebben a változatban a thrák isten, az elhunyt hős és a lovasított kabir képzete egyesül.

5. A két lovas, kutya és oroszlán nélkül, nincs ember alattuk — a dioskurok.

6. A dioskurok és lovas kabiok azonosúlnak, mindkét isteni körből való mellékletek jelzik az egybeolvadásnak ezt a stádiumát.

A két lovas közt női istenség van, az utóbbi három esetben lehet Helena, Terra Mater vagy Epona. A felsorolt eshetőségek számát Helios, Sol, Luna és egyéb alakok és jelvények hozzájárulása gyarapítja.

Budapest, 1905 február 8-ikán.

Hampel József.

GYÖRI SÍRMEZŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.*

Csinos és változatos emlékeivel nevezetessé vált györi sírmezőn-kön tovább folytattam a régi fölászott helyek környékén a kutatást, összesen 146 sírt tárva föl a közel múltban, a melyek közül 141 a temető nyugati feléből származik, tehát a tavaly ismertetett *A.* csoportunknak képezi észak és kelet felé közvetlen folytatását, öt pedig a temető észak-keleti tájáról való; ezek meg a *B.* csoporthoz tartoznak. A temetőnek eme különböző, egymástól elég távol álló helyeiről, sírköből nyert emlékeink, főleg a férfiak övét díszítő ékszersorozatok a rendszeres soros temetkezés mellett különböző korbéliek; ebből érthető tárgyunknak ama nagy változatossága, a melyet rajtuk észlelünk; mert az ízlés és divat ebben az időben ha nem is oly gyorsan, mint napjainkban, de időnkint szintén változáson ment át, mint a leletek tanúsítják s eszerint a tárgyak kivitele és díszítése is módosult. Eme változó ízlés, divat tanulmányozására temetőnknek gazdag és szegény sírmellékletei nagyon alkalmasak, annyival inkább, mert nem egy-kettő, hanem sok adat áll rendelkezésünkre. A sok szegény sír mellett jelen

* Vsd ö. A. É. 1902. 12—24 és 128—143. ll.

alkalommal is van módunk olyan gazdag sírmellékleteket bemutatni, a melyek csinos kivitelük és szép mustrázatuknál fogva e korszak kiváló műipari termékei közé tartoznak; sőt került fölszínre nem egy tárgy, melyek egészen új mustrázatot tüntetnek föl.

A női ékszerek között leggyakrabban előjövő s apró fémgyöngyökkel és rovátkos karikákkal díszített üveggyöngyös fülönfüggőink a régiekkel meglehetősen egyformaságot árulnak el s bizonyos helyi jelleget öltenek, a melyekkel a csunyi és nemesvölgyi, mosonymegyei leletek mutatnak rokonságot, az ország többi részeiben: Regölyön, Czikón stb. talált példányok többnyire eltérnek a mi fülönfüggőinktől, nem is említve a keszthelyi kosaras fülönfüggőket, a milyen egy sem került elő temetőnkéből, még olyan sem, a milyen távolabbról mutatna velők némi rokonságot.

A harczy szerek között s nyílcsúcsok nem fordultak újabban elő oly nagy számmal, mint régebben; a talált fokos és kard, főleg ez utóbbi teljesen megegyezik régebbi példányunkkal s olyan jellegzetes tárgyakkal együtt leltem, a melyekből kora, avarkori származása teljesen kiviláglik. Így az egyik sírmelléklet megvilágítja a másikat, ez aztán a harmadik rokon csoportot és így tovább; ebbeli munkálkodásunkban nagy segítségünkre szolgál a temető helyrajza is, a melyre kezdettől fogva különös súlyt fektettem, hogy az egymásra következő sírok rajza pontos legyen. Így válnak aztán érdekes emlékeink nemcsak a korszak anyagkészletének nagyfokú gyarapítóivá, hanem egyúttal világító mécsessé is, a melylyel bevilágíthatjuk e homályos kort és emlékeink hovátartozását tisztázhatjuk.

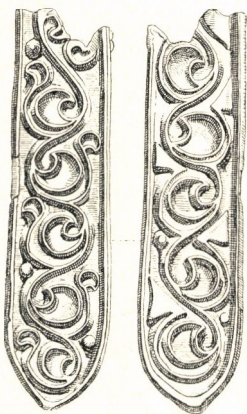
Meg kell még emlékeznem, mielőtt tárgyaink leírására áttérnék, a temetkezési forrásról is, a melyet újabban tapasztaltam.

Már tavaly *B.* emlékcsoportunknak ismertetése alkalmával föl-
említettem, hogy a temető észak-keleti táján kétféle temetkezési szokás divott; a síroknak nagyobb része a rendes észak-déli irányban, kisebb, nagyon csekély része kelet-nyugati, vagy ehhez igen közel eső állásban feküdt; ilyen két-két eset előfordult a temető déli felében is mindig párosával, női és férfisír egymás mellett. A mi itt ritkaság volt, az a temetőnek északi felén, annak nyugati oldalán a szélén egészen rendszeressé vált, közöttük a síroknak észak-déli fekvése ritkább volt, mint amaz. Ezen kétféle irányban fekvő sírokból méltán következtethetünk két különböző népre, mindegyik nép saját szokásaként helyezve el halottait, annyival inkább, mert ezt a sírok különböző mellékletei is megerősítik. Egyik csoportban határozott avarkori mellékletek fordulnak elő, olyanok, mint a temető déli oldalán, a másikon pedig a sírok nagy szegénysége mellett is nyaktorques és halántékgyűrűs két olyan tárgy került elő, a melyek származásukra teljes világot vetnek.

Találtunk később még más tárgyakat is, de ezek ismertetése a jövőre marad.

B. csoport folytatólagos emlékei. Tavaly az Arch. Ért. februáriusi számában eljutottam sírmezőnk 469. sírjának ismertetéséhez, következik tehát most folytatólag a 470. férfisír, benne az ágyékon bronzcsat, az egész egy darabból van öntve, nyelvtartó kerete kerülék idomú, külső keretszára közepén a nyelv tartására két kiálló bordával határolt barázdával; nyelve vasból volt és megsemmisült; teste ötszögű, címerpaizsalakú, fölülete síma, rajta két szeg. Szakasztott mása a pusztatóti (LV. 9.) és igazi avarkori leletekben (Arch. Ért. 1900. 108. l. 7. ábra) fordult elő; ezekből következtethetjük, hogy tárgyunk szintén az avar uralom idejéből származik. Tartalmasabb volt a 471. férfisír, a melyben az ágyék táján több külön-

471. sír $2\frac{2}{3}$ n.

féle tárgy volt: rozetták 3 drb, egy nagy és 3 drb kisebb szíjvég, 1 drb övpánt, vascsat és több bronzlemez-töredék, a melyekből lehet következtetni, hogy rozetta és kisebb szíjvég több volt a jelzettnél a sírban. Ezek nagyon törékeny lemezből állanak, a trágyás föld nagyon megtámadta őket. A nagy bronz-szíjvég sem ép, hüvelytokja teljesen s még valami a többi részből is hiányzik. A fönmaradt darabnak alakját és mindkét lapjának csinos mustrázatát a 471. sír ábrája mutatja. A hű rajzból nagyon jól láthatjuk, hogy a tömör, öntött bronzból készült szíjvégnék oldalai közepén behajlanak, szabad vége pedig hegyes szöget alkot. Az ép és kiálló

kerettel határolt mezőnek mindkét lapját ötször hajló inda ékíti, mely mindegyik hajlással egy-egy félholdidomú levelet és indát bocsát ki, mely utóbbi szintén levélben végződik; ez utóbbiaknak alakja azonban mindkét felén más és más; egyik felén félholdalakot, a másikon pedig rövid háromszögformát ölt. Az indák elágazásánál, néha másutt, apró gömböcsök, bimbómaradványok észlelhetők.

A kisebb szíjvégek két vékony lemezből állanak, egy alsó sima egyenes és egy felső párkányos lemezből; utóbbi díszített s háromszor hajló indát ábrázol, mely végén két kacsos ágra oszlik; ilyen bocsát ki oldalt is kettőt, melyek betöltik a völgyelést. Alarjuk, oldalai egyenesek, hüvelytokjának széle szintén egyenes, szabad vége pedig félkörben végződik. A dísz préselt munka.

Vékony bronzlemezből készültek a kerek rozetták is, melyeknek széle függélyesen aláhajló párkányt alkot, éle pedig a mező fölé kiemelkedik és gyöngyösen roválkolt; a mezőn közepén barázdával határolt félgömbdísz, s aztán körös borda látható, mely kifelé egy irányban

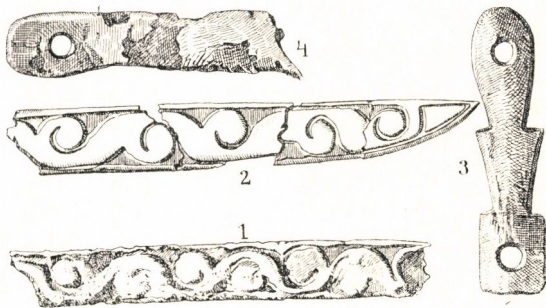
hajló s majdnem a keretig érő leveleket bocsát ki, a levelek alakja majdnem kört alkot. Préselt munka. A keret mellett a mezőn, két ellentétes helyen, egy-egy szeg látható. Új alak.

Az övpánt piskótaalakú, közepe korongot formál, benne szeggel, két oldalszára végei felé kiszélesedik s félkörben végződik, rajtok a sima kerettel határolt két mezőn harántos félkörös kiemelkedések pikelyek módjára fedik részben egymást. Öntött munka. Vascot, törött, nagyon hiányos, valószínűleg négyszögalakú volt.

A 472. sírban ugyanazon mélységben két csontváz, melléklet egyik mellett sem volt, úgy szintén nem volt a 473—474. sírokban sem.

A csoport emlékeinek folytatása. Kezdjük a keleti oldalon fekvő sírokkal, délről észak felé haladva.

A 475. gyermek-sír üres, a 476. éltesebb női sírban pusztán csak orsó volt, dísz nincs tajta. Üresek voltak a következő 477—478. gyermek-sírok is. A 479. sírban kés és edénytöredék, a 480-ban semmi, a 481. férfisírban korcsolyaidomú, faragott csontlemezek tarka és szerszámoknak vélt tárgyak fordultak elő kisebb-nagyobb töredékekben: egyik épebb darabunk abban tér el régibb példányainktól, hogy egyik oldalán, tompább végéhez közel, nem egy, hanem két oldalbevágása van. A 482. sír földült volt, benne sok állati égett csont, cserépdarab és az ágyék táján törött vascsat hevert. Szintén földült a 483. sír is, benne vaspántot találtam csupán. Bolygatták a következő, 205 cm. mélyen fekvő 484. sírt a nélkül, hogy mindent elvittek volna belőle; így találtam benne, a sír töltött földjében, 1 méter mélyen, kengyelt és zablát, lent a tetem mellett, még pedig a koponya körül, takácsszerszámnak nevezett csonttöredékeket, az ágyék táján ismét csontlemezeket, de ezek díszítve vannak; vaspántot, csatot és vaskarikát; balczombja felső végénél ismét

484. sír $\frac{2}{3}$ n.

vaskarikát, vasszíjvéget és sok vaslemez-töredéket, vaskeret-részeket, ólomdarabot, tűzkövet, s alakulag görbített bronzláncszemet és a fej fölött két nyílcsúcsok; egyik között, egynek meg csak a tuskéje maradt meg. A csontlemezek között akadt díszített is két darab, mustrázatuk az 1. és 2. ábra tanúsága szerint föl-alá hajló leveles indából áll, s a levelek majdnem körös alakot öltenek. A 3. számú rajz alatt föltüntetett tárgy a 495. sírhoz tartozik; a 4. számú keskeny, hosszú csontlemez-töredék vége felé kerek lyukkal. A nyílcsúcsok háromszárnyúak;

a csatok hosszénegyszögalakúak, s az oldalszárok közepén kissé behajlanak; a vasszíjvégnak oldalai egyenesek, hüvelyktokja kétlemezű s széle egyenes, másik szabad vége ellenben félkörös alakot ölt; dísz nincs rajta. A rendes vaskarikán kívül volt egy másik karika a balczomb felső végénél, melynek körös, hengeres száráról alul félkörben végződő vaslemezek csüngtek alá. Ez, valamint a sok vashüvely-törmelék a mellett látszik bizonyítani, hogy a tetem mellett nagyobb kés vagy kard lehetett és ezt akkor emelték ki, mikor a hüvely teljeesen megrozsdásodva, dirib-darabra törött a sír földúlásakor.

A csontlemezek s a kengyel eléggé megvilágítják e tárgyak korát. A kengyel egészen köralakú, határozott avarkori, oldalszárai némileg négyszögalakúak, letompított éllel, hosszabb használata alatt némileg megkopott talpa lemezes, kívül erősen kiálló gerinczczel ellátva; füle hosszénegyszögű, erősen kiálló oldalkarimával, nyílása alul van rajta és négyszögalakú; nyaka hirtelen összeszűkül és átmetszete kerülékalakot mutat s ott, hol az oldalszárokba megy át, kívül a szögletben kiálló bordával van díszítve. Hasonló Darnay K. gyűjteményében van, rajza Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. k., 183. lapján látható.

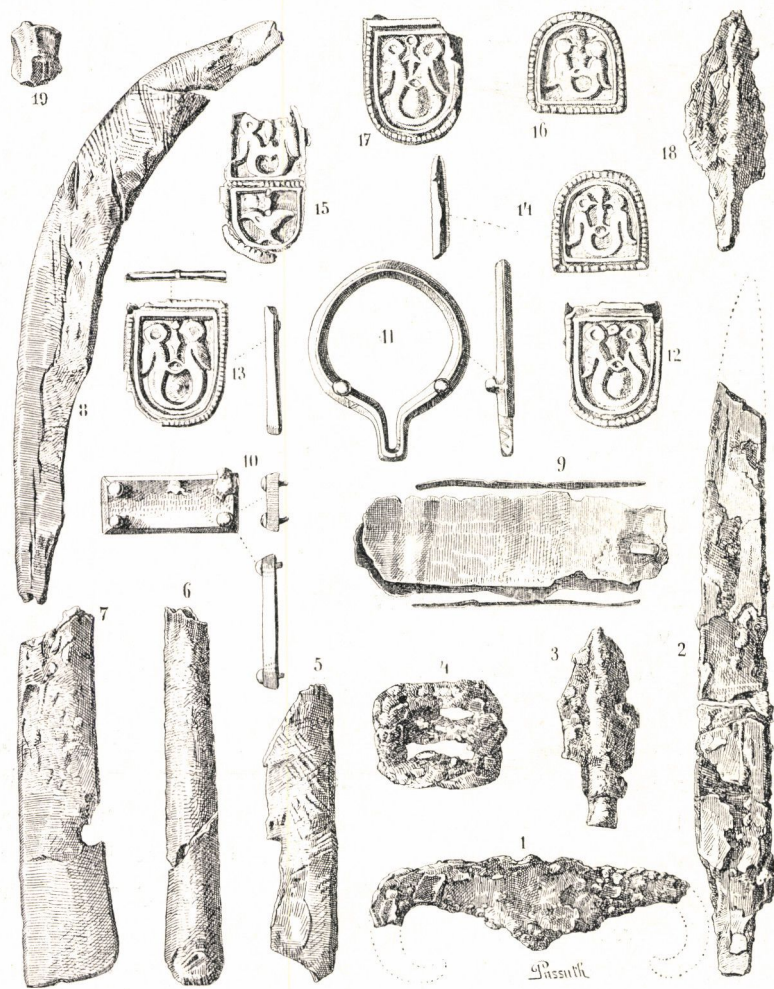
A zabla két, közepén körös karikákban forgó, négyszögletű vaspalczatagból áll, melyeknek külső vége szintén karikában végződik. Egyszerű czigányzabla.

Ezek után ismét szegény vagy földúlt sírok következtek. Így földúlt s üres volt a 485. sír, benne hatalmas termetű ember csontvázával. A 486. gyermek-sír üres. A 487. női sírban ritka szépségű üveggyöngyök voltak; ezek többnyire orsóalakúak, ritkábban gömbölyűek, színük szép fehér (tejüveg színű), zöld és barna, s vagy egyszínűek, vagy mint a barna gömbölyűek kénsárga dudorokkal tarkáztak; a barnák átlátszatlanok, a többiek áttetszők; továbbá volt a sírban lapos, kerek orsó és hengeres bronzhuzalból készült kerek fülönfüggő, rajta belül üres fémbogyóval; törött s a pléhgömb is levált róla a huzalról. A 488. gyermeksírbán a lábak előtt durva külsejű pohár hevert, a 489. földúlt, a 490. női sírban orsó és két szem üveggyöngy volt, a 491. ismét földúlt, a 492. ép sírban nagy bögre hevert a váz feje fölött. A következő 493. gyermek-sírnak nem volt melléklete. Teljesen sértetlen, érdekes és változatos tartalmú volt a 494. férfisír, benne 179 cm. mélyen előkelő avarkori vitéz feküdt, kit kardjával együtt temettek el a földbe. A medencze körül 13 drb ezüsttárgy hevert; ezek közül 7 a szíjat díszítette, 5 pedig szíjvég volt; a legnagyobb szíjvég valamivel alább foglalt helyet a balczomb mellett és szintén ezüstdől való. Ezen az oldalon volt a kard, valamint a bronzkarika is s így ez, valamint a nagy szíjvég kardkötő-szíjhoz tartozik. Az ágyékon és részben

mellette heverték még a következő mellékletek: vascsat, bronzpityke, kés, aczél, vaskarika, 3 drb nyílcsúcs, ismeretlen rendeltű vastárgy, tűzkő és 1 drb Nerva-féle bronzpénz; a vállon vascsat, törött; a lábknál takácsszerszámoknak tartott korcsolyaidomú csontlemezek.

A Nerva-féle bronzpénznek kormeghatározási szempontból nem

494. sír 1/2 n.

tulajdonítok itt semmi jelentőséget, annyival inkább nem, mert itt a közel fekvő sírokban római pénz egyáltalán nem fordult elő, s a gazdagabb sírokban mindenütt avarkori tárgyak voltak, így az 58. és 252. sírban mindegyikben.

A sírban lelt tárgyaknak alakját és mustrázatát a 494. sír ábrája mutatja, megjegyezve, hogy a vékony ezüstlemezeken a díszítések mind préseltek. 1. Tűz előállítására szolgáló aczél hasonlít a 120. sírban

talált példányunkhoz; 2. kés, fával burkolt vashüvelylyel; 3. háromszárnyú vasnyílcsúcs, hiányos tuskéval; 4. vascsat, négyszögalakú 5. ismeretlen rendeltetésű vastárgy, a kard fogantyúja mellett feküdt, talán az ellenzőnek egyik fél-töredéke; 6. keskeny csontlemez, egyik fele lapos, a másik domború; 7—8. korcsolyaidomú csontlemez tompább végéhez közel a belső oldalán félkörös bevágódással; 9. nagy szíjvég, törött áll két sima lemezből és ezeket összekötő oldalpántból, benne fabélés, oldalélei egyenesek, valamint hüvelytokjának külső széle is, másik vége azonban félkört alkot; a hüvelyen szeg látható; 10. elég vastag téglalapidomú tömör bronzpityke, lejtősen menő oldallapokkal és rajta 4 szeggel; 11. bronzkarika, szára részben hengeres, részben négyszögletű kiugró fülecskével és 2 dudorral ellátva, hasonló a fenéki sírmezőn fordúlt elő. (Hampel J., A régibb középkor emlékei 1. kt. LXXXIII. 1. 9.); 12., 13. és 17. szíjvégek, állanak egy alsó sima és három oldalon párkányos felső lemezből, rajtok a gyöngyös és sima léczkerettel határolt mezőn a czikói 549. sírból már ismert mustra, két madáralak egymással szembenéz, farkuk félköralakban egymásba olvad, közben pedig a kiálló kerülékalak úgy látszik, hogy összeérő lábaikat jelzi, a melylyel valami virágfélét tartanak; a virág felső végénél szegfej van, kerek nyílás, a szeg helye látható. Hasonló nagyságú 5 drb volt a sírban; 14. és 16. szíjra való lemezek, talán az övet díszítették, köröskörül aláhajló párkányos lemezzel és a mezőn ugyanazon mustrával, mint az előbbieken; szélük köröskörül gyöngyözött; alsó lemezük nincs; úgy látszik, hogy az valami romlandó anyagból állott. Szintén 5 drb volt a sírban; 15. gyöngysorozattal két mezőre osztott ezüst lemez aláhajló s gyöngyözött párkányzattal; a sima léczkerettel határolt mezők egyikén a már ismert mustra ismétlődik, a másikon pedig kétlevelű virág, liliomdíszt látható. A sírban 2 drb volt; 18. háromszárnyú nyílcsúcs; 19. tűzkő.

A rajzok között föl nem tüntetett kardunk egyélű s egyenes, szakasztott mása a 72. sírban rajzban közölt példányunknak; teljesen ép; hossza 85 cm., ebből a nyélre esik 11 cm., legnagyobb szélessége 2.9 cm. Tokja fával burkolt vashüvely volt.

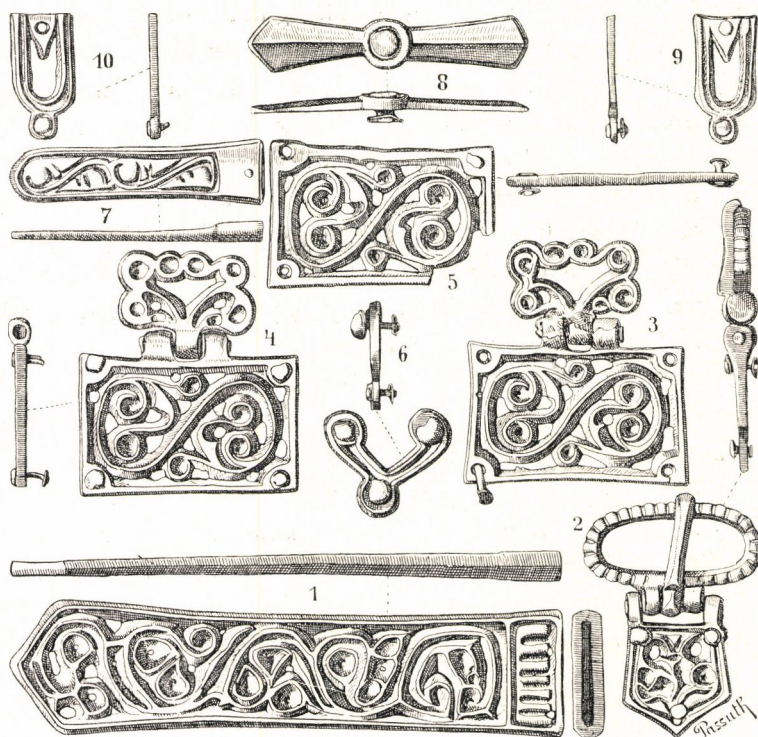
A 495. férfi sírnak legérdekesebb tárgya a sajátyszerű alakú csontlemez, melynek rajza a 484. sír 3. száma alatt látható. E kapocsféle tárgynak egyik vége félkörös, a másik négyszögalakú, mindegyiken kerek nyílás, közép része pedig mindkét oldalon a szélén háromszögalakúlag kiszélesedik; az ágyék tájáról való; itt találtam még két vascsatot, mindenik kezében 1—1 nyílcsúcsot és jobb keze mellett még kést is; az egyik csatnak oldalai középen behajlók.

A következő sírok ismét szegények voltak, bennök edény * vagy

* Edény a szegény sírokban néha párosával is volt; főlemlítésre tehát szintén fölösleges, a gazdagabbaknál néha hiányzott.

még orsó, néha üveggyöngy, kés és vascsat volt. Így üres volt a 496., 497-ben törött vaskarika és kés, 498. női sírban orsó, vaskarika és néhány üveggyöngy (4 drb), 499. gyermek-sírban pohár, dísz nélkül, 500. gyermek-sírban csipkés szélű pohár, 501. női sírban kénsárga, könnyen elporló és barna nyék üveggyöngyök, orsó és vaskarika, mindkettő az ágyék tájáról. 502—503. gyermek-sírok üresek. 504-ben csak kés. Nagyon mély (192 cm.) sír volt az 505. férfi sír, de a csontok egy rakáson heverték melléklet nélkül.

506. sír 1/2 n.

Nagyon csinos ezüstözött bronztárgyakat tartalmazott az 506. férfi sír a medence körül; itt feküdt 6 drb övdísz, közülük 4 drb csuklyós. A csuklyós övdíszek úgy voltak elhelyezve a medenczén, hogy kettő alatta, kettő meg fölötté feküdt, közöttük az egyszerű övdísz; bronzcsat, övpánt, 8 drb kétféle alakú pityke, vaskarika; jobb keze mellett kés és 3 drb kisebb szíjvég, bal kezénél nagy szíjvég; lába feje mellett fazék, elég durva mű, egyik oldalán 7 sor, fokozatosan rövidülő hullámdíszszel.

A sírban talált tárgyak ábráinak magyarázata:

1. Nagy szíjvég, hosszoldalai középen behajlanak és végei felé fokozatosan szélesbülnek, hüvelytokjának széle egyenes, másik szabad

vége ellenben tompa szöget alkot; a tárgy széle, mint sima párkány-lécz emelkedik ki a mező fölé és bekereteli a díszítéseket: a hossz-tengely irányában álló pálczatagokat, melyek a tok hüvelyén és az ötször föl-aláhajló indát, mely a mezőn látható; az inda aztán minden völgyelésbe egy-egy oldalágat bocsát ki, melyek többnyire három (trifolium), végén két levélben végződnek. Hasonló dísz van a szíjvég másik felében is; a hüvelytokon két szeg látható.

2. Bronzcsat, külön darabból álló nyelvtartója kerülékidomú és harántrovátkolt; nyelve bronzból való; teste ötszögalakú, rajta növény-inda, mely kerek levélkében végző oldalágakat bocsát ki.

3—4. Csuklyós övdíszek, téglalapalakúak egyenes oldalélekkel és sarkán egy-egy szeggel, az áttört mezőn S-alakú inda, melynek mindkét vége három-három ágra oszlik s mindegyik új kisebb-nagyobb görbület után kerek levélalakban (?) végződik. A levél itt is, mint a többinél, mértani alakba, körbe megy át. Az övdíszek kisebbik tagja áttört s ezt elül és oldalt körded levélben végződő, kétfelé ágazó indák körítik; egyiken (4. alatt) a körded alakot csak csekély bemélyedés jelzi s még abban is eltér a másiktól, hogy egyik oldalindája, a bal, egyszerű és nem kettős, mint a másiknál.

5. Övdísz csuklyó nélkül, díszítése azonos az előbbiekkal és sarkain egy-egy szeggel.

6. Vastagabb bronzpálczából készített, V-alaku pityke, fölül barázdával és körös végein egy-egy szeggel. A rajz elől és oldalt tünteti föl a tárgyat, így a többieket is. Három darab volt a sírban.

7. Szíjvég, kisebb fajta, hüvelytokja sima, többi része, a sima oldaléllal határolt mező egyik fele fél pálmettékban végződő indával díszített, a mely aztán még egy-egy fél pálmettát bocsát ki a hajlásnál a megfelelő völgyelésekbe; a pálmették széle levagdalt. Három drb volt a sírban.

8. Övpánt, közepe korongot formál, benne nagy körösféjű szeg, oldalszárai végei felé kiszélesednek és hegyes csúcsban végződnek; fölületükön a két lejtős oldallap gerinczet alkot középen.

9—10. Bronzpityke, barázdával díszítve, 5 drb volt a mellékletek között.

A sírban lelt kés egyenes és egyélű, hossza 23.5 cm.; vaskarika hengeres szárú és törött.

Érdekes mellékleteket találtam a következő, 507. férfi sírban; különösen kiemeltem közöttük azt a szíjvéget, a mely kacsafejet ábrázol még pedig hű alakításban. Ez unicum a maga nemében ebben a korban, s hogy készítője is nagyra becsülte, abból a tényből eléggé kitűnik, hogy mintázója szépen megaranyozta (tűzes aranyozás).

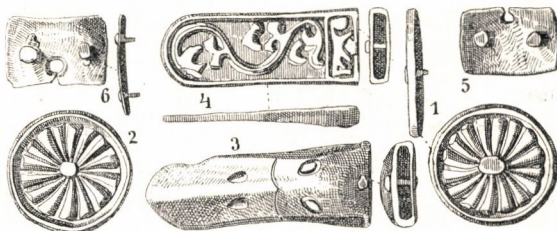
Ezen kacsafejet tünteti föl a rajz 3. ábrája; a cső egyik oldal-

széle kissé megkopott, látszik, hogy régi tulajdonosa sokáig használta, különben elég lapos, a kacsza csőréhez teljesen hasonló, meg van rajta a két ornyílás, csőr tövét jelző két ferde sáv, melyek fölött aztán a domború fej következik, rajta két ferdén alkalmazott kerülékidomú barázdával, a szemekkel.

Anyaga bronz; öntött; csak egy példány volt belőle a sírban.

A másik szíjvég (4.) ezüstözött bronz, rajta a barázdával kerített hüvelytoknak felső felén zavaros mustra, talán két-

507. sír $\frac{3}{4}$ n.

felé ágazó s levélben végződő inda; a mezőn egy-egy virágban végződő inda, mely oldalt is hajt egy virágot ki; alsó fele sima. Egy példány a sírban. Ezen virágos inda már többször fordult elő hasonló alakú és nagyságú szíjvégeinken a temetőnek különböző, egymástól sokszor távol álló sírjaiban, néha faragott csontokkal egyetemben; így a 36. és 156. sírban csontlemezekkel, a 165., 188., 270. és 315. sírokban a nélkül, találkozunk még vele a mostani sírmellékletek között s későbbben is. Ezekből eléggé kitűnik, hogy ez nagyon kedvelt forma volt, az egész korszakon át divatban maradt.

5—6. Téglalapídomú lemezes bronzpitykék, egyik hosszoldalukon félkörös bevágódással és rajtuk két szeggel. Három db volt a sírban az ágyék táján.

1—2. Bronzrosetták, gyengén kiemelkedő keretük sima, középen fejes szeggel, ez és a keret között a kör sugarai szerint haladó bordák, a melyek külső végei felé fokozatosan vastagodnak. Öt darab volt a sírban.

A sírban lelt és le nem rajzolt vascsat négyszögalakú, a kés egy-élű és háta vége felé fokozatosan éle felé hajlik, a pengének hossza 17 cm., nyele törött, csak 3.5 cm. van meg belőle. A sírban a lábak előtt két edény feküdt; egy durva törött bögre és egy korongon készült, széles talpú és öblös hasú korsó, mely utóbbi arról nevezetes, hogy hasának felső tája, fülével ellentétes oldala, erősen kiugró csatornás csővel van ellátva s így emlékeztet néhány római korsónkra, melyek szintén oldalt álló csatornás csővel vannak felszerelve. A korsó sárgaszínű, új alak, másutt még nem fordult elő.

Az 508—509. üres sírok után a következő 510. női sírban a koponyának halántékain egy-egy nagyon csinos fülönfüggőket találtam bronzból, a melyek mint az egyik-

510. sír $\frac{3}{4}$ n.

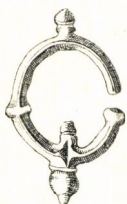

nek rajza mutatja, kerülékalakúak és gyöngyösen rovátkolt fémkarikákkal, gömbölyű és négyhasábú kék üveggyöngyökkel és kisebb-nagyobb fémgömböcsökkel vannak díszítve; így üveggyöngyök vannak a négyélű szár legfelső hajlásán kívül és a csüngő alján, fémgöngy a szár legalsó hajlásán belül és alatta, meg az üveggyöngyök érintkezési helyein, rovátkos fémkarikák meg a szár alsó végén és vele ellentétes oldalon; a csinos ékszerek tűzben aranyozottak. Szokatlan jelenség, hogy a sírban sem üveggyöngyök, sem edény nem fordultak elő.

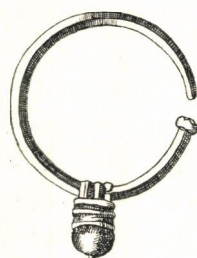
A következő sírok a fölászott terület északi tájáról valók s így a régebben fölászott és félbeszakított 270—360. síroknak képezik közvetlen folytatását észak felé. Itt kezdetben a régi szélességben, később csak a temető nyugati szélén haladtunk előre.

511. sír üres, 512—513. sírokban a sír töltött földjében egy-egy ép koponya és egy-egy teljes csontváz feküdt, minden melléklet nélkül. Az 514. fiatal férfi sírban a medencze táján vaskarika, mellette két szemből összetett vasláncz hevert, a láncz egyik szemének két oldal-szára közepén össze van nyomva, két végén pedig körös hurkot alkot.

Az 515—516. sírok földúltak; az 517.-ben az ágyékon vascsatot, vállán vaskarikát és kezében kést találtam. Nagyon szegény tartalmú volt az 518. női sír is, benne csupán egy fülönfüggőt leltem, a mely összes díszítéseivel, mint az ábra mutatja, egy darabból van öntve; ilyen díszítések, még pedig kisebb-nagyobb fémgöngyök előfordúlnak rajta a szár legfelső hajlásán kívül, alsó hajlásán kívül-belül, gyűrűs vastagodás a szár alsó hajlásának végén és vele ellentétes oldalon. A sírban lelt kést a rozsdá egészen megette. Az 519. sír ismét földúlt volt, a következő 520. női sírnak melléklete állott 7 drb orsóidomú, kénsárga

518. sír $\frac{3}{4}$ n.

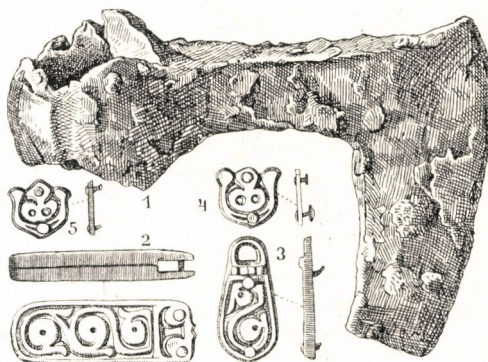
525. sír $\frac{3}{4}$ n.

vagy fehér anyaggal csavarosan sávozott és egyszínű zöld, korállvörös és barna üveggyöngyből, lapos kerek orsóból, bronzcsatból és nagy, durva külsejű bögréből, az 521-é csipkés szélű, különben esetlen pohárból, az 522-é bronzkarikából, az ágyék mellől és késből. A következő két (523—524.) csecsemő-sírban 2 drb üveggyöngyös fülönfüggő volt s mint az ábra mutatja, bronzhuzalból készült szára négyélű, alsó szára végén gyűrűpánt, csüngőjén a kék gömbölyű üveggyöngy fölött bronzlemezből álló henger van, a mely kétszer barázdált. Az 526—533. terjedő, részben földúlt sírokban nem volt semmi említésre méltó tárgy. Az 534. tetem koporsóban feküdt, a fából egy rész, kis darab fönnmaradt; benne bronzhuzalból készült gyűrűt, törött ácskapcsokat és 15 drb dinnyemagidomú vagy gömbölyű üveggyöngyöt találtam; színük barna, fekete, néha vörössel sávozott és zöld. Vaskarika és makk-

forma tárgy volt az 535. sírban, hasonló példány előfordult a sziráki sírmező 17. sírjában is, mely a mi törött példányunkkal teljesen megegyezik. (Rajza Hampel J., A régibb középkor emlékei, II. k. 392. l. 4. sz.)

536. női sírban lapos kerek orsó, szürkeshű agyagból és négy szem dinnyemagidomú üveggyöngy; ezek át nem látszó, barnák és feketék; 537. gyermek-sírban csak pohár volt; 538. sírnak töltött földjében két tetem: 60 cm. mélyen kis gyermek, 140 cm. mélységben erős férfi-csontváz; utóbbinak ágyéka táján két nősténykapocs és 7 drb pityke, a medence alsó részén bronzsívjég, a test mellé helyezett bal kezében fókos, jobb keze a mellre helyezve. A sírban lelt tárgyakat tünteti föl rajzunk, még pedig az 1. ábra a fokost, melynek pengéje V-alakot mutat, felső oldalélei csak a csúcs felé görbülnek erősebben fölfelé, különben egyenesen futnak s majdnem párhuzamosan haladnak az alsókkal, a penge alsó oldaléle kissé ferdén fut; éle ívelt; nyílása tojásdalakú és külső oldalperemei hegyes csúcsban futnak ki mindkét

538. sír 2/3 n.

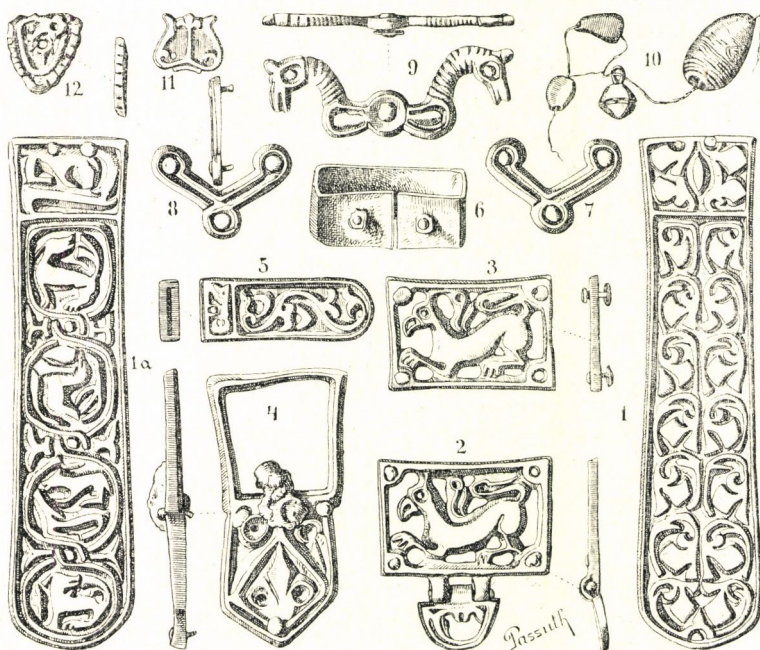
oldalon, foka nagyon kicsiny és domború. Elég jó föntartású, csak a perem széle és foka sérült meg kis mértékben. 2. Sívjég bronzból, kettős lemezből; hüvelytokja két-két levelű indát tüntet föl, a melyek közül a felső levelek keskenyek és egymással középen összeolvadnak, az alsók pedig nagyobbak és kördedalakot öltenek, rajtok a bevágást a szeg jelöli, köztük téglalapidomú áttörés; a többi részen, a sima oldalélczel bekeretelt mezőn háromszor föl-alá hajló és két levélben végződő inda látható, mely oldalt is bocsát ki egy nagy körded és egy keskeny levélkét; a nagy levelek közepén kerek nyílás. Hasonló dísz van a másik lemezen is. 3. Nősténykapocs, keskenyebb végén félkör-alakú nyílás, alatta a keretléczen több bevágás, emlékeztet ez a csuklyós tagoknak összekapcsolási módjára; a tárgy többi részén, a sima oldaléllal bekeretelt mezőn S-alakú inda, mely két-két levélben végződik; a tárgyon két szeg látható. Két drb volt a sírban. 4—5. Bronzpitykék, paizsalakúak, rajtuk a kereten egy-egy leveles inda, melyek alúl kétfelé ágazva, egymással összeolvadnak; a tőlük bekeretelt mezőn nagyon módosult virágdísz szemlélhető, a melynek két levele egészen körös mértani figurába megy át, rajtok egy-egy kerek áttöréssel s a tárgy felső és alsó kerete mellett közepén egy-egy szeggel.

Az 539. női sírban korongon készült s körös barazdákkal diszített

poharakat, egyszerű bronzfülönfüggőt, néhány üveggyöngyöt és medenczén párkányos római téglatöredéket találtam, 540-ben ágyéka mellett orsót és cseréptöredéket, 541. gyermek-sírban csak poharat; dísz nincs rajta. Az 542. földült sírban csak törött vascsatot és kést hagytak a kincskeresők hátra. 533—544. csecsemő-sírok üresek.

545. kettős sír, férfi és női tetem feküdt közvetlen egymás mellett benne, érdekes mellékleteket tartalmazva, mint azt a tárgyak ábrái mutatják. Ilyen mindjárt a nagy szíjvég (1. és 1. a.), a rajz a tárgynak mindkét lapját mutatja különböző mustráival; egyik felén a hüvely-

545. sír 2/3 n.

tokon ketté vált inda van, a melyből jobbra és balra osztott levelek ágaznak ki; a mezőn párosával félkörben hajlott s hármassal levélben végződő indák úgy sorakoznak egymásután hétszer, hogy fölváltva majd befelé, majd kifelé hajolnak leveleikkel. Másik felén a hüvelytokon síma párkányos keretben állatküzdelem látható elég kezdetleges kivitelben, s így nem jól ismerhető föl, hogy vajjon medve vagy másféle ragadozó állat-e földre lapult állat hátán; a mezőn szintén párkányos oldalkeretben két ellentétesen futó bordadisz négy nagyobb kört és egymással való találkozásnál hurkot alkotva kisebb köröket képez; ez utóbbiban gömböcs, a nagy körökben: két végén fejével visszatekintő, kettős farkú állat, a másodikban a hüvelytokon ismertetett epizód ismétlődik, a harmadikban a mustra teljesen érthetetlen rajzot mutat, ilyenek a nagy körök között levők is. 2—3. Csuklyós és egyszerű, áttört

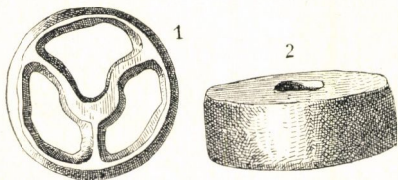

övdísz, szárnyas griffel diszítve, a szárny kétsugarú, az első hurokat alkot végén; a csuklyó kisebbik tagja áttört és hiányos; ilyen csak egy darab volt a sírban, a többi 3 drb csuklyó nélkül. 4. Egy darabból öntött bronzcsat, kerete hosszénégyszögletű, tönkrement vasnyelvvél, teste ötszöget formál, rajta deltoididomú bordás keretben kétlevelű virágdísz, liliomféle és három szeg; a levelek alakja itt is körforma, bennük mély gödörrel. Ilyen diszítésű csatunk már előfordult sírmezőnkön, annak 155. sírjában griffek és őzek küzdelmével mustrázott nagy szíjvéggel egyetemben. 5. Kisebb szíjvég, a sírban két példány, egyik fele síma, másik felének diszítése teljesen megegyezik az 507-ik sírban talált példányával, itt is egy-egy virágban végződő inda látható, oldalán is egy virággal. 6. Bronzpénzt, rajta egyik oldalán két bronzlemezkevel pántolt szeg; a nagy szíjvéghöz tartozott. 7—8. Bronzpitykék, hasonlóak az 506. sírnak mellékletei között láthatók. Két darab volt a sírban. Érdekes új alak a 9. számú övpánt, alsó része szokott formájú, piskótaalakú, középen koronggal, benne fejes szeggel, oldalszárai keretesek, bennök pálczadísz; hasonló mustrát láthatunk 252-ik avarkori sírunk övpántján s így tárgyunk azzal rokonságot tüntet föl; legérdekesebb része azonban két, lófejet és nyakat mintázó tagja, melyek a száruk két vége tájáról, annak felső oldalából hajolnak ferdén ki. Az ábrázolás elég kezdetleges; a száját mély bevágás, a szemet mély gödörből kiemelkedő félgömb, a fület egyszerű dudor jelképezi a homlokon; a nyakon előjövő harántos párhuzamos barázdák az oldalt csüngő cserényt jelzik. 10. Üveggyöngyök, barna és fekete színűek, át nem látszók, közöttük látható a pitykeforma fémgyöngy, mely két láncszemmel van felszerelve; a nyakat diszítette az üveggyöngyökkel együtt. 11. Lantidomú bronzpityke, lemezének középtengelyén inda látható, mely fönt hármassal levélben végződik, alul pedig a keret szélén kétfelé ágazik s miután szárából egy kis oldalhajlítást kibocsátott befelé, fél pálmattával záródik. Csinos darab, hasonlókat találtunk megelőzőleg a 362. sírban; 2 drb volt a mellékletek között. 12. Lemezes bronzpityke, széle párkányos és harántosan rovátkolt; benseje áttört, zavaros mustrával, 5 drb volt a sírban. A csontváz lábainál talált ácskapcsok jelzik, hogy a tetem fakoporsóban feküdt.

Az 546. sírban vasfogantyúval és több abrincscsal ellátott s farszleteiben teljesen megsemmisült vedret találtam, melynek két áttelleges oldalán is volt egy-egy négyszögalakú fogantyúja vasból, mint a talált s kétszer derékszögben megtört fülek (fogantyú) bizonyítják. 547. földült sírban kés, az 548. női sírban lapos kerek orsó, fülönfüggő négyélű bronzhuzalból, minden külső dísz nélkül és 7 szem üveggyöngy; közöttük egy zöld, nagy és hengeres, hosszában barázdált fölületű, a többi kisebb és fekete, dinnyemagalakú.

Az 549. sír tartalma: négyszögletű nyílcsúcs volt a tetem kezében, ágyéka tájáról való a bronzcsat-keret, római tollas kulcs, tollán két bevágással, nyele rövid, végén nagyobb karika, bronzból való; vas-kés. Egyszerű csipkés szélű pohár volt az 550. sírban; szegény volt az 551. sír is (ábrákkal), benne lapos kerek orsó (2), bronzkarika (1), benne a keretig érő három küllő olyan állásban, hogy Y betű formához hasonlít, faragott csontlemez; mind az ágyék tájáról való. Az 552. női sír melléklete csinos fülönfüggő volt bronzból, a melynek szára hengeres és kerülékalakot formál, alsó végén gyűrúpánttal, legfölső szárán kifelé belül üres fémbogyóból alkotott gyöngy, rajta rovátkos karika, legalsó hajlásán csüngő, mely három rovátkos karikából és hathasábú kék üveggyöngyből áll.

551. sír $\frac{2}{3}$ n.

553—558. sírok üresek, egyik földúlt sírban a csontok között lólapoczká fordult elő római cseréptöredékekkel.

559. gyermek sír tartalma: törött s lyukas ólomtárgy, egyik végén kétszer barázdált csonthenger (nyél) és kerülékidomú kis csésze, durva kézi mű. 560. földúlt s üres volt, a következőben is csak kés volt.

562. kettős sír, anya és gyermeke egymás mellett, benne kisebb vascsat, üveggyöngyös fülönfüggő, mely gyöngyén kívül összes díszítéseivel együtt egy darabból van öntve, úgy mint az 519. sírban talált példány; római kopott bronzpénz, valószínűleg II. Constantius-féle. 563—569. földúlt vagy üres sírok, bennök talált holmikból legfőlebb az egymást keresztező hullámokkal díszített fazék és tál érdemelnek említést; előbbi az 568. rendes sírban, a tál az 567. földúltban fordult elő, benne tojáshéj-töredék és állatcsontok. A tál egyszerű, durva kézi munka, minden külső dísz nélkül.

A következő sírok mind a temető nyugati oldaláról, egészen a széléből való, a hol 3—4 sír szélességben haladtunk délről észak felé; itt a homokos talajon ugyanis könnyebb volt ásni a nyári nagy szárazságban, mint beljebb a vastag agyagrétegben. Innen való az 570. női sír, melyben a rendesen fekvő tetem ágyéka táján vascsat és 2 drb csonthenger, mellette kés, orsó és szíjvég, nyakán rézérem és üveggyöngyök, bal térdén csatféle és tű, lába mellett cserépdarabok feküdtek. Ezek, mint az ábrák mutatják, elég csinos mustrázatúak, a szíjvég külső alakja meg épen szokatlan jelenség, hasonló temetőkben még eddig nem fordult elő. 1. Övkapocs, nagyon csinos mustrázatú csonthenger, két vége gyengén ívelt gömbformát alkot, alattuk egy-egy gyűrúpánttal, köztük levő részeknek két oldala 8-as idomú szalagfonadéknak rajzával díszített, másik két oldalán pedig három nyílás látható; a középső kerülékidomú, a többi hosszúkás négyszögalakú.

A másik csonthenger (2.) valamiféle tárgynak nyele lehetett s egészen a másik mellett feküdt közvetlenül; alakja némileg eltér az előbbitől; egyik vége ennek is ívelt tojásdad alakot ölt, alatta gyöngyözött gyűrűpánttal, de a többi része felé fokozatosan vastagodik, végén két barázda között kiemelkedő körös bordával ellátva; a többi része két elmentétes oldala szintén 8-as idomú szalagfonadékkal van díszítve; de a köztük levő körök rendesen nem barázdáltak, hanem símák vagy néha hosszúkas bemélyedéssel díszítettek. 3. Szíjvég bronzlemezről, hüvelytokja két lemezű, széle ívelt, rajta két kerek nyílás, a többi része, teste vége felé kiszélesedik és két nagy karélyban végződik, köztük oldalt háromszögű kis kiugrás látható; díszítése áll kisebb-nagyobb központi kerek barázdákból és kerek nyílásból; ilyen három van rajta, kettő a karélyokban s egy a tárgy közepén. Hasonló szíjvég még eddig egyedül a fenéki és keszthelyi sírmezőn fordult elő, rajza (Hampel J., A régibb középkor emlékei stb. I. köt. LXXXVI. 9. és 9. b. és C. 4.) az idézett számok alatt látható. 4. Üveggyöngyök, vannak köztük orsóidomúak és kerek laposok, egy színűek és sávozottan tarkák, színük zöld, szürke barna, fekete és kék, pl. a kerek lapos példányok kék színűek; ezek áttetszők, a többiek át nem látszóak.

 570. sír $\frac{2}{3}$ n.

A rajzban föl nem tüntetett tárgyak közül kiválik a bronztű, mely előfordulási helye, alakja és nagysága után ruhaösszefoglalására szolgálhatott; szárának egyik végén előforduló nyílása kerülékalakú, erősen kigömbülő oldalkerettel, vége törött; 11,4 cm. hosszú szára hengeres és tompa végű. A pénz nagyon kopott és lyukas, a FEL. TEMP RERARATIO-ból következtetve valószínűleg II. Constantius-féle rézpénz. A vascsatok és kés töröttek. Nagyon kicsiny terra sigillata cserépdarab szintén a tetem mellett feküdt.

A rajzban föl nem tüntetett tárgyak közül kiválik a bronztű, mely előfordulási helye, alakja és nagysága után ruhaösszefoglalására szolgálhatott; szárának egyik végén előforduló nyílása kerülékalakú, erősen kigömbülő oldalkerettel, vége törött; 11,4 cm. hosszú szára hengeres és tompa végű. A pénz nagyon kopott és lyukas, a FEL. TEMP RERARATIO-ból következtetve valószínűleg II. Constantius-féle rézpénz. A vascsatok és kés töröttek. Nagyon kicsiny terra sigillata cserépdarab szintén a tetem mellett feküdt.

Az 571. sír üres, 572. egy darab opál üveggyöngy és 2 darab rézpénz: II. Constantius- és I. Valentinianus-féle. 573—574. gyermeksírok üresek. 575. földúlt. Erre 5—6 méter távolságban* sír nem mutatkozott; aztán a vegyes temetkezés következett; egy része (túlnyomólag) kelet-nyugati, kisebb része a síroknak a régi szokásos irányban

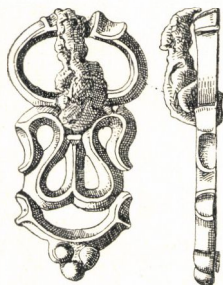
* Itt mint a későbbi asatas kiderítette, nem szakadt meg a sírok összefüggése, hanem csak kissé összeszűkült.

feküdt. Az előbbi szokást követőknek sírjai nagyon szegények voltak, még edény vagy valamiféle vastárgy sem volt bennük a fölászott 30 sír közül csak kettőben: az 593. gyermek-sírban volt a nyakon bronzhuzalokból egymás köré csavart torques és a 608-ban halántékgyűrű, a mi-lyenek az ősmagyar sírokban szoktak előfordulni; a többi mind üres volt, bár mind teljes rendben feküdt az ép sírban, tehát senki sem dülta föl őket. Ellenben az észak-déli irányban fekvők közül nagyon kevés volt az ép sír, mint az eredmény mutatja s így nem találtunk rendesen mást bennük, mint törött ezüstlemezeket, vastöredéket, néha nyílcsúcsokat vagy néha olyant is, a mit épen bent felejtettek. Így a kelet-nyugati irányban fekvők között az 576—587. sírok üresek, vala-mint a mellettök levő négy (588—591.) észak-déli fekvésű is. 592. észak-déli irányú sírnak tartalma: nagy ezüst szíjvég, áll két síma, egyenes oldalú s félkörben végződő s oldalpánttal összekötött fémlemezéből; hüvelytokjának szabad széle egyenes; benne fabélés. Négy drb. három-szárnyú nyílcsúcs, fenőkő hommokkőből és vaskés.

Kelet-nyugati fekvésű az 593. gyermek-sír, benne három hengeres bronzhuzalból egymás köré csavart nyaktorques végein kampóval és hurkot alkotó fülecskével ellátva, hasonló az ősmagyar sírokban szokott előfordulni.

A következő két sír (594—595.) hasonlóan kelet-nyugati fekvésű és mellékletük nem volt semmi. Az 596. sírban két egymást keresztező tetem feküdt különböző mélységben; a felső k-ny. irányú, és üres, az alsó észak-déli helyzetű, a tetem mellett 2 drb római rézpénz (Constantius Gallus-féle), szalagfonadékkal díszített csonthenger, nagy négy-szögletű vascsat, fémbogyóval díszített fülönfüggő bronzból és 5 drb orsóidomú, szürke, zöld és kék üveggyöngy. 597. sírban vascsat, törött, 598. sírban semmi, 599-ben a koponya tetején ívesen visszagörbített ezüstlemez félkörös véggel és karélyosan tagozott oldalékkal, a két

608. sír $\frac{3}{4}$ n.

végén szeg látható; a vállnál vascsat, törött és kopott, teljesen olvashatatlan, átlukasztott római rézpénz. E három utóbbi sír észak-déli irányú volt a követ-kező öt sír (600—604.) kelet-nyugati; üresek. 605. é-d., üres; 606. (é-d.) földült, 607. sír (k-ny.) üres. 608. sírban ismét két egymást keresztező tetem fe-küdt különböző mélységben; a felső kelet-nyugati irányú és ép volt, benne a halánték táján 1 darab halántékgyűrű S-alakúlag görbített véggel; az alsó tetem egy méterrel mélyebben feküdt és földült volt; egykori gazdag, mellékletét hátrahagyott törött ezüstlemez és azon szép bronzcsat bizonyítja, a melyet itt rajzban is bemutathatok. Az egész egy darabból áll; kerete kerülékidomú, elül középen, a hová a csat

nyelve lapul, mély barázdával és ezt két oldalról határoló ívelt borda-díszből; nyelve vasból való; teste áttört, rajta a középtengely irányában álló inda alul kétfelé ágazik, a két ág aztán ívesen hajlik föl a keretig s aztán vissza kifelé és kecses görbület után a vége hozzátapad az oldalszárhoz, alul félkörösen hajló és végei felé kívül ívesen görbített borda zárja be az egészet, alján három gömböcsdísszel. Avarkori a következő hét sír (609—615.) keletnyugati irányban feküdt és üres.

Börzsönyi Arnold.

RÉGI MAGYAR EMLÉKEK A SZENTESI MÚZEUMBAN.

Miként a legtöbb múzeumban, úgy a szentesiben is a honfoglaláskori és az «Árpádházi * királyok korabeli» leletek — a többi, sokkal korábbi kori leletekhez viszonyítva — a leggyengébben vannak képviselve.

Hogy épen a bennünket magyarokat legjobban érdeklő, mondhatni nem is olyan régen letűnt kor emlékei oly gyérek, az abban találja magyarázatát, hogy az ősmagyarok, különösen a szorosabban vett honfoglaló magyarok, nem csoportosan, ú. n. sorosan temetkeztek, természetes tehát, hogy feltalálásuk legtöbbször a véletlentől függ.

Már sokkal több a későbbi, az ú. n. árpádházi királyok korabeli lelet, mert már akkor — mint állandóan egy helyen lakó keresztényeknél — gyakoribb a rendszeres, soros temetkezés, bár szerintem, még itt is inkább csak az egyes családok külön-külön való temetkezését vélem felismerni. E későbbi, csoportos temetkezésnél ritkábbak az egész lóval való együtt eltemetett csontvázak, mert itt legtöbbször csak a ló feje és a négy patája fordul elő, és még az előbbieknél sok tárgy található, addig az utóbbiaknál — legtöbbször csak a vas-zablák és vasbaltán kívül — alig van valami és ezek is egészen más jellegűek.

E későbbi kori — nem lovas sírokban — már jóval több tárgy található, de ezek már nem azt az Ázsiából magukkal hozott ősi típust képviselik, ezek már az azelőtt itt lakott népek, különösen a szlávokéival vegyültek, ilyen a nyakperecz, valamint a halánték, vagy hajgyűrűk, melyeknek a szlávoknál már használatban voltak, még a korábbi honfoglaláskori lovas-sírok mellékleteit s az azokon levő díszítési motívumokat nem találták.

A szentesi múzeum abban a szerencsés helyzetben van, hogy e korú leletei között, néhány új alakot és több díszítési változatot tud felmutatni. E körülmény indított arra, hogy a szentesi múzeum eddig még nem ismertett ősmagyar leleteit leírjam és azok némelyikét képekben is bemutassam.

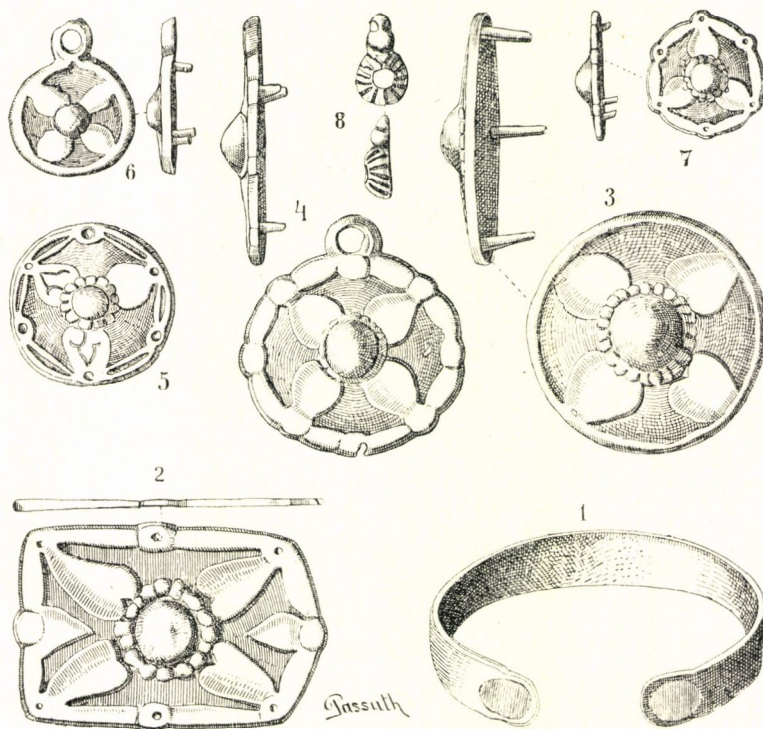
A leleteket négy csoportba osztva ismertetem, és pedig: I. Pogány magyar lovas-sírok; II. Pogány magyar nem lovas, női sírok; III. Árpádházi kirá-

* Szerintem helyesebb az e korbéli leleteket «Árpádházi királyok korabelinek», mint «Árpád-korinak» nevezni, mert Árpád-kori alatt épen csak az Árpád idejéből származó leleteket és nem az Árpádházi királyok korabeli leleteket lehet érteni.

lyok korabeli lovas sírok és IV. Árpádházi királyok korabeli nem lovas sírok czímei alatt.

I. Pogány magyar lovas-sírok. 1899-ben jutottam az első,* honfoglalás-kori lelethez, a melyet a szentes—künszentmártoni műút készítésekor, homokásás közben egy kis domb fenekében találtak a munkások. Az itt talált leletek több egyén birtokába jutottak, a kiktől részint ajándékként, részint pénzen szereztem meg, állítólag az egész leletet, mely 17 darabból és a következőkből áll: 1. Egy darab 65 mm. átm. nyiltvégű karperecz (I. 1.), 11 mm. széles, 15 mm. vastag ezüstölt bronzlemezéből; kissé keskenyedő gömbölyű végein

I. Sírlelet s szentes-künszentmártoni útról $\frac{2}{3}$ n.

tojasdad alakú díszítés nyomaival, hihetőleg a karperecz végeit mint kígyófejet akarja ábrázolni. E díszítése által különbözik a hasonló alakú karperecektől. 2. Egy darab szíjvég (I. 2.) hosszénégyszög idomú, egyik keskeny oldalán azonban ívelt záródású. Eltekintve az alaki változástól, díszítése ugyanaz, a mi a 3. alatti kerek bogláré, azzal a különbséggel, hogy itt, az András kereszt alakjában, a szíjvég keskeny oldalán elhelyezett levelek között, hegyével befelé hajolva egy-egy szívalakú levél van. A keretet végig festi domború szegély s ebben az oldalak középső, valamint a szegletekben levő kiemelkedő

* Szentesen tudtommal egy honfoglaláskori leletre 1888-ban a nagyhegyi szőlőben homokásáskor akadtak (Arch. Ért. 1888. 35. sz. a.), a mely ott tévesen naphegyi név alatt került a nemzeti múzeumba.

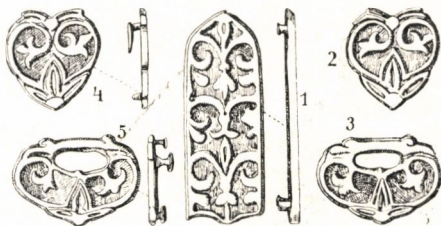

kerekded dudorban — a két keskeny oldalon középen levőket kivéve — egy-egy lyuk van. Hátsó részének négy szegletében egy-egy szeg. A szíjvég hossza 65, szélessége 43 mm. A törtelitől abban különbözik, hogy ennél a hosszoldalon levő kerek dudorban nincs lyuk. 3. Egy darab 49 mm. átmérőjű kerek pajzsalakú boglár (I. 3.) rossz ezüstműből, domború részének közepén 14 mm. szélességben és 4 mm. magasan kiálló tompa kerek dudor körül gyöngykör. Közvetlen a gyöngykör mellől egészen a domborúan körülfutó peremig terjedően a közismert négylevelű rózsá, melynek a levelei a perem felé csúcsosodnak, mely csúcsokból — a boglár hátsó lapján — egy-egy 12 cm. hosszú szeg nyúlik ki, a miknek hosszúságából azt a nézetet merítem, hogy az nem bőrszíjba, de vastagabb tárgyba, inkább pajzsba lehetett erősítve, a hol az mint dudor szolgált. A hozzá legjobban hasonló törtelitől sima kerete által különbözik. 4. Négy darab 47 mm. átmérőjű kerekded alakú boglár (I. 4.) díszítése a szívalakú négylevelű rózsá és középen dudor; szegélydíszítését felváltva nyolcz kidomborodó vonal és nyolcz kidomborodó karika alkotja, melynek egyikéből emelkedik ki az átlukasztott fül, míg hátsó részén, a négy levél csúcsával szemközt egy-egy 6 mm. szeg nyúlik ki. A törtelitől kerekded alakja, kerete és a középső dudor körüli gyöngykör hiánya által különbözik. 5. Hat darab 26 mm. átm. kerek kis boglár (I. 6.) rózsá és dudor mint fenténél, kerete azonban sima. Hátsó lapján a levelek között — kivéve a fül mellett levőket — egy-egy szeg; egyik boglárnál a szegek eredeti helyökről más, a többiekkel egyező helyekre vannak áttéve. 6. Egy darab 32 mm. átm. erősen kidomborodó, kerek pityke (I. 5.) a dudor körül futó gyöngysor és háromlevelű rózsával, melynek két levelén három levél- vagy virágdíszítés nyomai látható. Kerete felváltva, hat kettős vonalból és hat kerek tagból áll, mely utóbbiakban mélyedés van. Hátsó a három levél hegyével szemben egy-egy szeg. 7. Egy darab, 24 mm. átm. kerek pityke (I. 7.) hasonló díszítéssel mint fenti, azonban kerete nem kettős vonalból áll. A mándoktól a szegély díszítése által különbözik. 8. Két darab pityke (I. 8.) vagy csüngő, a kerek rész közepén 5—6 mm. átm. lyukkal, melyen át a megerősítésre szolgáló s végén csomóra kötött szíj lehetett áthúzva. A koponyát harántos vonalak ékítik, míg a fél koponyaalakból kiálló nyulvány madárcsőréhez hasonló. Ez alak eddig sehol sem fordult elő. Fent felsorolt leletek helyén a további kutatás eredmény nélkül járt.

Egy másik honfoglaláskori leletet *Öcsödről* szereztem és pedig az egyik részt még 1902-ben, a másikat csak 1904-ben tudtam megszerezni. A lelet a következő tárgyakból áll:

1. Egy darab 42 mm. hosszú, 16 mm. széles tömör bronz szíjvég (II. 1.)

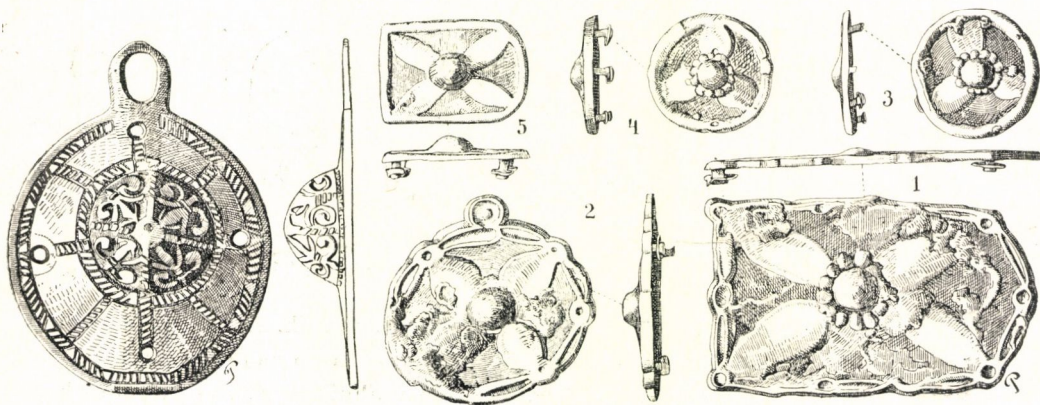
a hosszstengely irányában egymás felett hat idom sorakozik. A középső három idom száraz liliomot mutat, míg az ezekből kihajló három idom palmett alakú. Pereme lehajlott; hátsó lapján 3 szeg. Hasonló a pilinihez, azonban azon csak négy idom van. 2. Tíz darab szívalakú bronzpityke (II. 2. 4.), melynek csúcsán

II. Öcsödi lelet $\frac{2}{3}$ n.

ellentétes állásban hármás mandolaalakú levél helyezkedik el, úgy hogy a középső levele a pityke közép tengelyébe esik; a hármás levélből két oldalt hosszú indán — a mely a kerethez simul — befelé hajló hármás palmett van. Hátral két-két szeg van. Nyolcz drb lánczczal, két drb meghajlított szeggel volt a szíjhoz megerősítve. 3. Három darab, hasonló díszítésű de laposabb és áttört pityke (II. 3. 5.) hátul három szeggel. Ilyen alakú áttört pityke eddig még nem fordult elő. Egy harmadik lovas-sírleletet, melyet úgy tudom a *nagy-hegyi* szőlőben találtak, az 1903. évben kaptak a szentesi főgimnáziumtól átadott régiségekkel. E lelet legbecsesebb darabja egy egészen új alakú aranyozott boglár. (III.) A tojásdad alakú és 56 mm. hosszú és 51 mm. széles tömör lemez a hosszirányának $\frac{1}{3}$ részében egy 21 mm. átm. és 10 mm. magas kerek kúp emelkedik ki, míg a lemeznek abból a széléből, a melyhez a kúp közelebb van, egy 14 mm. s alakban áttört fül emelkedik ki, míg az ezzel szemközti vég kissé lecsonkított. Úgy a perem, mint a kúp körül 2 mm. távolságú kettős vonaldísz húzódik, úgyszintén ilyen kettős vonalak ágazódnak el a kúptól a perem körül futó kettős vonaldísz belső széléig és pedig négy, a mely egészen a kúptól indul ki a hossz és szélességi átmérők irányában és a melyek végződésénél egy-egy kerek lyuk van; és négy, mely csak a kúp körüli kettős vonaldísz külső vonalától indul az előbbieik között és ezzel a két kettős kör közötti rész szabályos nyolcz részre, míg a kúp körüli kettős szalag négy részre van általa elosztva. A szalagokat dült vonalak díszítik, még pedig felváltva: a külső szalagban 5—6 vonal balra utána 5—6 jobbra dülve. A kúp körüli négy részre osztott szalag mindegyik részében változik a vonal fekvésének iránya. A kúp tetején egy kis négyszög van, a melynek négy sarkából egy-egy 2 mm. szalag húzódik le a kúp aljáig, a mi által a kúpon négy egyenlő mező származott, melyek mindegyikében egy a hossztengely irányába nyuló szár közepén kétoldalt, felfelé kunkorodó inda, a végén pedig három levél. Ez alakot eddig sehol nem találták. 2. Egy darab 67 mm. hosszú 40 mm. széles hossz-négyszögű szíjvég (III. 1.) bronzból, egyik végén ívelt záródású s négy szirmú domború virágdíszszel a mezőben, peremét hurkokkal váltakozó gyűrűk képezik, hátulján négy, lemezes szeg. E szíjvég szokatlan nagysága által

III. A Szentes nagyhegyi szőlőkből $\frac{2}{3}$ n.

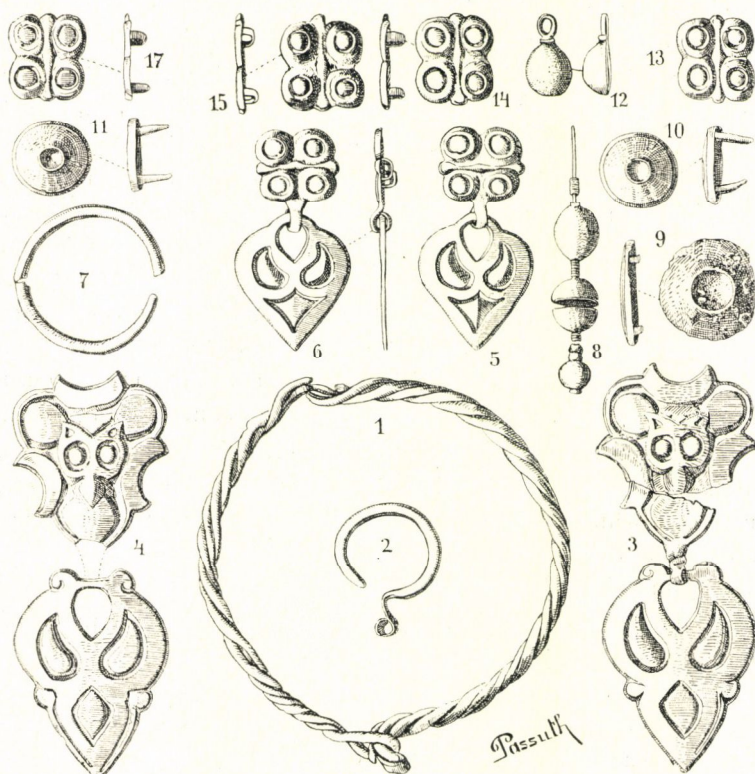
különbözik az eddigiektől. 3. Egy drb 50 mm. hosszú, 20 mm. széles, hossz-négyszögű kis szíjvég (III. 5.), díszítése a szokásos, pereme azonban sima. 4. Két darab 44 mm. átm. kerekded alakú füles boglár (III. 2.), a közepén a négy szírmű virággal; peremét hurokkal váltakozó gyűrűk képezik, alján a levelek csúcsának irányában egy-egy szeg. 4. Hat darab, 26 mm. átm. kerek boglár (III. 3. 4.) három szírmű virággal és sima keretén, a szírmok közti részen egy-egy kerek mélyedés. 1902-ben *tókei* határban az ú. n. Liba-halomról a tulajdonosa a mélyebb fekvésű helyekre földet hordatott, a mely alkalommal a halom tetején, mintegy egy méternyi mélységben lovas csontvázra és mellette tárgyakra akadtak az ott dolgozó emberek, a mely tárgyakon megosztozkodtak. Értésülvén a leletről, azonnal odautaztam, s a mennyire lehetett utána jártam, hogy az egész leletet megszerezsem, a mi állítólag az edény kivételével, mely összetörött, sikerült is. A helyszínére érve azonban már arról győződtem meg, hogy már nemcsak a lovas csontvázát, melynek csontjai valóban ott feküdtek, de még vagy két csontvázat ástak ki, a mi némi kételyt támaszbennem az iránt, hogy a lovas csontváznak tulajdonított leletek közé nem keveredett-e egy-két tárgy a másik csontváztól, mert én a leletekhez adott denártöredéket, a gömbös tűt és a halántékgyűrűket inkább a másik csontváznál lelt két karpereczhez vélem tartozónak, mint a melyeket már a denár töredékből ítélve vagy Szt. István vagy I. Endre korabelinek tartom; de ha csakugyan a lovashoz tartoznak, akkor e leletet átmenetinek tartom, mert azon a helyen általam folytatott ásatás alkalmával felszínre került nem lovas mellőli leletek már az árpádházi királyok korabeli időből származnak, melyeket majd alább fogom ismertetni.

1. A 35 mm. hosszátméretű aranyozott ezüstmű készült boglár (IV. 3. 4.) úgy felső, mint alsó részének külső alakja nagyban szívidomhoz hasonlít. A boglár felső részének közepét egy füles bagoly főhöz hasonlító idom díszíti; a feje fölött és a fejtől kétoldalt szarvával kifelé hajló félholddal; a bagoly füle mellett, a holdak közötti űrt, egy nagy, tojásdad alakú idom tölti be, míg alól, mintegy a bagoly csőréből csüngő egy szív van csúcsával lefelé, a mely egyúttal a boglár szívalakjának is a csúcsa, melyből kettőnél egy-egy fül van (egyik letörött) az alsó csüngő részére; alul, a felső tag megerősítésére három fül szolgál. A harmadik boglárnál, mely nem csüngős, a szív csúcsán lyuk van.

A két darab 40 mm. hosszátméretű csüngő dísz szívidomú, melynek keretét inda képezi, míg a közepét hármassal díszíti. Az alsó, teljesen egyezik a tolna-szántói csüngő alsó részével. 2. Öt drb két részből álló kisebb aranyozott csüngő (IV. 5. 6.) felső része négy kör által képezett négyzet, hosszten-gelyében vonallal; hosszabb oldalán, a szélén, a két kör között fül nyúlik ki, az alsó csüngő befogadására, míg hátul két fül van a szíjhoz való megerősítéshez, melynek egyikében S alakban egy kapocs van, a mely a megerősítésnek egy új módját tünteti fel. Az alsó csüngő szívalakú, a fentebbi csüngőhöz hasonló háromlevelű díszítéssel. 3. Tizenkét darab négyzetalakú pityke (IV. 13—17.) mint az előbbi kis csüngős boglár felső része. 4. Egy darab 21 mm. átm. kerek pityke (IV. 9.) közepén kerek mélyedéssel, hátul, közel a peremhez egy szeggel. 5. Három darab 15 mm. átm. hasonló alakú pityke (IV.

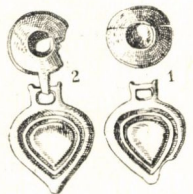
10—11.) hátul két 10 mm. hosszú szeggel. 6. Egy darab 65 mm. átm. hármassodrony karperecz (IV. 1.) egyik végén fül, a másikon a beakasztásra szolgáló kampó van. Egy darab sima kisebb halántékgyűrű (IV. 7.). Egy darab kisebb halántékgyűrű, lapított végén S alakú visszahajlással (IV. 2.). Egy darab félgömb alakú füles csüngő dísz (IV. 12.). Egy darab gombos dísz (IV. 8.) a valószínűleg hosszabb vékony bronztű végén egy kis gömb, a gömb után, egy kis

IV. Sírlelet Tökéről az u. n. Libahalomról.

darabon és még két helyen, a tű igen vékony sodronnyal van körülcsavarva a tűn levő, két részből álló gömb megrögzítésére. Két darab ezüstlemez és egy darab árpádházi korabeli, talán Szt. István denár darabja, képezték még a leletet, míg az állítólag ott talált kis fekete edény eltört.

II. Honfoglaláskori női sírok. Szelevényről 1900-ban Danielisz Károly ottani földbirtokos szentesi lakos ajándékaként egy sírlelet került a szentesi múzeumba, a mely a következőkből áll.

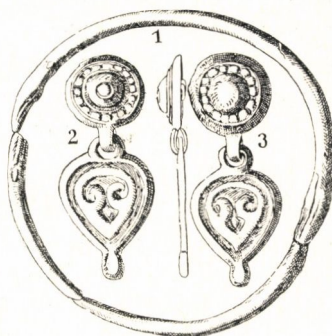
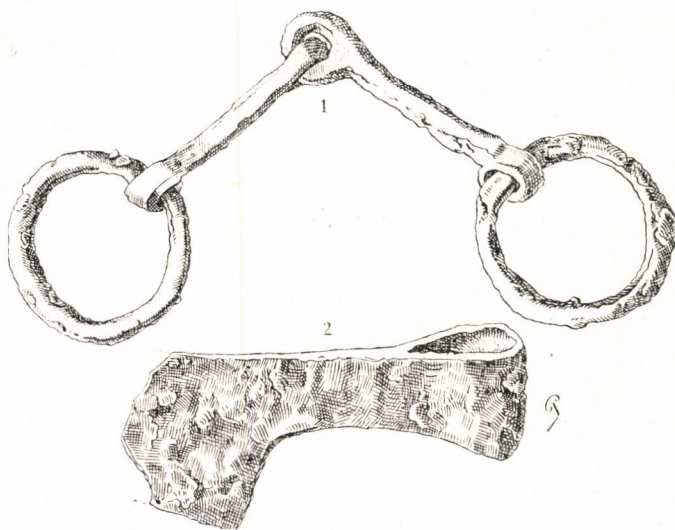

V. Szelevényi lelet
2/3 n.

1. Tizennégy darab két tagból álló csüngős bronzpityke (V. 1—2.) néhol az aranyozás nyomaival. A felső tag 14 mm. átm. kerek dudor közepén mélyedéssel; hátul a középtengely irányában a peremen, két függőleges füllel, egy harmadik fül, a két előbbi fül között szintén a peremen, de vízszintes irányban, melyben az alsó csüngő lóg. A szív alakú csüngő közepén,

pontozott keret között, egy kisebb szívalak van. 2. Tizennégy darab 14 mm. átm. kerek pityke, közepén mélyedéssel, hátul két füllel. 3. Egy darab 63 mm. átm. nyílt végű, 4 mm. kerek bronzból való síma karperecz, vékonyodó végekkel; két darab 23 mm. átm. bronz karika, gyűrű? két darab, egy nagyobb és egy kisebb gömbös csüngő dísz, utóbbi gömbjének felső részén bevágások. Egy darab 13 mm. széles bronz lemezkapocs, melynek két széle felkunkorított. Hat darab különféle színű és alakú gyöngy, színes szalag és dudorokkal. 1903-ban a szentesi kir. állami főgimnáziumtól átvett régiségek között van két honfoglaláskori sírból származó lelet egy része, mely a következőkből áll: *Első lelet.* Egy darab 58 mm. átm. 4 mm. kerek bronzból készült s vége felé vékonyodó karperecz (VII. 1.) és egy másik karperecz töredéke. Három darab két tagból álló csüngős pityke (II. 2—3.) felső része 17 mm. átm. kerek dudor, e körül pontozott díszítés; a szívalakú csüngő csúcán egy kis nyúlványnyal, a középső részén mélyített szalagtól körülvéve

 VI. Szentesvidéki lelet $\frac{2}{3}$ n.

 VII. Szentes nagyhegyi lovas-sírból $\frac{1}{2}$ n.

ismét egy szívalak, abban lantalak. Két darab 17 mm. átm. kerek pityke olyan, mint előbbi csüngő felső tagja; egy darab ezüstös színű gyöngy fél darabja. *Második lelet.* Két darab 14 mm. átm. kerek pityke, közepén mélyedéssel; egy ugyanolyan alakú, de füle van a csüngő részére. Négy darab szívalakú csüngő; közepén egy mély szalaggal körülvelt szív.

III. Árpádházi királyok korabeli lovas-sírok. Szentesen az ú. n. «Nagy-hegy»-en levő Gyarmati Sándor-féle szőlőben 1899-ben ástam fel egy lovas-

sírt, a melyben alig egy méter mélységben lábbal délkeletnek feküdt egy rossz állapotban levő 160 cm. körüli hosszúságú férfi csontváz, a ló foga és négy patája, a férfi bal kezénél. E sír mellékletei: egy vasbalta (VII. 2.), a mely a jobb felkar mellett feküdt; egy ú. n. csikózabla (VII. 1.), valamint farostos vaslemezek szegecsekkel. A zabla a ló szájában volt, míg a lemezek a ló fején voltak.

1904. évben, a sírtól északkeleti irányban 3 méter távolságban, hasonló mélységben és fekvéssel egy másik lovas csontváza akadtam, melynek mellékletei: egy csikó zabla, egy vascsat és három szem gyöngy, kettő hengeralakú fehér üvegyöngy egyikén három kis dudor, a harmadik pedig gránát. A zabla a csontváz balkezénél feküdt és mind a kettő a lófejen nyugodott. A csat az övnél, a gyöngyök pedig a férfi nyakánál voltak. A régibb középkorban, de különösen az I—III. századi sírokban található nyolcszegletű gránátgyöngy jelenlétéből azt következtetem, hogy a vitéz azt mint amulettet hordhatta magával.

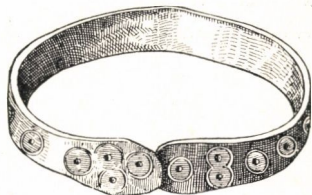
IV. Árpádházi királyok korabeli női sírok. 1898-ban értesültem arról, hogy a *szentesi szegvári* határdombon a «Sáp»-halmon kincskeresők engedélyvel ásnak. A helyszínére mentem, hogy az ásatás alkalmával esetleg felszínre kerülő leleteket — a mi ő előttük úgy is értéktelen lett volna, de nekem kincs — megmentsem. Az ásatás a halom déli, Szegvár felőli részén folyt, a hol alig egy-két ásonyomnyi mélységben rendszertelenül és sok fejnélküli, egymáson fekvő mintegy száz csontváza akadtak az emberek, a melyeket a hagyomány a török háborúk alatt elesettekének tart. Biztattam, hogy csak ássanak lejjebb, a mit készséggel tettek, mert ők úgy is a «pinczét» akarják megtalálni. Az alsóbb rétegben ott is csak egy darabon fordultak elő rendszeresen fekvő csontvázak, melyek mellett a következő tárgyak feküdtek: Tíz darab különféle nagyságú, egyik végén S alakú halántékgyűrű bronzból; egy darab 54 mm. átm. 2 mm. kerek bronzból készült karperecz, nyílt végeinek egyike lapított; egy darab kékszínű üvegpasztázis. Ugyancsak 1898-ban Aradi Kálmán rendőrfőkapitány úr közbenjárásomra a szentesi múzeumnak adományozta a rendőrségre beszolgáltatott következő leletet: egy darab 59 mm. átm. hatszegletű, vastag, végei felé vékonyodó karperecz, egy darab négyszegletű, két darab sima és egy darab egyik végén S alakra hajlított halántékgyűrű.

Egy 1900-ban tett hivatalos utazásom folytatását gátló körülmény a *mezőberényi* gátórháznál való maradásra kényszerített, mely alkalmat felhasználtam a Körös part megvizsgálására, a midőn is ott egy darab obsidiant és egy darab emberi csontot találtam, a mi arra indított, hogy ott egy kisebb ásatást eszközöljek. Az eredmény több csontváz és tárgy volt, de a leletek — hármat kivéve — hun-avarkori, míg a másik három árpádházi királyok korabeli volt. *Első sír.* Egy darab bronz halántékgyűrű, egyik végén o alakú viszszahajlítással, mely lapítva sincsen; 114 darab, összetett kettős, hármas, négyes színezett és berakott gyöngyök, a csontváz nyakáról. A második és harmadik sírban a szokott alakú két-két halántékgyűrű volt.

E helyen, későbbi kubikolásnál a munkások egy szép leletre akadtak, a melyek között egy Szt. László denár és 2 darab csengő is van. Ezek Zolnay

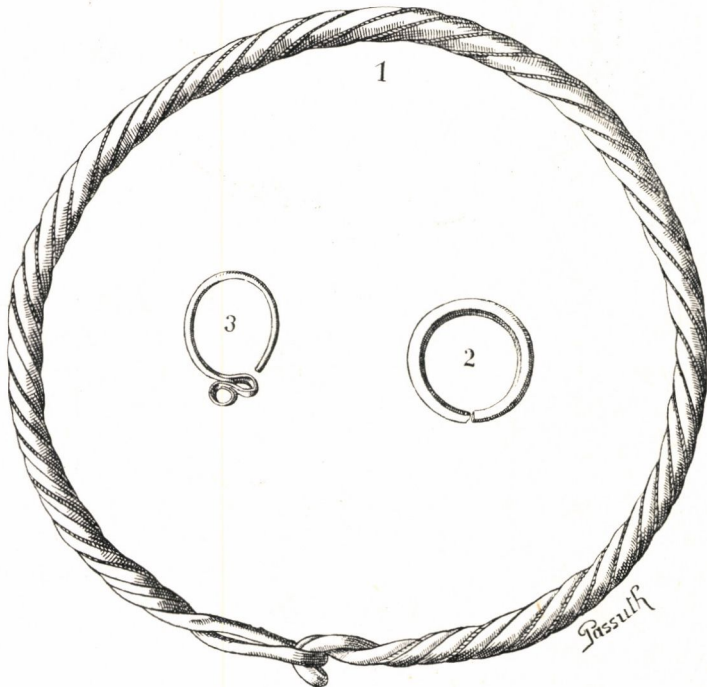

Béla békési szakaszmérnök úrhoz kerültek. 1899-ben útépitéshez szükséges homokot *Fábiánsebestyén* község határából a Molnár Farkas Ferencz földjéről vittek, a hol ásás közben két csontvázra, azok mellett tárgyakra akadtak az ott dolgozó emberek. E tárgyakból Széll Gyula utibiztos úr megmentett két darabot s azokat múzeumunknak adományozta. Az egyik egy darab 10 mm. széles bronzlemezből készült, 52 mm. átm. nyílt végű karperecz (VIII.) végei kígyófej formára lapítva, köröskörül karika díszítéssel; egy darab erős vaskés 80 mm. darabja. E helyen az ásatást folytatni még 11 sírra akartam. *1-ső sír.*

VIII. Fábiánsebestyéni lelet $\frac{2}{3}$ n.

Egy darab bronz halántékgyűrű, lapított végén egyszerű körülkerekítéssel. *2-ik sír.* Egy 128 mm. átm. négy szál 3 mm. kerek bronzból sodrott nyakperecz (IX. 1.), melynek hajlásaiba, vékony reczés sodronyszál van illesztve. A torques végein, a négy szálból kinyuló két sodrony egyike hurokra, a má-

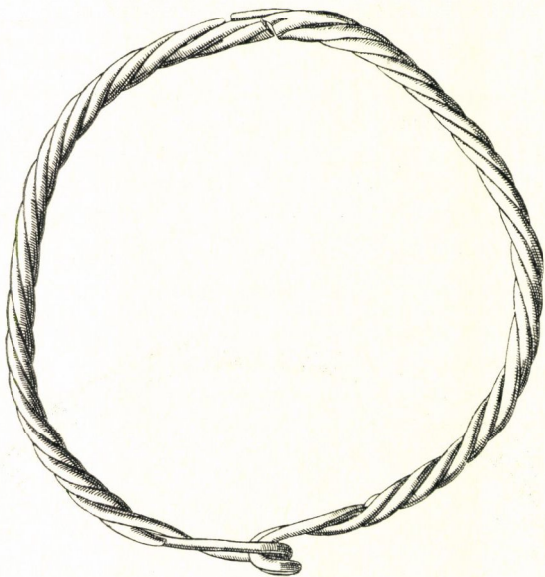

IX. Fábiánsebestyéni lelet $\frac{1}{2}$ n.

sika kampóra van alakítva. Egy darab az ismert alakú halántékgyűrű (IX. 3) és egy darab 20 mm. átm. két oldalán lapított nyílt végű karika (IX. 2.), mely a nyakpereczre volt fűzve. *3-ik sír.* Egy darab 130 mm. átm. 3 mm. kerek bronzból sodrott nyakperecz (X.) végein fül és kampóval; közepén egykorú töréssel és a bélhúrrali bekötés nyomaival. Két darab 58 mm. átm. négyoldalú bronzból készült nyílt végű karperecz keskenyedő végekkel. *4-ik sír.* Egy da-

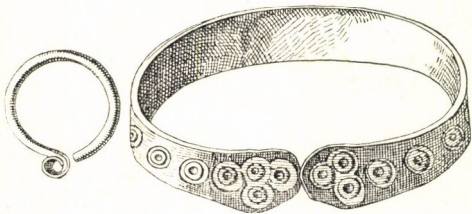

rab 62 mm. átm. 11 mm. lemezből készült, lapított, nyílt végű karperecz (XI. 1.) diszítése az egész karpereczen végig futó, egy-egy karika es a karika közepén mélyedés; két darab halántékgyűrű (XI. 2.) egyikének a vége csak egyszerűen karikára visszahajlított, a másika S alakúra. 5-ik sír. Egy darab halántékgyűrű, végén S alakú felhajtással és egy darab I. Endre korabeli denár. 6-ik sír. Két

X. Fábiánsebestyéni lelet $\frac{1}{2}$ n.

darab a szokásos alakú halántékgyűrű. 7-ik sírban. Egy darab halántékgyűrű. Négy sírban semmi tárgy nem volt. Később e helyről még két darab halántékgyűrűt kaptunk ajándékba Négyesi Kálmán tanító úr szívességéből. 1901-ben Öcsödön a Kenderes halom közelében kőkori telepet ásattam, a mely alkalommal a halom tulajdonosa a halom tetején általa kiásott két csontváz mellékletét képező két darab nagyobb és egy darab kisebb halántékgyűrűt

XI. Fábiánsebestyéni lelet $\frac{2}{3}$ n.

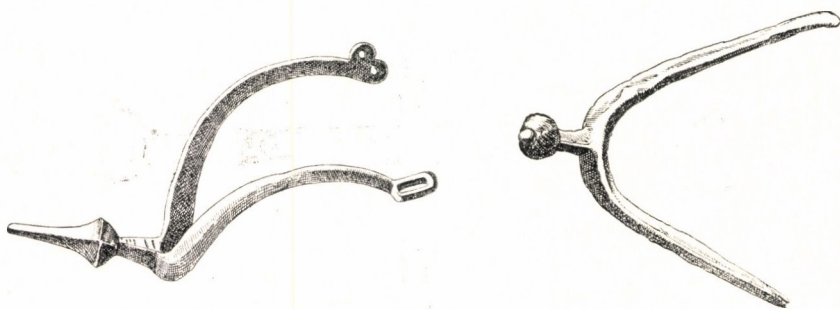
ajándékozott a múzeumnak. Ugyancsak a kenderes halom melletti Dr. Baky Endre orvos szőlőjében, forgatáskor egy csontvázra és mellette két darab halántékgyűrűre akadtak, melyeket Molnár Béla úr a szentesi múzeumnak juttatott. Az I-ső csoport végén leírt lovas csontváz lelő helyén a Liba halmon folytatva az ásatást, a hol öt sírleltre

akadtam. 1. sír. Két darab igen vastag bronzból való halántékgyűrű. 2-ik sír. Egy darab 17 mm. átm. nyílt végű sima bronzkarika. 3-ik sír. Két darab hosszúkás ezüstlemez és egy darab vaskés töredéke. 4-ik sír. Egy darab ezüst

denár, talán II. Béláé? *5-ik sír*. Egy darab elypsisalakú, nyílt végű bronz karperecz; egy darab belül sima, kívül domború, nyílt végű gyűrű; egy darab nyílt végű, kis bronzkarika; egy darab hosszánegyszög alakú ezüst lemezdisz, közepén hosszánegyszögű nyílással, szögleteiben egy-egy 8 mm. hosszú szeggel; tizenegy darab hengeralakú vörös alapszínű gyön gyök, legtöbbször cseppentett színes károm dudorral. Ugyane helyről, a lovas csontváz feltalálásakor a munkások által feltárt két sír egyikéből való a két darab 60 és 62 mm. átm. sima, kerek bronzból való, végei felé vékonyodó karperecz, melyek a földtulajdonos ajándékaként jutottak birtokomba, illetve a múzeumba. Künszentmártonból Pajor Lajos úr ajándékozott több sírleletet a szentesi múzeumnak, mely öt halántékgyűrűből és karikákból, és pedig két darab egyik 25, másik 28 mm. átm. négyszögletű bronzból való halántékgyűrű, egyik vége mindegyiknél lapított és S alakra hajlított; a másik vége, az egyiknél szögletesen csúcsba végződik, a másik pedig az eredeti vastagságban, tompán. Egy darab kisebb, sima, kerek bronzú halántékgyűrű; egy darab 15 mm. átmérőjű kis karika, kissé lapított kerek bronzból; egy darab nagyobb, nyílt végű bronzkarika.

1903-ban az országos muz. főfelügyelőség közbenjárására a nm. vallás- és közoktatásiügyi Minister úr, a szentesi múzeumnak adományozta a főgimnázium régiségeit. Ezek között volt több honfoglaláskori és árpádházi királyok korabeli lelet is, melyeknek egyik részét már fentebb az I. csoport alatt ismerttettem, a másik részét pedig a következőkben ismertetem:

XII—XIII. Szentesi lelet $\frac{1}{2}$ n.

Egy darab négy bronzszálból sodrott nyakperecz töredéke. Lelhelye: *Mindszent*; továbbá különböző szentesi lelhelyről hat darab halántékgyűrű a szokásos alakkal; egy darab halántékgyűrű, végén csak egyszeri felhajrással és egy darab bronzkarika.

A Szent-András határából a Mogyoróshalom melletti felásott lovas-sír mellékleteit, melyek egy kétélű vaskard, két darab kengyelves, zabla, nyilcsúcs, karperecz és gyűrűből állanak, már az Archæologiai Értesítőben 1898-ban rajzokban is ismerttettem, de egy része közölve van a Hampel József «Honfoglaláskori emlékek» műben s így itt azokat újólág leírni feleslegesnek tartom.

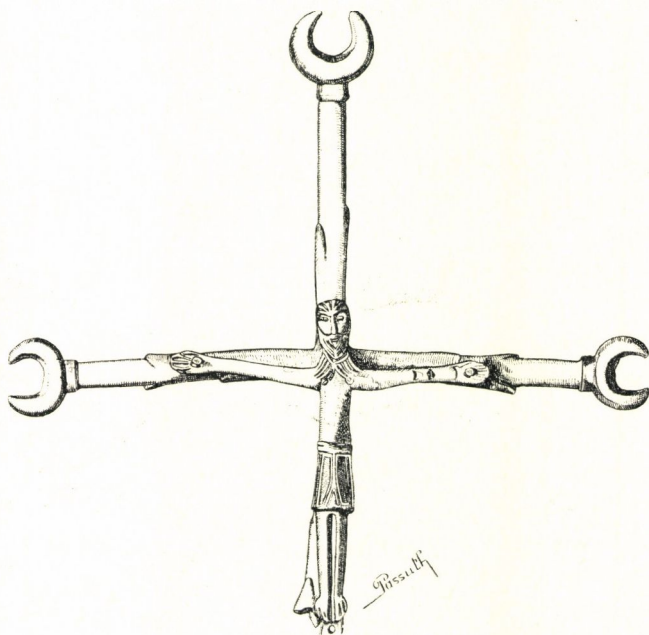
A felsorolt honfoglaláskori és árpádházi királyok korabeli sírleleteken kívül, nem sírból van Szentesről három darab árpádkori gömbösféjű sarkantyú: egyike bronzból (XII. 1.) és kettő vashból (XIII), továbbá hét darab edény

alakú kályhacserép és a mit legelőször kellett volna említenem, egy feszület, melyet *Bökényben*, a Körös árjának apadása után halászok találtak. Az aranyozott, vörös rézből készült kereszt (XIV.) szárai legalyazott fát ábrázolnak, végein félholddal. A felső szár hossza a félhold nélkül — melynek magassága 18 mm., 72 mm. hosszú; az oldalszárak hossza: a balé 65, a jobbé 67 mm., a holdak nélkül; alsó szára, mely a Krisztus lábát a kereszthez fogó szeg helyén el van törve, 65 mm. hosszú, a melynek folytatása valószínűleg talapzatba lehetett erősítve. A keresztre feszített, tömör, aranyozott rézből ábrázolt Krisztus kifeszített karokkal, egymás mellé helyezett lábakkal, a két tenyerén átütött, és a talp alatt szeggel volt megerősítve; fején nyílt korona látszik s lágyéktakarója a térdig ér.

Szentes, 1905 január hó.

Csallány Gábor.

XIV Bökényi lelet $\frac{1}{2}$ n.

Bábsütő minta 1746-ból a kassai múzeumban.

RÉGI MAGYAR MŰKINCSEK.

1. *A lőcsei sodronyzománczos kehely* (1. ábra). Anyaga aranyozott ezüst. Talpa hatkarélyű, kissé kifelé szökő peremmel, a melyen e külön-külön álló betűdúcokkal bevert eme fölrirat olvasható:

HENRICI AMATA CASPARIS CONIVNX PL IQ
LIBERI LEVCOVIEHSIS COMMODO ECCLESIE
DANT POCVLVM AO CIO IOCXCVVII DIE SEPVLT
MARIT PETPARENT · XXI · XBR ·

A talp fölötti áttört párta hullámvonalban haladó indán olyan leveleket és stilizált virágokat mutat, a melyeknek jellege már határozottan a renaissance felé hajlik.

Hat szárczikkelyének felülete síma, alsó gyűrűje alatt pedig architektonikusan tagozott lapos párkány foglal helyet. A fölötte lévő hatoldalú gyűrűnek három lapján négyszirmú virág s a szirmok hónaljából kibúvó négy hegyes csészelevél van ábrázolva olykép, hogy a virág mustráját maga a fém-alapképezi, a körülötte fekvő s négyszögbe zárt tér pedig ki van vájva és sötét zománczczal kitöltve, tehát: *véselt aljú zománcz*. Magának a virágnak középső része, a virágszék, vörösre van zománczozva.

A gyűrű többi három lapján az egyes négyszögű mezőcskék alapját képezi a fémlap, a virágok ellenben mélyítve vannak s a szirmok vörösre, a csészelevélké pedig zöldre zománczozták.

A czikkesen osztott gomb hat osztályú, mindegyik közepén egy-egy tokosan foglalt vörös gránátszeggel. A rotulusok epervirág-formájú szirmai valamikor kékre voltak zománczozva

1. A lőcsei sodronyzománczos kehely cca 1/2 n.

s hogy a fémalapon a zománcz jobban fogjon, a kehely mestere felhasználta azt a megszokott fogást, hogy az alapba valamelyes éles eszközzel sűrű bevágásokat eszközölt.

A felső gyűrű hátlapján vésett aljú zománczműben egy-egy virágmotivum van előállítva. Az elsőt tulipán alakú virág ül leveles, hosszú száron, a melyből ezeken kívül egy szőlőkacs idomú kacskaringó hajt ki. Itt a zománcz, a négyszögű keret mélyített vonalaiban is, zöld színű. A másodiknál ívben hajló leveles száron egy körtét látunk az elsőéhez hasonló zöld zománczczal előállítva. A száron itt is megjelenik a szőlőkacs idomú kacskaringó. A gyűrű harmadik lapján levéllel és kacskaringóval diszített száron hat kerek szíromból álló virág van ábrázolva, közepén hasonló virágszékkal. A szár, a levelek s a kacskaringó zöldre, a virág pedig téglavörösre zománczozvák. A következő három gyűrűlap mezőinek díszítményei sorjában megegyeznek a három első mezőjével.

A harangidomú cuppa kosarának alsó része sodronyzománczczal diszített, olykép, hogy abban két mustra egymással váltakozva három-háromszor fordul elő. A színek: piros, fehér, smaragdzöld, sötétzöld és májbarna. A smaragd- zöld mezők között előfordul olyan is, mely áttetsző s jellemző, hogy a smaragd- zöld zománczczal diszített ornamentumokba apró aranycsillag van erősítve olykép, hogy az ötvös a fémből kivágott kis csillagszemet a megolvasztott zománcz még teljesen ki nem hűlt anyagába benyomta.

A kosár peremén áttört öntött friez halad körben. Ennek mustrái levelek között fölfelé álló szőlőfürt alakú motivumokat tüntetnek föl.

A kehely alapja 14'4, szája 9'8, magassága 22'3 cm., származásának ideje pedig a 15. század második fele.

Talpába vert feliratának értelmét ekkép magyarázom: *Henrik (vagy Heinrich) Gáspárnak szeretett felesége és az ő gyermekei* (ha t. i. a PL IQ betűk EIQ betűknek vehetők s ennek alapján a szó EIVS QVE-nek volna magyarázható) *adják a löcsei egyház javára e poharat 1637-ben, férje és szülőkük temetési napján, december 21-én.*

Lőcse XVII. századbéli okmányokban gazdag levéltárából könnyen kideríthető volna, ki és mi volt ez a *Henrik* (Henrich) Gáspár s e nyomon talán a kehelynek tüzetesebb történetéhez is el lehetne jutnunk. Annyi tény, hogy a kehelynek zománczszínei a Hampel által felállított osztályozás alapján a *felső-magyarországi* sodronyzománczos művek csoportjába utalják e művészi szép ötvösművet, melynek szűkebb hazája talán éppen maga Lőcse városa, s a melynek leírásával középkori ötvösségünk egy eddig ismeretlen alkotását lehetett alkalmam szakirodalmunkban bemutatni.

2. *A mádi ev. ref. templom ötvösművei.* A Kassán 1903-ban rendezett Rákóczi-ereklyekiállításra Mád község ev. ref. lelkésze e sorok írójának a helyszínen tett tapasztalatai s felkérése folytán több ötvösművet, himzést s egyéb műipari terméket küldött be. Ezek sorából izléses kivitelénél és ritkaságánál fogva kivált egy *talpaspohár*, melynek képét mellékelve a 2. szám alatti ábrában adjuk.

Az ezüstből készült, öntött, vert és vésett művű aranyozott pohár alapja

7,5, szája 10, magassága 19 cm. Három lábát ugyanannyi plasztikusan öntött oroszlánalak képezi, melyek guggoló helyzetben egy-egy architektonikusan tagozott hatszögű talapzatra helyezvük. Szájukban kis nyílás látható, melyekben valamikor karikát tarthattak. E három alak között s ezekkel váltakozva három gömböcske (az egyik ma már hiányzik) foglal helyet, minélfogva a pohár teste hat lábacsikára támaszkodik.

A lábak fölött a pohár öblének alsó részét szélesebb, gazdagon tagozott, cizfrázott és hatszögbe tört pártá fogja körül koszorú gyanánt, hogy a pohár öble s a lábacsikák közötti átmenet közvetíttessék s így a pohár megállhatása is biztosítva legyen.

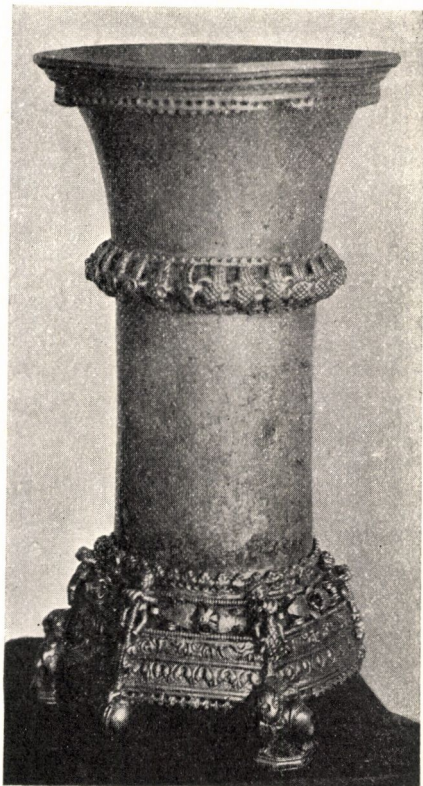
E pártá vízszintes tagozatának legalsó peremén aprószemű áttört liliomlevél-sorral van beszegve; a fölötté fekvő szalagon renaissance stílusú akantusz-levelek, az e fölött elhúzódo szalagon pedig renaissance ornamentumok vannak kiverve ponczolt alapon.

E két tag fölött egy mélyebb horony futja körül a pártát, mindegyik mezejében egy-egy, összesen tehát hat ezüstlemezből kinyírt s fehérén hagyott virágidomú boglárkával, melyeknek közepén egy-egy tokosan foglalt vörös gránát-szem ül. A koszorút legfelül végül a cuppa felületéhez szorosan hozzásimuló, akantuszlevelekből alakított pártá szegi be.

A koszorú függőleges tagozását a hatszög élein lefutó s plasztikusan öntött sárkányalakok képezik, akként, hogy az egyes sárkányok fejjel lefelé vannak fordúlva, felfelé irányzott s csigavonalban, összekunkorodó farkaikat pedig egy-egy, a koszorú korongában ülő apró, meztelen gyermekalak tartja.

A sárkányok fejei a gömbidomú lábacsikákon nyugszanak s itt ez alakok egészen épek, míg az oroszlánokat ábrázoló lábak fölé helyezett sárkányok fejei hiányzanak, a miből az lesz nyilvánvaló, hogy a pohárnak eredetileg hat golyóalakú lába volt, az oroszlánok ellenben csak utólagos pótlások. Hogy ezeket a pohár talpán elhelyezhessék, minden második golyóval a sárkány fejét is letörték.

A fölfelé szélesedő hengeridom felső harmada táján szőlőfürt alakú díszekből s párosával álló szárnyalt levelekből alakított, áttört pártá övezi gyűrű gyanánt, legfelső pereme alatt pedig aprón fogazott liliomlevelekből alkotott áttört sor futja körül. Ez, az alatta lévő gyűrű s a talp koszorúja aranyozott, a pohár többi része fehérén hagyott ezüst.

2. A mádi ev. ref. templom talpas pohara
cca 1/2 nagys.

Poharunk jelenlegi alakjában a ritkább ötvösművek sorába helyezhető két okból. Először, mert kevés olyan XVI. századi talpas poharat ismerünk, mely minden részében teljes volna, mivel a legtöbb példányról a talpat övező koszorú hiányozni szokott; másodsor, mert poharunkon két művészi stilusnak, a csúcsívesnek és a renaissancenak a küzdelmét észlelhetjük, olyképp azonban, hogy a küzdelemből a renaissance izlés került ki győzedelmesen. Csúcsíves izlésű a pohár peremének fríze s a talp koszorújának legalsó pártája, a csúcsíves izlés maradványai a sárkányalakok is, melyeknek megjelenését, részint

3. A mádi fedeles kupa cca $\frac{1}{3}$ nagys.

hasonló formában, részint kiterített sárkánybőrök alakjában néhány XV. századbeli magyar ötvösműről ismerjük is,* ellenben a renaissance érvényesülését látjuk a talp koszorújának akantuszleveleiben, a boglárókban s a cuppa áttört gyűrűjének motivumaiban, minélfogva a szép pohár keletkezésének korát abba az időpontba kell helyeznünk, a midőn a magyar ötvösművészségben is a régebbi tradíciók helyébe már a renaissance izlés motivumai lépnek, a nélkül azonban, hogy az új irány a régi tradíciókat teljesen legyőzni képes volna. Az ötvösség terén nálunk ez az időpont a XV. század legvégére, s a XVI. század legelejére esik, a mivel poharunk készítésének kora is meg van határozva.

A mádi ev. ref. templom egy másik ötvösműve, egy XVII. századbeli *fedeles kupa* (3. ábra), már nemcsak technikai, de históriai szempontból is kiváló mértékben igényelheti figyelmünket.

Az ezüstdől készült s aranyozott kupa teste egy 18 cm. átmérővel bíró oly kőralakú talpra van állítva, melynek peremét gyöngéden bekanyarított körívek hat czikkelyre osztják. E talpon épül fel a kupa testének alsó része, mely egy domborúan kiemelkedő tagot, a fölött pedig egy függőlegesen emelkedő

* A sárkányok és a hozzájuk hasonló szörnyalakok a román műizlés korában lépnek fel a fémettechnikában. Egyházi rendeltetésű gyertyatartókra alkalmazva helyzetük mindig olyan, hogy a lángtól elfutni látszanak. Szimbolikus jelentőségük tehát: a gonosz szellem menekül a jó szellem, az égi világosság elül.

s olyatén gyűrűt ábrázol, mely az imént említett taggal együtt függőleges irányban a hatos arányú ívek behajló pontjainál korongszerűen bemélyített vonalakkal vannak egyes elkülönített mezőkre felosztva.

A talp domború tagjának mezőiben az antik ökörszem-sorhoz hasonló motivumot, a fölötté fekvő gyűrűn pedig renaissance szalagdíszet vert ki a meszter czápázott alapon. Ahol a kupa öble a talpnak imént említett tagjával érintkezik, ott egy fémből laposra vert, csipkézett szélű gyűrű szökik ki az edény testéből s formájában szorosan ragaszkodván az edény alakjához, hat körszelvényből alakított csillagidomot ölt.

A kupának e gyűrű fölött emelkedő függőleges s mindvégig egyenlő szélességben maradó teste, a talp beosztásának arányaihoz képest, szintén hatcikkelyű. Ezekből három czápázott alapon felső végükön egy-egy szárnyas angyalfejjel ékesített gazdagon trébelt növény- és szalagdíszet tüntet föl, a többi három cikk nélkülözi e díszeket, ezek helyett azonban valamennyinek felülete czápázva van. Kivételt képez ezek sorában az egyik cikkely, melynek felső része simára lett hagyva a czélból, hogy abba a címert s a donátorra vonatkozó feliratot be lehessen vésni.

A címer egymásba helyezett kettős pajzsot képez ; a külsőben Erdély címeralakjait: a sast, a hét várat, ezek fölött pedig a napot és a holdat tünteti elő, a belső a felsővadászi Rákóczy-család címerét ábrázolja. A paizson zárt hercegi korona nyugszik, a címert pedig e fölírat környezi:

GEOR · RAKO · D · G · PRIN · TAN · P·R ·
REG · HVN · D · E · SIC · C·MES

mely felirat a kupa donátorára, *I. Rákóczy György* erdélyi fejedelemre vonatkozik.

A kupa egyéb fölíratai a következők. A címer fölött:

BIBITE · EX · HOC ·
OMNES · MATTH ·
XXVI XXVII ·

A címer alatt:

NON VOL
ENTIS · NEQVE · C
VRENTIS · SED ·
MISERENTIS · E
ST · DEI · ROM · IX ·

A kupa felső pereme alatt:

HOC · POCVLVM · EST · NOWM · TESTAMENTVM ·
IN · SANGVINE · MEO · QVI · PRO · VOBIS ·
EFFVNDITVR · LVCÆ XXII ·

Vége az öböl alsó peremén:

POCVLVM · BENEDICTIONIS · CVI · BENEDICINVS ·
NONNE · COMVNIO · SANGVINIS · CHRISTI · EST ·
I · COR · X · · 16 K

A kupa nemesen hajló fülét plasztikusan öntött női test díszíti, hatcikkelyű fedelének szélét a talp fölött látott csipkés szélű gyűrű határolja, magukat a cikkelyeket pedig vert szalagidomú ornamentumok borítják.

Nyitó-peczke töve alján a kupa csuklójának rózsája ma már nincsen meg, de hogy a fedelet a füllel összekössék, ez utóbbin lyukat fúrtak s ebbe és a rózsza tengelyének üres hüvelyébe durva vasdrótot fűztek. A kupa alapja 18, szája 13, magassága 28.5 cm. A kupának tökéletes hasonmását, ugyancsak I. Rákóczi György fejedelem adományából, az ónodi ev. ref. templom birta, a honnét az évek előtt vétel útján néhai Andrassy Manó gróf gyűjteményébe

került. Sajnos, ezt az ereklyeszámba menő ötvösművet is utolérte az a szomorú végzet, melynek oly számos műkincsünk osztályrészese: a külföldre vándorolt s most, a hazai művészettörténet érzékeny veszteségére, valamelyik német Krózusnak a gyűjteményét gazdagítja, a helyett, hogy méltó helyén, a M. Nemzeti Múzeumban volna.

4. A poprádi múzeum bronzmozsara.

3. A poprádi múzeum bronzmozsara (4. ábra) szintén abban a korszakban keletkezett, a midőn hazánkban a fémtechnika terén a renaissance műízlés elemei a csúcsíves stílus motívumaival küzdelmet folytattak.

A művészi gonddal és ízléssel készült mozsár alakja a közepe felé szűkülő, talpa és

szája felé pedig szélesedő hengert, vagyis a megszokott formát mutatja ugyan, díszítése azonban olyan sajátos s minden sablontól merőben eltérő, hogy a mozsarat valósággal magára állónak kell tekintenünk a maga nemében.

Az architektonikus tagozású talp kerületének kiugró párkányára hat csúcsíves ízlésű domború lombozatot alkalmazott a mozsár mestere olykép, hogy ezek három példánya oszlopalakú talapzatra helyezett gombidomú edényből látszik kinőni, a többi három példány ellenben szemben álló domborművű oroszlánarcból hajt ki. E hat lombcsokor szabadon áll a mozsár talp-párkányán s csak közepe táján és felső részén van egy-egy fémpecszekkel, mely az egész mozsárral úgy van egyszerre kiöntve, a mozsár testéhez erősítve.

A mozsár tulajdonképeni öblének legalsó részén, közepén és felső pereme alatt egy-egy kettős fonadékdíszű ábrázoló domború gyűrűidom halad körben, miáltal a mozsár testének vízszintes tagozásában három osztály keletkezik. A legalsóban a talp párkányzatán megjelenő lombokhoz hasonló leveleket alkalmazott a mozsár készítője, úgy, hogy a levélsomók alsó végét egy-egy

gömbbe szúrta, csúcsára pedig egy szembenéző gyermekfejet helyezett. E díszeket a szabadon álló párkánydíszek közé rakta a mester olykép, hogy ezek amazokkal váltakozva jelennek meg szorosan a mozsár testéből kinövő domborművek alakjában.

Sajátságos a mozsár középső rónájának díszítése is, a melyre a mester egymással váltakozva három éremnek s három növénylevélnek a domborművű képét helyezte. Az egyik érem a sírjából feltámadó Krisztust ábrázolja a katonákkal, a többi, részben rosszul sikerült öntésű, vagy elmosódott, lekopott emlékérmeket tüntet elő czímerekkel. Minden érem fölött ezenkívül egy-egy szembenéző domború gyermekfej foglal helyet a fül felső részének magasságában, közvetlenül a zsinórdísz mutató harmadik gyűrűtag alatt. A mozsár kiugró s peremének csaknem függőlegesen haladó oldallapját végül fekvő nyolczas alakú szemekből s ezek közeibe helyezet lefelé csüngő cseppalakokból álló párta ékesíti, mely az első pillanatra liliomvirág alakú levelekből alakítottnak látszik ugyan, tüzetesebb szemléletre azonban kiderül, hogy ettől messze áll.

A mozsár füle vastagabb zsinégből font s többszörösen összecsavart kötéletet ábrázol. Ennek, a mozsár öblén fellépő gyűrűknek, az érmeknek s a középső mező leveleinek természetű megjelenése annyira nyilvánvaló, hogy semmi kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy a mozsarat készítő mester e motívumokat természeti példányokban alkalmazta a minta oldalára s úgy nyomta be azokat a negatív minta falába, mely bizonyára viaszból lehetett. Különösen feltűnik ez a műfogás a levéldíszeknél, a melyeknek előállítására a mester a fűzfának és a rekettye-fűznek már kiszáradt s olyan leveleit használta föl, melyeknek lapján a szövettestet az idő elmállasztotta s így azokon csupán a levél eredete maradt meg, a mi a mozsár fémtestén is kétségen kívül megállapítható a maga részletekig menő szabatoságú lenyomatában. A mozsár fülének és vízszintesen futó gyűrűinek az előállításához is természetes fonadékot, még pedig két-, illetve három fajta vastagságú zsinéget, a domborművű medaillonokhoz pedig valóságos érmekeket használt fel a mester. Mindezeknek hű, legnagyobbbrészt tiszta lenyomatából s magának az egész tárgynak a szerkezetéből azt a tanulságot meríthetjük, hogy a mozsár mestere az ilyen fogások iránt sok érzéket tanúsított, technikai készség dolgában pedig nagy ügyességgel birt.

Bizonyára nem csalódunk, ha a mozsár készítőjét valamely felvidéki városunk, talán Igló, Lőcse, vagy Kézsmárk harangöntőinek sorában keressük, a készítés idejét pedig a XVI. század első harmadába helyezzük.

4. *A kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája és úrasztali-tála.* E két ötvösművet kiállításainkról ismerjük már ugyan, a szakirodalomban azonban egyik sem lett még tüzetesen tárgyalva, holott méltó velők behatóbban foglalkozni, mert mindkettő a XVII. századi magyar ötvösségnek egy-egy remek darabja s e mellett megőrizték számunkra a készítő ötvös nevét is.

A hengeralakú, részben aranyozott kupa talpát (5. ábra) többszörösen hornyolt gyűrű képezi; ilyen gyűrű halad a kupa testének közepén, szájának és fedelének szélén is, a kupa testén pedig, a gyűrűk alatt és fölött, művészi

izléssel s nagy technikai készséggel bevéssett lilomlevelű orokkal díszített levél- és szalagmustra vonul körben. Ezek között, párosával egymás mellé állítva, négy levélkoszorú által bekerített medaillon van bevésve, sorjában eme bibliai feliratokkal:

5. A kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája
cca $\frac{1}{3}$ nagys

*Ald mög Ur Isten azokat kik ezzel
az te Neved tisztossegere elnek Es atkozã
mög azokat kik el szakaztiak az te
tistossegödtül ez Sz : Edent.*

*Pettri CI Non sumus nos redempti
argento ex auro sed per Sãgvinem
Jesu Christi fili Dei.*

*Matt. 18 Ubi eni sunt duo vel tres
congregati in nomine meo ibi in
medio sum.*

*Joan : 6. Ego sum panis ille vite
qui venit ad me nō esurit et qui
credit in me non siciet unquam.*

A nemesen hajló fül paizs-
idomú lapocskában végződik, a
melybe a kupa készítésének éve s
a mester neve van bevésve, a mint
következik: A : D : 1642 Elias
Aurifer, a fül két oldalán pedig:

SANGVIS IESV CHRISTI
PVRIFICAT NOS | AB OMNI
PECCATO · IOANI I ·

A fedél nyitó-csapját plasztiku-
san öntött herma, csücsdísztét pe-
dig egy arczokat feltüntető függé-
lyes szalagú lábakon álló gömb-
idomú díszedény. A lábacsákra s a díszedény öble alá alkalmazott apró
szemecskékbe egy-egy reczéselű sodronyból alakított karika van akasztva
csüngő-dísz gyanánt.

A kupa alapja 14, szája 9·8, magassága 32·5 cm.

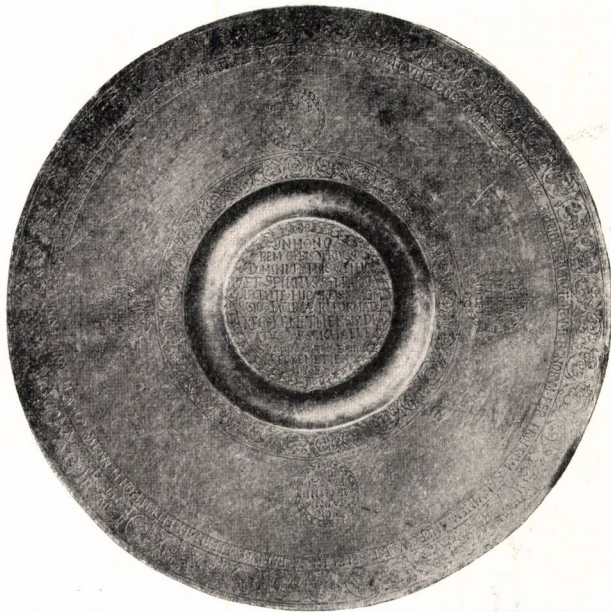
A 32 cm. átmérővel bíró, aranyozott ezüsből vert *úrasztali-tál*, (6. ábra)
mint már említettem, szintén elsőrendű alkotás a maga nemében. Peremét
kettős körben remekül véssett stilizált lombornamentum szegi be olyformán,
hogy ez az ornamentum négy cartouche-szerű medaillonnal van megszakítva,
melyekben sorjában e felirások bevésvék :

IESVS CHRISTVS SALVATOR MVNDI ·

A lombornamentum alatt, ugyancsak kettős körben, e felírás foglal helyet:

ADVENIENS · AVTEM · CHRISTVS · PONTIFEX · FVTO-
 RORVM BONORVM · PER PROPRIM SANOVINEM
 INCRSSVS EST SEMEL IN SACRARIVM · ETERNAM ·
 REDEMPTIONEM NACTVS et 10: W: 14: VNICA ENIM
 OBLATIONE CONSECRAVIT IN PERPETVM ·
 EOS · QVI · SANCTIFICANTVR 8 HEBR: 9: V: 11: et 12:

6. A kecskeméti ev. ref. egyház urasztali tálja cca $\frac{3}{4}$ nagys.

A tányér szélesebb peremébe négy levélkoszorú által bekerített mező van bevésve. Az elsőben felhők közül kelyhet kinyújtó angyalalak van ábrázolva, a többi háromban a következő feliratok bevésvék:

IOH: I: V: 7. SANGVIS IESV
 CHRISTI FILI DEI

PVRGAT NOS AB OMNI
 PECCATO

Apo 19. V: 9: BEATI CVI
 VOCATI SVT AD CÆNAM
 AGNI.

A tányér széles peremébe van beütve az edényt készítő ötvös mesterjegye, a mi paizsalakú merőbe foglalt TI betűkből áll.

A négy medaillont ismét egy kettős körbe foglalt s hullámvonalas indán levelekkel, szekfű-, tulipán- és négyszirmú epervirágokkal megrakott bevéssett

ornamentum követi, egyetlen köralakú medaillonjában A. DO. 1647 felirattal, a mi a tányér készítésének évére vonatkozik. Végre a tányér legbenső s bemélyített mezejét levélkoszorúval övezett kerek lap alkotja, e felirással:

IN HONO-
REM ORBIS TRIVS 9
DOMINI · PATRIS et FILII
ET SPIRITVS S^{ti} · PARAT 9
ARGENTE 9 HIC ORBIS et SACRIS
VSIB 9 ECCLESIAE REFORMATÆ
KECSKEMETHIENSIS DI-
CATVS · AB · MICHAELE
Sýgyarto et Elia Eötvös
KECKEMETIEN
SIBVS.

Miután e feliratból megértettük, hogy a tányért a kecskeméti ev. ref. eklezsiának *Szigyártó Mihály* és *Eötvös Illés* ajánlották föl s most a föntebb leírt fedeles kupánál meggyőződünk, hogy annak mestere Eötvös Illés, s mert végre a fedeles kupának s a tányérnak technikai kivitele s művészi stíljének szembeszökő hasonlósága kétségtelenné teszi, hogy a két ötvösmű egy és ugyanazon mester kezemunkája: kézenfekvő dolog, hogy a tányért is

Eötvös Illés kecskeméti mester készítette, minélfogva az imént bemutatott bélyeg nem is lehet más, mint Eötvös Illésnek a *mesterjegye*, melyben az I betű *Illést* jelent, a T betűben pedig ötvösünknek családi neve rejtőzik.

Oly pompás mű e két egyházi szelvény, hogy azoknak mestere a szó legigazibb értelmében nagy dicsőségére válik a XVII. századi magyar ötvösségnek. Ezért s az ügy érdeméért méltó volna tehát ötvösünk családi nevének a kiderítése, a mire fel is hívjuk kecskeméti szaktársaink szíves figyelmét.

5. *A színyei kehely* (7. ábra) szintén a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás révén került felszínre. Aranyozott ezüstmű készült s alapja 14, cuppája 9, magassága 22·5 cm. mérettel bír. A hatkarélyú talp domborulatán a négy evangelistának relief mellképe van ábrázolva: *Máté* az angyallal, *Márk* az oroszlánnal, *Lukács* az ökörrel és *János* a sassal. Valamennyi apostol kezében író tollat tart, előttük

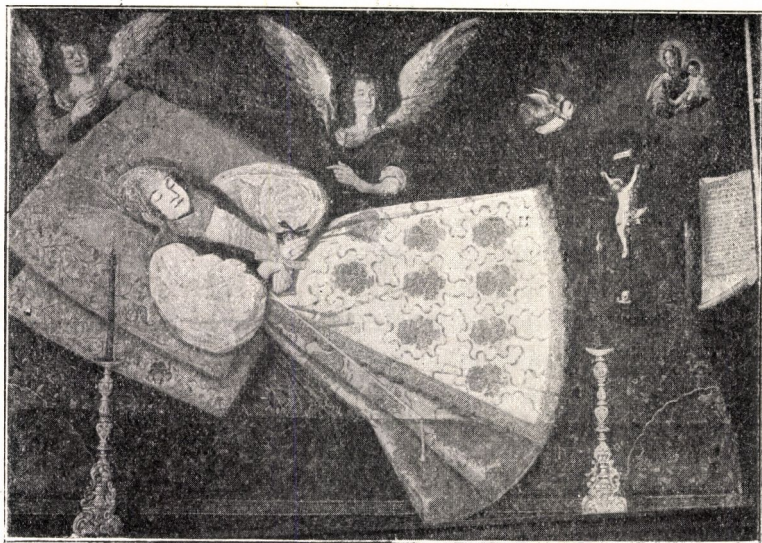

7. Színyei kehely cca 1/2 nagys.

pedig könyv fekszik. János és Máté közt ezenkívül a *Patrona Hungariæ* domborművű ülő alakja látható, karján a kis Jézussal, ki jobbátáldásra emeli, baljában pedig a keresztes világgömböt tartja. Végül Márk és Lukács között az *Üdvözítő* profilban álló mellképe van domborműben alkalmazva.

E hat reliefkép egyenkint külön-külön álló ezüstlapon van kiöntve, a kehelyre applikálva, nagy ügyességgel s gondosan cizelálva, úgy, hogy ezek a különben is conventionális és már hanyatlást mutató barokkstilű kehelynek valóban művészi becsű s szép elemeit képezik.

8. Rákóczy Lászlóné szül. gr. Bánffy Erzsébet halotti kepe 1663-ból.

A körteidomú öntött nodus domború barokk ornamentumokkal, a cuppának részben áttört kosara pedig vert műben két angyalfőt, két gyümölcsfesz-tont s Vianen Pál németalföldi mester modorára emlékeztető czikornyákat tüntet elő.

A hehely donátorát és a készítés évét a talp peremébe apró pontcskákkal bevert LADISLAVS ROSKOVANI 1640 fölírat őrizte a provenientiára nézve pedig a talp szélébe ütött s *ellipszisalakú mezőben* kettős keresztet ábrázoló hitelesítő jegy, mely *Lőcse* városáé, vet világosságot.

A mesterjegy vagy CP vagy (a második betű felső része elmosódott lévén) CI betűkből áll s a hitelesítő jegy mellé van ütve. Bármiként legyen is, a lőcsei városi archivumból könnyű szerrel volna konstatálható, kit rejtenek e betűk s ez esetben egy XVII. századbeli érdemes lőcsei ötvösmesternek a nevével válnék gazdagabbá művészettörténetünk.

6. A Rákóczy Lászlóné szül. nagymihályi gróf Bánffy Erzsébetnek halotti képét ábrázoló olajfestményt (8. ábra) József Ágost kir. herczeg kistapolcsányi kastélyából volt szives a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás számára átengedni.

A képnek történeti érdekű fejtegetését itt mellőzve, erre vonatkozólag itt ez alkalommal csupán annak egykorú magyar feliratát adjuk, mely a következő:

GROFF BANFY | ÖERZÉBETH DE NAGY |
 Mihaly, Groff Rakoczy | Laszlo Uram ő Nagysaga
 kedves hazastarsa, | Súlyos betegsegenek béke- |
 séges türése után az keresztyē | Romai Anya
 Szentegyháznak | szokása Szerint ez Világbul
 való | boldog kimulásra rendelt Szēt | Sacramen-
 tomok által, az halál- | hoz kiszülvén, Csenedesen
 Iste- | nesen, halála oráiaig buzgó és | aitos
 imadsági kozet, tellyes | Iteni szeretettel és Re-
 minsé- | gel mindeneknek lelki epü- | letekre mult
 ki ez árnyék | világbul 1663 Eletének 33. die 12.
 Augus:

Nyugodgyek békivel az Vrban.

Az élte virágjában elhunyt szép asszonyt virágos keleti szőnyeggel letakart ravatalon ábrázolta a művész. A ravatal két hosszanti oldalához két-két, láb felől pedig egy égő gyertyát helyezett remekművű tartókban, melyekből a két mellső — a kép optikai törvényei értelmében — látható lévén, feltűnik, hogy ezeket, melyeknek valóságos mintái bizonyára a Rákóczy László kincstárából kerültek az elhunyt úrnő ravatalához, mily minutiózus hűséggel és pontossággal reprodukálta a kép festője.

Rákóczy László elhunyt hitvese (a férj maga 1664. május 17-én esett el Várad ostrománál) a magyar főrangú hölgyek XVII. századi viseletében van ábrázolva. Fejét himzett sávval ékített fátyol, karjait bőujjú, a kézcsuklók fölött egy-egy keskeny szalaggal csokrosan átkötött ingváll takarja, nyaka körül csipkével beszegett derékfűzőjének hosszában nyitott s betéttel díszített elejét pedig két oldalt ezüstkapcsokba fűzött szalagok tartják össze. Aranybrokáttal átszőtt hosszú, fehér s virágos selyemszoknyájára elül ugyanazon mustrájú s szövötű kötény fedi, melynek széleit, éppen úgy, mint a szoknya alját, csillagidomú mintát előtűntető aranycsipke szegélyezi, lábaira pedig himzett papucs van húzva. Az elhunyt úrnő feje alatt két vánkost látunk. Mindkettő áthuza-
 tának széle hullámvonalas indákon s ezekből kihajló kacsaringókon leveleket és stilizált virágokat előtűntető gazdag himzéssel van borítva abban a magyaros jellegű kivitelben, a mely XVII. századi hazai himzéseinkre annyira jellemző. Mindkét párnának motívumai ugyanazok s feltűnő, hogy ezekben a tisztán s túlsúlyban lévő ornamentális elemeken kívül, figurális ábrázolást is látunk: a rómaiak diadalszekerére emtékeztető díszkocsit, a mely elé egy tevé van fogva. A kocsiban női alak ül s a tevét haladásra ösztökéli.

A kép bal sarkában a háttér felől két szárnyas angyalalak a félrehuzott kárpitot tartja, egy más kisebb angyal pedig az elhunytnak lelkét szimbolizáló fehér halotti lepelbe burkolt nőalakot emelve röpül a gyermek Jézust ölében tartó szűzanya felé.

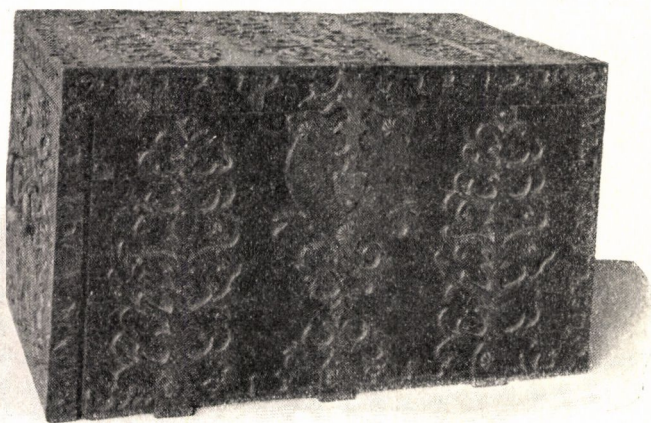
A kétségen kívül magyar festő által készített kép művészi kvalitásaival

az ismeretes régi magyar ravataképek s hasonló pikturák sorozatából magasan kiemelkedvén, nemcsak a régi magyar festészetnek, de az ábrázolás minutiózus részleteinél fogva művészettörténeti, elsősorban pedig kosztümtani szempontból is egy felette becses és érdekes emléket képezi.

7. *Zrinyi Ilona ékszerládája* (9. ábra) nemcsak ama műtárgyak sorába tartozik, a melyeket tulajdonosaik hozzájuk fűződő személyi viszonyainál fogva történeti ereklyékké avatott az idő, hanem olyatén objektum, mely a régi magyar főúri háztartás és házberendezés érdekes kérdéséhez is újabb adalékot szolgáltat s élő szóval dokumentálja régi főuraink gyakorlati felfogásával párosult kifejezett, magasfokú esztétikai érzését is.

A fényezett diófából készült négyszögű láda valamennyi oldalát vastag sárgaréz-lemezből alakított s többszörösen szárnyalt, lombos tagozású ornamen-

9. Zrinyi Ilona ékszeres ládaja.

tumokat előtűntető pántok borítják. A mellső és felső lap pántjai alsó, illetve hátsó végükön sarkokon fordulnak, a két oldalsó lap közepén pedig egy-egy fül van alkalmazva. A mellső lap paizsidomú lemezének nyílásába a fedő lap sarkon járó pontjának záró-peczke illeszkedvén be s ez, az alatta lévő reczés felületű kerek gombnak fölfelé való nyomása által helyéből kimozdulván, lehetővé teszi a fedőlap felnyitását s ezzel a mellső lap lefelé való fordítását, miáltal a szekrénynek fiókokra s osztályokra osztott belsejébe juthatni.

A hagyomány azt tartja, hogy e szekrény Zrinyi Ilonáé volt, a ki egy ízben Munkácsról Sáros-Patakra való utaztában sztropkói várnagyának, bernáthfalú Bernát Zsigmondnak, Ungmegyében Tarnóczon lévő kúriáján halt meg s a hol a szekrényt a fedelelemasszony udvari emberei otffejeztették. Nincs módunkban e hagyomány hitelességét ellenőriznünk, de nincs is okunk abban kételkedni s legyen bármint a dolog, tény az, hogy ez ékszerláda a XVII. századi bútorok egy oly előkelő darabját képezi, hogy annak e néhány sornyi ismertetése nem lehet közömbös szakirodalmunk előtt.

Egy *pénzes-zacskó* az előző pontban tárgyalt ékszerszekrényben talál-

tatván s így a tradíció szerint egykor szintén *Zrinyi Ilona* tulajdonát képezvén, szintén a történelmi ereklyék sorába iktatható. E mellett az a magyarországi régi műhimzésnek egy érdekes darabját is képezi. Szarvasbőr-ből varrt s a záró-zsinór számára felső szélén nyílásokkal áttört testét hosszában négy függőlegesen haladó, ezüstoffonálból kötött csipkesáv ugyanannyi s olyan mezőre osztja, melyeknek mindegyikében egy alulról fölfelé haladó erőteljesebb növény szárát, ezeken pedig leveleket, bimbókat, bogyókat és virágokat látunk sokszinű selyemszállal gazdagon kihimezve, a magyarországi XVII. századi himzések szokott és jellemző modorában. A zacskó, melynek még pereme alatt s vége fölött is egy-egy hasonló művezetű csipkesáv halad körül, tallérok tartására szolgáló erszény volt s hozzá hasonló darab hazánkban eddig még ismeretlen lévén, bizvást állíthatjuk, hogy az egyetlen példány a maga nemében.

8. *A hársfából faragott bábsütő-minta*, melynek képét czikkünk fejlécze gyanánt adjuk, a beléje vésett évszám szerint 1746-ból származik. Hossza 48, szélessége 8,5 cm. s lapjának mindkét oldalán bevéssett ornamentumokkal díszített. Az egyik lap felső szélét, friz gyanánt, szarvalakú kacsaringókból álló sor szegi be, ez alatt, gyöngysorból és kötélszerűen csavart diszből határolt mezőben hosszú futó szarvast, hullámos száron tulipánalakú virágokat, szőlőfürtöt s bimbókkal s levelekkel megrakott száron egy rózsavirágot látunk mélyen bevésve, hogy a tárgy rendeltetésének megfeleljen.

A ducz másik oldalán madarakkal váltakozó szárnyas levélidomú keskeny friz alatt négyszögű csillagidomokból álló geometriai mustra van előállítva, melyet végül alul fogazott sorból alakított sáv szeg be.

A bábsütő-minta valószínűleg felső-magyarországi eredetű s jelenleg a kassai múzeum tulajdona.

Mihalik József.

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR : UJ BRONZKORI LELETEKRŐL.

I. Bótrágyi lelet. Beregmegye délnyugoti rónaságán a tiszaháti járásban a Csaroda (Csernavoda) folyónál fekszik e népes magyar helység, hol a gróf Lónyay Elemér ottani nagybirtokos tagján szántás közben a munkások egy bronzleletre akadtak, melynek tárgyait, mint értesültem, szétszedték és részben elrongálva széthurczolták; később néhány tokos véső és késpenge és sarlótöredék jutott a munkácsi főgimnázium tárába, míg tíz darabot, tudniillik két tokosvésőt, két késpengét és egy kis sarlótöredéket nekem is sikerült gyűjteményembe szerezni a nélkül, hogy tudakozódásom daczára a lelhely és körülményei felől bővebb értesítést nyerhettem volna. A hozzám került bronzművek következők: 1. Egy 100 gramm súlyu, felcsucsosodott s kerülékes száju, 9 cm. hosszú, lapos oldalú füles *tokos véső*, mely sima, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, a közepén 2 cm. vastagságú s száján 3—4 cm. átmérőjű; színe szürkészöld, helyenkint patinája elütögetett s megrongáltatott; füle is megcsonkítottatott. 2. Társa egészen hasonló az előbbihez, füle ennek is el van törve és sötétebb zöld színű patinája helyenkint levakartatott. 3. Egy 7 cm. hosszú, 2 cm. széles *késpenge*-töredék, melynek egyik oldalán két vonal közt egy 3 cm. széles csatorna van; felső végén egy 1 cm. magas czövek kiáll, mely a fanyélbe szolgált; alsó vége hiányzik. Vastagsága fent 5 mm. 4. Hasonló késpengének ugyanoly töredéke 8 mm. magas csövekkel, a nyélbe való megerősítésre. 5. *Egész késpenge*, mely csinos, félkörű s szubtilis idomú; hossza 10 cm., szélessége a 7 mm. magas czöveknél 2 cm., a közepén $1\frac{1}{2}$ cm. s a végén 8 mm. Egyik lapja sima, a másik oldalán egy 8 mm. széles csatorna vonul végig, mely most zöld patinával megtelt. 6. Egy a fentebbihez hasonló görbe késpenge, csonka véggel, 9 cm. hosszú s a közepén 1 cm. széles. 7. Egy ugyanoly alakú 7 cm. hosszú csapos végű késpengének töredéke, rá vastagon ragadt kékes zöld rozsdával. 8. Egy 6 cm. hosszú és $1-1\frac{1}{2}$ cm. széles késpengének töredéke, melynek egyik lapján fél cmnyi széles csatorna vonul át. 9. Egy görbe, erősen hajlított késpengének $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 2 cm. széles felső töredéke, világos zöldszínű szíronnyal. 10. Egy *sarlónak* $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 3 cm. széles töredéke, mely egyik oldalán sima, a másikon három kiálló barázdával ékített. Színe zöldes. Hasonlók azok a tárgyak, melyek a főgimnáziumba kerültek s úgy látszik, elrejtett oly letétből erednek, minők e megyében már sok helyen napfényre jöttek.

II. Iglinczi bronzlelet. Ung megyének keleti szélén Szerednye tájékán, hegyes-völgyes vidékén fekszik Iglincz nevű igénytelen rutén helység, melynek

lejtős dűlőjén szántás közben 1903. évben az eke egy csomó régi bronzkori tárgyakat vetett ki, melyeket szintén egykor az itteni akkori vadonságban elveszthetett valaki s csupán most néhány évezred elmultával hozott ismét napfényre a véletlen. E letétből egy ottani izraelita földbirtokostól 26 darab különféle kisebb-nagyobb sima és reczés karpereczet és két, sodronyból készült tekerceses gyűrűt vettem gyűjteményem részére, míg a többi, mint értesültem, nyomtalanul elkallódott. A birtokomba került tárgyak következők: 1. Egy 11 cm. átméretű, sima, hengeres idomú karperecz nyílt végekkel, súlya 100 gram, sötétzöld szíronya fényes. 2. Hasonló 11½ cm. átméretű karika, sima, gyönyörű zománczalakú zöld szíronnyal, hengere kissé lapított, súlya 80 gram. 3. Ugyanolyan, fényes zománcszerű patinával, súlya 75 gram. 4. 7½ cm. átméretű karperecz, hengeres fogú kerete a közepén egy cm. vastagot így nyílt végei felé keskenyedik; külseje két helyen 1¾ cmnyi reczés sávokkal ékített; szíronya sötétzöld. Súlya 75 gramm. 5. Szintén 7½ cm. átméretű, közepén 5 mm. vastagságú, nyílt végű s kívül egészen reczés karperecz, zöld patinával, súlya 50 gramm. Ehhez teljesen hasonló a 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. és 14-dik, csak hogy ezek a keret közepén két mm. vastagúak és súlyuk 75 gramm. 15. Egy 11 cm. átméretű sima karika, hegyes nyílt végekkel, hengeres sodronya a közepén 8 mm. vastagságú, színe sötétzöld. 16. Ugyanolyan 10½ cm átméretű. 17. Szintén olyan fényes sötét zöld szíronnyal. 18. Reczés karperecz, 7½ cm. átméretű, sötétzöld patinával. 19., 20., 21., 22., 23. Hasonlók a 18-dikhoz. 24. Sima karperecz, 8 cm. átméretű, közepén a hengeres keret 8 mm. vastagságú. 25. 7½ cm. átméretű karperecz, melynek külseje hat csoportra osztott reczés sávokkal ékített; a 26-dik is olyan, de külseje 8—9—10 és 11 vonallal van 8 csoportba osztott sávval díszítve. E szerint a különböző reczés sávokat egyszerű díszítésnél egyéb jelentőségűnek tekinteni nem lehet. 27. Egy két csavarú *ujjgyűrű* 5 mm. vastagságú hengeres sodronyból, belső átmérete 2 cmnyi; szíronya igen fényes zománcszerű zöldszínű; súlya 45 gramm. 28. *Ugyanoly gyűrű*, csak hogy ennek az egyik sodronyvége lapított és csigaszerűen behajlított.

III. Pécsi bronzlelet. Baranyamegyei Pécs város északnyugoti lejtőjén a Makár hegy alatt, az úgynevezett Rókus-dombon az állam 1903-ban gyermekmenhelynek való terjedelmes épületet emeltetvén, ez alkalommal a földben sok bronzkori tárgyak kerültek napfényre, melyekből 16 darab kisebb-nagyobb sarlót szereztem gyűjteményem számára. Ezekből 10 darab teljesen volt ép, a többi töredezett, leginkább alsó hegyes végök hiányzott. Úgy látszik, hogy a sarlók még használva sem voltak, de feltűnő, hogy kettő sem volt egyforma, alakra, idomra és terjedelemre mind különbözött s e szerint valamennyi külön mintában öntetett. Szerkezetük arra mutat, hogy lapos fogantyújoknál fogva a jobb kézben való használatra voltak készítve, e külső oldaluk vonalakkal díszítve volt, míg az ellenkező, illetve hátlapjuk síma; mindeniknél a fogantyú 6 cm. hosszú és 2½—3 cm. széles, tudniillik addig, hol egy kisebb-nagyobb butyok kiáll a penge kezdeténél s e szerint e sarlókat külön nyélre nem alkalmazták. Díszítések különböző lévén, azokat az egyes darabnál részletezendem; de a pengék sem egyenlők, mert nemcsak hogy némelyike feltűnően hosszú és kes-

keny s vége jatagán szerűen kihajlik, másoknál ismét a penge majdnem derékszögben kinyúlik a nyelénél, míg némelyik félkörű és feltűnően széles lapú. Súlyuk 120—200 gramm közt váltakozik. Valamennyinél patinája almazöldes, szennyes. Hátuk kisebb-nagyobb peremmel ellátott. Egyenkénti leírásuk következő: 1. Egy 20 cm. hosszú, közepén 3 cm. széles pengéjű sarló, jatagán szerű kihajlással; 6 cm. hosszú és 2—3 cm. széles fogantyúja bemélyített s egy vonal szolgál a közepén díszül, míg a nyelén kettős húzódik végig. Súlya 200 gramm. 2. Ugyanoly hosszú és alakú sarló, síma, csupán a nyelének két széle s közepe bevágott vonalakkal ékített. A penge közepén a hátán egy $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és fél cm. magas bütyök áll ki öntése maradékaul; súlya 150 gramm. 3. Hasonló sarló, csak hogy a vége jatagánszerűleg erősen kiáll, s így különös alakot nyer; a pengéje közepén s a fogantyú lapján egy vonal emelkedik ki, míg a fogantyú szélein kiütögetett petytyekkel ékített perem van. Súlya 150 gramm. 4. Egy $19\frac{1}{2}$ cm. hosszú, hasonló alakú 3 cm. széles pengéjű sarló; peremes pengéjét s fogantyúját kiálló vonal ékíti, mely beütögetett petytyekkel díszített, valamint 5 cm. hosszú és 2—3 cm. széles fogantyúja is. Súlya 150 gramm. 5. Hasonló jatagán-alakú sarló, pengéje a közepén 3 cm. széles, 17 cm. hosszú, s két vonallal díszített; míg az 5 cm. hosszú és a bütyöknél 2, alól $2\frac{1}{2}$ cm. széles bemélyített nyele síma. Súlya szintén 150 gramm. 6. Derékszögben hajlított pengéjű sarló, mely 20 cm. hosszú s közepén 3 cm. széles; háta majd 1 cm. vastagságú s alatta egy kiálló vonal húzódik végig, míg a 6 cm. hosszú és 3 cm. széles nyállapuak közepén egy vonal és két szélén beütögetett petytyekkel ékített perem vonul. Súlya 200 gramm. 7. Hasonló alakú síma sarló, csupán 6 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles fogantyúja hármassal kiálló vonallal ékített. Ennek is a penge hátán van öntésből eredő $1\frac{1}{2}$ cm nyire kiálló dudora. E sarló hátsó lapja sötétkék színű szíronnyal bevont. Súlya 175 gramm. 8. Erősen derékszögűleg hajlított pengéjű sarló; hossza 17 cm., közepén 3 cm. széles, síma; $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles fogantyúlapja hármassal kiálló vonallal ékített. Súlya 175 gramm. 9. Hasonló alakú, de csonka végű sarló, pengéje 15 cm. hosszú és 3 cm. széles s négy vonallal ékített, úgy a nyele is. Súlya 180 gramm. 10. Félkörű sarló, 16 cm. átméretű; pengéje peremes és síma, $3\frac{1}{2}$ cm. széles; nyele, mely a pengével egy félkört képez, hármassal kiálló vonallal díszített, melyek apró bevágásokkal ékítvék. Súlya 200 gramm. 11. Csonka sarlónak alsó fogantyús része; töredékes pengéje 12 cm. hosszú és 4 cm. széles fogantyúja 6 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles s közepén erősen bemélyített úgy, hogy e mélyedés a pengén is végig húzódik, két pereme pedig bevágott apró petytyekkel ékített. Súlya 175 gramm. 12. Csonka pengéjű sarló; 10 cm. hosszú pengéje $3\frac{1}{4}$ cm. széles és két vonallal ékített, peremes nyele 6 cm. hosszú és 2 cm. széles, síma. Súlya 100 gramm. 13. Hasonló csonka sarló, pengéje 9 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles, közepén kettős vonallal ékített, míg $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú s peremmel ellátott nyele közepén egy vonal emelkedik ki, mely valamint a peremek reczések. Súlya 90 gramm. 14. Ugyanoly csonka sarló; hármassal ékített és $3\frac{1}{4}$ cm. széles pengéje 9 cm. hosszú; $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú nyele hármassal ellátott, melyek bevágott petytyekkel ékítvék. A szokásos bütyke $1\frac{1}{2}$ cm nyire kiáll a nyállapnál. Súlya 100 gramm. 15. Csonkapengéjű sarló; pengéje 13 cm.

hosszú és 4 cm. széles, peremén kívül kettős vonallal ékített, míg a 6 cm. hosszú és 3 cm. széles nyele négyes vonallal díszített. Súlya 140 gramm. 16. Szintén csonkapengéjű sarló, mely $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles, sima; *csipkés végű* lapos nyele $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{4}$ cm. széles s hármass kiálló peremmel ékített. Súlya 100 gramm. 17. Ugyanonnan került elő egy füles tokos véső is, mely kerülékes alakú és $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú; peremes szája 4 cm. átméretű s tokja két oldalán 6 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles hegyesen végződő sima két-két mélyedéssel sávval ékített. Füle 2 cm. hosszú és 8 mmnyire kiálló; félkörű pengéje alul élben végződik és $4\frac{1}{2}$ cm. széles. Súlya 350 gramm s patinája zöldes. 18. Nemrég *Pécsről* szintén gyűjteményembe került még egy szép sarló és egy töredékes bronzvéső; a sarló jatagángörbületű pengéje 16 cm. hosszú s a közepén 4 cm. széles, melynek csatornaszerű mélyedését fél cm. széles háta fedi; nyéllapja $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, csipkeszerűen kivágott s mélyített; nyelén egy kis lyuk van és egy kis 1 cmnyi csap kiáll. Színe világoszöld és szép patinával bír. Súlya 180 gramm. 19. A csonka *bronz vésőnek* alsó vége hiányzik; hossza most 6 cm., kerülékes, lapos vastagságú $2\frac{1}{2}$ cm, szája, melyet jól kidomborodó 11 mmnyi perem környez, $2-2\frac{1}{2}$ cm. átméretű; két oldalát körlapok s e felett s alatta egy-egy vékony kiálló vonal ékíti; kiálló füle $1\frac{1}{2}$ cmnyi. Színe világoszöld. Súlya 80 gramm.

Lehóczky Tivadar.

II. CZIRÁKY GYULA: RÉGISÉGLELETEKRŐL BÁCS-BODROGMEGYÉBEN. *Gomboson* (Bogojeva) a kőkori telepeken, a harangidomú edények által jellegzett első telepen több közös sírra bukkantunk. 4—5 csontváz feküdt egyben, mind összehúzott lábakkal. A körte alakú edények és szalagdísz által jellegzett negyedik telepünkről 168 drb kő-, agyag- és csonttárgyat szállítottam be megyei muzeumunkba. Van köztük 2 agyagból készült emberi láb, 1 csigahéj-gömb, hasonló a lengyelihez s több ismeretlen agyag tárgy. A talpcsöves edény itt gyakori, az I. telepen ismeretlen; itt még nem találtunk kovácsolt réztűt, mint az elsőn. Feltűnő, hogy egy cserépen a szalagdísz tekercs alakban fut körül. A templomtéren keresztül ástott nagy árokban csontokkal tele töltött urnát, a községháza udvarán pedig — úgy látszik — soros temetőt találtunk, melynek átkutatását a jövőre kellett hagynunk.

Vajszkán halmokat ástunk föl. A Karavukova és Gombos-felé vezető úton indultunk a hely színére. Elhagytuk a Bácsba forduló országutat, el a tőle éjszakra eső két dülő-utat is; a harmadiknál, mely *Lutrov Luka* szállásától mintegy 150 m-nyire van a község felé, befordultunk a *Kod Bunara* nevű dülőbe. melynek déli sarkát *Okruglik*-nak (kör) nevezik. Itt a szántóföldön egymás mellett sűrűen sorakozó halmocskák oly benyomást gyakoroltak reám, hogy az első pillanatra minden habozás nélkül ki mertem mondani: az lehetetlen, hogy ezek természetes földalakulások legyenek.

Nemcsak egy, hanem több csoport halmocskája is van itt. Egyik helyen 28, a másikon 21, a harmadikon ott, ahol a 80—85 m. magas kiemelkedés egy vízszintes, sima területbe megy át, ismét több van. Így, mivel már sokat elszántottak, itt is legalább száz halommal van dolgunk. Sorok is észrevehetők

elhelyezésökben s e sorok ÉD. irányát követik némi görbüléssel. Az egyes halmocskák átm. 11—15 m. között váltakozik. A 13 számúé 13, a 15-é 13, a 24-é 15—30, a 28-é 11 m. Szavahihető kortanuk szerint egyik-másik évtizedekkel ezelőtt még nagyon magas volt. Mai magasságuk 0.70—1.20 m. Mintha zsemlyék lennének egymáshoz közel állítva, úgy tűnnek fel. Minden egyes halmocska közepén 120—150 cm. mélységben egy-egy csontváznak dirib-darabjait találtuk a legnagyobb összevisszaságban, úgy, hogy egy drb koponyát az árok egyik falában leltünk, a másodikat a másiktól szedtük ki. Egyik fog itt volt, a másik amott. A kulcscsontnál s ujjperczeknél nagyobb darabot nem sokat találtunk s ha a szárcsontokból itt-ott maradt is, azok is mintha úgy lettek volna összetörve. Mi volt itt? Először a nem teljes elégetésre gondoltam, mert néhol tűznyomot láttam. Egészen megfihéredett csontocskákat is szedtem ki, melyeket — úgy véltem — megégettek. Igen, de mért nem látszik akkor a füstnek, az égetésnek nyoma a nagyobbakon? Ezeknek jobban magukon kellene viselnie az égés nyomait. Milyen volt a gödör alakja, ha volt? Ezt sem tudtuk megállapítani, mert néhol a halom széle felé is találtunk kevert földet ott, a hol érintetlen humusznak kellett volna lennie. Azt megállapíthattam, hogy a gödör a földszintől 50—60 cm-nél lejjebb nem ment. Feljegyzem az egyes sírok mellékleteit, hogy az olvasó lássa, miként haladtunk lassan előre. 1. halom. Csontok a legnagyobb összevisszaságban, darabokban. A koponyából semmi sem került elő. (Megjegyzem, hogy egy árkot húztunk minden halmon keresztül előbb KNy., utóbb ÉD. irányban.) Sok a forgócsont. Csiga, köpüs vaslándzsa-hegy, 3 cserép darab. 2. Két alsó lábszárcsont, sok apró darab. 3. Csontok darabokban. 4. A koponya 4—5 felé törve, csiszolt cserepű, részben összeállítható kis csésze a halom oldalában. Fogak. 5. Koponyadarabok, fényes cserép. 6. Ugyanaz, fogak. Első utunk nem sok eredményt mutathatott fel, de annyit már megtudtunk, hogy halmaink a vas használatánál nem régiek. Másodszor leküldtem három munkásomat, kunyhót készítettek a sírok között s két hétig dolgoztak. Kötelességük az volt, hogy árkokat húzzanak a halmocskákon át, de mihelyt csontot vagy más réginek látszó tárgyat találnak, azonnal hagyják abba s menjenek máshova dolgozni. A többi munkát azután ketten végeztük rendes emberemmel.

7. Itt már ráakadtunk a sírgödörre. Rendes hossznegyszög alakú volt az, olyan, a milyeneket ma is ásnak. Iránya DÉ., délen volt a fej, éjszakon a láb. Egyik alsó lábszárát épségben találtuk, a másiknak végei le voltak töredezve, de mindkettő utcunque a rendes helyen feküdt. A medencze helyén egy drb felső lábszárcsont hevert, mellette egy darab koponyacsont, 2 csukló, a balkéz helyén két szárcsont, jobbról semmi; a nyak tájékán kis medenczecson, egy felső szár vége. A lábfejek helyén 3—4 cm hosszú csontok. Most már nem gondoltam égetésre, láttam, hogy a sír fel volt dülva.

8. A csontok dirib-darab voltát s elszórtságát most nem említem meg tovább, mert ez minden sírnál előfordult. A második ásónyomban egy darabokra törött szürke edényt, lejjebb egy vas darabot s a gödör alján antik bronz fibula töredékét találtuk. Tüje és alsó része letörött. 9. Kezdetben a gödröt nem találtuk, lejjebb előtűnt, de oldalán itt-ott oldalai kigörbültek, az egyenes

oldalon kívül is előjött néhol a kevert föld. Az irány rendes. Melléklete egy vas csat tojásdad karikája s kis vasdarab. 10. Embereim már nem is keresik az irányt, egyenesen a gödörre ásnak, mivel ismerik irányát. A csontok között egy darab vas s a mai köcsög széléhez hasonló cserép volt, a mi a sírrablásnak jele. 11. Egy szép munkájú csésze (2. ábra) került innen elő, melynek darabjait összeragasztottam. Díszítése a fenekén és az oldalán van s egymás mellé rakott szélesebb és keskenyebb körszalagokból áll, melyeknek szélei kiállóak. 12. Most már látom, hogy mi csak azt szedegetjük össze, a mit a sírrablók, mint értéktelent elhánytak, vagy a mit meg nem találtak. 13. Csigák. 14. Semmi. A gödör alakja itt nem vehető ki. 15. Semmi. 16. Egy elgörbitett rossz ezüst sodronyos karperecz a melléklete. 17. 18. Semmi. 19. Vörös, római fajta cserepek. Finom ókori munka. 20. Gyöngyök. Egy fekete opák üveg, felületének közepén kék betét hullámvonal alakjában futja körül. A tengely mindkét végénél laposra nyomták a gyöngyöt. Találtunk ugyanitt 6—8 szem részint 4 oldalú hasáb, részint hengeralakú üveggyöngyöket, melyek hossz-tengelyök irányában vannak átfúrva. Egy-kettőt az ásó széttörött. 21. Fekete cserép. 22—31. Semmi. 32. Czipóhoz hasonló olyan barna opák üveggyöngy, mely lyukjának egyik végénél laposra van nyomva. Három köralakú sárga sávbetét van oldalán s e köröket egymásba kapaszkodó, illetve egymást átszelő nagyobb hullámvonalak veszik körül. A barna test felső részén központi köröket karczoltak be egymás mellé. 33. Még egy halmocskánk volt szabad, a többi részint szőlővel, részint másképp tették hozzáférhetlenné. Ezt az egyet meg nézni még egyszer leküldtem emberemet. Megásta és fél bögrét talált benne. Ennek a bögrének alakja római. S daczára annak, hogy külseje oly tetszetős, belseje azt árulja el, hogy barbár munka. Nem is korongon készült s anyagja sem olyan, a melyet egy antik edénytől várnánk.

Melyik időben emelték a temetkezési halmokat? Ha több tárgyunk nem volna a 33. sír bögréjénél, el tudnánk igazodni, annál könnyebb lesz, ha a többi tárgyat is szemügyre vesszük. A fibula római időre emlékeztet,* ugyanezt juttatja eszünkbe a 33. sír bögréje s egy vörös darabokban talált edényke, mely az *arezzói edényekkel egyezik meg* anyagra nézve. A korong nélkül készült munka, a többi durva cserép barbár izlés kinyomata. Vegyük ezekhez azt, hogy a b. sz. alatt bemutatott négyszögű oszlopalakú gyöngy, mely hossz-tengelye irányában van keresztül fúrva, *Hampel Rég. Középkor, II. 145. l. a.* szerint sarmata temetőben fordult elő s talán nem tévedünk, ha e halomsírokat a sarmata pázyg népnek tulajdonítjuk, a mely épen akkor élte itt barbár életét, mikor a Duna által elválasztott tulsó részen a római élet virágzott.

A vajszkai halomsírokat kutattuk dr. Tumbász Istvánnal olyformán, hogy ő végezte a nehezebb részt: az engedélykérést stb., én az élvezetesebbet: a bontást. Igen nagy segítségére volt dr. Tumbásznak Wagner rétmester úr. Mikor első, nem a legsikeresebb próbaásatásunkat a halmoknál befejeztük, én

* Analogiája az Arch. Ért. 1899. évf. 44. lapján a 17. sz. alatt van. Ennél csak a gömbök hiányoznak.

elkocsiztam haza; tisztelt munkatársaim keveselték a dicsőséget s mivel tudták, hogy a halomsíroktól nem messze egy másik régi temető is van, elmentek oda a munkásokkal. Ott van e temető, hol a vajszka-gombosi utat, Vajszkától K.-re, a legelső emelkedés keresztülmetszi. Tumbász szerkesztő téglatörmelékek s csontok között legelőször egy árpádkori feszületet talált e helyen. A karok egyenes állása, a fél korona, a lábzsámoly, az egyetlen tagozás: az árpádházi feszületek jellegző sajátosságai mind meg vannak rajta. Két lába egymástól részben el van különítve s nem a vonalak adják meg alakjukat, mint ezt az Arch. Ért. XIII. 96. lapján láthatni egy feszületen. Ennél sokkal szebb a mi példányunk. Szakálla poncczal egymás mellé vert vesszőcskéből áll, ugyanezzel van ékítve a hajzatot helyettesítő főkötő széle s a félkorona is. A csipőtől térdig érő lágyéktakaró kék zománczczal van ékítve. A jobb szemüregben még ma is meg van a szemgolyót ábrázoló kis üveggömb. Itt, hol a feszületet találták, ástak egy próbaárkot s 12 drb hengerded, négyszögű és sokszögűre csiszolt üvegyöngyöt találtak 4 drb S-ben végződő függő társaságában egy sírban. Én is szemmel tartottam ezt a helyet s hacsak kevés szabad időnk maradt is a halmoknál, húztunk egy árkot itt is. Első alkalommal 5 csontvázra akadtunk. Iránya mindegyiknek NyK. volt. A téli és nyári napnyugatot mindig meg lehetett egymástól különböztetni a csontvázak állásán. Ezen árokból az említettekhez hasonló függők, egy vas nyílhegy s sok cserép került elő. Egy 14—15 évesnek látszó csontváz körül téglákat találtunk. Minden darabot a helyén hagytunk, kitisztítottuk a sírt s lefénnyépeztük. A fej körül volt rakva téglákkal, baloldalon lenyúltak a darabok egészen a lábfejig, de a jobb oldalon hiányoztak. A krunglii temető sírjai jutnak eszünkbe ennek láttára (Arch. Ért. 1897. évf. 137. l.), hol a felső testet rakták körül (nem téglákkal) kövekkel. Úgy tűnik fel az ember előtt, mintha nagy becsben tartották volna a téglát. Honnan szerezték? — nem tudom, egyikén-másikán habarcs nyoma volt látható. Koporsónak itt nincs nyoma. Más alkalommal magam nem mehetvén el, ügyes emberemet küldtem le s szigorúan meghagytam neki — a mit már máskor is szívére kötöttem, — hogy jól nézze meg, mi honnan kerül elő. Sok csontvázat talált. A téglát föllette más sírokban is. Egyiknek — úgy mondja — csak feje körül s alatta volt a téglák. Ez a téglák az ismeretes vékony, a mainál nagyobb méretű, vöröses középkori téglák. Egy sírban a koponya egymásra rakott téglák között feküdt. Némelyik sírban 2 csontváz volt egymás fölött s a felső mellett már koporsószegeket találtak. Az alsó nyaka tájáról 15 drb gyöngyöt szedett ki, olyat, milyent dr. Tumbász talált. Csak két szem új volt ezek között; két fekete üveggömb, melyek mindegyikén 3 nagy sárga petty van. A pettyek oly nagyok, hogy a gyöngyök gömb alakját elrontják. A többi különböző színű: fehér, világos és sötét lila, zöld üveg; a négyszögű oszlop alakút ezüst színű réteg takarja. Ugyaninnen a két homlok tájáról 2 nagy s 4 kisebb S-ben végződő függő s hajgyűrű került elő. Koponyája alól 2 drb vékony vasat, hajtűt vettek ki, melyek egyikének tetején, másikának valamivel lejjebb van némi gombszerű vastagodása. Több sírból csak függőt és hajgyűrűt szedtek ki, melyek csaknem mind ezüstből készültek. Egy darab vaspatkót, egy kulcsot s sok cserepet hoztak még innen. A hullámdíszű cse-

repeken kívül előjött itt cső alakú, 3—4 lyukkal ellátott agyagtárgy. A karavukovai s gombosi honfoglaláskori temetőn kívül itt is megtaláltuk. Sajátságos a keskeny talpú, hengeralakú pohár is, melynek belsején az ujjak párhuzamos benyomódásai mind megvannak.

Bikityen Latinovics Géza úr szíves meghívására jelentem meg 1903 őszén. Két temetőt vizsgáltunk meg ez alkalommal. Az egyik egy kisebb-szerű templom vagy kápolna föld alatti romjai körül terül el a községtől keletre, az utolsó háztól nem messze. Koporsószegeket, csontokat s a maiaknál vékonyabb téglákat találtunk. 2—400 éves temető lehet. A másik régibbnek látszik. Ott van, a hol a bikityi állomás szemaforjától keletre az első emelkedést keresztül vágja a vasútvonal. Rendkívül sok csont van itt. Egyik sír a másikat éri, azért némelyek háborús idők temetkezését vélték feltalálhatni e temetőben. Pedig nem az. Ott, hol a sír érintetlen, rendes irányában fekszik minden csontváz. Az irány NyK. Itt is megkülönböztethető a nyári és téli napnyugot. Mellékletet abszolute semmit sem találtunk, pedig jelenlétemben legalább 30 sírt kibontottunk. *Kuts János* esperes úr pedig, folytatván a munkát, szintén legalább annyi sírt átkutatott. Az egyedüli, mit itt fontos mellékletnek kell tartanunk, a téglák előfordulása a sírban. Úgy voltak azok itt is elhelyezve, mint a vajszkai árpádkori temetőben. Erre s a sírok irányára támaszkodva mondom ki azon nézetemet, hogy itt is árpádkori temetővel van dolgunk.

Cziráky Gyula.

III. DARNAY KÁLMÁN: SZEGHALMI ÁSATÁSRÓL. A szeghalmi járás nagyon érdekes őskori terület. Szeghalmot két órányi távolságban körülvő 21 neolith-kori konyhahulladék-halom fényes tanúságot tesz a Sebes-Körös mentén volt őskori pezső életéről. A Sebes-Körös Szeghalom felé nyúló ága, a Berettyó-csatorna, melynek irányában fekszik balról Kovás- vagy Kovács-halom és a Sóstó, Torda, Málnás nevezetű halmok. Távolabb esik a nagy területen fekvő Templom-halom és a hármás Papok hegye. Ugyan e csatornától jobbra F.-Gyarmat irányában Bárda, Korhány, Jány, Süttő, Kódomb, Osvény, Balkány és Bálint nevezetű őskori halmok területnek el.

A Sebes-Körös K.-Ladány felé folyó ága mentén balról csak egy őskori halmot ismerünk, az úgynevezett Nagy-halmot, míg jobbról Dió, Györgyikéz, Édes és Reő nevű halmok láthatók.

Végül a Sebes-Körös harmadik, a Vésztő felé kanyaruló ága mentén mindkét oldalról egy-egy őskori halom van, a Mágori és Bálványos halom. Néhány évvel ezelőtt Szeghalmon keresztül utazva feltűntek az érdekes halmok, de azokkal, a nagy távolság miatt, nem foglalkozhattam. A múlt évben Mácz Ákos gyomai gyógyszerész ajánlkozott, hogy kísérletképen özv. Ambrus Lajosné területén levő Kovás-halmon költségemen próbaásatást eszközöl. Ezen ásatás eredménye az itt bemutatandó sorozat.

A Kovás-halom egykor vízárokkal lehetett körülvéve, melyhez a vizet a Sebes-Körös szolgáltathatta, melynek nyomai ma is láthatók. A pár holdnyi területen fekvő halom csak egy kis része lett felkutatva. Az előkerült 33 drb csiszolt kő- és csonteszköz, talpcsöves és egyéb őskori edény, agancs csont-

leletek, a neolith-kori konyhahulladék-halmok szokott leleteitől különös eltérést nem mutatnak.

Mégis a kísérletképen eszközölt ásatást érdekessé tette azon körülmény, hogy az őskori konyhahulladék-halomba honfoglaló őseink beletemetkeztek.

A halom magaslatán hosszában húzott 2 méter széles kísérleti árok a halom közepe táján, $\frac{1}{2}$ méter mélységben csontváz-sírokra talált, melyek egymástól $1\frac{1}{2}$ méternyi távolságban voltak elhelyezve. Az első csontváz álló helyzetben volt arccal délfelé fordulva, minden melléklet nélkül, a csontrészek a vizenyős talajban érintéskor széthullottak. Érdekesebb volt a másik sír, mely fekvő helyzetben, fejfelé szintén délfelé volt elhelyezve, kezei mellén összetéve, jobbról mellette egyenes vaskard feküdt, markolatgomb nélkül, egyenes keresztvassal. A kard kiemeléskor apró darabokra hullott, hossza meghaladta a 75 cm.-t. Keresztvasának hossza 15 cm. volt. A csontváz lábánál jobbra-balra egy-egy kengyel és faragott csont-oldalszárakkal ellátott zabla feküdt. Szokatlan volt a 3-ik csontváz-sír, mely hason feküdt, a fej jobbfelé fordítva, jobb oldalán a karja alatt mankóval.* A mankó fából készült botrésze korhadt volt és érintéskor szétmállott, de nyoma teljesen meglátszott a földrétegben. A félholdalakban hajló, szarvasagancsból készült hónalj támasztója a mankónak épen került felszínre. A csontváz-síroktól pár méternyi távolságban, mésrétegben két lócsontvázra találtak a munkások, minden melléklet nélkül. A 2 méternyi széles árok ugyanilyen mélységig tovább lett mélyítve, míg minden eredmény nélkül el nem érte a kemény vad talajt. A középaróktól jobbra-balra 3—3 méternyi távolságban hasonló széles árok huzatott, mely $\frac{1}{2}$ méternyi mélységben már őskori tüzelőhely nyomaira akadt, hamuval kevert nagymennyiségű edénytöredékekkel. A talaj mélyítés közben rétegenként lett átkutatva, melyből 2 darab talpcsöves edény, egy kis kétfüles bögre, szűrőedénytöredékek, egy papucsalku edényrészlet. 6 darab agancs- és csont-hulladék, 2 darab szövőszék és hálónéhezék. 1 drb csonttű, 3 drb csont-ár és nyílhegy, az állatbőrök kidolgozásához alkalmas 3 darab csont simítóeszköz került elő. A sorozatot 13 darab csiszolt kőeszköz zárja be, melynek legkiválóbb darabja 5·2 cm. hosszú, 1 cm. széles, fehéreres zöldesfekete quarczitből készült miniatűr kőbalta, mely inkább amulette vagy csüngő ékszernek lehetett szánva, mint használati eszköznek, erre mutat annak tetszetős anyaga és gondos, finom kidolgozása. 7 darab élesre csiszolt kőbalta is volt a sorozatban 4 $\frac{1}{2}$ cm. hosszúságtól 11 cm-éterig, melyek között egy serpentin-, egy csillámpalából készült, négy durvább törésű zöldesszürke kőből, míg a hetedik finoman kidolgozva sárgásszürke színt mutat. A többi négy csiszolt, de hiányos kőeszköz. Említésre méltó, hogy a kőeszköz-sorozatban egyetlen nyéllyukas kőeszközzel sem találkoztam, mely körülmény azon feltevés mellett szól, hogy a konyhahulladék-halom a neolith-kor régibb szakából való. Itt említem meg az egyik rétegben lelt tűzkőtömböt, melynek egyik oldala magán hordja a tűznél való szilánkolás nyomait.

A 7 darab csontszerszám közül egy példánnyal van képviselve az állat-

* Vagyis inkább agancsból készült őskori balta.

bőrök kilyukasztására szolgáló csont-ár, úgyszintén az átlukasztott csonttű, melylyel az állatbőr összerovatott. A másik két közel hasonló hegyes, vájadékos csonteszközt nyílhegynek tartom, melyeknek vájadékos részébe könnyen beerősíthető volt a nyílhegy meghosszabbítására szolgáló nyílvevessző. Hasonló nyílhegyeket, tüket és árákat ismerünk a lengyeli őstelepről.*

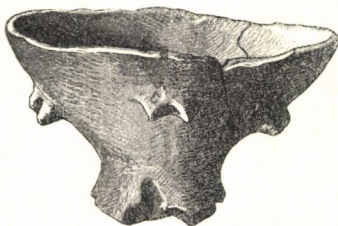

1. ábra $\frac{1}{3}$ nagys.

Másik három csonteszköz az elejtett állatbőrök kidolgozására használtatott, mind a három vájadékos és éllel bíró eszköz. Ha egy kis összehasonlítást teszünk a régi timár és cserző-varga eszközökkel, megfejtjük ezen vájadékos éles csonteszközök rendeltetését, melyek kétségtelenül azon czélt szolgálták, hogy az állatbőrökről a lefejtés után rajta maradt húsrétegeket, melyek rövid idő alatt erjedésnek indultak, eltávolítsák. A csonteszköz vájadéka, a középső ujjnak szánt hely, hogy akként legyen átmarkolható az éles csonteszköz, hogy az ujjak a munkát ne akadályozzák. A három csonteszköz hosszúsága 7 és 15 cm. Szélességük pedig $2\frac{1}{2}$ —5 cm. között váltakozik.

A konyhahulladékként szereplő maradványok között van szarvas és őz-agancs és egyéb állati csontok között bölényszarv töredéke is, melyeken azonban sem lyukfúrás, sem csiszolás nem észlelhető.

Az őskori agyagművesség emlékeiből említésre méltó, bár darabokban kiásott, de teljesen összeállítható két darab talpcsöves edény.

2. ábra $\frac{1}{3}$ nagys.

A nagyobbik (1-ső ábra) csonka kúp-alakú hengerre helyezett tányéralak, melynek egész magassága $18\frac{1}{2}$ cm. A tányér átmérője $15\frac{1}{2}$ cm. A talpcsöves edény füstön szárított sárgásszínű agyagból készült és egyedüli díszítése a tányér külső felének négy oldalán elhelyezett bütykök képezik. Teljes hasonló edényt ismerünk a teveli (Tolnamegye) lelhelyről.**

A rajzban 2-ik ábra alatt bemutatott talpas edény nem valószínű, hogy az elsőhöz hasonló magas talpazattal lett volna ellátva, mert a talpazat egy részén nem látszik a törés. Magassága 7, átmérője 13 cm. A tányérrész külső felén 4 helyen az előbbtől eltérőleg kettős bütyök van elhelyezve.

A nagymennyiségű edénytöredékből még épen volt megmenthető egy kis $10\frac{1}{2}$ cm. magas, minden díszítést nélkülöző kétfülű csupor. Hasonló kis-

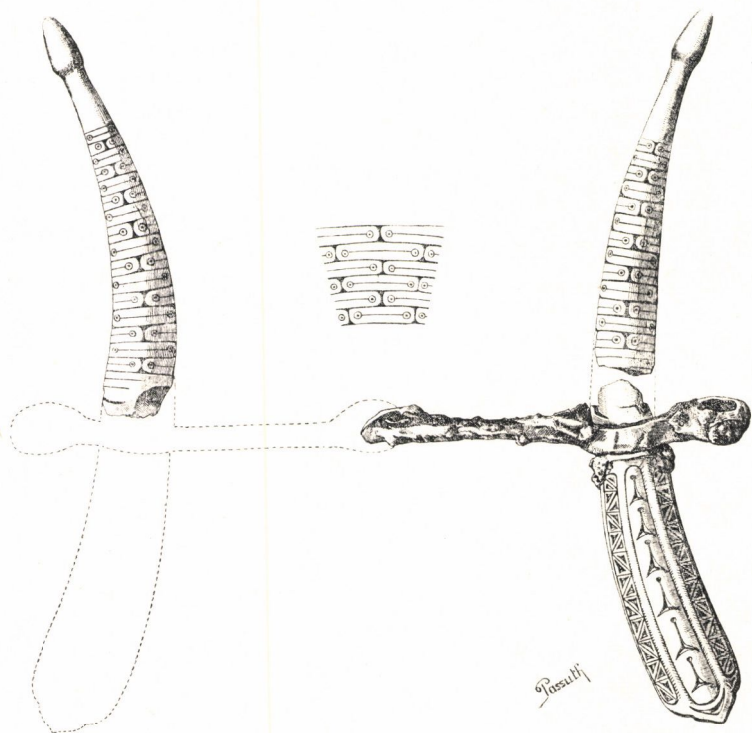
* Wosinsky: Tolna vármegye története I. köt. XVIII. t.

** Wosinsky: Tolna vármegye története I. köt. XXV. tábla.

igényű, az agyagműves sorozatát bezáró hasábalakú nehezek és körgyűrűalakú szürkés agyagból készült háló suly.

Az őskori konyhahulladék-halmokba temetkezett honfoglaló őseink sír-mellékleteinek legkiválóbb darabja a 3-ik ábrán bemutatott díszes lovaglózabla. A lovaglózabla alkotása megfejt annak rendeltetését olyképen, hogy úgy mint minden csuklóstengelyű zabla, ez is keményebb szájú ló megfékezésére szolgált. E zabla csont és vas összetételéből készült olyképen, hogy a tengelyrész, mely a fékezést közvetlen végzi, ellenállóbb anyagból, vasból, míg az oldalszárak csontból készültek. A zabla becsét a vésett díszítésű csont oldalszárak emelik, melynek mindegyike egy-egy darab csont-

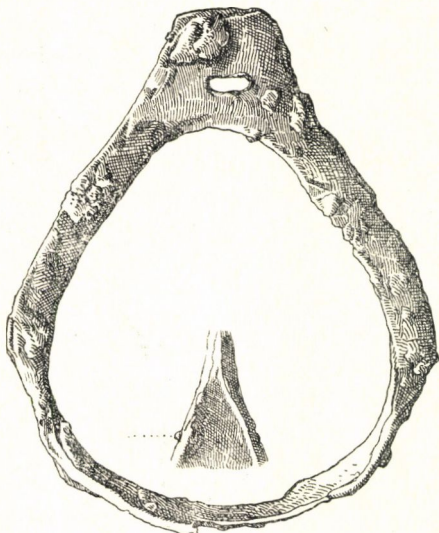
3. ábra $\frac{2}{5}$ nagys.

ból, valószínűleg állatagyardból akként van faragva, hogy a tengelygyűrűből kinyúló kisebb tag 6-szögű hasáb felerészét képezi, míg a nagyobbik rész végei felé vékonyuló és gombban végződő rudalak. A fél 6-szöges hasáb középső mezejét hat egymás fölé rakott gombban végződő mélyített háromszöges véset díszíti. Míg a két oldalmezőn egymásra fektetett mélyített háromszögek látszanak. A zablaszár rudszerű folytatásának díszítését egymással szemben álló kör- és vonaldíszítésű, kerített szélű téglalakok képezik. Az oldalszárak hossza 25 cm. A féltengely átmérő 12 cm., mely méretek megfelelnek egy nagyobb termetű ló, esetleg ménló alkotásának.

Csont oldalszárakkal ellátott zablák, a népvándorláskori zabláink szokott típusa, hasonló alkotású zabla a Mike-budaházi avar sírlelettel került gyűjte-

ményembe, ismerek teljesen hasonlót a magy. nemzeti múzeum gyűjteményében is. Külföldi analógiákra nem igen támaszkodhatunk, mégis legközelebb

4. ábra $\frac{2}{5}$ nagys.

jár e zablához Zschille és R. Forrer által bemutatott és általuk Kr. u. V—VII. századbelinek vallott népvándorláskori zabla,* melynek azonban csont oldalszárai egyszerűbbek és korban pár századdal meg is előzik e zablát, melynek honfoglalás volta mellett bizonyít az azzal egy sírban lelt jellemzőes kengyelpár is.

Sajnálatos, hogy az ásatásból szakszerű felügyelet híján nem kerülhetett ki épebben ezen érdekes zabla.

A vele együtt lelt kengyelpár (4. ábra) a honfoglaló lovassírok szokott mellékleteinek rendes alakját mutatja. Lapított oldalszárakba befektetett téglalakú szíjlukkal, bordás körszeletalakú talpvassal. Méretei 14×18 cm.

Hasonló honfoglaláskori kengyelpár gyakori jelenségei hazai leleteinknek, gyűjteményem is egész sorozatot bír a zala-szántói, csitényi, hegymagasi stb. honfoglaláskori lovassírokból. Az ásatás folyamán több kisebb igényű zabla és kardpengerész került még felszínre.

Az elmúlt év nyarán érintkezésbe léptem Szeghalmi Gyula ottani szak-társsal, az összes halmok szakszerű, rendszeres felátása tárgyában, az ügy azonban sajnálatosan hajótörést szenvedett azon körülménynél fogva, hogy a naponkinti kocsifuvarok a nagy távolságban levő halmokhoz majdnem annyiba kerültek volna, mint az ásatás költsége, de reményem, hogy e folyó évben módot talállok Szeghalmi szaktársunk segítségével a több évi turnusra beosztott ásatás megkezdésére.

Sümege, 1905 január.

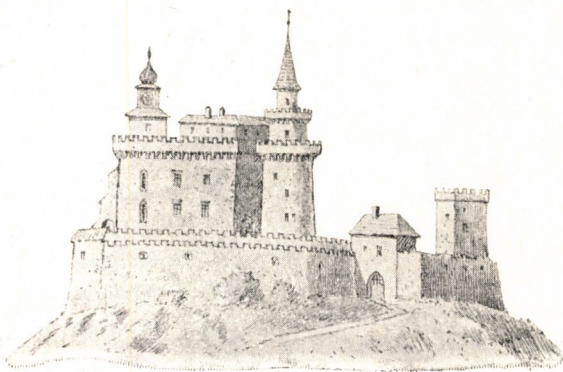
szentmártoni Darnay Kálmán.

IV. MYSKOVSKY VIKTOR: A SZALÁNCZI VÁRROMRÓL ÉS VIZ-FOGÓJÁRÓL. Az Abauj megye keleti határszélén fekvő és egy meredek — kúp alakú — hegy tetején álló *szalánczi várrom* — nemcsak történeti, de különösen műrégészeti s építészeti tekintetben — hazánk nevezetesebb várai közé sorozandó. A vár hosszúkas alaprajzának fekvése észak-déli irányú; a törésekkel ellátott körfallal megerősített keleti oldalán állott egykor — a mint azt a vár 1640-dik évből származó (1 idom) rajzán is láthatni — a *kapu tornya*, zuhanó vasráccsal védett, csúcsíves kapujával, — mely felett mint rendesen — az ór szobája volt. A belső vár még külön körfallal volt kelet felé megerősítve; a főépület déli részén volt még a csúcsíves *kettős várkapolna* az alatta

* Zschille és R. Forrer: Die Pferdetrense VIII. tábla 9. ábra.

lévő sírbolttal elhelyezve; a kápolna gót ablakai díszes — s még a XIV-dik századra utaló — mérművekkel, valamint a régi boltozatának még most is látható gerincei és a falból kiszökő gyám kövei levéldiszítményekkel vannak ellátva. A *belső vár épület* (palas) termeinek és egyes helyiségeinek a beosztása még most is észrevehető, bár a belső falak nagyjából már romban hevernek, s csak a főépület keleti s részben déli főfala áll még. A várépület északi részét képezi a köralakú alaprajzzal bíró *donjon* tornya, mely három — boltozott — emeletével és felső részén — a falból merészen kiugró — gyámköveken nyugvó karzatával még legjobban van fentartva.*

1. ábra. A szalánczi vár 1640-ben.

A gyámköveken nyugvó felső karzat, rovátkáival, eredetileg az egész várépület körül futott. A donjon legfelsőbb emeletén egy díszes gót stílusú *kandalló* alsó része még meg van, az úgynevezett *füstköpenye* azonban már hiányzik. Csinosak a kőpadkákkal ellátott mély ablakfülkék, melyekből megragadó szép kilátás nyílik a vidékre. A falakon pedig — az Aba, Drugeth, Pálffy, Bethlen, Forgách, Szalánczy, Rákóczy, Ungnad, Bocskay és Thököly-családok — újabb időben festett, címerei díszlenek.**

A vár északi végén — fokbástya mellett a vár konyhája — sütőkemenczéjével még jó állapotban létezik.

Ezen fokbástya és a donjon közt létezik a vár *vízfogója* (cisternája), melynek tölcserje is még meg van. Hagyomány szerint e várat még a XIII-dik század közepén — a tatárjárás után az Aba nemzetség építette volna, bár az e korszaknak megfelelő román stílusú részletek a várromon nem találhatók. A XIV-dik században a Drugethek bírták e várat és e századból eredhetnek a csúcsíves stílusú részletek. Későbbben a XV. század folyamán 1441-ben brandeisi Giskra János huszita vezér ostromolta és bevette a várat, mely

* Ily karzatok a váraknál gyakran fedve vannak, ebben az esetben a lőrés a folyosó falában vannak alkalmazva, mint például a prenzlaui várban. Lásd D. R. Dohme: «Geschichte der deutschen Baukunst».

** Ezen címerek ismertetését lásd Archæologiai Értesítő 1878-dik — régi folyamának — XII. kötetének IX. füzetében közölt leírásban.

alkalommal az egész vár leégett. 1490-ben Losonczy László tárnokmester alatt e vár megújított. 1589-ben Losonczy Anna, Ungnad özvegye férjhez menvén ghymeszi gróf Forgách Istvánhoz, ki Losonczy Anna elhalálózása után 1601-dik évben II. Rudolf által jutott e vár birtokába; későbbben Bethlen Gábor, Rákóczy Zsigmond, majd Thökölyi István tulajdona lett, míg végre az 1679-dik évben gróf Leslie Jakab, I. Lipót vezére elfoglalta s leromboltatta e várat, mely ezen idő óta romban hever.

Több tekintetben érdekes a várnagy számára 1643-dik évben kiállított azon *utasítás* (Instructio Castellani Szaláncziensis de Anno 1643), melynek eredetije a Forgách-család levéltárában még mai napig is őriztetik. Miután ezen korból származó ily utasítások felette ritkák, azonkívül azok műtörténeti tekintetben is érdekesek és fontosak és a vár épületének védelmére, fentartására és hadi felszerelésére is vonatkoznak, azt hiszem helyén leendő azok érdekesebb részeinek közlése is.

«A várat tűztől nagy szorgalmatossággal megoltalmazza, az kéményeket tisztán tartsa, a vár kapuit bezárassa és a várat feje fönnállásának vesztesége alatt senkinek meg ne nyissa. Éjjel a Darabantok czirkálására vigyázzon, ha a alakon híven és ébren vannak-e? A várbeli kutat tele tartsa vízzel. A várban levő Löwő szerszámokat az Udvarbíróval megtsináltassa, tisztán és mindenkor készen tartsa, hogy a szükségnek idején meg ne fogyatkozzunk az Vár oltalmazásában. Az Vár épületében ha mi fogyatkozás, romladozás vagy Sindelybe szükség volna, arról idején az Udvarbíró requiráljon, sollicitálja és hozza helyre a Várnak épületét, az külső kerítését és zsindelemmel befedeztesse. A felső köfolyósóra (sic), mikor szükségét látja bő Deszkát hasogasson. A porkoláb a hidat, kapukat és egyébket a Molnárokkal tsináltassa, hasonlóképen jó tsatornákat tartson, hogy az esső víz valami kárt ne tegyen. A várbeli folyósokra, ha igen szépen megdeszkázzák, zölddel festett Orczokat (?) tsináltasson, hogy ha ily mester a Jóságban nem találtatnék, Cassán vagy Eperjesen az Esztergályosokkal meg tsináltassa. Az *kápolna Chorusát* hasonlóképen az ajtón a pléheket, ha sarokvas nem volna, Eperjesen vagy Cassán az Sokadalomkor vegyen. Hogy a várat élés nélkül ne hagyja, hanem mindenkor gabona, liszt, Soó és Szalonna bőven legyen.

Mindeneknek eleötte kívántatik felette igen, hogy (a várnagy) hitét és maga tisztének hivatalját szeme eleött viselvén, ezen igyekezzék, hogy Reversalisának minden részében meg felelvén, mint jámbor, hűséges szolgálhoz illik, úgy visellje magát és az Várnak visellje szorgalmas gondját.»

Elöre bocsátva a vár leírását és rövid történetét, áttérek most jelen közleményem tulajdonképeni tárgyára a *vár vízfogójának (Cisternájának)* ismertetésére; mely vízfogó kút nem csak építészeti szerkezeténél, alakjánál, de jól fentartott állapotánál fogva is; — a maga nemében — hazánkban alighanem mint unicum tekintendő, s ez oknál fogva ismertetésre méltó, sőt ily cisternák még a külföldi váraknál is ritkák.*

* Ily cisternák a Niederburgi és Hohen-Rappoltsteini váraknál előfordulnak, az utóbbi várban csak a cisterua boltozott földalatti része meg van vezető csatornáival, a tölcse az azonban hiányzik. Lásd; Dr. Paul Salvisberg: «Die deutsche Kriegs-Architectur».

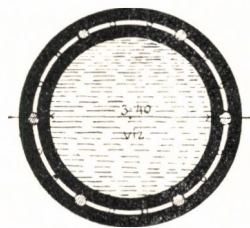
A régi váraknál természetesen soha sem hiányzott a kút vagy vízfogó (cisterna); friss forrásvízzel ellátott kutak, a rendesen magas hegyek csúcsán álló, többnyire kősziklás talajon épült váraknál igen ritkák valának.

A kősziklába vágott — rendesen a hegy aljáig a talajvíz szintéig érő — mély kutak vize *felvonó készülékkel* (Göppelwerk) lovak vagy öszvérek segítségével — mint egykor a krasznahorkai várban — huzatott fel lánczon függő vedrekkel, miután akkoriban szivattyúk még nem voltak ismeresek. Gyakran azonban azon eset állott be, hogy kivált száraz nyár alkalmával a talajvíz mélyen sülyedvén a kút vize kiapadt, ily esetben az eső és hóvíz felfogására *vízfogók* vagy *víztartók* (Cisternák) épülnek, melyekbe az esővíz — a cisterna felett alkalmazott tölcserén — mint a szalánczi vízfogónál — közvetlenül, vagy pedig a várépület tetőzetéről összefolyó és csatornákon vezetett esővíz gyűjtetett.

Sok várnál voltak tehát a rendes kutakon kívül vízfogók is. Az oly váraknál pedig, melyeknél a hogy tetemes magassága miatt igen mély kutakat kellett volna ásni; vagy pedig abban az esetben is, midőn a várhegy lábánál nem voltak források vagy folyó patakok — mint a szalánczi várnál — ily körülmények közt a várban csak vízfogó épült.

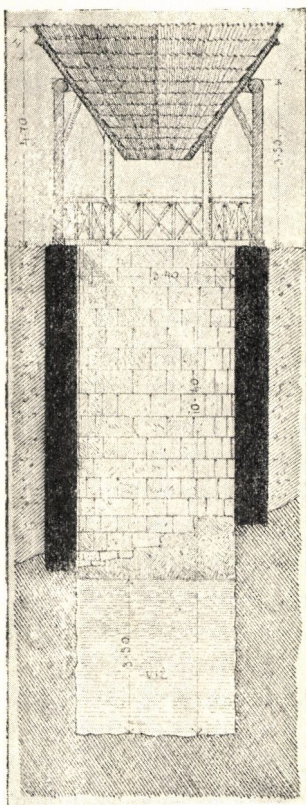
A kősziklába vágott mély kutak találhatók nálunk még a krasznahorkai, szepesi, likavai, trencséni és lublóí váraknál, mely kutak mélysége lenyúlt egészen a hegy alján folyó patak vízszintéig. Innét eredhetett különösen a nép közt elterjedt azon vélemény és monda, hogy egy ilyen kútba dobott kacsa a hegy alján folyó pataokban ismét előbukkant.

Lássuk most közelebbről a szalánczi vár cisternájának a szerkezetét. Ezen vízfogó cisterna kút a vár donjonjától északra, a vár konyháját magában foglaló északi fokbástya mellett létezik. A résztint felső törmelékes földben, résztint pedig a kősziklába mélyített kút alaprajza köralakú (3. idom), a kút hengerének átmérője 3.40 m., a falazat vastagsága pedig 0.5 m., s míg a 10.40 m. mély kút alsó része közvetlenül a kősziklába van vájva, addig a földes felső talajban lévő része mintegy 6 m. mélységben faragott koczka kövekből gondosan épült. A cisternában még jelenleg is létező víz 3.30 m. mély. A kút-akna felett — hat faragatlan faoszlopon nyugszik a *vízfogó tölcser*, (4. idom), mely kívülről bedeszkázott, belülről pedig, — hogy az esővíz jobban lefolyjon — bezsindelyezett gerendákból van építve, s a tölcser felülről tekintve egy csúcsával lefelé fordított tizenkét oldalú üres csonka gúlához (pyramis) hasonlít. (5. idom.) Az oszlopközök — biztonság szempontjából — mintegy 0.9 m. magas léczkorlással vannak ellátva (6. idom). A tölcser alsó nyílásának (szája) átmérője 1.20 m., felső mérete pedig 5.50 m. Ezen tölcser tehát — rendeltetéséhez képest, tulajdonképen *vízfogónak*, a cisterna kút aknája pedig *víztartónak* tekintendő. Minthogy pedig a vár lakatlan várrom, a cisterna vize jelenleg természetesen már nem használtatik, mindazonáltal a víz még most is hideg és kristály tiszta, olyannyira, hogy a kút feneke tisztán látható.

3. ábra. A szalánczi vár víztartójának alaprajza. Myskovszky Viktor rajza.

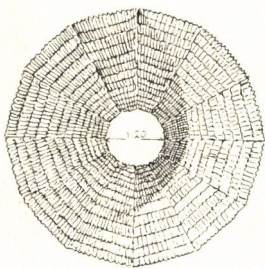

4. ábra. A szalánczi vár vizfogója.

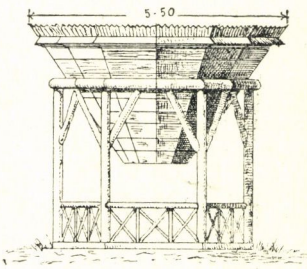
víz volna benne, azt kimerítvén új vizet helyeztessen beléje.

Mindenesetre feltűnő, hogy a cisterna tölcseres fa felépítménye, a várnak az 1679-dik évben történt elpusztítása óta még mindig oly jó állapotban

5. ábra. A szalánczi vár vizfogójának felső nézete.

Myskovszky Viktor rajzai.

6. ábra. A szalánczi vár vizfogójának homlokzata.

csak a vár donjonjának de ezen a külföldön is párfját ritkító tölcseres cisterna fentartásáról is gondoskodik, s így a műemlék iránt kegyelettel viseltető várur nemcsak a várat látogató közönség, de a hazai régészeti tudomány művelőinek a háláját és elismerését méltán kiérdemli.

A cisterna vizének felhúzására szolgáló készülék jelenleg már nem létezik, mely eredetileg bizonyosan egy hengerkeréken alkalmazott láncon függő vederből állott. Hogy pedig ezen cisternába nem csak az eső és hóvíz, de vezető csatornákon a vár épületének tetőzeteiről folyó víz is gyűjtetett, azt tudjuk azon — fentebb említett — utasításból mely 1643-dik évben a várnagy számára iratott; nevezetesen annak 2-dik pontja így hangzik: az ott fönny való *csatornás kutat*, ha valami híja volna, megtsináltasson és igen szépen minden Esztendőben megtisztitassa, a jó víz megmaradandó legyen benne, ha pedig a *faragott kő* (sic) leszakadt, annak helyette mást tsináltasson; nem árt ha Esztendőben valami kevés soót is vett beléje, s *hogy a víz jól befolyjon a tsatornákat megtisztitassa*.

Ezen kitételből világos, hogy a cisternába a közvetlenül a tölcseren befolyó eső vagy hóvízen kívül, az esővíz a háztetőkről levezető csatornákon is gyűjtetett.

Erre vonatkozik az «utasítás» 7-dik pontja is. A várbeli kutat mindenkor tele tartsa vízzel, szokás szerint soót vetvén beléje, s hogy a víz el ne veszszen a tsatornákat és árkokat mindenkor tisztán tartsa, ha pedig rút és eféle bűdös

van fentartva, s így ez által fogalmat nyújt a régi tölcseres cisternák szerkezetéről és alakjáról.

A tölcser zsinde-lyezése, valamint az oszlopok és karfák már meglehetősen korhadtak ugyan, de gróf Forgách István, a vár mostani ura s birtokosa, nem-

A többnyire már romokban heverő váraink régi képei felette ritkák lévén, így még sejtelmünk sem lehet a régi váraink — a nemzeti építészeti tevékenység e nevezetes alkotásainak — egykori kinézéséről és alakjáról.

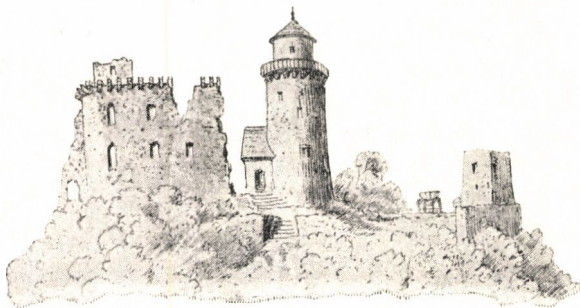
Hogy pedig ezen régi várépítményeink nem csak festői, de daczos bástya-tornyaikkal s hatalmas méreteikkel, monumentális kinézésűek is valának, erre nézve bizonyságul szolgál a szalánczi várnak 1640-dik évből származó és a donjon földszinti helyiségében jelenleg is őrzött ARX SZALÁNCZ 1640. feliratú eredeti képe, melynek másolata az 1. idom alatt szemlélhető.

Ezen a rajzon — mely a vár keleti oldalát ábrázolja — látható még a rovátkos kettős körfala a főkapú tornyával, mely utóbbinak jelenleg csak az alapfalai észlelhetők még itt-ott. Mily szép s változatos silhouettben daczosan emelkedik a vár főépülete. gyámköveken nyugvó karzatával és hegyes toronysisakban végződő donjonjával, továbbá a főépület déli részén lévő kettős várkáporna gót ablakaival, valamint a kápolna felett épült és egy órával ellátott tornyával?! végre a vár északi fokbástyája, rovátkos felső párkányzatával festőileg fejezi be a vár képét. Mindezen — lőrésekkel ellátott — várfalak és bástya-tornyok védelmi tekintetben szükségesek is valának.

A várrom mostani állapotát pedig a 2-dik ábrában szemlélhetni; mily érdekes ezen két rajz összehasonlítása! mert míg az előbbi rajz a vár egykori kinézését mutatja, addig az utóbbi rajzon a várrom tetemes más hiányokat mutat; így hiányzik mindenekelőtt a főbejárás kaputornya, a körfal nagyobb részével, valamint a várépületet a donjonnal összekötő falrész; úgy hogy ezen — alighanem puskaapor által szétrombolt — rés által a donjon jelenleg a vár főépületétől mintegy különválnak látszik. Hiányzik már a donjon második (felső) rovátkos erkélye által szegélyezett mintegy harmadik emelete sisakjával, valamint a várkáporna felett épült tornya is, mely utóbbinak a falromja még látszik. Ezen a rajzon észrevehető az északi fokbástya szomszédságában álló cisterna, oszlopokon nyugvó tölcserével. E várrom legjobban fentartott része a donjon tornya, melynek felső karzatáról megragadó szép kilátás nyílik Zemplén és Ungh megye festői hegyeire.

Kassa, 1904 november havában.

Myskovszky Viktor.

2. ábra. A szalánczi várrom 1900-ban. Myskovszky Viktor rajza szerint.

IRODALOM.

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI. A Műemlékek Országos Bizottsága támogatásával kiadja a Szepesvármegyei Történelmi Társulat, szerkeszti *dr Vajdovszky János*. Első rész: építészeti emlékek, írta *Divald Kornél*. Tizenkét melléklettel s a szövegben nyolczvanhat képpel. Budapest, a Stephaneum r. t. nyomása, 1905. 4. r. 87. lap. Bolti ára 8 korona.

Felső-Magyarország művészettörténeti irodalmunkban kezdettől fogva nagy szerepet játszik. Ennek okát részint az ott fennmaradt emlékek nagy számában és jelentőségében, részint személyes körülményekben találjuk. Különösen Henszlmann és Myskovszky úttörő munkássága daczára azonban mind mai napig híjjával vagyunk olyan publicatióknak, a melyek hazánk északi részének művészeti emlékeit akár együttesen, akár megyénként rendszeres összefüggésben, kimerítően ismertetnék.

A szepesvármegyei történelmi társulat vállalkozott arra, hogy ezt a hézagot legalább részben betöltse. Ismeretes, jeles kiadványainak sorozatát, most a megye művészeti emlékeinek az ismertetésével gyarapítja.

Ez az öröndetes vállalkozás, épen azért, mert olyan új, arra indít, hogy első sorban azt vizsgáljuk, milyen elv uralkodott a három kötetre tervezett munka most megjelent első kötetének a szerkesztésében. Valamely terület, kisebb vagy nagyobb, földrajzi, politikai vagy művészettörténeti szempontból kiválasztott geographiai egység művészeti emlékeinek az irodalmi földolgozása kétféleképen lehetséges. Vagy az emlékek helye, a topographiai szempont a döntő, vagy azok időrendi egymásutánja, a chronologiai szempont. A külföldi, kivált német és franczia, legujabban olasz speciális monographiákkal Henszlmann kétkötetes, rövid és nagyon is hiányos munkáját kivéve mi még semmit sem állíthatunk szembe. A művészeti emlékeket nálunk szokatlan figyelemre méltatta Orbán Balázs a «Székelyföld leírásában», míg épen ez a szempont megyei monographiáink írói túlnyomó részének nagyon is alárendeltnek tűnt föl. A «Magyarország vármegyéi és városai» című nagy, gazdagon illusztrált vállalat eddig megjelent köteteiben is számalmas szerepet játszanak a művészet emlékei, holott azok rövid ismertetésére kitűnő lett volna az alkalom. Az «Osztrák-magyar monarchia írásban és képen» magyarországi kötetekben országunk egyes részei emlékeinek összefoglaló ismertetését kaptuk. A maga nemében mai napig ez a fő forrás, a melyből annyian merítünk, a hazai művészet történetének valóságos toglalatja, monographia a monographiában.

A szepesvármegyei publicatiónak már beosztása is elárulja, hogy nem a német «Bau- und Kunstdenkmäler» mintájára készül. Az építészet, szobrászat

és festészet és végre a művészi ipar emlékei külön-külön kötetbe kerülnek. Nem lehet tehát az egyes helyeken található összes emlékek együttes felsorolásáról szó, hanem a művészet egyes ágaiba vágó alkotások bemutatásáról, történeti összefoglalásban. E tekintetben az új mű lényegileg az «Osztrák-magyar monarchia» után indul.

Ezúttal megállapíthatjuk azt is, mi az ilyen művészeti monographiák speciális rendeltetése, értéke, a földolgozás egyik vagy másik módja szerint. Az emlékeknek írásban és képen való bemutatása megyénként, járásonként, városonként és községenként nagyjából megfelel a céljának, ha teljes és hű. A fő dolog a szabatos leírás és jó kép. A művészettörténeti méltatás többnyire háttérbe szorul. Az ilyen munka, a melynek becse főleg megbízhatóságtól függ, önmegtagadást ró szerzőjére, nem élvezetes olvasmány, hanem hasznos anyaggyűjtemény. Az emlékeknek chronologiai sorrendben való sorakoztatása viszont a történeti fejlődés behatóbb ismeretét tételezi föl, nem tarkán, a véletlen hatása alatt keletkezett conglomeratum leírását adja, hanem az emlékek keletkezésének valóságos történetét. Ide sorozhatjuk azt is, ha a szerző egyes művészi formák képviselőit sorolja föl. Kétségtelen, hogy ez az előbbinél kecsgetőbb, de nehezebb vállalkozás és magasabb szempontból való megítélés alá esik.

Tárgyalása módjánál fogva Divald könyve is erre tart igényt.

A Szepesség régi művészetének sajátos jelleménél fogva érdeklődésünk java részét nem az ottani építészeti emlékek kötik le, hanem a szobrászat, festészet és művészi ipar alkotásai. A kicsiny, provincialis viszonyok között ritkán nyílt alkalom nagyobb szerű építkezésre és a kivitel is sokszor az akarat mögött maradt. A megyének nem egy, építészeti szempontból vajmi jelentéktelen kis temploma bővelkedik érdekes faragványokban, festményekben, egyházi szerelvényekben. Monumentális hatásra csak elvétve törekedhetek, de mindig szerették a díszes, csinos, finom kivitelű műveket. A «Szepes vármegye művészeti emlékei» első köteténél változatosabb, általánosabb érdekű lesz a többi, már tárgyánál fogva is. A szerkesztő és szerző módszerét egyelőre csak amabban kutathatjuk.

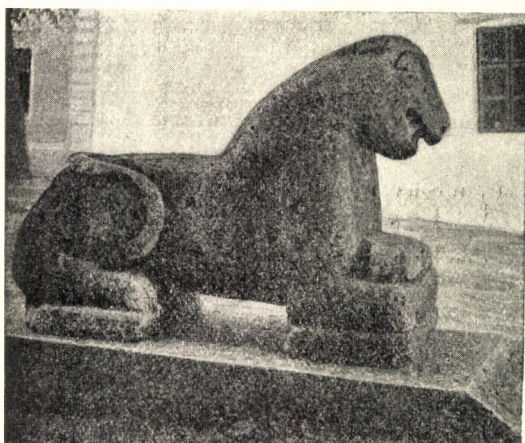
A Szepesség építészetének általános jellemzését, az őskori maradványok említését foglalja magában az első fejezet, továbbá a fennmaradt fatemplomok ismertetését. A népies művészet conservatív tulajdonságából kiindulva, Divald sajátos következtetéshez jut. A szepességi fatemplomokat az átmeneti stílus korára vezeti vissza. «Ekkor keletkezhetett a tribsi (1. ábra) és jurgdi

1. ábra. A tribsi fatemplom.

(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. köt. 6. lap.)

2. ábra. A «leo albus» Szepeshelyen.

(Lásd Szepesmegye művészeti emlékei I. k. II. lap.)

az építéset fejlettebb formáinak a hatását a faépítészetre a Fölvidék más vidékein * inkább fölfedezhetjük, mint a Szepesség e formátlan alkotmányain. Alighanem helytelenül magyarázza Divald az érdekes haraszi templom keletkezését is. Nem a toronyhoz falazták hozzá a fülkéket, hiszen akkor a torony alját át kellett volna törni, hanem az eredetileg centralis elrendezésű, négy fülkés épület közepe fölé emelték a tornyot. Nem állhatnak meg tehát a templomhoz fűzött chronologiai következtetések sem.

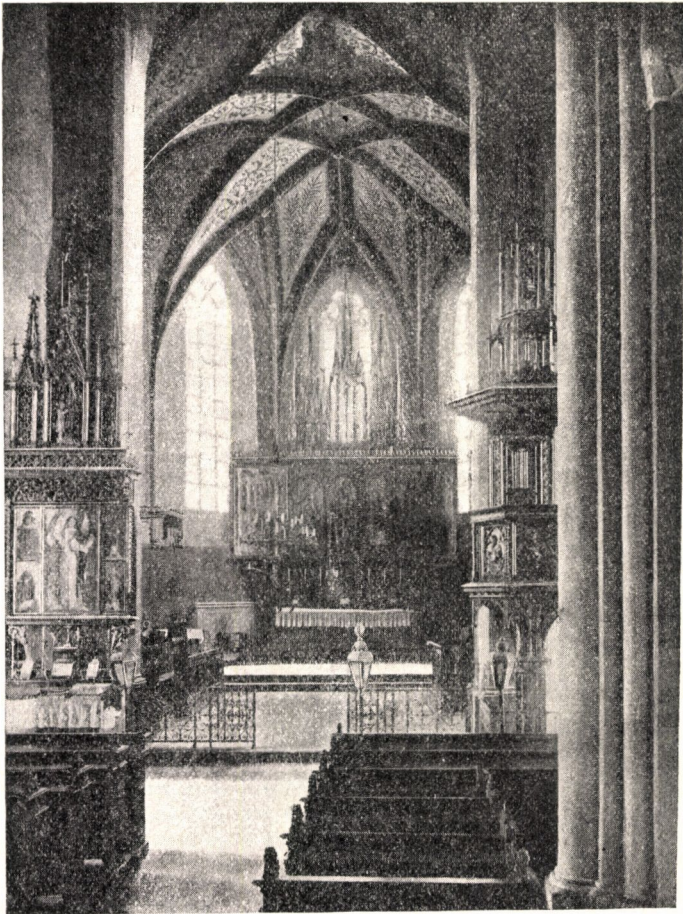
A II. fejezetet javarészből a szepesi székesegyház ismertetésének szenteli a szerző. A templom csakugyan fontos szerepet játszik a Szepesség építészetének a történetében, mert itt az egyetlen, a mely későbbi átalakítások ellenére is némely részében félreismeretlenül tünteti föl a román művészet jellegét. Divald részletesen leírja régibb s újabb részeit, felsorolja a benne levő régi oltárokat, sírköveket és egyéb művészeti emlékeket és — a mennyire a fennmaradt adatok és maga az épület megengedik — előadja történetét. Fejtegetéseinek mintegy kiindulási pontja a székesegyház közelében levő szobrászati emlék, egy kőből faragott, román művészetű oroszlán, a mely jelenleg a kánonokok utcájában áll. (2. ábra.) Ezt az erraticus tömbként ott álló *leo albust* Divald azokkal az állatalakkal hasonlítja össze, a melyek a lombard-román stíl dískapuin kétfelől ezek egy-egy oszlopát tartják hátukon, avagy a kapú két oldalán szerepelnek, mint jelképes díszítések, még pedig fülkében, mint Jaákon, vagy szabadon» és azt hiszi, «hogy e kőoroszlán valamikor a szepesi székesegyház déli kapuját díszítette, a mely még a XV. században a Zápolya-kápolna építésekor enyészett el.» (12. l.) A Jaákra való hivatkozás nem találó. Több joggal említhette volna meg azt az oroszlánt, a mely az esztergomi székesegyház egykori porta speciosájának a díszéből fennmaradt, és a mely — bár tökéletesebb művészetű — méreteire és eredeti rendeltetésére nézve csakugyan megfelel a szepeshelyinek. Ez valóban fontos emlék, de Divald nem ismerte

fatemplomok mintája, valamint a krighi templom tornyának mintaképe is.» (6. l.) Ez érdekes, de otromba, igazán népies módon összetákolt épületeknek sem elrendezése, sem fölépítése nem igazolja azt a föltevést. A krighi templom galambdúcyszerű fatornyát alig lehet a «kőépítészeti stíllel» kapcsolatba hozni, míg viszont a mindszei templom kőtornyának lejtős falai valóban egykori fatorony mintájára készülhettek. A népies művészet régi szokásait akkor is megtartotta, ha új anyaghoz jutott, de

* Osztr.-Magy. Monarchia, Magyarország, V. 110. l.

föl kellőképen jelentőségét. «A XII. század vége felé, midőn az ide települt szászok már elszaporodtak, a régi templom helyén kéttornyú s háromhajós román basilika épült, olyan, mint Esztergomban. Ezt a templomot a tatárok pusztítása után 1250 körül megújították.» * Ezt épen a *leo albus* tökéletesen igazolja, az egyetlen részlet, a mely kétségkívül a III. Béla idejében épült templomból való és a mely arról is tanuskodik, hogy a XII. század végén az

3. ábra. A szepesi székesegyház szentélye.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 14. lap).

első, kezdetleges épület helyén emelt, még korai román művészetű prépostsági templomnak nagyszerű, az esztergomiéhoz hasonló fő kapuja volt.

A tatárjárás utáni időkben, részben újabb telepítések révén, a Szepességben a városi polgárság mind jobban megszilárdult, a városi élettel kapcsolatos intézmények kifejlődtek. Nagy számmal keletkeznek azok a csúcsíves stílusú templomok, a melyek a polgárság törekvéseit olyan tökéletesen árulják el, és a

* Osztr.-Magy. Monarchia, i. h. 56. l.

melyek a Szepesség építészetének legjellemzőbb emlékei (3. ábra). Divald nagyon részletesen foglalkozik a lőcsei Szent Jakab templommal, a mely bizonyára a legnevezetesebb ez épületek közül, apróra leírja részleteit, megbeszéli chronológiájának kérdéseit. Természetesen reátér arra a problémára is, a mely a templom korábbi ismertetőit annyit foglalkoztatta. A lőcsei templom pillérei- nek sajátságos, felemás alkotára vonatkozólag új magyarázatot ad. «Mint hogy a lőcsei templom főhajója az iglőinál jóval szélesebb, az előbbinek mestere alighanem attól tartott, hogy a hasábalakú pilléreknek megfelelő nehéz boltozat oldalnyomását a mellékhajók s ezek támasztó pillérei nem bírják ki s azért a már meglevő pillérekre az eredetileg tervezetteknel könnyebb szerkezetű boltozatokat rakatott. Ez utóbbiakat könnyűségüknel fogva magasabbra is emelhetette, miáltal a főhajó s ezzel az egész templom térhatása fokozódott. (24. köv. l.) Ez a magyarázat technikai okoknál fogva teljesen fonák. A boltozatnak magasabbra való emelésével az építő mester épen ellenkező hatást ért volna el és azt sem hihetjük, hogy kénye-kedve szerint válogathatott nehéz vagy könnyű boltozat között. Nem biztonság kedvéért emelték építés közben magasabbra a középhajót, hanem a fokozott magasság æsthetikai hatásának a kedvéért, még azon az áron is, hogy a templom ez által eredeti csarnok-templom jellegét elvesztette. Nem tartom szerencsésnek Divaldnak azt a föl- tevését sem, hogy a templom *Capella leprosorum* néven ismert mai sekrestyéje a lőcseiek első XIII. századbeli templomának szentélye volt. Nyilván az az eperjesi példa vezette félre, a melyre hivatkozik. Divalddal szemben bizvást elfogadhatjuk azt a régibb véleményt, hogy a lőcsei templom északi oldalhajó- jához épített ez a rész későbbi toldalék, csak úgy, mint a Szent György kápolna.

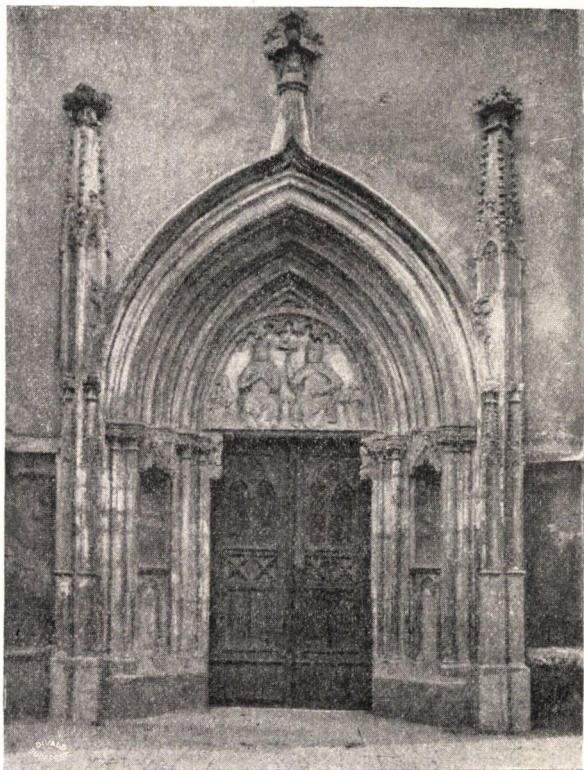
Az æsthetikai értékelés tulzáásával találkozunk ott, a hol a szerző a sekrestye piscinájának a szépségét vitatja «a szépen megfésült és kicsiszolt formák kedvelői» ellen. Már Henszlmann is pártfogásába vette ezt a rosszul komponált, aránytalan és durva kivitelű művet Merklas ítéletével szemben. Az ilyen tektonikus alkotások sikere a helyes szerkezettől, az arányok szépségétől, a formák finomságától függ. A világítás véletlen pillanata talán «mesés fény- és árnyjátékot» varázsol a fényképező gép lemezére, de csak elfogultság láthat a kontár elnagyolásban művészi szándékot.

A lőcsei Szent Jakab templom ismertetéséhez csatlakozik a minoriták egykori templomának és kolostorának leírása.

A IV. fejezet élén általánosabb fejtegetéseket találunk a Szepesség közép- kori építőmestereiről, a bazilikáról és csarnoktemplomról. Divald lőcsei kőfaragó vagy építő iskolát tételez föl a csücsíves építés korában. Bizonyos, hogy az építészet emlékei kevés változatosságot tüntetnek föl. Az iglői plebánia-tem- plom főleg azért érdekes, mert megmutatja, milyen lett volna a lőcsei Szent Jakab templom belseje, ha építés közben nem térnek el az eredeti tervtől. A templom déli kapuzata (4. ábra) a szerzőt a fönnt említett lőcsei piscinára emlé- kezteti. A Szepességen szokatlanul gazdag mű, de erősen provincialis ízű. A tym- panon domborműve, a mely Mária megkoronázását ábrázolja, esetlen durvasá- gával elüt a gondosan faragott diszítványektól és szinte román jellegű. A sze-

pesolaszi plébániatemplomot, eredetileg nyilván bazilikaszerűnek tervezték, csakhogy nem voltak képesek a középhajót elég magasra emelni és így keletkezett az a forma, a hol az oldalhajók alacsonyabbak a középhajónál, külön tetővel vannak ellátva, de az ellentét mégsem eléggé határozott és a gádorfalak ablakok nélkül szűkölködnek. Ezt a templomot azért mégsem sorolhatjuk a csarnoktemplomok csoportjába. A középhajó arányain nagyon is meglátszik, hogy az eredeti tervtől kénytelen-kelletlen tértek el. Egyéb XV. századi templomok: a göllniczbányai, a kézsmárki Szent Kereszt templom, a mely-

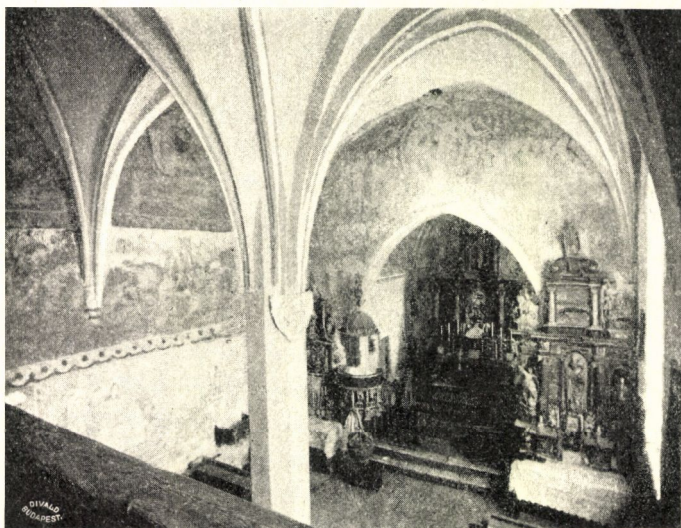
4. ábra. Az iglói templom déli kapuja.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 38. l.)

nek 1498-ban készült szép déli kapuját és annak (jelenleg vastag mészréteggel borított) szoborműveit Divald ok nélkül becsmérli, a podolini és márkusfalvi egyhajós templomok.

A könyv legérdekesebb részei közé tartozik az V. fejezet, a mely a Szepesség kisebb, csúcsíves művészetű, részben csak igen kevésbé ismert templomainak hosszú sorozatát tárgyalja. Az első helyet a deszkamennyezetes templomok foglalják el, a melyeknek ez az eleme még az ősi faépítészettel függ össze. Deszkamennyezetes templomok: a jekelfalvi, malduri, vibornyai, mátyásfalvi, alsóláposi templomok. Midőn a csúcsíves építés korában a deszkameny-

nyezetet boltozattal cserélték ki, sajátos forma keletkezett, az eredetileg egyhajós templomok belsejének két hajóra való fölosztása, a mely avval a technikai szükségességgel függ össze, hogy a boltozatot pillérekkel támogassák. Úgy látszik azonban, hogy a belső elrendezésnek ez a formája, a mely érdekes, de architektonikus szempontból épen nem tökéletes megoldás, új templomok építésénél is érvényesült. A hosszanti hajónak két részre való fölosztása élénkebb térhatást eredményez és így alkalmazhatták ott is, a hol nem érték be az egy hajó egyszerűségével, három hajó építésére pedig nem volt mód. A kéthajós csúcsíves templomok falusi typusa gyanánt Divald a zsegrait (5. ábra), városi typusa gyanánt a felkait mutatja be. Ilyenek még : a poprádi, szepesszombati, matheázi, leibiczi, menhárdi (6. ábra), szepesbélai, ó-falvi templomok, a me-

5. ábra. A zsegrai templom belseje.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 53. l.)

lyek a szóban levő forma nagy elterjedéséről tanúskodnak, míg sok más hasonló templomot a barokk építés korában átalakítottak. A daróczi kéthajós templom, a mely hajdan a kereszteseké volt, ablakkereteinek szép, csúcsíves stílusú faragványaival tűnik ki. Csak egy hajóból áll a nagyőri és görgői templom. E fejezet végén a csütörtökhelyi templom és Zápolya kápolnájának, a régi szepességi építészeti egyik gyöngyének a leírását találjuk.

«Renaissance építészeti» a fő címe az utolsó fejezetnek. Ennek elején a szerző általános történeti fejtegetést ad. A középkor és renaissance művészi gyakorlatát hasonlítja össze. Következtetései helyenkint tévesek. «Ez (a művészi egyéniség érvényesülése) az oka annak, hogy míg a középkorban, különösen az egyazon célra szolgáló épületek szinte úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egy tojás a másikhoz, addig a renaissance alkotásai sorában rendkívül nagy a változatosság.» (64. l.) Ez a mondat kellőképpen elárulja a fölfogás helytelenségét. Az sem felel meg a történeti fejlődés menetének, hogy Divald

a renaissancenak első nyomait, a melyekkel a Szepességben találkozunk, a Mátyás-féle olasz renaissanceval kapcsolja össze, holott a felső-magyarországi renaissance művek — mind az építészet, mind a szobrászat és művészi ipar terén — egészen más forrásokra vezethetők vissza, többnyire észak felé vezető

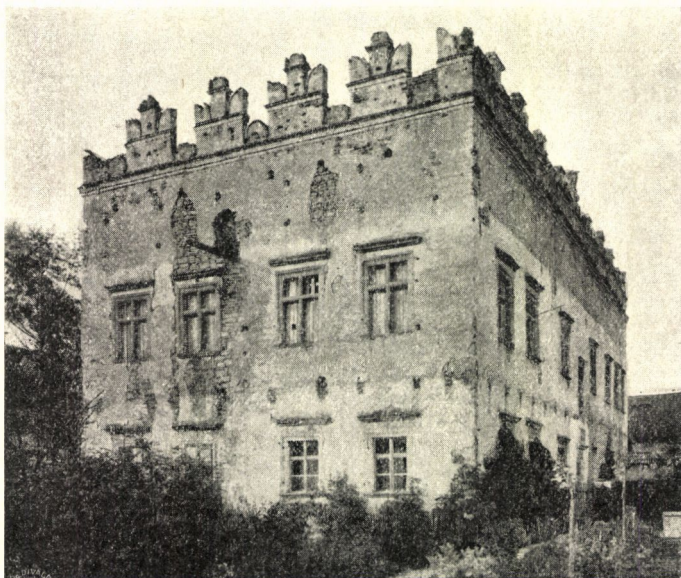

6. ábra. A menhárdi templom belseje.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 56. l.)

utak nyomán. Erről tanúskodik az az 1530-ból való, renaissance stílusú ajtókeret, a mely e művészet legrégibb építészeti részlete gyanánt maradt fenn Lőcsén, továbbá Kézmárknak az ottani városházon látható faragott czímere, a mely 1542-ben készülhetett. A lőcsei városház és a szepesvármegyei várak, nevezetesen a szepesi, lublóí, nedeczi és márkusfalvi várak, illetőleg várromok

ismertetése után a szerző áttér azoknak az építészeti emlékeknek a felsorolására és leírására, a melyeket renaissance stílusúaknak nevez. Időrendben sorolja föl a bethlenfalvi Thurzó-féle kastélyt (1564) (7. ábra), a nagyecseri kastélyt, a kézsmárki Thököli várkastélyt, a fridmanni kastélyt, a hasonló modorban díszített városi lakóházakat Lőcsén, Szepesváralján és Szepes-Szombatban, a kézsmárki, nagyecseri, podolini, menhárdi harangtornyokat, a fridmanni, jamniki, görgői, grancs-petróczi templomok tornyait. Ezeknek az épületeknek nagy részét Divald Felső-Magyarország többi hasonló emlékével kapcsolatban már régebben ismertette.* Ez alkalommal csak azt hangsúlyozzuk, hogy az ormos pártákkal és sgraffitókkal való díszítés, a mely a szóban levő épületeknek igazán változatos,

7. ábra. A bethlenfalvi Thurzó-kastély 1564-ből.
(Lásd Szepesvármegye művészeti emlékei I. k. 74. l.)

kedves járuléka, építészeti szempontból nem nagy jelentőségű és egymagában nem elég ahhoz, hogy «felső-magyarországi renaissance építészetéről» beszélhessünk. Valójában helyi jelentőségű «építészeti sajátosság»,** a mely az alapjául szolgáló renaissance mintáktól hely és idő dolgában ugyancsak távol esett.

Felső-Magyarország művészeti emlékeinek fáradhatatlan buzgalmú kutatója ez új könyvével ismét sok tekintetben gyarapította ismereteinket. A teljesen elfelejtett építészeti művek egész sorát vezette be irodalmunkba. A könyv nagyrészt kitűnő reproductiói részint kiadatlan műveket mutatnak be, részint olyanokat, a melyeket eddig csak többé-kevésbbé fogyatékos képekből ismer-

* A felsőmagyarországi renaissance építészet. Budapest, Pátria 1900. V. ö. Arch. Ért. u. f. 420. köv. II.

** Osztr.-Magy. Monarchia, i. h. 164. I.

tünk. Nagy köszönet illeti ezért mind a szerzőt, mind a kiadó társulatot, a mely a műnek díszes alakban való megjelenését lehetségessé tette.

Mégis az a kétség merül föl, nem lett volna-e czélszerűbb, ha a szerkesztő a jelen ismertetés kezdetén említett két földolgozási mód másikával indította volna meg e vállalatot, a mely művészettörténeti irodalmunkban olyan öröndetes jelenség. A szerző nagy tárgyismereténél fogva megkaptuk volna a Szepesség építészeti emlékeinek teljes repertoriumát — ha ugyan ez esetben a szobrászati, festészeti és iparművészeti emlékek külön kötetekbe kerültek volna — hű képekkel, pontos leírásokkal, topographiai, nem chronologiai rendben és a phantastikus föltevések, ingatag alapon álló elméleti fejtegetések rovására kimerítőbb, pontosabb és megbízhatóbb lett volna a leíró rész. Nem lett volna történeti mű, hanem a művészettörténeti tanulmányok megbízható forrása. Igaz, hogy ez a szerző részéről önmegtagadással jár.

Dr. Éber László.

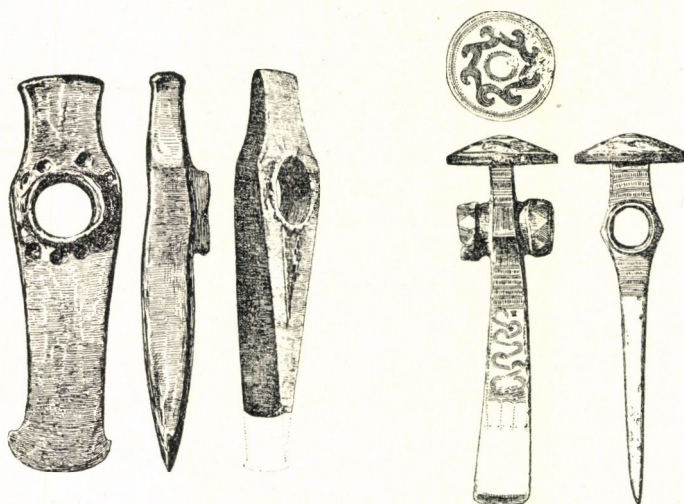
SCHLESIENS VORZEIT IN BILD UND SCHRIFT. Neue Folge IV. Band: Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Alterthümer IV. Bd. herausgegeben von Karl Masner und Hans Seger Breslau 1904. 4. r. 210. l. hat képes melléklettel és számos ábrával a szövegben. A sziléziai muzeum díszes kiadványai általános tudományos értékükön kívül hazai kutatóinkra különös érdekel birnak, mert Szilézia mint szomszédos vidék az őskorban épúgy mint a történeti időkben hazánkkal érintkezésben volt és azért nem egy emlék, melyre a szép kötetben akadunk, hazai olvasóink figyelmét is érdemli. A legősibb érintkezések korából való néhány rézcsákány, melyet Seger (51. l.) helyesen magyar typusú csákányok gyanánt mutat be (1. ábra), mert nálunk nagy számmal találtattak, míg Sziléziában csak elvétve akadnak. Ugyancsak magyarhoni idom gyanánt mutat be szerző (52.) egy vonalas ékítményekkel gazdagon díszített korongos végű bronzcsákányt Gleinauból (2. ábra). Ilyenfajta csákányt Sziléziából egészben hármat ismernek, a három közül egy, a rosenthali, annak idején a Bronzkor emlékei III. kötetében a 251. táblán volt közzétéve, mert alighanem úgy mint a másik két díszes harci csákány a magyar bronzkori régióból került a Kárpátokon túli vidékre. Egy délvidéki sodronyos és bronzpléhből való hengerded cista, melyet Klein Zöllnigben találtak és melyet dr. Grempler ismertet (40. l.) azért érdekelhet bennünket közelebbről, mert rokon cistákat találtak hazánkban is Kurdon (lásd Bronzkor eml. 104—106. tábla); csupán a fülek dögában van eltérés a két változat között.

A régibb középkorból való a höckerichti lelet (3. ábra). A leletet már 1831 óta őrzik Berlinben és a sírlelet népvándorlaskori gránátos ékszereivel együtt találtak egy bronzüstöt. Nálunk is régóta ismerjük, mert a N. Múzeum egész hasonló üstöt bir Czakóról* és utóbb még egyet szerzett Kaposvölgyről** (Tolna m.). Hogyha a höckerichti üst, a hogy most Eduard Krause az eredeti

* Rómer ismertette Arch. Ért. 1870 II. 290—292. Ugyanarról lásd Skythiai emlékek Magyarországon Arch. Ért. 1893. 396.

** Képét lásd Arch. Ért. 1893. 399.

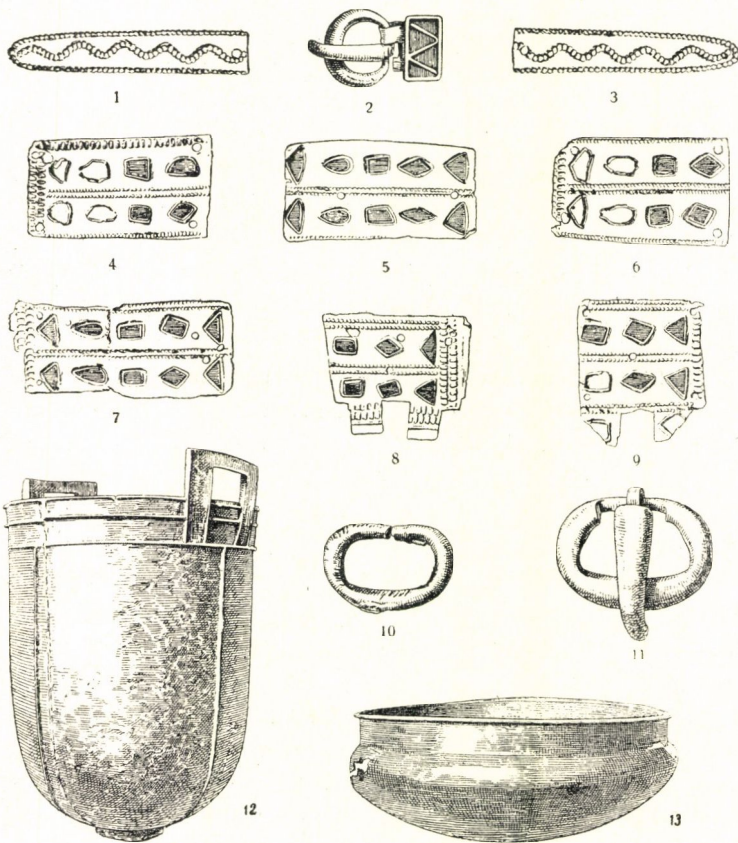

1. Őskori rézcsákányok Sziléziában
1/4 nagys.

2. Díszes bronzcsákány Sziléziában
1/4 nagys.

(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. 51. és 52. l.)

3. A höckerichti lelet a berlini Museum für Völkerkundeban.

1-9. sz. arany $\frac{2}{3}$ nagys.; 10-11. aranyozott vas $\frac{2}{3}$ nagys.; 12. bronz $\frac{1}{9}$ nagys.
13. bronz $\frac{1}{6}$ nagys.

(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. 47. l.)

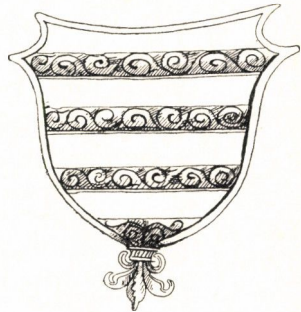

följegyzések alapján mondja, csakugyan ugyanegy sírból való, a most rajzban is közölt régibb középkori ékszerekkel, akkor ez nyomós érv volna a mellett, hogy ez az üstforma is egykorú a vele járó tárgyakkal. Azonban nem látjuk még most sem bebizonyítottanak, hogy a höckerichti lelet tárgyai szorosan ugyanegy szempont alá eső sirleletnek tekintendők, azonkívül tudtunkkal ez volna az első eset, hogy ez üstforma ily késői korbeli tárgyakkal együtt jelentkezett volna. Alakja oly szoros rokonságban van a skythák sirjaiból előkerült kisebb bronzüstökkel, hogy csak nehezen tudnánk e formának oly késői korban, milyen a Kr. u. V—VI. század, helyet juttatni; végül fölfogásunk mellett idézhető az a tény, hogy az eddig hazánkban fölásott sok ezer régibb középkorbeli sirleletben soha sem fordult elő oly régiség, mely ez üstökkel legtávolabbi rokonságban állana.

Máskép áll a dolog egy bronzpléhből trébelt lapos üsttel, melyet a höckerichti tárgyakkal együtt leltek. Most erről először kapunk ábrát (47. l. 13. sz.) Alsó része laposan kidomborodik, felső nyílása felé fala szabályos hengeridomot ölt és kihajló karimával végződik. Nem épen ilyen idomú, de lényegében igen hasonló, bár jóval nagyobb bronzüstöt találtak 1883-ban, kettőt hazánkban is egy régibb középkorbeli ú. n. sarmata sirmezőben Bölskén (Vesd ő. A régibb középkor emlékei I. k. 81. tábla) és így ennek a boroszlói évkönyvben közölt höckerichti ékszerekkel való összetartozása ellen nincs kifogásunk.

Még közelebbről érdekelhet bennünket a boroszlói muzeum mult évi fölötté becses szerzeménye, egy díszes velencei pohár, melyet mivel rajta Magyarország címere is megvan, hazai érdekű emlékek tekinthetünk és azért a nevezett boroszlói folyóirattal egyetértésben jól sikerült színes képét is közöljük, ugyanazt, mely a boroszlói évkönyvnek is ékessége. A boroszlói muzeum első igazgatója a 84—87. lapokon előleges ismertetést ad a pohárról. XV. századi velencei munkának tartja és mivel egyik oldalán a magyar pólyás címér (4. ábra) a másikon a cseh oroszlános címér ékíti I. Mátyásénak itéli. A pohár régi sziléziai család birtokában volt és azért lehetséges, hogy Mátyás király valamely sziléziai alattvalójának adta ajándékba hű szolgálatai fejében. A közlő idézi Schlawe boroszlói heraldikus megjegyzéseit a két címerről. A cseh oroszlán szerinte ósdias formájú, mely az egykorú német alakítástól elüt, azonban ez eltérés magyarázatául az olasz heraldika ismert conservativ hajlamaira utal. A magyar címér pólyáinál a vörös háttér nincs színezve, míg az ezüstpólyákon még «dömöczkölést» is mutatnak. Ezt a hibát a távoli országban dolgozó műiparos tudatlanságából származtatja, de nem lát benne okot arra, hogy a pohár régi voltát kétségbe vonja.

Föltűnő, hogy Mátyás király elhagyja ezúttal saját családi címérét, úgy véljük, hogy az nem igen hiányozhatott, hogyha a király megrendelésére készült a pohár; legvalószínűbbnek látszik, hogy a hollós címér a pohár föde-

4. Magyarország címere az I. Mátyás-féle üvegserlegen.
(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. 87. l.)

lét díszítette, mely az ily formájú poharaknak kiegészítő tartozéka volt. Szerző egyébként utal arra, hogy okmányokon és sziléziai érmeken többször hiányzik I. Mátyás király hollós címere, azonban az oroszlános és pólyás címér nem szokott elmaradni. Egyébként hazai heraldikusaink figyelmébe ajánljuk e kérdést és itt csupán még csak három más velencei színes pohárra utalunk, mely e poharat alak és díszítés dolgában megközelíti. Ilyen a bártfai poharak sora Bártfa városa címerével, mely rég megérdemelte volna a színes reprodukciót. Ezeken rajta van Bártfa városának a címere. Ezek a poharak némileg karcsúbbak, mint a Mátyás pohara, míg ennek a magassága 22.5 cm. és nyílásán átmérője 14 cm., addig a bártfai poharak megfelelő méretei Rupkovszky szerint * 28 cm. és 12 cm. Más hasonló poharat, mely néhány évvel ezelőtt Somogyvártt került elé és gr. Széchenyi Imre tulajdonában van, tett közzé Radisich Jenő ** fénynyomatú ábra kíséretében (a 42. táblán). Végül Myskovszky Viktor idéz egy olyan poharat, melynek ábráját K. Lind a bécsi műemlék bizottság 1873. évi XVIII. kötetének 302. lapján tette közzé és mely b. Rothschild Anselm gyűjteményét ékítette.

Ezt a sorozatot a külföldön, különösen olasz földön őrzött sok hasonló pohárral lehet megtoldani, de bizonyára egy sem oly fontos reánk nézve, mint a boroszlói pohár, melynek magánkézből való megmentése az adott viszonyok között a boroszlói muzeum elismerésre méltó érdeme.

Hpl.

* Lásd Bártfa középkori műemlékei 89. l. — egy ily pohár kicsi rajzát l. a 11. képes lapon.

** Magyarország történeti emlékei az ezredéves orsz. kiállításon 208. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 27-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta utolsó rendes havi ülését.

Jelen voltak: báró Forster Gyula elnöklete alatt dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál és Vásárhelyi Géza ig.-vál. tagok és husz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. Török Aurél* értekezett az emberiség legrégibb kőeszközeiről, számos emléket mutatva be az anthropologiai múzeum gyűjteményeiből.

Elnök előadónak a társulat meleg köszönetét tolmácsolva, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére Vásárhelyi Géza és Kunvári Fülöp igazgató-választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A PÉCSI VÁROSI MÚZEUM 1904-ik évi november 27-ikén a megszokott ünnepélyességekkel nyílt meg. Már megnyitása pillanatában tele volt rakva az a bérházbeli hét szoba, mely ideiglenesen céljaira szolgál és azért az intéző tényezők komoly szándéka, hogy kulturpalotában terjedelmes hajlékot szerezzenek számára. A múzeum alapjául az állam által megvett Juhász László-féle baranyamegyei régiséggyűjtemény szolgált, melyhez a Zsolnays család, Horváth Antal és mások járultak ajándékokkal. A múzeum Marosi Arnold czist. r. főgymnasiumi tanár vezetése alatt áll.

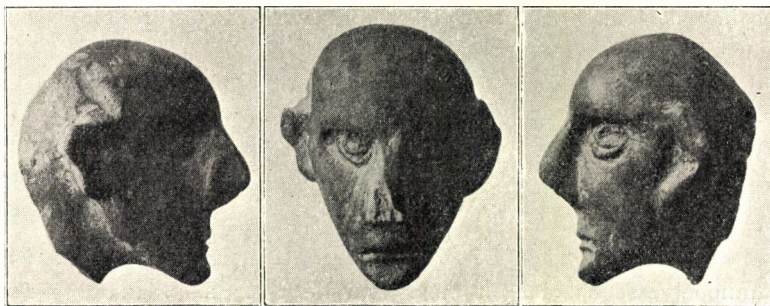
J. y.

A VERSECCI VÁROSI MÚZEUM GYARAPODÁSA 1904-ben, fennállásának tizenegyedik évében: 591 érem, 734 régiség, 152 régi irat, kép, tervrajz stb. és 175 többnyire kisebb verseczi nyomtatvány, tehát összesen 1653 darab. Az év végén a gyűjtemények állománya 19,763 db volt. A régészeti szakkönyvtár 38 művel 45 kötetben gyarapodott. A múzeum 35 vasárnapon szabad bemenet mellett nyitva volt a közönség számára; a látogatók száma volt 1206. Október 30-án, midőn a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetsége folytatólagos közgyűlését Verseczen tartotta, a múzeum régiségtárgyaiból négy helyiségben külön kiállítást rendezett, mely nov. 2-án a helybeliek számára megtekinthető volt. Ezt 624 személy látogatta.

Tanulmányozás és szerzés céljából az őr 21 kirándulást tett, mindig eredménynyel kutatóván és gyűjtővén. Legtöbbet szolgáltatott az elmúlt esztendőben és a közeli Vattina, a honnan 315 tárgyat szereztünk. A verseczi határ-

ban a Meszics-csatorna mentén lévő neolithkori őstelephez ötször rándult az őr. Az eredmény 2 kő- és 104 agyagdolog. Az utóbbiak közül megemlítendők a festett és szalagdíszes cserepek. Vattinán 7-szer fordult meg az őr. Junius- és augusztusban ásatás rendeztetett. Ezen hallstattkori telep tavaly is gazdagon jutalmazta a kutató fáradozásait. Tíz szállítmányban vettünk át 14 bronz-, 26 kő-, 16 agancs-, 4 csont- és 242 agyagdologot, összesen tehát 302 egykorú tárgyat. Ezeken kívül kaptunk még 13 más korból származó régiséget. Érdekes volt a junius havi ásatás eredménye: a felső-utca közepén kiemeltünk egy urna-«fészket», mely állott 2 urna-, 1 fazékalakú edény-, 2 tál- és ugyanannyi füles bögréből. Detta is háladatos volt. Itt van a Buchmann Alajos-féle téglavetőn egy a vattinaihoz hasonló telep, mely ötször meglátogatott. Az eredmény 18 kő-, 1 csont- és 148 agyagtárgy volt, melyek egykorúak. Ezeken kívül szereztünk még 48 tárgyat a római és népvándorlás korából. Érdekes egy kicsi emberi terracotta-szobor feje, melynek ábráját három oldalról közöl-

Őskori terracotta fejecske Dettáról a verseczi múzeumban $\frac{1}{2}$ nagys.

jük. A Német-Sztamora határának nyugati részében feltűnt őskori nyomokat megvizsgáltuk aug. 11-én és okt. 20-án. Az utóbbi alkalommal próbaásatást is rendezvén. Az Izbistyén, a Heber Jakab-féle téglavetőn, már régóta ismeretes vaskori telepről július 30-án hoztunk be 38 kő és agyagdologot. Végre Omoron július 1-én a Berzáva folyó jobb partján római épületalapfalakat konstatáltunk és ezzel sikerült a Denta vidékén már régóta keresett Potula római helység helyfekvését is megállapítani.

A megszerzett őskori leletek közül megemlítjük a következőket: Tom-pára lecsiszolt élű, nehézkes serpentin-ék a verseczi német szénaraktár melletti szőlőkből. Ajándékozta: Stein Nándor. — Vastag cserepek és 1 morzsolókő a verseczi hozlukvölgyi kőkori telepről. Ajándékozta: Stein György. — Két spirálvonaldíszes agyaggyöngy a verseczi füzesvölgyi bronzkori őstelepről. Ajándékozta: Stein Nándor. — Őskori bronztokos véső füllel. Hossza 0.133 m. Találták Komoristyén. Wittenberg Tivadar ajándéka. — Bronz karperecz vonal-díszszel a románbogsáni «kincs»-ből. Ajándékozta Michler Oszkár. — Bronz kardpengének tőfelőli töredéke. A penge «hullámvonalas» alakú. Lelhelye: Versecz vidéke. Adta: Gettmann Rezső. — Bronz törpenge, 3 dbra törve.

Hossza 0'19 m. A tövén vonaldísz és aklák. Lelhelye: Versecz vidéke. Gettmann Rezső ajándéka. — Bronz szűrőfegyver, csonka. Lelhelye: Temes-Paulis. Ajándékozta: Réday Géza. — Kelta vas vágókés, lenyesett agancshegy és kis kőkorong. Lelhelye: a verseczi Kápolnahegy északi lejtőjén volt vaskori telep. Adta: Tohr Antal. A többi szerzemény az újabb korból származik. Vannak köztük: néhány XVII. századbeli agyagedény; ezüstgyűrűk; régi délszláv ékszerrek; XVIII. századbeli pecsétlők; porcellánkorsók; harangtöredék; öntőminta, óndolgok készítésére; a szőlővenyige ültetésénél használatban volt fa-, földfúró; 35 éves kerékpár stb.

Az elmúlt esztendő történetében fontos mozzanat a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének folytatólagos közgyűlése, mely okt. 30-án Verseczen tartatott. Ezuttal az őr megismertette a vendégeket a «vattinai őstelep»-pel és az onnan származó dús leletekkel.

Ugyanekkor helyszíni szemle is folyt egy külön épület szerzése ügyében, melyben a múzeum és a könyvtár elhelyezendő volna. Ennek kapcsán október 30-án kimondta az iskolaszék, hogy a városi múzeumot és a közs. népiskolai könyvtárt, melynek jelenlegi állománya 14,209 kötet, egyesíti. Az új intézetnek a neve: «Városi múzeum és nyilvános könyvtár».

Versecz, 1905 január 26-án.

Milleker Bódog.

A BUKURESTI N. MÚZEUM ezelőtt negyedszázaddal, a méltán nagy-hírű pietroszai arany kincsen s néhány prehisztorikus tárgyon kívül őskori emlékekben s főleg római leletekben vajmi szegény vala. Boliac Cäsär, a szerkesztésében megjelent *Trompetta Carpatiloru* hasábjain közzétett lelkesítő felhívásaival és közleményeivel nagy lendületet adott ugyan az archæologiai gyűjtéseknek s egyebek, mint *Cogolinceano*, *Papasaglu*, *Butculescu* számottevő leletekkel bővíték a romániai Alföld adattárát; de a múzeum nagyobb arányu gazdagodása *Tocilescu György* egyetemi tanár működésétől s a *Dobrudzsának* Romániához csatolása óta 1879-től számítható.

A Dobrudzsa első præfectusa: *Oprean Remus* szinte meglepő érdeklődéssel karolta fel a múzeum érdekeit s a török temetőkben, falusi lakások körül szétszórt feliratos és faragványos köveket porprio motu Cüstendzsébe, az időközben tengeri fürdőként is emlegetett Constancaba, a præfecturára hordatá. Igaz, hogy ez a hivatalos burgolhoda a lelőhelyek figyelmen kívül hagyásával történt. *Tocilescu* 1879—81-ben két izben is beutazván a kerületet egyszerre valami 150 db feliratot, szobrászati, építészeti faragványt, reliefet és sarcophagot szállíthatott Bukurestbe, úgy hogy az addig számításba is alig jöhető lapidarium a Balkán vidék elsőrangú gyűjteményévé emelkedett és sok becses hadtörténelmi-, topographiai- és művelődéstörténelmi adattal világosítá meg. Alsó-Moesia múltját, helyhatósági szervezetét, hadi viszontagságait. Topographiai felfedezései különösen nagybecsűek s ránk nézve ez a múzeum annyival fontosabb, mert az Olt mentén, a mi déli határhavasainkon kívül le a Dunáig terjed Alsó-Daciának, illetőleg a hármass felosztás szerinti *Dacia malvensisnek* nem csupán a régóta keresett állomásait és székhelyét *Colonia malvensis*.

Nem lesz tehát érdektelen, ha az utóbbi évek alatt rohamosan megnöve-

kedett és épen hazai viszonyainkra a sok utbaigazítással szolgálható múzeumnak különösen régiségi osztályáról szerzett tapasztalatomat közlésem.

Az eredetileg a tud. egyetem nagy földszinti termére megnyitott múzeum Tociles úr ásatásai következtében annyival gyarapodott, hogy külön épületet igényel s daczára annak, hogy a falakat, folyosókat bizony a szemléltethetőség rovására ugyancsak kihasználták épen az adamklissii Tropæum *Trajaninak* a daciai-occupatio szempontjából ránk is becses tanulmány-anyagot képező hatalmas domborművek az egyetem parkjába szorultak ki.

A bukaresti múzeum tarthatatlan helyzetéért tehát a kormányt illeti a felelősség, mely még mindig vonakodik, az emlékek által Európa minden részéből oda vonzott tudósok kifakadásai daczára, megérdemelt és a tanulmányozást is lehetségesítő helyiséghez juttatni ezt a sok értékes leletet. Most igaz, hogy szuronyos katonasereg kirendelésével tanúsítják a múzeum becsét s a felett érzett nemzeti büszkeségüket; de különösen a gazdag lapidarium nyugodt tanulmányozására alkalmat nem találhat ott a szakember. A feliratok egy része befalazva, más része összezsúfoltan szorong a folyosókon s a szűk termekbe csak a becsesebb szobrászati művek és mellékletek kerülhettek.* Így aztán az eligazodás és szemlélet nem könnyű feladat s maga Tocilescu, a ki már egész könyvtárt írt össze ásatási eredményeiről, s a német, olasz, francia, angol philologusok kongresszusán elismerést aratott, télviz idején nem képes kedvencz köveivel foglalkozni.

A múzeum egyik termében állította össze Tocilescu annak az érdekes márványemléknek töredékeit, melyet 12 táblából illesztettek vala össze s melyet egy külön emlékkápolnában állíttatott volt fel Trajanus a daciai háború legvitézebb áldozatainak emlékezetére. Alkalmam vala a közetrészletek és a párkánydísz összetartozóságából is meggyőződni az összeállítás helyességéről. Így semmi kétség az olvasás helyessége felől nem lehet.

A másik sokat vitatott feliratos emléke a Municipium Tropæum Traianinak magáról a hatalmas diadalemlékről származó oltár. Ott látni a traianenses tropæenses által 115/6-ban állított emléktáblát a Kalakió Hirsovaból (*Carsium*), Hassarlik (*Cius*), Mangalia (Calliatis), Iglitza (Troesmis), Isaktsa (Novidonus), Kasapkiói és Karanasib (*Istrus*), Küstendze vagy Constantia (Tomi), alsó moesia-i állomások számos (köztük több görög) feliratával.

Különös érdekűek a mérföldmutatók a Dunamenti útvonalról Rasso, Ilanlik (Constantinus alatt 313—315), *Peledia* Tulca mellett (Septimius Severus idejéből 200-ból Ovilus Tertulus leg. pr. pr. idejében). A Pontus Euxinus mellől *Kassapkió*-ból három és u. n. (Antonius Pius királól 159 Statilius Julius aug. pr. pr.) és 162-ből M. Servilius Fabianus Maximus leg. aug. pr. pr. s egy harmadik Traianus Dacius korából. Kuesztendzséből, Aurelia-

* Lásd a többi között Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich. Inschriften aus Rumänien III. 40. Inschriften aus der Dobrudza VI. 1., VIII. 1. 248., XI. 14. XIV. 10. Inschriften aus Rakovitz Copaceni XVII. 224., 224. Neue Inschriften aus Rumänien XVII. 81., XIX. 213. Különösen pedig nagy munkájuk: „Das Monument von Adamklissi. Tropæum Traiani unter Mitwirkung von Otto Benndorf und Georg Niemann Wien 1895. Majd Gr. G. Tocilescu Leipzig 1896. S. und A. Bormann in den Verhandlungen der Philologen Versammlung zu Köln 191—200.

nus, Valentinianus, Valens és Gratianus, valamint Constantius és *Maximianus* mérföldmutatói érdekelhetik főleg a tőlünk oda látogatót.

És a mi déli Daciánk a feliratokban idáig oly hiányos és szegény, *Dacia* malvensis legbecsesebb documentumait is ez a múzeum birja. *Celeiből* különösen érdekes egy végrendelet töredéke.* Bambestiből a mi Piskinktől a *Vulkan* hágóra vivő út tahirhelyéről egy érdekes emlék, hogy 201-ben a vár elavult falai javítás alá kerültek. Drobeta-ból (Turnu-Severin) az Olt melléki Picetrából, a colonia *Romula* helyen álló *Reckából* és *Szlaveniből*, Recaviba, Rakovitza Copaceni-ből, Bivolavi, Boroncasa (Remnik alatt) *Radacanesti*, *Russanesci* Afumatri Korakalból egy sereg olyan feliratot gyűjtött össze Tocilescu fáradhatatlan kitartása, melyek a mi közelebbi tanulmányozásunknak is tárgyául kínálkoznak.**

A feliratok mellett számos fém, csonteszköz, fazekas készítmény, üveg-nemű bélyeges téglá hirdeti a római élet lüktetését a romániai Alföldről s főleg az *Al-Dunától* és a *Dobrudzsából*. Különösen ki kell emelnem a múzeum két katonai elbocsátólevelét. Mindkettő Traianus idejéből. Az egyik 99 augusztus 14-ről *Oltinából*, a másik 114-ből Tropæum Traianiából, Adamklissiből 114-ből.

Præhistoricus leletekben kevésbé gazdag a bukuresti múzeum. Ennek a szaknak alig is akad művelője itt, miután *Tocilescu* teljesen elfoglalja az ásatásaival napfényre hozott adatkészlet. A különböző lelőhelyről összehordott kőszerszámok (fejszék, szilánkok, vésők, simítók, buzogányok) alakja alig tér el a miéinktől. A legérdekesebb lelőhely Jassy közelebről *Cucuteni* Moldovában, hol szőlőtelepítés közben a nálunk Tordos, (Torma Zsófia ásatásából) *Kubin* Velem Szt. Vidről, *Pilinből* báró Nyáry Jenő leleteiről ismeretes állat-alakok (disznó, ló, kutya) mellett azon agyagbálványokat találtak, melyeket Hoernes mutatott be «Die Urgeschichte der bildenden Kunste», című munkájában. A Tordoson az Al-Dunánál *Kubin*, Vattinánál és *Teutsch Gyula* brassói szaktársunk *erődi* (Olt melléki) a *Barczáság* északi szélén ismeretessé lett festett edények hasonmásai feltűnő nagy számban mutatkoznak *Cucuteni*-nél, melyet mindenesetre érdemes lesz *Dacia* szempontjából is megvizsgálni. A bronzkor emlékei nem nagy számúak; de reánk nézve annyiban tanulságosak, mivel a meglevők épen útjelzőül szolgálnak *Dacia* felől a *Duna* torkolata felé. A *Barczáságról* Romániába vezető tömösi hágónak már határunkon kívül eső területén az utóbbi évtized alatt villákat kezdtek építeni s ilyen munkálat közben nagyobb bronzleletre bukkantak. Kiváló darabjai ezen leletnek két torques és egy tömör markolatos bronzkard, az egész múzeum legszebb ilyenemű darabja. Valamivel alább a királyi pár kedvencz bucsalsalji, illetőleg pelesi nyaralójánál a román előkelőségek pompaszeretetével alig pár évtized alatt elévárezsolt.

Sinaja nyaralótelepről 25 darab csinos bronzszekercze, a bronzkor legfejlettebb típusából a minöket Háromszékről *Bessenyo* szolgáltatott a sepsi-

* Tocilescu Fouilles et. recherches archéologiques en Roumanie 1900. p. 188.

** U. o. p. 138.

szentgyörgyi székely múzeumnak, s a minőt *aranyból* öntve találtak 1840-ben a szintén Romániába vezető bodzai szoros bejáró kapuja előtt *Czófalva* Barátos között. Bronzneműben kevésbé gazdag a múzeum s *Mosnából* látni még pár sarlót, melyek közé már egy vas is vegyül.

A legtekintélyesebb bronzleletet *Sturdza* hg. vásárolta Erdélyből, a Maros-Ujvár közelében, néhai Pogány György hunyadmegyei főispán *La podu* (hid) nevű földterületén 1887 augusztus 27-én szántás közben felmerült s hozzávetőleg 8—10 m.-mázsára becsülhető nagy bronzkincsből. Az így *Bukurestbe* került részletben legtöbb az öntő rög és a tokos véső, valami 30-ig menő, azután a sarlóféle több nyélváltozatban, karpereczek, pár véső-, tű-, ártőredék stb. Az érintetlen példányokat szép patina vonja be, mint a nagyenyedi budapesti és gyulafehérvári múzeumba jutott többi példányt is, csak hogy sokat lesuroltak az *arany* után gyanakvó kincskeresők.

Az Erdélyből átszármazott tárgyak közül megemlítést érdemelnek még a Nagy-Enyed közelében *Remete* hegyi községből, a vasutról is látható *Pilis* mészsíkla rejtekeiből kikerült lándzsa, nyíl és hajító-dárda-féleségek gazdag és tanulságos csoportja. Az egészet megérdemelné lefényképeztetnünk.

A romániai leletek közt vannak sajátos nyílcsúcsok, látható egy hosszú keresztval-markolatú bessenyő kun (?) kard, több kengyel, zabla, középkori és újabb jelegű, továbbá török persa fegyver a XIV. századból, karabélyok, fegyverek különböző lelőhelyekről, nem annyira fejlődési sorrendben, mint inkább hadi jelvény és emlék jellegeivel két nagy táblán kiállítva.

A népvándorlaskor büszkén mutogatott remekét: a pietrosai kincset, mióta rablást kíséreltek meg ellene, hosszú és komplikált mechanismussal nyitó-csukódó aczélszekrényben őrzik, nyitás idején is katonaórt állítanak közelébe a ciceronekul szolgáló egyetemi hallgatók mellett. Még egy figyelemre méltó goth leletet tartalmaz, több sporadikus tárgy mellett a mi keleti Kárpátjaink közeléből ez a múzeum a moldovai *Bivularitól* a Szeret s a Pruth közti vidékének a mi tölgyesi szorosunkra irányuló külterületéről. Ebből egy gránátokkal ékített aranyszíjvég, 4 arany torquestőredék, 3 german jellegű aranycsatt, 3 db különböző alakú harci szekercze, csatabárd és fejsze, egy nagy vashalhorog, egy rövid vaskard La Tène jellegű vassarló, hajító dárda, nyíl-félék, mely utóbbiak a Nagy-Enyed melletti Remetéről odakerült alakoknak hasonmásai.

Kiválóan gazdag még egyházi régiségekben a múzeum s Tocilescu György éppen most fáradozik az idetartozó ciril feliratok megfejtésével és publicatiójával. Az *argyesi* híres templom falfestményeinek másolatai, a régi fejedelmeket és környezetüket feltüntető képek kortantanilag és historailag is becsesek. A mi Mátyásunk kortársa, a putnai zárdában pihenő *Nagy István*, (*Stefann Cel mare*) földig érő aranysegélyű zöld bundában, Alexandra Lapusnean, Vatile Lupu, Mircse voda Radul Petru voda stb. a XV—XVI. század történelmi alakjai szemlélhetők s környezetüket nem egyszer magyar, lengyel férfi és női díszruha ékíti. Az egyházi edények, kelyhek, tálak, tányérok, kannák, kupák közt sodrony-zománczos kehely is látható ciril felirattal, de nagyszebeni mesterre utaló kiállításban.

A síremlékek között több erdélyi szász családbelit ismerünk fel. Hic iacet prudens ac circumspectus vir Nicolaus Schalutin a XVII. századból. A modovan *Bányaváros* szász patriciusaiból C^REGOR 3 ◊ KRSCNER ◊ A ◊ D ◊ 1 ◊ 5 ◊ 7 ◊ 2 Georgius Kirschner A D 1570. Majd Johannes Wolf de Banya obiti in Domino A 1651.

Kiválóan tanulságos csoportozata a múzeumnak a régi zeneeszközök népies féleségeiből: mint lant, koboz, síp, duda, tárogató, kürtből álló gyűjtemény. A tárogatóink egyik módosulata a Pán sípjára emlékeztető ősi fuvóhangszerrel Bukurest specialitása s Tocilescu és Babes tanárok előzékenységéből a szintén messzi időkre visszautaló nemzeti eledelekkel az Ivannovits-féle restaurációban én is élvezhetém.

A múzeum országos jellegű s az utóbbi időkig a dobrudzsai ásatásokra tetemesebb segílyt élvezett, a minek nyilvánvaló hasznát mutatják a gazdag szerzemények. A mostani közoktatási miniszter takarékosági szigorosítását a múzeumi dotatio is megérzi. Értesülésem szerint ugyanis az eddigi 10 ezer frank ásatási és múzeumi segíly ötödére szállott. Igaz, hogy *Romania* katonai erőt ad *Tocilescunak* az ásatási munkálatokra, a mi nagyon sokat könnyít és pótol, s már a pontos megbízható ellenőrizés és munka szempontjából is ajánlatos példa főleg nálunk, hol az utászcsapatok sokszor önmaguk készítette sáncz és vármodelleken kénytelenek gyakorlataikat végezni. De a bukuresti múzeum egyúttal az egész királyságra kiterjedő ásatásokat is végzi; a mellett az archæologiai seminarium és tanárképezde céljait szolgálja és mint ilyen főleg könyvtári szükségleteivel alig nyerhet megfelelő kielégítést a szűkös dotatióból. Tocilescu felfedezéseivel annyi dicsőséget szerzett a román tudományosságnak, hogy törekvéseinek nem korlátozását, de nagyobb arányú támogatását érdemli.

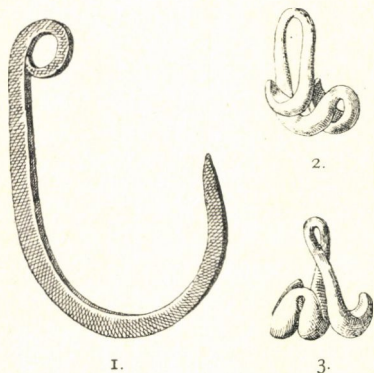
Téglás Gábor.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Dr. SÖTÉR ÁGOST, a mosonmegyei történelmi és régészeti egyesület elnöke, husz éven túl fáradhatlan munkatársunk, folyó 1905. évi januárius 2-án hosszas szenvedés után 68 éves korában jobblétre szenderült. Emlékét becses közleményei és az általa alapított magyaróvári gazdag múzeum fogják megőrizni. Nyugodjék békén!

BADACSONYI LELET: A Balaton zalai partján levő 400 méteres vulkanikus bazaltkúp a legrégibb őskorban lakott terület volt, erről tanuskod-

1.
Badacsonyi lelet $\frac{3}{4}$ nagys.

nak a szőlőmunkálatok alkalmával gyakran előforduló kő- és bronzleletek. Egész sorozat őskori tárgy került Badacsonyból gyűjteményembe, közöttük egy díszes bronztör, 2 szép szárnyas véső. Újabban földmunkálatok alkalmával a munkások bronzhorogra fűzve 2 darab őskori arany ékszert leltek, melyeket szintén sikerült gyűjteményem számára megszerezni.

A rajzban is bemutatott (1. ábra) bronzhorog lapított bronzrúdból készült, egyik vége karikában, másik horogalakra hajlik. Hossza hajlásáig 5 cm. A horoggal együtt lelt két aranyékszer gyűrűszerű arany karikájának

végei vastagodva háromszoros kigyós csavarodást mutat. A két aranyékszer (2. és 3. ábra) súlya 22 gramm. A karika része az ékszernek megfelel a kisujj vastagságának, így nincs kizárva azon feltevés, hogy mint gyűrűékszer szerepelhetett, mégis több valószínűség szól a mellett, a mennyiben a két ékszer összekapcsolható, hogy valamely öltönyrész vagy bőrvön összekapcsolására szolgált egykor. Hasonló kigyós alkotásu aranyékszer ismerek a magy. nemz. múzeum gyűjteményében* is azzal az eltéréssel, hogy az nélküli a gyűrűszerű aranykarikát, sulyban is könnyebb és inkább láncszem alakját mutatja.

Sümeg, 1905 január.

szentmártoni Darnay Kálmán.

* Hampel: A bronzkor emlékei Magyarországon. I. rész. XLVIII. tábla 5-ik ábra.

I. MÁTYÁS KIRÁLY VELENCZEI ÜVEGSERLERGE A BOROSZLÓI MÚZEUMBAN ;
term. nagys.

(Lásd Schlesiens Vorzeit etc. IV. k. II. tábl).

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ALKAMENES TANULMÁNYOK.*

(Két fénynyomatu képmelléklettel.)

I.

Az a herma, mely a mult évi pergamoni ásatások alkalmával napfényre került, nem illeszkedhetik be azon leletek büszke sorába, melyek művészi értékükkel és kiválóságukkal örvendő és elismerő csodálatot keltenek széles körökben s hamarosan népszerű emlékévé lesznek a le-tűnt görög világ nagyszerű művészetének; tudományos értéke és fon-tossága mégis igen nagy, mert a görög művészettörténet egy régen vita-tott, kuszált, homályos kérdésére új fényt derít s úgy hiszszük az ő révén ez a kérdés megérett arra, hogy végleges, kielégítő megoldását megkíséreljük.

A pergamoni ásatásoknál 1904. november 6-án a 10. számú rak-tárban** egy alul törött, fölírásos hermatörzsre akadtak, később azután megtalálták hozzá a fejet s a szakáll darabjait. Az összeillesztés, mivel lényeges alkotó rész nem hiányzott, teljes sikerrel járt. Altmann való-színű föltevése szerint a herma magasabb helyen állott s a beomlás alkalmával alázuhanva a romok alá került. A fej méretei meghaladják az életnagyságot.

A hermatörzs homloklapján ez a fölírás olvasható:

Εἰδῆσεις Ἀλκαμένεος
περικαλλές ἄγαλμα
Ἑρμῶν τὸν πρὸ πυλῶν
εἴσατο Περγάμιος

alul pedig:

Γνωθι σαυτὸν

* Irodalom: W. Altmann: Die Einzelfunde. Marmorwerke (aus Pergamon) (Mitt. des Athen. Instit. Band XXIX Zweites Heft. S. 179. — Winter: Zum Hermes des Alkamenes (ugyanott S. 208.) — Conze: Hermes Propylaios (Sitzber. der berl. Ak. 1904. III. S. 69.) — Löschke: Zur Datierung des Hermes des Alkamenes. (Jahrb. des arch. Instit. 1904. Bd. XIX. Erstes Heft. S. 22.) — Furtwängler: Zu den Tempeln der Akropolis. (Zu früheren Abhandlungen. II. Sep. Abdruck aus den Sitzber. der kgl. bayr. Ak. 1904. Heft III. S. 378.)

** Az ásatások térképét l. Athén. Mitt. Bd. XXIX. Zweites Heft. Taf. VII.

Ha a fej fölírás nélkül maradt volna ránk, akkor is abból, hogy egy határozott archaikus mű, melynek máris számos példányát ismerjük, másolatban ott állott a műkedvelő pergamoni királyok városában, csaknem biztonsággal következtethetnők, hogy valamennyi mögött egy nagyhírű eredeti műalkotás rejlik. A fölírás mindent megmond. A herma, mely az ásatásoknál előkerült, nyilván a Pausanias említette nagyhírű Hermes Propylaios, melyet Alkamenes készített és Pergamios másolt. Erről a Pergamiosról a nevével többet alig tudunk s veszteségünk nem lényeges, ha Willamowitz létezését egyáltalában kétségbe vonja, s a nevet a 3. században divatozó signum-ként magyarázza. De a derék másoló nem is érdekel bennünket. Sokkal fontosabb a szobor művészettörténeti helyének és értékének a megállapítása.

A fölírás világosan tudtunkra adja, hogy Alkamenes Hermes Propylaiosának másolatával van dolgunk. A *προ πολων* körülírást *προπόλαιος* helyett bizonyára a versmérték kívánta meg. Azok a sorok, melyekben Pausanias a Hermes Propylaiost említi, a szakférfiaknak sok fejtörést okoztak. I. 22. 8 *κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον αὐτὴν ἤδη τὴν εἰς ἀκρόπολιν Ἑρμῆν ὃν Προπόλαιον ὀνομάζουσι καὶ Χάριτας Σωκράτης ποιῆσαι τὸν Σωφρονίσκου λέγουσιν*. Sokáig nem sikerült a Hermest és a Charitákat egymástól elválasztani. Általában úgy akarták értelmezni a szöveget, hogy mindkét műnek Sokrates volt az alkotója s a legkülönbözőbb föltevésekkel próbálták igazolni Hermes és a Chariták ezen együttes ábrázolását. Benndorf szüntette meg finom, elemző tudással ezt a félreértést s kimutatta, hogy a Hermes Propylaios egészen különálló mű.*

Pausanias vándorlásai közben az Akropolis előcsarnokának a bejáratánál két művet nevez meg: Sokrates Charitáit és a Hermes Propylaiost. Az elsőnél, nyilván az előkelő névrokonság varázsa alatt megemlíti a művészt, a kiről csupán igen szórványos hireink vannak és a kinek igen csekély a jelentősége. A Hermes Propylaios alkotóját azonban elhallgatja, mert itt nem nyílt volna alkalma, hogy műveltségével dicsekedjék, a mi pedig különösen az első könyvön keresztül művében mindenütt a vezető szempont. Ha kedvelt *λόγος*-ait közbeszöheti, akkor pazarul bánik a szavakkal, de fukar és hallgatag, ha pusztán művészi emlék elé kerül. A hogy a Hermes mesterét nem említi, úgy a híres Marsyas és Apollo csoport alkotóját sem nevezi meg s Plinius nélkül csak tapogatódzásra volnánk utalva.

A pergamoni herma a konstantinápolyi ottomán muzeumba került. Ezenkívül még számos hasonló példány van belőle Európa különböző múzeumaiban szétszórva. Egyike a legjobbaknak az, melyet a mün-

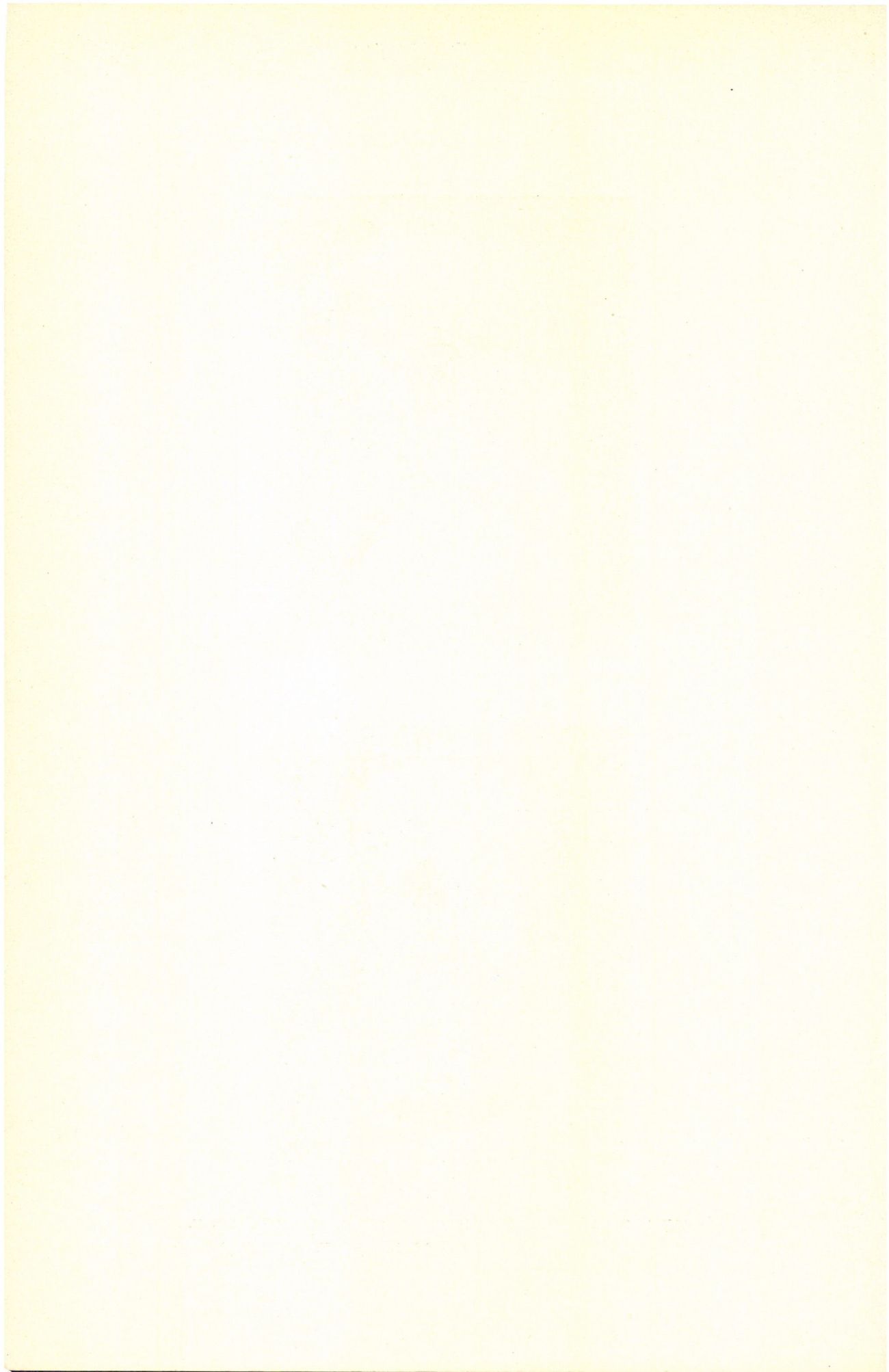
* Die Chariten des Sokrates (Arch. Zeitung XXVII S. 55.)

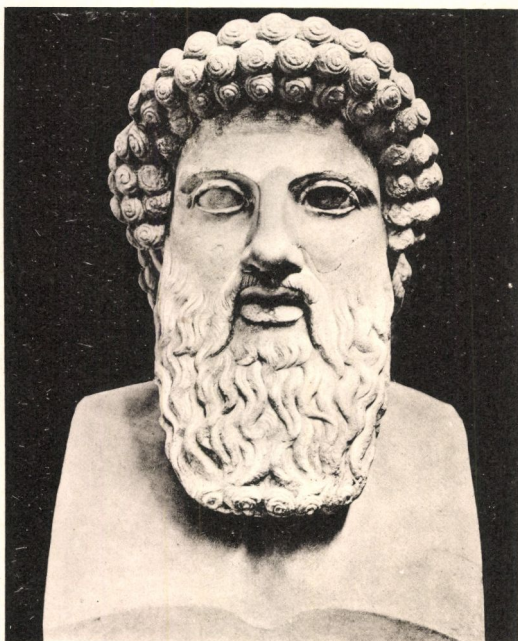
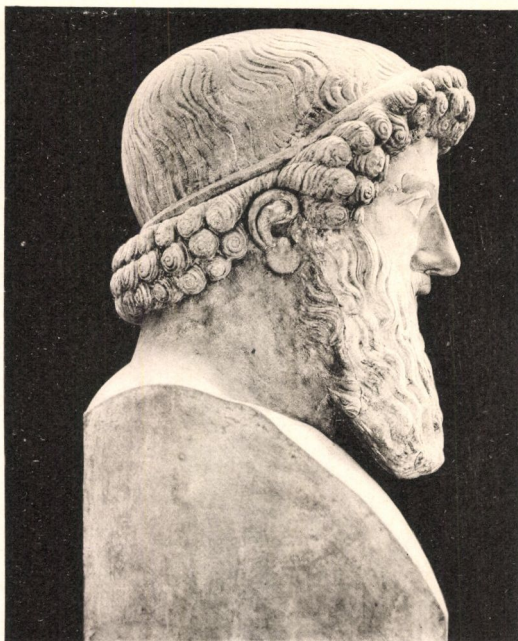

AZ ALKAMENES-FÉLE HERMES PROPYLAIOS MÁSZOLATA PERGAMOSBAN.
(Mitth. d. kais deutschen arch Instituts 1904. XXIX. köt. XIX. és XX táblája szerint.)

AZ ALKAMENES-FÉLE HERMES PROPYLAIOS MÁSOLATA A MÜNCHENI
GLYPTOTHÉKÁBAN.

(Fényképi fölvétel után.)

cheni Glypthothek őriz.* Sokkal gondosabb munka, mint a konstantinápolyi s az eredeti jellegét valószínűleg hívebben őrizte meg.** Rómában a Villa Mediciben és a Museo Chiaramontiban, továbbá Jacobsen kopenhágai gyűjteményében ugyancsak van egy-egy példány; csak hogy ezek nem oly jelentősek. Altmann a Medici példányról a következőket jegyzi meg: «A másoló az arányokban ragaszkodott az eredetihez, de a részletekben saját tetszése szerint dolgozott. Így elveszett, a mi a fejen a legjobb, a phidiasi jellem». Az első mondattal egyetértünk. A másodikat azonban csak elfogultság sugallhatta. Phidiasi jellege a fejnek nem is volt soha: ezt csak Altmann képzelte.

A fej a szakállas Hermest ábrázolja. Ez már nem az a hegyes szakállú Isten, a Hermes *σπινθώγων*, a kit oly gyakran látunk a VI. század archaikus vázáin. A telt, gazdag szakáll csaknem négyszögletes és továbbfejlődése annak a szakállalaknak, melyet a madridi Aristeion-fejen láthatunk. Az egész arcz összbenyomása erősen archaikus és stilizált. A homlokot három sorban göndör-karikás, archaikus hajfürtök fonják körül, s valami magasztos, komoly ünnepiességet adnak az egész arcznak. A homlok magas és ívelt. A szemöldök vonala alig tér el a vízszintestől s éles szög alatt fut az orrtő vonalába. A szemgöndör partja igen meredek; a szemek tágra nyíltak. A szemhéjak rendkívül húsosak, vastagok s a felső messze kiszökik az alsó szemhéj vonalán túl. Az arcz mintázásában gyengédség és életteljesség van. A fül alakja nagy; nyers természetűsége való törekvéstről tesz tanúságot. A fülczimpa széles és húsos, de nem oly hosszan lelógó, nem oly aránytalan, mint a hogy az egykorú vázákon látható. Az egész arczon életerős, nyers üdeség, frissesség árad el. Csinynek, tetszetősségnek, keresettségnek semmi nyoma. Az arczon hagyott ráspolyvonások (a müncheni példányon) s a felső szemhéj erős kiugrása mutatják, hogy a másolat jóval később keletkezett, mint az eredeti. A haj központi sugárrendszer-elrendezéssel laposan fekszik a fejen. Több élet van a szakállban, a hol a szálak hol egymásra fekszenek, hol eltolják egymást. Az egész szakáll egyetlen tömeg, de telve van mozgalmassággal. Alul a hajsálak újra karikásan meggöndörödnek, csigákba fonódnak és érdekes, hogy ezek a göndör hajcsigák itt egészen másként hatnak, mint pl. az aeginai szobron. Ott valami kedves, vonzó, tetszetős vonást adnak az arczkifejezésnek, itt ellenben csak erősítik a szigorú, hideg, ünnepi hangulatot. A fényképeken ez a benyomás talán nem annyira érezhető, de magával a szoborral szemben első pillanatban majdnem elidegenítő.

Ez a stilisztikai elemzés kétségtelenné teszi, hogy az eredeti szo-

* E példány mellékelt, első fényképét a müncheni egyetem nagy hírű tanára, Furtwängler szíveségének köszönöm, a kinek e helyütt is hálás köszönetet mondok. Dr. Hekler.

** Furtwängler: Beschreibung der Glyptothek No 200.

bormű az V. század első évtizedeiben keletkezett. Azt is megállapíthatjuk, hogy az alkotó művész nem volt valami nagyratörő, hatalmas egyéniség, a kinek szűk volt a kor kerete; úttörő munkával, nagy újításokkal nem vitte előbbre a művészetet. Lépése inkább félénk; erősebb benne a hagyományhoz való ragaszkodás, mint az előretörékvés. A Hermes fej nem valami elsőrangú művészi alkotás. Általános kedveltsége és elterjedtsége okát nem is jeles művészi volta, hanem inkább az ábrázolás tárgya magyarázza meg.

Minő viszonyban áll az elemeztük szobormű azokkal az alkotásokkal, melyeket általában az Alkamenes névvel össze szoktunk kapcsolni? Az Aphrodite ἐν κίποις,¹ a Hera Barberini,² a berlini fej, a Hephaistos, melyeket e híres művészi név hallatára rendszeren magunk elé képzeltünk, — más művészi világ gyermekei. A mi Hermesünket jócska időközre terjedő fejlődés választja el tőlük. Az eltérések oly szembe-szökők és első pillantásra is oly meggyőzők, hogy szinte fölöslegessé tesznek minden részletesebb elemzést.

Ha a fölírás mégis kétségtelenül Alkamenest említi a Hermes-mellkép szerzőjének, úgy nem marad más hátra, mint két hasonló nevű művészt fölvennünk. S ilyenformán pusztán a műemlékek szemlélete után ugyanarra az eredményre jutottunk, melyet néhány kutató már évekkel ezelőtt sejtett, de a mely kellő bizonyíték híján csupán föltevés maradt. Furtwängler³ már 1878-ban, nyomában Six⁴ és Löschke⁵ szintén két Alkamenes létezését tételezték föl. Six be sem érte a pusztá sejtéssel, és megkísérelte a fenmaradt emlékek kiosztását a két művész között. Ezt az elméleti kísérletet azonban inkább a merészen szállingózó képzelet játékanak, nyaktörő archeologiai ugrásoknak kell tekintenünk, mintsem komoly kutatás megbízható, valószínű eredményeinek. A szerző nagyon sokat fogott és keveset markolt. — Furtwängler és Löschke ujabban ismét a két Alkamenes-féle fölfogás híveivé szegődtek, de részletesebb, behatóbb vizsgálódással nézetüket még nem indokolták.

Hogy közelebb férközhessünk az idősebb Alkameneshez s egész irányát, művészetét jobban megérthessük, néhány alkotást kell keresnünk műemlékeink között, melyek a Hermessel rokonságot mutatnak. Meglepő egyezéseket tüntet föl a pergamoni Hermes azzal a fejjel, mely egy phoenikiai szárkokfág tetejéről származik⁶ s erősen emlékeztet a Harmodios fejére. Ennek a szobornak az alkotója, mint a neve is mutatja (Nesiotes) a szigetekről származott: valószínűleg parosi volt.

¹ Brunn-Bruckmann: Denkmäler No 473. Gaz. Arch. 1887 Pl. 30.

² Brunn-Bruckmann: No. 492.

³ Athen. Mitt. 1878 S. 194.

⁴ Journal of Hellenic Studies X. 1889. p. 113.

⁵ Dorpater Programm 1887.

⁶ Glyptothek Ny Carlsberge Pl. V. és VI. V. ö.: Furtwängler: Meisterwerke S. 737.

A phoenikiai szárkokfágok anyaga is parosi művészekre utal. S Furtwängler valószínű föltevése szerint az olympiai Zeus-templom ormain is parosi kőfaragók dolgoztak.* Woernicke véleményét,** melyben oly élesen kiemeli az ormok mesterének kifejezett, határozott egyéniségét, legalább is túlzottnak kell tartanunk. — A pergamoni Hermes és az olympiai oromdíszt összehasonlítására a Pausanias révén fenmaradt hagyomány is fölhív, mely szerint a keleti oromdísz Alkamenes műve. Igaz ugyan, hogy Pausanias hireit, mióta a Paionios-féle hagyomány tévedésnek bizonyult, erős kétkedéssel és bizalmatlansággal fogadjuk, de vétkes elhamarkodással nem vethetjük el, mikor épen egy új lelet okot szolgáltat reá, hogy megbízhatóságukat újra vizsgálat alá vegyük. A tudományos kutatás eddig a Paionios-féle hagyománnyal együtt az Alkamenes-hagyománynak is nyakát szegte. S ezzel eltűnt az a tátongó, kiengesztelhetetlen mélység, mely az Aphrodite ἐν κήποις s az olympiai szobrok között áthidalhatatlan daczossággal zavarta a világosság felé törekvő kutatókat. De a nagyobb világosság nem mindig nagyobb igazság.

Az olympiai szobordíszeket mi nem tekintjük egyetlen hatalmas művészi egyéniség alkotásának. Az iskola és az idő egysége az, a mit ezekkel a művekkel szemben biztosra vehetünk. Az iskola volt ez, mely a kor nagyszerű festésére támaszkodva hangulatot vitt be a szobrászatba s a test puhább mintázásával új, nagy fejlődés útjait egyengette. Ezek az újítások ennek a kornak, ennek az iskolának a szülöttei, nem pedig egy rendkívüli művészi elme teremtményei. Az iskolás munka íze tényleg folyton kísért, mikor az olympiai múzeumban az eredeti művet tanulmányozzuk. A kentaurok szakállalkotása meglepő hasonlóságot árul el a mi Hermesünk szakállával. Ugyanaz a szálakra bomló, eleven, megtorlódó és egymásra fekvő hajtömeg itt is, — ott is. S ezzel alapot nyer a föltevés, hogy az idősebb Alkamenes szintén dolgozott az olympiai Zeus-templom ormain, talán mint a legtehetségesebb képfaragók egyike, a kik Parosból Olympiába költöztek. Valószínűleg Lemnosban született, mint a hagyomány tört szárnyán felénk hozta. Később Parosban telepedett meg, tagja, sőt talán vezetője lett az ottani művészi iskolának s Olympiában már jelentős része volt a Zeus-templomon végzett díszítő munkálatokban. A tervezés, a kompozíció tőle származhatott, a kivitelben ellenben már társaié volt a főszerep.

S ha mindezek alapján az idősebb Alkamenest, a kinek tevékenysége az ötödik század első évtizedeire terjed (485—455), mint művészt jellemezni akarnók, úgy azt mondhatnók: Egész jelentősége és minden alkotása csak annak az iskolának a körében érthető meg, a melyből

* Arch. Studien dem H. Brunn dargebracht. Furtwängler: Zu den olymp. Skulpturen.

** Woernicke: Olympische Beiträge (Jahrb. des arch. Inst. 1897. S. 169.)

származott s a melylyel összeforrott. Annak az iskolának a gazdag hagyománya és ihletett szelleme adja meg ennek a művészi életnek a fényét. Mint a parosi iskola legjelentősebb képviselője: híven tükrözi vissza korát és a kört, melyből kiemelkedett. A környezetnek és korának minden színét magába szívta, de az ő művészetének magaslatáról új látókör, új színek nem tárulnak a szem elé. Abban a komoly, nyugalmas hangulatban, mely a mi Hermesünkben megnyilatkozik, joggal sejthetnők az argosi művészet befolyását, melynek a hatása Athénben bizonyára ezt a művészt is érintette.¹

Forrásaink hiányos, szegényes hirei közül ezek után most már könnyebben választhatjuk ki azokat, melyek az idősebb Alkamenesre vonatkoznak. Bizonyynyal ő az, a kit Pausanias Phidias kortársának nevez s a másodrangú művészek közé sorol.² De teljesen hibás és téves volna a dicsérő, elismerő, rajongó szavakat, melyekkel Lukianos, Cicero és Valerius Maximus³ egy hasonló nevű művész alkotásainak adóznak, erre az Alkamesre vonatkoztatni. Ha ezt a megkülönböztetést megteszszük, akkor Pliniust is megértjük, mikor egyszer æmulus Phidiæ-ről, azután pedig discipulus Phidiæ-ről beszél s könnyen elvethetjük a homályosság ellen annyiszor használt tudományos mentőövet, az író hibás nyelvhasználatát. Hogy a források szavai alatt nem egy színű vér folyik, azt régen érezték a kutatók, de saját ismereteink szegényes voltát akarván palástolni, az egyszerűség kedvéért az egyik szint lassankint egészen ki akarták oltani. Csak a véletlen szerencsének köszönhetjük, hogy egy új lelet, ezt az elnémított, második művészi életet újra napfényre hozta.

Altmann, a ki a leletről legelőször beszámolt, beéri a szobor pusztaleírásával s a másolatok felsorolásával. Az Alkamenes-kérdést nem bolygatja. Conzet illeti az érdem, hogy a Hermesben először ismerte föl a Hermes Propylaiost. Azt hiszi, hogy ezzel a szoborművel biztos támaszt szereztünk, melynek segítségével az emlékek közül néhányat bizvást visszavezethetünk a mesterre, a kit Phidiashoz oly közel látunk. Nem érzi szükségét annak, hogy a két Alkamenes-föltevéshez nyuljon. De a kérdésre, hogy miként hozható összhangba a Hermes azzal a bájos modorral, melyről az Aphrodite ἐν κῆποις tanuskodik, — adós marad. Összeveti a Hermes-fej hatását a phidiaszi Zeus fejével, a mint az az elisi pénzeken reánk maradt. És nem érzi, hogy milyen bizonytalanná válik lábai alatt a talaj ezzel az összehasonlítással! Ez az összevetés vesze-

¹ Egyébként is tudjuk, hogy a párosi művészetre az argosi iskola nagy befolyást gyakorolt. V. ö. Furtwängler: Eine argivische Bronze (50. Berl. Winckelmann Progr.) S. 151.

² Paus. V. 10. 8. V. ö. Tzetz Chil. VIII. 340. ὁ Ἀλκαμένης χαλκουργός ἦν γένει νεσιώτης καὶ τῷ Φειδίᾳ σύγχρονος καὶ τοῦτο ἀντερίσας δε ὦν καὶ ἐκινδύνευσε μικροῦ θανάτῳ Φειδίας.

³ Lucianus: Imagg. 6. — Cicero: De deorum Natura I. 30. — Val. Max. VIII. 11. ext. 3.

delmes, több benne a képzelet, mint a való, hiszen a Zeus-fej arczéle csupa sérülés! És mégsem mondhatjuk találónak ezt az analógiát. Csupán erős képzelet és sok jóakarát emelheti föl a mi Hermes-fejünket arra a magaslatra, a honnan a phidiasi Zeus méltóságos jósága mindenekre alátékint.* Winter is csatlakozik ehhez a véleményhez, de az Alkamenes-kérdést is behatóbban vizsgálja. Szerinte az Athena Hephaisteia mestere, a kiben Reisch Alkamenest gyanította,** bízást a Hermesnek is lehetett alkotója. Ez ellen azonban a két szobormű összehasonlítása alapján — a styluskritika nevében tiltakoznunk kell. Eltekintve attól, hogy az Athena Hephaistiát nem is kívánjuk Alkamenes művei közé sorozni, — hisz a két szobormű között két egész művészi világ fekszik minden ellentétével, — a Hermes-fejhez sokkal jobban illik az olympiai ormok szobrainak kemény ránczverődéssel aláomló ruhája, mint a Hephaistia lágyan testhez simuló, áttört redőhullámai.

Ezekkel a nézetekkel szemben Löschke helyes érzékkel két Alkamenes nevű művészt vesz föl. Csakhogy egész tanulmánya és okoskodása a várkapu korának hibás és ezért nem megnyugtató megállapítására támaszkodik.

És ha most, vizsgálódásaink végére érve azt vesszük észre, hogy csak egy régi, finom sejtelem nyert általuk biztosabb támaszt, úgy ez csak újabb bizonyíték gyanánt járul belső meggyőződésünkhöz, melyet a sokszerű, zavaros törekvések között újra meg újra ismételnünk kell: hogy tudományunk igazi célja nem abban áll, hogy vakítón új és meglepő eredményekre vadászszunk képzeletünk gyors kopóival, hanem hogy becsületes törekvéssel igyekezzünk megteremteni irott forrásaink és műemlékeink között az oly melegen óhajtott, megnyugtató összhangot. Ebben a vágyban pezseg tudományunk legerősebb varázsa, melylyel egyéniségünket vonzza.

* Hogy a Myron és Phidas köreiben keletkezett Hermes-fejek mennyivel fejlődöttebb művészetről tanuskodnak, annak szép példája a chatsworthi herma, (Furtwängler: *Ancient sculptures at Chatsworth house* Pl. VIII., J. of H. S XXI. 1901), mely világos összefüggést mutat a British múzeumi Asklepios-fejjel. (Meisterwerke Fig. 58.) Mennyivel nemesebb vonások, minő magasztos, megtisztult felfogás! Hová tűnik mellettük a mi elfogódott, szegényes Hermesünk?! (V. ö. továbbá a pergamoni Hermest a gyönyörű Zeus-fejjel, mely phidiasi vonásokat őriz meg számunkra egy gemmán. L. Furtwängler: *Antike Gemmen*, Taf. XXXIX, 31.) Mint a Hermes-herma-fejlődés végpontját összehasonlítás végett csak megemlítjük az u. n. szakállas Theodoridas-hermát, melyet a milói Venusszal együtt találtak a francia kutatók.

** Österr. Jahreshefte 1898 I. d. Taf. III. és Amelung: *Katalog zum Vatikan* Taf. 37. No. 63. — Mi azt hisszük, hogy mikor Reisch az Athena Hephaistiát tartja egyedül valószínűséggel Alkamenes művének, akkor a művész bájos modorát, melyet a finom érzékű Lucianus oly lelkesedve magasztal — teljesen félreértette. — Csodálatos, hogy ez az egyetlen tévedés hány komoly, különben megbízható szemű kutatót csalt azóta lépre! V. ö. E. Gardner cikkét (*Journ. of hell. Studies* XIX. A head in the Disney Collection) és Jamot tanulmányát a Louvre-i Athenáról. (*Monuments grecs* II.) Ezzel szemben Furtwängler: *Meisterwerke* S. 527. — L. továbbá: *Museum der Gypsabgüsse in München* No 861—863.

II.

A ki Alkameneshez, Phidias e kiváló és kedvelt, nagyhírű tanítványához közel akar férközni, alkotó erejéről s művészetének hatásáról fogalmat akar szerezni, annak, mint a járatlan vadon vándorának, előbb el kell távolítania a torlaszokat és akadályokat, melyeket néhány túlbuzgó kutató irányt vesztett munkája útjában emelt. Forrásaink és műemlékeink szegénységét, ismereteink hézagosságát az archeologia terén valamennyien fájdalmasan érezzük s közös törekvésünk, hogy e hiányosságot lehetőleg pótoljuk. De ezt a komoly és nemes czélt aligha szolgálják méltón azok, a kik irodalmi emlékeik is hiányos megfigyeléseik törmelékeit képzeletük vakolatával összetapasztják s ilyenformán próbálnak hidat verni egy letűnt művészi világ partjai felé.

Hogy ez a megbizhatatlan, bizonytalan módszer mennyire divatos hajlandóság a mai kutatóknál és minő végzetes tévedésekre, zavarokra vezethet, annak jellemzetes példáival találkozunk, mikor gondos figyelemmel végigszemléljük azon művek sorát, melyeket Alkamenes nevével hoztak kapcsolatba és köztük meglepetve oly alkotást is látunk, melyet nemcsak a művészszel, de még az ő századával sem tudunk összeegyeztetni.

A görök művészet történetének nemcsak nagy alakjai vannak, a kik, mint Damophon, századról-századra hánykolódva, bolygó szellem gyanánt még ma sem találtak végleges nyugvóhelyet, — de jelentős és jellemzetes emlékei is léteznek, melyek hazátlanul ide-oda vándoroltak, vagy idegen tető alá kerültek. Néha valóban leküzdhetetlen nehézségek okozták a habozó bizonytalanságot, máskor azonban maguk a kutatók idéztek föl beláthatatlan bonyodalmakat, bár a megoldás szálai világosan a fölszinen uszkáltak.

Alkameneshez vezető utunkon, három tévesen elhelyezett műemlékre akadunk. Egyik a krétai Athena-szobor (Louvre) (I. ábra), a másik az ú. n. Glienecke- (vár Postdam mellett) fej, a harmadik az angol Disney-féle gyűjteményből származó Athena-fej.

Jamot a krétai Athena szoborról szóló tanulmányában* okoskodása szálait egy vékonyka irodalmi tűfokon próbálja keresztülvezetni, de mint a végére érve maga is bevallja, sikertelenül. Plinius szavaira támaszkodik,** a ki Demetriosról megemlíti, hogy «... fecit et Minervam, quae myctica apellatur...» Miután a *myctica* szónak nem vagyunk képesek értelmet adni, merész és kétélű fordulattal egyszerűen *mystica*-nak olvassa s az így módosított szöveget a szelenczére s a belőle ki-

* Monuments grecs II. — A krétai Athéna jó fényképét l. A. G. phot. Art grec. : Minerva tenant une ciste. 1832.

** N. H. XXXIV., 76.

kandikáló Erechtheus-kigyóra vonatkoztatja,¹ melyet az istennő bal kezében tartva a mellére szorít. De stilisztikai alapon mégsem meri fönntartani ezt a kapcsolatot, mert az alopekei mester, az első igazi ἀνθρωποποιός² keresetlen, egyszerű, természetutánczó³ modorához a krétai Athena távol mondára támaszkodó, eszményi felfogás felé hajló alakja mégsem talál. Jamot is érzi föltevése tarthatatlanságát s föl hagyva az irodalmi emlékekkel való játékkal szerényen beéri azzal, hogy a szobor keletkezési ideje gyanánt az ötödik század utolsó évtizedeit jelöli meg.

Reisch dr. több ízben nehéz fáradozás árán terjedelmes kísérletezésekkel próbált magának fogalmat alkotni az Athena szoborról, mely az atheni Hephaistos-templomban állott.⁴ Pausanias⁵ csak azt jegyzi meg erről az Athénáról, hogy τὸ δὲ ἄγαλμα ὁρῶν τῆς Ἀθηνᾶς γλαυκοὺς ἔχον τοὺς ὀφθαλμούς... Bizony soványka kis fényszálacska ez az utalás és semmit sem kezdhünk vele. Reisch azonban bátran nekiugrat a képzelődés sövényének s kijelenti, hogy a γλαυκοὶ ὀφθαλμοὶ «világos, bágyadtan ezüstös fényű, fehéresszürke vagy kékesszürke szem.» S hová nem kóborolt, micsoda kétes tájakra merészkedett, hogy ezt a szép jelzőcsokrot megköthesse! A magyarázat során Platon egy jelentéktelenül odavetett színmeghatározása is előkerül.

További fejtegetéseivel alapul két fölrás-töredéket vesz,⁶ melyeket kényelmes könnyedséggel az Athena Hephaistiára vonatkoztat. És most kezdődik az igazi pókháló-okoskodás! A fölrás leveleket és virágokat (ἄνθεμον, πετάλα) említ, melyekre a paizs támaszkodott.⁷ És ez

1. ábra. Krétából származó Athenafej a Louvre gyűjteményben.

(Jahreshefte des österr. Arch. Institut, 1898. 55. 1. Fig. 32 után).

¹ Az ion monda szerint, Hephaistos Athenát szerelmével üldözte s ennek az üldözö szerelemnek titokzatos gyümölcse volt: Erechtheus.

² Overbeck: Schriftquellen 902. (Lukianos).

³ Quintilianus: Instit. orat. XII. 10., 9. — Overbeck: 903.: ... fuit similitudinis, quam pulchritudinis amantior.

⁴ Österr. Ihfr. 1898. I. — Továbbá: Eranos Vindobonensis. S. 1.

⁵ I. 14., 6.

⁶ C. I. A. I. 318—319.

⁷ μισθός τοῖς ἐργασαμένοις τὸ ἄνθεμον ὑπὸ τὴν ἀσπίδα καὶ τῶν πετάλων τῶν ὕστερον προσμίσθων.

Reisch számára elég jellemzetes és biztos alap, hogy a fönmaradt Athena-szobrok között az Athena Hephaistia másolatai után kutasson. Meg is találja a levél és virág motivumát a Cherchel-féle torzón (2. ábra),* melynek talapzatán levelek és virágok közül kigyó üti föl fejét. Ez a torzó pedig vonásról-vonásra megegyezik a krétai Athéna ruhaalkotásával,

2. ábra. Athena szobor a chercheli múzeumban.

(Gauckler: Musée de Cherchel XV. tábla, 1. sz. után).

ránczverődésével. A két szobor tehát egy és ugyanazon eredetire megyen vissza s így valószínűség gyanánt gyökerezik meg a föltevés, hogy a krétai Athena-szobor feje azt a typust őrzi meg számunkra, melylyel a Cherchel-féle torzót ki kell egészítenünk. Miután az V. század utolsó évtizedeiben, az Athena Hephaistia keletkezési idején Athénben más nevesebb művész nem dolgozott, csak Alkamenes, Reisch minden habozás nélkül ennek a művésznek tulajdonítja a Hephaisteium Athenaszobrát, melyről ilyenformán a Cherchel-féle torzó és a krétai Athena segítségével fogalmat alkothatunk magunknak. Ez a meglepő és merész fölfedezés elfogulttá teszi, szeme megbízhatatlanná válik és a stylus dolgában való minden aggodalom nélkül odaillőnek találja a két szobrot Phidias köreibe, az ötödik század utolsó évtizedeibe.

Hogy fejtegetéseinek első fele az irodalmi hagyományoknak és emlékeknek micsoda keskeny kis lélekvesztőjén himbálózik s eredményeiben mennyire

híján van minden komoly értéknek, ennek bizonyítására nem is kell sok szót vesztegetnünk. Vajon megbízható utmutató és egyetlen jelenség-e a levél és virág motivuma az Athena-szobrok talapzatán? Bizonyára nem. Emlékeink között több példájával találkozunk.

De nem akarjuk Reisch föltevését azokon a pontokon támadni, a hol talán ő maga is a leggyengébbnek érzi s áttérünk stilisztikai ítéletének vizsgálatára, a hol szilárdabb talajon mozoghatott, a segéd-eszközök bőven állottak rendelkezésére s a hol a tévedés komolylyá és súlyossá válik. Vajon olyan kétségtelen, mint Reisch hiszi, hogy a

* Paul Gauckler: Musée de Cherchel Paris 1895. Pl. XIV. 1. (Blanchère: Musées et collections archéologiques de l'Algérie et de la Tunisie IV.) — V. ö. Öst. Jfte. 1898. I. Fig. 33.

Cherchel-féle torzó az ötödik század utolsó évtizedeinek terméke? Nem emelik-e föl összes stilsztikai sajátosságai tiltó szavukat ez ellen a föltevés ellen?

Hogy érvelésünk ellenőrizhető, biztos alapot nyerjen, összehasonlítás céljából kiszemelünk a negyedik század első feléből s az ötödik század második feléből egy-egy jellemző alkotást. A negyedik századból a gyönyörű drezdai Artemis-szobornak ¹ (3. ábra) azt a példányát választjuk, mely tévesen kiegészítve, idegen, rá nem illő fejjel a Borghese villában látható. ² Ruházata: a peplos s a rávetett diploidion rokon a Cherchel-féle torzóéval s a másoló munkája a ránczverődésben sokkal gondosabb, mint a drezdai szobron, így hát az összehasonlításra alkalmasabb. Az ötödik század második fele művészetének egyik legnagyobb és legjellemzetesebb emléke: az eleusisi torzó, ³ (4. ábra), mely Phidias köreihez igen közel esik s ép ezért célunknak a legjobban megfelel.

Mindazokon a szobrokon, melyeket ellenmondás nélkül Phidias körébe utalhatunk: az eleusisi torzón, az u. n. barberini Apollón, ⁴ a vatikáni Ceresen, ⁵ a capitoliumi Artemisen ⁶ a ruhaalkotás és ránczverődés egész rendszerében erősen uralkodik a stilizálás. A peplos nehéz redői széleshátú, kemény, szigorúan merev és párhuzamosan merőleges sávokban futnak alá. A pihenő láb idomai

3. ábra. A drezdai Artemis.
(Furtwängler: Masterpieces of greek Sculpture 139 Fig. után).

¹ Furtwängler: Masterpieces Fig. 139.

² Arnt-Bruckmann: Einzelverkauf 133. — Ugyanennek a torzónak még három Isis-Tyche átdolgozását ismerem: az egyik a müncheni Glyptothekben (Nr. 227, Brunn-Bruckmann Nr. 123), a másik a Louvreban van, a harmadik pedig a Somzée-gyűjteményben volt látható. (Furtwängler: Collection Somzée Pl. XVII. A becses gyűjtemény nem régen árverésre került s a műemlékei szerteszóródtak.)

³ Brunn-Bruckmann: Denkmäler No. 536.

⁴ Fw. Mpes. Fig. 34. — Fw.: Beschreibung der Glyptothek No. 211

⁵ Mpieces Fig. 35.

⁶ U. o. Fig. 36.

szinte nedvesen verődnek át a ruha szövetén; alul bokában pedig tet-szetős ivhullámrojtok vezetnek át a komoly, egyszerű, méltóságos, merő-leges redővonalak rendszerébe. Ezek a karikaránczok a bokában nem a természet, hanem a művészet alkotásai. Nem a valóság megfigyelése, de a művész gondosan kényes ízlése teremtette őket.

4. ábra. Női szobor Eleusisban. (Brunn-Bruckman 536 után).

Ezzel szemben a Cherchel torzó más felfogás előhírnöke s a ráncz-alkotás módjában a természet erősebb megfigyelésének, a valóság tér-foglalásának jelzője. A peplos redőiben nem uralkodik immár a szigo-rún merev, párhuzamos merőlegesség. A redők vonalaiban élet és vál-tozatosság lüktet. Szabadabban mozognak, eltolódnak, megtorlódnak s

ezzel a fárasztó párhuzamosság elvének hajója léket kapott. A természet ránczainak mozgalmasabb vonalvezetése veszi át a szerepet. Az a széles, lécszerű redő, mely a pihenő tédről szélesen aláhull, szintén a természet finomabb megfigyelésével függ össze. Ebben a ruhaalkotásban már bimbózik az a nemes, előkelő, bájos, nagy vonalú gazdagság, melyet azután a dresdai Artemisen pompás praxitelesi virággá fejlődve csodálunk.

De nemcsak a peplos ránczverődésre, hanem a diploidion-on keresztben átvetett keskeny aegis motivuma is közelebb hozza a Cherchel-torzót a dresdai Artemishez, melyen egész hasonlólag fut át a mellen

5. ábra. A drezdai Artemis feje.

(Furtwängler: Masterpieces of greek Sculpture Fig. 140.)

a tegezszalag. Ennek a motivumnak a nyomán mindkét szobron természetesen nyugtalan hullámokat vet a puha köpeny: a bal hónalj táján a redők sűrűn megtorlódnak, a középben pedig háromszögű öbölbe mélyednek. Csakhogy a dresdai szobor (a borghese-torzó) a Cherchel-torzó egyszerű, szegényes sejtéseit egy nagy művészi tehetség egész varázsával fejleszti tovább.

Ez a stilisztikai elemzés meggyőzhetett arról, hogy a Cherchel-torzó a phidiasi-körökben idegen és csak a negyedik században érezheti magát otthonosan. Időrendben oda való az Eiréne* és az Artemis közé, a negyedik század második negyedébe, de semmiképen sem fogad-

* V. ö. Beschr. der Glyph. No. 219.

hatjuk el Reisch nézetét, mely szerint Alkamenes Athena Hephaistiájának másolata volna. A kutató egész okoskodása a képzelet szövőszékén készült s oly stilisztikai tévedéssel szegte azt be, melyet másként nem tudunk megérteni, mint hogy a gyakran félrevezető, megbízhatatlan emlékezeti összehasonlítás alapján kapcsolta össze Alkamenessel s az ötödik századdal a Cherchel-torzót.

Ezek az ingoványos tájakon Reischnak nem egy követője akadt. Sauer¹ kalandos módszerével még tovább fűzte a tévedések sorát. Megkísérelte az egész Athena és Hephaistos-csoport visszaállítását a Cherchel-torzó és a vatikani Hephaistos-fej alapján, de nagyon csalódott, ha abban a reményben tette le a tollat, hogy az ő archæologiai szellemidézéssel határos rekonstrukciójának hívője is akad. A csoport, a mint Sauer képzeli: művészettörténeti és stilisztikai lehetetlenség.² Kárbaveszett és meddő marad mindig az olyan törekvés, mely többet akar nyújtani, mint a mit megbízható eszközökkel elérhetünk. Az ilyen kalandos, merész kísérleteket senki sem fogja a tudomány nyereségének tartani. Lennart Kjellberg czikke,³ melyben a stockholmi Athena-fejet ajánlja a Cherchel-torzó kiegészítéséül, csak tetézi a félreértéseket. Hisz ez a fejtypus is nyilván a negyedik századra vall! — A világosságra vágyók szeme előtt teljes zavarossággal elborul a látóhatár, mikor E. A. Gardner tanulmányában⁴ a krétai Athena-fejet a Disney-féle Athena fejtypus⁵ egy szép képviselőjének tekinti. Mint a typus távolabbi rokonát megemlíti a Glienecke-féle fejet. Mindhárom mögött Alkamenes művészi egyéniségét látja s ezzel Reisch föltevését ugyancsak kikanyarította. Ime, a legegyszerűbb tényeket, a legvilágosabb összefüggéseket minő gordiusi csomóvá bogozzhatja össze a kutatók túlságos buzgalma!

A ki csak néhány pillanatra egymás mellé állította a három fej gypszmását,⁶ nem kételkedhetik többé, hogy a Disney-féle fej (6. ábra) s a krétai Athena nem tartoznak össze. Ellenben igenis világos, hogy a Glienecke-fej és a Disney-fej vonásról-vonásra megegyeznek.⁷ Az arc méretei pontosan egyezők. A mi csekély eltérés van a szem és haj

¹ Bruno Sauer: Das sog. Theseion und sein plastischer Schmuck S. 238—252.

² Furtwängler szintén elveti Sauer képzeleti játékát s egy berlini gemma (Antike Gemmen I. Taf. 44, 84, II. S. 217, III. S. 346. Anm. 2) alapján gondolja a csoportot visszaállíthatónak. A Hephaistos alakja itt nagyjából megegyezik a casseli torzóval (Meisterwerke S. 129) az Athena alakja pedig — ha Furtwängler föltevése találó — éles czáfolata a Reisch-Sauer-féle hypothesiznek. — V. ö. Furtwängler: Zwei griechische Originalstatuen in Kopenhagen, S. 293. Anm. 1. (Sitzungsbericht der kön. bayrischen Akademie, 1899. Band II, Heft II.)

³ Röm. Mitt. 1899. Taf. VI.

⁴ Journal of hell. Studies XIX. S. 1—12.

⁵ U. o. Pl. I.

⁶ Kgl. Museum für Abgüsse in München No 861—863.

⁷ A Disney-féle fejen a haj hátulsó csomója, körülbelül a fültőtől kezdve s az orr kiegészítés műve. Az összehasonlításnál ezeket a részeket tehát ki kell rekeszteni.

mintázásában: az a másolók rovására esik. A Glienecke fejen a szem mélyebben és puhábban fekszik a szemgödörben, mintázásában nincs annyi éles vonal s az alsó szemhéj húspárnája nem oly duzzadt, mint a Disney-fejen. A haj mintázása a Disney-fejen gondosabb, kicsinyesebb: a mi ott nagyvonalú, puha tömeg, azt itt a másoló lelkiismeretesen szálakra bontotta. Egyébként ugyanazok a fiatalos vonások, ugyanaz a mély szenvedelmű, vágyakozó, nyugtalan, sóvár tekintet, ugyanaz a tágra nyílt ajak mind a két arczon.

6. ábra a) b) Athena feje az egykori Disney gyűjteményből.

(The Journal of hellenic studies 1899. I. tábla után).

Ez a pusztá leírás már magában messze elvezet Alkamenes világtól, az ötödik századtól. Inkább Skopas korára gondolunk, a ki először vitte be a benső, lelkettükröző vonásokat az arcba. A torzót is ösmerjük, melyhez ezek a fejek tartoznak. Hettner már 1844-ben helyes érzéssel felösmerte, hogy a firenzei és a rospigliosi torzó, a Glienecke-fej és a firenzei Athena-fej tulajdonkép egy kiváló műalkotást őriznek meg számunkra több másolatban.* Azóta Firenzében az

* A torzó egy példánya: a vatikáni Galleria Lapidariában. A fej egy példánya a vatikáni Museo Chiaramontiban. L. Amelung: Die Skulpturen des vatikanischen Museums Taf. 22. és Taf. 73. No 45. és 536. — Hettner cikkét l.: Monumenti 1844. — Hettner kiegészítésének rajzán a talapzat, a rospigliosi és firenzei példány kombinációja. A mint a rajzban látható, nem létezik. — A torzó rospigliosi fényképét l.: Arndt-Bruckmann E. V. III.

Athena-fejet ráillesztették a torzóra s ma a szemlélő friss gyönyörűséggel élvezheti a negyedik század művészetének * ezt a közvetlen, eredeti felfogású, ritka szép alkotását. (7. ábra.)

Az a «fresca giovinezza» és «virginale leggiadria», melyet Hettner

7. ábra. Athena szobra a firenzei Uffiziben.
(Furtwängler: Masterpieces of greek Sculpture
Fig. 130 után).

említ, nagyjából helyes alaphangot csendít meg, ha a szobrot hatásában jellemezni akarjuk. A serdülő szűz leányos szépsége és mély szenvedelme, az isteni gyermek fiatalos büszkesége és önbizó, tüzes harczikelve testesült itt meg egy rendkívüli művészi tehetség ihletes, szerencsés órájában. A serdülő Athéna áll előttünk fiatalos bájaival, öntudatra kelő lelke tervezgetéseivel, álmaival... Fejét büszkén hátraszegi és kissé oldalra hajtja. Sűrű hajfürtjei két oldalt gazdagon gyűrűznek elő a sisak alól. Köpenye férfiasan, hanyag nagyszerűséggel van a vállára vetve. Jobbjával lándzsájára támaszkodik. Egészen más felfogás nyilatkozik meg ebben az alkotásban, mint a mit a Phidias idejéből ismeretes Athena-szobrokon látnunk. Az Athena Lemnia a barátságos, a Parthenos a diadalmas, a Velletri (Kresilas) a békés istennő, a ki erejét vészes küzdelmekben már próbára tette, a ki lándzsáját megáztatta a gigaszok vérével, s hatalmát rette-

gik az emberek. A mi Athenánk még semmit sem tett. Mögötte nincsen semmi, a mire visszagondolhat: minden csak előtte. Révedező lelke: csupa büszke terv, csupa önértet; szíve: csupa szenvedelem, vágy és reménység.

Ez a felfogás valami egészen új, egyetlen s a rospigliosi példány

* Amelung: Führer durch die Antiken in Florenz 77. (142). S. 53. és Furtw.: Masterpieces Fig. 130.

talapzatán levő triton¹ révén belső valószínűséget nyer a föltevés, melylyel Furtwängler ezt az Athenát Skopasra vezeti vissza.² Tudjuk, hogy az alalkomenai-i Athena-szentély közelében volt egy Triton nevű patak, melynek partján, a böeotiai monda szerint, Athena született és nevelkedett. (τρίτογενεία)³ Ez a hagyomány teszi érthetővé, hogy Athena egyszerre mint fiatal leány jelenik meg a művészetben. Skopas, forrásaink tanúsága szerint az Alalkomenai szomszédságában levő Thebe számára egy ismenei márvány-Apollot készített. Igen valószínű, hogy Skopas, ezt a legendát véve alapul, Thebében vagy magában Alalkomenaiban megteremtette ezt az egészen új Athena-typust. Az alkotás még a főnmaradt másolatban is annyira friss és közvetlen hatása, hogy Skopas szenvedélyes lelkét, heves, nagy teremtő szellemét méltón képviseli.

Végleges eredménynek azonban ezt a szellemesen fölépített és nagy valószínűséggel megindokolt hypothezist sem tarthatjuk. A fej, a ruhaalkotás rendkívül erősen emlékeztet az Epidaurosban talált Lé-dára,⁴ melyet ma már a kutatók egyértelműleg Timotheos művének tartanak.⁵ Ezzel a művésszel is kell számolnunk, ha Athena-szobrunkat valamely mester nevével akarjuk ellátni. Annyi azonban kétségtelen és biztos eredmény, hogy ez az Athena a negyedik század dereka táján Skopas körében keletkezett. A közelebbi meghatározástól, addig, a míg új, szerencsés leletek biztosabb irányt nem mutatnak, inkább tartózkodunk, semhogy a kétes lehetőségek számát szaporítsuk. A Disney-fej és a Glienecke-fej a firenzei Athena-fej testvérpéldányai.

S ha ezek után fölvetjük a kérdést, hogy a kuszált föltevések és merész törekvések eredményeiből mi marad meg Alkamenes számára, a feleletünk igen rövid: semmi. De megdöntésükkel eltűnt utunkból a sok torlasz, akadály s most már majd könnyebben juthatunk el Alkamenes vonzó, érdekes művészi egyéniségéhez.

München, 1905 február havában.

Hekler Antal dr.

¹ A rispigliosi torzó talapzatán az isteni leány mellett jobbról a triton, balról pedig fatörzsön a bagoly, a szent madár. — A firenzei torzón a triton hiányzik s a bagoly a földön jelenik meg.

² Fw.: Meisterwerke S. 541.

³ Paus. IX. 33., 7.

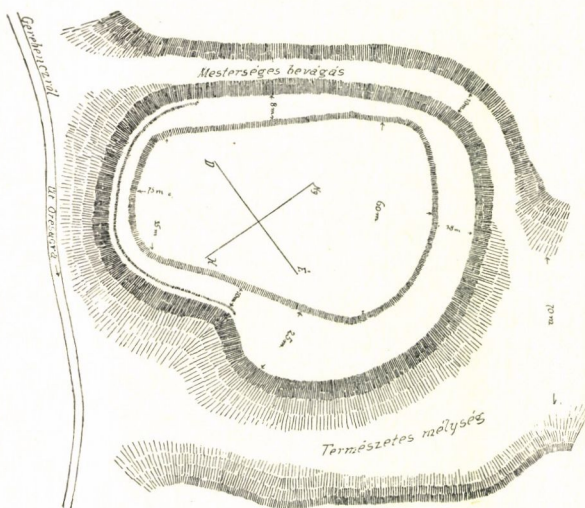
⁴ Vatikán. — Több példánya ismeretes. Egy néhány héttel ezelőtt a müncheni Glyptothekba került.

⁵ Winter: Zu den Skulpturen von Epidauros. (Ath. Mitt. 1897. S. 157. mit Taf. VI. — Amelung: Die Basis des Praxiteles S. 70—71. Úgy tudom e nézethez csatlakozott újabban Furtwängler is.

AZ ORESACI «SIDOVA» NEVŰ FÖLDVÁR.

A gerebenczi várcsoportról leereszkedve* az alatt elvonuló út észak felé mindenütt a homokhegyek lábánál egyenesen *Oresacra* vezet. Mindjárt a kezdetén egymásután két gémes kutat hagyunk el s a másodikról előre tekintve már észrevehetjük az előtérbe nyomuló homokpadok egyikéből kimetszett *Sidova* nevű vár sánczolatát. Azonban kissé odább ismét eltűnik szemeink elől, mert daczára annak, hogy a homokhegyek magasabb sorozata a *Fűrjes* (Zagorja) felé kanyarodó járási út vonalán északnyugatra fordulnak, még min-

1. ábra. Az oresáci «Sidova» nevű földvár.

dig 30—40 méter magasságú hegynyúlványok hatolnak ki az útig s oly meredek párkányzatot képeznek Oresacig, hogy a *Sidovát* csak akkor vehetjük ismét észre, a mikor közvetlenül alatta haladunk el s akkor is csak a meredek oldal sánczbarázdája s a déli levéselt oldalból látható részlet árulja el hollétét. Erről azonban alig juthatunk fel a *Sidová*-ra s azért kényelmesebb a helységig rászánnunk még az egy kilométernyi utat. Különben is munkásokat csak a faluból kaphatunk s így felkészülve s a várról közzsájon forgó néphagyományokat kitudakolva, a helységből nyugatra fordulunk a homokhegységről alálejtő fensík szélén egy kilométer a falutól a *Sidova* határrészen egyszerre magunk előtt látjuk a *Sidova* nevű várat, vagyis a *Zsidóvárt*, melyet azért mégsem a zsidók, hanem az óriások művének tartanak. Újabb időben az oláh-ság révén *Cetate*-nak is nevezik, a mi egyszerűen várat jelent. (1. ábra.)

Északról azt a széles völgyet használták fel, mely a homokmagaslatokról aláereszkedőleg a nyugati sarkot is körülfogja. Ez a völgy még alapjában is

* Lásd Arch. Ért. 1904. 397—404. l.

70 cm. szélességű s ebből elébb délre, majd nyugatra haladólag állták meg a teljesen elkülönítő sánczot. Kelet felől meredeken végződven a vár helyéül kiválasztott hegyfok, az átalakítás igen gazdaságosan vala kieszelve, a mint az alaprajz is feltűnteti.

Maga a várfok a környezetből csak észak-kelet felé válik ki élesen, de nem annyira feltűnő uralkodó pont, mint a gerebenczi *Nagy vár* vala. Ennek daczára 118 m. magasságával a keletre elterülő *Goruje liveda* berkes rét 79 méterjével szemben 39 m. magassági különbséget képvisel s így épen a támadási oldal ellen kellően fedezve volt.

A körülárkolt nyugati és déli oldalak a legszabályosabbak; míg a természetes völgyelés által fedezett északi oldal a hegyalakulás és erosionalis idomítás következtében szabálytalanabb.

Az északon és keleten 35 méternyi meredekségű oldalfalak felső negyedére nem sánczot, hanem valószínűsítően vivőlépcsőzetet vontak körül 8—10, 18—25 méter szélességben. Legszélesebb ez a párkányzat az északi (25), a nyugati (18), kelet felé egyszerű védő sáncz képezi a folytatást. Ezen a széles lépcsőzeten

2. ábra. Az oresácz Sidova kelet-nyugoti átmetszete.

3. ábra. Az oresácz Sidova dél-északi átmetszete.

tehát nagyobb őrség is mozoghatott s e célból czölöpsor védhette úgy ott, mint fenn a szintén körsáncz vagy fal nélkül álló vár udvarán a személyzetet.

A várudvar a keletre keskenyülő hegyfokon szabálytalan hosszánegyszög, melynek keleti keskenyebb homlokzata alig fél olyan szélességű (35 m.), mint a nyugati, mely 60 méterig terjed.

Hosszúsága 75 méter s így a szélesség középseresével $7640 \square$ méter térfogatot mutatván fel, elég tekintélyes haderőt fogadhatott be, főleg ha figyelembe vesszük a vár védelmével szintén használt vivó terrace kiterjedtséget is.

Bejáróját a nyugati völgyület felé birta s amarra nyugatra termékeny legelőt és termő földeket kínált a lankásan emelkedő fennsík, melyen alig fél kilométernyire a római sáncz is elvonul. Ezen a fennsíkon dél felé a Bogaremare nevű 174 m. homokmagaslatra s onnan a *Dumacia* felé a hegyéleken épen a gerebenczi várakhoz kerülhetünk át, úgy hogy ellenségeskedések idején nem a mai útvonal által képviselt irányban, hanem ezeken a magaslatokon keresztül történhetett a két szomszédos vár személyzetének érintkezése és összeköttetése.

A kelet-nyugati átmetszeten látjuk, hogy az oresac-gerebenczi járási útból megmászhatatlan 30 m. meredekség fogad a védősánczig (2. ábra). Abból 15 m. széles sánczkorona, 1 m. lejtés következik az 1 m. széles sánczba. Most 8 m. emelkedünk a várfokig. A 75 m. gypes várudvaron átjutva 8 m. lejtünk a 18 m. szélességű nyugati sánczra, melyről 20 m. meredek szolgál a 10 méter szélességben megásott védősánczhoz, mely észak felé a természetes völgycsatornába vezet.

A dél-északi átmenet a középtájon a következő: a 10 m. széles sánczból 20 m. emelkedés a 8 m. szélességű sánczlépcsőre, melyről 8 m. emelkedés vezet a vár udvarára. Ez a középtájon 55 m., nyugatra 75 méterig szélesül, keleten 35 méterig keskenyedik. A várudvaron átjutva 8 m. lejtünk a 10 m. széles sánczfokig s abból 25 m. lejtő ereszkedik a lent is 70 méter széles átmetszett völgycsatornába (3. ábra).

Az oresaci *Sidova* tehát a felsoroltak szerint a legszebben alakított hazai sánczvárak egyike. Szerencsére a szőlőművelés még nem terjesztette ki idáig romboló munkáját s mind ez ideig legelőül szolgálván, csupán a kincskeresők beavatkozását sínyli.

Úgy alakja, mint beosztása elárulja, hogy hátvédjét nyugat felé találta s védelmi irányzata ép úgy kelet felé szolgált, mint a gerebenczi várcsoportozaté. Emezekre nézve oldalvédet képezett, amennyiben a Karas átgázolásával a túloldaliak igen veszedelmesen meglephetik vala a gerebenczi várak őrségét.

A kincásók gödreiben s a sánczok falain sok durva cserepet találni, de világért sem akkora bőségben, hogy igazolhatnám Ormos Zsigmond vélekedését, ki szerint itt edénykészítő-telep létezhetett. Római téglát épenséggel nem észleltem s az összes leletek barbár kéz művei s legkivált rosszul égetett, még rosszabbul iszapolt durva cserépművekből telnek ki.

A Sidova környékén a homokhegyek felől elészivárgó vizek gazdag források alakjában kerülnek felszínre. A hagyomány szerint egyszer annyira túláradtak ezek a források, hogy víz alá került az egész vidék. A falusiak kétségbeesetten hordták a földet s minden használható anyagot. Mind hiába, a vízár csak nem apadt. Végre a falu véneinek tanácsára szalonnát dobáltak a felbuzgó forrásokba s ime az áradásnak egyszerre vége szakadt.

Téglás Gábor.

LOVAS ISTENSÉGEKNEK SZENTELT EMLÉK MAROS- PORTUSRÓL.

A régi Apulum vidéke a lovas istenségek vallásának fontos gócpontja lehetett, mert azokhoz a lovas emlékekhez, melyeket Apulumról első sorozatunkban fölemlíthettünk,* legutóbb ismét néhány pél-

* Arch. Ért. 1903, 305—365.

dány járult* és most ugyancsak e daciai főváros területéről közölhetünk egy fontos emléket. Miként a minapiakat, ezt is dr. Cserni Béla úrnak, az apulumi múzeum érdemes vezetőjének köszöni a tudomány és az itt rajzban közölt domborműves korong úgy épségével, valamint domborműves ábrázolásainál fogva különösebben érdemli figyelmünket, azért nem is vártuk be emlékeink sorának további gyarapodását, hanem mint sorozatunk 76. emlékét azonnal mutatjuk be szaktársainknak.

Lovas isteneket ábrázoló dombormű Maros-Portusról (Apulum tája). $\frac{3}{4}$ nagys.

Az emlék, mely a mint dr. Cserni Béla úrtól tudjuk, szürkés márványszerű kőből készült, gazdasági munkálatoknál került elé 1902-ben Maros-Portuson; dr. Cserni Béla úr készített róla gipszmásolatot és ez az óvatosság annál indokoltabb volt, mert az emlék magánbirtokban van. Horganyedzésünk az igen sikerült gipszmásolatot adja vissza $\frac{2}{3}$ nagyságban.

* Második sorozat Arch. Ért. 1905, 1—16.

A ki az eddig közzétett rokon emlékeket figyelmére érdemesítette, tapasztalhatta, hogy az összes emléksorozatban azok a példányok készültek legkevesebb gondnal, melyek mészkőből vagy márványból valók és körded formát mutatnak. Ilyent eddig tizet közöltünk (30—39. sz.). Legjobb volt köztük egy kolosvári korongidomú (30. sz.) és egy ószönyi tojásdadidomú példány. (31. sz.) Azok a maros-portusi korong legközvetlenebb rokonai, de ez nagyobb is, meg több tanulságos jelenetet tartalmaz és általa az egész sor több tekintetben nyer világítást.

A korong széles léczkerettel szegélyezett felső lapját harántosan és párhuzamosan futó két vízszintes egyenes lécztag három mezőre osztja. A mezők különböző nagyságúak; a legfontosabb nyilván a középső, ennek a magassága 7.5 cm., azután következik nagyságban és fontosságban az alsó mező, mely mintegy 7.4 cm. magas, legalacsonyabb a felső szelvény 3.5 cm. magassággal.

A középső mezőben látjuk az egymással szemben álló két lovast. A két lovas nem egészen egyforma, mindkettőnek az arcza ugyan szakállas, alsó és felső öltönyük is megegyezik, de a jobboldali férfi fején hegyes phrygiai sapka van, míg a baloldali lovas fődetlen fejünek látszik. Mindegyik fölemeli a mifelénk eső karját, de lándsát egyik sem fog. Hogy a jobboldali lovas fölemelt karja végén látható idomnak mi az értelme, azt még nem birtuk megállapítani.

A lovak fején és nyakán taréjszerűen föláll a sörényük; sem gyeplő, sem egyéb szíj nincs rajtuk. Mindegyik ló lábai alatt emberi alaknak tekinthető, kevéssé szabatosan tagozott idom fekszik a földön; a baloldali ember arczára látszik lapulni, a jobboldali talán hátán hever és fölemeli kezét s térdét. A két lovas lengő chlamysa fölött egy-egy emberi mellkép tölti ki a tért; a baloldali női fő lehet, talán félholddal a nyaka tövén (Luna), a jobboldalinak sugarakkal (?) szegélyezett feje van. (Sol.) A mező közepén szemközt áll egy női alak ujjas öltönyben, mely melle alatt körülövezett és földig ér; kezeit a lovak szája alá nyújtja, nyilván eteti őket. A nő előtt háromlábu asztal áll és rajta külön keskeny talapzatra rakott hal fekszik.

Az alsó szelvényen egy három alakú jelenet foglalja el a tér közepét. Szemben áll egy meztelen ifjú szétterjesztett lábakkal, kinek két szétterjesztett karját mindkét oldalról egy-egy hegyes sapkájú szakállas, zubbonyba és chlamysba öltöztetett ember mindkét kezével fogja. A középső jelenettől balra női alak áll, jobbra fordul, arcza felé emeli kezét, testét rövidebb felső és földig érő alsó öltöny borítja. A nő mögött közvetlenül üres a mező, de bal csücskében függélyesen elmesztett körded oldalú idom van, melyet alig tekinthetünk egyébnek, mint a terep jelzésére szolgáló sziklának. A csoporttól jobbra két állat egymás fölött van elhelyezve. Egyik tinónak látszik, az balra fordul és

a körlécz miatt csupán mintegy első fele fért el e téren; fölötte futó kutya(?) fordul jobbra a keret felé.

A felső szelvény közepén hosszúfűrtű férfi mellkép áll szemközt, alig lehetne biztosan tudni, hogy ez Jupiter kíván lenni, ha nem volna fölötte az ő symboluma, a sas. Bajosabb a mellképtől jobbra-balra föl-emelkedő sajátzerű idomok iránt eligazodni. Még legvalóbbszínűnek látszik, hogy igen hosszúra nyuló csuklyába bujtatott emberi fejeket ábrázolnak. E középső csoporttól balra egy háromlábú asztal mögött női alak szemközt áll, az asztalon hal fekszik és mellette hegyes sapkájú alak ül és az asztal táblája felé valamit, talán poharat emel. A középső csoporttól jobbra egy balra lépő hegyes sapkájú(?) ember balra fordultan valamit mindkét kezével fog a bal hóna alatt, talán állati czombot hord. Végül a szelvény mindegyik sarkában a lécen egy-egy női(?) mellkép áll, egyik valószínűleg Hera, a másik Minerva, Jupiterrel együtt a capitoliumi háromság.

A középső mező jelenete majdnem teljességében ugyanolyan, mint a kolosvári korongon (30. sz.), csupán másutt áll a Sol és Luna, és más a jobboldali lovas balkezének az elhelyezése; talán a lovak alatt elterülő emberek is másképp helyezkednek el. Az ottani ábrázolás fölött ezuttal az az előnyünk, hogy a középső nő egész alakja világosan mutatkozik és két kezének a gestusa is, a hogy a két lovat eteti, kétségtelen; végül az iránt sem lehet kételyünk, hogy hal fekszik a nő előtti oltáron. Valamennyi korong vagy körded kölemez (30—39. sz.) kevesebb szabatossággal, sőt többször alig fölismerhetőleg bár lényegileg megegyezően ismétli ezt a fő jelenetet, melyet ezuttal valami gondosabb rajzban kaptunk. A tiz kis táblácska alsó szelvényében ábrázolt jelenetek és idomok közül egyik-másikra szintén némi világosság származik a maros-portusi szabatosabb faragású domborművekből. A középső három alak, kik közül a két szélső a középsőn erőszakoskodik, nyilván ugyanaz, a kiről nem szólhattunk elég határozottan, mikor a kolosvári korong (30. sz.) szelvényének a középső csoportját kellett ismertetni.* Ott is nyilván küzdelem folyik, csakhogy durvább lévén a munka, a három küzdő csak elnagyoltan van ábrázolva. Előttök az előtéren ugyanaz a négylábú fordul jobbra, mint az, melyet a maros-portusi korong alsó szelvényének a jobbik csücskében láttunk. Hogy ez az állat kutya-e vagy kos — azt most sem merjük eldönteni. A kolosvári korongon a szelvény legszélén jobbra ábrázolt réteges idom alighanem ugyancsak sziklát jelent, mint itt a szelvény bal sarkában álló idom.

A négylábú állat (kutya?) még más három körded tábla szelvényén ismétlődik (31—33. sz.). A háromalakú csoport ez esetekben két-

* Arch. Ért. 1903, 333. lap.

alakuvá zsugorodott össze (31—39. sz.), de mindkét esetben a küzdelem világosan fölismerhető.

A többi kőtábla domborműveire is vet a maros-portusi korong világosságot. Rokon vele a segesvári tábla (18. sz.) főjelenete abban, hogy a lovasok fején phrygiai sapka van és hogy a lovak alatt a baloldali ember hasán, a másik oldalbeli pedig hátán fekszik; e tábla alsó mezejében ugyancsak ismétlődik a hármasalakú csoport, mely azonban oly hiányosan van kifaragva, hogy nem könnyű reáismerni.¹ A segesvári tábla felső szelvényén is nagyon határozatlan a durván kifaragott öt idom, de talán szabad bennök már most a három capitolumi istenséget és a Jupiter mellképét szegélyező két csuklyás-fejet sejteni.

Hogyha a bukaresti múzeum kőtáblácskájáról (19. sz.) közölt Antonescu-féle rajzban² meg lehet bizni, akkor az ott ábrázolt lovasok hegyesre nyuló csuklyája tanulságos lehet az ép érintett két fejre a maros-portusi korong felső szelvényén.

Egy temesmegyei kőtáblácska (20. sz.) durván kinagyolt domborképein alsó mezejének közepén a hármasalakú csoportban talán a társukra törő két férfi csoportját gyaníthatjuk. Egy carnuntumi táblán (22. sz.) a lovakat etető középső mezőbeli nő gestusa világosabb, mint a mi korongunkon; ugyanis kis négyszögű ládácskákban nyújtja a lovaknak a tápot. Más hasonlatosság a két emlék között az, hogy megvan a capitolumi háromság mindkettőn. A tordai táblán (24. sz.) a felső mezőben ismétlődik a hegyes csúcsú csuklyába burkolt szakállas fej. Az aquilejai tábla (25. sz.) alsó mezejében ugyancsak a maros-portusi felső szelvény három jelenete ismétlődik oly módon, hogy amott nem lehetett reáismerni.³ Legszielén az ifjú viszi az állati czombot(?), mellette alacsony helyen ül egy ifjú és fölemelt kezében tart valamit, odább pedig a háromlábú asztal mellett, melyen hal fekszik, áll a nő. A dunapentelei tábla (26. sz.) főjelenete⁴ meglehetősen összevág a mi korongunk főjelenetével, csupán abban látszik eltérni, hogy a bal lovas lova alatt a homlokára terített ember fölött oroszlán(?) van. Más hasonlatosságot mutat a dunapentelei mű alsó mezejének középső csoportja, mely ismét a két szembeálló férfit ábrázolja, a mint közösen megtámadják a közbenső társukat. A főjelenet eltérésekkel ismétlődik a provadie-i (bulgáriai) domborművön,⁵ ott is szerepel a két lovas és köztük a nő az előtte álló háromlábú asztallal és a lovak lábai alatt heverő emberi alakokkal. De a nő nem eteti a lovakat s az előtte álló aszta-

¹ Vesd ö. Arch. Ért. 1903. 324. l.

² Arch. Ért. 1903. 325. l.

³ Vesd ö. a leírást Arch. Ért. 1903. 330. l.

⁴ Vesd ö. Arch. Ért. 1903. 331.

⁵ 71. sz. Arch. Ért. 1905. 9. l.

lon nem hal fekszik, továbbá a baloldali lovas lovának teste alatt kis oroszlán guggol a letepert emberen.

Végül a fémtáblácskák, az ólomkorongok és a metszett kövek ábrázolásaihoz való viszonyt is kell tekintetbe vennünk.

A klagenfurti rézlemezen (40. sz.) megvan a három főalak és a bal lovas alatt a fekvő ember, és megvan Luna és Sol, de részleteiben eltér az ábrázolás; az asztal és a hal az alsó mezőbe jutott.¹ A bucaresti fémtáblán (41. sz.) is megvan a három főalak, phrygiai sapka van a lovasok fején és a középső nő kezeit a lovak szája alá nyújtja, a baloldali lovas alatt letepert ember fekszik. Sol sugárkoronás feje és Lunának a holdja van a háttérben és az oromban ismétlődnek, mint mellképek. Az állatok közül a legalsó sávban jobbra fordul a baloldali a kutya(?) és a sáv másik végén balra fordul a tinó(?).

A dunapentelei ólomtáblácskán és legközelebbi analogiáin (43—45. sz.)² a második sorban szerepel az álló nő s a két lovas, a lovasok fején phrygiai sapka, csak a jobboldali lovas alatt van letepert ember, a másik alatt hal fekszik; a nő és a lovasoknak más a gestusuk. A háromlábú asztal a rajta fekvő hallal a legalsó sor balsarkába jutott. Egy szerbiai ólomtáblácskán és vele járó közelebbi analogiákon (46—50. sz.), ugyancsak ezekre szorítkozik a hasonlatosság,³ és ugyanezt mondhatni a túskepusztai (51. sz.), valamint a mitroviczai táblácskáról s szorosabb analogiáiról (52—55. sz.).⁴ A calmai lemezen és a vele jóformán azonos ólomtáblácskákon (56—58. sz.)⁵ a hármas csoport nagyon primitív ábrázolásokban szerepel, a lovak alatt a letepert emberek is megvannak, Luna és Sol a felső sorba jutottak, a háromlábú asztal a legalsóba, a hal az oromba.

Az ólomkorongok még zavarosabb compositióiban valamivel több oly mozzanat van, mely a maros-portusi korong ábrázolásaira emlékeztet. Az aquincumi korongon (59. sz.) a két lovas megvan s a közepett álló nőnek is legalább nyoma látszik; megvan a lovak alatt a két letepert alak, ott van a felső sorban Sol és Luna, mint erősen kiemelt alakok, ugyancsak megvan a háromlábú asztal és tőle távol a korong másik szélén a bal és végül a legalsó téren a kutya(?). A zágrábi korongon (60. sz.) a hármas csoport és alattuk a két letepert alak megvan; a nő a lovakat eteti, a sörényük ép oly tüskésen föláll, mint a maros-portusi korongon; megvan Sol és Luna mellképe, Sol mögött ott van a háromlábú asztal. A pozsareváczi ólomkorongon⁶ (61. sz.)

¹ Arch. Ért. 1903, 340. l.

² Arch. Ért. 1903, 341, 343—346. l.

³ Arch. Ért. 1903, 346—348. l.

⁴ Arch. Ért. 1903, 348—352. l.

⁵ Arch. Ért. 1903, 352—354. l.

⁶ Arch. Ért. 1903, 356. l.

megvan a hármaskör alak és a két letepert ember, a felső sorban egymással szembe néz Sol és Luna mellképe, Luna mögött föltűnik a háromlábú asztal, a hal a legalsó mezőbe jutott egy oroszlán alá és a kutya (?) az alsó mező jobbik végén balra áll. A bukaresti ólomkorong compositiója (62. sz.)¹ szorosabban közelíti meg a maros-portusit. Itt ugyanis bár kúszáltan és darabosan, de megvan a hármaskör főcsoport; igaz, hogy a nő teste elmetezett torsó, de ez nyilván azért történt, mert alatta áll a háromlábú asztal és rajta fekszik a hal. A lovak lábai alatt a letepert emberi alakok is megvannak; igaz, hogy az egyik kosfejű ember formáját ölti. Megvan Sol és Luna, a négylábú állat, mely ezuttal nem kutya, a legalsó térbe jutott.

Egy körded csonka ólomlemezen (63. sz.) igen nagy arányban van a középső női alak, a háromlábú asztal és rajta a hal ábrázolva; ott van a nő válla mellett jobbra Sol, balra Luna; a két lovas közül csak a balsó maradt meg, az is összehúzódik, hogy a szűk térbe beleférjen és e lovas alatt a letepert ember is megvan valamelyes kezdetleges ábrázolásban.²

Az ólomtáblák és korongok sora újabban Sabáczról és Viminatiumból gyarapodott egy-egy példánnyal. Az előbbi 71. sz. alatt ismer tettem;³ ez ugyanazon tekintet alá esik, mint a szerbiai lemez és rokonai,⁴ nevezetesebb új mozzanat megfigyelésére nem nyújtott alkalmat. Ellenben a viminatumi ólomkorong⁵ többszörösen mutat közelebbi rokonságot a maros-portusi domborművekkel. A középső hármaskör csoport női alakja előtt megvan a háromlábú és rajta alighanem a halat kell föltételezni; a nő valószínűleg ugyancsak eteti a lovakat, mindkét ló alatt fekszik egy-egy letepert ember, megvan Sol és Luna is, ha mindjárt más helyre kerültek, a felső szelvénybe és közben ugyanazon szelvény közepén a Jupiter-féle sas emeli szárnyait. Az alsó szelvény ábráinak kúszált volta nem engedi bizton megállapítani, vajjon a balsarokból jobbra forduló négylábú kutya (?) akar-e lenni és szabad-e a szelvény másik felében látható vonalas domborulatokban a három ifjú csoportjának valamelyes megcsonkított ábrázolását föltételezni.

Végül még a bécsi üvegpaszta (65. sz.)⁶ és a két metszett kő (66—67. sz.)⁷ ábrázolásaival való kapcsolatot kell megállapítani. A bécsi kő legfelső mezejében az istennő (ezuttal ülve) eteti a két lovat. Ezuttal csupán egy ember fekszik alul, a két lovas sárkánylobogót tart.

¹ Arch. Ért. 1903, 357—358. l.

² Arch. Ért. 1903, 358—359. l.

³ Arch. Ért. 1905, 13. l.

⁴ Arch. Ért. 1903, 346—348. l.

⁵ Arch. Ért. 1905, 14—15. l.

⁶ Arch. Ért. 1903, 360—361. l.

⁷ Arch. Ért. 1903, 361—362. l.

A háromlábú asztal a második mező közepén áll, a hal külön ugyane mező jobbik terében. Az Odescalchi-féle kövön (16. sz.) az istennő eteti a két lovat, mindegyik ló alatt ember fekszik, a lovasok fején phrygiai sapka. Egy calcedonkövön (67. sz.) a középső alak ugyancsak eteti a két lovát, a lovak alatt egy-egy letepert ember fekszik, fölül Sol és Luna mellképe áll egymással szemben és közepett ezuttal röpül a sas, legalul egy balra álló négylábú állat talán megfelel a marosportusi korongon szereplő kutyának (?).

Az emlékek egész során így végig menve azt tapasztalhattuk, hogy a hármas csoport: a nő a feléje nyargaló két lovassal a közös kapocs valamennyi említett dombormű között. De ezek a lovasok s a nő sem mindig egyformák és azért az értelmezés a helyzet és jellemzés különböző volta, valamint a kíséző jelenségekhez képest változó lehet. A két ló alatti letepert egyén, és még inkább a háromlábú asztalon fekvő hal nyilvánvalóan arra az értelmezésre vezet, mely alapot nyer a kabir-legenda macedoniai változatában. A hal az abban a legendában szereplő Pompilos. A letepert egyének ugyan nem hozhatók époly szoros kapcsolatba a macedoniai legendával, de a hal oda utalván, nyilván kellett annak oly valami verziójának lenni, mely e két letepert emberi alakot magyarázza. Mi ezt a verziót nem ismerjük. E két alak magatartásában is láttunk változatosságot; gyakran az egyik még él, a másik már hanyatt fekszik, máskor mindkét alak látszik halottnak, sőt vannak esetek, mikor nem két letepert ember van, de csak egy, és van oly változat, mikor az egyik embert a Pompilos helyettesíti. Irodalmi tradíciók hiánya és a sokféle eltérés miatt az állandó értelmet, vagy ha a fölfogás idők és helyek szerint változott, az eltérő ábrázolások változó magyarázatát megadni még nem bírjuk.

Csupán azt sejtethetjük, hogy a két lovas olykor már a dioskurok jelentését vehette föl, a nélkül, hogy megszűnt volna a kabir legenda érvénye; csillagok ugyan még nincsenek a háttérben, de ott van a nap s a hold és a felső mezőben megjelenik a capitoliumi istenek háromsága, a mely ugyancsak a dioskurok római legendájában szokott szerepelni. Nem tudjuk okát adni, hogy miért áll a hosszú csücskü csuklyába rejtett két kabir-fej (?) Jupiter mellképe mellett, a hogy az abban a mezőben ténykedő három alak által végzett szertartásról sem tudjuk, hogy mely vallásból való, a kabirok vagy a dioskurokéból. Láttuk, hogy e szertartásokat máskor is ábrázolják (15., 16. és 25. sz.) és a cselekmények a viminatumi táblácskán (15. sz.) olyképp végződnek, hogy a kos is beléjátszik, a kos-áldozat pedig a sárgafémű s az ólomtáblácskákon való állandó előfordulása (40. sz. 43—63. sz.) világosan arra utal, hogy a kabir-dioskur cultus rendes intézményei közé tartozik. A kabir-legendának azt a jelenetét, mikor a két idősebb kabir öccsét

megöli, dunakörnyéki emléken először látjuk oly világosan, mint itt az alsó szelvény közepén. Etruszk emlékekről, különösen fémtükrök fölülébe vésett rajzokból már rég ismertük ezt a viaskodást.* Ott is, úgy mint a macedoniai legenda szerint, egészben csak három kabirról van mindég szó. Az etruszk képeken némelykor a testvérgyilkosságot megelőző jelenetet is látjuk, azt, mikor a fiatal kabir nemző részét, melytől megfosztották, cystába rejtik. Vajjon szabad-e a maros-portusi emlék alsó mezejében a középső kabir szétterpesztett szárai közötti idomokat úgy magyarázni, hogy itt is jelezni kívánják, hogy az extirpatio már megtörtént? Az etruszk képen a cystába rejtést istennő végzi, vajjon a marosportusi táblán a küzdő csoporttól balra álló női alak nem-e annak az etruszk Minervának a reminiscentiája?!

A macedoniai legenda szerint hegyes sziklás tájon esik meg a testvérgyilkosság. Nem a tájt kívánja-e jelezni a balra álló meredek-falu szikla, melyet a legenda szerint az öcscsök holttestére hengerítenek a kabirok?!

Talán ugyancsak a hely színét kívánja jelezni a nyugodtan heverésző tinó, bár van eset, mikor az áldozati állatok között szerepel, mint a berlini táblácskán (17. sz.). Végül a kutyának (?) már csak azért sem lehet egészen alárendelt szerepet tulajdonítani, mert sokszor mint látuk, oly helyütt van, a hol kénytelenek vagyunk róla föltenni, hogy vagy a thrák lovas hagyományában, vagy a kabirok, avagy a dioskurok legendájában jutott neki különösebb jelentősége, miről még nem lehet kellő tudomásunk.

Látni való, hogy még oly tisztán kifaragott és kellő épségű dom-bormű is, minő a maros-portusi, a sok világosság daczára, mely belőle tökéletlenebb emlékekre árad, sok kételynek enged helyet. Ime most is csak úgy vagyunk e rejtélyes emlékek értelmével, hogy bővebb föl-világosítást csak úgy remélhetünk, hogyha emlékeink sorát még tete-mesen sikerül gyarapítani. Kérjük azért ismételten a múzeumok tisztelt vezetőit és szaktársainkat általában, értesítsenek az előttük netalán ismert rokon emlékekről és járuljanak hozzá, hogy az ókori vallások történetének egy homályos szakaszát lassan-lassan világosságra derítsük.

Budapest, n. múzeum 1905 februárius 26.

Hampel József.

* Vesd ö. Daremberg-Saglio Dictionnaire: Cabir cikkben.

KOLOSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY.

Két híres tizennegyedik századi mesterünk végre megkapja azt a méltánylást hazai műtörténetünkben, melyre igényt tarthat. Terjedelmes monographiát szentel nekik Czakó Elemér, kitől az imént jelent meg mintegy mutatványul egy érdekes füzet.* Fölötte örvendetes, hogy szélesebb alapon, terjedelmes készütséggel, meleg szeretettel és apróra menő gondossággal karolja föl az érdekes themát arra hivatott író és mélyebb mederbe készül tanulmányainkat terelni, mint a hogy eddig történt.

A két jeles mester népszerűségét századunkban bizonyára az a kedvező tény is fogja fokozni, hogy az a művük — a prágai Szent György — mely szerencsésen túlélte az utóbbi öt századot, másolatban Budapesten most három helyen is megvan, a mi a kutatóknak nagyon megkönnyíti a munkájukat.**

A két kolosvári mester 1373-ban készítette ezt a szobrot. Megelőzte más három szobruk, a három szent király (Szent László, István, és Imre) álló ércszobra Nagyváradon, mely 1370-ben készült és jóval a prágai lovasszobor után, 1390-ben állították föl a művészek ugyancsak Nagyváradon Szent László lovasszobrát. Az 1370-ik évi három szoborról csupán a Miskolczy-féle naplójegyzetből van tudomásunk, a Szent László lovas szobrát is ő írta le pár szóval, apró rajzot is birunk róla, nagy volt a hire az országban, de sem a szüksézávú ismertetés, sem a kicsi vázlat nem nyújthat fogalmat a stílusáról. Elpusztult mind a négy nagyváradai mű a XVII. század folyamában. Alighanem beolvasztották, átdolgozták ágyúkká, mint annyi más régi ércszobrot. Ezt a sorsot kikerülték volna, hogyha a művészetkedvelő Rudolf császárhoz kerültek volna Prágába, mikor ez Mátyás főherczegtől 1598-ban elkérte. A Hufnagel-féle parányi rajzot, jóllehet bárdal ábrázolja Szent Lászlót, nem tartjuk elég megbízhatónak és arra alkalmasnak, hogy valamelyes fogalmat adjon az eredetiről. A rajzoló nyilván a maga korának ízlése szerint modernizálta, köntösben koronával a fején, nem fegyveresen ábrázolta, mint a hogy középkori ötvösművekről és falfestményeokről ismerjük a szentet. A magyar aranyokon szereplő Szent Lászlóról sem hihető, hogy vésnökük a váradi álló szentet vette volna mintául. Jóval korábban — pár évtizeddel előbb keletkezett ez a típus, mielőtt a kolosváriak álló szentjüket megalkották és a három apró ezüst szobrocška is, mely a három szent királyt az aacheni címerez ékszerek csúcsíves fül-

* Kolosvári Márton és György XIV. századi szobrászok, írta Czakó Elemér 1904. 8. r. 35. l.

** Gipszmásolata megvan a n. múzeumban és az orsz. iparműv. múzeumban, bronzutánzatát pedig a budai halászbástyához vezető lépcsőn állították föl.

kéiben képviseli, majdnem egy évtizeddel korábban készült, mint a nagyváradi szobrok. Miskolczy leírása, melyet igaznak tartunk, nem is illik az Aachenben őrzött clenodiumok szobrocskáira. Így tehát a négy szoborról egykori országos népszerűsége dacára, melyről az idézett műben gonddal összegyűjtött irodalmi adatok tanuskodnak, le kell mondanunk. Határozatlanul fénylenek művészetünk multjában, mint sok más letűnt remekünk. — Voltak ugyan, de még képzelünkkel sem bírjuk kivenni, hogy milyenek voltak.

Ellenben a prágai csoport túlélte a századok viharait és bár egyik-másik tekintetben kárt szenvedett, mostani mivoltában is teljes érvényű tanuság a két kolosvári mester képességéről.

Czakó szeretettel ecseteli a szobor százados viszontagságait. Munkájának ez a szakasza nagyon tanulságos. Érdekes adat a mi korunkból, hogy a mikor végre a további bajoktól megakarták menteni és a prágai székesegyházba kívánták helyezni, akadt kardinális-érsek, a ki szabadkozott e lovasszobornak a templomba vitele ellen! Mily keveset tudhat ez a kardinális Szent György nagy szerepéről a középkori egyházi ájtatosságában, arról az időről, midőn a világon szerte Szent György-egyházak keletkeztek, mikor a keresztény lovagok seregei az ő védelme alatt szövetkeztek és ezer számra keletkeztek képei és szobrai templomokban és köztereken.

A szent nem ül mindig lóháton, néha gyalog lép a sárkány elé, vagy reá rakja a lábát fejére, de sokszor paripán ül és így lőn a lovagok védnökévé (equitum patronus).

A lovagias szent még nem foglalta el az irodalomban azt a helyet, a melyre méltó, csak most gyűjtik nagyobb terjedelemben a reá vonatkozó irott és emlékszerű adatokat. A többi közt Hohenlohe Waldenburg Klodvig herczeg Zsigmondházán (Trencsén m.) készül évtizedek óta ily monographiára. Világos, hogy csupán a rokon emlékek történeti láncolatában lehet majd a prágai szobor érdeme iránt egész tárgyilagosan tájékozódni. Mert fontos kérdés, hogy mennyiben követték a kolosvári mesterek a közfelfogást és miben módosították azt egyéni képességük szerint.

Úgy látszik, hogy a Szent György-legenda, mely a régibb középkor századaiban indult meg, már a román kor festészetében és szobrászatában nyert bizonyos ikonographiai megállapodást. Hogyha a legendát megfestették vagy domborműben ábrázolták, több személynek jutott benne szereplése és több jelenetben adták elé a történetet. Azonban többször a festészetben is megtörtént, a szabad szobrászatban pedig mindig beállott az a rövidítés, mely az egész legenda főcselekményére szorította az előadást.

A főcselekmény a sárkány legyőzése; a szent ikonographiájában

ez volt a szokott jelenet, melyben a hívők szeme elé léptették. Erre a jelenetre a középkor kész mintát kapott az antik világtól, a mikor Perseus és Andromeda voltak Sanctus Georgius és Cleodolinda elődjai.

A jelenet küzdelmet ábrázolván, sohasem nélkülözhetett bizonyos drámaiságot. Alighanem épen ennek a drámai mozzanatnak köszönhető, hogy az újkor igen jeles művészei Rafael, Giorgione, Bordone, Rubens és sokan mások is szerették Szent György hőstettét ábrázolni.

A festészet Cleodolindát jóformán sohasem mellőzte, ellenben a szobrászat, kivált mikor szabad szobrokat létesített, igen gyakran. Könnyű az okát eltalálni. Majdnem leküzdhetlen nehézségekkel járt volna a nőt beléilleszteni a szabadon álló csoportba. A közfelfogás szempontjából nem is volt a nőre szükség, mert a nélkül is ösmerték a cselekményt és tudták okát. Az előadás érthetőségének a szempontjából tehát a nő ottléte vagy ott nem léte jóformán közömbös.

A cselekvény élénksége a szerint volt erősebb vagy bágyadtabb, a mint a humanistikus fölfogás vagy az egyházi szempont volt előnyben. Az egész középkoron át ez utóbbi tekintetre vetettek legtöbb súlyt. A lovag szent volt, nem egyszerűen a bátor legény merész erejével rendelkezett, de mint az isten különös oltalma alatt álló harcos ment neki a sárkánynak és azért könnyyedén küzdötte le. Herczeg Hohenlohe arra utal, hogy a küzdelem ábrázolása a régibb középkorban is, addig és ott élénkebb, a meddig s a hol az antik Perseus-motivum utóhatása megvolt. A román és csúcsíves kor ikonographiájában a cselekvény már azért is vált modorosabbá, mert a művészek a természet megfigyelésében nem voltak annyira, hogy erős mozdulatokat a valósághoz híven tudtak volna ábrázolni. Csak a mikor az anatómiai ismeretek gyarapodtak és az emberi mozgást is tudták jól megfigyelni, tehát az újkorban, érthette a Szent György csoport drámaisága az ő tetőpontját. Ekkor már az emberies fölfogás érvényesül, mely szerint a küzdelem a hősré is jár kockázattal és jelentékeny megerőltetéssel. A ki példát akar látni arra, milyen egy modern művész fölfogása e drámai harcáról, nézze meg Giorgionenek a római nemzeti képtárban őrzött Szent György-képét.* A sárkány itt a bátor ifjú méltó ellenfele, nem is könnyű a győzelme, megfeszíti teste minden izmát, lábai s karjai egyaránt közreműködnek abban, hogy a halálos dőfés mennél hevesebb legyen, melylyel hosszú lándsáját a sárkány torkába mélyíti és nemcsak a két ellenfél tör a leghevesebb mozdulatban egymás ellen, hanem megriad a ló is, fejét félelmében elfordítja a szörnytől és erősen ágaskodik.

Ilyen és hasonló igazán modern és valóban drámai compositióhoz kell mérnünk a prágai csoportot, hogy megérezzük, mily messze áll az

* Le gallerie nazionali italiane 1902. V. köt. 356. lap melletti rézlapú fénynyomat.

az erős küzdelemmel járó heves mozgástól. Itt a sárkány lehajtott szárnyal mozdulatlanul áll a sziklás talajon, még lábát sem emeli, csupán a farka tekerődzik a ló egyik szára körül és hegyes csúcsú szája érinti a hős lába végét. Ebben az ellenfélben nincs harci erő és a művészek azt sem mutatják, hogy az állat talán előbb védekezett és csak azután lett egy erős támadás áldozata. Nem úgy van; ellenkezőleg azt mutatják, hogy elég volt a szent ifjúnak a hosszú póznás dárdát egy kézzel könnyen emelve, a sárkány torkába döfni. Világos, hogy a művészek a korukban uralkodó fölfogást követték, az Isten különös oltalma alatt álló szentet láttak Szent Györgyben, a ki ezúttal az Isten oltalmával csodát művel. Nem fokozná a csoda hatását az ifjú hevesebb megerőltetése, ellenkezőleg annál nagyobb a csoda, ha az ifjú könnyű szerrel bír a nagytömegű szörnyetegen diadalmaskodni és fokozza a csoda hatását az is, ha az ifjú nem erős, törzsökös legény, de gyöngé csípőjű, finom lovag, a milyennek ők ábrázolták.

A prágai compositio megítélésében tehát legyünk tisztában azzal, hogy benne nem erős drámaiságra törekedtek a művészek, de teljesen összhangban saját koruk naiv hitű fölfogásával alkották meg a szentjüket.

És a mint tőlük a hős erőlködését nem kívánhatjuk és beérhetjük a ló mozdulatainak az élénkségével, úgy még kevésbé lehet tőlük azt várni, hogy az ifjú lelki élete a helyzettel összhangzatos módon nyilvánuljon. Némelyek az ifjú arczán mutatkozó mély redőkben vélték a helyzet komoly voltának a kifejezését észlelhetni. De miért lássunk a redőkben komoly megerőltetést, mikor az nem is volna összhangban az ő actiojának a lanyhaságával!

A harczosnak még nem szabad a mozgása, mozgása meg van kötve, úgy a hogy az antik művészet archaikus korában sem látunk még szabad mozgást; meg volt kötve a hieratikus fölfogás által és megköté a művészt a saját járatlansága. Talán szabad a Hufnagel kis vázlatára is utalni, mely Szent Lászlót teljes nyugalomban ábrázolja. Vajjon nem ábrázolták volna-e heves mozdulatban ezt a lovagias nemzeti szentet, kinek legendájában ugyancsak egy hajadon megmentése egyik fő mozzanat, ha nem kötötte volna meg kezüket az a kettős békó?!

A művészi megkötöttség más tekintetben is észlelhető. A ki figyelmesen nézi a csoportot, csakhamar azt fogja tapasztalni, hogy csupán az egyik hosszoldaláról kapni kielégítő képet. A csoport háttért kíván, olyat, mely arra inti a nézőt, hogy csupán onnan tekintse, a hol minden együtt van a mi legfontosabb, a lovas előrésze, a ló feje s a sárkány. Ezt az egyoldalúságot indokolhatta a csoport eredeti helye, egy falfülke vagy egyéb zárt tér, miről most nincs tudomásunk. De lehet e domború műhöz közeljáró hatásnak más oka is: az, hogy a művészek

még nem ismerték 1373-ban szabad fölállításra szánt csoport követelményeit.

Hajlandó vagyok ezt a lehetőséget föltételezni, mert több mindenféle ezen a csoporton mutatja, hogy az ő mesterei más művészeti foglalkozás köréből léptek a nagy szobrászat föladatai elé és alighanem ez a compositio is kész rajz után készült. Nem állítom, hogy apjuk készítette nekik a rajzot; elég tudnunk, hogy apjuk festő volt és nyilván tőlük kapták első művészi nevelésüket. Utóbb a hajlamuk az ötvösség körébe vezethette őket.

Úgy a képírásban, valamint az ötvösségben való jártasságuk nyomta reá e szobrászati csoportjukra a bélyeget. A festőminta az egyoldalú szemléletre való rendeltetésben érvényesül és a tájfestésben. Középkori és még modern képekben is Szent György cselekvényének tája sziklás vidék, a hol sziklaodukba rejtőzhetik a szárnyas hüllő és a prédául ott időző királyleány magános helyzete még meghatóbbnak tűnik. Szobrászok is tekintettel vannak néha a sziklás talajra, de a szobrászat szokása szerint nagyon kicsi jelzéssel, rövideden utalnak reá. A hogy itt a tájt jellemzik, az nem szobrász ihletéből származó ábrázolás, azt festő rajzolta ötvösművesek számára. Nem is érték be a sziklahasábok egyenkénti föltüntetésével, de a köztük lakozó kígyókkal és gyíkokkal is benépesítették, sőt bokrokat és virágokat is raktak a talajra, olyanokat, a milyenekkel a középkor festői szerették tájképeiket megtölteni és a milyeneket csupán ötvös szeretett végtelen türelmet igénylő babramunkájával mintázni.

Ki ne látná első tekintetre, hogy itt ötvösök és festők munkája előtt állunk, nem oly szobrászoké előtt, kik akár mint kőfaragók, akár mint harangöntők kezdték pályafutásukat. Sőt bátran mondhatjuk, nemcsak a sziklás talaj árulja el az ötvösstilust, de ennek a csoportnak minden porczikája, úgy az arányok és vonalak s a mintázás módja mint a díszítés és különösen a részleteknek legaprólékosabb kidolgozása vall ötvösmunkásokra. Az arányok és vonalak nem olyanok, a milyeneket a nagy szobrászatban megszoktunk. A mű a természetes nagysághoz közel áll, de mégis miniatüreszerű hatással van, nélkülözi a nagyszerűség benyomását, talán azért, mert az ifjú oly karcsú, talán azért is, mert mozdulata oly mérsékelt, de bizonyosan azért, mert a művészeknek a nagy vonalak iránt és a vonalak összefüvése iránt kevesebb érzékük volt, mint szokott lenni igazi szobrászoknak. Ezer apró vonal, ezer domborulat és árnyéklat nyugtalanná teszi a fölületet és jóformán a ló nagy tömegességét is ellensúlyozza a belémélyített sok apró kör, melylyel nyilván a ló színét kívánták jelezni, festői hatásra törekedvén, a mikor igazi szobrász a nagy vonalak és arányokra minden melléktekintet mellőzésével központosította volna figyelmet.

Ne gondolja senki, hogy a XIV. században nem létezett ez a plasztikus érzés. Megvolt a kőszobrászatban ép úgy, mint a hogy kimutathatjuk a gyéribben fönmaradt bronzműveken. Viszont hogyha ötvös-ből lesz valaki szobrász, még egy Verecchionál is, megmarad valami az ő ötvösgyakorlatából. A milyen zord és erős az ő hőse, a milyen hatalmasak az arányai és vonalai, a «Colleoni»-n¹ is meglátszik, hogy ötvös csinálta és ha nem állana oly magas talapzaton, úgy, hogy a sok díszítő részlet majdnem elmosódik, ezek bizonyára ott is zavarnák az erős plasztikus hatást. Mennyivel inkább ellenkezik a nagy plasztikával a mi csoportunknak a természetes nagyságon innen maradó, kisebb méretű és bizonyára kezdettől fogva is közelebbi szempontra tervezett három élő alakján és a terület alakításában a sok részlet. A hogy végigjár szemünk a vértzetten, minden pikkely és lemez a legnagyobb gondal külön-külön van tagozva, úgy hogy alig birunk attól a benyomástól szabadulni, hogy bábra raktak valóságos lovagi fegyverzetet és így vettek róla mintát természet után. Még aprólékosabb a sárkány minden részletének a mintázása és mily miniatürekép a terep, melyről már szó volt!

Az ötvösstílus tehát már a compositióban szembetünő. A technikai eljárások különfélesége, az öntések különböző nemei, az üres és tömöröntés, a forrasztás, a trébelés, ponczozás, a finom csiszolás és vésés, az aranyozás, mind érvényesül a csoporton, a mi azonban annál kevésbbé meglepő, mert a középkorban az ötvösségi és bronzművességi technikák a legszorosabb kapcsolatban voltak, sőt igen gyakran együtt művelték ugyanabban a műhelyben.

E technikai ügyességek már az Árpádok korában honosak voltak nálunk, még inkább virágzottak a magas középkorban, miről számos fönmaradt egyházi szer, kehely, kereszt, feszület, ciborum és sok ékszer tanuskodik a n. múzeumban, úgy mint egyebütt. Technikai tekintetben a Kolosvári testvéreknek alig kellett valamit föltalálniok. Az ő működésükben nem a technika volt az újszerű elem; nagy érdemök az volt, hogy az életnagyságot megközelítő arányokban mertek és tudtak szobrokat készíteni.

Igaz, hogy ebben a tekintetben sem szabad odáig menni, hogy ők bronzszobraikkal, különösen lovasszobraikkal olyasmit műveltek, a mire a régiek óta senki sem volt képes. Ez a benyomás csak azért támadhat, mert a középkori bronzszobrászat megmaradt emlékeit még senki sem állította össze. Itt-ott azonban maradtak lovasszobrok bronzból és azok tanuskodhatnak azok mellett, melyek elvesztek, vagy a melyek hamarosan nem jutnak emlékezetünkbe.

A XI—XIII. századokból megmaradt Nagy Károly cca $\frac{1}{8}$ nagyságú lovasszobra és a bambergi dómban a mintegy $\frac{4}{5}$ nagyságú ú. n.

Szent István lovas szobra. Nagyarányú bronzgriffet őriznek a pisai Campo Santóban és a Ressman-féle gyűjteményből került a Bargellóba egy mintegy $\frac{1}{8}$ nagyságú lovasszobor, mely fölfegyverzett vitézt ábrázolt a XIII. század végéről, valószínűleg francia műhelyből származó bronzmű.

E példákat nem a mi művészeink érdemeinek a kisebbitése miatt hoztuk föl. Semmi kétség, hogy a nyugoton egy szabadon álló lovaszobor emelése mindig művészesemény számba ment; Byzanczban kevésbbé, mert ott soha se szakadtak meg annyira az ókori ügyességek számai, mint nyugaton.

Nincs semmi adatunk a testvérpár életének a folyamatáról, nem tudjuk, hogy vándoroltak-e idegenben tanulmányok czéljából; a lehetőség nincs kizárva. De ha csupán az ország jobbajta műhelyeiben is megfordultak, akkor is láthattak egyet-mást, a min tehetségüket fejleszthették. Láthattak oly lovas aquamanilékat, a milyen a n. múzeumban őrzött XII. századi vadászó lovas a büngösi pusztáról. Máskor is szerettek a rézművesek a víztartó korsóknak ló vagy lovasformát adni. Ezek ugyan kicsi arányokban és kevés művészi ihlettel készültek, de mégis próbára tették a rézművesek szemét, meg kellett figyelniök a ló s az ember arányait, többször egyik-másik jeleskedett is ily föladatokban, a hogy a bargellói bronzlovast elismerésre méltó kísérletnek kell tekintenünk.

Hogyha már most szem előtt tartjuk, hogy a középkorban a legszorosabb traditio létezett az egyes műhelyekben és az egymást követő nemzedékek közt, mely lehetővé tette, hogy minden mester a korábbiak vállain emelkedhetett, megérthetjük azt is, hogy egy adott történeti pillanatban, mondjuk az ötvösség általános virágzása közepette, a mikor a fejedelem is, valamint püspökök és egyéb nagy urak a megszokottnál nagyobb föladatokat tűznek a művészek elé, ezek közt akadnak mesterek, a kik az őstől átöröklött képességeket a maguk tehetségével merészebb alkotásokra értékesítik. Ehhez az ő szereplésükhöz Nagy Lajos, IV. Károly s a nagyratörő váradi püspökök is kellettek. Ezek nélkül a testvérpár működése lehetetlen lett volna. Viszont ha ez előzmények megvannak, akkor semmiféle rejtélyes csodaszerűség nincs az ő szereplésükben. Tehát ne a messze távolban, mint a rejtélyes karsti forrásoknak keressük a prágai szobornak az előzményeit, de a közeli környezetben és a kor kedvező előfeltételeiben, akkor bizonyára nem fogjuk ezt a szobrot oly jelenségnek nézni, mely magára álló csoda.

Ne is mondjuk csodaműnek, mert szépen beleillik a saját korába. Úgy is mint compositio, és úgy is mint technikai munka a legkedvesebb középkori alkotások közé tartozik, melyeket a csúcsíves ízlés reánk hagyott; megvan benne a kor áhitata, naiv bája, de egyúttal a meg-

kötöttség, melyet még nem érintett a renaissance mesterek erős természetessége.*

Czakónak több becses megfigyelést köszönünk, a milyen csak az eredeti mű gondos megvizsgálása mellett volt lehetséges. Ilyen a szobor öntése után a levegő távozására szolgáló néhány szelelő nyílás nyomát észlelte. Más érdekes észleletre nyújthat alkalmat a haj sajátyszerű alakítása. A haját sodronyszálakból alakították, melyek az arcz körül hengerded tekercsek formáját öltik; a koponyán mint hullámozó sodronyszalagok egymáshoz való forrasztás révén adják ki a fej domborulatát és hátul hosszúfűrtű kontyokban csüngnek alá. Föltűnő, hogy az ifjú nyakig vértzetben van, a fején pedig hiányzik a sisak. A középkor rendes ikonographiája kívánta így az ifjú harczos ábrázolását; számtalan esetben megfigyelhető a fej födetlen volta; alig van példa arra, hogy sisak borítja. E föltűnő ténynek még nem bírták megállapítani az igazi okát.

Más tény, hogy a középkorban a szent sokszor nélkülözi a feje körül a körfényt, ennek sem bírjuk okát adni.

Nem lehet bizton tudni, hogy a prágai szentnek volt-e szent fénye vagy sem. Lehet hogy volt és hogy levették, mikor kút díszítésére alkalmazták. Ha volt, akkor a szent fény rajta állhatott azon a vastag sodronykörön, mely most a homlokkörüli hajtekercsekben végig vonul. A mellett hogy a szent fénykör odaerősítésére szolgálhatott más technikai oka is lehetett, talán a tekercseket kívánták e gyűrű révén odaerősíteni az arczhoz. Ilyféle célja lehetett; de ki van zárva, hogy a sisakot pótolta volna és a födetlen koponyát ellenséges kardcsapások ellen védte volna.

A szobor keresztis paizsa elveszett. Nem kell nagy paizsot képelnünk, de kicsit, mely legfőlebb a felső kart borította. A balkaron ült, alighanem megvan a forrasztás helye a bal kar pikkelyei közt. Nem tudjuk, hogy az egész szobor aranyozott volt-e úgy mint a paizs. Az aranyozás bizonyára jól illett volna ötvösstílusához. Föltevésünket leginkább a nagyváradi három királyszobor támogathatja, mely szemtanu állítása szerint szintén meg volt aranyozva. Fafaragó vagy kőszobrász nem gondol ilyesmire, csupán ötvös vagy rézműves borítja aranynyal az egész fölületet, megszokta a csillogást kisebb méretű remekeiről és nagyobb-arányú szobrai is ugyanoly szemmel nézi.

* Helyénvalónak látjuk, hogy itt ismételjük Bode szavait (Gesch. d. deutschen Plastik, Berlin, 1887. S. 90.) »Nach dem, was Böhmen sonst an Bildwerken dieser Epoche bietet, möchte man kaum zweifeln, dass die Verfertiger dieses sehr ausgezeichneten Werkes nicht in Böhmen geborene Künstler waren . . . Dass Schnaase hier schon einen Naturalismus sieht . . . ist mir nicht recht verständlich . . . Der Werth und der besondere Reiz des Prager Standbildes, welches nur in halber Lebensgrösse wiedergegeben ist, liegt vielmehr gerade in der stilistischen Behandlung, in der heraldischen Auffassung von Ross und Reiter und in einer dementsprechenden ausserordentlichen Durchbildung aller Details, welche uns die Künstler unter den Goldschmieden der Zeit vermuthen lässt».

Így mindig újból meg újból arra a tapasztalásra jutunk, hogy két kolosvári mesterünk tulajdonkép ötvös volt és azért nem értjük a föltétlen visszautasítást, melyre egyik alkalmi föltevésünk talált, hogy Márton és György ötvösökre bízta volt Lajos király az aacheni templomnak szánt címeres ékszerdíszek készítését a hatvanas évek elején. Megengedjük, hogy akkor még fiataloknak kellett lenniök, mikor ez ékszereket készíthették, de ki tanuskodik róla, hogy György mester volt a Szent György élő modellje és hogy ő 1374-ben csak husz éves gyöngye legény volt?! Nem tudjuk, magyar volt-e vagy szász, de ha az ifjú szász volt, akkor még inkább érthető, hogy miért van az aacheni címmerképeken német nyelvű fölirat.

Más helyütt vitattuk,* hogy az aacheni ékszerek oly ötvösöktől erednek, a kik a szűkebb erdélyi ötvösiskolában még századok mulva is nyomot hagytak. E körben tehát csakugyan úttörő szerepük lehetett, melynek a nagy szobrászat terén nem látjuk folytatását.

Hogyha az aacheni címereket környező ötvösműveket tekintjük, lehetetlen nem látnunk bizonyos analogiákat, melyek azokat és a szent György szobrot úgy összekötik, a mennyiben egyáltalában önálló létezésre szánt szobormű és egyházi szertartásos könyv táblájára rakott díszítő ékszerek közt hasonlatosság lehet. Itt is, ott is a főalakot számos aprólékossággal rakják körül. A nagy szobornál, mely a szabadban lefolyó jelenetet ábrázol, architectonikus dísznek természetesen nem lehetett helye, de miként az architectura a középső nagy címerkép körül csupán keretül szolgált és alkalmat adott szentek, phantastikus ördögöcskék és alul sárkányok elhelyezésére, melyek majdnem túltengő változatossággal kísérik a középső képet, úgy a Szent Györgynél is ugyanazt a majdnem túlzott aprólékos részletezést tapasztaljuk. Itt is, ott is nem szobrászfölfogás uralkodik, de ötvösé és ebben van a fő hasonlatosság a két mű stílusában. A mi pedig a technikai eljárásokat illeti, vésés, matricz, à cire perdue öntés, trébelés, forrasztás mindkét helyütt érvényesül. Az ékítések, boglárok, melyek a szent pánczéjját, a nyeret és takaróját borítják, mind közvetlenül az ötvösségből átvett idomokat mutatnak, a hogy a talapzaton mutatkozó levélformák egyebütt a geometrikus idomok is az ötvösműhely állandó készletéhez tartoztak. Ily díszítmények mellett a középkori ötvös alkalmazott építészeti tagokat is, ormokat, fülkéket, piléreket, falszallagokat; ez annál kevésbbé meglepő, mert középkori kelyheket, urmutatókat, ereklyetartókat építészeti tagozás nélkül el se lehetett képzelni. Ily szoros kapcsolat az építészeti formák és az ötvösművek compositiója között megvolt a csúcsíves kor egész körében, Fran-

* Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvösiskola. Arch. Ért 1888. VIII. 199. l. és Die Metallwerke der ungarischen Kapelle im Aachener Münsterschatze Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 1892. évi XIV. kötetében.

ciaországtól kezdve a stilus végső határáig. Nem is ebben láthattuk az aacheni címeres művek különös erdélyi voltát; hanem abban, a mi nem az építészetből eredt, az építészethez csatolt szobrocskákban, a hajlított vonalakban, s a sodronymű kedvelésében.

Végül abban, hogy a címerre helyezett három magyar szent sorában épen Szent Lászlóé a főhely, és az ép említett német nyelvű mondatszalagban is lelhattunk okokat arra, hogy erdélyi góczpontban, tehát p. o. Kolosvártt működő ötvösöktől származtassuk az aacheni remekműveket.

Mindezek daczára csupán föltevés értékével birhat a vélemény, hogy a prágai szobor és az aacheni ékszerek ugyanazon műhelyből valók; de a föltevés stilistikus alapon nem utasítható vissza és nem állítható, hogy az aacheni ékszerek egész bizonyossággal zárhatók ki a kolosváriak művészetéből.

A viselet szempontjából is sok érdekes kérdésre van alkalom. Hajlandók lehetnénk a fürtösen lecsüngő hajat magyaros sajtászerűségnek tekinteni, hogyha nem tapasztalnók, hogy Szent Györgynek legtöbbször bő kontyokban csüng le a haja. Hasonló p. o. a bécsújhelyi Szent György haja a XV. századból. Ezúttal gyalogos a szent, fején tekercses diadema és haja hosszú fürtökben ömlik alá.* Szent György fegyverzete híven adja vissza az egykorulag divó fegyverzetet. Ez a pánczélos és pikkelyes vértet a XIV. században általánosan divott, a magyar középosztály nem használta, csupán a főurak, a kik már akkor is mindenben követték az európai divatot. A Szent György vértetét valamivel fejletlenebb formában mutatja egy kis lovas vitéz szobrocskája, mely a Ressmann-féle gyűjteményből a firenzei Bargellóba került. Ez, mint fönnt érintettük, a XIII. század végéről vagy a XIV. század elejéről való francia munka.**

A nyeregnek az idoma is az általánosan divó. Eredeti példányok abból az időből csak igen gyéren vannak. A XV. századból már több példány maradt. Az alföldi nyereg idoma más, megszokott mintáját a n. múzeumban egy szabadszállási példány képviseli. A ló fajtajáról csak lóspecialista mondhatna biztosat. Ez a ló alig lehetett a magyar alföldi paripa őse; inkább vaskosabb nyugoti fajtajúnak néznők, mely a nehézvértes lovagot könnyen birta. A ló farkát csomóba kötötték. A XIV. században ez már régi divat volt. Az egyik nagyszentmiklósi korsón is ilyen a ló farka, sőt a keleten még korábban is divott ez a szokás. Vajjon Európában a középkorban általánosan terjedt-e el, avagy csak nálunk volt-e divatos, az még eldöntendő kérdés. A lószerszám jellemző darabja, a zabla úri lovagnál általában használatos formát mu-

* Képét lásd Mitth. d. k. k. Centralcom. XVIII. köt. 1873. 307. l.

** Le gallerie naz. ital. 1902. V. köt. VII. tábla.

tat; a zabra idoma az idők folyamában változott és a változásokkal a hazai fegyverkovácsok is lépést tartottak. A könnyű keskeny szíjazás a rajta végig futó boglárokkal magyar ízlésre vall és jóformán változatlanul szállott át korunkra.

A szent balkarján a kis paizsocska 1710-ben még megvolt. Rajta volt a szerzők neve és származási helye «A. D. 1373 hoc opus Imaginis S. Georgij per Martinum et Georgium de Clussenberch conflatum est», Márki Sándor legutóbb érdekes kis értekezést tett közzé Kolosvár régi neveiről.* Ebből megtanuljuk, hogy a «Castrum Clus» elnevezés megelőzi a magyaros Colosvár stb. nevet, mely azonban 1366-ban, tehát a századok otthonossága idején, már használatossá vált. Kérdés, szabad-e abból a tényből, hogy a latin föliratban 1373-ban még a német Clussenberch név szerepel, a két művész nemzetiségére következtetést vonni?! Inkább használható a fölirat szövege arra, hogy belőle érvet merítsünk abban a kétségünkben, mely a szobor öntésének a helye dolgában fönáll.

Egyik nézet szerint a szobor Váradon készült és mint Nagy Lajos ajándéka került volna Prágába. Alig hihető, hogy ez így volt, mert nem lehetne megérteni, mikép hallgatta volna el mint donator a király ezt a rendkívüli tettét és tettének indokát. Nem valószínű, hogy elmulasztotta volna e tényt szokott részletességgel a szent szoborra alkalmazott föliratos táblán előadni. Pedig fölirat nincs és még a traditio is mélyen hallgat ily dedicatióról, valamint általában a szobornak Nagy Lajossal való összefüggéséről. Ily fölirat s a traditio hiánya mint pusztán negatív bizonyíték talán nem nyomna erősen a latba, ha a művészek sem raktak volna művükre föliratot vagy ha e föliratról nem volna tudomásunk. Akkor azt hihetnők, hogy mind a két fölirat elpusztult, a királyi ajándékról megemlékező fényesebb fölirat, melyet a legdíszesebb hely illetett meg és a művészek szerényebb névjelzése a paizson. De hogy éppen csak ez utóbbi maradt volna fenn, a másik pedig nyom nélkül tűnt volna el, ez furcsa véletlen volna, melyet alig szabad föltételezni.

Valószínűbbnek véljük, hogy maga IV. Károly hívatta az udvarához a két művészt, kinek hire három év alatt, a három váradi szobruk fölállításá óta (1370 óta) eljuthatott ő hozzá is. A föltevés, hogy a két művész ment Prágába és nem a kész művük, még abban az esetben is legvalóbbbszerű, ha Nagy Lajos ajándékozta volna a szobrot IV. Károly királynak. Annál inkább kívánta a művészetkedvelő cseh király a művészek munkájának a folyamatát saját szemével látni, hogy ha az ő rendeletéből készült a szobor. Ily esetben könnyen értjük, hogy a művészek szerényen a magasságban álló paizsra vették barát betűkkel,

* Kolosvár neve, írta Márki Sándor. Budapest. 1904. 8-r. 23. l. V. ö. ismertetését Téglás Gábortól. Századok. 1895. 176—177. l.

mintegy ornamentalis keret gyanánt a fénylő kereszt körül az ő nevüket és származási helyüket. Ennek a helynek Prágában akkoriban bizonyosan még csak németes formáját ismerték, a hogy ott valószínűleg a mai napon hatszáz évvel utóbb sem ismerik Kolosvár magyar nevét.

Föltevésünk ellen, hogy a cseh király rendeletére készült a csoport, az ő későbbi viszontagságai sem hozhatók föl ellenérvül. Lehet ugyan, hogy a prágaiaknak később útjukban volt a szobor, melyet már a hussiták csonkítottak meg, de tudjuk, hogy legelőbb oda állították, a hová szánva lehetett, a Hradsinon létező Szent György templom elé. Tehát nem mondhatni, hogy a csoport alkalmas elhelyezése iránti tétovázás kezdettől fogva forgott fönn; az csak utóbb állott be. Czakó e viszontagságokat élénken és érdekesen ecsetelte. Valósággal csodaszamba méhet ezek után, hogy ma egyáltalában még értekezhetünk a prágai szoborról.

A mellett, hogy a két testvérművész Váradon dolgozta az ő Prágába szánt szobrát, csábító érvül kínálkozik az általuk később Nagyvárad számára készült Szent László lovas szobra. «Hátha ez a Szent György lelkesítette a váradiakat arra, hogy Szent Lászlót, a délczeg nemzeti lovas szentet is ily módon fölállítják?!» Ez lényegében véve helyes okoskodás. Bizonyára azért kapta Márton és György a megrendelést Szent László lovas szobrára, mert megrendelőjük Zudar János 1385 (?) óta váradi püspök is hallott az ő Szent Györgyükről. A sokat utazott egyházi főpap alighanem Prágát is megjárta, vagy ha ott nem látta, szemébe tűnhetett gipszmintája Váradon vagy Kolozsvártn. Sőt talán nem is látta sem az eredetit, sem a mintát; elég volt tudnia, hogy a mesterek épen a Szent Györgyükkal tettek szert világhírre, a miért alig kerülhetne ki őket a püspök, hogyha váradi székestemplomának háromezrzedados fönnállását kívánta méltó módon a templom szentjének szánt lovasszoborral megülni, mint a hogy Márki Sándor mondja.* Az új Szent László-szobor más mint lovasszobor alig is lehetett. Legalább oda a székestemplom elé a művészek nem állíhattak még egy gyalogos Szent Lászlót, de azt igenis megtehették, hogy ceteris paribus az ő szent Györgyüket megismételhették. Ily lovasszobornak már tudtak illő helyet juttatni; a templom bejárata előtt, arczczal a templom felé, a templom előtt álló három gyalogszoborral szemben helyezték el.

Érdekesen ecseteli Czakó, hogy a Szent László-szobor mily nagy népszerűségre tett szert magyar népünknel, mennyire felelt meg annak a képzetnek, mely az emberekben e lovagias szentről élt. Sajnos, hogy az egykori szobor már csak e visszhangban él, de a prágai szent kezzesség reá, hogy a művészeknek meg volt adva, hogy saját koruknak lehető tökéletességgel tudtak megfelelni.

* Mária, Magyarország királynéja. M. Tört. Életrajzok, I. 132.

Mátyás király követsége III Vasziljevics I

orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban,

Az ő Szent Györgyüket teljesen a XIV. század szellemében concipíálták és azt csakis e kor színvonaláról birjuk megérteni, méltányolni és élvezni. A középkori lélek az ő naivságával és megkötöttséggel lép elénk a Szent Györgyben, nem a modern hajnalpír első fakadását hirdeti. Nem is azért magasztaljuk, mert a szobrászat egy nagy fejlődésének a kezdőpontját látjuk benne, hanem mert az nekünk hazai ötvöseinknek nagy tette és dicsősége, mely az ötvösség sajátos lényegével és a középkor szellemével hat reánk.

Ily méltánylás természetesen más helyet juttat derék ötvöseinknek a műtörténetben. Nem a Pisanók és nem Giotto mellé állítjuk, arra ők nem is áhítoztak, ők is bizonyára beérték azzal az öntudattal és dicsőséggel, hogy a XIV. század legjelesebb ötvösei közé sorolták.

Budapest, 1905 februárius 28.

Kárász Leó.

RÉGI KÉP MÁTYÁS KIRÁLY OROSZORSZÁGI KÖVETSÉGÉRŐL.

(Fénynyomatu képmelléklettel.)

Évtizedeken keresztül függött a M. N. Múzeumban egy kisebb méretű, fára festett régi olajfestmény, mely innen a könyvtár metszet gyűjteményével együtt, a magyar történeti képcsarnok felállításakor az országos képtárba s onnan mostanában a szépművészeti múzeumba került.

Szakférfiaiink nem részesítették ezt a képet méltó figyelemben. Egy részük azon a véleményen volt ugyan, hogy talán Mátyás király orosz követségét ábrázolja, mások azonban sokkal későbbi eredetűnek s a képen ábrázolt viseletet félre ismerve, lengyel történeti tárgyúnak mondták.

A magyar viselet történeti fejlődését nyomozva s az e tárgyra vonatkozó emlékeket gyűjtve ezt a képet is beható vizsgálat alá vettem s a történelmi adatokat is egybegyűjtve arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szóban forgó kép csakugyan I. Mátyás király követségét ábrázolja, a mint azt III. Iván Vasziljevics orosz nagyfejedelem 1488-ban a moszkvai Kreml tróntermében a legnagyobb ünnepélyességgel fogadja. S így ezen, mint művészi alkotás is jelentős kép, egyike legbecsesebb történelmi emlékeinknek.*

A magyarság érintkezése az oroszokkal, míg egyrészt megelőzi a honfoglalás korát, másrészt kisebb-nagyobb megszakításokkal azóta folyton tart.

* Szerző. A magyar viselet történeti fejlődése. 1905. II. Tábláján színnyomatban kiadva.

Az élenkebb diplomáciai összeköttetést velük Mátyás indította meg, akkor, midőn Kázmér lengyel király elleni háborúja alkalmából szövetségüket kereste. E célból 1488-ban kedvencz emberét János deákot (az orosz okmányokban Iván) küldte Kliment nevű másik meghatalmazottjával együtt Moszkvába. Ez a János deák azonos azzal, a kiről Mátyás egy 1485-ben kelt levelében, mint udvari irnokáról emlékezik.*

Az orosz nagyfejedelem viszont előbb Kuriczin Fedort, utóbb pedig Stibort küldte követekül Mátyáshoz.

Iván deákot pedig nagy tisztességgel fogadta, leültette és sajátkezőleg kínálta meg egy kupa borral. Julius 29-ikén bocsájtotta őt vissza urához, az orosz egykorú okmányok szerint a Kázmérra vonatkozókon kívül a következőket üzenvén: Kérnéd meg részünkről a mi testvérünket Mátyás királyt, mutatná meg hozzánk való barátságát, és küldene nekünk ágyúöntő mestereket, a kik értenének ágyúkat önteni és *a kik értenék az ágyúból való tüzelést és a városok megszállását.* És küldene hozzánk olyan mestereket, a kik értenek az érczmunkához, *az arany- és ezüstművességhez* és a kik értsék az érczet elválasztani a földtől, mert az én földemben arany és ezüst ércz ugyan van, de nem tudják azt elválasztani a földtől. Azután küldjön nekünk *ezüstműveseket, a kik tudjanak jó ezüst edényeket,* végre pedig kőműves építőket, a kik értenek templomokat és palotákat építeni és városokat csinálni. És a mire a mi testvérünknek Mátyás királynak minálunk szüksége lesz a mi földünkön, mi sem fogjuk azt megvonni a mi testvérünktől».

Stibor követi utasításában benne van: «Ezután át kell adni a czoboly fejedelmi ajándékot és így kell szólani: A mi urunk a nagyfejedelem azt üzeni, hogy ezen csekély ajándékot szívesen vedd, mely szót sem érdemel. Ezen fekete czobolynak körmöcskéi arannyal vannak kiverve és gyöngyökkel ékítve, mindenik lábán 20 darab novgorodi gyöngy, és a gyöngyök nem valami kicsinyek, hanem ugyan szépek és tiszta vizűek. Ez a nagyfejedelemtől a magyar királyhoz az első fejedelmi ajándék».**

E diplomáciai összeköttetés további sorsáról eddigelé okmányok nem ismereteseek, de hogy az előzmények után az ép oly gavallér, mint eszes diplomata Mátyás nem hagyta annyiban a dolgot, sem viszonzatlanul az ajándékot és teljesítetlenül a czár kívánságait, az kétségtelen.

És erre két archæologiai adatunk is van. Az egyik az a közisme-

* *Fraknoi Vilmos.* Mátyás király levelei. II. k. 1895. 289. l.

** *Karamsin.* Geschichte des russischen Reiches, Riga. 1824. VI. Band. 136. és 147. l. *A moszkvai császári fõlevéltár okmánytára* V. k. 141. l. *Pámjatniki diplomaticzeszkih.* Pétervár, 1851. I. 159. l. *Géresi Kálmán* czikke. *Századok.* 1879. évf. 239. l., továbbá ugyancsak neki Moszkvából 1874 márczius 21-én *Rómer Flóris*hoz intézett levele a *Műemlékek országos bizottsága* levéltárában. *Rómer hagyaték. Teleki Fõzsef gróf.* Hunyadiak kora. 5. k. Pest. 1856. 459. l.

retű tény, hogy Oroszország e korbeli aranyai magyar típusra verettek, hátlapjukon magyarországi Szent László király alakjával, — tehát a Mátyás által küldött magyar pénzverők által,* s a másik most tárgyalt képünk, mely azt ábrázolja, miként jelennek meg a császár előtt a Mátyás által küldött művészek, építészek, arany és ezüstműves ötvösök, tűzmesterek és hadi mérnökök.

Képünk hossza 64 cm., magassága 43,5 cm. Az augsburgi *Fugger*-család hagyatékából került *Hertel Jakab* birtokába s ettől vette meg Jankovich Miklós, kinek jegyzékében 106. szám alatt már «Orosz követség» címen van bevezetve.** Mesterét nem ismerjük, mert a képen sehol semmi aláírás, vagy signatura nem található. A kép hátára régieskedő írással, tintával vastagon ennyi van fölírva *Johan de Johani 1459*. Teljesen értelmetlen és megbízhatatlan feljegyzés. A név valószínűleg az első követre, János deákra vonatkozik, de az évszám légből kapott. Legfeljebb annyiban lehet érdekes, hogy a feljegyző úgy látszik a kép festését is János deáknak tulajdonította, a mi elvégre nem lehetetlen.

Mint látni fogjuk, a képen a részletek oly aprólékos gondnal vannak megfestve, hogy kétségtelen, miszerint a festőnek a helyszínén vázlatokat kellett készíteni. Képünk azonban nem az esemény idejében, hanem a XVI-ik század első felében készült. Erre vallanak összes technikai sajátosságai. A művész, a ki minden valószínűség szerint a magyar követség tagja volt, — mint ifjú vázlatot készíthetett a csári fogadtatásról s később visszatérve Oroszországból, hosszú évek múlva festhette meg a képet.

Képünk a moszkvai Kreml tróntermét ábrázolja, mely az átmeneti csúcsíves építészet egyik érdekes alkotása. A csúcsíves boltozat ívei középen egy négyszögletű pilléren nyugosznak, melynek kapitelle emberi arcokat ábrázoló domborműveivel még románkori. A két mellék dongaboltozat ívei lecsüngő keresztrózsákban végződnek. A terem főfala öt félköríves ablak által van megszakítva. A boltívek s a középső pillér is részben már renaissance virág ornamentikával van színesen ki-festve, a félköríves falmezőkön pedig csatajelenetet, tornát, és diadalmenetet ábrázoló freskók láthatók, határozottan renaissance modorban festve.

A terem berendezése a falak mentén körül futó s vörös szövettel bevont padokból s a jobb oldali két ablak között symmetricusan elhelyezett trónból áll. Az egész terem fala köröskörül, embermagasságban vörös szövet drapériával díszített. A terem talaja a trón közelében két lépcsővel magasabb. Maga a trón hátul zárt, négy oszlopos, menyezetes alkotmány, melynek karosszékébe három lépcsőn lehet följutni. A trón

* *Érdy János* értekezése. Akad. Értesítő. 1844. IV. k. 87. 1.

** *Dr. Peregriny János*. A magyar történeti képcsarnok lajstroma. Budapest, 1894. 21. 1.

lábainál két faragott, aranyozott oroszlán s két griff látható, a melyek a pallost és az országalmát tartják. A menyezet építészeti kiképzése még csúcsíves, de faragott és aranyozott, díszítményei már renaissance motívumúak, a mi megfelel a XV-ik század második fele műgyakorlatának. A homlokzat íven Krisztust látjuk a keresztfán, Mária és Szent János kíséretében, két oldalt a párkányokon aranyozott egyszarvúak ágaskodnak s a csúcsíves tetőzet közepén az orosz állami címér, a két-fejű stílizált sas látható. A trón hátfalán négyszegletű keretben szent kép van felfüggesztve. Úgy a trón alkotásában, mint a terem freskóiban az olasz renaissance művészeinek kezére ismerünk.

Vasiziljevics Iván nagyfejedelem még mielőtt Mátyással érintkezésbe lépett volna, már előbb olasz művészeket és építészeket hívott Moszkvába, a kikkel a Kremlt kiépítette és díszítette. Így a bolognai *Aristoteles* és a firenzei *Fioraventi* építették ott a szép Uszpenszkij székesegyházat.

Az egész trónterem padozata különböző motívumú, vörös alapszínű, négyszögletű perzsa szőnyegekkel van borítva.

A magyarságnak az oroszokkal való sok százados érintkezése mind a két nemzet művelődésében nyomokat hagyott. Ezek a nyomok, illetőleg a rokonság a két nemzet régi viseletében is kétségtelenül kimutathatók. Érdekes bizonyítékul kínálkozik erre nézve épen itt tárgyalt képünk, melyen a középkori magyar és orosz viseletet egymás mellett szemlélhetjük.

Az orosz nagyfejedelem a trónszékben ül, arcza a renaissance divatjának megfelelően bajusz és szakálltalan. Aranynyál és gyöngyökkel hímzett sötét meggyszínű bársonyból készült bő ujjú, bő s csaknem a földig érő hosszú ruhát visel, mely széles és drágakövekkel kirakott arany hímzéssel van szegve és hasonló széles, lehajtott aranygallérral bir. Fején keresztes, arany korona, jobb kezében kormánypálcza. Közvetlen a trón mögött áll egy vörösruhás kamarás, a ki felemelt jobb-jában fehér kis kendőt tart, úgy látszik jelt ad a követség szónokának, hogy beszédét megkezdheti. A trón alján jobb oldalt egy barna zekés és magas, hengerded, prém kucsmás főtisztviselő az állami nagy pallost tartja két kézben. A trón előtt, egymással szemben két-két fehérruhás testőr áll, vállra vetett, kurta nyelű, arannyal kivert, hatalmas bárdokkal fegyverkezve. Fejükön hengeralakú, magas, lapos tetejű kucsma. Öltözetük fülig érő felálló, magas gallérú, derékba szabott, térdig érő s aranyzsinórral díszített felső öltöny és hosszúszerű, rendkívül magas-sarkú, hegyes orrú, világossárga bőrből készült csizma. A tróntól jóval távolabb, balra, de annak lépcsői alatt, szintén trónszerű, de nem baldachinos székben ül a metropolita, ugyanolyan díszes bársonyöltönyben, mint a fejedelem. Egyik kezében aranyozott püspöki pálczát tart, nya-

kában piros zománczú kereszt, fején csuklyaszerű főveg, melynek tetején aranyozott kereszt van. Tőle balra hosszú, zöld kaftános, fedetlen fejű férfi, arany tálon szenteltvízhintőt és az eskükeresztet tartja. Jobbra a fal mellett elfutó kereveten négy orosz főméltóság ül, közülök egy magas prém kucsmában. Előttük ugyancsak két orosz úr áll, fején arany himzésű kis sapkával, vagy renaissance módra aranyhálóval. Az egyik balkezeiben írástekerceszt tart. Ezek minden bizonynival a Mátyáshoz küldendő orosz követek lesznek. Az orosz uraknak öltözete mind egyforma, fülig érő, magas, felálló gallérú, csaknem bokáig érő, hosszú, sárga, perzsa motivumú aranybrokát virágú felső ruha, mely elől egészen aljáig sűrűn el van látva zsinóros gombokkal. Csizmájuk sárga szattyán.

A metropolita közelében hét fekete csuklyás és csikos fekete kendőkbe burkolt szerzetes ül. Úgy ezek, mint a metropolita nagy szakállt viselnek.

A trónnal szemben, a terem alsó részében van elhelyezve és felállítva a magyar követség. Középen egy vörös szövettel bevont pamlag áll, mely előtt az egyik követ és a szónok állanak. A követ szürke selyem dolmányt s erre panyokára vetett, hosszú sípújjú, nagy négyszögletű, hermelin gallérú mentét visel. Jobb kezében magasra emelve tartja Mátyás királynak, a nagyfejedelem részére küldött nagy, négyszögletű fehér borítékba zárt, piros négyszögletű pecsétetes levelét. A szónok ugyanolyan öltözetet visel, de mentéje sötétkék, aranybrokát virágos szövetből készült és sötétsárga nagy prémgallérja van. Ezekből jobbra, egy külön, számára rendelt magas, fekete támlájú széken ül keresztben és nem a trón felé fordulva az első követ, vagyis az egész követség vezetője. Nagyon valószínű, hogy a két követ ezúttal is *János dedk* és *Kliment*. Az első követ öltözete csaknem bokáig érő virágos aranybrokát és elől aranyzsinóros gombolójú dolmány, sötétkék szűk nadrág és sárga szattyánból készült hegyes orrú, magassarkú deli sarú. Magas felálló gallérú s hosszú, hátralógó sípújjú, panyokára vetett sötétkék bársonymentéje, sárgásbarna nyusztprémmel szegett és bélelt. Fehér és fekete nagy strucztoollakkal díszített kucsmáját bal kezében tartja.

A szónoktól balra egy csoportban tizenhárom magyar úr áll, szintén a trónnal szemben s így háttal felénk. Ezek öltözete egészen a fülekig érő, magas, felálló gallérú, zöld dolmány s panyokára vetett, térdig érő, hosszú sípújjú, négyszögletű nagy szürgallérú, alul középen felhasított piros és zöld mente, sötétkék szűk nadrág és sárga deli sarú.

A szónoki pamlag háta mögött négy tagja áll a követség ajándékvivőinek, kik közül három arany, vagy aranyozott, vertmívű fedeles serleget és egy aranyozott gályaalakú díszedényt tart a kezében, a negyedik, bizonyára tűzmester, egy a várostromoknál az időtájt használ-

latba vett hires, új találmányú robbanó, vagy tüzes koszorút tart jobb kezében magasra. Ezek öltözete az urakéhoz hasonló, csak hogy valamennyien piros felöltőt viselnek, gallér nélkül, részint könyökbe vágott ujjakkal, részint egészen ujjatlanul, kiöltve. A követség vezetőjével egy vonalban és szintén keresztben állva, két sorban, szintén négy-négy ajándékvivő áll. Mindannyian aranyozott ötvösműveket, fedeles serlegeket, halhólyagdíszű kupákat és aranylánczokat tartanak kezükben. Ezeknél látjuk, hogy a mentét fent a nyaknál aranyozott csatt tartja össze. A magyar ajándékvivő csapat háta mögött négy sorban, magas prém kucsmás s fentebb leírt sárga ruházatú orosz urak állanak sorfalat.

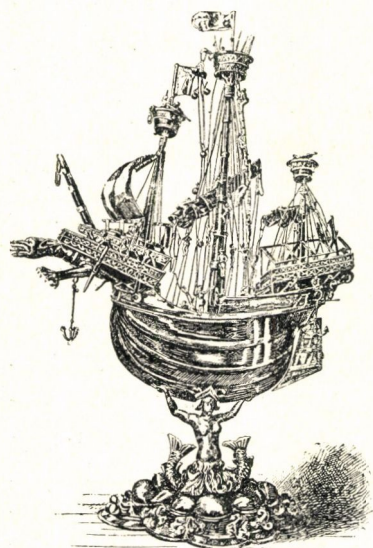
A hátulállók kezeiket az előttük állónak vállain tartják.

A terem baloldalán, ezeken kívül még 12 magyar alakot látunk egy sorban állani hasonló öltözetben, a kik fehér kócsagtoll forgós kucsmáikat kezükben tartják.

A magyar követség tagjai valamennyien hajadonfővel állanak s fejük kopaszra van borotválva. Közöttük azonban a főbbeknek elől üstökük van hagyva.

A terem falai körül elhúzódó padokon mindenütt orosz urak ülnek egyforma s a fentebb már leírt viseletben.

Érdekes, hogy sem az orosz urak, sem a magyar követség tagjai fegyvert nem viselnek.

Gálya alakú asztaldísz a XV-ik századból, a Cluny múzeumból.

A kormeghatározó bizonyítékokat már most sorra véve, első sorban a képünkön látható viselet jön tekintetbe. A viselet fejlődésében szoros, századonkénti határt vonni nem lehet. A XV-ik század közepén kezdődő viselet használata, különösen a férfi viseleté benyúlik egészen a XVI-ik század közepéig is.

Az orosz nagyfejedelem és a metropolita öltözete még bizanci formák szerint készült, az orosz testőrség és főurak aranybrokát öltözete pedig tiszta perzsa viselet, melynek divatja nemcsak III. Iván uralkodása idején (1462—1505), de csaknem az egész XVI-ik századon át is divatban volt Oroszországban.

A magyar követség tagjainak viselete a XV-ik század utolsó évtizedeiben s a XVI-ik század első tizedeiben szokásban volt öltözetet mutatja. Elég ha e részben csak a fraknói kincstárban levő s Mátyás királynak tulajdonított dolmányra, Bonfinius német kiadásának képeire

s a Miksa diadalmenetében látható magyar vitézek öltözeteire vagy a borotvált fej és üstök viseletre hivatkozunk.

Mindjárt itt tartozunk annak bizonyításával is, hogy miért nem lehet a képünkön látható küldöttség lengyel nemzetségű. Tudjuk, hogy ezt a nézetet csupán a viseletre alapították.

Lengyelország ősi viselete orosz-tatár befolyás alatt fejlődött és így a legrégibb időkben sok volt a hasonlósága a magyaréval. A XIV-ik században azonban olasz s a XV-ik században német divat hódítja meg Lengyelországot, mint azt *Matejko* kutatásai beigazolták.* A XVI-ik század közepén Zsigmond János király huszárai elevenítik fel először újból a magyar viseletet s Báthori István teszi azt a XVI-ik század nyolczvanas éveiben, az erdélyi viselet oda plántálásával annyira magyarrá, hogy azontúl több mint két századig igazán alig van valami különbség a két nemzet viselete között.

Úgy hogy akkor, a midőn az a viselet, mely képünkön látható, — egyáltalán divatban volt, — Lengyelországban nem a magyar viselet szerint öltözködtek, tehát az Orosz csárhoz küldött esetleges vagy netalán követsé-
güket sem öltöztethették ma-

gyar ruhába. De különben hiszen ott vannak maguk a hiteles orosz államokmányok, a melyek kétségtelenné teszik, hogy azon időben, a melyből képünk származhatik, a magyar király követségei járták Moszkvát.

Ugyancsak a hivatkoztam orosz okmányokból látjuk, hogy milyennek kellett lenni Mátyás viszonzó követségének, sőt azt is, hogy mily ajándékokat kellett neki küldenie, mert hiszen őt e tekintetben első sorban az orosz czár kifejezett óhajának kellett kötnie.

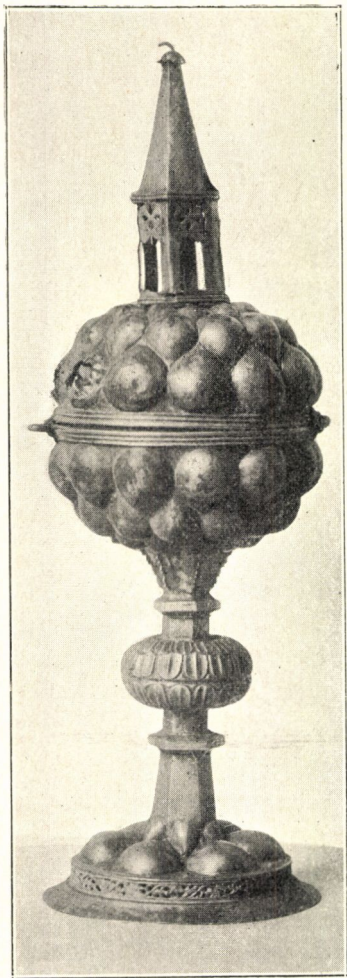

Gálja alakú asztaldísz a XVI-ik századból,
a Jeidels-féle gyűjteményből.

* *Żana Matejka. Objasmemu dziesięciu tablic Ubiorow w polsce. W. Krakowie. 1879.*

Képünkön az ajándék ötvösművek között egy gályaalakú asztaldísz, négy halhólyagos díszű fedeles serleget, négy más renaissance formájú szintén fedeles serleget és két nyaklánczot látunk.

Halhólyagos díszű ostyatartó
a XVI-ik század elejéről a
M. N. Múzeumban.

A gályaalakú dísz tárgy eredetileg valóságos eredetű volt, a mennyiben Péter hajóját ábrázolta s szentek ereklyéinek tartására szolgált. Ilyen az a gályát ábrázoló középkori ötvösművű ereklyetartó, mely a reimsi székesegyházban Szent Orsolya ereklyéit tartalmazza.¹ Ilyen a Cluny-múzeum gályája, mely V. Károly császár tulajdona volt, továbbá egy másik szép példány a XVI-ik század elejéről a Jeidels-féle frankfurti gyűjteményben.² Különösen ez utóbbi nagyon hasonlít a képünkön láthatóhoz.

A halhólyagos művű ötvösmunkák virágkora a XV. század.³ Ezekből fejlődik ki később a szőlőfürtforma fedeles poharak divatja is. Ilyen művekben már Nemzeti Múzeumunk is szép példányokat bir. Összehasonlításul bemutatunk egy ostyatartót onnan, mely a XVI-ik század elején készült és egy fedeles poharat a XVII-ik század elejéről.

A sok művészi kivitelű ötvösmű küldésével Mátyás király bizonyára azt akarta megmutatni, hogy ez a művészet mily magas fokon áll az ő országában s másrészt az azokat vivők bizonyára maguk a készítő mesterek, a kiket a nagyfejedelem kívánságának megfelelően az ő rendelkezésére és szolgálatára küldött. Arra a fekete koszorúforma tárgyra nézve, melyet a szélső

ajándékvivő tart magasra, sokáig kétségben voltunk.

Ha meggondoljuk azonban, hogy III. Iván czár Mátyástól lövő- és tüzmestereket is kért, hogy a képen látható tárgy teljesen hasonlít egy tüzi koszorúhoz, a melyet épen ezidőtájt találtak fel, igazoltnak

¹ Henry Havard. Histoire de L'orfèvrerie Française. Paris. 1896. Folio 316. és 318. l. és XXIII. Tábla.

² Erzeignisse der Silberschmiede Kunst im Besitze der Herrn Julius und Karl Jeidels in Frankfurt am Main. 1883. I. Serie, II. és II. Serie. XIII. Tábla.

³ F. Luthmer. Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild. Frankfurt a. M. 1883. 47. Tábla.

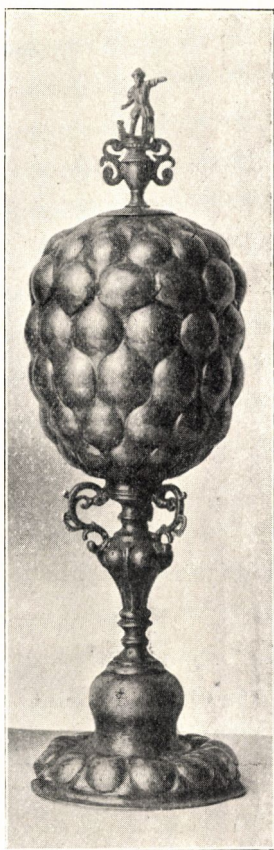

találjuk azt a föltevést, hogy az a tűzmester, a ki ezek készítéséhez és kezeléséhez ért, annak egy példányát a királyi ajándékok között szintén bemutatja.

Az 1896-iki ezredéves országos kiállításon a fraknói várból volt kiállítva két darab ilyen a XVI-ik századból származó tüzi koszorú. Összehasonlításként itt közöljük az egyiknek rajzát.*

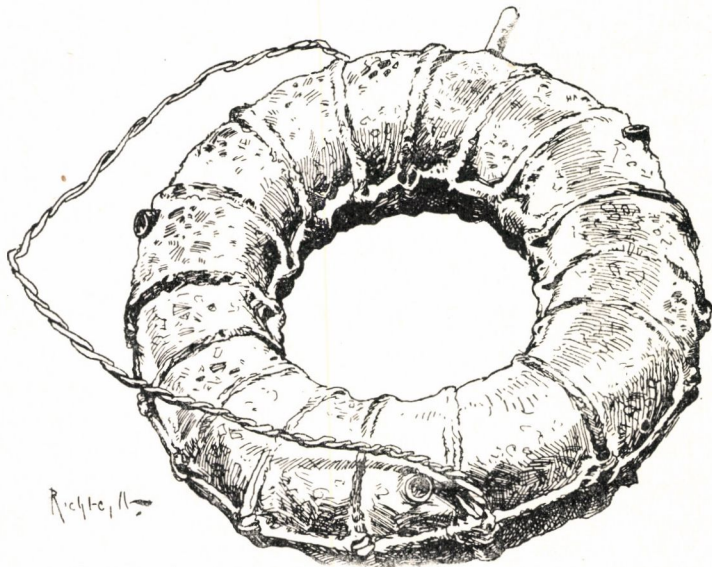
Végül korhatározó bizonyíték maga képünk technikája. Az a bámulatos műfigyelem, mely oly kis arányú képen a 2—3 cm. nagyságú alakok öltözetének minden legkisebb részletét egy hosszasan exponált photographiai felvétel hűségével visszaadja. A menték aranybrokát szövetének virágmotívumai, a padozatot fedő szőnyegek perzsa mintái oly hajszálnyi pontossággal vannak megfestve, hogy szövési mintául szolgálhatnak. A terem pillérjének talapzatán az apró csorbulások ép oly pontosan vissza vannak adva, mint az alig egy cm. nagyságú ötvösművű serlegek minden jellemző vonásai.

Ez a codexek miniatűrjeinek befolyása alatt álló középkori festőiskola hatása, mely mint

Szőllőfürt forma hólyagos fedeles pohár a XVII-ik századból a M. N. Múzeumban.

* Szerző. Hadtörténelmi emlékek. 1896. 898. lap.

Tüzi koszorú a XVI-ik századból, a Fraknói várból.

tudjuk még a XVI-dik század első felének művészeit is erősen befolyásolta.

A szentpétervári orosz császári akadémia archæologiai bizottságához kérdést intéztünk, hogy képünket, vagy annak valamely másolatát, esetleg hasonló tárgyú képet nem ösmernek-e az orosz szakférfiak. A válasz tagadó volt. Ellenben pusztán leírásunk után annyira felköltötte az ottani szakkörök érdeklődését, hogy képünket azonnal elkérték a Szentpétervárotti a czár védnöksége alatt most rendezett történelmi kiállításra.

Mindezek után kétségtelen, hogy képünk a helyszínén eszközölt eredeti vázlatok után készült közel egykorú ábrázolása I. Mátyás király 1488. késő őszen Moszkvában járt magyar követsége, III. Iván Vasziljevics orosz nagyfejedelem által történt ünnepélyes és fényes fogadtatásának, s így bizonyítéka a magyar állam középkori hatalmának és századokkal ezelőtt való magas műveltségének.

Mindezek folytán most már képünknek helyet kérünk legbecsebb történelmi emlékeink sorában.

Dr. Szendrei János.

SODRONYZOMÁNCZOS KORONA A NÜRNBERGI GERMÁN MÚZEUMBAN.

(Színes képmelléklettel.)

Mikor legutóbb 1901 október 11-ikén a nürnbergi germán múzeumban időztem, a múzeum templomi helyiségében kiállított ékszerek között egy csonka korona vonta magára figyelmemet. A borus őszi nap kétes világításában csupán határozatlan sejtelmem támadt, hogy ez a korona magyar kutatóra közelebbi érdekléssel bírhat és csak akkor, midőn az intézet előzékeny igazgatója Betzold szobájában nézhettem az érdekes emléket, győződtem meg róla, hogy sejtelmem nem tévesztett meg, tényleg sodronyzománczczal ékített magyar érdekű ötvösmű volt előttem.

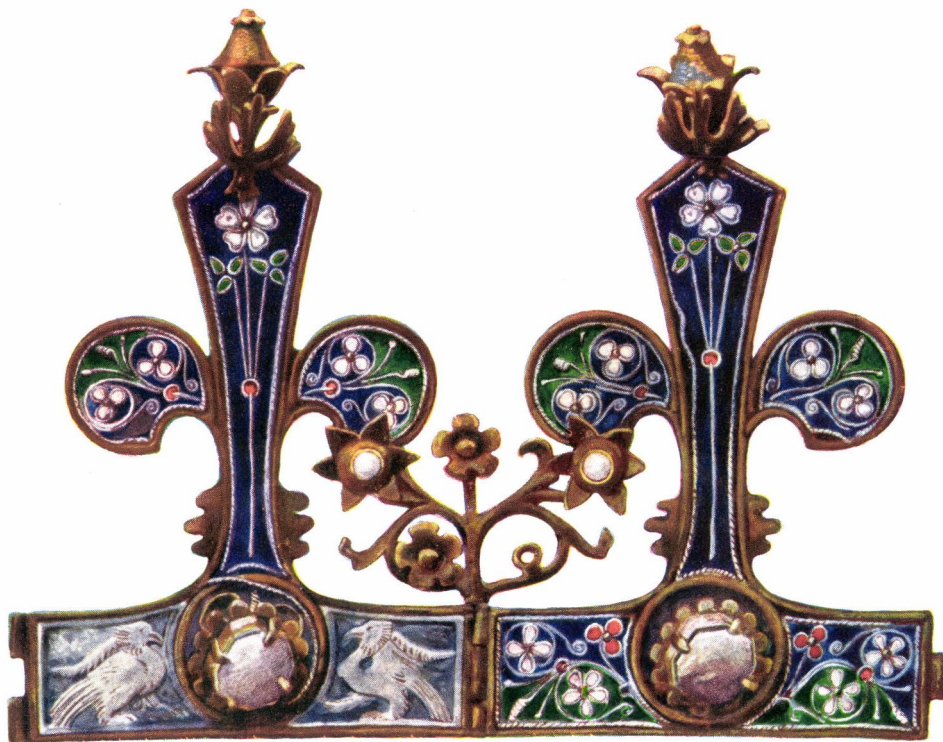
Betzold igazgató úr szíves közbenjárásának köszönöm, hogy az ide csatolt színes mellékleten és az *A)* és *B)*-vel jelzett ábrákban bemutatathatom a koronát.*

A) ábránk a fönmaradt darab külső oldalát tünteti föl kiterített helyzetben.

Sárga fémből készült kicsi korong kezdi meg a tagok sorát balról. A korongot léczszegély köríti és ebbe a keretbe ezüstlemezt fektettek, mely a tért borítja. A lemezkén kivéstek négy csipkézett levelű virágidomot és a közbeeső behajló szögök mindegyikéből egyenes szár

* A tollrajzok némely részekben a valóságnál teljesebbnek mutatják a koronát, leírásunk az eredeti állapotot követi.

RÉSZLET A NÜRNBERGI SODRONYZOMÁNCZOS KORONÁBÓL.

végén háromlevelű virágocska ül. A virág körüli téren sötét zománczfoltok mutatják, hogy a virágok hátterét valamikor vésett aljú zománcz borította. A virág közepén a kettős lemezen átjáró száron ötszirmú virágkehely emelkedik ki; a szár hátsó végét szorító gyűrű állítja meg.

Úgy látszik, hogy a kis korong eredetileg nem ott szerepelt, a hol most van, tanúság reá, hogy az egyik oldalán a szomszédos lemez csuklós csövei közé rakott csuklója nem illeszkedik ebbe a térbe szabatosan és a három csövecskében álló elgörbített szög sem az eredeti szög, mely e helyütt valamikor, mint csuklószög a korona két tagját egybefűzte. A korong ellenkező oldalán megvannak még a másik oldalon állott lemezhez való csatlakozásra szolgáló csuklócsövek. A kis korong valamikor a korona hátulján állhatott. Vele együtt, úgy képzeljük 9—10 tagból állhatott a korona, így kerülete mintegy 56—57 cm.-re terjedhetett, a mi megfelel egy közép nagyságú koponya felső kerületének. A korona liliomos lemezeiből mindössze öt maradt meg. Mindannyi sárga fémből való és mint az ily nyílt koronáknál szokásos, lemezes pántokból és az élükre állított pántok felső széléről emelkedő heraldikus liliomból alakulnak. Az öt liliomos pánt lényegében egyforma volt, csupán a díszítés szempontjából eltérők, úgy hogy kétféle díszítés váltakozott és a mostani föntartásuk nem egyforma.

Az alsó lemezt középső kör három térre tagolja; a kört mindig léczkeret foglalja be, e befoglalt teret valószínűleg mindig ezüstlemez borította, mely kétféle módon lehetett díszítve. Egyik fajtája alighanem úgy volt díszítve, mint az előbb leírt korong, a másik fajtáját pedig sodronyzománcz ékítette. Biztosan ezt nem lehet állítani, mert némely helyütt a bekeretelt tér most csupasz, más helyütt pedig az öt körben egyformán ismétlődő üvegekőves ékítmény, melyet átjáró szöggel a lemezre erősítettek, oly szorosan áll az alapon, hogy az eredeti állapot alatta nem észlelhető. Az első tagon a korongbeli rozetta ismétlődött és ezúttal a rozettát környező sötét zománczból valamivel több maradt fön.

A szintelen üvegekőves idoma megközelíti a nyolcszöveget, foglalványuk magas falú nyolcszögű rekesz, melyből négy kampó nyúlik a kö fölé, hogy bizton megállítsa. A rekesz alját csipkézett pléhkarima szegélyzi; az egész foglalvány sárga fémből való.

A középső kör mellett elterülő léczkeretű két mezőt az első és ötödik tagon sodrott ezüsthuzallal szegélyezett ezüstlemez borítja. Két-két elválasztott mezőben ugyanaz a sodronyos zománczú csokordísz ellentétes állásban ismétlődik. Aquarell után készült színes mellékletünk a compositióról meglehetősen hű fogalmat nyújt.* A csokor hármas

* A színes kép a harmadik és negyedik tagot kívánja feltüntetni. A liliom tövéről elmaradt a sugaraktól körülvett női mellkép, hasonlóképp elmaradt mindegyik liliom oldalán levelének a vége, melyen rajta ült a hatszirmú virág (v. ö. a hátlapról vett rajzot B).

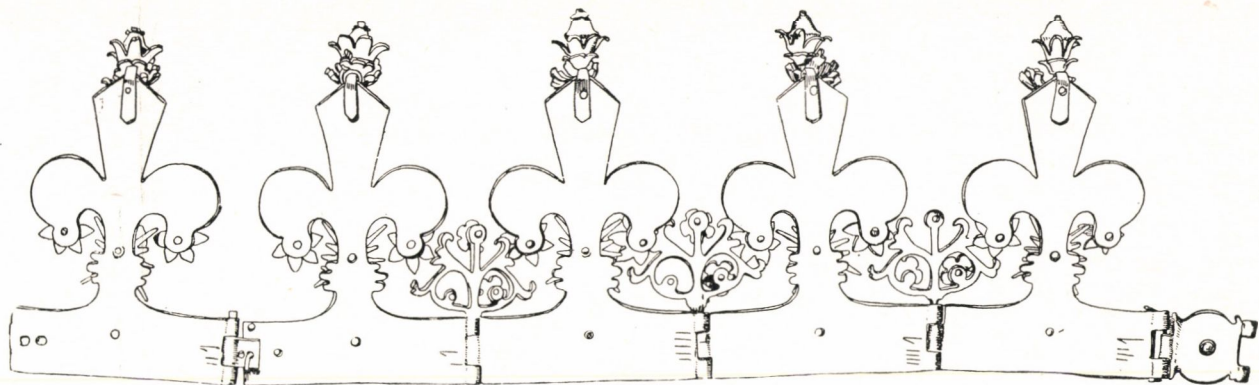
sodronyszára a korong melletti csúcsból emelkedik harántosan a mező közepe felé és két oldalsó szára hol három, hol négy vagy ötszirmú virággal végződik; a szirmok tojásdad idomúak és a csücskös végüket kis gömböcsös végű szög erősítette az alaphoz. E virágok sodronykeretű szirmai fehér átlátszatlan zománcz borítja. A harmadik három körded-idomú szirmmal végződik, melyeket vörös zománcz borít. A hol a harmadik szár a másik kettőből elhajlik, körded sodronygyűrűske ül, melyet vörös zománcz borít; odább, a hol a két hosszabb szár egymástól elválk, egy második sodronygyűrűske van, melyet ugyancsak vörös zománcz tölt meg. A két főszár elhajlási szögéből három indaszár áll ki, a középső hengerded tekercscsel, a másik kettő gömböcsössel végződik. Mindegyik főszár virágját bekeríti és hajlásából egy-egy körtekeres végű rövid indát bocsájt kifelé. A sodronycsokor háttérét felső felében sötétkék zománcz, alsó felében zöld zománcz borítja.

A vízszintes lemezből kiemelkedő lilium középső, függőlegesen álló tagjának a töve jobbra-balra csipkézett taréjszerű díszszel ékes, a lemez szélei egyenesek és a fölfelé szélesbülő tér három csücskkel végződik. A mezőt léczkeret szegélyezi és ezt beléhelyezett ezüstlemezzel borították, melyet sodrott ezüstsál határol. Ezüstsál vonul tengelye irányában, mely mintegy félmagasságban vörös zománczczzal borított sodrony-köröcskére talál. Innen a szélesedő mező széthajlását követve hegyes szöggel két egyenes ezüstsál indul ki, mely három csücsös levelű sodrony-szirmmal végződik; mindegyik szirm mezejét zöld zománcz borítja. Közepett a tengely irányában vonul a harmadik ezüstsál és ennek végén a másik két virág fölé emelkedve áll egy ötszirmú virág; szirmai szívidomúak és ezüstsállal szegélyezett fölületüket fehér zománcz borítja, melynek közepén egy kis ezüsgömböcs áll ki. A sodronyos virágoktól fönmaradt tért sötétkék zománcz takarja.

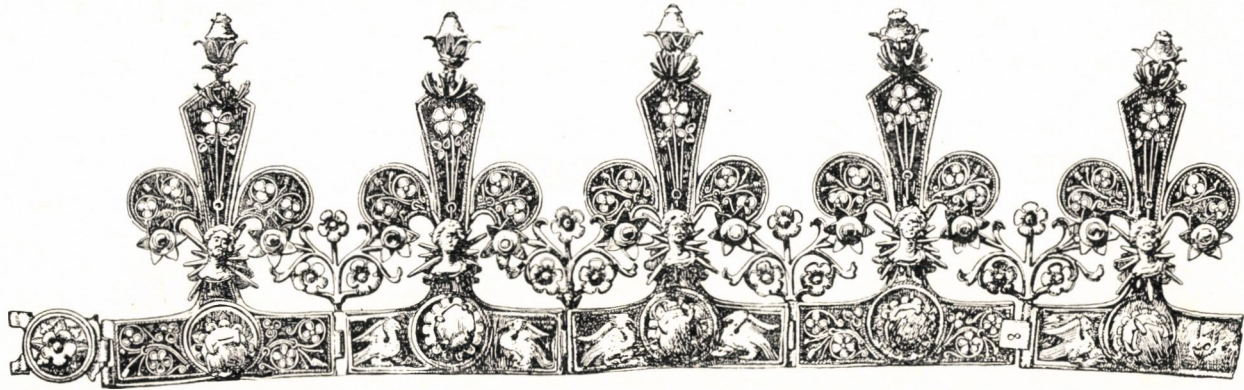
A lilium két oldalsó kiágazását ugyancsak léczkeretbe foglalt ezüstlemezzel borították, ezt sodrott ezüstfonállal szegélyezték körül és a mező alsó hegyes szögéből kiinduló sodronyzománczú csokorral díszítették. Két ferdén állított szárból három szirmú virág fakad, a szirmok fehér zománczúak, a szárnak a virágot befoglaló körhajlásából inda válik ki, mely tekercscsel végződik. A hol a két szár egymástól elhajlik gyűrűske ül, melyet piros zománcz borít; odább a két szár között nyiló csücsös szögből három indaszár indul ki, a két oldalsó gömböcsössel végződik, a középső hengerded tekercscsel. A háttért a két virág-szár közt zöld zománcz borítja, azontúl sötétkék zománcz.

Valamennyi virágnál a szirmok tövén a virág központját ezüsgömböcs jelzi. A zöld zománcz mindig világos és áttetsző, a vörös zománcz téglaszínű, a fehér zománcz mindig kissé kidomborodik. Valamennyi liliumon a sodronyzománczos ékítés egyforma volt. A mező

B)

A)

Középkori sodronyzománczos korona Nürnbergben A) előlről, B) hátulról tekintve $\frac{1}{2}$ nagys.

sodronykerete a második liliom bal szélén fölül letört, alsó szélén lazán fekszik, ezeken a helyeken és mindenütt ott, a hol a liliom kerete az alsó talapból kiindul, jól meglátszik, hogy a keret sodronyát külön reá forrasztották az ezüstlemezre. Több helyütt az ötszirmú fehér virágok zománcza kicsorbult és helyenként a háttérrel lepattogzott a kék és zöld zománcz. A liliom két oldalsó ágának alsó csücskén sárgarézből öntött hat szirmú virág ül, melynek közepére virágfészek helyett gömbös tagot raktak és melynek külső felületén körszerű mélyedésben mindig más anyagú gömböcs ül. Az első liliomnál balra az anyag zöld kő, jobbra kék türkisz; a második liliomnál balra fényes fehér üveg, jobbra kék türkisz; a harmadiknál átlátszó zöld üveg és türkisz, a negyediknél két zöld üveg, az ötödiknél végre szürkés üveg és zöld üveg. A liliom tövére elől sugaraktól körülvett kis női mellképet tettek; a nyak alján meglátszik az alsó és felső öltöny eleje, az arc szemközt áll és kissé jobbra tekint, haja szabályos hullámok formájában szegélyzi homlokát.

A liliom középső ágának legcsúcsán ülő virágdíszítés az első liliumon hiányosan maradt meg, csupán a negyedik és ötödik liliom fölötti virág van meg teljesen. Ez a sajátzerűen stilizált virág két alkatrészből alakul. Egyik maga a virág. A lemez hátuljára erősített előrehajló szár hatszirmú kelyhet hord, melynek mélyre menő szögben egymástól különváló levelei kecses hajlású végei kifelé nyílnak, a kehelyben le és fölfelé kúpos idomú bimbó ül, a bimbó fölületét vonalakkal érdessé tették, ez nyilván a zománczozás kedvéért történt. A negyedik liliom bimbóján most is egy kis darab átlátszatlan sötét zománcz ül, a többi bimbóról lehámlott. A harmadik, negyedik és ötödik bimbó legcsúcsát kis csipkézett szegélyzű kalapocská borítja. Két ábránk (1—2.) oldalnézetben mutatja az alsó lemezt a belőle kiemelkedő liliummal és reá erősített virággal meg a levelekkel. Egyiken (1.) rajta van a női mellkép, a másikon (2.) nincs.

A virág második alkatrésze a levél. Ez öt ujjú és minden ujjá ismét háromágú, az ujjak széjjelállva előre hajlanak, úgy hogy a szemközi nézetben mintegy félkörben csoportosulnak a fölöttük emelkedő virág szára körül. A levél szárát a liliom lemezéhez úgy erősítették, hogy a szögecs átmegyen a lemezen és a virág hátsó léczét is megtartja.

Míg a liliom idom az ő zománczos díszítésével felső alsó plastikus virágaival és a reáerősített sugaras mellképpel ötször egyformán ismétlődik, az alsó lemez kétféle változatot mutat. Az első változattal megismerkedtünk; ez a megmentett tagokon csupán csak még egyszer ismétlődik. A második változathoz van három példány. Közepett a léczkeretű körben sodronynyal bekeretelt ezüst korongocská ült. Ezen a központ körül futó és négy körbe hajló sodronyos inda minden kör-

ben három sodronyköröcskével végződik, azonkívül két kör külsejéből tekercsvégű indahajtás ágazik ki; egyik kiugró indahajtás hengerded tekercsű. (3. ábra.)

A második, harmadik és ötödik tag lemezén az üvegekötől borított középtértől jobbra balra eső mezőt léczkeretű ezüst lemezke borította, mindegyiken egy-egy guggoló madarat véstek ki, mely a középső kör felé fordul. Nyilván sast vagy keselyűt képzelt a művész. Arra mutat az erősen hajlított csőr, az erős szárnytoll, a sűrű erős farktoll, a tollas taréjú fej és erős nyak, valamint a felső lábszár tollas volta és erős körme. A két madár rajza nem egyforma és a többi lemez madarai is csak nagyjából hasonlók. Mindegyikét szabadkézzel, nem szolgailag rajzolta és véste a művész. A mennyiben a madaraktól fönmaradt téren megvan az érdes fölületet borító zománcz, annak színe sötétkék.

A korona tagjait összetartó csuklós szögek közül csupán három maradt meg. Az sem egészen ép, mindegyiken van valami hiba és így csupán mind a három meglevő példány egybevetése ad eredeti állapotukról hű képet. A csuklós szög a lemez szélén túl, egyenes állásban, mint virágszár folytatódik, melynek felső végén ötszirmú virág ül. A szárból vízszintesen kétfelé nyúló ág ugyanoly ötszirmú virággal végződik és fölötte hegyes szögben fölfelé nyúló két oldalsó szár háromágú levéllé alakul át, melynek egyik ága fölfelé hajlik, míg az alsó ág lefelé hajolván, beléfut az ötszirmú virágtól borított virágszárba, de mielőtt vele egyesülne még egy elhajló oldalhajtást bocsájt kifelé. A középső ágacska egyik oldalon mint rövid hajtás szabadon áll, a másikon csupán a felső ág tövén, mint csipkézett kibővítés érvényesül. A csuklós szög ezen felső bokkrétája dombormű, melynek csak külső oldala van mintázva, hátsó oldala lapos és síma. A három csuklós szög jelenlegi állapota a következő.* A második és harmadik tagot összekötő szög bokkrétájából hiányzik a felső virág, az alsó két virág vasszöggel van az alapjára erősítve, a mi nyilván a javításkor történt, mert a szögecsék úgy mint a szög is, máskor sárgarézből valók. A harmadik és negyedik tagot összekötő szögről még régi időben törhetett le a felső bokkrétás rész és ügyetlenül forrasztották az alsó részéhez; megvan a felső és alsó balfelöli virág, a jobboldali hiányzik. A negyedik és ötödik tagot egybekapcsoló szög bokkrétáján a virágok ezüst szögeccsel voltak az alapra erősítve; itt is hiányzik az alsó balfelöli virág. A bokréta középső szárának a hátulján római számjelzést látunk VI = római hatost. Ez nyilván

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

* Az A. ábránkon a rajzoló (saját képzelme szerint) épségben rajzolta a bokkrétákat, sőt egygyel többet rajzolt, mint kellett volna; B. ábránk valamivel hívebb.

ván a csuklósöögnek a sorrendben szánt helyét jelzi. Ezt a föltevést igazolja az a tapasztalás, hogy a korona dísztagjainak az alsó lemezeit hátul jobboldali végükön szintén jelezték harántosan fektetett római számjelekkel és az említett csuklós szög a hatodik számú lemez mellett van, ez tehát megmaradt eredeti helyzetében.

A többi szögről nem lehet ezt oly biztossággal állítani, mert nincs a hátulján számjelzés és nem is kötnek össze oly lemezeket, melyek eredetileg összetartoztak.

B) ábránk mutatja a korona hátsó oldalát; * ott a lemezek számai a következő sorrendben következnek VII, VI, IIII, VIII, VIII. Hogyha a jelzés sorrendjében tennők össze a lemezeket, akkor a rajtuk észlelt kétféle motivum szerint váltakoznának a lemezek. Páros számmal voltak jelezve a sodronyzománczos lemezek, páratlannal pedig a madaras díszűek. Mikor a korona széthullása után a régi tagokat ismét egybefűzték, nem voltak ügyelett e jelzésekre. Akkor bokrétás szög sem volt már elég. Így történt, hogy a korongot az első taggal vasszöggel kapcsolták össze és a két végső tagot is csupán egy harántosan odaszögezett kis lemezkével illesztették együvé. A rongált állapot legtöbb nyomát az utolsó tagon látjuk, hol az egyik madaras lemez teljesen kárba veszett és két kis lyuk azt mutatja, hogy erről a lemeztől letörvén a csuklós hengerkék, a szomszédos lemezzel e két utólag átfurt lyuk révén kötötték egybe. A madaras lemez lehullásának mégis az a haszna, hogy előtűnt a lemez homlokoldalán a római VII szám, ugyanaz, a mi hátulján van.

Ez aprólékos vizsgálat után nem lehet állítanunk, hogy ép állapotú emlékkal van dolgunk, azonban igenis kaptuk belőle azt a megnyugvást, hogy nem a XIX. században készült utánzással van dolgunk, hanem régi munkával, melynek azonban három időponton való változását kell megkülönböztetni. Első állapotában a zománczos liliomkorona nélkülözötte a kis sugaras mellképeket és a lemezek közepén a kör fölületét borító nagy üvegköves virágokat. Ezekkel talán azért gyarapították, mivel a sodronyzománcz már hiányos volt, vagy csupán azért, mert a korona nem látszott a későbbi időkben elég pompásnak. Ebben az állapotában sokáig megmaradhatott, míg sűrű használatban több darabja megcsonkult, más darabja elveszett és az egész már nem látszott egyébre érdemesnek, mint arra, hogy a megmaradt részek valamelyes jó-rossz összeillesztése után régiséggyűjtő holmiját gyarapítsa. Csupán ettől az időponttól kezdve ismerjük elég bizton a korona sorsát. A gyűjtő ugyanis, a ki utoljára bírta, Hamburgban élt, Johannes Paul volt a neve. Az ő gyűjteményét Heberle régiségkereskedő árverezte el 1882-ben Kölnben. Az

* Rajzolóknak a fényképen nem vette észre a VI-os lemez melletti szög bokrétájának a hátán a VI-os jelzést.

árverezési lajstrom* méltányolja a koronát. XIII. századnak mondja és azt tartja, hogy az olasz csúcsíves stylusnak jellemző terméke. A nürnbergi germán múzeum ez árverésen megszerezte az érdekes tárgyat. Mikor utóbb a múzeum boldogult igazgatója Essenwein a törzslajstrom számára megszerkesztette a korona leírását,** akkor helyesen kiemelte, hogy a legnagyobb érdekét az adja, hogy sodronyos zománczczal van ékítve, melyről ő Budapesten a n. múzeumban való jártában szerzett hírt.

Miként a szöveg alatt idézett Essenwein-féle leírásból kitűnik, a híres műértő is észrevette, hogy ez a munka nem egységes jelleggel jutott az utókorra, hanem az idők folyamában változásokat szenvedett.

Ő ugyanis úgy képzeli, hogy a zománczos lemezek egyik sora a XIV. századból való. Nyilván a sasos lemezeket gondolja, melyekről láttuk, hogy a sárgarézfoglaltványaik páratlan számmal voltak jelölve és nyilván úgy képzeli, hogy a lilimos korona sárgaréz alapja is ebből az időből származik. Ellenben a sodronyzománczos ezüstlemezekről azt tartja, hogy a XV. vagy a XVI. században csatolták hozzá és hogy ugyanakkor rakták a lilimos alapra a (plasztikus) díszítés némely alkatrészeit; valószínű, hogy ő is a mellképekre gondolt.

A korona készítése kora dolgában sem a kölni lajstrommal, sem Essenwein törzskönyvi leírásával nem lehetünk egy nézeten. A lajstrom nagyon is réginek vélte a koronát; Essenwein közelebb hozta korunkhoz, de ő is még korai időpontra teszi, mikor azt véli, hogy túlnyomó része a XIV. századból való. Ellenben elfogadjuk az ő álláspontját, mikor a korona egyik részének a származását a XV., illetőleg a XVI. századra helyezi. Azt tartjuk, hogy a korona zománczos ezüstlemezei a XV. században készültek, a sárgafémből való korona nem sokkal később követhette a zománczos részek korát és lehet, hogy velük egykorúak a pántok közepét ékítő üvegekővek, azonban később, alighanem a XVI. század folyamán kerültek reá a sugaras női mellképek.

A részletes vizsgálat, melynek az előbbieken a korona minden

* Catalogue des objets d'art et de haute curiosité composant la magnifique collection de M. Johannes Paul à Hambourg veut publique à Cologne etc. le 16 octobre 1882. sous la direction de Mr. I. M. Heberle (H. Lempertz' Söhne) Cologne 1882. Impr. de Wilh. Hassel qn. A 90. lapon 629. szám alatt. Cinq fleurons avec leur baude, d'une couronne: Forme de fleur de lis, termises par des palmettes surmontées d'un bouton; à la naissance buste de femme et deux rosettes rehaussées de turquoises, la baude avec des cabochons, le tout en émail Gothique italien. XIII. siècle Pièce intéressante. Long 33 cent

** A germ. Múzeumban K. G. 645. szám alatt őrzik. Essenwein írta a czéduláját: Kirchliche Geräthe etc. 5 Glieder einer Krone von Messing mit emailirten Silberplättchen belegt und Steinen besetzt. Jedes Glied hat die Gestalt einer Lilie. Ein Theil der Emailplättchen gehört dem 14. Jahrhundert an welcher Zeit auch die Gesamtform entspricht, ein Theil ist jenes Email zwischen Filigranfäden das die ungarische gothischen Arbeiten des 15—16. Jahrhundert charakterisirt, derselben Zeit scheint auch ein Theil des weiteren Aufputzes an zu gehören N. (629.) der Sammlung Paul in Hamburg auf der Auction (Cöln 1882. erworben um M. . . . (A czédulán egyéb jelzések 4199. és K. 2384.

alkatrészét alávetettük, meggyőzhetett bennünket arról, hogy elveszük azt a föltevést, mintha a sárgafém^{ből} való korona nem készült volna a zománczos lemezek számára. Világos, hogy a sárga fém alap úgy a pántoké, mint a lilomé az ő léczkeretével közvetlenül és szorosan a zománczos lemezek befogadása czéljából kapta az alakját és mindenki látja, hogy a sárga fémű korona ilyen díszítés nélkül nem is bírna létjogosultsággal. A szorosabb vizsgálat azt is kétségtelenné teszi, hogy a lilomok legcsúcsán ülő bogyós virágok és ujjas levelek, a lilomok oldalágain ülő köves virágok, valamint a csuklószőgök bokrétái a sárga fémű koronával egykorúak. Nemcsak az anyaguk egyezik meg, hanem a technikai kivitel és a mintázás dolgában is megvan köztük a legteljesebb összhang. Hozzájárul az egyik csokor hátlapján lévő számjelzés, melyről már föntebb mondtuk, hogy a pántlemeznek a számjelzésével, melynek csuklójában ül, teljesen egyforma. A lilom tövén két oldalt észlelt taréjidomhoz is közel jár a szögök bokrétáján az egyik ág taréjos formája; erre a megfigyelésre alkalmas a korona hátlapjáról közölt B. képünk.

A korhatározásra a lilom formája látszik legalkalmasabb támpontul szolgálni. Ez a forma, különösen a középső tag alakítása az ő egyenes széleivel és felső szögös befejezésével nagyon jellemzőnek tűnik. Jellemző, mert a legismertebb középkori lilom, a firenzei ezt a formát követi, azonban korhatározásra annál kevésbé alkalmas, mert a firenzei pénz^{ek} szakadatlan sora tanúság reá, hogy ez a forma a XIV. századtól kezdve négy századon át alig változott.

A sodronyzománcz formái és színei után biztosabban indulhatunk. Ezek igazolhatják leginkább a mi korhatározásunkat. A virágok szirmai körded, tojásdad vagy szívidomot mutatnak, az oldalhajtások hol gömböcscsel, hol hengertekercscsel végződnek; hozzájárul, hogy a tér formájához mérten, hol egyenes, hol hullámvonalban fejlődik a bokréta tengelye, ez csupa oly jelenség, melyet majd egyenként, majd összevéve a korábbi, a XV. századi sodronyzománczos emlékeken észlelhetők.* A színek szorítkoznak a téglapiros, fehér, világoszöld és sötét-kék színekre, melyekről szintén tudjuk, hogy a hazai sodronyzománcz korábbi szakaszában szerepelnek és az ú. n. meleg színskálát képviselik. Az utóbbi évtizedekben folytatott kutatások révén tudjuk, hogy a sodronyzománcz legvalószínűbben Velenczében keletkezett és onnan legelőbb az ország nyugoti góczpontjaiba jutott el. Egyik ily góczpont Budavára, a másik alighanem Pozsony, melyre szintén nagy valószínűséggel utalhatunk; a nürnbergi koronáról tehát azt tartjuk, hogy Nyugat-Magyarországban a XV. század folyamatán keletkezett.

* A friauli kereszten, a nápolyi ereklyetartón, a harcziás Frigyes kardján, a Dorottya hermán.

A két toldásról, a lemez közepén álló üvegköről és a sugaraktól környezett női mellképről leginkább azért képzeljük hogy későbbi toldások, mert borítják a zománczos alapot, csupán egy helyütt, a negyedik lemezen csupasz a tér, melyre a csipkézett szegélyű és kampós rekeszbe foglalt követ helyezték. De épen ez az eset látszik leginkább e kövek későbbi felrakásáról tanuskodni. A zománcz e lemezek az idők folyamában sokat szenvedett, részben ki is hullott. A VI jelzésű tagon szenvedhetett a zománcz legtöbbit, mert ez alighanem a koronának egyik végső tagja. Itt ugyanis az egyik szélén nincs hengerded csukló, csupán síma lécz, ellenben meglátszik a hátán a kapcsoló lemez helye, melynek most már csupán csonka töredéke van meg. Tehát valószínűleg a zománcz kihullása tehetette indokolttá a korona utóbbi javításánál a jelzett toldalékok oda tételét. Inkább ily módon borították a hibákat, mint hogy magát a zománczot kipótolták, mert ez a pótlás és javítás talán már abban a korban történt, mikor a sodronyzománcz idejét multa, bár a kövek foglalatában még a középkor óta divó módot követték. Tudjuk, hogy nálunk a sodronyzománcz gyakorlata a XVI. század közepe táján muló félben volt.

A lilium tövére illesztett női mellképről legbajosabb számot adni. Az egész koronán ez az az alkatrész, melynek leginkább van modern jellege, annyira, hogy némely kutató hajlandó volt miatta az egész korona régi voltát kétségbe vonni. Pedig a közelebbi megfontolás ezt a mellképet sem képes a XVIII. századon innen eső kor fölfogásából megmagyarázni. Az első tekintet is mutatja, hogy nem a megszokott egyházi ikonographia köréből vett alakkal van dolgunk. Azok a sugarak, melyekre a fiatal női mellképet helyezték, nem alkotnak szent fényt, a velök díszített nőt nem is képzeltek szent nőnek. Még sem tehetjük föl, hogy a saájtszerűen elhelyezett sugarak teljesen közömbös díszítés gyanánt tettek oda. Volt valami értelmük, de nem olyan, mely az egyházi ikonographián alapul. Még legerősebb az a valószínűség, hogy a classicismus hatásától sugallott fölfogással van dolgunk. A XVI. századi művészet szerette antik példák módjára a személyesítéseket. Személyesítette a polgári foglalkozásokat, az erényeket és szenvedélyeket, a tudományt és művészetet, de nem szent alakok révén történt a személyesítés mint a középkorban, hanem szép nők, fiatal emberek és gyerekek segítségével. Ebbe a fölfogási körbe beléilleszthető ez a fiatal kecses női mellkép, mely az adott esetben talán a tudományt képviseli és azzal, hogy a művész minden irányban lövellő sugarakkal veszi körül a nőt, még inkább teszi szemlélhetővé szándékát, hogy a világosságot terjesztő tudományt kívánta jelképezni. Ez oly conceptio volna, mely ellentétben a régi egyházas fölfogással, igazában a reformatio talaján termett symbolum gyanánt XVI. vagy XVII. századi protestans ötvösre

vallana, a ki természetesen nem maga gondolta ki, de ezt a symbolumot közkézen forgó képeskönyvből vagy más ábráról másolhatta, vagy épen a megbízók szándéka szerint, esetleg a korona sajátos újszerű rendeltetése értelmében tette oda.

Ezt a magyarázatot most eleve, csupán mint föltevést állítjuk ide, lehet hogy közvetlenül a korona egykori rendeltetésével is hozhatjuk összhangba. Nem közömbös az a kérdés, hogy mi lehetett hajdan e korona rendeltetése? E kérdés föltevésénél természetesen nem arról van szó, hogy a korona más célra is szolgálhatott volna, mint arra, hogy ékítményes symbolum gyanánt a fejre tétessék, nem hihető, hogy pusztán votivkorona volt. A mióta liliomos homlokszalagot az antik korban a fej ékítésére használtak, a liliomos diadema vagy korona mintegy kétezer éves multat élt át. Azonban e hosszú időszakon keresztül sok mindenféle speciális rendeltetésre készültek koronák. Használták az Úristen és a szentek fején, fölverték fejedelmek, főrendüek és nemesek és minden egyes esetben, ha liliomos koronával állunk szemben, fölmerülhet ily különleges rendeltetés kérdése.

A nürnbergi koronáról az lehetne első gondolatunk, hogy fejedelem számára készült. A sodronyzománczos technikát elég előkelő ötvösműveletnek tartották arra, hogy vele díszes egyházi szereket, kelyheket, hermákat, kereszteket díszítsenek. Használatát igen előkelő világi célra tanúsítja Zsigmond császár és király rendeletéből a harcias Frigyes számára készült fejedelmi kard hüvelyének sodronyzománczos disze; * úgy szintén annak a serlegnek a sodronyzománczos ékítése, melylyel a traditio szerint Mátyás király a bécsújhelyieket megajándékozta. ** A korona fejedelmi rendeltetése mellett szólhatna a lemezeket díszítő két egymással szembehelyezett sas is; sas ugyanis az antik világ óta a legfőbb hatalmat jelző szárnyas volt. Még sem képzelhetjük, hogy ez a korona mostani állapotában fejedelem számára készült volna; mert arra nem elég díszes. Nem tarthattak volna elég előkelő ékszernek az olyant, mely nem készült nemes fémből és nélkülözött nemesebb drágaköveket. Messze vinne e fölfogást történeti adatokkal indokolni; elég arra hivatkozni, a mit régi hazai leltárak összeírásaiból tudunk. A mi nem volt arany, ezüst vagy nemes ékkő s hasonló, az csupán alárendelt fontossággal bírt. Épenséggel nem képzelhető, hogy fejedelem más anyagú koronát tett volna a fejére, mint arany vagy ezüstből valót. Csupán egyféle kivételt ismerünk. Azt tapasztaljuk, hogy *elhunyt* fejedelmek fejére rakott korona tekintetében nem volt a régiek fölfogás oly kényes; talán azért, mert ily esetben csupán rövid ideig látható symbolumról volt szó, melyet úgyis az enyészetnek kellett általadni. És még ebben az eset-

* Utoljára megjelent Arch. Ért. 1894. XIV. k. 317.

** Lind: Mittheilungen der k. k. Central-Commission, 1873. XVIII. Band, 159.

ben is nem értéktelen sárgarézből való koronát raktak az elhunyt fejére, hanem arany helyett ezüst koronát, nyilván takarékoság szempontjából és talán, mert az ezüst inkább illett a gyászhoz, mint az arany; az egyháznak ez volt mindig a fölfogása és mai nap is az.

Középkori emlékeink között két koronára hivatkozhatunk, mely ezt a véleményt indokolja. Két gyászkoronát találtak 1849-ben a székesfejérvári fejedelmi sirokból.¹ Oly egyszerűek és esetlenek e koronák, annyira nélkülöznek minden díszet, hogy méltán azt hihetjük, hogy az elhunyt fejedelmek halála után úgyszólván néhány óra alatt hamar-kodva készítették; de ezek is ezüstből valók. Sárgarézből való koronát talán ily sietség mellett sem helyeztek volna a fejedelmek homlokára.

Más korona, melyet e székesfejérvári koronák kapcsán tárgyaltak² a budapesti Margitszigeten, templom omladékából került elő. Régente azt tartották, hogy boldog Margit koronája volt. Ezt a fölfogást utóbb elejtették. Czobor meglehetősen bőven tárgyalja, de nem vehető ki az értekezéséből, mit tart a korona egykori rendeltetéséről, azt hiszi-e, hogy élő ember számára készült, avagy ereklyés herma fejéről való? Ez utóbbi föltevés valóbszerű, mert a korona kerülete nem látszik elég nagynak arra, hogy felnőtt ember koponyáját körítse. A korona aranyozott fémből való és drágakövek gazdag változatossága borítja a pánt, a virágok s a liliomok felületét. Czobor ezt a koronát XIII. századnak véli, a mi valószínű, bár nem lehetetlen, hogy valamivel későbbi; mert lényegben összevág a formája és a kapcsoló szögek bokkrétája a mi koronánkkal.

A bécsi műtörténeti múzeumban a nagyváradi vár területén lelt sirokból való liliomos koronát őriznek,³ mely ugyancsak aranyozott ezüstből való és drágakövek sorával ékes, országalmát is leltek vele, valamely Anjoukori fejedelmünké lehetett. Az adott viszonyok indokolják, hogy ezt sírkoronának tartjuk, mely azonban már az élő korában készült és vele került a sírba; mert ki van zárva a föltevés, hogy a haláleset alkalmából külön halottas korona gyanánt rögtönözték volna, mint a fejérvári koronákat.

Mindezen példákból arra az indokolt föltevésre jutunk, hogy a nürnbergi korona mostani állapotában sem élő, sem holt fejedelem számára nem készült és kellett, hogy másnemű rendeltetése lett legyen; legfőlebb talán a zománczos és figurális lemezekék ékíthettek valamikor fejedelmi koronát, de az egészen ezüstből lehetett.

¹ Dr. Forster Gyula «III. Béla magyar emlékezete» című művében 1900. 202. és kk. II. Czobor Béla magyarázatával.

² Utoljára megjelent ugyanott 221. lap. Czobor Béla magyarázatával.

³ U. o. 225. lap ugyancsak Czobor Béla magyarázatával.

A többi lehetőség köréből még csak kettővel kívánunk ezúttal foglalkozni. A korona készülhetett valamely herma számára vagy ülhetett egykor valamely szent szobrának a fején. Köztudomású, hogy az egyházi ikonographia szerint dicsskorona illette meg mindazokat a martyrokat, kik a vallásért kínt szenvedtek és halálba mentek. Azért gyakran akadunk képeken, szobrokon és hermákon szentek fején koronára. A példák végtelen sokaságából csupán két hermára hivatkozunk. Egyikét budai ötvösök remekművének tartják, értjük a Boroszlóban őrzött Szent Dorottya hermát,* melynek fejét sodronyos zománczú liliomos korona ékíti. A korona aranyozott ezüsből való, mint maga a herma. A másik hermát Győrött őrzik s az az Ipolyi Arnold óta ismeretes Szent László herma. Ez is ezüsből való és mellét sodronyos zománcz borítja, a herma a XV. század első évtizedeiből való, tehát egykorú a boroszlói hermával. Az 1600. évi helyreállításkor Napragi püspök a fejen lévő liliomkoronát megújította és a testet borító zománczot is jól rosszul helyreállította; anyaga szintén aranyozott ezüst.**

Hogyha a margitszigeti koronának is az volt a rendeltetése, hogy szent szobor vagy ereklyetartó herma fejét ékítse, akkor három példa bátoríthat abban a föltevésben, hogy a nürnbergi koronának is eredetileg ugyanaz volt a rendeltetése. Azonban ebben az esetben is a korona nemtelen fémű anyaga szól ellene a föltevésnek, mert ismerünk ugyan fából vagy kőből készült szobrokat és hermákat, melyeknél a korona is fából vagy kőből van kifaragva, de szentek ereklyéit őrző fémhermát, mely nem nemes fémből készült volna, nem bírok analógiául idézni. Így tehát legfőlebb bronzszoborra gondolhatnánk, melynek fejét ez a sárgafémű korona ékíthette és bár ebben az esetben a természetes nagyságot megközelítő XV. századi bronzszobrot kellene hozzá képzelni, ebben sem volna lehetetlenség, kivált hazánkban, a hol már a XIV. század második felében öntöttek bronzszobrokat.

Azonban még egy magyarázat lehetséges, az, hogy ez a korona egy úgynevezett iskolai vagy deák korona maradványa. Brassóban az ottani múzeumban három iskolai koronát láttam; az ezeréves kiállításon is szerepeltek. Kettő közülök sárgarézéből való, egy pedig aranyozott ezüsből. Ez utóbbi a legrégibb közülök, készítette egy Ziegler nevű ötvös a XVII. század végén. Nyilvánvaló, hogy vele régibb mintát követett, mert a háromkarjú ágak a régibb liliomformákra emlékeztetnek és a reájuk helyezett kék zománczú alaptól körülvelt körkörös vörös zománczú virágok is emlékeztetnek a sodronyozománcz korára; az

* Színes képét lásd Arch. Ért. 1902. 193. lap előtt, ugyanott a herma műtörténeti méltatása Hintzétől 193—201.

** A hermát többször tették közre, legjobb képe megjelent a Pulszky-Radisics féle ötvösségi remekekben.

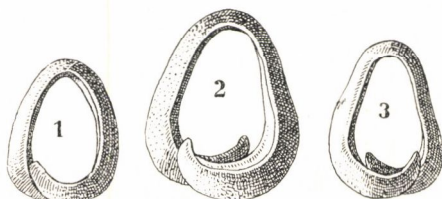

ágak alsó szárain zöld zománcz, a pántos lemezen kék zománcz a háttér, rajta üvegkövek ülnek és fölírat vonul rajta végig.*

Ez a korona nem olyan, a milyent a XVII. század végén dolgozó ötvöstől várnánk, hogyha szabadon követte volna kora ízlését. Szembe-tűnő, hogy régibb minta után indult, melyet azonban egyszerűsített. A deák király koronázásának szokása jóval régibb, mint ez a legrégibb fönmaradt korona, föl kell tehát tételeznünk, hogy régibb koronák elő-zték meg a Ziglerét, de azok vagy tönkrementek vagy elkallódtak. Nincs lehetetlenség, hogy Nürnbergben egy ily félig tönkrement deák-korona maradt fön, mely maga talán egyházi használatból származott és a reformatio idejében a templomból kidobott valamely szent szobor-ról vagy hermáról való. A sodronyzománczos ezüst részek őriznék meg annak a szent czélra készült első korona emlékét. Mikor iskolai korona kellett, akkor az aranyozott ezüst korona java részét beolvasztották és az ezüst alapot helyettesítették sárgaréz-ből. Az idők folyamában a deákok kezén a korona megrongálódhatott, akkor megjavították, ilyen alkalommal teheték reá a fényt terjesztő tudomány symbolumát. Ilyen-nek képzelem magamnak a nürnbergi korona egykori sorsát.

Kövér Béla.

* A koronák a brassói gymnasiumban voltak használatban és szó van róluk a «Geschichte des Kronstädter Gymnasium's»-ban. Újabban Békefy foglalkozott az iskolai koronázás szokásá-val. Czobor-Szalay: Magyarország történeti emlékei című műben II. Rész. «Békefy az okta-tásügy állapota (1526—1687)» 333. s k. l. Honterus Brassóban lerakta az oktatás és nevelés-ügy alapjait a «Constitutio scholæ Coronensis»-ben... «Az iskolaügy egy részét tisztán az ifjúság kezeibe tette le. Az ifjúság évenként kétszer — a tavaszi és őszi napj egyenlőség ide-jén — közgyűlést tartott a gyakorló helyen és újra választotta a magistratust a régi tisztvise-lők leköszönése után. A királyt (rex) az összes tanulók, a többieket meg a decuriók választották. Ezeket az összes ifjúságból választották ki, a királyt meg a legfelső osztályból. A király a kalap fölött koronát viselhetett. A brassai Honterus-gymnasiumnak még ma is van három ily koronája. Ezek egyikét mutatja a 407. számú ábra. Ez a korona aranyozott ezüstből van. Kívülről zománcz borítja és felirat futja körül. Belülről a «királyok» neve és hivataloskodásuk ideje olvasható. A legrégibb kelet 1699-ből, a legújabb 1774-ből való. A rex vásár- és ünnepnap jelen van a templomban és a két censor között ül...» A 335. lapon 407. ábra alatt közli a brassai diákkorona képét.

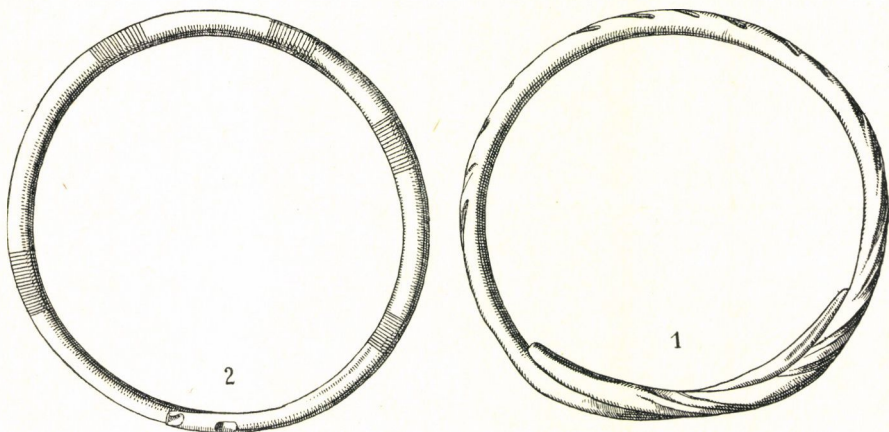
Öskori aranyékszerek a tiszafüredi Ásotthalomból. $\frac{1}{1}$ n.
A tiszafüredi múzeumban (lásd a 183. lapot).

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN: FONYÓDI URNASÍRRÓL. Fonyódon, szemben Badacsonynyal, a Balaton somogyi partján szőlőforgatás alkalmával a munkások a Varga-féle területen egy érdekes és gazdag urnasírra akadtak. Ottani összeköttetéseim révén az egész sírlelet, az apró darabokra zúzott urna kivételével, múzeumomba került. Az urnasír, nem kevesebb mint 40 darab gyönyörű fényes zöld oxydációval borított bronzkarpereczet tartalmazott.

A bronzkarpereczek zöme síma, gömbölyű bronzrúdból van alakítva részben egymással közel szemben álló, részben egymásra hajló végekkel ellátva. A karpereczek rúdjaiknak vastagsága azok átméretük szerint 5 és 7 miliméter között változik. Míg a karpereczek átméretei, a felkarszár és a lábszár vastagulása szerint 95 és 135 mm. között változik.

Az alakítás szempontjából a karpereczek 3 csoportra oszthatók. Egy példányban van képviselve csavaros végekkel ellátott bronzkarperecz (1. ábra), mely a karpereczsorozat legérdekesebb darabja és egymásra hajló végekkel bir. Átmérője 115 mm., vastagsága 7 mm. Súlya 115 gramm. 3 példányon 5—5 csoportban elhelyezett, vésett vonaldísz látszik (2. ábra), melyek szintén egymásra hajló végekkel vannak ellátva. Átmérőjük 110 mm., vastagságuk 7 mm. A karpereczsorozat átméretei következőképen oszlanak meg 4 darab 95 mm., 20 darab 105 mm., 14 darab 110 mm., és 2 darab 135 mm.

A negyven darab bronzkarperecz közül 36 fényes síma felületű, minden diszítést nélkülözve.

A karpereczek négy csoportba osztva önként megmagyarázzák, hogy azokkal a bronzkor őssasszonya miképen ékítette fel testét. Kétségtelenül az egész lelet egy asszony ékszorsorozata volt és 10—10 darabot a jobb és bal felkarszáron hordott és 10—10 darabot a jobb és bal alsó lábszáron. A felkarszáron hordott karpereczsorozat alsó és felső karikája sodrott vagy díszített volt, míg a lábszáron hordott karikák símák. A 2 példányban levő legnagyobb 135 mm. átméretű bronzkarperecz az alsó lábszárkarperecz sorozatainak felső karikáit képezte. A karikák átmérete után ítélve egy erősebb termetű nő ékszorsorozata lehetett.

Hasonló bronzkarpereczek Somogy megye Patahalom zimányi határából kerültek gyűjteményembe,* melyek azonban vékonyabb bronzsodronyból vannak alakítva. E sírlelet a bronzkor végső szakának emlékeihez sorozandó.

Sümeg, 1905 január.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

II. HALAVÁCS GYULA: MAGYAR HARANG FÖLIRATOKRÓL.

A hazában megtett utazásaim közben, mint olyan, a kit érdekel mind az, a mi Magyarország történetére vonatkozik, ha olyan helyre vetődtem, a hol van valamelyes ilyen, azt megnéztem. Sőt ujabban nem resteltem fölmászni a toronyba: lemásolandó a harangok föliratát. Csak néhány adat az, a mit ekkép megszereztem, mindennek daczára nem halasztom tovább a publikálását azon reményben, hogy ezzel is szolgálatot teszek az ügynek. A harang föliratok rendszerint domború betűkkel vannak alkalmazva, ép azért ezt a tényt az alábbiakban külön nem említem föl, csak azt, ha a fölirat betűit belevésték, s így azok homoruak. *Bihar megye, Nagy-Rábé* ev. ref. templomának tornyában két harang lóg. A nagyobbik harang felső részén növénydíszítésű szallagon: **A NRABEI REFORMATA SZ EKKESIA MAGA KOTSEGEN ONTETTE** 1794 (így!) a fölirat betűi domboruak, ez: NRABEI azonban be van vésve. — A kisebb harang felső részén növénydíszítésű szallagok között **AZ NAGY RABI REFORMATA SZ ECCLESIA MAGA KOLTSEGEVEL ÖNTETE ANO** 1764. *Csongrád megye, Tápé*. A róm. kath. templom tornyában négy harang lóg. Ezek közül az egyik kisebb harangon felül: **MICH GOSS WIELAND IN WAGLEN** 1779, alsó peremén: **ECCLESIAE TAPENSIS**. *Hunyad megye, Alpestes*. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobbik XIX. századbeli, a kisebb harang felső részén két lécz között: **ALPESTESI MAGYAR ECCLESIA ONTTE ANN** 1713. *Boldogfalva*. A román-stílusú toronyban két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két növény-motivumu szalag között: **GLORIA IN EXCLIS DEO · IO · SKADT ME FVSIT ANNO D:** 1656. A kisebb harang felső részén két növénymotivumu szalag között. **KENDEFI: GABOR: ANNO: 1729**. *Borbátviz*. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két sorban három lécz között: **:IDOSB: ÉS: IF: BAJA: ISTVÁN: ES: BALINT: EMLEKEZETEKRE: 1774: TSINALTATTA: MARKOTSAN KLARA: ES FIA BAJA JOZSEF**. A kisebbik harangon nincs fölirat. — *Hosdát*. Az ev. ref.

* Darnay Sümeg és vidékének őskora: Arch. Közl. XXII. köt. 20. oldal.

templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két lécz között: UJRA ÖNTÖTTETTE A HOSDATI N REFOR: EKLESIA. 1788. A kisebb harang felső részén két lécz között: AZ o HOSDATI o REFOR o EKLEZIA o ANNO o 1772. *Kitid.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén három sorban: :1774: NEHAI · BOBIK: MOSES: ES: HAZASTARSA: NAGY MARIA: MOSTS: PEDIG: ATOB ÁTTYAFIAK: KOZON SEGESEN: RENOVALTATAK: KITID. A kisebb harang XIX. századbéli. *Lozsád.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harangon két sorban három lécz között: GLORIA DEO IN EXCELSIS PAX BONA EVOLVNTIS HOMINIBVS IN ETERNIS 1703 LOSADI ECCLESIA CSINALTATA S N NEVINEK DICSIRETERE AMEN. A kisebb harang felső részén: LASADI N: R: EKLA ONTETTE 1739. *Óbrette.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobbik harang 1813-ból való. A kisebb harangon felül: IOHANN IOSEPH PERENGER GOSS MICH IN WIENNA 1749, testén feszület, két oldalán ANNO 1749 IN ¶ NOMINE DEI, alsó peremén: ☉ SARA TSULAI FIERI VOLUIT PRO ꝶCCLESIA O-BERETYE REFORMATA. *Rákosd.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két lécz között: ME FVDIT · ECCLESIA: RAKOSDIENSIS · IN · COTTU · HUNIAD · AO 1745. A kisebb harang felső részén két sorban három lécz között: REN RAKOSDI REF ECCLESIA ANNO 1737 TEMP CUR LAZARI FARKAS HARCIRIGAUG. *Romosz.* Az ágost. ev. (szász) templom tornyában két harang lóg. A nagyobb 1809-ből való. A kisebb harang felső részén: GLORIA · IN · EXCELSIS · DEO: REFUSA · SUM · A · 1795. *Tordos.* Az ev. ref. templomhoz tartozó haranglábon két harang lóg. A nagyobb 1868-ból való. A kisebb harang felső részén, két lécz között: DAVIT WESNITZER IN WIEN GOS MICH MDCXXXIV (1634) e harang 1865 előtt a szászvárosi ev. ref. templom tornyában volt. — *Vajda-Hunyad.* Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang 1645-ből valónak újra való öntése, 1873. A kisebb harangon három sorban négy lécz között: · IN HONOREM IEHOVA F: F: MESACM: NICOLAUS ZOLIOMI DE ALBESCELS D: D: REG: TRAN: PRIN: INTIMVS CONSILAR: AC COMITA HVNYAD SURR: CO MESAC PERPETUUS AN 1659 REMOV: VERO ME ECCLES: REFOR VAIDA HUNIAD: AN: 1754 SEP. A gör. kath. templom tornyában négy harang lóg. A legnagyobb harang felső részén két lécz között: D · N · IESU CHRISTI · TEMBORE ALB · BALACCZY · ARCH · NICOL · PAP IN HONOREM S · S · SALUATORIS, a harang testén koronás Mária a kisdeddal, fejénél BATRINA RACZON o GEOR (fej) MARKOCZANI, alsó peremén két lécz között: IOHANN MICHAEL SCHNEIDER o KAY o STUCKGIESER IN o CASCHAU o HAT MICH GEGOSSEN o ANNO: 1693. A középső harang felső részén, két sorban három lécz között: ✠ REFVSA o PRO ✠ SANCTVS: DEVS: S: FORTIS · IMORTALIS: MISER: NOBIS: SVB GVARD: R · P · CAESARII · CALT ✠ CONTU · V · HUNYAD: B · V · M · INCAEOS · ASUMPTTE: 1795, ezt a harangot 1893-ban a helybeli ferenczrendi zárdától vette a gör. kath. egyház részére Popu János esperes, ki még ma is papja az egyháznak. A kisebb harang 1841-ből

való, a legkisebben pedig nincs fölírat. — *Liptó megye, Liptó-Szt.-Márton.* (Martincsek) góthstilű róm. kath. templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén növénymotivumu szallagok között gotizáló domború betűkkel: *in onore sanctae mariae*, alsó peremén: REFUSA PER ADALBERTUM LITTMANN NEOSOLII 1842. A kisebb harangon két vonal között: ✱ VERBUM DOMINI MANET IN ETERNVM A: D: 1.5.9 ✱ (így!)
4

Veszprém megye, Berhida. Góthstilű róm. kath. temploma tornyában két harang lóg. A nagyobbik harangon felül, a korona alatt domború betűkkel: IOSEPH STEINSTOCH GOS MICH IN OFEN, alsó peremén bevésve: A PEREMARTONI HELV. CONFES=L=EKLESIA HARANGJA UJONNAN ÖNTETETT MDCCCLIII ESZTENDÖBEN. A kisebb harangon felül domború betűkkel: GOSS MICH ANTONI ZECHENTER IN OFEN 1762 ☞
Udvarhely megye, Homoród-Almás. Az unitárius templom tornyában két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két sorban három lécz között: GLORIAM UNIUS VERI ET HONOREM FILII IEIUS IESU CHRISTI SUMTIBVS PROPRIIS ECCLESIA UNITARIA HOMOROD ALMASIANA FUSA PER IOHANNEM TARTLER ANNO 1770. A kisebb harang felső részén, két sorban három lécz között: ✱ AZ EGY IGAZ ISTENNEK DISOSEGERE ÉS AZ IESUS KRISTOSNAK TISZTESEGERE ✱ ÖNTETETTE AZ H. ALMASI UNITARIA ECCLESIA KOLTSEGEVEL IN ANNO DOMINI 1782. *Halavács Gyula.*

III. KEMÉNY LAJOS: MŰTÖRTÉNETI ADATOK KASSÁRÓL. Kassa városa 1474-ik évi jegyzőkönyve szerint *Ciril* eperjesi ötvös «feria tertia ante Martini» tilalmat tett a kassai Ijártó Miklós nejére, Borbálára 4 frt erejéig valószínűen a megrendelt ötvösmű miatt, melyért a mesternek adója maradt. Az 1492-ik évben a kassai sz. Erzsébet-templom számára készített kehelyről van a jegyzőkönyvben szó. Lwnyczer Jakab, mészárosmester neje végrendeletében ugyanis meghagyta, hogy hátrahagyott ezüstjéből férje a nevezett egyház részére kelyhet készíttessen s ez évben Pwdleyner Achacius, az egyház karmestere Irmes István főbíró előtt elismerte, hogy azt kézhez vette. A mester munkájáért 14 frtot kapott, amint az a jegyzőkönyvből kitűnik: «dedisset expedivissetque (t. i. a férj) nodos aliquot argenteos cum aliis rebus argenteis additis ad calicem fiendum, qui perfectus pro florenis XIII. comparatus est» sat. Actum 3 feria post Egidii.

Jakab «de Szegligeth» kassai ötvösmester 1531-ben nyert polgárjogot s s jótállója Tamás képviső.

Herstein Gergely ötvös 1555-ben a fő- és malom- (ma Kossuth Lajos-) utca éjszaki sarkán fekvő házat bírja; Kassai ötvös Gergely 1572-ben az ezzel szemben fekvőt, a fő- és forgács-utca éjszaki sarkán, melyben 1813-ban nagynevű tudósunk, Henszlmann Imre született. Kassai Gergely, neje Zsófia, Lippay János ötvös leánya révén bírta a házat. Zólyomi ötvös Máté 1577-ben említetik. Makay ötvös János 1651-ben egy zálogos szőlőt bírt.*

* Kassa város levéltára 7994. sz.

A kassai ötvösöket első sorban maga a város tanácsa foglalkoztatta, kivált Bethlen Gábor fejedelemsége alatt, amiről a városi jegyzőkönyvek szólanak így 1623. május hó 29-én elhatározzák, hogy Bethlen István lakodalmára «mintegy másfélszáz forint érő pohárt csináltassunk, igen szépet». Ugyanez év június hó 2-án: «Gubernator uramnak lakodalmára mintegy másfélszáz forint érő szép pohárt, melyet Lőcsén szerezzen meg Georg Kupferschidt uram». A megismételt tanácsi határozat arra vall, hogy Kassán nem tudták hirtelében előteremteni az ajándékot.

1625. június hó 30-án a fejedelem részére «Suæ Serenitati unum poculum deauratum, quod continet 6 marcas et 5 lotones.» 1624. október hó 31-én elhatározták: «Az szőlőgerezd szabású pohárt küldjük ajándékon» Bethlen István leánya, Zólyomi Dávid jegyesének lakodalmára.

«Monaki Miklós uram leánya lakodalmára vegyenek» — az 1626. évi április hó 28-án kell jegyzőkönyv szerint — «mint egy avagy másféle gira nyomó ezüst poharat.»

1627-ben Zechy Györgyné asszonyom ő nagysága lakodalmára hívta meg a városi tanácsot. «Honorarii loco egy 2 avagy 2½ gira ezüst pohárt adjanak».

1629. februárius hó 8-án: «Keczer András uram leánya menyegzőjére csináltassanak 1½ gira pohárt.»

A környékbeli patrónusok rendszeren kassai ötvösökkel készíttetik az úrasztali szent edényeket. A péderi református egyház részére Fuló Miklós abaújszántói alispán 1624-ben ezüst kelyhet és tányért ajánlott fel, a mint a rajtuk levő körirat tanúsítja. Mindkettőn ott látjuk a város hitelesítő jelét, a liliumot, s az 1609—1637. évek közt működő ötvös-mester, Kolozsvári Egri Mátyás monogramját, az M. E. betűt.

A tái ecalesiának néhai Fáy Mihály özvegye 1641-ben ajándékozott egy ezüst kelyhet, a kupán levő körirat szerint: Ezt Az Pohart Csinaltatta Az Nehai Fay Mihaly Uram Meghagyatott ★ Özvegye Tököli Susanna Wrvaczorayához: Fay: Ecclesiának: Istennek Tisztességére: És Örök Emlekezetnek Okáérti 641; EsztendőbN.

A talp alsó peremén: Fay Mihali ★★ Tököli Zwzanna: 1641. Ugyanitt a Kassai lilium és az ötvös bélyege: KL. A kehely magassága 18 cm; a kupa szájának átmérője 8½ cm., magának a kupának magassága 10 cm. Háromfűlű vázát ábrázoló, öntött stilusa aranyozott. A pohár jelenleg Csoma József devecseri földbirtokos úr tulajdona.

A zsujtai (Abauj várm.) templom kincsei közt szintén van egy kassai származású kehely, mely valaha, mint felirata elmondja, a mislyei református egyházé volt. Almássy István Kassa város főbírája (1628—1630.) végrendeletében több ezüst poharat hagyományozott a város hasznára. A poharakra 1625-ben nyert címérét vésette. Közöljük a címeres levél egykorú fordításának címérleirő részét: «— ezt a fegyveres avagy nemes címert, úgymint vitézi kitett avagy kimutatott mennyei színű paizst, a melynek végét egy zöld hegyecske foglalja, a melyen az az egész aranyos oroslány, felemelvén a két első lábát, egyenesen állván és a kettős farkát felemelvén, a száját nyitva tartván és a nyelvét kivetvén, a hátulsó ballábát ragadozásra kinyújtván, a jobbik lá-

bával pedig körmei között meztelen szablyát tartván, járulóhoz hasonló, a paizsnak jobb része felé indultatott, kitetszik. A paizs környről és felől pediglen imitt fehér és vörös, amott ismét kék és sárga peremek kin levén és a sisakot szépen ékesítvén, találatnak sat.»¹ A leírt czímer nyomán talán sikerülni fog a kelyheket felfedezni.

A divatos ékszerekről szól az 1556. évi városi jegyzőkönyv: «— und Krummes heftel von silber, wie iczt die Edellent auf iren Kleyderen tragen».

Az 1628-ik év márczius hó 16-án Zwiekl János pecsétmetsző polgárjogot nyert, lefizetvén 3 frtot. «Proausit literas natalitias sub sigillo civitatis Wolffspergh in Charintia».

A goldtschlœerekről szól Tamás képiró 1533-ik évbeli tilalma. «Thomas moler tut ayn vorboth auf geschlagen gold bay dem goldtschlœer, des meister Hannes von Eperies von wegen geldtscholdt».

I. Ferdinánd király alatt engedélyével vagy anélkül széltében vertek pénzt. 1530-ban Eztery György a Perényiek terebesi várnagya Kassára küldi próbára a vert pénzt. «Misi quasdam monetas per monetarios domini mei generosissimi cusas, ut probari faciat, quot lotones tenent».² A következő évben Sauer Sebestyén, szomolnoki kamaragróf, mivel a király urának, Thurzónak jogot adott a pénzverésre, szintén Kassára küld «etliche denari», hogy kiáltassák ki.³

Günter Zakariás pénzverő 1850-ben polgárjogot nyert Kassán; jótállói Baumhib Bálint, Kardcsiszár éé Lang Pál asztalos, akik 32 márka ezüst erejéig lekötik érte magukat, amig nemzetséglevelét fel nem mutatja. Ez a következő év május hó 18-án megtörtént.

1608-ban bizonyos Lisabonát értek rajta a hamis pénzverésen.⁴

Kassa, 1904 december hó 8-án.

Kemény Lajos.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN: A TOROCZKÓSZENTGYÖRGYI EV. REF. EGYHÁZ SZENT EDÉNYEIRŐL ÉS ÉKES HIMZÉSEIRŐL. Toroczkószentgyörgy község szegény kis ev. ref. egyházának egy régi faladájában régi skofiumos himzések mellett néhány szent edény hirdeti a Thorotzkay-család ev. ref. vallású grófi ágának egyháza iránti ragaszkodását és bőkezűségét. Legnevezetesebb egy a szokásos módon felfelé keskenyedő henger alakú s kívül aranyozott ezüst kanna, mely alól 13, felül 9 cm. széles s magassága 17 cm., súlya pedig 532 gr. A budapesti N. Múzeum tulajdonában Királyföldi kanna név alatt egy ehhez úgy méretei mint kiválóan diszítésére nézve hasonló ezüst kanna látható. A kanna oldalait tömötten borítja renaissance stylű domború diszítés, melyen itt is épen úgy mint a Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő kannán, a növényi ornamentumba átmenő szárnyas angyalok s a gyümölcsökkel rakott díszedények domború alakjai tűnnek fel. A kanna füle itt is egy lombbá átváltozó emberi alak. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ezt a két kannát ugyanegy ötvösmester készítette, avagy két készítője egy közös

¹ Kassa v. titkos lvt. Almássy Nr. 25.

² Kassa v. lt. 1498/97.

³ 1547/4. sz. U. o.

⁴ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1897. évf. 81. l.

iskolának volt tanítványa. A kanna födelének belsejében egy később odaerősített érmen a következő felirat olvasható: «*A torotzkó sz. györgyi refor. ekklesianak ajándékozta grof Teleki Eszther 1758 esztend.*» Ez az évszám nem vonatkozhatik a kanna készíttetésének idejére, mert ez a kanna mintegy 100 évvel idősebb eredetű igen szép munka.

Szintén a budapesti múzeumban láttam párját egy magasságának közép részén karcsubbá keskenyedő henger alakú ezüst pohárnak. Ez a pohár 133 mm. magas s 122 gr. súlyú; átmérője a talpánál 62, a tetején 79, és karcsúbb részén 42 mm. A poharat ékesítő renaissance stílusú díszítés nagy részben aranyozva van. Felső részén a stilizált lombok között őzet űző kutya látható. A pohárra vésett felirat a következő: «*A Th. sz. györgyi év. ref. ecla. sz. vacsorához való pohara a betegek és elaggott öregek számára.*»

Díszítésének és alakjának csínosságával kiválóan magára vonja a figyelmet egy a felső szélén és belső részében aranyozott 722 gr. súlyú igen szép ezüst kehely, melynek a tükör előtt felvett fényképét azért mutatom be, mert az minden leírásnál ékeesebben tünteti fel e szent edény nemes alakját s díszítésének szépségét. Szabályos kör alakú talpa felfelé lépcsőzetesen keskenyedve harang alakba megy át. Talpának két kidomborodó körét levél-díszítés borítja. A kehely fogójául szolgáló gomb a szokásos idomtól elütő s tulajdonképen nem is egy, hanem két gombból áll. A nagyobb gombot a kehelytalpról emelkedő s bemélyített barázdákkal tagolt lemezek támogatják, felső részére pedig kecsesen simul a szőlőlevél- és gerezdekből alakított dísz. A kisebb gomb díszítése a kehely talpán körbefutó díszítéshez hasonlít. A kehely kosarát ékesen hajló finom indáju stilizált lombok és azok között egyik oldalon a Thorotzkay-család címere, más oldalon az inda két külön kanyarodását összefogó s alsó részében lombdíszbe átváltozó emberi alak, ékesíti s ezen díszítés felső szélét ritmikusan lombokból fűzött szalagszerű ornament határolja. A kehely talpán a következő felirat olvasható: «*Grof Torotzkai Pál s grof Teleki Juliana ajándékozták a T. sz. györgyi reformata ecclesianak egybekelésék első esztendejében 1796. Kolozsvarott delimalta s tsinalta ötves Kolozsvári Kis Józseff.*»*

Érdekes egy 348 gr. súlyú s csak 20 cm. átmérőjű kis ezüst tányér, melynek csekély bemélyedésű közepén a Thorotzkay-czímer látható s a címer körül és a tányér szélén a következő felirat van bevésve: «*Emlékezzél meg uram arról a mi 1784-ben 11-dik novembris esett rajtunk. Tekints reánk és vedd el a mi gyalázatunkat. Jerem: Siral. V. 1. A torotzkószentgyörgyi refor. ekleziában az ur asztalára tsináltatta grof Torotzkai Sigmond 1787-dik esztendőben.*» A felirat első szakaszának bevezetőjénél lomb van bevésve s más díszítés e tányéron nincs, de érdekes a felirat, mely a Hóra-lázadás itteni pusztításaira vonatkozik. Ugyanis ez a gróf Thorotzkay Zsigmond a XVIII. század második felében egy Járai nevű árva és szegény fiút neveltetett, kiből az ő befolyása révén később toroczkószentgyörgyi év. ref. kántor-tanító lett, de a kit részeges és kicsapongó élete miatt ezen állásából csakhamar elcsap-

* Kiss József mester uram aligha nem úgy értette, hogy «delinealta».

A szerk.

tak. Ez a járai a Hora-lázadás idejében a havasokból a magyarok által lakott vidékekre dulva, gyilkolva és rabolva aláözönlő oláhok egyik csoportját Toroczkó Szentgyörgyre vezette és miután ott ő a kastélyok s az egyházak rejtékhe-lyeit jól ismerte, az oláhok az ő kalauzolása mellett rabolták ki a birtokoso-kat és a templomokat. Járai az ő jótevőit sem kimélte s a gr. Thorotzkay-családot is kirabolta. Az ev. református egyház kincseit magához vette s nem elégedett meg azzal, hogy Farczádi nevű ev. ref. lelkészt felkoncizoltatta, hanem a templom belsejét is törte-zúzta és rongálta, de miközben ő boszúja kielégi-téséről a templom belsejében dühöngött, nem vette észre, hogy Toroczkó város felől egy magyar sereg érkezett. Így Járai a klenodiumok egy részével a magyarok kezébe került. Ez 1784. évi november 11-én történt és ezen szomorú eseményre vonatkozik a gr. Thorotzkay Zsigmond által pár évvel később adományozott ezüst-tányér felirata.

Hogy később 1848-ban, de kiválóan 1849. évi július 30-ikán, midőn az oláhok Toroczkó-szentgyörgyöt ismét feldúlták, kirabolták és fel-égették, az ev. ref. egyház klenodiumai a rablás martalékául nem estek, csak annak köszönhető, hogy az egyház gondnoka azokat azon zavaros időben a régi falárával együtt elásta s évek során át elásva tartotta.

A klenodiumok között van még egy nagyobb féle (226 mm. magas s 1010 gr. nehéz), de egy-szerűbb ezüst kanna, melynek oldalát a gr. Tho-rotzkay és a gr. Teleky címér födelének felső részét szőlőlevelek és gerezdek díszítik s füle is stilizált lombot ábrázol. A címet körítő vésett szalagon olvasható felirat szerint: *«Tsináltatta Groff Thorotzkai Pál és Groff Teleky Julianna 1823-ban.»* Megemlítésre érdemes még egy felül kissé kiszélesedő s belső részében aranyozott csi-nos ezüst kehely, (385 gr. súlyú) melynek kupáját kidomborodó szőlőgerezdek és levelekből szalagszerűen körbemenő díszítés övedzi s talpán a renaissance stilű lombok közül itt-ott öt-öt bogyó, a nodus-on pedig három-három bogyó buvik elő. Felirat vagy évszám ezen szép kelyhen nincsen.

A toroczkó-szentgyörgyi egyház rejtékhíókkal is ellátott régi ládjában szép urasztali terítők s azok között néhány a himzéshez felhasznált arany- és esütfonál nagy súlya miatt ércértékben is drága mű, őriztetik. Van két csaknem teljesen egyforma fátyolkendő. Mindkettőnek közepét ujjnyi vastagra domborodva az arannyal és ezüsttel himzett Thorotzkay címér foglalja el, széleit aranycsipke köríti s azon belül lomb-, virág- és gyümölcsnek arannyal himzett széles szalagja s a szentírásból vett egy-egy mondat, meg az 1788. évszám kivarrásához felhasznált skofium oly sulyossá teszi, hogy az egyik 228,

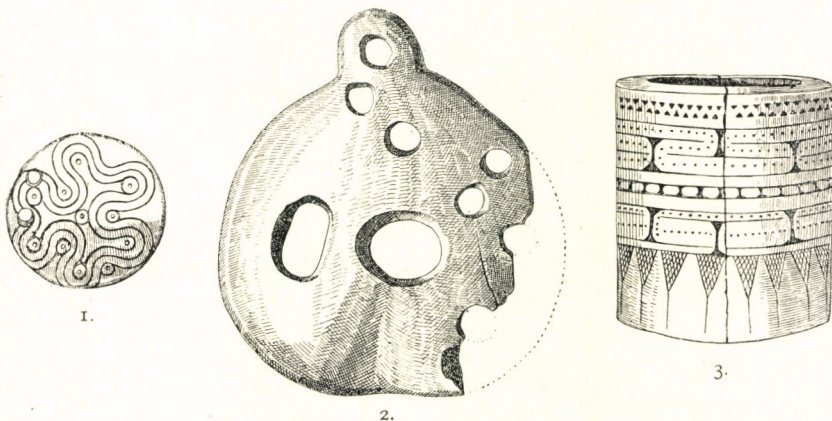
A toroczkó-szentgyörgyi ev. ref. egyház kelyhe 1796-ból.

a másik 250 gr.-ot nyom. Egy harmadik fátolkendőnek csak négy szegletét ékesítik arany virágok, de a himzés ujjnyi vastag s így annak is súlya 245 gr. Egy csak 87 cm. hosszú fátolkendőnek a két vége van magyaros virágdíszszel a szövet mindkét oldalán csaknem egyformán ékesítve s a 60 gr. arany súlya alatt a vékony fátolszövet szinte szakadozik. Egy 98 cm. hosszú s 93 cm. széles fátolkendőnek négy szegletén aranynyal himzett magyaros izlésű s körben hajló szárú virágok ékeskednek. Ennek súlya 52 gr. Aranynyal himzett magyar virágok díszítik egy 85 cm. hosszú fátolkendő négy sarkát is. Kiválóan finom és tüfestésszerűen alkalmazott az a színes selyemmel és skofiummal himzett nyolcz virágcsokor, mely egy 55 cm. széles fátolkendő szélein van elhintve, s melyek közül négy-négy egyenlő. Egy 216 cm. hosszú nagy fátolterítőn nyolcz sorban színes selyemmel (sárga, zöld, fahajbarna, fehér, kék, veres) s itt-ott egy kevés skofiummal is nyolcz-nyolcz tehát összesen 64 magyar renaissance izlésű szép virágcsokor képez feltűnően gazdag- és figyelemre méltó díszítést. Egy 67 cm. hosszú kék selyemterítőt ezüstcsipke szegélyez s a terítő szegleteitől lombokból kiinduló virágok piros, kétféle sárga és zöld selyem, valamint ezüstfonállal alakított tömött sorai vonulnak a széleken végig. Egy 170 cm. hosszú rozsdavörös színű bársonyterítőt aranyozott ezüstzsinorból vitézkötés szerűen alkalmazott sujtásozás, valamint ugyanazon zsinorból felvarrt felirat díszít. A felirat szerint ezt 1787. évi karácsony ünnepén gr. Thorotzkay Pál annak emlékéül adományozta, hogy ő akkor vett először úrvacsorát. Megemlítésre méltó még az a 180 cm. hosszú s 130 cm. széles valódi keleti szőnyeg, mely állandóan az úr-asztalát borítja s épen azért a sok használat miatt már itt-ott szakadozásnak is indult, de még mindig igen szép és értékes példány.

Torda, 1904 október 28.

Téglás István.

Öskori csonttárgyak a tiszafüredi múzeumban. $\frac{2}{3}$ n.

IRODALOM.

MARC ROSENBERG: *Aegyptische Einlage in Gold und Silber*. Frankfurt am Main. Verlag von Heinrich Keller 1905. 4 r. Körülbelül 20 év telt el azóta, hogy Perrot és Chipiez nagy terjedelmű és valóban úttörő műve: «Histoire de l'art dans l'antiquité I. L'Égypte» megjelent s ma már oly művek egész sora csatlakozik hozzá, melyek nemcsak általános körvonalaiban tüntetik föl ez ősrégi kulturnép művészetét, hanem tudományos vizsgálataik körébe vonják teremtmerejének a művészi tevékenység legkülönbözőbb mezőin való megnyilatkozását sőt iparművészeti tevékenységének egyes termékeit is. A következő szerzőket és műveket idézhetjük példaképpen: *G. Maspero* «Archeologie égyptienne», Paris 1887; *A. Erman* «Ägypten und ägyptisches Leben im Altertum», Tübingen 1885—1887; *G. Steindorff* «Das Kunstgewerbe im alten Aegypten», Leipzig 1898; *W. M. Flinders Petrie* «Egyptian decorative art», London 1895; *L. Borchardt* «Die ägyptische Pflanzensäule», Berlin 1897. Főleg az egyiptomi művészet kisebb alkotásai, a szorosabb értelemben vett műipari termékek azok, melyek legtöbb figyelemben részesültek az utóbbi időben; ez az érdeklődés hozta létre *Rosenberg* művét is. A tárgyat, melynek beható és alapos tanulmányozását tűzte ki műve feladatául, aligha tudta volna más úgy megvilágítani mint ő, a ki arra tényleg leghivatottabb.

Figyelmét azok az ismertetések ragadták meg, melyeket *De Morgan* * dahsúri ásatásai eredményéről tett közzé. De Morgannak ugyanis sikerült föllelni az egyiptomi ötvösség legrégibb emlékeit, köztük berakásokkal díszített nemesfém-ékszereket. E berakott művek technikai minőségének vizsgálatával foglalkozik művében Marc Rosenberg. Az egyiptomi történet különböző korszakaiból származó ékszerleletek szorosabb tanulmányozása közben azon, az egyiptomi művészet tanulmányozása szempontjából igen fontos eredményre jut, hogy nagy tévedés azt állítani, hogy az egyiptomiak már a legrégibb időben ismerték a zománczot. *Az ó-egypt. berakott művek nem zománczosak, hanem rekeszes mozaikoknak tekinthetők.* Az egyes darabok körvonalai és hátlapja aranyból, vagy ezüstből készültek és az ilyképpen alkotott rekeszekbe tarka kőveket vagy üvegpaszta darabokat gipszszel erősítettek be. A legszebb darabok a XII. dinasztia korából, tehát a Kr. e. XX. századból valók. Ez időben az ékszerészet a virágzás olyan magaslatán állott, a melyet azután alig ért el valaha.

A legszebb darabok azok a naos-alakú ékszerek, a melyek isteneknek, királyoknak, fejedelmeknek sőt magánembereknek is mell dísz gyanánt szolgáltak.

* Feuilles à Dahchaur 1894.

tak. Ezek közül különösen III. Amenemhat király Dahsúrban lelt melldíszze válik ki. A hatalmas egyiptomi királyt ábrázolja, a mint egy sémi harcosnak az üstökét megragadja, hogy fölemelt buzogányával leüsse. Isis istennő, a kit az élet jele $\dagger$ képvisel, legyezessel hűsíti a királyt munka közben, míg a keselyű-istennő szárnyait védőleg terjeszti ki fölötte és neki az «élet» és «maradandóság» jelvényeit adja át. Az egésznek kivitele egységes, rekeszes technikájú. Az alaplemezre magasszélű lamellákat raktak föl, a melyeknek hivatása volt, hogy színes berakásokat, u. m. karneolt, lapislazulit és egyéb féldrága köveket befoglaljanak. Azonban szürkésbarna színű pasztát is látunk, a melylyel a legyőzött sémita van ábrázolva.

Egy pontban nem lehetek Rosenberg Márkkal egy véleményen. Ő ugyanis azt mondja: «A mint a karneolbetét az egyiptomi embernek a traditionális színét mutatja, úgy választhatták a szürkésbarna színt, hogy a sötétbőrű semitát ábrázolják vele.» A szürkésbarna szín ugyan tényleg a semiták jellegzetes színe az egyiptomi emlékeken; de, hogy ezen szürkésbarna színt valamely olcsó anyagból és nem kövekből állították ki, annak oka azon törekvésben rejlik, hogy a sémi faj kisebb értékét az egyiptomiéval szemben az ábrázolásban az anyag minősége által is kifejezésre juttassák.

Azon körülményből, hogy egy Dahsúrban talált mellvértén (képét lásd: Marc Rosenberg, 2. lap, 4. ábra) egy fekvő bika vagy borjú van ábrázolva, nem vonnám le azon messzeható következtetést, hogy ezen kép mykénei importra utalna. A fekvő borjú vagy bika már ó-egyiptomi jelvény, a IV. dinasztia korába tartozó legrégibb piramisok feliratain már ott találjuk ezen képet «au» phonetikus jelentéssel hieroglyphá képpen használva. Ha tehát egyéb körülmények nem bizonyítanak a mykénei bevitel mellett: ezen állatkép még nem elég hozzá.

Rosenberg munkájának kiállítása és képei a lehető legjobbak. A mű maga pedig igen értékes és gazdagítja az egyptológiát.

Budapest, 1905 január 22.

Mahler Ede.

TROPÆUM TRAJANI. EIN BEITRAG ZUR KUNSTGESCHICHTE DER KAISERZEIT, von Franz Studniczka. Leipzig, Teubner, 1904. Mikor az Arch. Ért. 1904. 360. s következő lapjain megjelent összefoglaló ismertetést Adamklissi irodalmáról összeállítottam, az itt említett terjedelmes (152 negyed-rétű lap) dolgozatot még nem ismertem, s a mi könyvtári viszonyainknál fogva előbb olvashattuk Furtwänglernek támadó kritikáját Studniczka művéről, (Berliner Philologische Wochenschrift, 1904. 1200., 1207. ll.) mint magát a meg-támadott művet.

A mint tudjuk, a Furtwängler és ellenfelei közt folyó vita a körül forog, hogy a tropæum F. szerint Crassus (Kr. e. 28) emléke, a többiek Trajanusénak tartják, s a tropæumon levő feliraton kívül az építészeti forma és a díszítések stílusa az az alap, a melyen a maguk álláspontjának igazolását keresik. Studniczka nem akart vitázó értekezést («Streitschrift») írni (152. l.), hanem a műtörténeti analógiákat gyűjti össze, bő leírások és fejtegetések mellett 86 ábrával világítván meg állításait.

Először is a tropæum feliratának és a tropæum közelében fekvő kriegerdenkmalnak a tropæummal való egykorúságát mutatja ki, majd áttér a művészettörténeti tárgyalásra, és sorban fejti ki előbb az építészeti, majd az ornamentikai szempontokat.

A tropæumhoz hasonló zömök kerek építménynek Furtwängler nem ismeri későbbi analógiáját, mint Cæcilia Metella síremlékét. St. kimutatja, hogy Hadrianus mausoleumának kerek része (a helyes reconstitúció alapján) arányaiban teljesen megfelel a tropæumnak. A tropæumot körülvevő lépcsőzetben St. görög hatást talál, s a felhozott római példák arra szolgáltatnak bizonyosságot, hogy ily lépcsőzeteket a rómaiak Augustus korában még nem alkalmaztak.

A zömök hengeralakú építménynek felső felét két növénymotívumos víz között alacsony félpillérek közé foglalt domborművű metopesor borítja. A félpillérek felváltva lombdíszesek és hornyoltak. A félpillérek alkalmazására a samothrakei Arsinoeion (Kr. e. 3. évszáz) ad példát, de itt a pillérek még tényleg viselik a főpárkány súlyát; a pergei kapúbástyákon már a tropæumhoz hasonló lapos félpillérek vannak, a melyek már csak díszítésül vannak alkalmazva. A későbbi korból feltűnő analógiák a perugiai úgynevezett Porta Marzia és egy a metzi múzeumból itt először közölt Kr. u. 2. évszázbeli sírkő. A lombdíszes és hornyolt pillérek váltakozására az első analógiát az afrikai Tripolisban volt Antoninus Pius idejéből való diadalkapún találta St., tehát a tropæumnál illetőleg Trajanusnál későbbi időből. A félpillérek alatt és felett húzódó vizekre analógia van már pompejii épületeken, de kimutatja St., hogy még Caracalla idejében is divatos volt e díszítésmód Caracalla diadalíve Thevestében.

Az oromsoron az ormok és a közök szélén egységesen körülfutó «mæandroid» párkányra valódi analógiát St. csak egy 3. évszázbeli keresztény sarkophagoston talált. Az ormon ábrázolt, fához kötözött barbárok a Constantinus diadalívének Trajanuskori hasonló szobraira emlékeztetnek; a közök elé helyezett fekvő oroszlánszobrok későbbi toldásnak tűnnek fel, míg a tőlük eltakart, sarkára állított négyzet és kör közt, befelé hajló körívekből alkotott nyolczszöggel díszített hármastagozású falfelület díszítő motívumai közül, különösen a befelé hajló körívekből álló idom már Pompejiben is gyakori.

A tropæum felső részét alkotó, a Mars Ultor feliratot és a diadaljelvényt is viselő hatszögű felépítménynek Hadrianus mausoleumán kerek alaprajzú felépítmény felelt meg; Numidiában a Szuma Dzsadzia néven nevezett mausoleum már hatszögű; keleten inkább nyolczszögűeket talált St. Érdekes azonban, hogy kerek és szögletes alaprajzú épületrészek egymásba illesztésére csak egyetlen egy analógiát tudott találni Hadrianus tiburi villájában, de az is kétséges.

A felépítmény párkányaihoz hasonló erősen hajlott profilt St. csak Aquincumból ismer. A feliratos lapot szegélyező hornyolt lapos félpilléreknek megfelelően a hatszögű felépítmény négy lapján a félpillérek között arkádok látszanak; az arkádok boltozatai a félpillér középmagasságába helyezett oszlopfejre támaszkodnak, holott a Colosseum arkádjai boltozatának támasztópontjai egészen függetlenek a külső falat díszítő féloszlopoktól; ilyen egyesítésre mutat

ugyan már Pompeji is példát, de a legtalálhatóbb analógiákat Rhénusparti római sírköveken találta St.

Az építészeti szempontokból összegezett eredmény (63—71. lap) az épület «unarchitektonisch», «flächenhaft decorativ» (bocsánat a lefordíthatatlan német műszókért) jellegét azzal tudja magyarázni, hogy az építés vezetője nem volt elsőrangú építőművész s a kivitelnél érvényesült a nagy birodalom különböző vidékeiről összegyűjtött hadseregből válogatott mesteremberek sokféle izlése és képessége, de éppen az e különféleséget magyarázó analógiák teszik kétségtelenné azt, hogy Crassus idejében ilyen mű létre nem jöhetett.

Az értekezés második része az ornamentikai megfigyelések alapján tünteti fel, hogy a tropæum nem keletkezhett Kr. e. 28-ban, hanem a Trajanus-féle felirattal egykorú. Ugyanerre az eredményre vezet a harmadik rész, a domborművek tárgyalása.

Ha az építészeti részről lehetett rövid és annyira a mennyire érthető kivonatos áttekintést adni, e két utóbbi rész ismertetése alig adhat képet magáról a műről. Kétségtelen, hogy az a «nem ügyvédies» (145. lap) tárgyalás, a melyre St. saját bevallása szerint törekedik, sokszor, majdnem többnyire vádló és védőbeszédre emlékeztető hangon szól Furtwänglerről, a ki fentebb említett ismertetésében maga is kiemeli ezt, érthető, hogy nem nyugodt, hanem elég szenvedélyes hangon.

Nekünk, távol a kérdés személyes vonatkozásaitól tárgyilagos ítéletet kellene mondanunk St. művéről. De sajnos, az az anyag, a melyet ő az összehasonlításokban felhasznált, s a melyről maga is elismeri, hogy nem teljes, sokkal több, mint a mennyihez mi egyáltalában hozzáférhetünk. (Mindenesetre öröndetes, hogy aquincumi, komáromi emlékek, a nemzeti múzeum gazdag gyűjteményének éppen a provinciális művészetre oly fontos tárgyai kellő figyelemben részesültek úgy itt St., mint már előbb is (Furtwängler részéről).

Igy az idézetek bő jegyzéke nekünk holt betű, és St. művének elolvasása fárasztó lesz, mert nem tudjuk kellő figyelemmel kísérni az előttünk ismeretlen és hozzá sem férhető közlésekre, fényképekre, műtárgyakra való hivatkozásait.

Hogy pedig éppen a műformák analógiájának megállapítása mily nehezen juthat el a bizonyosságig, helyesebben szólva a valószínűségig, arra St. művének 104. lapján találunk egy érdekesen jellemző kijelentést: «Was Furtwängler im Sinne hat, wenn er die Vasenform «charakteristisch, hellenistisch» nennt, ist mir nicht gegenwärtig.»

Az a bámulatosan bő anyag, a melyet St. összegyűjtött, s az az eredmény, a melyet belőle kifejt, most Cichorius multkor ismertetett műve megjelenése óta értékében mégis nagyot nyert. Cichorius magyarázata Furtwängler álláspontja alól kiveszi a talajt s inkább F. ellenzőinek, tehát St.-nak is ad igazat. És mégis St. művét elégedetlenül tesszük le; igaz, hogy neki sikerült műtörténeti kutatás és okoskodás alapján kimutatnia azt, hogy a tropæum és felirata egy időből való, de nem találjuk benne nyomát a Constantinus-Licinius-féle restaurálás felismerésének, pedig ezt is feliratos szöveg bizonyítja. Azt hiszem, hogy ha St. előtt nem lebegtek volna Furtwängler ellenmondásai,

s nem kellett volna arra gondolnia, hogy az ő állításait F. ismét a saját szempontjából fogja kiméletlen kritika alá vonni, a rendelkezésére álló gazdag anyagban megtalálhatta volna a konstantinikus analógiákat, ha ugyan az a körülmény, hogy ilyen analógiákat nem emleget, nem a konstantinikus analógiák hiányának a következménye. De alig lehet feltennünk, hogy ha a Municipium elpusztult és restaurálásra szorult, a mellette álló tropæumot nem bántotta volna a dúló ellenség (CIL III. 13,734). Így különösen a domborműven levő alakok fejei voltak első sorban a pusztításnak kitéve. A mennyire a fényképekről meg lehet itélni, a tropæum arczképei, a melyeken St. még fájdalom kifejezését is felismeri (139. l.), távol állanak a Trajanus-kori emlékeken található arczképektől, a mi a kivitel részleteit illeti. A durva vonásokkal kidolgozott szem, az aránytalanul nagy orr, továbbá a metopesort tagozó félpillérek fejei az előttünk álló ábrákon oly felfogást mutatnak, a milyent a diadalmas Trajanus rendeletére készült votivus emléken nem váránk.

Studniczkanak mindenesetre nagy érdeme, hogy a műtörténeti adatok megfigyelése alapján keres döntést a vitás kérdésben, mert ez adatok épen oly jellemzők, mint a nyelvi, viseleti különbségek és a jogi életben mutatkozó változások (24. lap).

Finály Gábor.

CHR. BLINKENBERG. «*Archaeologische Studien*» Kopenhagen, Leipzig, 1904. 8-r. 128 l. Képes táblákkal és ábrákkal a szövegben. A dán szerző négy

1. és 2. ábra. A zsenai bronzkéz a n. múzeumban Blinkenberg «Arch. Studien» szerint.

dolgozatát egyesítette ebben a tartalmas kis kötetben. Legelőbb a Görögországban talált őskori kőszerszámokról értekezik, aztán egy bœotiai edényfestmény segítségével megmagyarázza, mikép érthető meg az Odysseában szereplő híres ijazási verseny, melynek alkalmából a hős átlötte a fia által sorban elhelyezett

baltákat. A harmadik cikkben tárgyal egy athenei eredetű V. századi remek domborművet. Kideríti róla, hogy áldozati emlék Hypolitos tiszteletére, a mít biztos módszerrel, találékony szellemmel bizonyít. Legterjedelmesebb a negyedik értekezés Sabaziosról és az ő emlékeiről. Sabazios phrygiai isten, kinek tisztelete a Krisztus utáni századokban egyéb keleti istenségek vallásaival az ókori világ nyugoti részeiben is meghonosult. A legjellemzőbb és legsűrűbben előforduló Sabazios emlékek az eddig votivkezeknek mondott rejtélyes symbolumokkal borított kézfők. Ilyent harminczat idéz és méltányol a szerző, köztük

3. ábra. A kopenhágai Sabazios-emlék Blinkenberg «Arch. Studien» szerint.

van a n. múzeumban őrzött zsenai kéz is (Krassó megye), melyről legelőbb 1879-ben az Arch. Közleményekben (XIII. köt. 72 l.) jelent meg ismertetés és ábra. Most Blinkenberg összefüggésben egyéb emlékekkel foglalkozik vele (1. és 2. ábra.), megállapítja, hogy a kezeken jelenkező symbolumok nagy száma és maga a phrygiai sapkában ábrázolt, fenyőtobozt tartó isten legteljesebben a kopenhágai múzeumban őrzött táblácskán ismétlődnek, melyhez hasonló kisebb táblácskák másutt is őriztetnek. Ismételjük a kopenhágai táblácska képét (3. ábra), magassága 0'232 cm., szélessége 0'156 cm. Kis aediculában áll Sabazios és körülötte az attributumok és jelvények nagy száma. A ki ismeri a Dunavidéki lovas-emlékeket és különösen a kis dioskur-kabir-thrák vallásbeli ólomtáblácskákat,

melyekről ebben a folyóiratban szó volt, a Sabazios táblán is több oly jelenséget fog fölismerni, a milyenre azokon akadtunk. Első az *ædicula* hasonlósága. Második a templomka ormában szereplő Helios négyesfogata, harmadik az orom fölött álló két dioskur, a ki azonban ezúttal nem ül a lován, de mellette áll; negyedik, Sabazios két oldalán Luna és Sol mellképe. A kisebb jelvények közül említhetők a kosfej, a kigyó, mely fa körül tekerődzik, a madár, Hermes botja, kratér és hydria, égő oltár, tinó és járom. A dombormű főalakja Sabazios baljában pálczát fog, mely fölül oly kézzel végződik, a milyen a zsenai. Nem lehet tehát kétség, hogy a kezek áldozati emlékek, melylyel a hívők az élet bajaiban e keleti isten segítségét kérik vagy azt meghálálják és a túlvilági életben is az ő oltalmát remélik. A kéz épügy képviseli az isten segítő kezét, mint a hogy az orvos keze nyújtja a segítséget, a miről az egész régi orvostant *χειρουργία*-nak nevezték. Az isten legközössegebb jelvényei a fenyőtoboz és a kigyó, ezek sohasem hiányzanak, a mióta a nyugaton Zeussal azonosították, czikázó villám és a sas is ott van mellette. A többi melléklet leginkább a szertartásokra és az áldozatokra vonatkozik, az állatok közül pedig a gyík, béka és teknősbéka az istennek szent állatjai, melyek szintén megóvják a halandót bajoktól. A szerző régi szobrok segítségével azt is mutatja, hogy mikép hordták e táblácskákat a mellükön. Az apró symbolumot néha lánczokon fölfűzve mellükön hordták az emberek és szerző szerint nincs kizárva annak lehetősége, hogy talán az ily apró jelvényekkel teli aggatott híres szilágysomlyói aranyláncz is (A régibb középkor emlékei I. k. 14. tábla) valamelyes kapcsolatban van a Sabazios vallással.

Hpl.

«MITTHEILUNGEN DER GESELLSCHAFT ZUR ERFORSCHUNG JÜDISCHER KUNSTDENKMÄLER. I. Zweck und Ziel der G. z. E. j. K. zu Frankfurt a. M.» 1900. A fényesen és művésziesen kiállított nagy negyed-rét alakú füzet Frauberger düsseldorfi muzeumi igazgató műve és az új társulatnak mintegy programját adja. Ebből a rendeltetésből magyarázható az, hogy a csekély terjedelem mellett — 38 lap 23 képpel — sokféléről van benne szó: a zsinagóga és magánház építéséről, a zsinagóga és ház kultusztárgyairól és még egyebekről. A füzet tarkaságát mutatja a különben érdekes képek sora, melyből azt látjuk, hogy a zsidó művészet hazája ott van, ahol a művészeté általában — Olaszországban. Az idekerült spanyol zsidók (1492 óta) műveltek voltak és innen van az, hogy olasz földön a XVI. században a művészet a zsidó istentisztelet keretében jelentősebb helyet foglal el. Kétségtelen, hogy a környezet, amely a saját templomait annyi fényvel és mai napig bámult művészettel építette, festette és díszítette, a zsidókra is nagy hatással volt.

A második füzetet, amely 1901-ben jelent meg, kizárólag a zsinagóga építésének és díszítésének szenteli Frauberger. Összesen 44 képet ad. Látjuk a prágai Altneuschulet, a lengyel fazsinagógákat, melyeket már sokszor írtak le, a damaskusi, livornói, hajdani frankfurti s más zsinagógákat. Nem uralkodik egységes stílus, sőt a prágai Altneuschule, a mely a középkorban épült, régi alkatrészeiben gót stílt mutat, a mire talán nincs is más példa. A legérdekesebbek közé tartozik már sorsánál fogva a toledói két zsinagóga, mely a 14.

században épült és évszázadok óta keresztény templom. Az egyiknek neve El Transito, a másiké Santa Maria la Blanca. A héber feliratok még láthatók, de hibák vannak bennük. Valószínű, hogy a betűk kopása után az átfestés alkalmával estek meg a botlások. A betűk egyetlen alakjai sem vallanak zsidó művész kezére.

A 44 kép a salamoni szentélytől a legújabb zsinagógáig terjedő építési alkotások külsejét és belsejét mutatja be, részben az előző füzet ismételésével. Nagy a változatosság és sem egységes rendszer, sem természetyszerű fejlődés nem mutatkozik az építésben. A zsinagógák az illető országok építészeti történetével függnek össze és nem látunk e tekintetben kellő kutatásokat. A zsinagógaépülethez tartozik a zsinagóga berendezése, melyben a kultusztárgyak állanak első helyen. Frauberger tehát a 3. és 4. kettős füzetben ezekről értekezik. Az anyagot két csoportra osztja; az elsőbe a zsinagóga tárgyait sorolja, a másodikba a házban vallásos gyakorlatnál használtakat. Van még egy harmadik csoport is, de ez tulajdonképpen a másodikhoz tartozik, miről még szó lesz.

A be nem avatottakat bizonyára meglepi, hogy a zsinagógában, melynek istentisztelete egyszerű és minden pompától távol állt, 27-féle kultusztárgy kínálkozott a művészeti alakításra. Ilyenek: a tóraszekrény, kárpit, tóratekeres, tórakötő, tóraköntők, granátalma (a tóratekeres vesszője csúcsába helyezett granátalmaalakú ezüsből készült dísz), korona, (hasonló rendeltetéssel), pajzs (a tórán függő lemez felirattal), mutató (a tóraolvasásnál, kézalakú), előimádkozó asztal és a házacska, melyben áll az örök lámpa, az elhunytakért égő mécses vagy gyertya, chanukka (felavató ünnep, december táján) gyertyatartó (mécses is) és a terítő, melyre állítják, a koronálámpa és a fali lámpa, a borkehely (kiddus-serleg), s a fűszertartó. A többi közül még felemlítjük: az esküvőmennyezetet, a kürtöt (sófar), az Eszter-könyvtekerceset és az imakönyveket. Mindezekről képeket mutat be Frauberger. Van közöttük több, melyek az ókorban ismeretlenek voltak. A tóra díszítésére szolgáló drága tárgyakat tudtunkkal a talmud sehol sem említi, ilyenek a granátalmák, a korona, a pajzs. Sőt a mutató sincs megnevezve és abból a tényből, hogy hosszú sorok írását megtiltja, nehogy a felolvasó szeme az új sornál tévedjen (Blau, Az óhéber könyv, Budapest, 1902., 105. lap), az következik, hogy a mutatót nem ismerték. A halottakért gyertyát nem gyújtottak és írott imakönyvek sem voltak a VII. század előtt. Több tárgynál a keletkezés kora kétes és az értekező műtörténész feladata lett volna, hogy a kérdéseket legalább felvesse.

Térkimelés céljából csupán egy pontot világítunk meg, melyből látható, hogy a zsidó archaeologia még gyermekkorát éli. A római zsidó katakombákból előkerültek festett üvegek, melyeken egyéb figurák közt a tóraszekrény is ábrázoltatik. Ez rég ismeretes és sokat foglalkoztak vele. Szerzőnk első helyen négy fényképen mutatja be a szekrényeket. Valamennyi nyitva van és láthatók bennük a tekercesek, az elsőben 9, a többiben 6—6. Azt a kérdést, hogy miért van a szekrényben éppen 6 vagy 9 könyv, tudtommal eddig nem vetették fel. Általában azt hisszük, hogy csakis tóratekercesek (Mózes öt könyve) képzelendők e könyvek alatt. Erre a gondolatra a régészeket a mai szokás ve-

zette, a mely szerint a zsinagógákban mást mint tórapéldányt nem őriznek. De megfeledeztek arról, hogy az ókorban, tehát abban az időben, melyben a szóban forgó műtárgyak keletkeztek (III. század), a zsinagógákban a szentírás összes könyveit tartogatták (tósz. Bába Moezia 11.23; misna Megilla 3,1 s más helyek), sőt a jeruzsálemi szentélyben is (tósz, Kelim II. 5,8 és misna Tóma 1,6). A biblia 24 könyvét rendszerint nem írták külön-külön tekercsbe, hanem pusztán háromba, vagyis minden részt egy-egy tekercsbe, a mi már az idézett helyekből is következik, melyekhez járulnak más adatok is. (Blau, Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből, Budapest, 1894, 16 köv. II.) Minthogy az istentiszteletnél némely ünnepeken két vagy három példányból kellett olvasni, a tóraszekrényben két vagy három teljes bibliapéldány volt elhelyezve. Az első esetben 6, a második esetben 9 fiókra volt szükség.

Ilyen szekrény állott már az egyik fentidézett hely szerint a jeruzsálemi szentélyben és valószínűnek látszik, hogy az volt a zsinagógai szekrény elődje. A szóban forgó üvegeken a szekrényen kívül láthatók még a hétágú gyertyatartó és egyéb istentiszteleti eszközök, melyek a szentélyben használtattak és nem lehetetlen, hogy azért kerültek együvé.

A ház kultusz tárgyai, melyekhez pl. a szombati lámpát és hasonló dolgokat sorol, 20-ra rúgnak. A 108 képterítő. Frauberger azt mondja, hogy húsvétesti terítő (Sedertischdecke). De a belevéselt imák (kiddus), melyek nagytű üveggel olvashatók, azt mutatják, hogy szombati és ünnepnap kiemelt tárgyak, a milyenek ma is szokásosak. Két szögletben a készítés évszáma is meg van adva, de sajnos egy bibliai vers alakjában, melynek számokul veendő betűit egy-egy ponttal jelölték. Ezek a betűk fölött levő pontok a fényképen nem vehetők ki. A legtöbb házi eszközt a húsvét ünnepi vacsorájánál használták. A zsidó ház bal ajtófélfáján egy capsula van, melybe egy Mózes 5. könyve 6. fejezetének 4—9. verseit tartalmazó pergamentszalag van bedugva. Ennek neve *mezusa*. Ezekről és még hasonló dolgokról van még szó, melyek közül a serlegek külön említést érdemelnek.

A «Mittheilungen» utolsó részében, mint külön csoportot 20-féle műtárgyat mutat még be Frauberger, melyeket épp oly joggal a második részben is tárgyalhatott volna, mert nincs semmi különös kriteriumuk, melyek ezeket mint külön csoportot jellemeznék. Szó van az imaköpeny, a húsvéti kenyér (pászka) és készítőeszközei, a circumcisio kései, a purimtészta, különféle serlegek, sírkövek és egyéb műtárgyakról. A legérdekesebbek közé tartoznak az amulettek, melyeket az olasz zsidó leányok viselnek. Az amulett rendszerint gyöngy vagy ezüst lemez szél díszítéssel, a középen héber betűkkel írt Isten névvel, a mely az egyikben a «Dávid pajzs»-nak nevezett hexagramm közepén díszlik. Ezeket ezüstdíszítéssel a nyakukra akasztják és ma már nem babonából viselik, hanem a keresztet viselő környezet hatása alatt zsidó voltuk külső jelzésére. Minthogy Olaszországban a kabbala hajdan rendkívüli tekintélyben állott és még ma sem veszett ki, a babonás eredet kétségtelen. A legrégebbiek a XV. századból valók. Frauberger nem mond róluk semmit. A legérdekesebb a 124. számú. Fent két tábla van, melyek mindegyikén 5—5 sor héber betűformák láthatók. Az első sorban a tízparancsolat első szava ismerhető meg.

Különben is első tekintetre észrevehető, hogy a két kőtáblát ábrázolják, melyekre a tízparancsolat van bevésve. Még érdekesebb a lemezen levő kép, a mely nem más, mint az Izsák feláldozása (Mózes I. könyv, 22. fej.), a kép alatt levő héber betűformák valószínűleg Ábrahámval kezdődnek. Ábrahám és Izsák eme hűségpéldájára az imákban is sűrűn történik hivatkozás és ez az oka, a miért amulettre tették.

Az utolsó évtizedben keletkezett Bécsben a «Gesellschaft zur Erhaltung und Conservirung jüdischer Kunstdenkmäler» és Hamburgban a «Gesellschaft für jüdische Volkskunde». Mindkét társulat gyűjt műtárgyakat, de a tudományos értékesítés terén a frankfurti társulatot illeti meg az elsőség ma. Csupán azt kell sajnálni, hogy a lelkes műtörténész jártassága a zsidó régiségekben hézagok; az anyag összegyűjtése és közzététele azonban oly érdem, a mely miatt elismerést érdemel.

Budapest,

Dr. Blau Lajos.

KÁROLY JÁNOS: FEJÉRMEGYE TÖRTÉNETE. A megye közönsége iránti tiszteletből írta. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja: Fejérvármegye közönsége. Székesfejérvár. Nyom. Csitári K. és Társa kny. I. k. 1896. 8. r. 617. l. II. k. 1898., 717. l. III. k. 1899., 592. l.+4. tábla. IV. k. 1901., 561. l. V. k. 1904., 768. l. Minden kötetben több kép és nemzedékrendi táblázat.

Most nyert befejezést e terjedelmes monographia, mely eredetileg három kötetre volt tervezve, de az egyes községek történetére a buzgó kutató sokkal több anyagot gyűjtött össze, hogy sem az az eredeti szűk keretbe befért volna. Az I. kötet a megye természetrajzi és általános történelmi viszonyait, őstörténelmét és a magyarok korát tárgyalja. Az őstörténetről az ismert adatok alapján igyekszik összefoglaló képet nyújtani; a magyarok korának tárgyalásában pedig a birtokosok és közigazgatás történetének fejtegetése után legtöbb figyelmet a vallásfelekezetek viszontagságos ügyei, s végre a földművelés-, ipar- és kereskedelemre fordítja. A II. kötetet egészen Székesfejérvár multja és jelenkori leírásának szentelte. Így a megye többi összes községeinek története, melyet ABC rendben nyújt, külön három nagy kötetet foglal el. Szerzőnk különben már eredetileg erre, a községek multjának tüzetes közigazdasági és politikai tárgyalására helyezte a főszűlyt, és pedig, a mint előszavában megjegyzi, azt óhajtja, hogy az iskola-barátok, lelkészek, tanítók készítsék el munkájából saját községük történelmét, *s ezzel kezdjék a hazai történelem és földrajz tanítását.* Ez a nemes cél kétségkívül teljes dicséretet érdemel, de talán éppen ez a cél is szükségessé tette volna, hogy szerzőnk a birtokviszonyok és családok történeteit, s az ott született jeles férfiak életén kívül valamivel több figyelmet szenteljen a községekben található mű- és történelmi emlékeknek is, nevezetesen az egyházi és világi építményeknek, s azokban elszórt, többé-kevésbé becses, vagy érdekes mű- és történelmi tárgyaknak is. Megemlíti ugyan az általa és mások által az irodalomból ismert idevágó emlékeket; de a monographia-irodalomnak éppen az volna egyik szép és gyümölcsöző feladata, hogy az oklevéltári kutatásokon kívül a kulturtörténelmi tárgyak fel-

kutatása és ismertetése által is minél több irányban nyújtson adalékokat. Azt mondja szerzőnk, hogy a régészeti emlékek ismertetésében, ha e feladat elől nem tér is ki, nem követhette azt a tanácsot, mely szerint a történelem előtti népek életmódja, szokásai stb.-nek keretébe illessze a leletek ismertetését. Ennek okául nagy szerényen azt hozza fel, hogy nem ért hozzá. Inkább azt mondtam volna, hogy a történelem előtti, s kivált a római és népvándorlás-kori történelemnek egész hazánkra vonatkozó részét már több kézikönyv és monographia megírta, hogy ezek általános taglalását minden megye történelmében ismételni kárbavesztett munka volna. Inkább az illető megyéből ismert adatok rendszeres topographiai tárgyalásába illeszteném a magam szemlélete által nyert tapasztalatokat és adatokat; leírnám az eddig ismert ilyenmő emlékeket tüzetesebb ábrázolásokkal a tárgyalás keretébe illesztve, s folyton javítgatnám, ellenőrizném és szaporítanám a kutató elődeim által összehordott anyagot. A ki életének szép részét áldozza egy-egy ilyen terjedelmes monographiának, mint szerzőnk, a ki annyira fáradhatatlan a levéltári kutatásban, a lélekölő, sokszor gépies adatgyűjtés, másolás és azok összeállításában, bizonyosan rendelkezik azokkal az előismeretekkel is, a melyek szükségesek egy épületnek, egyházi vagy világi műtárgynak leírása és műértékének, korának megállapításához. Ezt fájdalommal nélkülözzük ebben a páratlan buzgósággal és hazafias lelkesedéssel megírt monographiában. Ezzel függ össze, ezért itt emlitem a mű illusztrálását is, melynek szerény értéke különben egészen közös monographiairodalmunk legtöbb termékével. Általában ezen a téren két szélsőségben mozgunk, vagy olyan pazarlást viszünk véghez, hogy sokszor szélesebb olvasó körre számító műveket is ok nélkül megdrágítunk, a nélkül, hogy tudományos becsület emelnők, vagy pedig az illusztrálást kizáróan a kiadó és könyvnyomó műhelyre bizzuk. Fejérmegye érdemes monographusa ötletszerűen gyűjt, vagy épen véletlenül, barátságból jut néhány fényképhez, s nyomtatója aztán ezeket is tönkre silányítja. Mikor érjük el azt az időt, hogy a mai tökéletes technika mellett tudományos művekben beszélő illusztrációk álljanak és főképp, hogy a szöveg és illusztrációk tudjanak egymásról valamit! Fejérvár egykori és mai mű- és történeti emlékeinek tárgyalásához néhány megjegyzést kell fűznünk. Annak a kétségtelen állításnak bizonyítására, hogy Szent István külföldi építő-művészeket tartott környezetében, nem épen helyesen hivatkozik szerzőnk az esztergomi várfalban levő román izlésű boltozatos helyiségre és a veszprémi, szintén hibásan Gizella királynénak tulajdonított XII. századi kápolnára. Vannak nekünk épen Székesfejérvárt is egyenesen a szent István építette bazilikából fenmaradt szobrászati maradványaink, a melyek a hasonló koru magyar és olaszföldi analógiákkal egyetemben épen itt lettek volna helyén említhetők. Épen így Fejérvárnak XI. századi *vár* neve sem lehet kétségtelen bizonyíték arra, hogy itt *kőből* épült várfalak épültek már szent István idejében. Épülhettek biz azok még akkor földből és rözséből is, vagy legalább az idézett volt emlékek erre is, arra is érthetők. A város régi topographiájának megállapításához szívesen vette volna az olvasó a mai helyrajz feltüntetését, hogy ezt vethetnők össze a régi, egymásnak ellentmondó távlati rajzokkal. Így a szóbeli leírás nagyon elmosódó képet nyújt. Leginkább

érdekelne minket a régi bazilika és maradványainak tűzetes leírása. Itt lett volna helyén, ha már eddig irodalmunkban még senki sem tette meg, hogy revidálta volna a Henszlmann-féle ásatásokból levont önkényes következtetéseket, s megismertette a sok becses maradvánnyal, melyek a püspöki parkban és más helyeken szerte hevernek. Szerző megelégszik a krónikák magasztalásainak és Henszlmann állításainak fölemlítésével. Ő is még hengeroszlopos bazilikáról és eredeti négy toronyról beszél; holott az ásatások nem engednek hengeroszlopos, hanem pilléres bazilikára következtetni; s a Fejérvárt található hengeroszloptöredékekre nézve, épen szerző idézi (II. k. X. okl.) Mátyás királynak azt az oklevelét, melyben 1483-ban IV. Sixtus pápát kéri, hogy engedje meg neki az óbudai prépostság mellett heverő (keresztény? vagy antik?) hengeroszlopnak Fejérvárra szállítását. Ezek tehát nem lehettek Szent István idejében a bazilika alkotó részei. Elénk állítja a fejérvári királyi palota képét is. Megbizonyítván, hogy — noha már az Anjou-királyok odahagyták Székesfejérvárt, s a török időkig fenmaradt palotájukat a törökök a bazilikával együtt levegőbe röpítették, azért «a helybeli nyomdász» mégis rajzoltat «Fejérvár régi képeiről» egy hengertornyos, emeletes, több szárnyú épületet, s aláírja, hogy ez volt a királyi palota. (II. k. 241. l.) Nem szerencsésebb a vár és város egykori topographiájának megállapítása sem, noha az előbbire őt régi, egymásnak lényegesen ellentmondó távlati képet, az utóbbira, a bástyák, kapuk képére pedig Miksa császár insbrucki síremlékének azt a domború műrészletét közli, mely Székesfejérvár várának 1490 nov. 18-iki ostromát művészi gonddal, de nem sok hűséggel ábrázolja. Különbözik a régi megbízhatlan képek felhasználásától Henszlmann sem igen óvakodott, legalább az úgynevezett négytornyos építési rendszernek megállapításában, melyre őt a fejérvári ásatások rosszul értelmezett eredményei vitték. Egész komolyan idézi a Markus-krónika és még sokkal későbbi csataképen ábrázolásait is. Hogy vehetnők rossz néven, ha ebben valaki Henszlmann és Henszlmannak igen tudós követői nyomdokaiba lép?!

Gazdag történelmi apparátussal írja meg szerzőnk a Székesfejérvárral kapcsolatos országos események történetét, s itt is, mint a három vaskos kötetet elfoglaló községek történetében felhasznált, nagy részben eredeti forrásokból merített oklevél-készletet, minden kötet mellett egész terjedelmében közli. A hisztórikusokat ezzel bizonyára nagy hálára kötelezte. A községek történetében kiterjeszkedik a földbirtok minden megismerhető változására, egyik kézből másikba való jutása, s főképp a birtokos családok kimerítő nemzedék-rendjére is. Igen sok, végkép elpusztult, s csak a dülők, puszták neveiben élő hajdani község emlékét, számos templom és monostor helyét és történetét újítja fel és állapítja meg, a mi e terjedelmes és nagy levéltári anyagot felölelő műnek főérdemei közé sorolható. Ezeket az érdemeket méltatni a történettudósoknak lesz méltó hivatásuk.

e.—r.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 28-án, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak: báró Forster Gyula elnöklete alatt dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Gohl Ödön, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, dr. Réthy László, dr. Thaly Kálmán, Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, Sztehló Ottó, Lipcsey József pénztárnok és 15 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván dr. báró *Nyáry Albert* értekezett az iglói csizmadiaczéh emlékeiről.

Ezután titkár tett jelentést a társulat mult 1904. évi működéséről. Jelenti, hogy a lefolyt évben a hazai szaktudomány legujabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő újabb és újabb régészeti leletek bemutatása céljából nyolcz ülést tartottunk, melyeken *dr. Krausz Sámuel* Ókori jelentésvényes zsidó emlékek *dr. Finály Gábor* Aquincumi terra sigillata edények és római nyomok Kolozsvármegyében, *dr. Éber László*, sodronyzománczos emlékek Felső-Magyarországról, *Gróh István* a rákosi és tótlaki templomok középkori falképeiről, *Szendrei János* a sümeghi Darnay-muzeum régi kályhafiókjairól s a szeghalmi ős- és népvándorlaskori leletekről, *dr. Gerecze Péter* a pécsi egyetem és az ottan legujabban föltárt római alapfalakról, *dr. Récsey Viktor* Szent László királyunk leányának Konstantinápolyban levő bazilikája és síremlékéről, *Téglás Gábor* a rómaiak és dákok első védelmi vonala az Aldunánál, *dr. Wellesz Gyula* a nagybecsei várról, *dr. Márton Lajos* Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kultúrája között czímen és végül *dr. Török Aurél* az emberiség legrégibb köeszközeiről értekeztek.

Mindezen értekezések és előadások folyamán több száz régiség mutattott be.

Leghatalmasabb eszköze volt azonban társulatunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk az Archæologiai Értesítő, miért is szerkesztőjének *dr. Hampel József* úrnak társulatunk ezúttal is hálás köszönetet szavaz.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben volt 4605 K 52 f bevételünk és 3199 K 88 f kiadásunk; úgy hogy a pénztári maradvány 1405 K 64 f, melyhez hozzáadva a pesti hazai első takarékpénztárnál értékpapirokban elhelyezett tőkénket, a társulat vagyona jelenleg 22.997 K 38 f. A mi az előző évhez képest is vagyonunknak szerény, de folytonos gyarapodását mutatja.

Még e helyett kell megemlékezmem, hogy a legközelebb elhunyt *dr. Szen-ger Ede* társulatunknak végrendeletileg 400 koronát hagyományozott.

Elhunyt tagjaink sorában *dr. Czobor Bélán* kívül, kiről már mult évi közgyűlésünkön megemlékeztünk, fel kell még említenünk *Császka György* kalocsai érseket és *gróf Károlyi Tibort*, társulatunk alapító tagjait, valamint *Hradszky József* kanonokot

Régészeti ügyekben a lefolyt évben is számosan fordultak az ország minden vidékéről a titkári hivatalhoz, mely 2071 ügyszámot intézett el.

A közgyűlés úgy ezen, mint a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését is tudomásul vette s az 1905-ik évi költségelőirányzatot 3455 K 64 f bevétel, 3230 K kiadás és így 225 K 64 f pénztármaradványi előirányzattal elfogadta.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és Huszka József választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1904-dik évben, ép úgy mint az előző években, szépen, tekintélyesen szaporodott. A múzeumot gondozó egyesület működése az év folytán főként a régiségtárnak ásatások útján eszközzendő gyarapítására irányult, részint a már megkezdett munkálatok folytatásával, részint újabb kutatásokkal erre fordítva az állami segílyt. Munkálkodtunk a tiszafüredi Ásotthalomnál, Pusztarábolyon és Egyeken; az Ásotthalmon ez ősrégi telep éjszaki nagy szelvényét, a debreczeni országút felől a régi Tisza medre felé (vagyis a halom utolsó éjszaki részét 324 m hosszúságban, egyre-másra 4 m szélességű, 2—3 m mélységű szeletekkel bevégeztük. A rétegek ezekben a síkatorokban is érdekes, hullámos változatokban folytatódtak, mint az előbbiekben, 22—24 sorosan, mind több-több elporladt czölöpök és karók bizton felismerhető és megállapítható nyomaival. Ez irányban a halom lejtője felkutatván, a délre eső oldalán, a mely még ásva nem volt, új fogást kezdtünk 9 m hosszú, 7 m széles árokkal; ezt 2—3 m mélységig, illetve a természetes földig ásva, ugyanazokkal a jelenségekkel, rétegekkel s dolgokkal találkoztunk, mint a többi részekben. A leletek mennyisége és érdekessége teljesen megfelelő és kielégítő. Kiváló az éjszaki szeletben talált aranyelet.

Az *Ásotthalomból* az 1904. év folytán kikerültek: *Kőből való tárgyak és eszközök.* Örlőkőnek 13 db, 6 db egész, 24—31 cm hosszú és 14—18 cm széles nagyságú változatban, a többiek töredékek váltakozó nagyságban, a sok használattól valamennyi kopott. Kőbalta vagyis szekerczetöredékek 5 db, a nyéllyukakon, derékon vagy hosszában kettétörve; kövéső vagy feszítőék 3 db, régiek; zúzó, morzsoló és törő kövek 10 db, csiszoló és síkárló kövek, az eszközök élesre, hegyesre pallérozására, vagy edények síkálására 7 db, kovakömagvak 2 db és egy obsidián szilánk (nyílhegy). — *Csontból és agancsból való tárgyak.* Kések és simítók állatbordákkal (20 és 10 cm közti nagyságban váltakozva), 23 db, mind épek, fonó-szövő eszköz (5—6 cm hosszúk) 3 db, egy sertésfog átlukasztva, ékszerű, 2 db halgerinczsont. Agancsból fokosok 9 db, mind nyéllyukkal és kettő kidolgozva, de még nyéllyuk nélkül, 10—18 cm hosszú változatban. Lyukasztók 21 db, 8—35 cm hosszú változatban, cifrázók 2 és 3 ágúak 3 db, szarvasagancs-

törések 2 db. — *Agyagtárgyak, edények, töredékek.* Hegyes és gömbölyűfenekű edények: kancsók, csuprok, csészék, ivópoharak, meritőedények, tálacsok, kis bögrék, füllel vagy a nélkül, 3 cm mélységűtől 15 cm mélységűig változatban, legnagyobb részük czifrázott, egy részük sima, néhány dudoros. A díszítés a czifrázás leg-egyszerűbb mintáitól egészen a díszes ékítésig sokféleképp váltakozik; pontos, félkörös, körös, vonalkás, czikk-czakkos, háromszöges, néha szabálytalan, de többször szabályos és geometriai alakzatokban. Színezetökre nézve fekete fényesek, szürkék, fénytelenek és veresek, 28 db, felerészben teljesen épek, fele-
részben csorbák. Hosszúkás lapos edények — mécsék — (10 és 20 cm hosszú változatban), épek, 3 db, egy szürke agyagkanálka, teljesen ép, fejbősége 5 cm, nyele 3 cm; egy kis négyszögű edényke (5—3—3 cm. nagyságú), egy szűrő-edénytöredék, egy durva fedő; 8 db agyagból idomított vagy edénycserépből készített orsókarika, 2 db agyagczifrázó, fogantyúval, vonalkás és pontos mintákkal. Nagy és kis edények részei, fenekék, oldalak, fülek, fütőkös részek, szájak, az ősgagyagedényipar nagy változatú jellegét feltüntetve, az alakításban, czifrázásban és díszítésben, mintegy 40 db. Ebben a csoportban ismét előfordultak azok a durva karczoltos vagy vesszőlenyomatos nagy edénydarabok, melyeknek szabálytalan karczolatokkal szintén barázdált belső oldalán hegyes, erős bütykök vannak, ilyeket ez őstelepben már találtunk s róluk az a véleményünk, hogy ez fűtőedényül szolgált s ezekre az edény belső falán kiálló bütykökre nyomkodták vagyis ragasztották az őskor emberei a megsütendő tésztaféle pogácsákat. 7 db vörösre égetett s többnyire füstös lyukas gúla, 8—16 cm. magas változatban, egy mécsstartóláb, agyag kuhódíszítési töredékek, égetett kis súlyzó lyukakkal. A halom felső rétegeiből vörösréz tárgyak is jöttek elő, ú. m. fokos, kapocsrészek, tűk, gyűrűrészek, pitykék.

Külön említést érdemel az Ásotthalomból a mult év folytán kikerült *arany-
lelet* (ábrák a 159. lapon), melyet a munkások május 6-án a halom éjszaki szélén, a régi Tisza száraz medre felé hajló sekélyes lejtőben, mintegy másfél méternyre a halom tetejéről, hamus, égett földrétegben, szétomlott edénycserepek közt találtak. — 14 db szívalakú színarany nyitott láncszem gyűrű, súlyuk 75 gramm. Ezek közt és az Arch. Ért. XXIV. k. 404. lapján rajzban is bemutatott 7 db gyulafehérvári őskori aranyláncszem közt félreismerhetlen analogia van. Szint-
úgy hasonlítanak e füredi láncszemgyűrűk a Hampel: «A bronzkor emlékei Magyarhonban», I. k. XLVII. táblán 7. ábrában bemutatott aranygyűrűhöz (láncznak a része, Erdélyi Múzeum), és ugyanott a XLVIII. t. 5, 6. sz. arany-
láncszemekhez, melyek a Nemzeti Múzeumban vannak. — Az aranylelet má-
sodik részét aranygyöngyök és tekercshengerkék képezik. A legnagyobb sorban van 338 arany gyöngyszem, nagyságra nézve négyféle változatban, mind üresek és lyukasak. A második füzér bordázott aranylemezekből behajlított 20 üre-
ges hengerecskét mutat váltakozó nagyságban, de köztük hat hengerke az arany-
tól elütő anyagból van, talán csontból, épen úgy, mint imént említett munka
III. r. CLXXXVIII. táblán 11—20 sz. a. szemlélhető csont- és sodronyos ara-
nyos hengerkék. Ebben a füzérben két kígyóalakban csavart nagyobb arany
gömböcske is van. A középső füzér finom arany-sodronyból csavart 12 felfűz-
hető hengerecskét tartalmaz, vastagságuk és hosszúságuk különböző. A három

fűzér gyöngy súlya 35 gr. Ezekkel találtatott egy oxydált vörösréz hengerke valószínűleg nagyobb tűnek a töredéke.

Az aranyeletet magában foglaló hely körül közvetlen közelségben találtunk még két agancsból készített, vonalakkal és pontokkal ékített zablaszárat; hosszuk 11 cm, olyanok, mint a Hampel J. «Régibb középkor emlékei Magyarhonban» cz. munkája II. 326. lapján felemlített s ugyanott a CCXII. zablán bemutatott vaszabla agancsszárai a cikói sírmezőből. Ugyanitt csontból készített lapos, lyukacsos füles sallangot, lószerszámdisz lehetett, nagysága 6—7 cm; kisebb, rendes köralakú, 3 cm átmérőjű csontpitykét, egymásból folyó félkördiszítésekkel, két lyukkal a felerősítésre, végül egy mindkét végén nyitott, 5 cm hosszú, 4 cm átmérőjű üres csonthengert, a mely vonalas, pontos, szabályos karczolatokkal ügyesen van díszítve. Csonttárgyak a felső rétegekben a bronztárgyakkal is fordultak elő halmunkban, de az alsó, mélyebb rétegek mind csupa őskori kő-, csont-, agancs- és agyagtárgyakat tartalmaznak s nagy mennyiségben állatsontokat, emberi csontmaradvány nincs.

A szomszédos Poroszló határában fekvő *Pusztá-Ráboly* káptalani birtokról már előbb több præhistoriai tárgyat kaptunk ajándékozás és ásatás útján. Az Eger vize mellett elnyúló terramara telepet mutató, vízszaggattá partos területen, az uradalmi tisztviselőség szíves engedelmével, szept. 5. és 10-ike közt kísérleti ásatást eszközöltünk 5 árokkal, különböző pontokon és irányban; első árunk hossza 20 m., szélessége két és fél méter, mélysége átlag 1·20 m., a másodiknak hossza 10 m., harmadiké, negyediké és ötödiké 16 m., szélességük és mélységük mint az elsőé. Eredmény ez: *Kőtárgyak és eszközök*: 3 db kalapács, 2 db véső vagy ék, kovakőből nyílhegyek és lándsавégek 13 db, obsidián lándsahegyek, nucleussal 4 db, és egy homokkőből való simító eszköz. — *Csonteszközök és tárgyak*: tűk, árák, lyukasztók, horgok, csontgyöngy állatfog átlukasztva mint ékszer, összesen 14 db. — *Agyagadények, cserepek és eszközök*: egy gömbölyű fenekű fekete bögre, 3 durva csupor, egy veres és egy fekete kis csoportoredék, edénytálcáskák 2 db, edénytöredékek — 22 db — az őskori edényczifrázás, és díszítés különböző jellegeit feltüntetve, köztük körrömmel czifrázottak, 4 db orsókarika, egy kis agyag csikó, lyukkal a felfüggesztésre. — Ujabbi időkből egy római bronzfibula, egy római stylus (bronzból, 14 cm hosszú); egy Antoninus Pius ezüstérem (Kr. u. 138—161), egy Constantinus kis bronzérem a IV. századból, egy rézkarika borostyánkő csüngővel és 2 db. vaskardhegy. Ezen leletcsoport az őskortól a népvándorlásig terjedő korszaki nagy telephelyre mutat a Rábolyon.

A szinte szomszédos Hajdumegyében fekvő Egyek községben csupán egy kertben teljesíthettünk ásatást, a melynek eredménye lett két kőkorszaki bögre találása; egyike füles, gömbölyű fenekű, minden dudor vagy díszítés nélkül, világosszürke; a másik, szintén füles, hegyes fenekű, a hasán négy tompa dudorral és síma nyakkal, színe sötétszürke. Október 4. és 10-dike közt már szabadabb és sikeresebb munkálatokat tehattunk. Özvegy Grün Mórné beltelkén öt ásatást tettünk, átlag 2—10 m. hosszú, 2—6 m. széles és 1—1·50 m. mély árkokkal. Itt részben bolygatott, részben ép sírvermekre találtunk, emberi csontokkal, kőtárgyak nélkül, bronzkori edényekkel, töredékekkel s vegyes tár-

gyakkal. Gyümölcsfa tövében nagy szürke bütökös edény találtatott, ennek mérete: magassága 70 cm, bősége 80 cm, megbolygattatván, minden vigyázat mellett is apró darabokra omlott szét. Leleteink aztán a következők: kétfüles gömbölyű fenekű csupor, 7—8 cm. mélységűek, szürke színűek, minden disztítés nélkül, az egyiken a bütöknek némi árnyalata. Négy lapos fenekű bögre, 8—10 cm. mélyek, egyike szürkeshínű, spirális menetű öböllel és karczolatokkal, magas füllel, egészen ép; másik szintén szürke, legtágasabb öblén apró bütökkel, egyenes szájszélllel, egyébként sima, füle kivételkor letört; harmadik teljesen ép, vöröses színű fülesbögre, kifelé hajló szélllel, sima, minden disztítés nélkül; negyedik veressínű bögre, négyszögre menő hasbőséggel, négy dudorszerű kiugrással, geometrikus karczdisztiszekkel (kör s körív), a szája csorba, füle letörve. Három kis bögre, 4—5 cm mélyek, szürkeshínűek, egy köztük füllel, az oldalán körkarczdisztiséssel, másika fületlen bődönszerű kis edény, öble legszélesebb körterjedelmén és kissé kihajló száján függélyes karczvonalkákkal disztítve, harmadika sajátos ferde alakzatú kis csupor. — Szabadkézzel idomított, vöröstre égetett talpas csupor, oldalán négy tompa dudorral, a fenéktalpa üreges. Továbbá szabadkézzel alkotott tálacs, magassága 5 cm, legnagyobb bősége 14 cm., sötétszürke, rajta semmi disztítés, tehát sima, alakja ferdés, a legfelső szél körzetén négy kettős kis dudor, egészen ép. Egy sajátos szürke tálacs, mélysége 7 cm., hasbősége 16, szájbősége 15 cm., szája igen csekély kihajlással. Disztítését csak úgy láthatjuk, ha fenekével felfelé fordítjuk, rajta 4 erős bütököt találunk, a melyek rendes helyzetben mintegy lábakul is szolgálnak; a bütökök körül szabadkézzel, eszközzel idomított körök vannak, középen kettős ilyen kör, a körök és kütökök közt kettős és hármas benyomott pontok vannak. Ezekhez jött még egy agyaglocsolónak vagy szűrőnek látszó edény csöves része lyukakkal. Ebben az udvarban találtuk végül a következő tárgyakat: egy 16 cm hosszú összegörbült vörösréz lándsáhegyet, egy 18 cm hosszú korongos fejű rézhajtút; egy bronzkarpereczet, háromélű bronznyilvéget, fülfüggő és karpereczrészeket, vörösrézpitykéket, — ruhadíszek — vas lószerszámrészeket. — Ásattunk még Egyeken a Bruckner Mihály szőlőjében kísérletképen 12 m. hosszú, 5 m. széles s átlag másfél méter mély árokkal egy nap, szintén bent a községben a Gegus István tanító udvarán, a honnan tavaly tárgyakat kaptunk. Eredmény semmi; e helyett már mind fel vannak forgatva s úgy látszik, ki is vannak ürítve.

Vétel útján szereztük a dorogmai halászoktól a Tiszából kifogott következő tárgyakat: egy teljes nagyságában levő mammutfog (súlya 5 kg) és egy kőkorszaki vöröses agyagból való nyakas ivóbögrét, az oldaldudorokon és fent a száján 2—2 lyukkal a felfüggesztésre. Itt helyben vásároltunk két bronz karpereczet, kis ezüst csüngő ruhadísz aranyozás nyomaival, egy vasnyilhegyet és egy őskori homokkőből alakított nagy gyöngyöt. Ezeket találták a Tiszaszőlőben földforgatás alkalmával.

Ajándékozás útján kaptuk a következő tárgyakat: Kovács György helybeli lakostól egy prähist. kővésőt, melyet a Tiszaszőlőben talált. Justus Gyula helybeli birtokostól emberi csontokkal s két koponyával talált régi aranygyűrűt, a fején négy nagy dudorral, a melyeknek behajló szélei a — már hiányzó —

követ fogták be, találtatott az adományozó p.-kócsi birtokán, halomhordás alkalmával. — Tóth Dezső egyeki gyógyszerésztől egy átfűrt calcedon gyöngyöt, az ottani szőlőből. Fegyverneki Mihály helybeli gazdától egy vörösszínű, hegyes fenekű fületlen agyagsuprot, ezt földhordáskor lelték az Ásotthalom szélében.

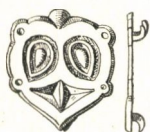
Általános szaporodás az 1904. év folytán. Az éremgyűjtemény szaporodott 60 darabbal, ebből 54 db pénz, 5 db emlékérem, 1 db szükségpénz, mind ajándékozás. A régiségek osztályában szaporodás 360 db, ebből maga az Ásotthalom 246 dbot adott, a többi a rábolyi, egyeki ásatásból, szerzeményből s ajándékozásból áll. A vegyesek (természettajzi tárgyak, iparműkészítmények stb.) 29 dbbal, ezek ajándékozások. A gyűjtemények állománya 1904. év végén 12.265 dbot tett ki, melyek közül 2673 érem, 4072 régiségtárgy, 1087 vegyes és 4432 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények. — Az évi számadás tételei szerint Tiszafüred évi segélye, a tagsági díjak, a vendégperzsely jövedelme s az állami segély összegéből 1805 K 29 f összes bevételből a múzeumra és könyvtárra szükséges együttes kiadásokra fordított 388 K 08 f, csupán a múzeumra és céljaira 385 K 60 f, csak a közkönyvtárra és céljaira 907 K 48 f, tehát összesen 1681 K 16 f.

Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a múlt év folytán is élénken nyilvánult. A helyiségek a közönség számára nyitva vannak vasárnap és csütörtökön délután, idegeneknek bármikor felnyitvatnak. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint a helybelieken kívül 250 külső vendég látogatta. Az évi rendes tagok száma 124, mind helybeliek, a tiszteletbeli tagok száma 35.

Tiszafüred, 1904. februárius 25.

Milesz Béla.

RÉGI MAGYAR EMLÉKEK A GYŐRI MÚZEUMBAN. A bemutató régiségtárgyak Dunántúlra különböző helyeiről s jobbára sírokból származnak, sajnos azonban, hogy a kiásásuknál nem volt szakavatott ember jelen, ki a sír összes mellékleteit összegyűjtötte s megmentette volna, így csak egyes töredékek, jobbára a nagyobbak kerültek napfényre, és múzeumunk jötevői útján gyűjteményünkbe; pedig van köztük érdekes mustrázatú, új alak is. Így

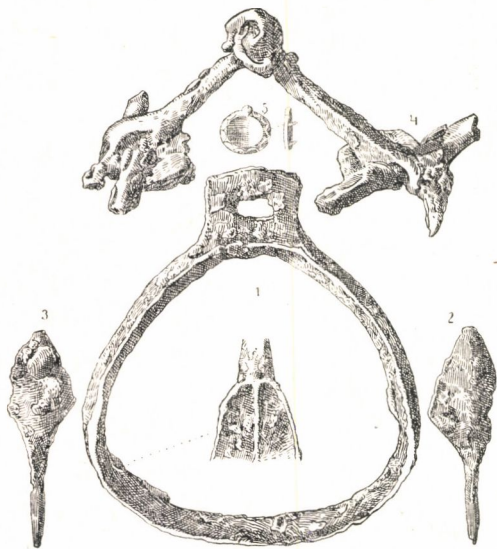
1. Kiliti lelet.
(Somogym.)
3/4 n.

nagyon csinos példány a bronzpityke (1. ábra), melyet Kiliti határában, Somogyvármegyében, de nem sírban találtak. Alakja szív-idomú, tompa felén a behajtásnál jellemző kis dudorral ellátva, díszítése lapos szalag, mely a tárgy szélét egészen körülfutja, tompább szélén aztán középen közös szárba megy át és a keretig érő két levelet bocsát ki ferdén, köztük fönt virágbimbót utánozó tojásdadalakú dudorral; ilyen dudorok láthatók a levelek aljában, a középső szár két oldalán kettős barázdával körítve. A tárgy széle ívesen tagolt, oldalt félkörös kiemelkedések táján a szalag közepén körös bemélyedés; alján kampós végű szegek.

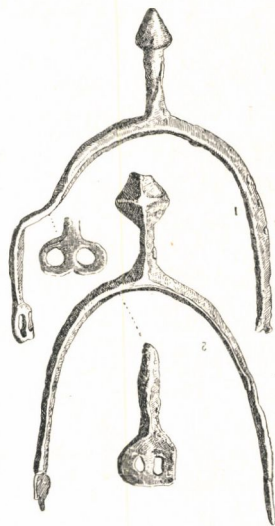
A következő tárgyak: kengyel, két drb. nyilcsűcs, zabla és pityke Lébény-Szt.-Miklós határában szőlőföldforgatásakor talált lovassírból kerültek felszínre s a kerületi orvos, Keresztes Jenő ajándékaképpen múzeumunkba. (2. ábra.) 1. Kengyel, oldalszárai négyszögletűek, talpa lemezes és kétoldalt szeliden aláhajló, füle

négyszögalakú és lapított, benne középen téglalapídomú nyílással. 2—3. Rhombídomú nyílscúcsok tüskés szárral. 4. Zabla áll, középen megtört és karikákban forgó pálczatagokból, egyik hengeres, a másik négyszögletű, a pálczatagok külső vége szintén karikában végződik és ebben forog a kantárszíz egyenes pálczatagjának gyűrűs része. 5. Ezüstözött pityke, kör alakú domború fölülettel és oldalt kiugró dudorral, díszítése a széle felé apró háromszögű bemélyedésekből áll és úgy sorakoznak váltakozva egymásután, hogy a köztük levő rés czik-czakosnak tűnik föl. 1—2. Sarkantyúk Venek határából, Győrvármegyéből, Szilárd István, dunaszabályozási főmérnök adományozónak elbeszélése szerint a Duna partján talált lovassírból származnak (3. ábra); egész külső formá-

2. Lébény-Szt-Miklósi lelet (Mosony m.) $\frac{1}{3}$ n.

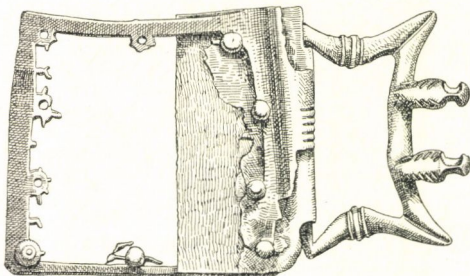
3 Véneki lelet $\frac{1}{3}$ n.

juk és egyenes oldalszáraik elárulják, hogy őseinktől használt régibb fajta sarkantyú-typushoz tartoznak, azokhoz, a milyeneket a honfoglalás korában használtak. A sarkantyúknak rövid hengeres vagy négyszögletű nyakon álló tüskéje kúpidomú vagy négy lapú piramisformájú, oldalszáraik átmetszete háromszöget formál, belül símák, kívül középen gerinczet alkotnak, a szárak végei kiszélesedve ellapulnak és kettős karikával záródnak.

Övkapocs-féle bronztárgy Szécseny határából, Sopron vármegyéből (4. ábra). A tárgy egész külső alakja csatra emlékeztet, megvan teste és kerete, de nyelve nincs, ha csak azt a két kiálló, némileg madárfejhez hasonlítható dudort nem tekintjük annak, a melyek nem a szokott helyen, a keret alsó oldalán, hanem a külsőn állanak; épen azért említettem a csat mellett a kapocs elnevezést is, a melynek jelen alakbeli szerkezete jobban megfelel. A tárgy teste majdnem négyzetídomot ölt, széle ép, rajta több helyen, kalaposfejú szegek, a benső rész, mint a megmaradt nyomok mutatják, áttört volt. A keret harántul megnyúlt négyszöget formál, külső oldalai ívesen befelé haj-

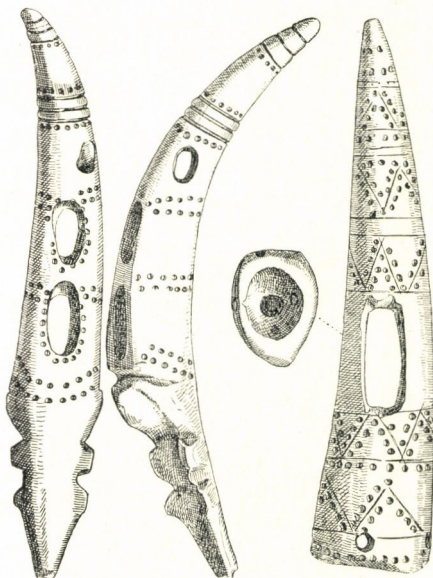
lók; a külsőn látható két kiálló dudor, az oldalszárak közepén pedig különböző vastagságú gyűrűs tagozás; a keretnek alsó oldala egyenes és a test lemezének meggyömbült részével van burkolva, harántúl és közben hosszában barázdálva; ezen utóbbi dísz nincs a rajzon föltüntetve.

4. Szécsenyi lelet (Soprony m.) $\frac{2}{3}$ n.

Egy másik csonka példánynak teste négyszögű, kerete megsemmisült. Balics Lajos dr. kanonok, ki e tárgyat intézetünknek adta, utólag még egy példányt kapott, a mely sajnos, szintén csonka s így szerkezetét, alkalmazási módját ennél sem lehet megállapítani. Idegen typus.

Börzsönyi Arnold.

Őskori csontszerszámok a tiszafüredi múzeumban. $\frac{2}{3}$ n.

KÜLÖNFÉLÉK.

A KISKÖSZEGI BRONZLELET. Kisköszegen Baranyamegyében a Duna mellett a kőkori ember ezen helyen történt letelepedését bizonyítja az ott lelt nagyszámú kőtárgy, cserépedény, hálónéhezítő orsógomb és szarvasagancs; képviselve van őskori művelődésünk minden korszaka. Gyakran fordulnak elő urnasírok, a melyekben bronzkori vagy hallstatti korból származó mellékletek vannak. A csontvázsírok száma elenyésző csekély.

1901. év őszén Kisköszeg északi részéről délfelé húzódó hegyláncz északi részén Pálinkás János bezdáni gazda birtokán szőlőtakarás alkalmával érdekes bronztárgyakat leltek, a melyek azután teljes számmal gyűjteményembe kerültek. Még két sisaknak a részeit is lelték, a melyeket rossz állapotuknál fogva megtartani nem akartam.

Az ott lelt többi tárgy közül érdekesek a következők: A) tábla. Két darab kerékagay (1. sz.), a melyekhez hasonló a tiszaszentimrei kincsben lévő és a Nemzeti Múzeumban őrzött kerékagay; a különbség a kettő között az, hogy míg a szentimrei kincsben lévön némi díszítés van és felerősítésére kis lyuk szolgált, addig a kisköszegin díszítés nincs s két egymás alatt lévő 8 mm. hosszú nyílás van, a mely az agy felerősítésére szolgáló szög befogadására tette ezt alkalmassá.

A 2., 3., 4. számú tárgyak zabolának a külső részei voltak. A negyedik ábrához hasonlót leltek már hazánkban, a melyeket azután egy Magyarországon élő svájcz ember a zürichi múzeumnak ajándékozott. A második ábrához hasonlitanak az Erdődön lelt és Darnay Kálmán úr sümegi gyűjteményébe jutott tárgyak (az Arch. Ért. 1903. évf.). Négy darab volt a leletben.

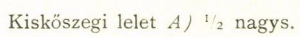
Az 5. számú tárgy alighanem a ló szügyének az ékesítésére szolgált, a rajta lévő 3 huszonhárom mm. hosszú nyílás pedig a felerősítő szíj befogadására tette ezt alkalmassá. Két darab volt a leletben.

A négy darab zabola külső részének megfelelően két zabolarúd is volt a leletben. Az 6. számú két teljesen síma, minden dísz nélkül való, tagból áll. Hossza csak 11.75 cm. A 7. számú már valamivel hosszabb. Hossza 16.5 cm. Mindkét tagján vonaldíszítés van.

Az eddig felsorolt tárgyakon kívül, a melyek — az egy kerékagay kivételével — lószerszámrészek, előfordulnak még a leletben ruha díszítésére szolgáló pitykék is. Hetven darab ilyen díszgomb volt a leletben, a melyek közül negyven darab félgömb alakú, harmincz pedig csúcsosodó fejjel bir.

A B) tábla 1. sz. karperecz. A 2. jelölt tárgy szokatlan alakú fokos(?), a mely súlypontján 4 mm. vastagságú, kissé lapított vonaldíszítésű füllel van

ellátva, a mely ezt valószínűleg felfüggesztésre tette alkalmassá. A nyíl befogadására egy ötszögletű nyílás szolgált, a melyet keresztez egy köralakú lyuk a nyíl röpitésére alkalmas szög befogadására. Fölületét pontok és körök ékítik. Görbületének helyén és a keskenyebb végén kidudorodó dísz van.

A lelet legnagyobb részét gombok teszik ki. Nyolczvankét gomb volt a leletben. Ezek közül hetven pityke, a melyekről már előbb tettem említést. Három *darab négylábú, négyszögalapú* s minden díszítés nélkül való (3. sz.), három darab négylábú, köralapú, csúcsosodó díszített (4. sz.), egy darab díszített négylábú, négyszögalapú, a melynek fedőlapja egy vonal által két részre van osztva. A vonaltól felfelé eső részén két ellenkező irányú csigavonal van, az alsón pedig egy kis dudor látható (5. sz.). A 8. számú hasonlít a 3. számúhoz, de míg a 3. négylábú, addig a 8. kétlábú. A 9. számmal jelölt gomb négylábú, köralakú, feje pedig kissé csúcsosodik. A 10. számú — a melyből egy — és a 11. számú gomb — a melyből kettő volt a leletben — véleményem szerint ló feldíszítésére szolgált.

12. Volt még a leletben egy valószínűleg a kard vagy más vágóeszköz élesítésére szolgáló fenőkö is, a melynek az egyik oldalán lévő bemélyedés azt is bizonyítja, hogy az említett követ annak idején gyakrabban használták.

A 13. és 14. sz. bojtnek (?) a váza. Még mai nap is a csekély számmal lévő gombkötő ilyen vázat használ a bojt előállítására, még pedig úgy, hogy a két hasonalakúra kifaragott és átlukasztott fa nyílásába helyezik a selymes pamutot vagy mást, a miből a sallangot készíteni akarják, azután pedig a vázat átszövik, hogy az anyagát, a fát ne lehessen látni. Alakjukon kívül még az a körülmény is szól a mellett, hogy a két tárgynak kiszélesedő vége, a melyet egymásra helyeztek, mindkettőnél megegyezik.

6. ábra, 2 példány, csüngődísz lehetett, a 7. kezdetlegesen mintázott kos, hátán füllel.

Az itt felsorolt tárgyak véleményem szerint a hallstatti sírok mellékleteihez legjobban hasonlítanak és ezen hasonlóságnál fogva ezen leletet is a hallstatti korból származónak vélem.

Zombor, 1904 december 11.

Ifj. Frey Imre.

BUDAKESZI-I SÍRLELETEK. 1904 május havában Rapolter József, Budakeszi község sírásója, a m. n. múz. régiségosztály igazgatóságánál azt a jelentést tette, hogy ő az új községi temetőben egy sírhely megásása alkalmával egy faragott nyers kővel kifalazott sírra bukkant, a melyben, annak föltárása után, egy emberi csontváz maradványait s e mellett néhány tárgyat talált, a melyeket a múzeumnak följánlott. A tárgyak a következők voltak: 1. füles agyagkancsó, kerek talppal, ovális testtel, fölfelé vékonyodó nyakkal és kerek peremmel, felületét világos, zöldes, sárgás máz borítja (magassága 20 cm); 2. agyagcsésze, kiemelkedő kerek talppal, széles testtel, a perem alatt körülfutó bemélyített vonallal (magassága 8.6 cm); 3. T alakú bronzfibula, a szokásos kivitelű kereszt rúdjának két végén egy-egy gombbal (hossza 8 cm); 4. hasonló kivitelű bronzfibula, kereszt-rúdjának közepén és két végén egy-egy gombbal (hossza 7 cm); 5. u. a. pannoniái típusú (hossza 2.6 cm); 6. IV. szá-

zadi római bronzdenárok. Ezen jelentés alapján hivatalból kiküldtettem a lelhelyre, hogy azt szemügyre vegyem s esetleg további ásatásokat rendezzek. A helyszínén mindenekelőtt helyrajzi felvételt eszközöltem, s ennek során úgy láttam, hogy a Rapolter által föltárt sír tényleg faragott kövekből épített sír volt, de hogy a lábtól fekvő kő egy puha homokkőből faragott római föliratos sírkő felső része volt (magassága 55 cm, szélessége 64 cm). Lapos kere-tében a következő 7-soros fölirat olvasható:

D	M	D(iis)	M(anibus)
AVRELIA		Aurelia	
CASTORI		Castori	
NA QVI VIX		ana qui vix	
SIT N · XLII		sit an(nos) XLII	
MTRIBVS DII		Matribus Dii	
/R · IVVENTINVS		[Au]r(elius) Iuventianus	

A fölirat nem tarthat valamely kiváló érdekességre igényt. A benne előforduló nevek: *Castoriana* és *Iuventianus* nem tartoznak épen a leggyakoriab-bak közé; a *Castoriana* név a CIL. III.-ban egyáltalában nem, *Iuventianus* pedig csak kétszer fordul elő, CIL. III. 5182. sz. a. és 11739. sz. a. A további kutatás, sajnos, igen szerény eredménynyel járt.

Az első sírtól 8·6 m távolságra déli irányban egy másodikra akadtam. Keletről nyugatra irányult, a csontváz koponyája keleten feküdt. A bal lábszár mellett egy sárgabarna mázas agyagkancsó állott, kerek talppal, fölfelé szűkülő körtealakú testtel, szűk nyakkal. Eredetileg két füle volt, egyike letörött (ma-gassága 22·5 cm). Ettől 1·5 m délre megint egy kőből épült sírra bukkantam; gyermeksír volt, a köveken sem fölirat, sem dombormű. A csontváz mellett két agyagedény hevert, és pedig egy zöldmázas (az előbbihez hasonló alakú) cserépkancsó, két fülel (magassága 28 cm) és egy kereken kiemelkedő talpú gömbölyű testű és kevésbé kihajlított peremű szürke agyagbögre (magassága 9·1 cm).

Az ásatás folyamán még csak egy sírra bukkantam; kőből épült és téglával padozott sír volt, mely az első sírtól keletre 5 m és délre 8·5 m távol-ságban feküdt. A csontváz mellett volt még: 1. T alakú bronzfibula, a fej ke-resztrúdjának közepén és két végén egy-egy gombbal, félköríves hajlású ken-gyellel, aláhajlított lábbal (hossza 5·5 cm); 2. sárga üvegpasztagyöngy, öt fehér alapba berakott kék szemformájú mustrával (átmérője 2 cm); 3. füles agyag-kancsó, kerek talppal, alul öblös, fölfelé keskenyedek, domború peremmel (ma-gassága 16 cm); 4. füles agyagbögre, kerek kiemelkedő talppal, öblös testtel, domború peremmel (magassága 10·5 cm), 5. 2 db Valens császár korából való (364—378) és 1 db I. Valentinianus-féle bronzérem.

Mahler Ede.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

HARMADIK MIKSA FŐHERCZEG OLTÁRA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

(Fénynyomatú melléklettel.)

Gróf Andrássy Dénes, a bőkezű főúr, a kinek a Nemzeti Múzeum régiségtárában levő két pompás ajándékát, nevezetesen egy Wallbaum-féle oltárkát és egy XVII. századbéli olasz mozaikképet annak idején ismertettem,* újabban ismét gyarapította ajándékai becses sorozatát.

Ez újabb ajándék egy szárnyas oltárnak festményekkel díszített két szárnya, a melyeket az ajándékozó főúr előzetesen a maga költségén állíttatott helyre.

Az aranyozott keretbe foglalt két oltárszárny mindegyike 35.5 cm. széles, 128.5 cm. magas és fölül, azon az oldalon, a hol a két szárny a becsukáskor összeér, csúcsban végződik. A szárnyak külső fölületét egész magasságban egy-egy festmény díszíti, míg a belső oldalon mindkettőn két kép van egymás fölött.

A jobb szárny külső oldalának képén férfi térdel, oldalt bal felé, a másik szárny irányába fordulva, teljes vértzetben, födetlen fejjel. Kezeit imára tette össze, áhitatosan tekint fölfelé. A komoly kifejezésű, de fiatalos, majdnem teljes oldalnézetben bemutatott arcz, gondos, finom kivitelű. Zsenge szőke bajusza és szakállá van; fejét rövidre nyírt, tömött, barna haj borítja. Az arcz formái nagyon egyéniek, képmásszerűek, az áhitat kifejezése meggyőző. Nyaka körül széles, fodros fehér gallér vonul. A vértzet, a mely testét borítja, a legapróbb részletekig kiterjedő gonddal van megfestve. Eléggé bonyolódott szerkezetének minden részecskéjét pontosan megkülönböztethetjük. Hatásosan verődik vissza a fény a kicsiszolt aczélfelületről, a melynek előkelő jellegét pompásan kiegészítik a gazdagon alkalmazott, edzett cifraságokkal ellátott, aranyos szegélyek, dísztmények. Pompás darabok fegyverei is: a fekete kardkötőn lelógó, hosszú, egyenes kard, csinos aranyos dísztménynyel ellátott fekete hüvelyben, díszes, aranyos markolattal és a tör, a melyből

* Két főúri ajándék a Nemzeti Múzeum régiségtárában. Archæologiai Ért., 1903, 193. s köv. II.

azonban csak az aranyos markolat egy része látható. A vértzet szabása és díszítményei, a kard és tör arra a korra vallanak, midőn az ilyen diszes hadiviselet volt divatos, a XVI. századra. Akkor, kivált a század második felében, kedvelték leginkább a pompás, vésett, edzett, aranyozott, sokszor valóban művészi kivitelű díszítményekkel ellátott páncélokat, díszes fegyvereket, a melyek főleg a nyugateurópai fegyverművesség leghíresebb középpontjaiban, Nürnbergben és Augsburgban, Milanóban és Innsbruckban készültek. Az öltözetet a mellvért alól kinyúló fegyverkabát egészíti ki, a melynek fekete alapjára szürke és rozsdavörös nagy, kacskaringós indás növényi motívumok vannak reá hímezve. Ezeknek formái a fejlett német renaissance díszítményeire emlékeztetnek.

Jobbra a térdelő lovag mögött Szent György áll és jobb kezét annak vállára teszi. Szentfénynyel övezett fejének formái jóval conventionalisabbak, kevésbbé egyéniek, mint a lovag arcvonásai. Telt arcán nyugodt derűtség tükröződik; szeme különös kifejezés nélkül tekint előre. Sűrű, fűrtös, világosszőke haja, a melyet középen drágakővel ellátott aranydiadém díszít, vállára hull alá. Jókora orra alatt még csak alig serked bajusza. Szent György vértzete hasonló kivitelű, de más szabású és egyszerűbb, mint a lovagé. Különösen föltűnő a vértnek a derék alatti része, a mely hosszú, a lábszáraaktól elálló és a melynek mellső kivágása mögül az aranszegélyű sodronying vége kilátszik. Szent György melle elé tett, könyökben meghajlított baljával hosszú, erős, alul megvasalt zászlópóznát tart, a melyre fölül lengő vörös zászló van erősítve. Kezeit vaskeztyűk fődik; hosszú, hatalmas kardjának vöröses bőrhüvelye és nagyon diszes aranyos markolata van. A lovag és védőszentjének csoportja mögött az elejtett sárkány hever, hatalmas, gyíkyszerű állat, nyitott szemmel és szájjal, haláltusában összezsavarodva. Feje Szent György bal lábánál nyugszik, gyűrűzött farka a festmény ellenkező szélére jutott, közbül helyenkint kilátszanak az állat testének egyes részei.

Az alakok térbeli környezete az előtérben kopár, köves talaj, alig néhány fűszállal, a csoport mögött fás, erdős, elég fölületesen jellemzett vidék, míg a háttérben magas, kopár hegyek emelkednek. Legfölül balra sajátságos alakú felhőtömeg jelenik meg a kék égen, olyképen elhelyezve, hogy a kép bal széle elvágja. Ez a körülmény a másik szárnyra utal. Csakugyan az oltár másik szárnyán megkapjuk a felhőtömeg folytatását. A két szárny csukott állapotban egy egészet alkot. A jobb szárny festményén látható lovag és szent csoportjának kiegészítését, magyarázatát a bal szárnyon leljük meg.

A festmény jobb felén, tehát közvetlenül a térdelő lovag előtt, levágott fatörzs látszik, a melyből legfölül néhány levéllel ellátott ágacska

nyúlik ki jobbra. A fatörzsre vörös szalaggal nagy, ovalis címERPajzs van függesztve, aranyfejú szögekkel szögecselt rózsaszínű keretén a következő körirattal: MAXIMILIANUS D : G. ARCH : AVST : DVX . BVRGVNDIAE COM : TIROLIS ET HABSBVRG ANNO. AETATIS . XXIII . MENSE V. DIAE V. E fölíratból megtudjuk, hogy a címERPajzs birtokosa, nyilván az, a kinek képét az oltár másik szárnyán látjuk, Miksa főherceg, életének 23. évében, 5. hónapjában, 5. napján. A címERPajzsot a Habsburgház és az örökös tartományok címerei töltik ki. Ez adatokat az az apró aranybetűs fölírat egészítette ki, a mely a fatörzsre a címERPajzs alá volt festve, csak hogy nagyrészt megsemmisült, úgy hogy ma már csak az *Anno Dni* . . . *Diae XV.* szavak olvashatók. Mindez azonban elégséges volna ahhoz, hogy a képen ábrázolt személyt, tehát az oltár donatorát, valamint a mű keletkezésének, illetőleg följánlásának pontos idejét megállapítsuk, még akkor is, ha e tekintetben nem rendelkezoznénk egyéb forrásokkal.

A fatörzs előtt a földön egymásra tett pár vaskeztyű fekszik, gazdag, aranyos díszítményekkel, továbbá egy ugyanilyen kivitelű zárt rostélysisak, óriási, fehér-szürkés-vörös tollbokrétával, a melyből néhány kócsagtoll is kinyúlik.

Közvetlenül a fatörzs mögött dús, sötét bokrok zöldelnek, — festői háttérül a címERPajzs számára. A háttér itt sokkal gazdagabb, mint a jobb szárnyon. Leghátról három magas, alpesi jellegű hegyorom emelkedik, coulisszerűen elrendezve a kép bal szélétől hátrafelé. A középső ormon terjedelmes, jól rajzolt várrom látszik, a melynek erődítményei kiterjednek a hegy lejtőjére is. Várrom van a leghátulsó, igen magas hegy alatti kisebb emelkedésen is. A hegyek baloldaltól jövő rózsaszínű megvilágítása nagyon hatásos. A kép középső terét idylli jellegű síkság tölti be: folyó, a melyen híd vezet keresztül, partján épületszortok, helyenkint a többi közül kiemelkedő épületekkel. A legföltűnőbb közülök egy hegyes sisakú templomtorony és egy nagy, félköríves kapuzat.

A festmény felső részén Mária jelenik meg, karján a kis Jézussal. Aranyos holdsarlón áll; mögötte rózsaszínű az ég — a mi a mennyei világosság kifejezése — és vállmagasságig ovalis alakban elrendezett, lángszerű, szabályos arany sugarak lövelnek szét. Köröskörül sűrű gomolygó felhők fogadják be az égi jelenséget és átnyúlnak a másik oltár-szárnyra is.

Mária bal karján tartja gyermekét, jobb kezében díszes, aranyos jogart tart és egyúttal palástja szélét is fogja. Feje mögött óriási, a gyermek feje mögé terjedő, csillagokkal díszített szentfény van, fején gyöngyökkel ékes aranykorona. A korona alól hosszú, szőke, fürtös haja teljesen kibontva hull le hátára és bekeríti telt, derült, kedves kifeje-

zésű arczát, a mely némileg Szent Györgyéhez hasonlít, de finom hajlott orrával, kissé mosolygó szájával, kis szemeivel mégis különbözik tőle. Ruhája halvány szürkés rózsaszínű, a hajtékokban pirossal árnyékolva; a nyak négyszögletes kivágása és a rövid újj széles mustrázott aranszegélylyel van ellátva. A jobb felső kart bő, rendkívül gonddal festett fehér ingújj takarja el, a mely alúl hosszan lelóg és sajátságos módon csomóba van kötve. Ez alól látszik ki az alsó kar, a melyet aransárga, szűk ruhaújj borít. Bő, nagy, sötétkék palástja, a melyet egyszerű aranyhímes szegély diszít, jobb válláról lecsúszott. A kis Jézus rövid, göndör, szőkehajú fejét anyja arcához szorítja. Derékon alúl fehér kendőbe van burkolva. Jobbjával piros almát tart ölében, bal keze lelóg. Lefelé tekint, jobbra, a térdelő alak irányában.

A két szárny külső oldalán levő festmények közötti összefüggés nagyon egyszerű. Jobbra a fiatal Miksa főherczeg térdel, az oltár donatora, a lovagok védőszentjének oltalma alatt és áhitatosan, imádkozva tekint föl a Madonnára. A szárnyak összecsukott állapotában a két festmény a különválasztás daczára is egységes, együttes hatású.

*

Herrgott Marquard, a XVIII. századbéli st.-blasieni tudós benczés szerzetes, történetíró, a kinek politikai szereplésben is volt része, a Habsburgházra vonatkozó emlékekről írt nagyszabású, még ma is becses művének ikonographiai részében leírja azt a két oltárszárnyat is, a mely jelenleg a Nemzeti Múzeumban van.*

* Pinacotheca Principum Austriae, in qua Marchionum, Ducum, Archi-Ducumque Austriae, utriusque sexus, simulacra, statuae, anaglypha, ceteraque sculpta, caelata, pictave monumenta, tabulis aeneis incisa proferuntur, et commentariis illustrantur. Opus in duas partes tributum, quod est Monumentorum Aug. Domus Austriae Tomus III., stb. Friburgi Brisgoviae, 1760., II. rész, 273. s. köv. I.

«NEOSTADII Austriae in sacello Palatino AUGUSTAE tabula spectatur altaris lignea, egregie picta, ac duabus valvis instructa. Pars interior choris sanctorum exhibet, supra nubes versantium: inferior autem viventium turbam, in genua provolutam, ostendit, familiam ducente summo Pontifice, subsequentibus Cardinalibus, & Episcopis, cui ex adverso Imperator cum Romanorum Rege, ac quatuor aliis ex Augusta Gente Austriaca Principibus, pariter in genua procumbentibus, manusque precantium in modum complicantibus, opponuntur. Omnes hi detonsa caesarie, armati, atque suis insignibus distincti, comparent, nec dubium est, quin priori schemate MAXIMILIANUM II. Imperatorem, altero RUDOLPHUM, patris in regnis, & Imperio successorem, cuius aquila simplex, manicae sinistrae intexta, non obscurum praebet indicium: tertio ERNESTUM, Gubernatorem Belgii: quarto MATHIAM, a morte RUDOLPHI Romanorum Imperatorem: ac quinto denique, sextoque ALBERTUM, Belgii deinde Dominum, & WENCESLAUM exhiberi. Nam etsi hic ultimus an. 1582. quo monumentum, ut statim videbimus, constitutum fuerat, inter vivos, validosque esse iam iam desiisset; eadem tamen sors tum non minus & patri eius MAXIMILIANO obtigerat, quem nihilo secius primo loco representari, nemini facile dubium esse poterit. MAXIMILIANUM autem III. alibi quaerendum esse, mox dicemus.

Est igitur in operculo arae solus, & unicus, cataphracta munitus, ac gladio bellatorio, non secus, ac reliqui fratres, praecinctus, coram B. Virgine MARIA superne radiis circumfusa, ac lunae insistente, ut in schemate illo minori videre est, in genua procumbens. Pone illum S. GEORGIUS Martyr stat armatus, dextra Archiducem velut protegens, sinistra vero vexillum sustinens, & draconem conculcans. Ante illum humi iacent chirothecae ferreae, pennisque cristatae cassis, tanquam reliquae armaturae complementa. In ima parte trunci arboris, ex

A Herrgott-féle szöveg igen érdekes fölvilágosítást nyújt: nemcsak a benne leírt oltár megfelelő részeit azonosíthatjuk föltétlen bizonyossággal a Nemzeti Múzeumban levő oltárszárnyakkal, hanem ezek jelentőségére, hovatartozóságára és provenientiájára nézve is becses adatokat foglal magában.

Az elég terjedelmes, bár főképen csak ikonographiai szempontból teljes leírást képek egészítik ki. A «Pinacotheca» első részében* Herrgott metszeteket is közöl, a melyeket Kleiner S. rajzai nyomán Nicolai G. metszett rézbe.

A szövegből és képekből megtudjuk, hogy Herrgott művének szerkesztésekor Bécsűjhelyen, a vártemplomnak a «császárné»-ről nevezett kápolnájában festett, két szárnyal ellátott faoltár állott. Az oltár fő képének felső részét szenteknek a felhők fölött lebegő serege foglalta el, alúl az egyházi és világi hatalom képviselői térdeltek. Még az igen kis méretű metszetből (1. kép) is fölismerhető, hogy a fölül félkörben végződő festmény legfelső részén a Szentháromság jelenik meg, az anyja lok karától körülvéve, alatta a szentek serege, két csoportra osztva. Közülök a közepén álló zászlós alak, nyilván Szent György, válik ki. Alúl a háttérben a hívők, még pedig mind egyháziak, mind világiak, nagy tömege térdel, az előtérben két, egymással szembe állított csoport: balra a pápa, egy bibornok, két püspök és egy szerzetes, jobbra a császár öt fiával. Ez utóbbi csoportról Herrgott — tekintettel annak ikonographiai jelentőségére — jókora külön metszetet közöl, a melyen az összes részletek tisztán fölismerhetők. Legelől térdel II. Miksa császár (1527—1576), a ki, mint Herrgott is megjegyzi, az oltár keletkezésének évében már nem volt az élők sorában, mögötte fiai: II. Rudolf császár (1552—1612), Ernő főherczeg (1553—1595), 1577 óta Ausztria helytartója, később II. Fülöp spanyol király helytartója Németalföldön, Albert főherczeg (1559—1621), a ki, a nélkül, hogy pap lett volna, 1577-ben bibornok és Portugália alkirálya, majd 1595-ben Németalföld helytartója lett és Venczel főherczeg (szül. 1561), a ki fiatalon, már 1578-ban meghalt és így az oltár keletkezésekor már nem élt. Ezek közül Albert főherczeg képmását Rubens is megörökítette leghatalmasabb műveinek egyikén, a Szent Ildefonso oltárának egyik szárnyán.

opposito conspicui, nota anni, quo eam picturam fieri curavit Archidux, adscribitur: ANNO DOMINI 1582. die XVII. Mart. act. 23. an. 5. mens. 5. dies. Eidem trunco affixus est clypeus, insignia Domus Austriacæ, a nobis alibi explicata, præferens, circumducta epigraphe: MAXIMILIANUS D. G. ARCH. AUST. DUX BURGUNDIAE COM. TIROLIS ET HABSPURG. ANNO AETATIS XXIII. MENS. V. D. V. Quæ singula cum die, & anno eius natali apprime congruunt MAXIMILIANUM III. huius aræ conditorem esse, ac patris, fratrumque monumenta ibi extare voluisse, sat quidem perspicuum est: num vero ad *Ordinem* S. GEORGII, ab eius atavo, FRIDERICO Placido institutum pertineat, conici quidem potest, decidi non potest.»

* LXXIV. tábla.

Herrgott leírja a bécsújhelyi oltár szárnyainak külső felén levő festményt is — az azok belső oldalára festett képeknek bizonyára nem volt jelentősége az ő specziális szempontjából — két metszete közül pedig az egyik a két szárnyat összecsukva, egyben ábrázolja, igen apró méretben, míg a másik kissé szabadon reprodukálja a térdelő főherczeg és védőszentjének képét, hozzávéve a másik szárnyról a címerpajzsot és elhagyva Mária alakját. Nem tekintve ez önkényes változtatást, a metszet különben sem adja vissza egész híven az egyes részleteket sem.

Ez a két szárny az, a mely gróf Andrassy Dénes ajándéka gyanánt a Nemzeti Múzeumba került.

Az oltár, a melyhez tartoztak, Miksa főherczeg — e néven harmadik — megrendelésére készült. Ő az, a ki Szent György kíséretében Mária előtt térdel. Arczának vonásait azokról az emlékérmekről is ismerjük, a melyeket Antonio és Alessandro Abondio készítettek. Azért hiányzik képmása az oltár középső festményének abból a csoportjából, a mely II. Miksa császárt és fiait mutatja be. Herrgott leírása révén kiegészíthetjük a fatörzsre festett föliratot, a mely csak csonkán maradt reánk: az oltár 1582-ben, márczius 17-én készült el, midőn az ajándékozó 23 éves, 5 hónapos, 5 napos volt.

Miksa főherczeg,* II. Miksa császár fia, 1558 október 12-én született, igen fiatalon a német lovagrendbe lépett, 1585-ben Bécsben ünnepélyes fogadalmat tett és ugyanakkor II. Rudolf császár ajánlata folytán Bobenhausen Henrik, a rend öreg nagymestere mellé coadjutornak neveztetett ki. E viszonyt az ugyanazon évben Mergentheimben tartott nagykáptalan is, bizonyos kikötésekkel, megerősíti. Báthory István halála után az egyik lengyel párt lengyel királylyá kiáltja ki, de Zsigmond svéd herczeg ellenében nem sikerült érvényesülnie, a wicluni ütközet után fogságba is került, úgy hogy elszánt ragaszkodása daczára is 1598-ban végleg le kellett mondania a lengyel trónról. 1590-ben Bobenhausen lemondása folytán ő lett a német lovagrend nagymestere. Ausztriában még ma is *Maximilian, der Hoch- und Deutschmeister* néven népszerű. 1593—95-ben Belső-Ausztria kormányzója volt, 1595-ben Magyarország felső részeinek katonai parancsnoka lett és vezető szerepet játszott az 1596-iki török hadjáratban, nem sok szerencsével és kétes sikerekkel, a mennyiben például mezőkeresztesi győzelmét sem tudta kihasználni. Változatos, küzdelmekben gazdag élete pályájának az utolsó korszaka volt a leggyümölcsözőbb. 1602-ben Tirol helytartója lett. Nagy tevékenységet fejtett ki a katolicismus, a trónöröklés rendezése, valamint a császári hatalom erősítése érdekében. Elszánt harczosa volt az ellenreformatiónak; fő célja volt az eretnekség teljes kiirtása Tirolban,

* L. Allgemeine Deutsche Biographie.

a hol nagy népszerűségnek örvendett. Bécsben halt meg, 1618 november 2-án. Az osztrák történetírók elismeréssel adóznak emlékének. «A dicsőségre való személyes vágyakodás nélkül egész életén át családja érdekei fölött őrködött és önzetlenségével, a melylyel végül is örökösödési igényeiről Gráci Ferdinánd javára lemondott, talán jobban előmozdította annak végleges győzelmét, mint Spanyolország legnagyobb segítségei.»*

III. MIKSA FŐHERCZEG BÉCSÚJHELYI OLTÁRÁNAK KÖZÉPSŐ KÉPE.
(Herrgott után, nagyítva.)

Mély vallásos és családi érzésének a kifejezése volt a bécsújhelyi oltár is, a melynek középső képére Miksa célzatosan festette atyjának és testvéreinek képmásait, szemben a pápával és az egyházi méltóságok viselőivel, ideális együttletben, a világi hatalom képviselői gyanánt.

Herrgottnak 1760-ban megjelent leírásánál és metszeteinél régibb tudósításunk is van Miksa főherczeg oltáráról. Mikor kevéssel halála

* Gindely, Rudolf II. und seine Zeit, 2. kiad. II. köt., 38. l.

után, 1619-ben hivatalosan összeírták a német lovagrendet illető hagyatékának leltárát, a rengeteg sok egyházi szerelvény, művészi tárgy, diszes fegyverzet, ékszer, ötvösmű, könyv, kép és faragvány között ott szerepel az oltár is. Bécsújhelyen, a főherczeg egyik székhelyén, «a plebániatemplomban egy oltár, kettős, festett szárnyakkal, fölül a Szentháromság, középen Mindenszentek, alúl az egyházi és világi fölsőség, lábán pedig mi Urunk utolsó vacsorájának festménye.»¹ Ebből megtudjuk, hogy a Herrgott által leírt oltár — hiszen a leltár is kétségkívül azt sorolja föl, — eredetileg nem a Szent György-templomban, hanem a plebániatemplomban volt Bécsújhelyen, azonkívül arról is értesülünk, hogy alsó részére, predellájára, az utolsó vacsora képe volt festve. A szárnyak belső fölületére festett képeket azonban a leltár sem említi meg, a mint az oltár nagyon is rövid, hivatalos célra készült leírásában a főherczeg képmása sem szerepel.

Alig állapíthatjuk meg, hogy az oltár mikor került a plebániatemplomból a vártemplomba. Ez utóbbi helyen volt Herrgott idejében A bécsújhelyi várnak 1834-ben közzétett leírásában annak szerzője már csak Herrgott leírására és képeire hivatkozik; az oltár maga akkor már nem volt ott.²

A bécsújhelyi egykori várban levő templom,³ a mely előbb Szűz Máriának volt szentelve és csak utóbb nyerte Szent Györgyről nevét, III. Frigyes császárnak köszöni keletkezését, a ki még herczeg korában Gráczból ide tette át székhelyét, a várost több ízben előjogokkal és kedvezményekkel ruházta föl és mindenképen kitüntette Béccsel szemben. A templom a XV. század derekán épült és a század vége felé ment át a III. Frigyes által, a körülzárt bécsi várból történt megsza-
badulásának emlékére alapított Szent György lovagrend lovagjainak használatába. Valószínűleg 1770-ig állott itt az oltár, midőn a vártemplomban lényeges átalakításokat eszközöltek. Ekkor állíttatta föl Mária Terézia az új főoltárt is.

¹ Inventarium Der verlassenschaft der Hochfrst dhl. Ertzhertzogen Maximiliani etc Seeligster gedechtnus, was sich In der *Newstatt* befunden, vnnd auss der Röm. Kay. Maytt. Allergnedigstem Beuelch in beysein herrn von Hoyss Nieder Oesterreichischem Cammer Präsidenten, herrn Hanns Jacobus von Stain Teutsch Ordens Commenthurn, vnd der Frl. dhl. Ertzhertzog Alberti Agenten h. Seeländer, beschrieben vnd versorgt worden, wie volgt. — «Dann auf der Paar Kirchen ein Altar mit doppelten gemalten flügeln, Oben die Heylige Dreyfaltigkheit, Inn der mitten Alle Heyligen, herundten die Geist: vnnd Weltliche Obrigkheit, vnnd am fuess daz letzte Abendmahl vnnsers herrn gemahlt.» B. Dudik, Des Hoch- und Deutschmeisters Erzherzog Maximilian I. Testament und Verlassenschaft vom J. 1619. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, XXXIII. (1865), 336. l. — A főherczeg innsbrucki hagyatékának leltárában érdeklődésünkre tarthat számot az «Vngerische Claider» rovat, a mely az elhunynak magyaros divatú ruhadarabjait sorolja föl (i. h., 271. s. köv. l.).

² F. K. Böheim, Die Burg zu Wiener-Neustadt und ihre Denkwürdigkeiten. Beiträge zur Landeskunde Oesterreichs unter der Enns, IV. (1834), 40. l.

³ Lásd K. Lind, Die St. Georgskirche in der ehemaligen Burg zu Wiener-Neustadt. Berichte und Mittheilungen des Alterthumsvereines zu Wien, IX (1865—66), 1. s. köv. 11.

Ebben az időben kerülhetett a két oltárszárny Krásznahorkára, a hol a legujabb ideig az Andrassy-család birtokában volt. Adatok hiányában csak sejthetjük, hogy báró Andrassy Antal, a család monoki ágának e nevezetes tagja, volt itt a képek első tulajdonosa. Báró Andrassy Antal (1742—1799) 1750-ben lépett be Jézus társaságába és Bécsben töltötte ki próbaéveit, a rend eltörlése után pedig Kraszna-

III. MIKSA FŐHERCZEG.

Dombormű a bécsújhelyi Szent György-templomban.

horkára vonult vissza. A rozsnyói püspökség fölállításakor 1776-ban a káptalan tagja lett, utóbb nagyprépost. Mária Terézia 1780-ban rozsnyói püspökké nevezte ki. Indokolt az a föltevés, hogy már az oltárnak eredeti helyéről való eltávolításakor kerültek a szárnyak hazánkba, talán épen a királynő adományaképen.

★

Míg Miksa főherczeg oltára, a mely Bécsújhelyről eltűnt, csak Herrgott nyomán szerepel az irodalomban, egy reá vonatkozó másik

mű eredeti helyén, ugyancsak a bécsújhelyi vártemplomban, mai napig fönmaradt. Minthogy amazzal belső rokonságban van, megérdemli, hogy ez alkalommal vele is foglalkozzunk.

Midőn a Szent György-templomot 1851-ben Franck őrnagy vezetése alatt helyreállították, az északi oldalhajó falába illesztettek egy domborművet, a mely azelőtt a sekrestyében volt.* A dombormű égetett agyagból való, 1'63 méter magas, 1'47 méter széles. Újabban sötét, feketés festékekkel mázolták be. Sokáig I. Miksa fogadalmi ajándékának tartották, míg Böheim ki nem derítette, hogy Miksa főherczegre, a «Deutschmeister»-re vonatkozik. (2. kép.) A dombormű közepén férfi alakja párnán térdel, oldalnézetben, jobb felé fordulva és kezeit összetéve imádkozik. Tekintete irányában, fölül Mária alakja jelenik meg, ovalis alakú felhőzet közepette, holdsarlón állva, hat szárnyas angyalfejtől körülvéve, a kis Jézussal karján. A térdelő férfi testét vértzet borítja, fegyverkabátjának egyes mezőiben Elzász, Cilli, Tirol és Stájerország címerei láthatók. Előtte zárt, koronás sisak áll, a Habsburgok óriási pávatollas sisakdíszével. A lovag mögött Szent György álló alakja jelenik meg. A teljes vértzetű, fürtös hajú, karcsú ifjú baljában zászló nyelét tartja, jobbját védcence vállára teszi és szintén föltekint a mennyei jelenség irányában. Mellette a legyőzött sárkány vonaglik, lehajtott fejjel, vergődő szárnyakkal.

A térdelő lovagban már Böheim egész határozottsággal Miksa főherczeget ismerte föl. Érmeken, festményeken és metszeteken fönmaradt arczképei ezt kétségtelenné teszik. Azonkívül az ábrázolt helyzet, annak compositiója annyira a bécsújhelyi szárnyasoltár külsején levő festményre emlékeztet — Böheim csak a Herrgott-féle metszetből ismerte ezt — hogy a kettő közötti személyes vonatkozáson kívül művészi összefüggések is szembetűnő. Böheim annyira ment, hogy a domborműben épenséggel az oltár festményének mintáját látta, holott — a mire már Camesina figyelmeztetett — a dombormű főalakjának szakállas arcza sokkal öregebb, mint a 23 éves Miksáé az oltáron. Ez ellentét még föltűnőbb most, hogy az elveszettnek hitt** festményeket ismerjük, mert a Herrgott-féle metszet meglehetősen öregbíti az arcz vonásait.

E körülménynél fogva a viszony természetesen fordított. Nem a festmény készült a dombormű mintájára, hanem a dombormű mestere utánozta az oltár festményét, még pedig nemcsak általánosságban, műve tárgyával és compositiójával, hanem egyes részletekben is. A legföltűnőbb a Madonna ábrázolásának hasonlósága.

* L. Böheim, i. h., 41. l.; Lind, i. h., 20. l.; Albert Camesina, Über ein in der Burg zu Wiener-Neustadt in der Georgskirche befindliches Basrelief. Mittheilungen der k. k. Central-Commission II. (1857), 300. s köv. II., XI. tábla.

** Camesina, i. h. «... dieses verschollenen Altarbildes.»

A bécsűjhelyi dombormű, a mely arra vall, hogy a mi oltárunk ismert munka volt, a melyet érdemes volt utánozni, egy másik, nagyobb, híresebb művészi alkotással van összefüggésben.

Miksa főherczeg, mint Tirol helytartója, megváltoztatva 1595-ben Bécsben kelt végrendeletét, a melyben úgy intézkedett, hogy a bécsi Szent István-templomban temessék majd el, 1614-ben Innsbruckban kelt végrendeletében az innsbrucki Szent Jakab-plebániatemplomot választotta utolsó nyugvóhelyéül. Egyúttal síremlékéről is gondoskodott.¹ A síremlék kevéssel Miksa halála után, 1619-ben már készen is volt.²

A mű kivitelét Gras Gáspárra bízta a főherczeg. Gras³ Mergentheimben született, 1560-ban, Miksa főherczeg alatt Innsbruckba került és az ő udvari mintázója (Kammer-Bossirer) lett. Schwatzban halt meg, 1674-ben. Leghíresebb műve Lipót főherczeg bronz lovaszobra Innsbruckban, a melynek különösen technikai kivitele keltette föl a kortársak és utókor bámulatát. E tekintetben válik ki különösen a főherczeg síremléke is, a melyet Gras, Reinhart Henrik fémöntő közreműködésével készített. «A bronzöntés, mint Lipót főherczeg alatt, Miksa főherczeg uralkodása idejében is fölvirágzott még egyer Innsbruckban. A Deutschmeister Miksa (meghalt 1618-ban) síremléke, mint bronzöntvény, szinte páratlan. E síremléknek bronzból öntött, négy csavart oszlopa, melyeken szőlővenyige fut körül s madarak, lepkék és hernyók szabadon álló alakjai élénkítenek, olyan munka, hogy manapság a legjobb öntő ügyességét is próbára tenné.»⁴

A síremlék eredetileg négy csavart, diszes bronzoszlopon nyugvó márványlapból állott, a melyre szintén bronzból öntött életnagyságú csoport volt helyezve: a térdelő főherczeg, Szent György oltalma alatt, előtte a pávatollas sisak, mögötte a sárkány, két oldalt Ausztria és a német lovagrend hatalmas címerpajzsai, a négy sarokban egy-egy fátylát tartó gyermek alakja. Minthogy a síremlék a templom szentélyében igen sok helyet foglalt el, utóbb, valószínűleg a XVIII. század elején, szétszedték és két külön részben a szentély két oldalbejárata fölé alkalmazták (3. és 4. kép).⁵

¹ «Zur gedächtnus, oder an statt eines Epitaphij wollen wir vnser vnndt St. Geörgen biltzuss sambt dem drachen, in Metall gegossen, über der Sacristey Thür vnder dem Oratorio auf Zwo Mettallinen seülen setzen, vnndt Zue endt dess Oratoryo an der wandt neben dem Altar zwo Fahnen sambt schildt vnndt helm, als dem österreichischen vnndt des hochmeisterthumbs, stellen lassen.» Dudik, i. h., 245. l.

² L. D. v. Schönherr, Urkunden und Regesten aus dem k. k. Statthaltereii-Archiv in Innsbruck. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des A.H. Kaiserhauses, XVII., II. rész, különösen 14.846, 14.857, 14.882. sz., stb.

³ Nachrichten von den bildenden Künstlern und der bildenden Kunst in Tirol. Tiroler Almanach für das Jahr 1803, 227. l.; Nagler, Neues allgemeines Künstler-Lexicon V. (München, 1837), 336. s köv. l.; Allgemeine deutsche Biographie.

⁴ Osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Tirol és Vorarlberg, 480. l.

⁵ Ez által a csoport értelme természetesen elenyészett. Lind is ugyancsak ostorozza e

III. MIKSA FŐHERCZEG SÍREMLÉKÉNEK FELE.

Innsbruck, Szent Jakab-templom.

Már Camesinának föltűnt a bécsújhelyi dombormű és az innsbrucki síremlék szoborcsoportjának rendkívüli hasonlósága. Ez a hasonlóság csakugyan nemcsak az elrendezésre, hanem a részletekre is kiterjed. Miksa ruházatának részletei például csaknem teljesen megegyeznek a

művészietlen vandalizmust (Archäologische Reise-Notizen. Mittheilungen der k. k. Central-Commission, XIX., 221. l.). A síremlék leírását, egykori és jelenlegi állapotának képét l. *Gerbert*, Taphographia (a *Herrgott*-féle Monumenta IV. kötete), I. rész, 384. s. következő lapjai, LXIX. tábla.

III. MIKSA FŐHERCZEG SÍREMLÉKÉNEK FELE.
Innsbruck, Szent Jakab-templom.

két képmáson. Míg Böheim az oltár szárnyképeinek a mintáját látta a domborműben, Camesina az innsbrucki emlék eredeti tervét ismeri föl benne. A két különböző művészi forma — szoborcsoport és dombormű — lényegében gyökerező eltéréseken kívül a legszembeötlőbb különbség az, hogy a síremléken Mária alakja elmaradt. Talán a legvalószínűbb az a föltevés, hogy a dombormű az oltárkép mintájára készült oly célból, hogy a főherczeg síremléke gyanánt szolgáljon, utóbb azonban szerény terjedelműnek, nem elég pompásnak tűnhetett föl és Miksa az

eredeti tervet kibővítvén, a főmotívum meghagyásával, a kor ízlésének, igényeinek inkább megfelelő formát választotta, a mely méltó volt ahhoz, hogy még Innsbruckban is, a melynek udvari temploma I. Miksa császár híres síremlékét foglalja magában, kellő díszszel tartsa fenn Tirol egykori urának emlékezetét. A domborművet azután maga Miksa főherczeg küldhette el Bécsűjhelyre, a hol a fiatal korában följánlott oltár állott. Ez utóbbinak a későbbi két művel való művészi összefüggése alig vonható kétségbe és így általánosabb a művészettörténeti jelentősége annak a két szárnynak, a mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van.

★

A kik Miksa főherczeg oltárával — igaz, hogy csak elég gyarló, modoros metszet alapján — eddig foglalkoztak, majdnem kizárólag annak ikonographiai vonatkozásai iránt érdeklődtek. Természetes, hogy ez volt az egyedüli szempontja Herrgottnak is, a ki még az eredeti művet látta. «Tabula . . . egregie picta», — ez az egyetlen, nagyon is általános kifejezés, a mely művészi sajátságaira vonatkozik. A szárnyak belső oldalán és a predellán levő festményeket meg sem említi, a fő képet is nyilván csak a rajta látható fejedelmi képmások kedvéért. A predella képének tárgyát legalább a Miksa halála után szerkesztett leltár megnevezi, de a szárnyak belső képeit illetőleg semmi irott adatunk nincs.

Az oltárszárnyak belső fölülete függélyes irányban két-két, festményekkel díszített mezőre van osztva. A képek szélessége 35.5 cm., a két alsó magassága 60 cm., a két felsőé, a mely a szárnyak formájának megfelelően csúcsban végződik, 65 cm.*

A bal szárnyon fölül Jézus születésének ábrázolását látjuk. Oszlopos, boltozatos épület előtt, a melynek formái a classicai építészetre emlékeztetnek, a gyermek Jézus kosárban fekszik. Mellette térdel Mária, bal kezével gyöngéden felemeli a leplet, mely gyermekét eltakarta s jobb kezét mellére szorítva, szeretettel tekint le reá. A jobb sarokban fehér ruhás angyal és két pásztor térdre ereszkedve imádja a gyermeket. Mária mögött a hagyományos szamár és ökör mellső része jelenik meg. Kissé hátrább áll József, egy oszlop talapzatára könyököl és kalaplevéve tekint alá az előtérben levő csoportra. Jobbra, a nyílt háttérben nyáját látunk a legelőn. Két pásztor, a kire égi világosság árad, kiterjesztett karokkal fejezi ki meglepetését. Az egyik térdre is hull. Fölül írásszalagot tartó angyal jelenik meg. A művész igyekezete, hogy világítási hatásokkal éjjeli hangulatot idézzon elő, különösen feltűnő a képnek ezen a részén.

A vele szemben, tehát a jobb szárnyon felül levő kép Krisztust

* Mellékletünkön a két szárny helyzete technikai okokból föl van cserélve.

a kereszten ábrázolja. Az Üdvözítő keresztje középen áll. Krisztus teste nyúlánk, feje finom. A kereszt lábát Magdolna karolja át, jobbra János áll, ölében összekulcsolt kezekkel, balra Mária imádkozik. János mögött harcos alakja látszik, gazdagon diszített, phantastikus formájú pajzsával, sisakkal, alabárdal, Mária mögött nő. A kép két széle a két lator alakját metszi el, a kiből így csak igen kevés látható. A kereszt alatt Ádám koponyája van. Az elborult felhős ég alatt, a melyen vörösre vált a nap korongja, hegyes háttérbe pillantunk bele. A távolból sok tornyú város látszik — Jeruzsálem.

A bal szárny alsó képe Krisztus föltámadását mutatja be. A Megváltó vörös márványkoporsóján áll. Vállát vörös köpeny, lágyékát fehér kendő takarja. Baljában keresztet lobogó nyelét tartja, jobbát áldásra emeli. Négy katona jelzi Krisztus sírja őrizetét. Az egyik a koporsó sarkára hajolva alszik még, a másik fektében fölriad és pajzsát ösztönszerűleg feje fölé emeli, hogy a Krisztustól szétáradó fény hatása ellen védekezzék. Egy katona megrémülve oldalt menekül, társa sisakjához kap. A művész Krisztus alakját a tőle telhető legnemesebb, de conventionalis szépséggel ruházta föl. Nyugodtságával szemben ugyancsak erős eszközökkel jellemzi a megriadt katonákat. Figyelemreméltó ezek gazdag, phantastikus ruházata és fegyverzete is. A sziklás háttér jobbra a távolba nyílik. Előre húzódó ösvényen a három Mária közeledik Krisztus sírja felé.

A Szentlélek eljövetele az utolsó képnek a tárgya. Tágas, magas teremben, a melynek magas, keskeny ablakai vannak és a melyből hatalmas, vörös márványkerettel diszített ajtónyílás vezet a hátulsó helyiségbe, az előtérben Mária padon ül. Ölében nyitott könyv van, jobbát mellére teszi, balját csudálkozva terjeszti ki és ájtatosan tekint lefelé. Mellette János ül és beszélve fordul feléje. A többi apostol részint áll, részint ül. A művész lehetőleg változatosan igyekezett kifejezni azt a hatást, a melyet a tüzes nyelvek lehullása gyakorolt. A heves mozdulatokkal kapcsolatban, túlságos gazdagok, nyugtalan hatásúak, rikító színűek ruháik is. Fölül nagy dicsfényben a Szentlélek lebeg. Tárgyilag érdekes a terem hátulsó falánál látható kandalló, magas kürtőjével, a párkányt támogató faragott alakkal.

Ez a négy festmény, a melynek tárgyai olyan közönségesek a keresztény művészetben, első pillantásra annyira elűt a szárnyak külsejére festett képektől, hogy szinte hajlandók volnánk bennök más mester kezét fölismerni. A külső képek nyugodt ünnepélyessége erős ellentétben áll a szentírásból vett jelenetek mozgalmasságával. A kivitel amott gondos, a legapróbb részletekre kiterjeszkedő, itt fölületes és ez az egyes képek kis méreténél fogva még inkább feltűnő. Ezt a sajátságos ellentétet azonban talán belső okok alapján is megmagyarázhatjuk.

A Miksa főherczeg szárnyas oltára a maga egészében jellemző alkotása lehetett annak a kornak, a melyben keletkezett. Formájára, szerkezetére, a festmények elhelyezésére nézve még összefüggésben van a középkor ilyen nemű műveivel. A szárnyas oltárnak tősgyökeres középkori formája csakugyan igen sokáig föntartotta magát még a XVI. században is. Az egyházi művészet megtartotta a régi megszokott és nagyon alkalmas keretet, csak hogy más tartalmat helyezett beléje. A XVI. század folyamán eltűnnek azok a fából faragott csoportok vagy egyes alakok, a melyek azelőtt a szárnyas oltárok szekrényét elfoglalták. A fafaragásnak nincsen szerepe már a szárnyak díszítésében sem. Általában a szobrászatnak ez az ága teljesen elveszíti régi jelentőségét és a festészetnek engedi át a helyét ott is, a hol azelőtt a legnagyobb diadalait aratta.

Csak a Herrgott művében levő, nagyon is apró metszetre vagyunk utalva, ha az egykori bécsújhelyi oltár középső festményének művészi jellegét meg akarjuk állapítani. Az eredeti kép, a mely a szárnyak méretei szerint mintegy 70 cm. széles és 128 cm. magas lehetett, elpusztult vagy ismeretlenül lappang. Felső része, a Szentháromság, a szentek és angyalok seregének ábrázolásával, némileg a Dürer-féle «Szentháromság oltárra» emlékeztet. Az ilyen mennyei megjelenések ábrázolása, a felhők között trónoló és mozgó alakok geometriai elveken nyugvó elrendezésével, nyilván a XVI. századbeli olasz emlékszerű festészet hatása alatt — első sorban Rafael Disputájára gondolhatunk — honosodott meg az északi festészetben. A compositio módja sokszor nagyon is észrevehető ellentétben van a festmények aránylag kis méreteivel. A Miksa-féle oltár középső képének a felső része nyilván hasonló lehetett, mint például Schwarz Kristófnak, a ki az oltár mesterének kortársa volt (1556—1597) egy festménye a bécsi művészettörténeti múzeumban (1544. szám). Fölül középen az Atyaisten trónol, jobbról Keresztelő János, balra Szűz Mária ül mellette; fölötte a Szentlélek galambja lebeg, alatta Krisztus bárány képében fekszik. Köröskörül angyalok lebegnek, geometrikusan elosztva, az Atyaisten alatt középen Mihály arkangyal áll, jobb kezében olajfagallyat, bal kezében lángpallást tart és elválasztja az üdvözlötteket az elkárhozottaktól. A kis méretű alakok kivitelének aprólékossága, a rajz keménysége, a színek tarkasága sehogy sem egyezik meg az elrendezés fő elvével. Itt is azt érezzük, mint a XVI. század annyi más festményével szemben, hogy a német festő nem tagadhatja meg nemzetiségét, hogy két idegen forrásból származott elem teljesen ki nem egyenlíthető ellentétbe került egymással. A bécsújhelyi oltár fő képén ehhez járulhatott még az is, hogy az előtérben térdelő egyházi és világi hatalmasságok alakjainak kivitele teljesen elütött azokétól, a kik a magasban megjelennek. Míg ama-

zok bizonyára hasonlóan voltak megfestve, mint Miksa főherczeg alakja az oltár külsején, addig ezek a bibliai jelenetek alakjaihoz hasonlíthattak.

Miksa főherczeg oltára 1582-ben készült. Keletkezésének kora, a XVI. század második fele, ismeretes szerepet játszik a festészet történetében. Modorosság, akademikus jellem, virtuositas — ezekkel a jelzőkkel szokták illetni e kor alkotásait. Különösen jellemző, hogy ebben az időben a német és németalföldi festészet már egészen az olasz művészet hatása alá került. A nemzeti talajtól való elszakadás, a kosmopolitismus olyan teljessé vált, hogy a német és németalföldi műveket sokszor alig lehet megkülönböztetni egymástól. Rafaelt, Michelangelót, Tintorettót utánozzák egyaránt. A XVI. század második fele már a nagy terjedelmű képek kora északon is. Az olasz monumentalis festményekről ellesett formák uralkodnak; a freskókra emlékeztető tört. színek elfelejtetik a régi, bámulatosan fejlett technikai eljárásokat. Üresség, a rajzban való készség fitogtatása lép a korábbi bensőség, finomság, egyéni jellemzés helyébe. Különösen érdekes, mint törekszenek az északi mesterek arra, a minek művészetök eddig leginkább híjával volt: a drámai cselekmény, történeti jelentőség kifejezésére. Csakhogy ez többnyire vagy szobor-szerű merevség, hamis pathos, vagy tétova nyugtalanság köntösében jelentkezik. Az előbbinek a fakó színtelenség felel meg, az utóbbinak az a sajátságos, e kort annyira jellemző tarkaság, a mely Firenzéből indult ki és például Vasari, Bronzino festményein is annyira feltűnő. A heves mozdulatú alakok ruhái rikító színűek és a színek maguk a fény és árnyék szerint csudálatosan elváltoznak.

E kor óriási festészeti tevékenységének közepette, midőn Európaszerte ünnepeltek sok olyan művészt, a kinek ma már nevét is alig emlegetjük, csak kevesen állottak ellen a mindent magával ragadó áramlatnak. A régi hagyományokhoz való ragaszkodásnak talán legkitűnőbb példája az idősb Breughel Péter hatalmas, egyéni művészete.

Az északi festészet régi vívmányai csak két irányban tartják meg erejüket. A tájkép- és képmásfestés terén mitsem tanulhattak az olaszoktól. Történeti festmények tájképi részletei és képmások azok a művek, a melyekben a nemzeti hagyomány, egyéni vonás még mindig fölcsillan. Milyen életteljesek például Otto van Veen képmásai történeti, bibliai compositióival szemben és mennyire elűtnek a Valckenborchék ügyetlen alakjai a pompás tájképi környezettől!

Oltárszárnyaink egyes részeinek eltérő hatása nem két mester közreműködésére, hanem keletkezése korának sajátságos művészi viszonyaira vezethető vissza. A szárnyak külsején lévő festményeken a művész az északi festészet hagyományaira támaszkodik. Németalföldi és német festményeken a XV. század első fele óta számtalanszor jelent

meg a donator hasonló helyzetben, hasonló egyszerű, részletes kivitelben, mint hű képmás. Különbözik éppen az oltár keletkezése idejében a síremlékek specialis északi formáján, a függő síremlékeken, epitaphiumokon az elhunytak alakjainak hasonló módon való ábrázolása általános volt, még pedig mind a szobrászat, mind a festészet eszközeivel. A Madonna alakja is régiebb mintákra utal. Ruhája elrendezésében, töréseinek ábrázolásában szinte archaistikus vonások is feltűnnek. Az elég feltűnően nagy csomóba kötött ingújj motivuma előfordul például egy a bécsi művészettörténeti múzeumban levő oltárszárnyon is (1440. szám, Alexandriai Szent Katalin alakja), a mely Dürer iskolájából származik. Mária és Szent György arcának typusa is a német festészet régiebb alkotásaira emlékeztet. Ezt a nemzeti vonást, a múlttal való összefüggést hiába keressük a belső részekben. Ezek mind compositiójukban, mind kivitelökben hű kifejezései a kor kosmopolita ízlésének, a nemzeti hagyományok teljes megtagadásának. Ezért állanak annyira mögöttes hatás dolgában — még ha a történeti jelentőséget nem is tekintjük — a szárnyak külsejére festett képeknek.

Az oltár mestere ismeretlen. Valamely írott adat vagy más műhöz való hasonlóság talán még elárulja majd nevét. Valószínűleg azok között a festők között kell keresnünk, a kik II. Miksa és II. Rudolf császárok szolgálatában dolgoztak. II. Miksa 1558-ban Bécsben külön épületet emeltetett művészi gyűjteménye számára. Rudolf császárnak, a ki nagyon kedvelte a művészetet, gazdag gyűjteménye volt Prágában.* Tekintélyes lajtmot lehetett összeállítani azoknak a művészeknek a neveiből, a kik, mint udvari festők, a császárok közvetlen környezetében éltek, és a kiknek festményei a császári gyűjtemények zömét alkották. A művek egy része — nagyobbára a bécsi udvari gyűjteményben — fenn is maradt, sok művésznek ellenben csak nevét ismerjük. A művészi tevékenység, számra nézve igen tekintélyes volt, a fennmaradt művek azonban híven visszatükröztetik ama kor művészeti állapotainak a képét, midőn a kézi ügyesség, a technikai tudás, az alkotás könnyűsége karöltve járt a szélső eklekticismussal, a legkülönbözőbb irányok keresztezésével, az egyéniség teljes megtagadásával. A fent említett Schwarz Kristóf, a kor legderekabb német festőinek egyike, az Adonis halálát ábrázoló nagy képén, a mely eredetileg Rudolf császár prágai gyűjteményében volt (Bécs, 1541. szám), Tintorettót utánozza; egy másik képét (Fürdő nők, Bécs, 1540. szám) sokáig a velencei Paris Bordone-nak lehetett tulajdonítani. Egészen más jellegű, feltűnően komoly és egy-

* V. ö. Schlager, Materialien zur österreichischen Kunstgeschichte (Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen V. (1850), 2. r. 661. s. köv. II.); Perger, Studien zur Geschichte der k. k. Gemäldegallerie im Belvedere in Wien (Berichte u. Mitthlg. d. Alterthumsvereines zu Wien, VII. (1864) 99. s. következő II.); Woltmann-Woermann, Geschichte der Malerei, III., 95. s. köv. II., stb.

szerű a müncheni képtárban levő képe, a mely a művészt és családját ábrázolja. Ebben fölszabadul az idegen hatások igézete alól és a régi német festészet hagyományaival áll szoros összefüggésben. Unos-untig idézhetnénk hasonló példákat a császári udvar legünnepeltebb festőinek, Spranger Bertalannak, Hans van Aachennek, Heinz Józsefnek a művei közül.

Az önállóságnak ezt a hiányát, az ellentétes irányok sajátos utánczását mutatja Miksa főherceg oltárának a Nemzeti Múzeumban levő része is, a mely, az egyes festmények eltérő értéke daczára, keletkezésének korára nagyon jellemző, művészettörténeti szempontból is érdekes emlék annál is inkább, mert a szárnyak külsejére festett képek a XVI. század utolsó negyedének az átlagos festészeti színvonalát túlhaladják.

Dr. Éber László.

SZENT LÁSZLÓ NAGYVÁRADI LOVASSZOBRA.

I.

Az Archæologiai Értesítő 1905 áprilisi számában Kárász Leo értekezik Kolosvári Márton és György XIV. századi szobrászainkról. Kárász csupán a Miskolczy-féle naplójegyzet rövid ismertetésére hivatkozik, mikor a két magyar művész nagy hirre vergődött, de a XVII. század folyamán elpusztult szent László lovasszobrát tárgyalja.

Talán nem lesz érdektelen, ha ide jegyezzük a XVI. század kiváló erdélyi humanistájának, Szamosközy Istvánnak elég bő leírását az említett műalkotásról.

Eredetiben e rész így hangzik: «Equestris statua eius memorie dicata Varadini adhuc superest, quam Joannes, eiusdem urbis Episcopus, Sigismundo rege et Maria imperantibus ponendam curavit, ea ex ære fusa, auroque tota olim superfusa, iustam æquitis magnitudinem habet, quantus Antonius Imperator in arce Capitoliæ Romæ, Gatta Melata Patavii, Bartholomæus Coleoneus Venetiis conspiciuntur; *licet hæc nostras rudioris sit artificii*, quippe ab indigenis Polycletis Colosvariensibus, Martino et Georgio, ut ibidem titulus indicat, elaborata. Ipse Rex sublimis amazonicam securim dextra sustinet, cui tres proxime assistunt aerei itidem reges pedestri figura, Magorum simulacra, qui primi omnium ex gentibus infantem Messiam donis cohonestarunt. Ibidem sepulcrum quoque eiusdem divi Regis reverentissime, dum prisca religio stetit, cultum est...»*

* V. ö. Monumenta Hungariæ Historica. Scriptores. XXVIII. 167.

Még meg van — úgymond — Váradon az ő (t. i. szent László) emlékének szentelt lovas szobor, melyet ugyanezen város püspöke, János (a Zudar v. Czudar családból egyéb forrásaink szerint) Zsigmond király és Mária uralkodása alatt állíttatott föl. Ez (a szobor) érczből van öntve s egykor arannyal volt az egész befuttatva, nagysága egy lovasnak épen megfelelő, a mekkorának látszik Antonius császár a Capitolium várán Rómában, Gatta Melata Páduában, Colleoni Bertalan Velenczében, jóllehet *ez a mienk durvább kivitelű* s a két hazai kolosvári Polycletusnak, Mártonnak és Györgynek az alkotása, mint ugyanott a felírása is igazolja. Maga a király kiemelkedve csatabárdot tart a jobbójában, mellette közvetlenül áll ugyancsak érczből a három napkeleti királynak, a mágusoknak gyalogos alakja, a kik a pogányok közül legelőször tisztelték meg ajándékokkal a csecsemő Messiást. Ugyanott tisztelték, míg az ősi hit állott, a szent királynak sírját is kiváló kegyelettel.

Ennyit Szamosközy, a ki — mellesleg megjegyezve — méltán tarthat számot *az első magyar archaeologus* névre s kinek «Analecta Lapidum Vetustorum et Nonnullorum in Dacia Antiquitatum» czímen 1598-ban Frankfurtban megjelent műve a külföld elismerését is megszerezte. Szavai a korabeli műértőnek és világlátott humanistának tekintélyével esnek a latba. Mint szemtanú beszél s nemcsak ismertet, hanem egyuttal bírál és összevet. Olaszországi tartózkodása idejéből élénk emlékezetében voltak még *Colleoni szobra Velenczében* (Verrocchio műve, *Gattamelatté Páduában* (Donatellótól) és *M. Aurelius Antoninusé Rómában* s azt tartja, hogy ezektől a nagyváradi szobor csak tökéletlenebb művészi kivitelében tér el. A szobor e szerint nagy méretű lehetett. Főalakja a dicső király, ki a Hufnagel-féle rajztól eltérőleg mint fegyveres vitéz volt ábrázolva; mellékalakjai a napkeleti bölcsek, a három királyok, kik közvetlen a lovas mellett állottak. A felfogás tehát teljesen megfelelt annak a képzetnek, mely az azon korbéli emberekben a lovagias szentről élt s így érthető az a népszerűség is, mely a szent László szobrot népünkönél századok folyamán körülvette.

A felhozott néhány vonás nem teszi ugyan sokkal világosabbá az elveszett műről való fogalmunkat, de ha tekintetbe vesszük, hogy a két művész prágai szent György szobra, mely igen valószínűleg mintául szolgált ehhez is, szerencsésen fenmaradt, az ott érvényesülő felfogás, kidolgozás és technika alapján talán nem lesz mégsem olyan nehéz képzeletünkben visszavarázsolni egyik legértékesebb hazai műremekünket.

Esztergom, 1905 május 28.

Bagyary Simon.

II.

Köszönettel tartozunk Bagyary Simon urnak, hogy bennünket Szamosközy János becses leírására figyelmeztetett, mert az ő rövid előadásából csakugyan tanulhatunk egyet-mást a nagyváradi lovasszoborról.

Egyik, hogy a lovasszobor meg volt aranyozva, a mit föltételeztünk.

A másik tanulság, hogy Szamosközy István, a kinek módjában volt a szobrot más két világhírű XV. századbeli szoborral, a Gattamelata és Colleoni szobraival összehasonlítani, «rudioris artificii»-nak mondja a váradi lovast, a mivel nyilván azt akarja kijelenteni, hogy az az ő művészeti érzékét nem elégítette ki, nyilván azért, mert a jelzett szobrokban a renaissance óta a természet szorosabb tanulmányán alapuló szabadságot becsülte és élvezte. A rude artificium alatt tehát ez esetben ugyan azt a középkori megkötöttséget tételezhetjük föl, melyet a kolosvári művészek prágai szobránál is fölismertünk.

Azonban az a furcsaság esett meg XVI. századi írónkkal, hogy a lovas szent László mellett állott három magyar királyt a napkeleti királyoknak vélte, «qui primi omnium ex gentibus infantem Messiam donis cohonestarunt...» De ebből a passusból is tanulunk valamit, azt ugyanis, hogy a három gyalogszobor valószínűleg nem a lovas szoborral szemben állott, a hogy képzeltem, hanem vele egysorban.

Budapest, 1905 május 30.

Kárász Leo.

A RÓMAI BIRODALMI LIMES FÖLKUTATÁSÁRÓL PANNONIÁBAN.*

I.

A limeskutatásra nézve nézetemet a következőkbe foglalom.

Arra, hogy a munka mielőbb megindulhasson, elégnek tartom, ha akad hatóság vagy testület, mely ezen kérdést fölveszi programjába, kijelentvén, hogy a limeskutatást szükségesnek tartja s kész a költségekről gondoskodni.

* A római limes fölkutatását Pannoniában legelőbb Rómer Flóris tervezte a mult század hetvenes éveiben, tehát jóval mielőtt Németországban az ottani hivatalos limeskutatás megindult. Másodszor e sorok írója javasolta a dunamenti római erődtételek maradványainak fölkutatását a közoktatásügyi ministeriumnak a nyolczvanas években, mikor az országos szárazság idején a Duna medre annyira alászállott, hogy a Duna jobb partján sok helyütt a partszakadások következtében alámerült római erődtételek és utak nyomai ismét előtűntek. Mindkét alkalommal a terv anyagi eszközök híján a legszerényebb keretekben sem volt megvalósítható. Azóta úgy Németországban mint Ausztriában és Oláhországban a limeskutatást államilag felkarolták és tetemesen előbbrevítették, úgy hogy ma holnap már csak a limes magyarhoni részének földérítése lesz hátra. Most tehát harmadszor, talán több szerencsével kívánjuk e fontos tudományos kötelességünk teljesítését megindítani. Mint első lépést a cél felé közöljük dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Finály Gábor urak véleményét.

A szerkesztőség.

Egyelőre azzal is lehetne beérni, hacsak 1000—1500 frt fordítható e célra, mivel azt hiszem, hogy kezdetben, az első egy-két évben ezzel az összeggel is figyelemreméltó eredményt lehet felmutatni. Így például mindjárt megkezdhető a szentendrei castrum felásatása.

Végre egyelőre elégnek tartom, ha az illetékes forum a tényleges kutatások vezetésével csak egy valakit megbíz, kiről azt hiszi komolyan, hogy a feladatnak képes megfelelni.

Ilyenformán a kutatást már a legközelebbi évben minden nehézség nélkül lehet megindítani.

Azonban mindjárt kezdetben megalakítható egy 4—5 tagból álló bizottság hozzáértőkből, kik az előkészületeket megbeszélik. Ezek közé számítom 1. az irodalmi és régi térképeken található adatok összegyűjtését, 2. a napfényre került régiségek lelhelyeinek összeállítását, 3. a helyszíni bejárást, hogy a meglevő adatok s személyes utánjárás alapján támpontokat nyerjünk, hogy hol és milyen sorrendben eszközölhetők az ásatások. Az irodalmi és muzeális adatokat többek közreműködése mellett ugyan, de csak egy valaki állíthatja össze, mert annak egységes szempontok szerint, egyforma pontossággal és teljességgel kell történni. Már a bejárást többen is végezhetik, maguk között szakaszokra osztva a limes hosszú vonalát. A kiinduló pontot képezheti Aquincum és vidéke, melynek felkutatására mint az aquincumi ásatások ez idő szerinti vezetője, készséggel vállalkoznám.

A mint ezen előtanulmányok a kellő mértéket elérték, lehet a kutatások céljaira nagyobb dotációt kérni (fokozatosan, mindig az előrelátható szükséglethez képest) s azt hiszem, hogy a munka megindítása után azt nem lesz nehéz kieszközölni. Akkorra aztán a kérdés bizonyára arra is megéri, hogy a bizottság esetleg elhatározhatja, hogy egyidejűleg több szakaszon — többek vezetése alatt történjenek a kutatások. Remélnünk kell ugyanis, hogy addig lesz egy iskola, mely hozzáértő szakembereket nevelt.

A *mi viszonyaink* között csak ezen egy megoldást tartom lehetségesnek. A többi részletkérdés.

Még csak azt kívánom kijelenteni, hogy e kérdésben testtel-lélekkel rendelkezésre állok, mert azt akarom magam is, hogy a kérdést becsületesen megoldjuk.

Aquincum, 1905 máj. 21.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

II.

A római határ védelmére szolgáló táborok és őrtornyok, nemcsak a kőépületek maradványai, hanem a romlandó, fából, földből készült védőművek sorozata, a melyből 1892-ig csak némely, egymástól távol-eső, észrevehetően össze sem függő részlet volt ismeretes, a rendszeres

kutatás befejezése (1903) óta a Rajnától a Dunáig zárt összefüggésben mutatja meg a német közönségnek, hogy a hatalmas római világbirodalom mily óriási munkával védte magát barbár őseik ellen.

Ennek a nagy határvédő berendezésnek a Duna partjain is volt folytatása. Az osztrák birodalom a német példa után néhány év óta szintén megkezdte a Duna mentén a kutatást, kiindulva *Carnuntum* maradványaiból.

A rómaiak dunamenti határvédő műveit Magyarország területén is fel kell kutatni, hogy részletesebben és pontosabban megismerjük hazánk római kori történetét.

Igaz, hogy nálunk a római kort nemzeti történetünkől nagy hézag választja el. A népvándorlás viharai a római kultúra alatt virágzó országrészeket pusztasággá változtatták, az itt élő lakosság talán még őrizte egy darabig a római műveltség hagyományait, de ez a csekély visszaemlékezés is majdnem elveszett, a mikor a magyarok e földön letelepedtek és új kultúra honává tették.

A lakott helyek, a városok, a folyók, a hegyek neveinek még emléke is majdnem teljesen kiveszett addig, s a míg a német birodalomban egy-egy folyó vagy város neve élő visszhangja az egykori római életnek, nálunk még ismert római városok neveit is jóformán újra kellett felfedezni, tudományos okoskodás útján, ritka esetben véletlen feliratos lelet alapján.

Pedig *Pannonia*, e határszéli kis provincia a nagy birodalom életében jelentékeny szerepet játszott, oly jelentékenyket időnként, a melynél fontosabbat hazánk sem sokszor játszott a szomszédos országokkal szemben. Erre a jelentőségre Pannoniát leginkább Italiához való közelsége, s a benne állomásozó katonai csapatok emelték. A katonaság pedig a birodalmi határ oltalmazása czéljából épen a dunamenti határszélen emelt castrumokban, castellumokban, burgusokban volt elhelyezve. S ma egy castrumot sem ismerünk részletes és pontos kutatás alapján.

A szakirodalom, a melynek adatait közelebbi idézések nélkül használok, a *Corpus Inscriptionum Latinarum* térképe és Gerecze Péter legközelebb megjelenő nagy irodalmi Repetoriuma, (a melynek használatomra való szives átengedéséért neki itt is hálás köszönetet kell mondanom) a Duna mentén Pannonia magyarországi területéről hazánk nyugati határától a Dráva torkolatáig a következő helyeken említenek maradványokat:

Oroszvár, Magyaróvár, Gönyő, Vas (puszta), Kisigmánd, Ószőny, Füzitő, Neszmély, Nyergesújfalu, Tokod, Sárisáp, Esztergom, Pilismarót, Visegrád, Dunabogdány, Tahitótfalu, Leányfalu táján, Szentendre, Aquincum, Hajógyársziget, Promontor, Batta, Batta és Ercsi közt, Dunaadony, Dunapentele, Alsóbaracs puszta, Szitányi major, Bölske

mellett, Kömlőd, Öcsény, Batta, Dunaszekcső, Németboly, Bán, Vörösmart, Kiskőszeg.

Ezekhez a jobbparti helyekhez járulnak a Duna balpartján:

Stomfa-Mászt, Pozsony (?), Bálványszakállas, Izsa, Szob, Verőcze, A szentendrei szigeten Váczzal szemben, ugyanott Dunakeszivel szemben, Dunakeszi, Transaquincum, Gomba Monor mellett (?), Haraszi (?) Bánostor.

Összesen tehát 49 hely, a melyek közül egyetlenegy sem volt maig tudományos, rendszeres és részletes vizsgálódás, ásatás tárgya.

Kétségtelennek tartom, hogy az ásatások nem mindenütt fogják igazolni az irodalomban akárhányszor avatatlan lelkesedőktől adott híreket, de mindenesetre ezek adnak alapot a kutatás megkezdésére; hiszen a német limeskutatás a kiásandónak jelzett táborok közül többre nem akadt rá, viszont az eredeti tervezet szerint 76 tábor száma a kutatások folyamán 85-re nőtt fel.

Erre való tekintettel, azt hiszem nem hibázunk nagyot, ha a kiásandó illetőleg megvizsgálandó védőművek számát kereken ötvenre tesszük.

E védőművek közt azonban meg kell vizsgálni az összekötő útvonalakat, kisebb erődítmények sorozatát, őrtornyok stb. maradványait is, a melyek számáról még hozzávetőleg sem lehet nyilatkoznunk. Tény, hogy a Duna jobb partjának vonala a nyugati határtól a Drávatorokig mérve, a katonai általános (1 : 200,000) térkép szerint 496 kilométert tesz, a melyen a jelzett erődítmények elég aránytalanul vannak elosztva. A dunajobbparti helyek közül a fent felsorolt 36 helyen kívül, mint római lelőhelyek, a következők ismereteseek az irodalomban:

Körtvélyes, Rajka, Hédervár, Dunaszentpál, Barátföld (puszta), Bacsá, Győrsziget, Győr, Ács, Újszőny, Tömörd (puszta), Billeg (puszta), Almás (puszta), Tata, Dunaalmás, Dunaszentmiklós, Lábatlan, Süttő, Táth, Dorog, Csév, Piliscsaba, Pilisszántó, Vörösvár, Solymár, Csobánka, Üröm, Pomáz, Basaharcz csárda, Leányfalu, Budakaláz, Békásmegyer, Albertfalva, Tétény, Érd, Ercsi, Besnyő (puszta), Iváncsa (puszta), Ráczalmás, Kisapostag, Dunaföldvár, Bölske, Paks, Fadd, Tolna-Mőzs, Szegzárd, Decs, Várdomb, Báltaszék, Somberek, Ráczgörcsöny, Kölked, Rácztöttös, Lipovicza (puszta), Baranyavár, Monostor, Laskafalu, Dárda, Bélye.

Továbbá a Duna bal partján:

Ekel, Érsekújvár (?), Bajcs, Ógyalla, Komárom, Hetény, Virt (puszta), Zeliz, Rákospalota (?), Aszód (?) Gombos (puszta) Hatvan mellett (?), Rákoscscaba (?), Alberti (?), Ócsa (?), Laczháza, Pereg, Kunszentmiklós, Szalkszentmárton, Vadas (puszta), Dunavecse, Zádor (puszta), Bátmonostor, Szabadka (?), Apatin, Prigleviczasantiván, Gombos, Bogó-

jeva, Karavukova, Ráczmilitics, Hódság, Parabuty, Pivnicza, Deszpot-szentiván, Járek, Titel, Goszpodincze, Zsablya, Csurog, Óbecse, Petrovoszelló, Ókanizsa.

Bár e jegyzéknek csak ideiglenes értéke van, mégis hozzávetőleg fölhasználható arra, hogy teendőink iránt némi tájékozást nyerjünk.

Pannoniának Magyarország területére eső Dunapartja (a társországek területére eső rész nélkül) kereken 500 kilométer; e vonalon megvizsgálandó: 1. a partmenti római út, beleértve a Duna kanyarulatát átvágó Budapest—Piliscsaba—Ószőny-vonalat; 2. a partmenti római erődítmények: A) a jobbparton mintegy 40 helyen, B) a balparton mintegy 10 helyen; 3. a partmenti telepek a jobbparton, mintegy 50 helyen; 4. a balpart mentén és a parttól távolabb, tehát a római provincián kívül eső telepek, mintegy 40 helyen.

Ennek a munkának a végrehajtása egyes ember erejét túlhaladja. A munka szükségképen több szakember közreműködését igényli.

A megvizsgálandó vonal magától tagozódik három egyenlőtlen szakaszra, úgymint: 1. Országhatár—Budapest; 2. Budapest és vidéke; 3. Budapest—Drávatorok.

Az első part hossza mintegy 232, a másodiké mintegy 10, a harmadiké mintegy 254 kilométer. A másodiknak különválasztását indokoltá teszi az a kedvező tény, hogy Budapest székesfőváros áldozatkészsége eddig is módot nyújtott Aquincum maradványainak kutatására, és ezután is önállóan fogja folytatni saját megbízott szakemberével.

A másik két terjedelmesebb vonal számára is egy-egy vezető szakember szükséges.

A vállalkozás anyagi része, a költség kérdése okozhat a mai viszonyok között legtöbb nehézséget. A németországi limeskutatás a német birodalomnak öt év alatt 200,000 Mk.-nyi költségébe került, a mely összeget azonban nem öt, hanem még 15 év alatt sem használtak fel teljesen. A megvizsgált limesvonal 881 kilométer, kiástak, illetőleg megvizsgáltak 85 castrumot.

Nálunk 500 kilométernyi vonal és kereken 50 castrum megvizsgálására és kiásatására 125.000 koronát elégnek tarthatunk. Ez összegből az első évben 5000, további hat év alatt 20—20.000 koronát kellene a vezető bizottság rendelkezésére adni, s a bizottság ez összegeket az elvégezhető munka arányában nem hét, hanem esetleg 10—12 év alatt használná fel. A limesbizottság a műemlékek országos bizottságával lehetne szerves kapcsolatban, a hol anyagi valamint technikai ügyeinek a vezetésére megvolna már a szükséges keret.

Budapest, 1905 május hó 7-én.

Dr. Finály Gábor.

A TEMESVÁRALJAI (DUPLAJI) GRAD-CETATE NEVŰ FÖLDVÁR.¹

Gerebencz átellenében s attól légvonalban alig 3 kilométerrel keletebbre közvetlenül a *Karas* fölé helyezkedett a temesváraljai *Grád-Cetate* nevű vár-hegy, melyen még az eddigieknél is terjedelmesebb földvár hirdeti e vidék történeti fontosságát. Ez is egyike ama homokhalmoknak, melyek a *Duna* mellől, vagyis *Palánkától* északra sorakozva az addig délnyugatra törekvő *Karas* vizét déli folyásra tereli s úgyiszlva bekényszeríti abba a szűk csatornába, mely a nyugati és itt említett keleti homoklánczolat között számára a *Duna* felé egyedüli kijutást biztosít. A *Grád* nevű 118 m. magaslat épen egyik feje a homokmagaslatoknak s a mellett, hogy meredek oldalaival nehezen megközelíthető védelmi pontot kínált az őslakóknak, egyuttal nagyobb népesség és hadi létszám megélhetését biztosító legelőkkel és mívelhető földterületekkel is növelé ezen pont katonai és közgazdasági fontosságát s a mi abban a korban tán mindennél értékesebb lehetett a vidék uraira nézve, le a Dunáig terjedő emelkedésein egész sor olyan megfigyelő állomást képez, melyekről a túloldali erős vár csoport hadi rendjét, mozdulatait békében és háborúban egyaránt könnyű szerrel meglehetett figyelni, sőt alkalom adtán nyomatékosan is ellensúlyozhaták.

Gerebencz felől a *Karasig* a *Lunca* réten át száraz időben legajánlatosabb az ott haladó dűlőút. De esős időszakban fel kell kerülni *Oresac* felé s a fürjesi mellékút kiágazásától délkeletre a rendes járási utat használhatjuk. Ez épen arra a pontra vezet, a hol *Böhm Lénárd* a rómaiak hadi útjának áthidalását képzelé. Az általa római hidrészletnek nézett faragott kövek a régi szerb temetőből hullottak a *Karasba* s a keresett római hadi út különben sem itt vezetett *Dáczia*ba, hanem a mint én,² és *Halaváts* Gyula³ kimutattuk, sokkal keletebbre: *Verestemplomnál* *Ĵain* irányában kereste *Palánkától* jövet a rövidebb irányt s itt *Temesváraljánál* a *Dácia* elfoglalása után létesült tartományi berendezésnek s főleg a birodalmi útkapcsolatnak semmi nyomát nem birjuk.

Hogy a római hid maradványának nézett kövek XVIII. századbéli szerb sírkövek, azt *Ormos Zsigmond* is helyesen észrevette még 1878-ban.⁴ És ennek daczára *Torma* Károly képes vala újból felvetni 1880-ban a temesváraljai római köhid eszméjét, miután másként akkoriban *Temesváraljánál* és a szomszédságban a rómainak és pedig *Traianus* korából származó rómainak feltételezett tábor-

¹ Lásd Arch. Értesítő 1905. 114—116.

² *Téglás* Gábor: A Tabula Pentingeriana hármaz dácziai útvonalából az Uj-Palánkától Zsuppáig, vagyis a Bisztra-Temes egyesülésénél fekvő *Tibiscumig* terjedő főhadi útnak helyrajza, hadállásainak stratégiai és közgazdasági jelentősége. Archaeologia Közlemények 1894 évf. XXII. kötete 1—33. lapján.

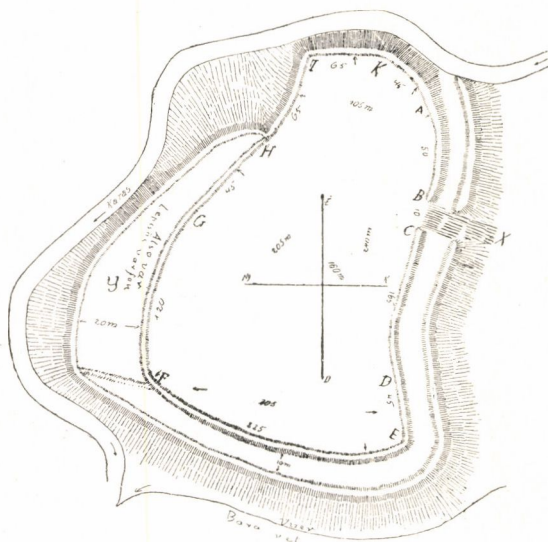
³ *Halaváts* Gyula: A *Lederata-Tibiscum* római út. Archaeologiai Értesítő 1896. évf. első füzet.

⁴ *Ormos Zsigmond*: Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. Történelmi Régészeti Értesítő 1879. V. évfolyam II. füzetében.

helyeket igazolni alig lehetett volna s ő még mindig abból a feltevésből indult ki: hogy a rómaiak *Palánkától Gajtasolon át elébb Gerebenczre*, onnan pedig *Temesváraljára* kerülve *Versecz felé vezették a lederata-tibiscumi hadi utat Dácziba*. Így azután nem csoda, ha ezt a téves felfogást *Torma Károly* egyik utitársa s a délvidék szorgalmas munkása: *Milleker Bódog* is tovább terjeszté különben igen használható repertoriumában.*

A temesváraljai *Grád* egyébként méltán idézett fel annyi ellentétes véleményt, mert már külsejével meglepi és gondolkozóba ejti a kutatót. Akár *Gerebenczről* jöjjünk a rövidebb úton, akár *Oresac* felől érkezünk, a jávári úton a *Karast* azon ponton lépjük át, a hova a keresett, de valósággal nem létezett római hidat helyezték. Már jövet feltűnhetik a várhegy kedvező ala-

I. A TEMESVÁRALJAI GRÁD-VÁR (CETATE).
x ujabbkori bejáró. y lépcsős várfok.

kulása, a *Karas* felé tekintő megmászhatatlan meredekségével, melynek lösz falából hullnak be a régi szerb síremlékekkel együtt azok a *mammuth* csontok is, melyek Duplaj nevét már Halaváts Gyula 1881-beli geológiai felvétele alkalmával elhíresíték.** Ezt a geológiailag is oly nevezetessé vált meredek oldalt 14. sz. mellékelt fényképünk mutatja teljesebben be.

A *Karas* hidját elhagyva, Temesváralja szélső házsorainál az első utcában mindjárt délre kanyarodunk s lassú emelkedéssel visz fel a szekérrel is járható út a szerb temető irányában a Várhegyre, vagyis a Grádra, míg az előnkbe táruló hatalmas sánczolat megállásra készlet. Ott gyalogszerre kerekedve a védőfal kitörésével nyitott mesterséges kapun juthatunk a vár belsejébe.

* *Milleker Bódog*: Délmagyarország római régiségleletei. Temesvár, 1892. 13. lapján. Különlenyomat a Délmagyarországi Régészeti Értesítőből.

** *Halaváts Gyula* jelentése 1881-beli geológiai felvételeiről. Földtani Évi Jelentés XII. évf. 97. lapjain. Fehértemplom—Kubin környékének földtani viszonyai.

A helységről kikerkezőleg a belépő pontnál szinte visszariasztó magasságú és meredekségű sánczfalal állja utunkat a vár. Az előnkbe táruló 15 m. sáncz talpa is 3 m. széles s abból 20 m. meredeken juthatunk a 3 m. széles várfokáig, a honnan 30 m. légtávolság választja el a külső sáncz szélét.

A mesterséges résen belépve, igazán meglepően téres várudvar tárul szemünk elé, melyet az erős szántás ugyan sokképen koptat, pusztít, de a mely azért ma is megfelelő védelmi pontul szolgálhatna, mert 5 méter magasságban az ágyúk tüzeinek is megfelelő sánczfal fogja körül. Épen azért megérdemli ez a tekintélyes védmű, hogy bővebben ismertessük mostani állapotát (1. ábra).

Járjuk körül az alaprajz segítségével. Induljunk el a bejárótól (X), vagyis a keleti oldal mentén, hol visszafelé A—B részlet 50 m., s délre haladólag C—D 165 m., s D—E 45 m., vagyis az egész töltés A—E-ig nem mértani egyenes s összesen 255 méter hosszú.

Belső lejtője oly magas, hogy gyümölcsfákat is ültetnek reá s főleg kitűnő burgonyát termelnek rajta. Szabályosabb a déli védőfal, mely alatt a *Bura* nevű vizenyős réttel egy mély horpadás tátong, hova a Karas régente beszokott csapni. Errefelé tehát legszabályosabb is a vár alakja s a meredek felső harmadába vágott sánczczal E-től F-ig terjedő 225 m. igazán megközelíthetetlen lehetett. F-től a *Karas* kanyarulata felett északra fordul a védő sáncz s a 120 m. F—G erős kihajlással párhuzamosan a hegylépcsőzetet egy 1.5 méterrel alacsonyabb elővár, lépcsős megfigyelő bástyafokká alakíták át (Y), honnan a gerebenczi vár csoportot épen átellenben szemlélve figyelheté az őrség. G—H-ig 45 m. hosszúságban ismét befelé hajlik a várfal, illetőleg töltés, mert a Karas kanyarulata hegy lábába ütközik újból s a térvizonyok szűkülnek. Így F-től H-ig 165 méternyire haladhat a külső sánczolatból alakított elővédmű, melynek legnagyobb szélessége 20 méter s melyre H-nál lehetett leszállni. H-től I-ig újabb 65 m. menve a nyugati sánczfal 230 méter lesz.

A következő északi szakaszon egészen a Karasba ütközik a Várhegy s majdnem háromszög alakra ékűl ki. A meredek löszparton az alsó sáncznak nincs nyoma, mert ha létezett is, rég lezuhanhatott az alatta folyó Karasba. Így I—K 65 méter és K-től A-ig 45 méter, összesen 110 méter ez a védő vonal. A hatalmas védtöltés az egész hosszú vonalon mindenütt ki vala építve, sőt 18 méterrel alább a keleti és déli oldalon még egy további külső sánczolat is látható, melyen alul 25 méternyire lejt a hegy lenyesett meredekké alakított oldala. A *Duplaj* név tehát épen erre a kettős sánczolatra vonatkozhatott s így annyira jogosult vala, hogy szinte sajnálnunk kell, miszerint a közgazgatási hatóság magyarosítási tulbuzgalmában ilyen jellemző történeti nevet eltörölt és legalább megfelelő fordításban nem tartott fenn az utókornak.

A terjedelmes várudvar délészaki irányban leghosszabb s itt 240 méter; míg keletről délnyugatra 250 m. Az északi kiékelő részlet alig 105 méter.

A hazai földváraink közt terjedelemre és kiállításra egyaránt elsőrangú temesváraljai *Grád* érdekes szerkezetét még kézzelfoghatóbbá tehetik átmetszeteink (2. és 3. ábra). A 2. számú átmetszettel keletről nyugatra haladólag mutatjuk be a védő sánczok s az elővár méreteit. Keleten a bejáró közelében, hol a délkeleti sarok felé a külső hegynyak is szünőben van 25 m. az alsó

lejtő a 3 m. széles sánczfokig, melyből 5 m. lejtünk az alant is 3 m. széles sánczba. Innen 18 m. emelkedés a 3 m. széles várfokra s abból 5 m., sőt néhol 10 m. lejtés a várudvarra. Azt, 205 m., átlépve érkezünk a nyugati elővédhez. 5 m. a várból való emelkedés a 3 m. várfokra s 20 m. az elővéd átmérője, 15 m. emelkedés, 15 m. védtöltés fok s arról 35 m. a Karas felé néző meredekség.

A délészaki átmetszet (3. ábra) szerint a *Barra* nevű vizenyős rétről 25 m. meredekkel emelkedünk a külső sáncz 3 m. széles fokára. Abból 8 m. lejtés a sánczba, melynek alapszélessége 3 m. Innen emelkedés a vár fokára 10 m., szélesség 3 m., belejtés vár udvara 5 m. A várudvar átmérője 240 méter, kiemelkedés a vár fokáig 5 m., a várfok szélessége 3 m., belejtés a külső meredeken 35 m. a Karasig, honnan megközelíthetetlen vala; míg a Bura felé egy vizér növelte a biztonságot.

II. Átmetszet keletről nyugatra a temesváraljai váron át ki az alsó várra y a Karasig.

III. A temesváraljai vár átmetszete az északi védő sánczon a vár udvarán délről éjszakra a Karas meredekjéig.

Az óriás és szabályos földvár a hegyfok természetes alakulásához alkalmazkodva, inkább polygonalis. Téglát, követ nem találni benne s a mi ilyen a vár udvarán mutatkozik, azt a trágyás szekerekkel hordják a helységből ki. Római kéznek semmi nyoma rajta s az Ormós Zsigmondnál olvasható négy kapubejárat még kevésbé létezhetett; hisz három oldalról ma sem lehet belejutni s a negyedik oldalon is erővel vágtak maguknak utat az emberek. Annak idején itt dobogóval közlekedhettek. A temesváraljai Grád tehát barbár nép alkotása és pedig kizárólag az átellenes gerebenczi várak ellensúlyozását célozhatá, a mikor az ellenségeskedés és ostromállapot a Karas mindkét partján állandó lehetett. A védelem céljait úgy látszik a nyugati, vagyis gerebencz-oresaczi vonal képviselte s minthogy ezeket a territorialis alakzat egyenetlensége egymástól jóformán elzárta s egymás szemhatárán kívül esve, véletlen támadások, veszedelmek jeladását másként nem biztosíthatták, lenn a térségen rögtönöztek még egy előrsi állomást, honnan *Temesváralját* jól megfigyelve, nemcsak Gerebenczet, de a sokkal távolabb következő Oresaczt is éjjel-nappal megfelelő jeladásokkal, illetőleg fénytani tűneményekkel frissiben tájékoztathatták.

Téglás Gábor.

UJABB RÓMAI FELIRATOS EMLÉKEK DUNAPENTELEÉRŐL.

Kevéssel ezelőtt e folyóirat hasábjain (XXIV. k. 198—203. l.) néhány fontosabb római köemlékről értekeztem, a melyek az egykori *Intercisa* helyén kerültek napfényre és jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztetnek. A Dunapentele községhez tartozó Öreghegy földjein az utolsó években eszközölt földforgatások nagyobb mennyiségű római sírok fellelésére vezettek és az ez alkalommal talált régiségek egyes lakók vállalkozási kedvét annyira felébresztették, hogy e helyen nagyobb mérvű ásatásokat is rendeztek. Természetes, hogy ez ásatásokat nem szakavatottak vezették, hiszen nem tudományos célok lebegtek a vállalkozók szeme előtt, hanem sokkal inkább kincsek keresése volt ez, a melyek azután megfelelő helyen értékesíthetők voltak. Igen sok, a mi a legnagyobb tudományos figyelmet érdemelte volna, az által veszendőbe ment és még a napfényre került régiségeket is a nálunk nagyon is hézagossá törvényes rendelkezések folytán nem a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlották föl, hanem régiségkereskedők közvetítésével a külföldre szállították. Csak egyes kisebb darabok és a köemlékek, amelyeknek külföldre való szállítása amúgy is nagy pénzáldozatokkal lett volna egybekötve és ennél fogva nem is lett volna eléggé hasznothajtó, ezek maradtak meg nemzeti kulturintézetünk számára.

Ez évben kora tavasszal jelen sorok íróját a Magyar Nemz. Múzeum azzal a feladattal bízta meg, hogy Dunapenteleire utazzék, az ott talált köemlékeket tudományos vizsgálat alá vegye és ha lehetséges, a Magyar Nemz. Múzeum számára megszerezze. Mindössze 33 darab volt az, a mely múzeumi értékkel birt és szerencsésen a Nemzeti Múzeum birtokába is került. Mindmegannyi az Öreghegyen jött napfényre és pedig a következő birtokosok szőlőföldjein: 1. Berki János, a kinek a birtokán a múlt évben *Antoninus Pius* császár idejéből való szép köemléket leltek és régiségosztályunk számára megszereztek (Arch. Ért. XXIV., 199); 2. Tiszuczky Károly (a dunapentelei kath. népiskola tanítója); 3. Hermann I.; 4. Monják Andrásné; 5. Nyúly Mihály; 6. Török István; 7. Farkas I., a kinek a földjén az 1903. évben egy Commodus császár korabeli emléket leltek, a mely arról értesít bennünket, hogy «az egész partot alapjából fölépített várakkal és a csempészek titkos átkeléseire alkalmas helyekkel szemben elhelyezett őrállomásokkal erősítették meg». (Arch. Ért. XXIV. 201—203). Azonkívül a múzeum Bruckner Dezső és Bruckner Frigyes urak szívessége folytán egy római mérőföldmutató birtokába is jutott, a melyet évekkel ezelőtt a Bruckner-féle majorság közelében találtak és a melyet a nevezett urak a múzeumnak ajándékoztak.

A múzeum tehát jelenleg összesen 34 darab római emlékkövel gazdagodott. Nem lehet feladatom az összes darabokat tudományos ismertetés tárgyává tenni; csak a feliratos anyagról fogok itt értekezni, míg a domborműves emlékeket Hampel József úr fogja ismertetni.

1. Kezdjük a mérföldmutatóval. Ez hengeralakú és kemény mészkőből való, a melyen az idő foga sokat pusztított, de a mely emberi kéz által is eléggé megsérült, a mennyiben — mint ez a császárság idejében igen gyakran előfordult — a gyűlöletes uralkodók nevét az emlékfeliratokból kikarcolták. A kő alsó része, a mely a mérföldkimutatást tartalmazza, teljesen hiányzik. A meglevő darab magassága 85 cm., kerülete 142 cm. A felirat, a melynek betűi átlag 7 cm. magasak, a következő:

IMP·CAESAR	Imp(erator) Caesar
M·OPELL·SEVERVS	M(arcus) Opell(ius) Severus
MACRINVS PIVS·AVG	Macrinus Pius Aug(ustus)
COS·PROLOS·TRIB·POT·	co(n)s(ul) proco(n)s(ul) trib(unicia) pot(estate)
ET M·O	et M(arcus) O[PELLIUS DIADUMENIANUS]
NOBILISSIMVS CAESAR	nobilissimus Caesar
VIASET PONTES VETVSTATE	vias et pontes vetustate
CORRVPTAS	corruptas [restituere]nt
CVRAM	curam [agente . . .]

A kő tehát ugyanazt a feliratot tartalmazza, mint a Romer-Desjardin által munkájok 56—57. oldalán 106. és 107. szám alatt közölt emlékkövek s ezek szerint megfelelően kiegészíthetők.

2. A második emlék, a mely felé figyelmünket fordítjuk, *Hadrianus* császár (Kr. u. 117—138) korából való és *Publius Aelius Firmus*, *Rusco* fia által az aedilitas tiszteletére a decuriók parancsára állíttatott föl. Négyszögletes, téglalakú mészkő, a melynek magassága 123 cm., szélessége 77 cm, vastagsága pedig 14 cm. A feliratos mező 95 cm. magas és 47 cm. széles; a betűk átlagos magassága 7 cm. Lelhelye: Dunapentele, Berki János szőlője (R. N. 22/1905 24). A felirat a következő:

IMP CAES	Imp(eratoris) Cæs(aris)
TRAIANI	Traiani
HADRIAN	Hadriani
AVG P P	Aug(usti) p(atris) p(atriæ)
PVB AEL	Pub(lius) Ael(ius)
FIRMVS	Firmus
RUSCONIS F	Rusconis f(ilius)
OB HONOREM	ob honorem
AEDILITATIS	aedilitatis
L D D D	L(ocum) d(edit) d(ecurionum) d(ecreto)

3. Egy másik felirat, a mely szintén négyszögletes, 94 cm. magas, 195 cm. széles és 16 cm. vastag kőbe van vésve és lapos, jobb oldalán domborműves indával diszített keretbe van foglalva, a következő:

IMP·CAES·M·AVR·C // // // //
 ANTONINVS·AVG·PIVS SARM·GERM
 PONT·MAX·TRIB·POT·VI·IMP III·COS III·PP
 RIPAM·OMNEM·BVRGIS A·SOLO EXTRVCTs
 ITEM PRAESIDIS·PER·LOCA OPPORTVNA
 ADCLANDESTINOS LATRVNCLORVM
 TRANSITVS·OPPOSITIS·MVNIVIT
 PER·L // // // //
 FELICEM P[loti]ANVM
 LEG PR·PR·

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) C[ommodus]
 Antoninus Au(gustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus)
 pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VI. imp(erator) IV.
 co(n)s(ul) IV. p(ater) p(atriæ)
 ripam omnem burgis a solo ex(s)tructis
 item præsi(di)i s per loca opportuna
 ad clandestinos latruncolorum
 transitus oppositis munivit
 per L(ucium) [Cornelium]
 Felicem P[loti]anum
 Leg(atum) pr(o) pr(aetore).

A felirat szövege tehát értesít bennünket, hogy Commodus császár idejében «az egész partot alapjában fölépített várakkal és a csempészek titkos átkeléseire alkalmas helyekkel szemben elhelyezett őrállomásokkal erősítették meg».

Már előbbi alkalommal említettem (Arch. Ért. XXIV. 200): «Intercisa a limes vonalában nemcsak kitűnő támaszpontot nyújtott a védelemre a Duna bal partján lakó barbárok támadásával szemben, hanem a birodalmi vámvonallal megőrzésére is alkalmas volt. Itt, a hol a Duna medenczéje megsűkül és nem volt oly széles, mint felső vagy alsó részén, a csempészeknek könnyebben eshetett a folyamodon való átkelés. De viszont aligha volt alkalmasabb hely a betörések megghiusítására. Azért itt lehetett az őrtornyok (burgi) hosszú lánccolatának egyik csomópontja.» Most e föltevés bebizonyultnak látszik. E fajta emlékek elsejét Érdy 1847. évi márczius 3-án találta Batta (Fejérm.) közelében a «Kliszák» nevű erődben; a kő azonban meglehetősen megsérült. 1901-ben burgusokról szóló más két emlék töredéke vált ismeretessé, a melyek a *duna-*

pentelei szőlőkben (az «Öreghegy»-en) történt földforgatások alkalmából kerültek napvilágra. 1903-ban két hasonló fölíratú, de ép köemléket találtak *Dunapentelén*, és most ismét egy egészen hasonló szövegű fölírat jutott ugyanott (Öreghegyen, Hermann szőlőjében) földszínre, úgy hogy Dunapentele határában eddigelé már öt ily emlékkövet találtak. Feltűnő az is, hogy itt is ugyanaz a hibás dátum fordul elő, mint a két különben hasonló szövegű emléken, a melyeket 1903-ban leltek Dunapentelén. Mind a három emléken egészen tisztán a következő dátum olvasható: TRIB · POT · VI · IMP · III · COS · III, pedig COS · III-nak kellene állania, mert — és ez kivüláglik e kor éremfölíra-
taiból is — Commodus császár csak a város alapítása 936. évében, mikor már a tribunicia potestas VIII. megújításának évét élte, tehát Kr. u. 183-ban lett negyedízben consul. A *Trib. Pot. VI. éve* (Kr. u. 181. év) a *Cos. III. évének* felel meg és a Trib. Pot. VII. éve is a III. consulatus évével esik össze; csak a Trib. Pot. VIII. éve egyezik meg a IV. consulatusával.

Az a körülmény tehát, hogy az itt tárgyalt fölíratban ugyanaz a hibás dátum (a III. consulság helyett COS · III) olvasható, mint a két 1903-ban Dunapentelén földszínre jutott, különben hasonló szövegű emléken, legjobban bebizonyítja a régebben (Arch. Ért. XXIV., 203) kifejtett föltevésünk helyességét, hogy t. i. mind e köveket ugyanegy kőfaragói műhelyben készítették; és az a tény, hogy Dunapentelén eddigelé már öt ily emlékkövet találtak, arra vall, hogy Dunapentelén a helyi viszonyok miatt több burgust emeltek és azok mindegyikét ilyen emléktáblával jelölték meg. A csempészek betöréseinek megakadályozására fölállított őrállomásokat, mint a fölírat is kiemeli, csak «alkalmas helyeken» (loca opportuna) építették és a Dunapentelénél a Duna mellett emelkedő fensíknál alkalmasabb hely nem sok lehetett az egész vámvonalon.

A legatus pro praetore nevét illetőleg megjegyzendő, hogy a «FELICEM» szó nyomai még egész tisztán láthatók, úgy hogy ennek helyes olvasása fölött semmi kétség nem foroghat fenn; épúgy a «PLOTIANVM» név P kezdőbetűjének és ANVM végbetűinek a nyomai még jól megismerhetők; tehát teljes biztonsággal mondhatjuk, hogy az illető szöveg így olvasandó: per L. Corneliū Felicem Plotianum Leg. pr. pr.

4. Római sírkő (három drb-ra van törve), melyet *Germanius Valens*, a Cohors Milliaria Hemesenorum katonája, anyjának, valamint feleségének és két leányának fölállíttatott. Mészkből való, magassága: 193 cm., szélessége: 90 cm., vastagsága: 17 cm.; lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905., 12).

Az előlap három részre oszlik. A felső részben, melynek sarkait egy-egy delphin-alak díszíti, két domborműves oszlop között öt mellkép van. Ezek közül a három felnőtté egy sorban egymás mellett áll, olyformán, hogy a középső alak kezei az előtte álló gyermek vállain pihennek, míg saját vállain a mellette lévő alakok egy-egy keze nyugszik; a jobboldalon levő alak bal keze szintén egy előtte álló gyermek vállán pihen. A középső keskeny mezőn két domborműves, palmettákkal és tálból ivó madárral díszített pillér között a tipikus áldozási jelet fordul elő; azonkívül a következő mezőn álló 11-soros felíratot bevezető

D	M	D(is) M(anibus)
M·AR·RVFIN·NQ·Q		M. Aur(elio) Rufiniano q(ui) v(ixit)
ANN·X·FILIO·ITEM		ann(os) X filio item
A·RELIA·RVFINÆ		Aureliæ Rufinæ
FILIA·SVPERSTTI		filia superstiti
M·AVR·RVFINVS		M. Aur(elius) Rufinus
MIL·LEG·I·ADI		mil(es) leg(ionis) I adi(utricis)
E·VLPA·FIRMNA		et Ulpa Firmina
CONIVX·EIVS		coniux eius
PARENTES·SIBI		parentes sibi
QVOQVE		quoque
POSVERVNT		posuerunt.

6. C. Calpurnius Donsysius síremlékének alsó, feliratos része; találatott Hermann I. szőlőjében. Magassága: 125 cm., szélessége: 103 cm., vastagsága: 19 cm.; az íráslap magassága: 90 cm., hossza: 78 cm. (R. N. 22/1905. 7). Az oszlopos keretbe foglalt fölírat így szól:

D	M	D(is) M(anibus)
CCALP·DONSIVS		C. Calp(urnius) Donsysius
AN·XIV·H·S·EST		an(norum) XIV h(ic) s(itus) est
CALPURN·APRO·CVA		Calpurnia Procu(l)a
FRATRI		fratri
PIENTISSIMO·ET		pietissimo et
CCAPVR·NI·VS		C. Ca(l)purnius
PHIL·ETVS		Philetus
POSV·ERVNT		posuerunt.

A sírkövet tehát C. Calpurnius Donsysius-nak, ki 14 éves korában halt meg, testvére Calpurnia Procula és C. Calpurnius Philetus állították. Egyéb tanulságos adat nincs a feliratban.

7. C. L. Antonius, életének 5. évében meghalt gyermeknek síremléke, mészkőből; magassága: 130 cm., szélessége: 60 cm., vastagsága: 20 cm., találatott Tiszuczky K. szőlőjében (R. N. 22/1905. 14.).

Az emlékkő domborműves részében, mely háromszögű és alján repkényindával díszített orommal van koronázva, két oszlop között (melynek törzsük és fejük levelekből áll) két mellkép van: atya és fiú. Az atya jobb keze a melllette álló fiának bal vállán pihen. Az alsó mezőbe, melynek keretét fölfutó venyigeinda díszíti, 7-soros felirat van vésvé (az íráslap magassága: 50 cm., szélessége: 40 cm.). A felirat a következő:

D	M	D(is) M(anibus)
C·L ANTONIVS		C(aius) L(ucius) Antonius
VIXIT·ANNIS		vixit annis
V·ANTONI		V Antoni
VSRSSVS		us R(u)ssus
VEXILLARIVS		vexillarius
FL M R P		f(i)l(io) m(emoria) pr(o) p(ietate).

A sírkövet tehát — mint a felirathból kitűnik — Antonius Russus (a ki a római hadseregben a «vexillarius» cz. altiszti rangot viselte, tehát úgy mint a signifer a centuria zászlótartója volt) állította C. L. Antonius nevű fiának, ki 5 éves korában halt meg.

8. *M. C. Messius* síremléke; egyszerű négyszögű kőtábla, melynek magassága: 82 cm., szélessége: 102 cm., vastagsága: 14 cm. Lelhelye: Berki János szőlője (R. N. 22/1905. 2.). A felirat így szól:

D	M	D(is) M(anibus)
M·C MESSIVS AN·LX H·S·		M. C. Messius an(norum) LX h(ic) s(itus)
EST VL AN·MA·CONIVX		est Ul(pia) An[i]ma coniu
P C·IVSTVS F·P·FAC		p(ientissima) . . . C. Iustus f(ilius) p(ius) fac
IENDVM·CVRAVIT		iendum curavit.

A követ C. Iustus állította atyjának M. C. Messius-nak, ki 60 éves korában halt meg. Anyjának a nevét (Vl(pia) An[i]ma-t) is oda véste a kőre, mert bizonyára az volt a szándéka, hogy ez utóbbit is elhunytá után oda temessék.

9. *Sírkő*, melyet M. Ulpus Ianuarius állított fiainak: P. Aelius Vitalis-nak és P. Aelius Victor-nak. Az emlékkő domborműves része háromszögű orommal van koronázva, a melynek közepét egy rózsa díszíti. A dombormű két oszlop között két mellképet ábrázol, a melyeknek egyike (a fiatalabb) kezében szőlőt visz. A hatsoros felirat a következő:

P AELIVS VITA	P(ublius) Aelius Vita
LIS AN XIII ET	lis an(norum) XIII et
PAELIVS VICT	P(ublius) Aelius Vict
ORAN LHSSM	or an(norum) L h(ic) s(iti) s(unt) M.
VLIANVARIVS	Ul(pius) Ianuarius
FILIS P	fili(i)s p(osuit).

A kő méretei: magassága: 193 cm., szélessége: 90 cm., vastagsága: 25 cm. Az íráslap két részre van törve; magassága: 49 cm., szélessége: 65 cm. Lelhelye: Tiszuczky K. szőlője (R. N. 22/1905. 23.).

10. Érdekes *M. Herennius Pudens* II. legio adiutrix-beli hadastyán sír-
emléke. Herennius Pudens — mint a feliratból kitűnik — *Apamea* (syriai)
városbeli, a Claudia nevű család sarjadéka.

Apamea (Ἀπάμεια) város (lásd Paulys Real-Encyclop. 2663—2665) az
Orontes folyó mellett, Apamene syriai kerület főhelye. Különben nem egy
Apamea nevű város volt az ókorban. Az említetten kívül volt még (l. Paulys
Realencycl. 2664—2665):

1. *Apamea Bithyniában*, Myrleia helyén, a Propontis mellett, a kiosi ten-
geröböl partján; I. Prusias tette le alapjait és nevezte el nejről. A. a mithri-
datesi háború idején sokat szenvedett.

2. *Apameia Kibotos*; ezt a várost III. Antiochus (Soter) alapította a
Maeander forrásánál egy termékeny hegyoldalon, egy magasabban fekvő, sok-
kal régibb «Kelainai» nevű város aljában, majd Apama anyja után Apameia-
nak nevezte el. Már a perzsák idejében is fontos város volt. A rómaiak idejé-
ben *conventus iuridicus* székhelye volt.

3. *Apameia Rhagiane*, melyet Seleucos Nikator alapított Choarene párthu-
sok kerületében.

Ezekén kívül volt még *Apameia ad Euphratem*, Seleucus alapítása, Zeng-
mával szemben és azzal egy híd által összekapcsolva. De volt még *Apameia*
az északi Mesenében, a hol a Tigris kétrészre szakad. A várost Antiochus
anyjának tiszteletére nevezték így el.

Említendő még, hogy A. Terentius-nak Ancyrában (Syriában) lelt sírkö-
vén (l. C.I.L.III. 6766) egészen világosan olvasható: «Cl(audia) Apamea ex
Syria».

Herennius Pudens emléke ránk nézve annál nagyobb érdekléssel bír, mint-
hogy a Nemz. Múzeumban őrzött emlékkövek között ez eddigelé az egyetlen,
a mely Apamea városról említést tesz.

A Herennius Pudens sírköve még más tekintetben is megérdemli a vele
való foglalkozást. A hogy ugyanis a felirat utolsó soraiból kiviláglik, ezen
követ nem valamely családtag, hanem a «*collegium cultorum*» állíttatta. Ezen
collegium valamely isten tiszteletére szervezett temetkezési vállalat lehetett
(«*collegium cultorum est funeraticium in honorem dei cuiusdem constitutum*».
C. I. L. III. 10540.), tehát a rómaiaknál olyféle intézmény lehetett, mint a
zsidóknál a «Chevra-Kaddisa». Herennius Pudens mint a legio II adiutrix kato-
nája mindenesetre a római birodalomért nagy érdemeket szerzett magának és
így mint «veteranus» nagy tekintélyben részesült, úgy hogy mikor 78 éves
korában meghalt és mint idegen származásúnak semmi rokonsága nem volt,
a collegium cultorum temette el őt és állította föl emlékkövét.

A Nemzeti Múzeum birtokában egyébiránt még egy ily emlékkő van, a
melyet ezen collegium emeltetett. Ez Aurelius Fortunatus, natus natione Capa-
dox, sírköve, a melyet Ó-Budán, az ú. n. Filatori-gáton találtak (C. I. L.
III. 10540).

Kövünk felső részén csonka; méretei a következők: magassága: 181 cm.,
szélessége: 109 cm., vastagsága: 15 cm. Előlapja két részre van osztva; az
alsó felét a feliratos mező foglalja el, a melynek keretét egy-egy felfutó rep-

kényinda diszíti, míg a kő felső részét egy nagy koszorú — két oszlop között — diszíti. A felirat a következő:

MHERENNIO	M. Herennio
PVDENTIVET	Pudenti vet(erano)
LEG ^{II} ADPF	leg(ionis) II ad(iutricis) p(io) f(ideli)
ANNLXXVIII ^{DO}	ann(orum) LXXVIII do
MOCLAVDIA	mo Claudia
APAMIECOLL	Apamie coll(egium)
CVLTOR P	cultor(um) p(osuit).

Az íráslap méretei: magassága: 65 cm., szélessége: 65 cm. A kő Monják Andrásné földjén találtatott (R. N. 22/1905. 6.).

II. Domborműves feliratos *sirkő*, melyet *Aurelius Silvanus, beneficiarius tribuni*, négy éves korában meghalt fiának Aurelius Cassianus-nak állított. Magassága: 120 cm., szélessége: 49 cm., vastagsága: 15 cm. Találtatott Tiszuczky Károly szőlőjében (R. N. 22/1905. 5.).

Fölül oszlopos, háromszögű és közepében rózsával diszített orommal koronázott fülkében egy férfialak mellképe foglal helyet, a ki bal kezében maga előtt irattekercset tart, melynek felső végét másik kezének kinyújtott mutatóujja érinti. A felirat keretbe van foglalva, melynek két oldalapját egy-egy felfutó repkényinda diszíti. A felirat, melynek vége hiányos, így szól:

D • M	D(is) M(anibus)
AVR CAS	Aur(elio) Cas
SIVO FILIO	siano filio
VIX NATS	vix(it) annis
IIII AVR SIL	IIII. Aur(elius) Sil
VANVS B	vanus b(ene)
FTRIB PA	f(iciarius) trib(uni) Pa(nnoniæ)
RB	[infe]r(ioris) b(ene)
	[m(erenti) p(osuit)].

Aurelianus Silvanus, a ki ezt a síremléket felállíttatta, katonai rangot viselt; ő *beneficiarius tribuni*, azaz egyike volt a hadsereg ama tisztjeinek, a kik szolgálattételre a tribunus mellé voltak beosztva.

Ha BFTRIB PA . . . RB . . . -nak b(eneficiarius) trib(uni) Pa(nnoniæ) [infer]r(ioris) b(ene) [m(erenti) p(osuit)] való olvasása helyes, akkor kövünk annyiban is bir fontossággal, hogy ez az első előttünk ismeretes emlék volna, a melyen a «*benef. trib. Pan. inf.*» cím előfordul. Ha t. i. szemügyre vesszük a C. I. L. III. 2662. oldalán közölt «*munera militaria et classaria*»-t, akkor azt látjuk, hogy az emlékeken a «*benef. trib.*» cím már igen sokszor előfordult, ám oly emléket, a mely a «*benef. trib. Pan. inf.*» címet tartalmazná,

még nem ismerünk, csak olyat, amelyen a «benef. cons. Pan. sup.» cím előfordul (C. I. L. III. 14221).

12. Domborműves feliratos római sírkő alsó, feliratos része, melynek két oldalát domborműves levélornamentikával díszített keret határolja. A fölírat fölött domborműben egy felnyergelt ló alsó része is látszik. A kő méretei: magassága: 98 cm., szélessége: 100 cm., vastagsága: 17 cm., a feliratos mező magassága: 61 cm., szélessége: 70 cm. Lelhelye: Hermann I. szőlője (R. N. 22/1905. 4.). A felirat így szól:

D · M	D(is) M(anibus)
AXETOCVRATOR	Axeto curator
ALAEITHR·HSE	alæ I Thr(acum) h(ic) s(itus) est
VLP·INGENVA·BENE·M	Ulp(ia) Ingenua bene m(erens)
ET·VLP·OPTATO·ET	et Ulp(io) Optato et
VLP·SENSVTAE·FIL	Ulp(iæ) Sensutæ fil(is)
VIVIS·ET·SI·BIVIVA	vivis et sibi viva
P·CVRAC·ARRVNT	p(osuit) cura(nte) C(aio) Arrunt(ino)
POSTVMOERDE	postumo [h]erede.

Az elhunyt, a kinek az emlékére a követ felállították, egy lovassági csapat curatora volt, a mely csapat az «Ala I. Thracum» nevet viselte és így thrakiabeliekből állott. A curator a hadsereg egyik hivatalnokja volt, a kinek a feladatához tartozott nemcsak a folyó bevételekről és kiadásokról való gondoskodás, hanem az ezred vagyontárgyainak a felügyelete is, a melyekhez az örökös és végrendelet nélkül elhunyt katonák hagyatéka és a letéti pénzek is tartoztak. (Marqu. Röm. Staatsverwaltung II. 533.)

Mint a feliratból kitűnik, VLP(IA) INGENVA állíttatta fel ez emléket, de nemcsak az elhunyt részére, hanem az akkor élő két gyermeke VLP(IVS) OPTATVS és VLP(IA) SENSVTA részére, valamint a maga számára is, mert az volt a szándéka, hogy elhunytja után őt is gyermekei mellé temessék.

Figyelemre méltó az Arrunt(inus) név is, a ki mint postumus született és mint heres (örökös) említettik, és pedig figyelemre méltó annyiban, hogy úgy ez a név, valamint a C. I. L. III.-ban még sehol sem előforduló Axeto név a legeslegritkébbak közé tartoznak. (Az előbbi a C. I. L. III.-ban csak egyszer fordul elő, még pedig a 619. szám alatt közölt feliratban.)

13. Sírkő magassága: 123 cm., szélessége: 42 cm., vastagsága: 27 cm. Lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905 11.).

Fölül háromszögű orommal koronázott és indadisztiménnyel ékített keretben két domborműves ábra foglal helyet (egy fülkében fekvő haltestű emberalak és alatta az áldozati jelenet). A háromszögű orom közepén egy sas van ábrázolva, szétterjesztett szárnyakkal és a két sarkot félpalmették díszítik. A fölírat a következő:

N D M V	D(is) M(anibus)
AV MARCIA·ET	Au(relia) Marcia et
FLA·VO·AGR	Fla(vius) Ano Au(relia) Agr
IPPINAE FILIAE	ippinæ filia
VIXI·ANN	vixi(t) ann(is)
VITITLV·B·M·P	VI tit(u)lu(m) b(ene) m(erenti) p(osuerunt)

A sírkövet tehát Aurelia Marcia és Flavius Ano állították Aurelia Agrippina nevű leányuknak, a ki 6 éves korában halt meg.

A férjnek, vagyis az atyának a neve ANO; hasonló név egy *Burghausen* melletti *Tarsdorf* nevű falu határában (Noricumban) talált emléken (C. I. L. III. 5610) fordul elő; t. i. ANNO.

14. Római sarkophag felíratos oldalának egyik fele; az íráslap keretének bal oldala domborműves rosettákkal és indákkal föl van díszítve. Méretei: magassága: 59 cm., szélessége: 120 cm., vastagsága: 16 cm.; az íráslap méretei: magassága: 39 cm., szélessége: 75 cm. Lelhelye: Berki János szőlője (R. N. 22/1905. 22.). A hiányos felirat a következő:

M AVR·MALCIHIA	M(arcus) Aur(elius) Malchihia . . .
VALERIAE VERENCUNDÆ	Valeriae Verencundæ . . .
XXXV E·M·AVR·MARCELLINO	XXXV et M(arco) Aur(elio) Marcellino . . .
Q·V·ANN·XVIII·ET VALERIA	q(ui) v(ixit) ann(is) XVIII et Valeria[e] . . .
VALERIAE·OPTATAE·FILIAE·EORVM	Valeriae Optatae filia eorum . . .

Ez a felirat már csak azért is nagyobb érdekességet kelt, mert pár évvel ezelőtt ugyancsak Dunapentelén és pedig a Szitányi-féle birtokon egy sírkövet találtak, a melyen (I. C. I. L. 10315 és Arch. ep. Mitth. 1890 p. 56.) a következő felirat olvasható:

M AVR·MALC) /IA
 LEG·II·ADI·STRAT·OFF
 MOCVR·SIGNIFER·C
 HEMES·Q·V·ANN·LV
 PVLCHRA VXO ///IP
 P VENTISSIM

A kő megsérülése következtében hézagosan írt MALC) /IA nevet akkor MALCHIAS-nak olvasták; mint jelen feliratunkból azonban kitűnik, ez a név nem MALCHIAS-nak, hanem MALCIHIA-nak olvasandó. Mind a két Dunapentelén lelt emléken tehát ugyanaz a M·AVR·MALCIHIA név fordul elő; joggal feltehetjük tehát, hogy ez egy és ugyanazon személy és miután az előbb talált sírfelirattól tudjuk, hogy az illető «*miles legionis II adiutricis strator officii*» volt, a mi feliratunkat is ehhez képest megfelelőleg kiegészíthetjük.

15. Római sarkophag feliratos oldalának egyik fele; a keretbe foglalt írás-lap ép oldalán egy fáklyán támaszkodó geniusz van ábrázolva. Méretei: ma-gassága: 58 cm., szélessége: 91 cm., vastagsága: 20 cm.; a feliratos mező ma-gassága: 39 cm., szélessége: 50 cm. Lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905 8). Az emlék a következő feliratot tartalmazza:

L AVR ANTONIN	L. Aur(elio) Antonin[o mil(iti) coh(ortis) milliariae]
HEM ET AVRELIA	Hem(esenorum) et Aurelia[e . . . q(uæ) v(ixit)]
ANN XVIII AVREL	ann(is) XVIII Aurel[ia . . .]
MARITO ET FILIA	marito et filia[e suæ]
ET SIBI VIVA ET	et sibi viva et . . .
RECVDNVS DEC	Recundinus dec(urio) . . .

Ezt a koporsót tehát, mint a felirat mutatja, L. Aur. Antoninusnak, a cohors mil. Hemesenorum katonájának, felesége készítette volt férjének, 18 éves korában elhunyt leányának és önmagának, a még élőknek.

16. Domborműves feliratos sírkő (alsó feliratos része 3 drbra van törve). A háromszögű orommal koronázott fülkében lévő dombormű férfit ábrázol gyermeket szoptató feleségével és 3 más családtaggal. A felirat egyszerű keretbe van foglalva, melynek felső léczén a D · M · betűk állanak. A kő méretei: magassága: 185 cm., szélessége: 80 cm., vastagsága: 20 cm.; a felirat magas-sága: 63 cm., szélessége: 53 cm. Lelhelye: Tiszuczky Károly szőlője (R. N. 22/1905 3). A felirat így szól:

D	M	
AELMVNATIO		D(is) M(anibus)
CAPSCOHXHEM		Ael(io) Munatio
STVPXXVIII DOM		caps(arío) coh(ortis) milliariae Hem(e)senorum
SAMARCANVSA		stip(endiorum) XXVIII dom(o)
VLA CONANT		Sam(osata) Aur(elia) Cansa
BASSO VXSFCHER		una con[i](ux) Ant(onio)
SAVCTISSCONIVIC		Basso vex(illario) s(igni)f(ero) C[1](audiae) Her(enniae)
CONSFNATIBQSVIS		sanctiss(imæ) coni(ugi) Vic(torio)
FECIT		Con(atío) s(igni)f(ero) natibus suis
		fecit
M	M	M(onumentum) m(emoriæ).

Az emléken említett családtagok feje *Aelius Munatius* volt, a ki a *coh. mil. Hem.* nevű csapatban a *capsarius*-i rangot viselte. Ez a hadsereg hivatal-nokainak egyike volt, a ki a registratori munkálatokat végezte. Feleségét, az emlék felállítóját, *Aurelia Cansa*-nak hívták. Mindkettő a domborműben egy-más mellett egy sorban áll. A többi családtag *Antonius Bassus*, ennek fele-sége *Claudia Herennia* és *Victorius Conatius* volt. Az említett neveket illető-leg *Munatius*, *Bassus* és *Herennia* a gyakrabban előfordulók közé tartoznak.

A CANSA név ellenben — a CWSA csoportot t. i. így kell olvasnunk, a C. I. L. III.-ban közölt nevek között nem található. A CON betűket CONATIVS rövidítésének vettem; természetes, hogy ez ép úgy Con(stans) mint Con(stantinus) vagy Con(bogus) stb. olvasható.

A SAM=SAM csoport sem jelent föltétlenül *Sam(osata)*-t, ez ép úgy *Sam(aria)* rövidítése is lehetne. Feliratunk szövege szerint t. i. Ael. Munatius a coh. mil. Hem. csapatjához tartozott, a melynek legénységét eredetileg az *Antilibanon* északi lejtőjénél és az *Orontes* jobb partján fekvő syriai *Hemesa* városából ujonczozták. Samaria város Hemesa-tól délnyugati, Samosata pedig ettől északkeleti irányban fekszik, még pedig úgy, hogy e három város: az Euphrates bal partján fekvő Samosata, Hemesa és Samaria egy egyenesbe esik, a melynek középpontja valamivel északra van Hemesától. A feliratban előforduló SAM csoport tehát — mint már fentebb is említettem — ép úgy lehet Sam(osata) mint Sam(aria).

Megjegyzendő még, hogy a felirat 4. sorában nem STIP(endiorum), hanem STVP(endiorum) áll; úgyszintén a 9. sorban NATIBOS (még pedig O és S ligaturban) NATIBVS helyett.

Remélhetőleg ezzel az újabb lelettel a régi Intercisa földjében rejlő tanulságos anyag még nem apadt ki és a jövő valószínűleg még több tudományos szempontból érdekes emléket fog napfényre juttatni.

Budapest, 1904 május hóban.

Mahler Ede.

SKYTHA ARANYLELET GYOMAI HALOMSÍRBÓL.

1903 december havában rövidke közlemény jelent meg valamelyik fővárosi napilapban. E közlemény nagy aranykincsről adott hírt, mely Gyomán került elő Oláh Lajos földjén fekvő halomból. A nemzeti múzeum megbízásából Gyomára utazva, a hely színén ismerkedtem meg a lelet körülményeivel. A várostól — dél felé — mintegy 3 kilométer távolságban fekszik a kérdéses terület, a «Csepű-kert» nevű szőlőskert egy pusztá darabja; a szőlőkön át alacsony dombhát húzódik s e dombháton emelkedik egy körülbelül 12 m. magas halom, a «lippai halom», alföldi nagy halmaink egyike, melyeket a nép kunhalmoknak nevez. E halom miatt vette meg a területet Oláh Lajos téglagyáros, ki azt remélte, hogy a halmot lehordatva, kényelmesen jut majd téglakészítésére alkalmas anyaghoz. A bontáshoz fogva azonban azt vette észre, hogy a halom földje alsóbb rétegeiben sem alkalmas tégláégetésre, mert nem eleven, hanem hanyott föld. A halom összehordott volta fölkelte az érdeklődését, vajjon mit rejtethet magában ez a hatalmas földtömeg s négy munkással hozzálátott a halom megásásához. A munkát a halom legmagasabb pontján kezdték meg s mintegy 8 méter mély gödröt ástak ki eredmény nélkül. A több napi sikertelen munkába beleunva, már föl is akartak hagyni a fáradozással, midőn arra jöttek rá, hogy a gödör egyik oldala mély, kongó hangot ad. Ebben az irányban kutattak tehát tovább és bukkantak reá egy sírkamra még

fönnálló részére. Mintegy 2 m. magas, 3 m. hosszú és 80 cm. széles folyosó volt ez, mely északnyugat-délkeleti irányban huzódott a föld alatt. Északnyugoti vége be volt omolva, három ép oldalát s mennyezetét hántatlan fából összerótt gerendázat borította, pusztá földön épült. A sírkamra üres volt, de a kíváncsiság nem engedte a munkásokat nyugodni, ismét fölülről kezdtek leásni, hogy megtudják, nem tartalmazott-e az üreg beomlott része valamit. Egy csontváz különböző részei, vörösre festett durva edénytöredékek s az itt bemutatott aranytárgyak kerültek elő, állítólag minden látható összefüggés nélkül.

Ennyi az, a mit a lelet körülményeiről megtudnom sikerült; a munkások egyáltalán nem voltak közlékenyek, a tulajdonos maga pedig nem volt a lelet előkerülésénél jelen és arról sem volt biztos, hogy munkásai az összes leleteket beszolgáltatták-e neki. Utólagos ásatás sem deríthetett volna föl többet, mert a lelet híre annyira fölfokozta a környékeliek kincsvágyát, hogy a tulajdonos tilalma sem tudta meggátolni a kincssásókat a halom össze-vissza áskálásában.

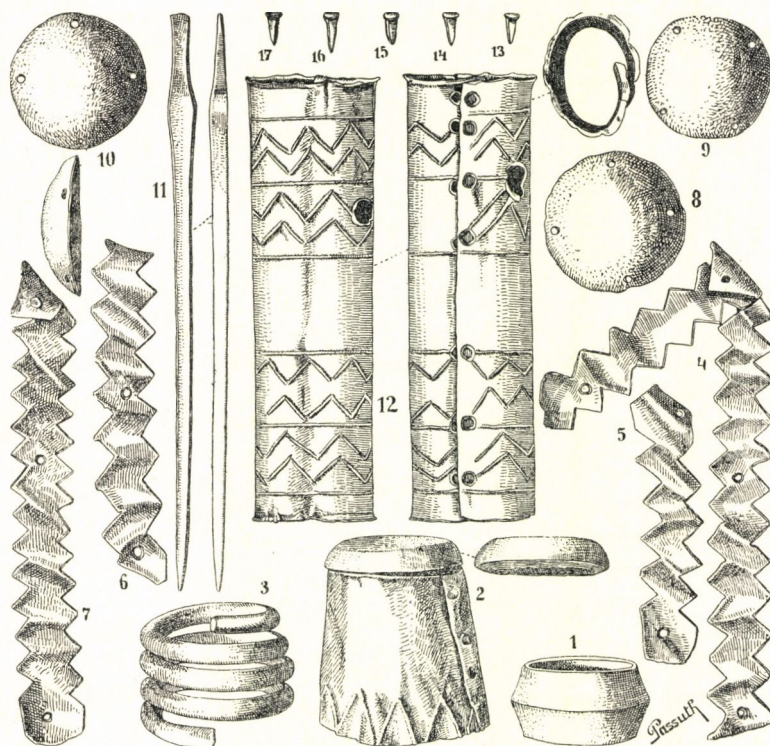
Czölöpökből, gerendákból összerótt sírkamrákat már több helyről ismerünk hazánk területén. 8 ilyen sírkamrás halomról tesz már az 1876-iki régészeti és embertani kongresszus Compterenduje említést (II. 123—131. l.) s azóta is több halom belsejében fedezett fel a véletlen vagy a kutatók ásója kisebb-nagyobb gerenda-építményeket. A leletek azonban azt mutatják, hogy e halmok korántsem egykorúak, némelyikök még az őskorban keletkezhetett, míg mások a régibb középkorból valók. Csupán arról tanuskodnak, hogy Alföldünkön is, ahol az építkezésre alkalmas kőanyagnak híjával voltak, természetesen érvényesült az a szokás, hogy az elhunyt hamvait hant alá mesterséges barlangba rakják.

Az összes tárgyak közt leginkább szembeötlők egy 8·9 cm. hosszú aranydiszítvány, vékony aranylemezből hajlított csőféle tok, fölületét gyöngén kidomborodó egyenes és cikk-czakk vonalak díszítik, összehajlásánál két sor kisebb nyílással van ellátva, az ellenkező oldalán két nagyobb, valószínűleg sérülésből eredő lyuk van (12.), valószínűleg ugyanazon tárgy díszé gyanánt szolgált egy másik csonkakúp alakú rövidebb tok, összehajlásán három kis lyukkal van ellátva s felső végén befelé hajlítva, alsó szegélyén egy sor gyöngén kiemelkedő cikk-czakk vonallal (2. a.), e tárgy felső (kisebb) átmérőjével teljesen összevág egy, szélén behajlított lapos aranygomb (2. b.), valószínűleg ez is ugyanazon tárgy díszítéséből való.

Vannak ezeken kívül vékony aranylemezből kivágott s mindkét szélükön csipkézett szalagok (4—7), különböző hosszúságúak, a rövidebbek két végükön, a hosszabbak ezenkívül közepükön is átfúrva, némelyikök végein behajlítva és más darabokkal összeszőgecselve. E tárgyak egészben azt a hatást teszik, hogy egy hosszúkás lapos keskeny tárgy fölületére voltak erősítve. Hat ilyen szalagot szerzett meg a nemzeti múzeum, de valószínű, hogy több volt belőlük s elkallódott a munkások kezén. Hátlapjukon látható, miként járt el készítőjük a csipkézett szél kivágásánál, egymástól mintegy 5 mm. távolságban két párhuzamos vonalat karczott be az aranylap felületébe s a vonalak közét mintegy

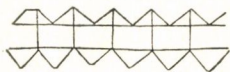

1 cm. hosszúságú négyszögekre osztotta föl. Az elosztási vonalakat meghosszabbítva, szerkesztette meg a czikk-czakkos idomot (II. ábra). E különböző tárgyak megerősítésére négyélű kis aranyszögek szolgáltak, a fűrészlemezben fönmaradtakon kívül 8 drb ilyen szögecs került elő (13—17). Ezeken kívül megszerzett a nemzeti múzeum az állítólag előkerült 18 drb arany boglárból 14 darabot. Négy darabot, valamint az említett csipkés lemezekből néhányat a

I. GYOMAI LELET. $\frac{2}{3}$ n.

tulajdonos megtartott oly czéllal, hogy azokat a békésmegyei múzeumnak juttassa. A nemzeti múzeum részére megvásárolt boglárak egyszerű gömbszelvény idomú sima pitykék, szélükön fölvarrára szolgáló négy lyukkal (8—10). Volt még kívülök a leletben két tömör aranygyűrű, egyik (1) zárt tömör karika, közepén körülfutó éles gerinczczel, melytől fölfelé és lefelé keskenyül; a másik (2) 4 mm. vastagságú aransodronyból hajlított négyhajlású aranytekercs. Többé-kevésbé az összes aranytárgyak meg voltak rongálva s fölületüket erősen reá tapadó zsiros fekete réteg, talán korom (?) borította, súlyuk összesen 214.7 grm. Egy idomtalan kődarab pattingatás nyomaival, egy tű (11)

II. GYOMAI LELET.

$\frac{1}{2}$ nagys.

dús óntartalmú bronzból, egy fémtükrő néhány darabja s két edény töredékei egészítették ki a leletet. Az edények vasrozsdához hasonló, vörös barna színű, könnyen leporló anyaggal voltak befestve, egykori alakjukról azonban nem lehet még megközelítő képet sem alkotni. Az

aranytárgyak alakja s díszítése igen kevés jellegzetes vonást mutat, úgy hogy bajos azokat a hazánk földjéből ismert emlékcsoportok valamelyikéhez is fűzni praehistorikus egyszerűségökkel éles ellentétben látszik állani a tűnek a hazai őskori bronzokéitól elűtő fénylő fehér színe. Határozott ujjmutatást egyedül a bronztükrök képez a leletben. Van ugyanis hazai őskori emlékeinknek egy kisebb s területileg is szűken határolt csoportja, mely a tiszántúli vidékre és főleg Erdélyre szorítkozik, e leletek tárgyai közt fordulnak elő ilyenféle fém-tükrök. A többi tárgyak, melyek a tükröket kísérik, a déloroszországi kurgánokból előkerült skytha tárgyakra emlékeztetnek. A markolat alatt szívidomú lemezzel ellátott török analógiáira még az 1876. évi budapesti embertani és őstörténeti kongresszus alkalmával figyelmeztetett Aspelin, azóta évről-évre szaporodott a Déloroszországra utaló analógiák száma, úgy hogy Hampel 1893-ban már rendszeres összefoglalását adhatta az ú. n. skythiai régiségeknek 1897-ben pedig sikerült Reineckének az időközben fölszínre jött sírleletek révén e leletek korát is meghatározni. A Kr. e. VII—IV. századig terjedő időre teszi keletkezésüket, véleménye szerint a skythák ez időben állandó lakosai voltak hazánk keleti részének s ez vetett gátat a Hallstatt és a korai La Tène kultúra elterjedésének e területen.

Az eddig ismert hazai skytha sírok szerény és szegényesebb sírok voltak, s ezért leletünknek, mely valamely fejedelmi temetkezés emlékeit tarthatta fenn, messzebb körben, főleg Déloroszországban kell analógiát keresnünk. Talán találunk a déloroszországi fejedelmi sírokból származó leletek közt oly tárgyakat, melyek nemcsak azok egykori használatára nézve szolgálhatnak felderítő adatok gyanánt, de egyszersmind azoknak ethnographiai eredete iránt felmerülhető kételyeinket is eloszlatják.

A látszólag összetartozó három tárgy burkolat gyanánt szolgált. A nagyobb tárgy (12) hossza tör markolatának is megfelelne, de nem hozható kapcsolatba a skytha tör általános hazai leletekből is ismert, szívalakú markolat lemezes alakjával. Ismerjük ugyan a skyta törnek az általánostól eltérő alakját is, melyről a szívidomú lemez hiányzik s markolata nem lapos, hanem hengerded* és a mely a mi tárgyunkat befejező lapos arany gombhoz (2. b.) teljesen hasonló alakú — chalcedonból készült — aranyba foglalt gombban végződik; de a csonkakúp alakú tárgyra nincs magyarázatunk. Azt hiszem azonban, hogy nem tévedek, ha inkább azokkal az aranycsövekkel hozom tárgyunkat kapcsolatba, melyek a kulobai királynő sceptrumának burkolatául szolgáltak,** ilyen csövekkel burkolt, illetve csövekből összeillesztett sceptrumokat egy másik kulobai sírból is ismerünk, igaz hogy mindezek, a kivitel finomsága díszítés leleményessége szempontjából messze fölül múlják tárgyunkat, de míg amott a görög művészet közvetlen hatása alatt keletkezett emlékekkel van dolgunk, addig a gyomai lelet barbár díszítésből eredt. Ha a skythiai régiség sokszor művészies, gazdag díszítését nem is találjuk föl rajta, mégis azt tapasztaljuk, hogy egyszerű geometriai díszítményük a cik-k-cakk vonalas dísz, gyakran

* Antiquités du Bosphore Cimmérien XXVII. 7.

** Antiquités du Bosphore II. 4—5.

talál alkalmazást kétségtelen skytha eredetű aranytárgyakon is. Nemcsak a vettersfeldei kincs egy szerényebb darabján,¹ mely különben is emlékeztet leletünk kúpalakú diszítményére, de a panticaioni nyakék aranycsövein kívül még több skythiai emléken is² föltaláljuk a trébelt czikk-czakk vonalakat.

A burkoló lemezek azonban nem fémpálczát boríthattak, mint a kulobaiak, hanem fapálczára lehettek felszögezve, mely az egyes tokok átmérőjéből következtetve aligha volt egész hosszában egyenlő vastagságú, hanem alsó — a fogásra szolgáló végén duzzattabb lehetett olyan formában, mint a kulobai királynő sceptuma, s alul lapos gombban végződhetett, melyre a gombalakú lemez lehetett reá hajlítva, fölötte a kúpalakú diszítvány boríthatta a pálcza duzzattabb alsó végét s felső elvékonyult végének burkolatául a hosszú tokféle szolgált, e fölött még, ha a többször idézett kulobai példányokat vesszük tekintetbe, valami beféjező diszítványt is viselhetett; ezeken ugyanis egyiken, profilált gomb, másikon fenyőtoboz, ismét másikon egy kacs alakja fejezi be a tárgyat.

Még rejtélyesebb a czikk-czakkos szalagok egykori rendeltetése, erre nézve az analógiák sem nyújtanak kellő tájékozást, gyakoriak ugyan a dél-oroszországi leletekben az egyszerű sima aranypléhből kivágott felvarrásra vagy felszögezésre szolgáló ékítmények, főleg az albiei tumulus szolgáltatott ilyeneket nagyobb számmal s ezek közt találunk olyanokat is, melyek tárgyunkhoz igen közel állanak. Ilyenek a keskeny, csupán egyik oldalukon kicsipkézett fűrészszerű lemezek s a alakú lemezekék,³ az utóbbiak még annyival jobban megközelítik a gyomai leleteket, mert ezek is meghatározott hosszúságban készültek.

Az aranypitykék analógiáit nem kell ily távolban keresnünk, oly általános diszítvány volt ez bronzkorunknak a korai hallstatt-korral párhuzamos szakában, a tolcsvai lelet egymaga nem kevesebb mint 392 drb ilyen fölvarrásra szolgáló pitykét tartalmazott, de Déloroszországban is általános volt,⁴ s úgy látszik a ruházat díszéül szolgált.⁵

Gyűrűknek neveztem előbb a lelet két aranytárgyát (1. és 3.), noha tetejük vastagságuk kételyt ébreszthet az iránt, hogy valaha ujjgyűrű gyanánt viselhették volna, főleg a tekercsalakú igen vastag. Igaz, hogy a skytha sírleletek közt találunk kigyófejben végződő, tekercsalakú ujjgyűrűket, de ezeknek sodronya el van lapítva, vagy sokkal vékonyabb⁶ és sokkal közelebb állnak a nemzeti múzeum által múlt évben szerzett perecseni aranytekercsekhez. A másik gyűrű alakjára a geremés-offi tömör súlyos nagy aranygyöngyök és más leletből származó néhány gyöngy szolgálhat analógia gyanánt,⁷ a nélkü azonban, hogy egyszersmind hasonló lenne rendeltetésök is.

¹ Furtwängler: Der Goldfund von Vettersfelde III. tábla 4.

² Recueil d'antiquités de la Scythie XXII. 2. és XXVI. 17.

³ Antiquités du Bosphore XV. 12.

⁴ V. ö. Rec. IX. 1—5.

⁵ V. ö. Nemes-Nagy: Magyarviseletek története I. 5. és 9.

⁶ V. ö. Rec. XXXVII. 10.

⁷ Rec. XXII. 3. és X. 16—19.

A bronztű a kulobai királynő sírjából előkerült hasonló ékítő eszközre emlékeztet,¹ ez is, miként tárgyunk egyik végén, kihegyzett, másik vége felé megvastagszik és el van lapítva.

Az analógiák e sorozatához az is járul, hogy a skythiai kurgánok belsejében is efféle, csakhogy kőből épült kamrákat találunk s az aranynyal való szertelen fényűzés közös vonásán kívül, a temetkezés egynémely alárendeltebb jelentőségű ténye is mutat hasonlóságot. A déloroszországi kurgánok értékes tárgyai mellett ép úgy feltaláljuk a sírokban az idomtalan pattingatott kődarabokat, mint a gyomai halomban. A gyomai edények festésére használt vörös anyag pedig aligha lehet más mint az orosz kurgánokban előforduló vasoxyd festőanyag, mely gyakori volta miatt annyira foglalkoztatta az orosz régészeket, hogy az 1890. évi moszkvai archæologiai kongresszus is fölvette tárgy-sorozatába² ismertetését.

A gyomai leletet tehát bizvást sorozhatjuk azok a magyarországi skytha sírleletek mellé. Sajnos, hogy nem szakszerű ásatás útján ismerjük és ezért ismereteink hiányosak, jelentősége mégis abban áll, hogy egy idevaló előkelő skytha temetkezés emlékeivel gyarapította ismereteinket, és reményt kelt arra, hogy az Alföldön egyre belterjesebbé váló gazdasági munka a skytha kérdést is újabb meg újabb leletekkel fogja megvilágítani. Hajdú-Szoboszlóról is, melynek határában oly nagy számmal emelkednek a kisebb-nagyobb kunhalmok,³ szintén ismerünk oly leletet, melyet talán a skytha lelettel lehetne kapcsolatba hozni, őskori aranyékszer töredékei ezek, melyek némileg emlékeztetnek a kurgánokból előkerült koszorúk, vékony aranylemezből kimetszett leveleire, melyeket sodronynyá alakított hosszú száruk segítségével, kettesével, hármasával csavartak reá egy vastagabb erősebb abroncsra, vagy karikára, a levelek némelyikén az abroncs összekapcsolására szolgáló lemezek és kampók is voltak, a milyeneket a szoboszlói töredékeken is láthatunk. Sajnos, a szoboszlói lelet körülményeiről úgyszólván semmit sem tudunk, mint a hogy a többi hazai leletből ismert hasonló tárgyak körülményeit sem ismerjük eléggé, így nem merek határozott véleményt kockáztatni e tárgyak hovátartozásáról. Jelentéktelen kisebb leletek még vidéki múzeumainkban is lappanghatnak.

A győri múzeumban láttam egy kis leletet, mely Fegyvernekről (Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye), került ide. Egy skytha kígyócska, egy füles bronzgomb s bronzsodronyra fűzött agyaggyöngyök a lelet tárgyai. A gomb lapos korong, kissé kiemelkedő középpel, hasonló ahhoz, melyet Reinecke mutat be,⁴ s még közelebbi analógiául szolgálhat egy másik Herepei leletéből.⁵ A szolnoki állami főgymnasium régiségtárában is vannak bronztükörlap-töredékek,⁶ de ezeket nem ismerem s nem tudom, idesorozhatók-e?

Magukban keveset jelentenek e leletek, de nagyobb tömegük révén ismét

¹ Antiquités du Bosphore XXXI. 8.

² V. ö. Arch. Ért. új foly. IX. 446. l.

³ V. ö. Compte-rendu 1876. II. 1. 152—153.

⁴ Arch. Ért. új foly. XVII. 15. l. 4. ábra.

⁵ U. o. XVIII. 268. l.

⁶ V. ö. Magyar Minerva III. 687. l.

előtérbe nyomul a skythák magyarországi tartózkodásának kérdése. Tudjuk, hogy Reinecke merésznek tetsző álláspontja, melylyel az eddigi csekély számú leletek révén több századra terjedő skytha-korszakot akar beékelni hazánk őskorának fejlődés menetébe, ma sincs általánosan elfogadva, főleg a külföldi szakirodalomban nem érvényesül. Később megjelent művekben¹ kereskedelmi érintkezés révén Magyarországra származottakként találjuk ismertette skytha leleteinket. Wilke pedig, a ki a legutóbbi időben behatóan foglalkozott a közép-európai és keleteurópai fémműveltségek érintkezésének kérdésével,² az által igyekezett a skytha kérdés jelentőségét leszállítani, hogy a típusok némelyikét jelentékenyen korábbi időre vezeti vissza. A korhatározás kérdésében azonban többnyire tárt ajtókat ostromol, Reinecke ugyanis a skytha leleteink kíséretében hazánk keleti részében is föllépő hallstattkori tárgyak figyelembevételével 1897-ben³ odamódosította előbbi álláspontját, hogy a La Tène-kor elejéről a hallstat-korba helyezte át a magyarországi skytha régiségek első föllépésének idejét, a háromélű nyilcsúcsokat pedig, melyeknek skytha volta ellen Wilke határozottan kikel, Reinecke sem sorozza a kétségtelen skytha idomok közé s csak mellékesen utal arra, hogy ez a hallstatti területen is föllépő alak Kelet-Európában is otthonos. Egyes hallstatti formák föllépése mit sem változtat azon a már régebben konstatált tényen, hogy hazánk Duna jobb- és balparti vidéke közt a vaskori műveltségre való átlépés idején kulturális és ethnographiai különbségek mutatkoznak. Míg hazánk keleti részéből a hallstatti kultúrával azonosítható sírleletet nem ismerünk, addig a dunántúli vidékeken évről-évre nagyobb számban feltűnő leletek azt látszanak bizonyítani, hogy e területen sokkal nagyobb mértékben volt uralkodó a hallstatti kultúra, mint a hogy azt eddig csak sejteni is lehetett, viszont a keleti részen föllépő skytha sírokat itt egyáltalán nem találjuk. Az eddig ismert zalamihályfai skytha csörgők⁴ ugyanis teljesen magukban állanak s a lelet körülményei nem mutatnak arra, hogy sírből származnának. Ha Reinecke véleménye az eddigi leletek alapján nem is tekinthető minden kétségen felül állónak, az már magából leletünkől látható, hogy helyes érzéke volt, midőn alföldi halmainkat a déloroszországi kurgánokhoz hasonlítva, annak a reményének adott kifejezést, hogy a skytha kérdés megfejtését csak e halmok tudományos vizsgálata hozhatja meg.

Dr. Márton Lajos.

¹ Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst 621—623.

² Archäologische Parallelen. Zeitschrift für Ethnologie 904. I.

³ Arch. Ért. XVII. 1.

⁴ L. Arch. Ért. XXI. 369. I.

LEVELEZÉS.

I. GUBITZA KÁLMÁN ÁSATÁSÁRÓL AZ «OPOLJENIK» ŐSEMBERI TELEPEN MONOSTORSZEG HATÁRÁBAN. Ezen őstelepet még 1901-ben fedeztem fel. Akkor is szemleutat tettem. Így jutottam ki az «Opoljenik» nevű dülőben fekvő vályogvető-gödrökhöz is. Alig, hogy körül jártattam kémlelő tekintetemet, kellemes meglepetéssel tapasztaltam, hogy egyes helyeken vastag oldalfalú edénycserepek találhatók. Nem kellett messze mennem, mert alig 15—20 lépésnyire hasonló nyomok mutatkoztak; sőt itt már a nagyszámú csont- és cserépdarabok között, egy szép tűzkő-szilánkra is akadtam. Örömet fokozta az a körülmény, hogy ezen a helyen, de jóval tovább elég nagy területen, hasonló jellegű tárgyakkal találkoztam.

A gödrökben foglalatосkodó vályogvetőket nyomban kikérdeztem, hogy némi tájékozást szerezsek a cserepek, csontok és kövek gyakorisága felől, s azok előfordulási körülményeiről. Müller Gáspár vályogvető-munkás — mint a telepnek évtizedeken át állandó munkása — tudott legtöbbet. Tőle tudtam meg, hogy azt a területet, melyet ma már csak kisebb-nagyobb gödrök éktele-nítik, szántóföldnek sohasem használták; sőt még legelőnek sem volt alkalmas. Ma is annyira kopár, hogy helyenkint, több négyzetméternyi területen kifehérlik a föld a ritkás fűből. De különösen érdekessé tette előttem a telep korábbi képét Müller ama kijelentése, hogy valamikor e helyet elszórt dombok tették változatossá. Ezen dombok 8—10 m.-nyire fekdühtek egymástól, s bennük és környékükön minden időben akadtak cserép- csont- és kőtárgyakra, itt-ott nagyobb tűzhelyekre is. A mint ebből a jelentésből következtethettem, ezek a dombos helyek nem voltak geológiai formációk, hanem mesterséges úton, az őstelepeselek keze által jöhttek létre. Történhetett pedig a dolog akképen — mint a hogy azt már hasonló ősemeri telepeknél mások is tapasztalták — hogy a mikor a konyhahulladék, hamú és más egyéb a konyhában bizonyos magasságot elért, tisztogatás helyett, frissen hordott földdel újra, meg újra feltöltötték. E föltevés mellett bizonyítottak a felkutatott helyek metszetei is.

A vályogvető-munkások a lelt tárgyakat elhányták, vagy hogy többet a kezük ügyébe ne kerüljenek, a vályogba beágyzták. Különösen a hegyes és éles kőkésekre és szilánkokra haragudtak leginkább, mert sokszor megtörtént, hogy mikor a sarat taposták és gyúrták, megvérezték velök a lábukat, vagy a kezüket.

Ezen felvilágosítás után kétségtelennek látszott előttem, hogy itt egy kőkori teleppel van dolgom. Csak azt sajnáltam, hogy ily későn jutottam a

felfedezésre, s így sok érdekes lelet kárbaveszett. Az őslakások helyét jelölő dombokból is csak négyet birtam megállapítani. A vályogvető-munkások azonban már ezeket is kikezdették, s csak azért hagyták abba, mert a sok csont és cserép munkájukat megnehezítette.

Ezen előzmények után bizonyos meglepéssel jegyeztem be naplómbe, községünk határán felfedezett *első* ősemberi telepünket, s égttem a vágytól, hogy az érdekeseknek ígérkező pontokon próbaásatást végezhessek. Törekvésemben a *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat* segítségemre jött, s a próbaásatást 1901. szeptemberben megejtettem, még pedig az őslakások helyének hitt dombosabb helyeken. Felszínre került ezuttal: egy szépen csiszolt kővesső, kisebb-nagyobb kőkések, szilánkok, nagyszámú csont- és edénytöredék.

A próbaásás eredménye teljesen kielégített.

Az Opoljenik-őstelep Monostorszeg határán,* a községtől északkeleti irányban, az «Opoljenik» nevű dűlőben fekszik, közvetlen a Ferencz-csatorna mellett. E helyet «vályogvető-gödrök»-nek is nevezik, mert innen kerül ki a községi lakosság évi vályogszükséglete. De kiterjed a telep *Suvák* Márton monostorszegi földművesnek, a vályogvető-gödröket határoló szántóföldére is. A telep kiterjedése: a csatornától 50 lépés; észak-dél irányban 300 lépés; kelet-nyugat irányban 150 lépés. Területe — hozzávetőleges számítással — 10—12 kat. hold.

A környék síkság. Ezen síkságból — mint ármentes terület — csekély hajlással emelkedett ki maga a lakott hely, mely annak idején, különösen a Ferencz-csatorna felőli oldalon, mint nádistól és mocsaraktól körülvelt és elszigetelt hely, védelmi szempontból is jól megfelelhetett az ősember élet-körülményeinek.

A talaj az egész telepen szikes. A talaj felszínén 5—80 cm. humus fekszik. Ezen sziksoval bőven saturált új alluvialis réteg alatt az alluviális sárga vályogülledék következik, mely helyenkint 80—100 cm. között váltakozik. Az alsóbb réteg márga-concretióval vegyes. Az új alluviális rétegben gyakori a *Helix sp.* a *Paludina vivipara* házai; az alluviális üledék felsőbb rétegében pedig a *Cyclostoma elegans* Müll. héjmaradványai. Mint zárvány szerepel.

Az őslakások alját rendszerint a sárga agyagréteg képezte. Kunyhóikat, bár nem mélyen, de mégis a földbe vájták. A tűzpadok jóval magasabban, közvetlen a termőtalaj alatt találtattak. Ezek azonban a lakásoktól távolabb (10—15 m.) és különállva feküdtek. Kisebb tűzhelyeket a kunyhókban is találtunk. Ezek mellett és környékükön, valamint a felettük fekvő culturrétegben feküdtek rendetlen összevisszaságban a leletek.

A sikeres próbaásás után a kutatást behatóbban 1902-ben, majd 1903 augusztus végén folytattam. Ez utóbbi alkalommal *Orosz Endre* is közreműködött. Leleteink a következők: a) *Őrlőkövek*. Az őrlőkövek (kézi malmok) töredékeiből 15—20 drb került felszínre, még pedig fenékkövek, morzsolókövekkel vegyesen. Legtöbbje vörös quarz-homokkőből, egy drb folyóvízi görélyből való. A quarz-homokkő szemcséi egyiknél durvább, másiknál finomabb.

* 1881. évi spec. tkp. Zone 22. Col. XX. Zombor-lapján.

Ép példány nincs közöttük. Szélfelöli darabok is hiányoznak. Lehet, hogy szélek nem is volt köralakúra kimunkálva. A töredékek 4—14 cm. hosszú és 4—10 cm. széles darabok közt váltakoznak. Vastagságuk, úgy, a mint azok többé-kevésbbé kopottak, 2—3¹/₂ cm. között váltakozik.

b) *Hasított kövek.* A kőeszközökből figyelmet érdemelnek a pattintott kések, vakarók és az apróbb szilánkok; továbbá az ezek anyagául szolgáló magkövek, az u. n. nucleusok. Telepünkön 49 pattintott kőeszközt találtunk. Legtöbbje jaspis; de van silexből, szaruköves változatokból és egy obsidiánból való szilánkocska is. Ezek közül említésre érdemes egy jaspis kőkés. Hossza: 0'043 m.; szélessége a két végén 0'01—0'013 m.; legnagyobb szélessége a középrészen: 0'018 m. Szép pattintású alja sima, felső oldalának közepén szabályos gerincz húzódik. Átmetszete lapított $\triangle$ alak. Májszínbarna. Szélei élesek. Egy másik szarukőből való. Hossza: 0'034 m.; szélessége: 0'015 m. Pattintása olyan mint az előbbenié, azzal a különbséggel, hogy ennek az éle is a pattintgatás nyomát mutatja. Szürke. Megemlítendő még egy harmadik jaspis kőkés is, melynek hossza: 0'035 m.; szélessége: 0'015 m. Szép és hibátlan példány. Színe: vörös; a közepét fehér kőér keresztezi. A nucleusok közül az egyik vörös jaspis. Alakja: ferde kúp. Magassága: 0'03 m. Ellyptikus-alakú aljának átmérője: 0'027 m. A másik sárgás-szürke kovából való. Hengerded alakjának átmérője: 0'03 m.; magassága: 0'027 m. Mind a kettő a hasogatás jeleit tanúsítja.

c) *Csiszolt kőeszközök.* A hasított kőszerek mellett csiszoltakat is találtunk. Ilyen 6 darab került birtokunkba. Ezek a következők: Kézi vésőbalta. Alakja szabályos ék. Finoman csiszolt éle ívalakban hajlik. Élfelöli szélessége: 0'05 m.; felső végén: 0'06 m.; hossza: 0'067 m.; vastagsága: 0'036 m. Felső, síma törésű lapja ellyptikus alakú; szélének éle pedig körüskörül le van koptatva nyilván azért, hogy kezelése könnyebb legyen. Színe: szürke. Anyaga: kovapala. Teljesen ép. Ugyanaz. Ékalakú. Egyik oldala finoman csiszolt, a másik azonban használat közben lepattogott. Éle is kicsorbult és eltompult. Élfelöli szélessége: 0'04 m.; felső felén: 0'055 m.; hosszúsága: 0'06 m.; vastagsága: 0'03 m. A felső lapja éppen úgy van kimunkálva, mint az előbbenié. Zöldes-szürke kovapalából való. Ugyan ilyennek élfelöli töredéke. Alakja szabályos ék. Ívalakban hajló éle, valamint oldala finoman csiszolt. Élének szélessége: 0'055 m. Haránttörött felső része irányában 0'045 m. hosszú. Tört lapjának átmérője: 0'065 m.; vastagsága: 0'055 m. Anyaga: szürkés-barna amphyból gneis. Kőfejsze töredék. Mindkét vége csonka. Ékalakú csiszoltságát az éllel keresztben álló két oldallap formájából következtethetem. Kidolgozása finom. Hossza: 0'06 m.; élfelöli szélessége: 0'04 m., felül 0'035; vastagsága: 0'024 m. Szürke kovapala. Nyéllyukas serpentin kőbalta töredéke. Hossza: 0'035 m.; szélessége 0'055 m.; a nyéllyuk mellett 0'015 m. Csiszolása igen finom. Színe zöld. Ez az egyetlen tárgy, mely igazolja, hogy a telepeseeknek átfúrt kőeszközeik is voltak. Végre még egy kőeszköz töredéket lertünk, melynek egyik oldalán a csiszolás jeleit észlelhetjük. Lehet, hogy valamely nagyobb kőszerről hasadt le. Ez is gneisből való.

d) *Vegyes kőtárgyak.* Nehezeékkő. Szabálytalan alakú. Két átellenes olda-

lán bemélyítés látható. Hálósúly vagy más nehezek gyanánt használhatták. Mészkö. Hossza 0'1 m.; szélessége 0'045 m.

Kavicsdarab, vaskos quarz-kavicsból. Sárga. Két oldala bemélyedést mutat. Parittyakőnek tartom. De lehet, hogy felkötve nyakékül használta valamelyik őskori asszony vagy gyermek. Hossza 0'05 m.

Itt jegyzem meg, hogy Müller Gáspár pár év előtt talált egy-két ujnyi széles, s mintegy dcm.-nyi hosszú lapos követ, mely állítólag az egyik végén egy akkora lyukkal birt, melybe a czukorspárgának megfelelő vastagságú zsineget lehetett volna fűzni. Zöldes színű homokkőből való volt. Fenő-kő lehetett. Elkallódott.

e) *Csontszerszámok.* Telepünkön egészben véve csak három csontszerszámot találtunk. Ezek: Csont-ár, a *Cervus capreolus* L. agancsvégtörődékéből. Hajlása kissé ivelt. Hossza 0'065 m. Sima, barna. Egy másik csont-ár, szintén a *Cervus capreolus* L. agancsvégéből. Hossza 0'04 m. Tompa. Mészszel telített. Szürke. A harmadik tárgy egy csiszolt csontvésőtörődék, a tulok, vagy ahhoz hasonló nagyobb állat hasított lábszárcsontjából. Csupán egyik oldala csiszolt. Hossza 0'06 m.; szélessége 0'04 m.

f) *Cserépeszközök.* Égetett agyagból való eszközeik a következők: 1 drb csörlő. Teljesen ép. Halvány-vörös, keményre égett példány. Hossza 0'065 m.; középvastagsága 0'03 m.; két végének átmérője 0'04 m. Analogiáját a vattinai leletek között találjuk.* 1 drb agyagbunkó. Ép. Alakja gömbölyded. Szürkés-sárga. Gyengén égetett. Kerülete hosszúságában 0'36 m.; szélességében 0'31 m. Szélessége irányában a közepén át van fúrva. Hosszúsága irányában pedig mindkét oldalon bemélyedés látható. Ezen golyókból találtunk egy, a lyuk hosszirányában felébe törött-, s ezen felül még 5 töredékdarabot. A felébe törött példány égetése kívül vörhenyes, belül fekete. A töredékdarabok felületén ujjbenyomások láthatók. Ugyan ilyen agyag-golyókat talált Orosz Endre, az Öregfalú (Torontál m.) határán felkutatott ősemléki telepen. Szerinte ezen golyók hajításra szolgáló támadó fegyverek lehettek, a melyeket zsinegre, vagy hajlékony vesszőre fűzve, vadászkirándulásuk alkalmával magukkal vitték. Tűzikutya, felső, lyugfelőli töredéke. Alakja a csonka gúlára emlékeztet. Égetése primitív. Vöröses. Törése fekete. Átmérője a lyuk irányában (0'03+0'03) = 0'06 m. lehetett. Rendeltetése ismeretes. Agyagkarika töredéke. Simított, hengeres, testének hossza 0'04 m.; átmérője 0'02 m. Égetése rossz. Kívül vöröses. Törése fekete.

Az agyag-tárgyak között találtunk két eltérő nagyságú, de alakra nézve teljesen megegyező készítményt, melyek rendeltetését nem sikerült eldöntenünk. A hengerded szárból az egyik oldalon gömbölyded bütyök dudorodik ki. Ez a bütyök mindkettőnél át van fúrva. Alakja a czombcsont forgójára emlékeztet. A nagyobbak hossza 11 cm.; a kisebbé 7 cm. A bütyök irányában a nagyobb 6'5 cm.; a kisebb 4'5 cm. széles. Égetésük vöröses. Törésük belül fekete. Egy másik ismeretlen rendeltetésű agyagtárgy egy hengerdeden alakított készítmény töredéke. Oldala simított. Égetése vörös, belül fekete.

* Milleker Bódog: «Délmagyarország régiségletei» (1. r. 133. l. VI. táb. 9. ábra.)

Hossza 10 cm. ; átmérője 5,5 cm. Felső része az átlukasztás nyomát árulja el. Lehet, hogy tűzi-kutya vagy nálósúly volt.

g) Edények. Telepünkön legtöbb a cserép. Teljesen ép edényt hiába keresünk. Azonban az összegyűjtött cserepekből is képet nyerhetünk ősemberünk agyagművességének fejlettségéről. Az edények egytől-egyig mind korong nélkül készültek. Oldalfaluk vastagsága az edények nagyságához képest 0,005—0,035 m. között váltakozik. Találtunk sötartószerű kis tálacskát, de találtunk olyan magtartó-edényekhez tartozó cserepeket is, mely edények ürtartalma 50—60 l.-nél is nagyobb lehetett. Égetésük kezdetleges. Színök vöröses. Törésük: két oldalt vörös, belül fekete. Valamennyi a telepen található sárga agyagból készült. A magtartó- és az átfűrt bütyökfüles edényeken kívül leggyakrabban a rövid-talpcsöves tálak. Az előkerült számos talptöredék azt mutatja, hogy ez az edényfajta volt leginkább használatban. Az edények pereme felálló, behajló és kihajló gallérforma. Egy magtartó-edénynek az ú. n. Stuart-gallérra emlékeztető kihajló peremének két cserepét, s egy kisebb fazéknak ugyan ilyen szélű töredékét találtuk meg. A talpas tálak és a közép nagyságú fazekak, s több nagyobb tartó-edény felálló peremmel bírtak. A felálló peremű tartó-edények felső éle az újj hegyének benyomását jelző pontsorról volt díszítve. Behajló perem csupán egy kis mozsáralakú edénykén volt tapasztalható. A fogantyúk az edények oldalán, a legnagyobb kihasasodás táján nyertek elhelyezést. Ilyenek: a bütyökfogantyúk, melyeket a nagyobb, durvább tartóedényekre raktak. Az átfűrt bütyökfülek szintén a nagyobb tartó-edényeken. Ezen vaskos füleken aránytalanul kicsiny, alig 2—3 cm. átmérőjű környílású lyuk van. A bütyökök hosszában barázdadisz húzódik. Leggyakoribbak az áthajlított fülek. Nyílásuk 3—4 cm. között váltakozik úgy, a mint azok kisebb vagy nagyobb edényekről valók. A fülszalag átmetszete alakú. Szélessége 2—4 cm. Egy ivóedény átlukasztott csücskét is megtaláltuk. Ezt még mai nap is alkalmazták a köznép által használt korsókon. Nagysága 0,035 m. ; átmérője 0,02 m. Az edények oldalfala vastag, durva munka. Csinosabb alakítást a talpas edények oldalai mutatnak. A fazekak kihasodó oldalakkal bírtak. A nagyobb tartó-edények oldalai agyagszalagokkal és agyagcsipettel voltak erősítve.

Az edények fenekét, keskeny oldal-párkány szegélyezi. Aljuk köralakú, lapos és sima. Egy tartó-edény fenékdarabja azonban a többitől eltérőleg szögletes. A töredékből a nyolcszög három első oldalát lehet kikalkulálni. A talpakkal bíró tálak alja sötartószerűen kivájt. A köralakú talpak aljának átmérője 0,08—0,10 m. ; magassága pedig 0,03—0,5 m. között váltakozik. A talpak alul kiszélesedők. Egy ilyen rekonstruált tál 0,15 m. magas. Ebből a talpra 0,05 m. a tálra pedig 0,1 m. esik. Öblének átmérője 0,18 m. Dudordíszszel ellátott oldalának falvastagsága 0,01 m., síma, felálló peremeinek szélvastagsága pedig 0,005 m. Vöröses-szürke. Gyengén égetett. Analogiáját a szerb-keresztúri leletben találjuk.* Említésre érdemes még egy kis tálacska, melynek azonban a talpa letörött. Talpátmérője 0,026 m. A tál átmérője 0,065 m.

* Billikom-edény. L. Milleker Bódog: «Délmagyarország régiségleletei» (I. köt. 66. l. V. tábl. 44. ábr.) Tordosi-minta. (Orosz E.)

Magassága 0'03 m. Széle vesszőbenyomással díszített. Vöröses. Törése fekete. Edényeink legtöbbje nélkülözi a díszítést. A díszítés nélküliek külső- és belső felülete csak annyiban mutat eltérést, hogy egyik simább, a másik durvább kidolgozású. Az edények alakításánál vízbe mártott bőrdarabot használtak. Ennek szembeszőkö jeleit több cserépdarabon tapasztaltam. A nagyobb edények nyaka, oldala és füle körül $\square$ és $\bigcirc$ vagy szabálytalan alakú agyagsipeteket alkalmaztak. Ezen csipeteket többé-kevésbé szabályos sorokba elosztva, vagy minden rendszer nélkül — úgy, a hogy jött — ragasztották fel. A ragaszdísz másik motívuma az ú. n. lánczdísz. Nem egyéb ez, mint az edény oldalára ragasztott 2 cm. széles agyagszalag, mely mint erősítő borda vagy abroncs, az edény nyakát és oldalát egy vagy több sorosan, sőt keresztben futva is, körülövezte. Az ősemlék, a készítés alkalmával a nyers agyagszalagba benyomkodta az ujjahegyét; egy cserépdarabon kettős sort találtam. Mind a csipet-, mind az ujjhegy dísz, a nagy tartóedényeken alkalmazták. Néha külön, néha együttvéve. Ebbe a fajtába sorozhatnám még a dudordíszes edényeket. A fennebb leírt talpas-tálon 4-, s egy vörös cserépen egy hosszúkás mandolalakú, s az edény oldalából csak kevésbé kiemelkedő dudor látható. A benyomatú dísz leginkább a peremszélen, s az oldalakon fordul elő. A nagyobb edényeken a benyomásokat ujjhegygyel, a kisebbeken pálczikával végezték. Az elsőknél a köröm lenyomata is észrevehető. Egyik-másik edényen, az elvékonyodó peremszélek az ujjbenyomás folytán csipkézettek. Egy nagyobb tartóedény bütykös oldaltörődékén elszórtan, az összeszorított három ujjhegyének benyomkodását találjuk ilyenformán: $\therefore \therefore \therefore$. Barázdadísz az átfűrt bütyökfüleken látható. Megkülönböztettem egyes- és kettős barázdát.

h) *Konyhahulladékok.* Az őstelepünkön található csontok legtöbbje a telepesek által elfogyasztott állatok csontvázmaradványa. Az emlősök közül különösen az őstulok (*Bos taurus*) és a juh (*Ovis aries*) van képviselve. A csontok közül az ú. n. velőscsontok tört- és hasított állapotban fordulnak elő, jelölül annak, hogy belőlük a velőt kiszedték. A csontok állapota jó. Színök sárgás-barna. Legtöbbjét a lakásokban találtuk. A tűzpadok körül azonban egy esetben sem. A telep konyhahulladékának tartozéka gyanánt kell tekintenünk a halcsigolyákat és a kagylóhéjakat is. Telepünkön ezek is elég gyakoriak. S daczára a halcsigolyák málékonyságának, s jelentéktelen voltának, gondos kutatás mellett sikerült 10—12 kisebb-nagyobb példányt összegyűjtenünk. A kagylóhéjakból azonban csak egyetlenegy ép példányt szedhattunk ki; a többi a kiemelés alkalmával vékony csillogó lemezekre töredezett. Az összegyűjtött vázrészek alapján őstelepünkön a következő állatfajok constatatáltak. 1. *Bos taurus* L. Maradványai: állkapocstörödékek, fogak, czombcsont, lábszárizület, csigolya, bordatörödékek, ugricsont, csüd, csülökcsontok és egyéb törödékcsonatok, végre egy szarvdarab töfelőli része. Ez utóbbinak hossza 0'2 m.; tövének átmérője 0'09; letört végének átmérője 0'06 m. Szétmálott. 2. *Ovis aries*, L. 20—25 állkapocs, fogak, 10—15 ép lábszárvég-izület, számos lábszár-csont és annak törödékei, lapoczka- és egyéb törmelékcsonatok. Az ásatások alkalmával egy kisebb állatkoponyát is kiemeltem, melyet nagyságánál és alkotánál fogva az *Ovis aries*, L. koponyájának kell tartanom. A kiemelésnél dara-

bokra hullott. A telepen leginkább ez az állat van képviselve. 3. *Cervus capreolus*, L. 2 drb agancsvégtörődék. Mind csontvázat, már fennebb leírtam. 4. *Ovis musimon*, Sch. (muflon). Ezen érdekes állatnak előbb egy pár homlokcsontos, majd később egy különálló szarvcsapjára akadtam. «A háromélű erősen hátragörbülő szarvcsapok jóval nagyobbak a házi juh legnagyobb koszarvainál. Széles, mellső lapjuk ívszerűen halad, szintúgy az oldali lapok is; míg a belső éle élesebb, az alsó vagy hátsó éle pedig legélesebb. Alapjukon a homlokcsonton egymáshoz közel állók. Innen ívszerűen ki- és felfelé görbülnek, majd le és befelé és csúcaival végre is felfelé állanak. Méretei: a) A homlokcsont szélessége a szarvcsapok tövében 10·1 cm., b) A homlokcsont szélessége a szarvcsapok között 4·1 cm., c) A szarvcsapok hossza a felső ív mentén 26 cm., d) A szarvcsapok szétálló külső végének távolsága 32·5 cm., e) A szarvcsapok kerülete azok tövében 16·5 cm., f) A szarvcsapok hátsó síklapjának szélessége a töveken 6·5 m., g) A szarvcsapok ivének húr hossza a belső szélektől 15·3 m., h) A szarvcsapok ivének magassága belül 5·5 m.*

«Az *Ovis musimon* Sch. (muflon) mai napság Corsica és Sardinia hegyes sziklás területén él. A történelem előtti időben a Balkán hegyes vidékein is élhetett». ** Az előfordulás körülményei után indulván, kétségtelennek látszik, hogy a szarvcsapok az ősember keze által jutottak a telepre. Dr. Koch Antal határozottan állítja, hogy ez a vad a mai Bácskának akkori területén nem élt; mert az ilyen nagy vizektől (Duna, Tisza, Száva, Dráva) átfolyt lapályokon nem is élhetett. Hanem úgy lehetett, hogy az ősember azt, egyik-másik vadászati kirándulásából, a Duna és a Száván túl eső déli területről magával hozta. A monostorszegi előfordulás tehát nemcsak az *Ovis musimon* Sch. (muflon) korábbi elterjedésére, hanem őstelepeseink életkörülményeire is vet világot. Ezen emlős a monostorszegi lelet útján jutott legelőször Magyarország praehistoriájába.

5. *Vadlud* csüdcsontja. Ez az egyetlen madárcsont a telepről. Feltehető azonban, hogy abban az időben a Duna mocsaras kiöntéseiben a szárnyas vizivad nagy számban tanyázhatott. 6. *Halcsigolyák* kisebb-nagyobb halaktól. A legnagyobbak átmérője 0·01 m. 7. *Unio pictorum*, L. és 8. az *Unio batavus*, L. kagylóhéjtörődékei. Leginkább az első van képviselve. 9. *Helix* sp. néhány példánya. Végre: 10. a *Paludina vivipara*, mely elég gyakori.

i) *Ősemberi csontváz-részek*. Ásatásaink alkalmával egy dolichocephal-alkatú emberi koponya baloldali falcsont-törődékére akadtam, melyet vagy a földet hordó kocsisok ásója, vagy a vályogvetők kapái hoztak felszínre. Minden további szorgos kutatásom eredménytelen maradt; a csontvázat — melynek ez a koponyarész volt egyik törődéke — nem találhattam meg. A félretett koponyarész érdekes vastagságú. Érdekesebb az a felfedezés, melyre Kollár Gergely helybeli lakos figyelmeztetett. Nevezetnek az «Opoljenik» őstelep közelében fekvő szőlőjében 1901. évi december 10-én rigolozás közben, csontváz-sírra akadtak. Az esetről tudomást szerezvén, Hadanich Endre kartársammal

* Dr. Koch. Antal: «Új adat a muflon korábbi elterjedéséhez. «Földtani Közlöny» XXXII. köt. 346. l.

** U. o.

kimentem a helyszínre. A koponya már akkor dirib-darabokra törve, ott feküdt az árok szélén. Az erős oldalfallal bíró koponya és az elkoptatott fogak idősebb ember csontvázára vallottak. A földet eltakarítván, a vázat 47 cm. mélységben megtaláltuk. Az eltemetett zsugorított helyzetben, jobb oldalára fektetve pihent a sírban. Jobb karja hátrahúzva a gerincz-csigolyák alatt feküdt; bal karja úgy volt összezsugorítva, hogy a könyök a has tájékán, a kézfej pedig az arcz közelében nyugodott. A láb hasonlókép volt zsugorítva, úgy hogy a térd majdnem a könyökhöz került. A fej délnyugati-, a test többi része északkeleti irányban feküdt. Semmi sem volt mellette. Kollár folytatta az ásást, miközben a feltárt sír közelében egy kézzel formált, szürke, inkább száritott, mint égetett kis agyagedényt talált. A fenék átmérője 2.5 cm.; magassága 6 cm.; felső szélessége 5 cm.; nyílásának átmérője 3 cm. Pereme behajló. Teljesen ép példány. Ugyanezen a helyen, a sírtól alig 20—25 lépésnyire egy földbevájt, de beomlott putrilakás helyet is felfedeztek, melyből sok vörösré égetett, pelyvával gyúrt, itt-ott vesszőbenyomatos röögöket és őskori cserepeket hánytak ki. A feltárt sír őskori. A kis edényke és a felszínre került cserepek szintén. Kezdetben azt hittem, hogy e helyen az «Opoljenik» temetőjével van dolgom. Később azonban a felszínre jutott leletek eltérő technikája, s több sír után való kutatásaim eredménytelensége, megingatta eme feltevésemet. Különösen a fennebb leírt behajló peremű edényke és egy felálló peremű és sajtáságos fülű öblös tál darabja mutatnak légenyes eltérést. A kérdés tisztázásra vár.

j) Egyéb agyagtárgyak. Telepünk egyik legérdekesebb lelete egy kis szobrocska, mely egy négylábut ábrázol. Az alak hosszúkás, háromoldalú törzsből négy vaskos, rövid láb terpeszkedik. Az első- és hátsó ballábak sérültek. A fej hiányzik. Helye törési nyomokat mutat. A fark egyszerű kicsúcsosodással van ábrázolva. Az alak hátfelöli részén, a hüvelykujj benyomásának megfelelő lyuk van, mely égési nyomokat mutat. Égetése vöröses. Törése fekete. A kiemelésnél öt drbra tört. Hátának hossza 15 cm.; magassága a lábak irányában 6 cm.; a lábak magassága 4 cm.; törzsének szélessége a has alatt 4.5 cm.; átlagos magassága 6 cm.; a hátfelöli lyuk átmérője hosszirányban 3 cm.; szélesség irányban 3.5 cm.; mélysége 1.5 cm. Valamelyik hasznos vagy kedves állatát utánozhatta benne az ősember. Figyelemre méltó alkotás.

Az utolsó kapavágásokat 1903 október 12-én végeztettem a telepen. Alig 10—15 cm.-nyire a földszínétől terjedelmes tűzpadra épített kettős kőalakú kemence roncsaira bukkantunk, melynek körfalait egyes részleteiben még teljesen épeknek találtuk. Maga a tűzpad, mely a közösen fülő kemenczék alját képezte, deszkasímaságú agyagtapaszból készült. Ez a tűzpad a használás után annyira kiégett, hogy munkásaim azt egy nagyobb kőlapnak tartották. Hossza 2 m., szélessége 1 m. volt. Erre a sárral simított alapra épült alakban a kettős 1—1 m. átmérővel bíró kemence. Ugyan ilyen kis sütőkemenczéket használnak a mi teknőfaragó cigányaink, azzal a különbséggel, hogy ezek-é csak egyes. A kemence váza rözséből készült, a mit a kiégett tapaszrögök benyomatai is igazolnak. Az oldalfalak alul tömörek, felfelé elvékonyodók. A kemenczék közös szája délnek nyílt. Kérülötte három edényfeneket,

két felálló peremű fazék cserepeit és négy rövid talpcsöves edény talptöredékét találtuk. Csont és egyéb konyhahulladék nem volt mellette. A kemence külön állt. Ezen kívül még három nagyobb tűzhelyet (tűzpadot) találtunk, ezeken azonban kemence, s környékükön konyhahulladék nem volt. A tűzpadok téglakeménységűre és vörösre égetett darabjai 1—4 cm. vastagságúak. A kemenczék körfalait képező tapasztörögök már málékonyabbak. Színök, valamint a kemenczék körül megégett föld-é is, halvány téglavörös. A kunyhókban hasonló törögöket nem találtunk. Azt tartom, hogy a lakások földdel és gypsizzinnel körülvett putrik voltak. Benn a putrik ajtajában nyílt tűz mellett főztek és melegedtek, mint a hogy azt ma is látjuk az erdei putrikban tanyázó csöszöknél és pásztoroknál. A kemenczéket sütésre, esetleg edényégetésre használták.

Az «Opoljenik» őstelep nem tartozik a nagyobb telepek közé. A lakások és a külön álló tűzhelyek számát csak hozzávetőleg összegezhetem. Számításom szerint 10—15 putrinál több alig lehetett. Az azonban kétségtelen, hogy állandó- és nem átvonuló telepeseikkel van dolgunk. Ismerték a gabonát, melyet őrlőköveikkel liszté őrölték; házi állatuk a juh és a tulok volt. E két állat szolgáltathatta fő táplálékukat: a húst és a tejet; bőrük pedig a ruházatot. A vadállatok közül az őz, a muflon és a vadlud maradványainak jelenléte; továbbá a halcsigolyák, kagylóhéjak és csigaházak előfordulása ismét azt mutatják, hogy a vadászatnak és a halászatnak is hódoltak. Az edények anyaga, egybevágó technikája, égetése mind azt mutatja, hogy telepeseinknek valamelyes iparuk és némi izlésük volt. A kőeszközök gyakorisága ismét azt igazolja, hogy őstelepeseink nem szűkölködtek kézi szerekben: malmokban, vágó-, zúzó-, vakaró-, és törőkövekben. A magkövek és az apró, kevésbbé sikerült pattintású kőszilánkokból következtethetem, hogy a hasított kőeszközöket itt, a telepen készítették. Ugyanazt a kézi vésőbaltákról és a nyéllyukas kőfejszéről már nem merem állítani. Ezek nyilván inportált cikkek. A kőeszközökhöz szükséges anyag szintén csere útján juthatott a telepre. Ősemberünk kereskedelmi összeköttetése mellett szól az a kis obsidián-szilánk is, mely nagy utat tett meg, míg az «Opoljenik» őstelepre jutott. A többi kőzetfajta a Fruska-Gorában, s a krassó-szörényi hegységben termett. A telepen talált agyag-bálvány, az őslakósok vallásbeli fogalmaik megítélésére vezetik a kutatót. A Kollár-féle szőlőben talált zsugorított temetkezési mód bár őskori jeleget árul el, azt a felhozott indokoknál fogva nem akarom az «Opoljenik» egykori lakójának szokásaival vonatkozásba hozni.

A kőeszközök sajátossága, a réz és a bronz teljes hiánya után indulván, telepünket a neolith kor idejéből valónak kell tartanom. A cserepek között ugyan, olyan diszítési elemekkel is találkozunk (csücsök- és dudordísz), melyek már arra is engednek következtetni, hogy telepeseink a rezet esetleg a bronzot is ismerhették, mire *Orosz Endre* is figyelmeztetett.*

Gubitz Kálmán.

* Nem mulaszthatom el hálás köszönetemet kifejezni dr. *Koch Antal* egyet. tanár úrnak, valamint *Orosz Endre* úrnak, mint a kik szakszerű felvilágosításaikkal, leleteink determinálásával segítségemre lenni sziveskedtek.

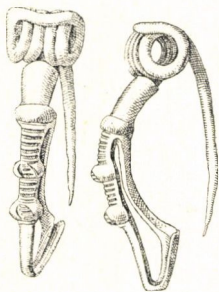
II. B. MISKE KÁLMÁN: VELEM-SZENT-VIDI LELETÉRŐL. A napokban Velem Szent-Vidről turkálásból származó leletet szereztem, mely aránylag kevés tárgyból áll ugyan, de jellemzően ismerteti a telepen előforduló kultur-rétegek főbb változatait.

Leletünknek keretében a legrégibb tárgyak a hallstatti korhoz tartoznak. Egyik részük oly típusokat képviselnek, melyeknek eredete a bronzkor végéből való, oly típusokat, melyek hosszú életűek voltak és ennek folytán az előbbi időszakból fönmaradván, használatban maradtak. Ilyenek: a mintegy 120 mm. hosszú bronzhuzalból készült fűzőtű, a 30 mm. átmérővel bíró bronz pitykegomb, és a kis bronzakla; továbbá egy bronzpléh darabocskája is, mely utóbb mint megerősítésre szolgáló lemez volt alkalmazásban, holott megelőzőn fűrész (?) volt.

A tisztán hallstatti típusok gyanánt említhetők: Az egyoldalas rugóval bíró kapocstű töredék az övkapocs kissé elgörbült kapcsával, csiptető töredék és a kis sodronykarika, mely spirálisokkal végződik.

A Hallstattkorból az átmenetet az utána következő La Tène korhoz egy ruhakapocs képviseli. Ez a változat a velem-szt.-vidi telepen úgy a Hallstattkorhoz tartozó legfiatalabb rétegben, miként a La Tène I.-ben található. Példányunknál már a változatnál előforduló és azt különösen jellemző két oldalú rugó hiányzik. Ez a rugó külön álló darab és külön a lyukon keresztül dugott peczeg segítségével van az ívvel összekötve, és két oldalas. Az ív két oldalán fekvő rugó spiralist egy húr köti össze, mely az ív alá kerül s a tűnek a kellő ruganyosságot megadja. Ezen kétoldalú rugó és az azokat egymás között összekapcsoló húr az egész ruhakapocsnak a számszerűhöz hasonló alakot eredményezi, miért is íjfíbulának nevezhető.

A leletben a La Tène kor ruhakapocs által van képviselve, és pedig annak mind a három szakasza, mindenkor az egyes szakaszt jellemző változat által. A La Tène I. szakasza egy Boszniában is sűrűn előforduló változatban mutatkozik. (Így p. o. D. Dolina. Truhelka «Der vorgeschichtliche Pfahlbau bei Donja Dolina LIV. tábla 8. és 12. ábra».) A La Tène I. szakaszának ruhakapcsait, mint tudjuk, a következő alak jellemzi: A tűnek teste, a mindig két oldalas rugóval bíró fejből, ív alakban fejlődik ki. Ezen ívnek alsó pontján, a rugóval egy síkban a tűfogó van, az ív ezen tűfogó képzése után még tovább folytatódva kissé fölfelé hajlik, majd utóbb végével ismét vissza és hátra a fejből kiinduló ív felé, a nélkül azonban (és ez a fő), hogy ezzel bármiféle érintkezésbe lépne. Legvégső része tehát szabadon áll és kis gombot, gyöngyöt, vagy kis korongot képez. A leletünkben képviselt ruhakapocs ugyan csak ezen elvek szerint készült, de hiányzik abból az ívfelé visszahajló, szabadon álló részlet, úgy miként az ívtől jobbra eső rugórészlet is (ábra).

VELEM-SZENT-VIDI
BRONZFIBULA. $\frac{3}{4}$ n.

A La Tène II. szakasza leletünkben nem kevésbé jellemzően van képviselve. A példányunk, miként mind, kivétel nélkül ezen szakaszhoz tartozó ruhakapocs a

következőben jellemezhető: A két oldalasan fekvő rugóval diszített fejből ezen szakaszhoz tartozó ruhakapcsoknál is az ív fejlődik ki. Ezen ív ép úgy miként a megelőző La Tène I. szakasz ruhakapcsainál az alsó pontnál a tűtartót (szorítót) képezi. Az ezen a La Tène II. szakaszt jellemző ruhakapcsoknál, a tűtartó után még folytatódó rész az ívre ismét vissza hajlik és azzal egy gyűrű vagy néha gombalakú zárórészszel reá tapad. Tehát az I. szakaszhoz tartozó fibuláktól elütően nem bír többé szabadon álló befejező véggel. A példányunknál ezen az ívvel gyűrűvel ismét összekötött részlete gyöngyökkel van diszítve.

A harmadik szinte a La Tène-hez tartozó ruhakapocs változat, mely leletünkben vagyon, a La Tène III. szakasz ruhakapcsainak egyik változatát képviseli. Ezen ruhakapocs változat a megelőzőn leírt La Tène II.-höz tartozó ruhakapcsoktól első tekintetre nem nagyon különbözik, de tüzetesebb vizsgálatnál kitűnik, hogy készítési módja egész más, mert az itt is az ívre fel és visszahajló részlet már nincsen többé, az ívvel egy gyűrű segítségével összekötve, hanem öntés következtében egy egész zárt darabot képez. Ezen egész, minden oldalról, szervileg is, teljesen zárt tűtartó keretek jellemzik mindannyi a La Tène III.-hoz tartozó ruhakapocs változatokat.

Az előttünk fekvő változat a Rajnán inneni La Tène III. telepeinek tipikus ruhakapcsa, ezt a változatot Tischler Ottó «a noricum és pannoniai szárnyas fibula előhírnökének» nevezte el s ebből fejlődik ki később, a nálunk gyakran előforduló, araviscus fibula.

A lelet La Tène tárgyaihoz tartozik még a következő három darab. A kis díszű és a két bronzszegecs. Ezen leletek a La Tène hosszabb életű típusai közé sorozandók, melyeket a helyi viszonyok feljegyzése hiányában csakis általában sorozhatunk be. A díszű ezen változata Velem-Szt.-Viden a La Tène I. és II. alakját képezi, míg ellenben a két szegecs, úgy a La Tène II., miként a La Tène III. rétegek kísérő alakját képezi.

Végül leletünkben még két, a történeti korhoz tartozó tárgyat látunk, egy pántos vagy csuklóban járó ruhakapcsot és egy bronzérmét Antoninus Pius korából. Leletünk tehát hozzávető számítással, egy évezredet ugyanazon helyről származó tárgyaiban folytatólagosan képvisel.

Kelt Kőszegen.

Br. Miske Kálmán.

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: BILISICSI ÉS EGYÉB UJABB LELETEKRŐL. A) A szeged-alsótanyai átokházi kapitányságban fekszik a bilisicsi erdő, a melynek környékén a mult években több ízben ásattam.* A hely, a mely mostani nevét onnan vette, hogy ott a XVIII. században egy Bellosowitz nevű katonatiszt birtokot kapott a várostól, elég gazdag telep bronz- és vastárgyakban, csontváz- és urna sírokban, kivételkép egy veresréz szerszámdarab is került elő s néhány törött csiszolt kőszerszámdarab. Azóta e helyen további kutatást tartani nem volt alkalmam különböző okoknál fogva. A ki- és beutazás egy teljes napot vesz igénybe, a gyéren lakott vidéken a mun-

* Arch. Ért. 1902. évf. 372—376. l. és u. o. 1903. évf. 50—54. l.

kások összeszedése sem megy gyorsan: csak öt-hat napig tartó ásatás cél-szerű itt, ennyi idő pedig nem volt s ha éppen volt is, az időjárás nem volt megfelelő.

Azonban azért a mi lelet időközben előkerült, az Kiss Ferencz m. kir. erdőtanácsos úr szívesége folytán bejutott a városi múzeumba. Ezeket az Arch. Értesítőben leírt anyag kiegészítése céljából az alábbiakban közlöm:

1903 novemberében az erdő mellett, az állami csemetekert telepén talál-tak a munkások egy kicsiny, durva művű, égetett agyagedényt, inkább játék-tárgyat, 4 cm. magas. Továbbá egy kés, illetve bicskapengét vasból, a pengé-nek a nyélbe szolgáló részén karikával. A Balkán kevésbé civilizált részein a szerb és török köznép ma is ilyen pengéjű bicskákat használ, s a karikánál fogva szíjra akasztva viseli.

1904 február havában az erdő északi oldalánál 80 cm. mélységből újabb vaskori tárgyak kerültek elő. A munkások állítása szerint csont nem volt mellettük más, mint egy még ép *lófog*, s egy korhadásnak indult *lőcsigolya*. Részletezésük:

- a) fejsze, egyik oldalán a fejszeluknál hasadt, 15 cm. hosszú;
- b) kengyel, egyenestalpú, az alján dudorral, ép;
- c) ugyanaz, több darabra esve, dudor nélkül;
- d) sarlók, két példány, egyik három, a másik öt darabra törve. Hosszuk egyenes irányban 34 és 36 cm.;
- e) 24 cm. hosszú kés;
- f) kard, 9 darabra törve. Hossza 52 cm., végül kengyel, kés és zabla-töredékek, szám szerint 16 darab.

A munkások azon beszédén, hogy csak a két darab lőcsontot találták volna a lelet mellett, bajos elmenni. Mint azon, mikor másszor meg azt be-széli, hogy «olyan huszárt találtak, a ki még akkor is ült a lovon».

E vaskorbeli lelet helye kissé emelkedett, előtte hosszú mélyedés halad a földben, régente bizonyára ér. Már az ásatásoknál is megállapítható volt, hogy még a régi ér déli oldalán vegyesen fordulnak elő bronz- és vaskori tárgyak, az északi oldalon pedig csak bronzkoriak. A déli oldalon csontváz-sírok, az északon urnatemetkezés nyomai. Ez utóbbiak most ismét szaporod-tak. A Kiss Ferencz erdőtanácsos bérletéhez tartozó földeken, a felszínhez közel egy urnát találtak a munkások, tele, mint mondták: hamuval. Az urna a kivétel alkalmával teljesen szétesett, darabjai elmállottak, de a hamuból s az urna környékéről az alábbi tárgyak jutottak napvilágra:

- a) két darab díszített bronz-karperecz, de a díszítés nyomait az erős elegülés csak itt-ott mutatja. Vastagságuk 10 és 12, nagyságuk 68 és 72 mm;
- b) két darab bronztű, csavart, felső végükön fülalakra begörbitve. Mind-kettő görbe. Hosszuk 18 és 21 cm.;
- c) gömbalakra csiszolódott dörzsölőkő, nagysága 7×8 cm.;
- d) két orsókö, az egyik égetett agyagból, a másik az emberi felső láb-szárcsont forgójából készítve;
- e) a szétrepedt és elhányódott urna agyagfedője. Fekete, égetett agyag, igen törmelékeny, törött, hiányos;

f) egy darab hatszegletű zöld, átfurt üveggyöngy.

Alig pár hét múlva, a múlt év november hava végén újabb urnasírt találtak, ezuttal 60 centiméter mélységben. Ez erősebb állomása, mint az előbbi, teljesen épen maradt. Kétfülű, a nyakbehajlásnál domború, ujjbenyomasos diszítéssel. E diszítés az 1902 febr. 21-én itt lelt urna diszítésével teljesen azonos, de ez az edény nagyobb amannál. Magassága 46, szájbőssége 23 cm. A további anyag:

a) Négy bronzkarperecz. Ezek közül kettő az 1902-beli ásatásnál leltekkel diszítésre és nagyságra nézve teljesen azonos. A másik kettő egészen elütő forma. Széles, lapos, domborúan gyűrűzött diszítésű ékszerek, ma is ruganyosak. Legnagyobb szélességük 4 cm., a vég felé keskenyednek. Az átmérő 6—6 cm.;

b) két bronztű, egyenkint 22 cm. hosszúak, fejükön a csavaros fibulákra emlékeztető spirális sodronydiszítésekkel;

c) minden dísz és fej nélkül való bronztű, a felső részén lukkal, hossza 16 cm.;

d) három darab kisebb agyagedény. Kettő közülök, belülről kinyomott büttyökkel diszítve.

B) A Szegeddel szomszédos Kis-Kun-Dorozsma nagyközség határa, eddigelé nem igen volt régészeti leleteiről ismeretes. Az egész országot bejáró és az ország határain túl is dolgozó dorozsmai téglaverőknél és kubikosoknál akadt ugyan olykor egy-egy más vidéken talált régi tárgy, de magából a dorozsmai határból ilyesmit nem hoztak elő. Pedig a dorozsmai földek szinte erőszakosan beékelve látszanak lenni a népvándorláskori leletekbe eléggé gazdag szegedi tanyai földek közé. Bizonyára a dorozsmai terület is sorakozik lelőhelyek dolgában amazokhoz, s hogy lelet nem került elő, annak az az oka, hogy a határ földje hosszú időn átál még csak ekevasnyi mélyen sem volt bolygatva. A határ tizenkétezer holdja régi kun szokás szerint redempciós közbirtok volt és mint ilyen, csak legelőnek használtatott, a melyen alig ástak mást, mint egy-egy pásztorföldház alapját és az itatókutakat a gulyák, ménesek részére. Pár éve azonban az igényjogosult redemptusok között szétosztotta a törvény a nagy határt, azóta tanyákat vernek le rajta és valószínű, hogy a szőlőtelepítések alkalmából csinált földforgatások nyomán sok régi tárgy kerülhetett napfényre, a miket azonban szokás szerint vagy eldobtak, vagy eldugtak. E távoli töretlen földek új telepesei még messze vannak attól, hogy a véletlenül kezükbe akadt leleteket illő helyre juttassák. De, hogy a véletlen ott még érdekes lelőhelyeket mutathat fel, arra példa az alábbi eset.

A régi közlegelőnek egy, a község közvetlen közelében lévő darabját, téglagyárépítés céljaira magához váltotta Jerney Zoltán ottani birtokos. A dorozsmai fürdő országútja mellett elterülő dombos hely ez, a magaslatnak folytatása van a műúton túl is. innen is. Az egész magaslatnak köznyelven Sánccpart a neve. A nép egy része azt véli tudni, hogy a Sánccpartot negyvennyolczban hányták a muszkák ellen a szegedi tábor erősítésére, más részük pedig a sáncz keletkezését a törökvilág idejére teszi. (Bár a mai dorozsmai kiskunok, a török behódolás idején még nem tartózkodtak ennek a Sáncc-

partnak a tájékán.) A domborulat elhelyeződése ezzel szemben, tekintettel a közvetlen közelében lévő semlyékes lapályra, nyilvánvalóan mutatja a természetes keletkezést, és azt, hogy egykoron élővíznek a partja volt, a mely innen a Tisza felé vezetett, mint a hogy a régi ereknek egyik megmaradt anyaağa, a Matty, ma is a Dorozsma és a szegedi határokon át a Tiszába szolgál. A téglagyár területe épp közepén metszi keresztül a halmot, de eddig csak fele van a gyártelep és a téglarakár részére, mintegy másfél méter mélységre eltisztítva. Az építés kezdetétől fogva kintlévő gyárvezető előadása szerint már a földásás kezdetétől fogva találtak a munkások régi sírokat és régi cse-repeket, de nem ügyeltek rájuk, maga a vezető sem törődött velük, nem tudván, hogy azoknak értékük van. Hogy mik lehettek e tárgyak, s hogy milye-nek voltak a sírok, a sok szófia-beszédből nem birtam megállapítani. De követ-keztetést engednek rájuk azok a leletek, a melyek most tavaszon a gyárudvar kibővítése alkalmával végzett kubikolások nyomán napfényre jutottak. A domb-oldal végéből ekkor néhány sajátságos sírmaradvány került elő, a melyekről Jerney Zoltán tulajdonos és Burger Zsigmond községi jegyző uraknak szives-ségéből, telefon útján nyertem értesítést. A megállapítható két sír csontváza fejfel egymásnak hosszában volt eltemetve s fejfel napnyugat felé fektetve, mindkettő *arczczal lefelé*. Az átlagos mélység másfél méter, a talaj teteje barna, az alja világossárga homok. Koporsó fájának sehol semmi maradéka, ellenben az első sírban, a férficsontváz medenczéje alatt talált vaskard darab-jain megállapíthatók a fa kardtok rostjainak rozsdaverte nyomai. Az egyenes, 35 cm. hosszú súlyos eszköz a föld és a test nyomása, valamint a sók hatása folytán tíz darabra tört, de itthon egybe volt állítható.

A kard mellett, bizonyára a kardkötőszíj céljaira hosszúkás, három szeggel ellátott, rávert apró diszítésekkel ékes ezüst csatt feküdt. A hossza tíz centiméter. Mellette a kardszíj másik végére való, hasonló alakú, de nem csattos, nyolcz centiméter hosszú ezüst dísz, a hátlapján két szeggel. A csont-váz mellett oldalt kis, fekete agyagból való égetett, oldalán öblös edény hevert. A nyolcz centiméter magas, kétfülű edényke, annak idején bizonyára ételt tartalmazott, mert a belseje zsiros fekete földet tartalmazott, míg a környező talaj sárgásfehér homok.

Az alsó lábszárcsontoknál, valamivel a bokán fölül, ismét két hosszúkás ezüst csatt feküdt. Hosszúságuk egyenkint két centiméter. Felső oldaluk diszíté-se ugyanolyan, mint a kardszíjcsatté, de nem egyenesen folynak a mögöttük lévő ezüstlemezekből, hanem külön vannak hozzájuk kapcsolva.

Ennek a sírnak különben a legértékesebb melléklete egy nagyobb fajtájú melldísz. Talán fibula is lehetett, de az alapján erre már nem mutat semmi. Az alap csak elrozsdásodott vas, a melyen emelkedik ki a kék email nyomait még nyilván viselő szép zománczos ékszer. Átmérője $6\frac{1}{2}$ centiméter. Sajnos, több mint egy negyede hiányzik. A meglévő részek is négy darabban kerültek elő. Egy darabját kubikosok találták, másik három darabot az ásatás nyomán leltem a gödörből már kihányt földben. Így a voltaképeni lelőhelye sem álla-pítható meg, de valószínű, hogy az arczra borított tetem mellére volt helyezve s a test és a föld súlya az idők folyamán darabokra nyomta, mint a hogy az

a vaskarddal is történt. A megtalált darabok éppen egymáshoz illenek és ragasztóenyv és vászon alkalmazásával egymáshoz voltak erősíthetők.

A második sírban csak két ezüst szíjvég, inkább kapocs volt, az egyik törött. A szíjszeg fölrakása, valamint a diszítés ugyanolyan, mint az előző csatokon. Ugyanitt a nyaktájon fölfűzésre összehajtott vékony aranylemez feküdt, keresztbemenő egyenes vonaldiszítésekkel. Kiterítve egy centiméter széles, két centiméter hosszú. Valószínű, hogy nyakfűzésnek az alkotórésze volt, de afelől, hogy a környéke táján gyöngyszemet vagy üveggyöngyöt találtak volna, mitsem akartak tudni a kubikosok.

Az ezután következő harmadik sír minden melléklet nélkül való. Nem a sírokban ugyan, de a sírok közvetlen környékén, ugyancsak másfél méternyi mélységben, találtam egy törött fogantyújú kettős szakálú vaskulcsot, a hossza $11\frac{1}{2}$ centiméter; egy egyszeres hajlású vaskúrót, melynek a nyél felé eső része laposra van verve, továbbá egy négyszögletes, a vége felé hegyes, egy centiméter vastag, 27 centiméter hosszú vasnyársat. A sírok sorjában érdemes lett volna az ásatást folytatni, de ezt a szándékot a szomszéd birtokos makacssága meghiúsította. Van ugyan a téglagyári telepnek is még föltárásra alkalmas területe a dombon, de mert az ásatási helyen kikubikolt téglaföld mind arra van főlhordva, ezúttal ott dolgozni nem lehetett. Jerney úr szívesességéből még rendelkezésre állott az égető mögötti partoldal, a mely lankásan ereszkedik a régi vízmedence fölé. A régi alföldi temetkezések rendjét véve irányadóul, azt lehetett volna hinni, hogy a vízmente felé hajló partoldal szintén temetkezési hely lehetett, e helyen azonban egy teljes napi munka nem hozott egyebet napfényre, mint egy rókacontvázat két méter mélységben, amely vagy sebesülten kerülhetett be mély lukába, vagy rászakadhatott a rendkívül laza összeállású talaj. Magán a dombon azonban, ha mostani terhétől fölszabadul, és a szomszéd birtoktesten, ha, mint valószínű, a téglagyár birtokába kerül, a tulajdonos szívesességéből lehetséges lesz az ásatásokat folytatni.

C) Az 1903-ik év tavaszán, Istenben boldogult főnököm, Reizner János úr, két ízben is ásatásokat végeztetett a torontálmegyei Ó-Béba község határában, a miknek régészeti eredményeiről, az Archaeologiai Értesítő 1904-ik évi folyamának 82—88. lapjain számolt be. Ezeket a részben tavaszon, részben nyáron végzett ásatásokat ugyanazon év őszén még folytatta, és pedig dr. Török Aurél úr közreműködésével. A három napig tartott munka régészeti eredményeit itt közreadom, leginkább abból a célból, hogy ez által az ó-bébai határról való jelentések teljesebbek lesznek. Föl kell említenem, hogy ezúttal is a Kis-Zombor felé vezető műút oldalán ástak, túl a vezérárkon, az úgynevezett nyári út területén, a hol tizennégy sírt bontottak fel. A sírok elhelyezésében bizonyos rendszer van, mert három sorban egyenlő távolságban sorakoznak egymás mellé. A temető területe, mint a legtöbb alföldi sírmezőé, szintén lankás vízszél lehetett valaha, a mit a műút tulsó oldalán lévő partos szántóföldek ma is mutatnak. Igen nagy szárazság volt ép abban az időben, a midőn az ásatást végezték, negyednapra pedig olyan esőben volt részük, hogy az ásott gödrök megteltek az esővízzel és a dolgot abban kellett hagyni. A föltárt sírok valamennyie észak-déli irányban sorakozott egymás mellé, míg a sírokban a

leginkább zsugorított elhelyezésű csontvázak fejjel keleti, vagy északkeleti irányban feküdtek. Az I. számú sír már 25 cm. mélységből előkerült. Fiatal nő csontváza volt, minden melléklet nélkül. Oldalt és zsugorítottan feküdt, a lábai észak-nyugatnak voltak irányítva, a fej délkelet felé olyképp, hogy az arc kelet felé nézett. Hasonló elhelyezése volt a második sírban lévő csontváznak, egy fiatalkorú egyén tetemének. Ez is zsugorított temetkezés, a mely a földszínétől alig volt 30 centiméternyi mélységben. A sír melléklete mindössze egy kis agyagedény, a melyet azonban a föld súlya hamarosan darabokra nyomott. A III. számú sír szintén zsugorított temetkezés, 40 cm. mélyben, egy felnőtt egyén csontváza minden melléklet nélkül. A jobb oldalán feküdt felhúzott karokkal és lábakkal; a zsugorított temetkezésnek igen jellegzetes példaképe, róla fényképfelvétel is készült. Hasonló mód szerint feküdtek a IV. számú sír csontjai is, csakhogy nem a jobb, hanem a bal oldalra fektetve. A nyakszirt mögött, mintegy negyedméter távolságra összezúzott agyagedény darabjai hevertek. Szabályos formájú, de mégis szabadon formált, a fala vékony, a színe sárga, égetve nincs. Az erőscsontú váz nyakán egy bronz nyaktekercs feküdt, a melynek a nyílása hátra, a koponya alá került. A torques végei visszahajlítottak és valószínű, hogy ehhez az eszközhöz voltak erősítve a halott zsákforma ruhadarabjai. A csontváz jobb karján, közel a kézcsuklóhoz, vastagabb sodronyból készült, hatszoros kanyarodású bronztekercs volt. A bal karon pedig, ugyancsak azon a tájon, vékonyabb sodronyból vékonyabb bronz karperecz feküdt. A koponya hátulján, mintegy a hajzatban, számos apró bronztröredéket találtak. Ezek közül öt darab épen maradt, valamennyi sodronyból készült, apró hajfíbula. A mellcsont tájékán arany sodronykarika feküdt, a mely az első tekintetre gyűrűhöz hasonlít. De nem az. Kétszeresen van fogva az arany sodrony és a kört hétszer kerüli meg. A hajtások között tágas tér van, ezenfelül a karika egyik vége finoman ki van hegyezve, világos jeléül annak, hogy az az aranyeszköz ruhakapocsul szolgált. A súlya $5\frac{1}{2}$ gramm. Ugyancsak a mellcsont tájékán feküdt két, valamely madár szárnyának a csontjából készült, simított, hegyezett és fokkal ellátott tű. Hossza $8\frac{1}{2}$ cm.

Az V. számú sír, a melyről szintén fényképfelvétel készült, fél méter mélységben tartózkodott. Jobb oldalra fektetett nő volt, a karja és a lába felzsugorítva, a fej délkeleti, a láb északnyugoti irányban; a koponya szemei itt is kelet felé tekintettek. Mellékletek: a nyak, illetőleg a bal vállon egy fél bronztekercs. A mellen tizenhat darab gyöngyszem, a melyek közül öt agyagból való, a többi kagyló. A mellen egy Cardinum-kagyló. Ugyanott két darab, eddig meg nem határozott, fehérszínű kagylóból készült, átfúrt csüngő. Három átfúrt csontból és agyarból készült csüngő. Kettősen fogott, arany sodronyból készült ruhakapcsoló karika. A súlya huszadfél gramm. A fejtetőn, a már elpusztult hajzat tájékán egész sor bronz élegülés, bizonyára a dús női hajtat összetartó sodronyok nyomai. Mindössze egy darab maradt meg belőle megőrizhető állapotban. A női csontváz térdénél 17 cm. magas agyagedényt teljes épségben találtak. Egy füle van, hasban igen domború, az aljának áttört talpazata van. A benne lévő földanyag semmi megőrizni valót sem tartalmazott. Hasonlóképp nem volt tartalma a lábfej mellett talált közép nagyságú agyag-

csészének. Az előbb említett nagyobb agyagedény mellett még egy kicsiny, 5 cm. magasságú szilke hevert, de már szétzúzódott állapotban. A VI. számú sírban fiatal nő csontváza volt, szintén oldalt fektetve, karok és lábak felszúgorítva, ennek a tekintete azonban nem kelet, hanem észak felé esett. Melléklet mindössze egy hetedfél cm. magas összezúzott agyagedény. A VII. számú sírt már alighanem megdurkálta valaki. A koponya hiányzott, melléklet semmi. A VIII. számú sír férficsontváz, oldalt fektetve, kezek és lábak zsugorítva. A fej északkeletnek, a láb délnyugatnak; melléklet semmi. A IX. sírban kis gyerek feküdt zsugorítva, a fej északnyugatnak, a láb délkeletnek; melléklet semmi. A X. sírban csak egy koponya volt. Lehet, hogy a VII. számú sírből került oda. A XI. sírban szintén zsugorítottan és oldalt fektetett csontváznak a melle körül, tizennyolcz darab átfúrt kagyló feküdt, a melyek közül tizenhét a Columbella, egy pedig a Cardium tuberculatum fajtához tartozik. Nyakék húsz darab kisebb-nagyobb disznóagyarból és állatfogakból. Két törött csonttű a mell mellett. Hat darab csőalakú bronztárgy a koponya körül. Aprók, nem lehettek mások, mint hajékségek. A XII. sírban oldalt és zsugorítva fektetett csontváz volt. A fej északnyugatnak, a láb délkeletnek, az arcz kelet felé fordul. Melléklet egy kisdudor csorba agyagedény.

A XIII. számú sírban oldalt fektetett és zsugorított csontváz. A fej északnyugatnak, a tekintet itt is kelet felé. A többiektől érdekes eltérés, hogy a karok, illetve a kezek egészen a koponyához vannak fölemelve és hozzá illesztve. Melléklet egy zúzott agyagtál. A XIV. sír zsugorított halottja hasonlóképen feküdt, a karok, illetve a kézfejek fölemelve voltak egészen az arczhoz. A melléklet itt is egy nagyobb lapos tál, a melyen egy eddig meg nem állapított származású nagyobb állatsont hevert. Ez a terület a további kutatásra szintén alkalmas volna, de gátló akadály, hogy a sírmező az országos műút testén fekszik.

Szeged.

Tömörkény István.

IV. IFJ. FREY IMRE: KISKŐSZEGI ÉS MÁTÉSZALKAI LELETEK RÖL. Kiskőszegen, az úgynevezett «Szent-Rókus» közelében, egy szőlőműnás, forgatás alkalmával urnát lelt, melyben hamu és bronzékszerek voltak.

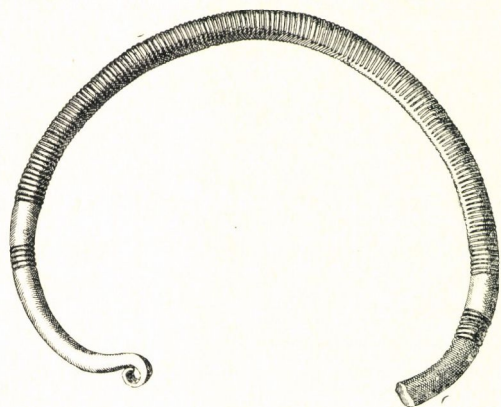
A lelet részei közül legérdekesebbnek mondható a 32½ cm. kerületű nyakperecz (1. ábra), a melyen a görbülettől számítva 4½ cm.-nyire kezdődik a vonaldíszítés, azonban ez öt barázda után megszakad és ismét 12 cm. sima felület után (megszakadva) folytatódik 20 cm.-nyi darabon, majd ismét egy 12 mm. hosszúságú sima felület után a díszítés újból megkezdődik, de hét barázda után újból sima felületű lesz.

A második számú ábrát — a melyet mintegy 5 cm. hosszúságú csavardíszítés vesz körül — szintén nyakperecznek tartom, azonban ezt a temetkezés idején meggömböcsítették. Ugyanezt tették volna az első számúval is, azonban ennek az ellenállása sokkal nagyobb volt, mint a meggömböcsítésre kifejtett erő és ennél fogva megkellett elégednie a temetkezőnek a nyakperecz egyszerű megcsönkítésével is.

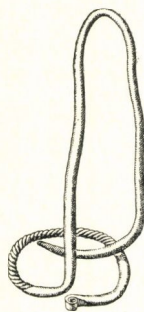
A leletben volt még két kúposodó gombbal bíró hajtű (3. és 4. ábra).

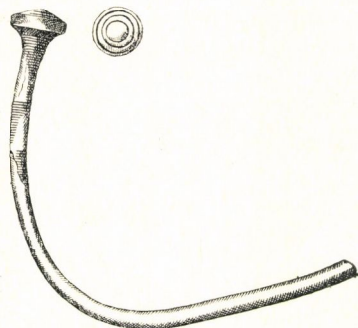
A gomb csúcsán három concentricus kör képezi a díszítést. A gomb alatt vonaldíszítés van, de míg a 25·3 cm. hosszú tűn a vonalak körül futják 38 mili-

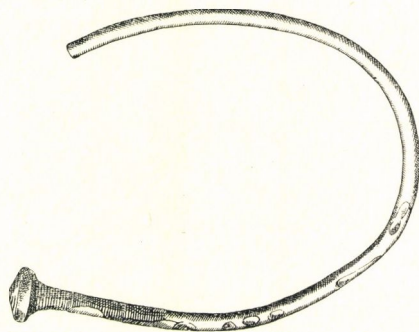
1. ábra.

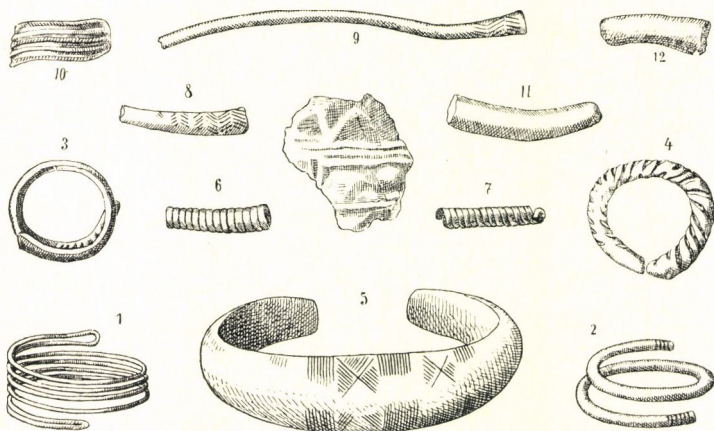
2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

5. ábra.

méteres darabban a tűt és a barázdák egymásba futnak, addig a 17½ cm. hosszú tűn a vonalak egyenletesen kisebbedve ékalakot öltenek.

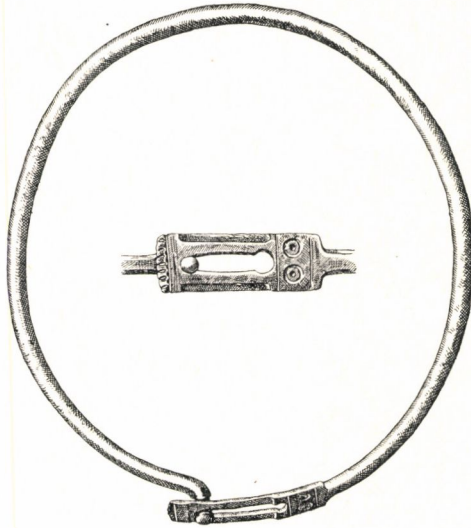
Volt még a leletben többfajta ujjgyűrű (5. ábra 1—4).

Több karperecz törmelékén kívül van egy 16,3 cm. kerületű tömör, gömbölyded átmetszetű, nyílt karika (5. ábra 5. sz.), a mely 15 mm. maximális szélességből a végek felé egyenletesen keskenyedik, a míg a végeken 8 mm. keskenységet el nem ér. A végeknek egymástól való távolsága 22 mm. A karperecz felületén vonalas díszítés van. Az 5. ábra a 6. és 7. száma rúgószerű hengerded tekercs. Az elsőn 12, a másodikon pedig 13 csavarodás van. A 6. számúnak átmérője 6 mm., a hetediké pedig 4½ mm. Az 5. ábrán a 9-es számmal jelölt tárgy hajtű volt. Hossza 7½ cm. A tű gombja — a mely ékalakot utánzó díszítéssel bír — 4½ mm. legnagyobb vastagságból egyenletesen keskenyedik. Az 5. ábra 8. száma az előbbi tű gombjához hasonlít. Szélessége 6 mm. Az u. o. 10. számmal jelölt töredék 27 mm. hosszúságú s 8 mm. szélességű két szélén és a közepén recézett díszítésű. Valószínűleg gyűrűnek a darabja. Az u. o. 11. és 12. számú töredékek hajtű darabok. Ezen leletet az újabb bronzkorból származónak tartom.

Bács-Bodrog m. északi részén fekszik Mátételke (Matheovics) község. A csekély számú házból álló falut dombok övezik, a melyből emberi csontokkal együtt igen sok érdekes régiség került napfényre, a melyek azonban mind elkallódtak,

mert senki sem akadt, a ki a népet felvilágosítva megmentette volna a tudomány számára a régi kor emlékeit. Most az új jegyző lelkes buzgólkodásának köszönhető az a szerencsés változás, a melynél fogva a nép felismerve a régiségek érdekességét, nem semmisíti meg többé. 1904-ben egy — addig parlagon heverő — homokos területnek rigolozása alkalmával, két csontváz-sírra bukkantak. Az első sírban a csontváz észak felé fordított arczczal feküdt, még pedig úgy, hogy a feje nyugat, lába pedig keleti irányba mutatott. A csontváz nyakán volt egy 43 cm. kerületű bronz nyakperecz (6. ábra). A nyakpereczen levő csatt 42 mm., szélessége pedig 15 mm. A csatt végén hét barázdaszerű bereszelés van. Elején két párhuzamos vonal között két kör foglal helyet. Az összekapcsolására szolgáló gombban végződő végnek a behúzására szolgál egy 26 mm. hosszú és 7 mm. szélességből egészen 4 mm.-ig keskenyedő nyílás. Ehhez a nyakpereczhez hasonlót leltek már Bácskában még pedig Ada községben, a mely azután a bács-bodrogmegyei történelmi társulat múzeumába került. Az Ada községben lelt edények is nagyon hasonlítanak a mátételki lelet edényeihez.

6. ábra.

7. ábra.

A csontváz vállcsontján volt egy 20 cm. hosszú vaslándzsa (7. ábra), a melynek pengéje 12 cm. A fanyél befogadására szolgált egy 8 cm. hosszú, 27 mm. átmérőjű és a penge felé keskenyülő tok. A penge legnagyobb szélessége 24 mm.

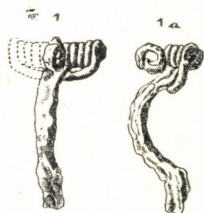
8. ábra.

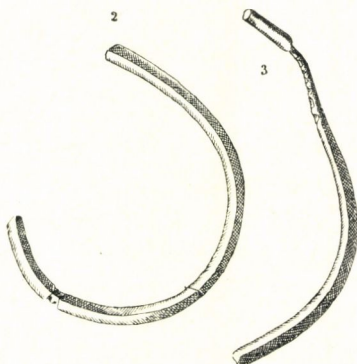
9. ábra.

A csontváz előtt körülbelül 30 cm.-nyire feküdt egy 72 mm. magas vastag falu szokatlan durva készítésű kis cserépedény (8. ábra). Az edényke telve volt összeszáradt gyümölcsdarabokkal.

Az előbb tárgyalt sírtól mintegy másfél méternyire feküdt az előbbi helyzethez hasonlóan egy másik csontváz, a mely előtt szintén egy igen durva készítésű vastag falú, fekete törésű 10 cm. magasságú edény feküdt (9. ábra).

10. ábra (1.)

10. ábra (2. és 3.)

Az edény alapjának átmérője $7\frac{1}{2}$ cm., szájnyílásáé pedig 8 cm. Ebben az edényben éppen úgy mint az előbb említettben összeszáradt gyümölcsdarabok voltak.

A csontváz mellcsontján volt egy kis törött sodrony tekercses fibula (15. ábra 1. 1a). A csontok között szétszórva két darab $11\frac{1}{2}$ cm. és 9 cm. hosszú, négy élű, valószínűleg karperecznek használt bronz huzal (10. ábra 2. és 3.)

Ezt a két sírt Bácska barbár őslakóinak egyikétől, még pedig a jazygoktól származónak vélem. Az ilyen mellékletű sírok nem ritkák a Duna és a Tisza közén, a hol a Kr. e. első századtól kezdve a jazygok laktak.

Zombor, 1905 márczius hó.

Ifj. Frey Imre.

V. MIHALIK JÓZSEF: A FELSŐ-MÉRAI LA-TÈNE-KORI VASLELETRŐL. Az Abauj-Tornavármegyében fekvő *Felső-Méra* község határában mintegy két év előtt érdekes La-Tène-kori vasleletre bukkantak a munkások *Vitéz Viktor* felső-mérai nagybirtokos ama szőlőjében, mely a magyar államvasutak kassa—miskolczi vonalának mentén a vármegye dombvonulatainak a Hernád-folyó által alkotott széles lapos völgye felé néző gerinczén terül el.

E pontot közelebbről meghatározva, utalok a bécsi csász. és kir. földrajzi intézet *Zone 12 Col. XXIV.* számmal jelzett 1 : 75,000 méretű térképére, mely elég részletességgel tünteti fel a lelőhely környékének topografiáját.

A lelőhely maga a Felső-Mérától oldalvást, a vasútvonaltól fölött elterülő ama dombháton fekszik, a melyet a kassa—miskolczi országút s a Felső-Szend községtől lefelé haladó községi út hegyes szögben határol s a melynek balról eső völgyében az Alsó-Szend községből aláfoló kis patak csörgedezik. E dombhát abszolút tengerszín fölötti magassága 170 méter s azon pont fölött emelkedik, mely az idézett térképnek ama helyén, a hol az alsó-szendi út a Kassa felől jövő országút testét metszi, a 144 méter magassági számmal van megjelölve.

URNÁK A FELSŐ-MÉRAI LELETBŐL $\frac{1}{3}$ n.

A leletre a szőlőkertnek rigolirozása alkalmával véletlenül bukkantak a munkások. Figyelmemet Csoma József akadémiai tag úr volt szíves reá felhívni, a kinek buzgó közbenjárására azt *Vitéz Viktor* birtokos úr szívesen a Kassai Múzeumnak ajándékozta. Jóllehet a lelet legnagyobb részében a korai La-Tènere jellemző s közismeretű típusu tárgyakat ölel föl, a lelőhely biztos megállapítása s a lelet körülményei mégis nagyfontosságúaknak mondhatók, mert a kelta törzseknek Abauj-Tornavármegye területén való tartózkodásához eddig egészen ismeretlen, új s mindenesetre tanulságos adalékokat szolgáltatnak.

A lelet összesen 25 darab tárgyból áll s mintegy 80 centiméter mélységben volt a kavicsos földben elásva, a hová minden feltűnőbb külső jel (halom) nélkül nyilvánvalóan temetkezés révén került az. Legnagyobb méretű darabját egy 42 cm. magas olyan agyagurna képezi, mely szabadkézzel (korong nélkül) van formálva, külső felületén feketére színezve s a melyben az elégett emberi hullának földdel összekevert apró csont- és hamurészei voltak elhelyezve. Nyilvánvaló tehát, hogy itt egy *hamvasztással eltakarított urnasírral* van dolgunk, a mi, tekintve az alább részletesen leírandó tárgyak egynémelyikének jellemző vonásait is, a korai La-Tène-korszakra utal.

Eme 15 cm. alappal és 19 cm. szájniylással bíró halotti urna körül még három kisebb agyagból alakított bögre volt lerakva a pusztta földre. Ezekbe az edényekbe nyilván azt az ételt s italt helyezték el a halott hozzátartozói, melyet az elköltözött túlvilági életére szántak. E három kisebb bögre közül kettőnek az ábráit a szöveg között adjuk. A balról eső példány alapja 5·7 cm., magassága 9 cm., a jobbról állónak alapja 4·2, magassága pedig 6·5 cm. A harmadik bögre szürkésbarna színű, korongon formált s kitűnően kiégetett cserépedényt képez, pereme alatt olyatén kidomborodó pálczataggal, mely az edény testét körülfutja. Alapja 10, szája 16, magassága 19 cm.

E három kis bögre szomszédságában, a nagy urnát körülvéve, feküdt a többi tárgy, melyeket csoportos ábrázolásban I. és II. táblázatunkon látunk feltüntetve. Az I. táblán ábrázolt tárgyakat vevén leírás alá, ezek ismertetését a következőkben foglaljuk össze:

1—3. ábra: *Sisaknak részei*,* vaspléhből kovácsolva. Az 1. számú ábrán látható töredéknek felső részén valamelyes éles vágóeszköztől, valószínűleg harci bárdtól vagy szekerczétől származó vágás látható, mely a kétmilliméteres vastag lemezen egészen áthatolt s azon egy 12 cm. hosszú rést ütött. E sisaktöredék hossza 30·5, legnagyobb szélessége 12 cm.

A 2. szám alatt ábrázolt sisaktöredék középső részén egy aklasszerűen megerősített, 3 cm. széles és 2 cm. magas, tömören kovácsolt dudor van alkalmazva. E töredék hossza 25 cm., szélessége 10 cm.

A 3. számú ábrán feltüntetett sisaktöredék egy 19 cm. hosszú s 4·5 cm. széles lemezt képez, melynek hosszanti szélén öt kerek nyílás látható. Ezekből négyben még benn ül egy-egy laposra vert aklasszerű szegecske, a melyek nyilván a sisak bőrből vagy nemezből álló bélésének megrögzítésére szolgáltak; az ötödikből az akla kihullott.

E három töredéken a külső erőművi behatás nyomai feltűnően jelentkezvén, valószínű, hogy e tárgyat, a kelták temetkezési szokásainak megfelelően, tulajdonosának halála után rombolták össze annyira, hogy annak többé hasznát senki se vehesse. Éppen azért fölötte nehéz annak mai rekonstruálása is, de úgy látszik, hogy a tárgy ép állapotában egy fölfelé kúposan haladó s hegyes csúcsba futó olyatén vassapkát képezett, a melynek homlokfölötti mellső részén ült a 2. szám alatt ábrázolt részén látható dudor.

4. ábra. *Kard*, vasból, szalagidomú, kétélű pengével, kétrét összehajtva. Egész hossza 37 cm., melyből a markolatnyulványra 12 cm. esik. A vége felé keskenyedő penge szélessége tövénél 5 cm.

5. ábra. *Kard*, vasból, szalagidomú, kétélű pengével, mely vége felé hegyesedő. Mint a 4. számú, szintén kétrét van összehajtva. Egész hossza 36 cm., melyből a markolatnyulványra 10 cm. esik. A penge szélessége tövénél 3·5 cm. E kardot hüvelyével együtt helyezték a földbe, miről a penge hegyénél talált s 14. számú ábráinkon látható *kardtok-vég* (Ortband) tanúskodik, a melynek középső alsó nyílásába a penge hegye ma is tökéletesen beleillik. E kardtok-vég hengeridomú vaspálczából tömören kovácsolt s alsó részén áttört olyatén

* Paizsdudornak tartjuk.

A szerk.

dísz mutat, melynek analógiáit a korai La-Tène leletekből hazánkban is, a külföldön is bőséges példányban ismerjük.

Hossza 7 cm., legnagyobb szélessége 5 cm.

I. FELSŐ-MÉRAI LELET $1\frac{1}{4}$ n.

6. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva, széles, levélidomú lapja közepén mindkét oldalon egy-egy kiálló éles gerincz fut végig, Hossza 28·5 cm., köpűje csonka.

7. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva. Nyársának közepén mindkét oldalon egy-egy kiemelkedő hosszborða halad végig. Hossza 34 cm., melyből a köpüre 11 cm. esik. Szélessége alul: 5 cm. A köpü átmérője: 2 cm.

8. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva, szögben tört nyárrsal, mely nagy részében elenyészett. Közepén mindkét oldalt egy-egy kiemelkedő gerincz halad a csúcsig. Kúpidomú köpűjén alul két oldalt, egymással szemben, egy-egy tojásidomú domború bronzlemezke van alkalmazva dísz gyanánt. Egynek-egynek hossza 3·4 cm. A lándzsa hossza 34 cm., melyből a köpüre 11 cm. esik. A köpü átmérője 1·7 cm.

9. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva. Fűzfalevélidomú nyársának mindkét oldalán egy-egy kiemelkedő hosszgerincz. Hossza: 34 cm., melyből a köpüre 11 cm. esik. A köpü átmérője 2·4 cm.

10. ábra. *Lándzsa*, vasból kovácsolva, fűzfalevélidomú nyárrsal, melynek közepén, mindkét oldalon, egy-egy magasan kiemelkedő hosszgerincz halad végig. Köpűje csonka. Hossza: 26 cm. Pengéjének legnagyobb szélessége 4·8 cm.

11. ábra. *Késnek töredéke*, vasból kovácsolva. Ivben aláfelé hajló s laposra vert nyelének alsó végén tömör, kerek gomb. Hossza: 17·5 cm., fokának vastagsága 3 milliméter, pengéjének legnagyobb szélessége 3·9 cm. A nyél hossza: 6 cm.

12. ábra. *Kés*, vasból kovácsolt lapos testtel. Ivben aláhajló lapos nyelének végén laposra vert gomb. Hossza 22 cm. Pengéjének legnagyobb része elenyészett, a megmaradt részből azonban konstatálható, hogy a kés foka hullámvonalban hajlott. Fokának szélessége 5 milliméter. A nyél hossza: 7 cm.

13. ábra. *Olló*, vaslemezből kovácsolva, mostani birkanyíró ollóink típusára. Ma is működő rugója alul 2 cm. széles szalagot képez, a vágólapok felé folyton keskenyedve. Az olló egész hossza 22 cm., melyből a pengére 13 cm. esik.

14. ábra. *Kardtok-vég*. Leírva az 5. pont alatt.

A II. számú kisebb táblán ábrázolt tárgyak leírása a következő:

1. ábra. (1a, 1b, 1c.) *Szíjra való dísz*, vaslemezből. (Kiegészített alakját az 1c alatti ábra mutatja.) Ivben haladó testének középső részén kerek gomb ül, aklaszerű megerősítéssel felrögzítve. Mostani töredékes állapotában hossza 12 cm, lemezének legnagyobb szélessége 10·3 cm.

2. ábra. *Zablának része*, vasból kovácsolva. 11·5 cm. átmérőjű, tömören készült karikájába mozdíthatlan fülön egy kisebb karikaidomú csatt van erősítve, ez alatt egy 3·5 hosszú □ alakú fül emelkedik, mely csak fele részében ép.

3. ábra. *Karika*, vasból tömören kovácsolva. Átmérője 8·5 cm., a félig lapos karikatest vastagsága 7 milliméter. Valószínűleg a 2. és az alább következő 4. pontban leírt zablához tartozik.

4. ábra. *Zablának része*, vasból tömören kovácsolva. Közepén kidudorodó púppal ékesített s két végén egy-egy kerek füllel bíró olyan láncszerű középtagból áll, melynek egyik fülébe egy még teljesen ép karika, a másikéba egy vastagabb karikának töredéke kapcsolódik. Valószínű, hogy a 2. és 3. pont alatt leírt zablarészekhez tartozik. Hossza 9 cm., az ép karika átmérője 4 cm.

5. ábra. *Hajító-kopja nyelének alsó hüvelye*, vasból kovácsolva, kúpidomú testtel. Hossza 12·7 cm., hüvelynek átmérője 2 cm.

6. ábra. *Fibula*, vasból egy darabban kovácsolva. Teljesen ép példány. Rugója négyszer csavarodik; háta cikkesen bevagdalt, gerendáján kötélszerű csavarodást előtűntető vésett dísz, visszahajló lába végén pedig tagozott gomb. Jellemző La-Tène-kori fibula. Hossza 8 cm., legnagyobb szélessége 2 cm.

7. ábra. *Karperecz*, bronzból tömören öntve. Kisebb bütykökre osztott testének felső és alsó részén, az egyes bütykök felületén, kettős köröcskék s ezek közepén egy pont van bevésve díszítés gyanánt. Két részre törve. Átmérője 8·5 cm., vastagsága: 5 milliméter.

II. FELSŐ-MÉRAI LELET $\frac{1}{3}$ n.

Az imént leírt vastárgyak legnagyobb részénél, legszembetűnőbb módon azonban a sisak részein, az I. tábla 6. ábrája alatt feltüntetett széles lándzsán s a 13. ábrában látható ollón ma is konstatálni lehet, hogy e fegyverek és szerszámok készítésénél a technikai eljárásnak ama, a La-Tène-kori vasleleteknél sokszor észlelhető fogást alkalmazták a kézművesek, a melynek segítségével az illető tárgyak felületén egy hártyszerű vékony, de fölötte kemény réteget állítottak elő.

Ez az eljárás az *edzésnek*, mondjuk az *aczelózásnak* egy neme gyanánt tekinthető, mert e hártya nemcsak a gyors oxydáció ellen védelmezi meg a tárgyat, de annak nagyobb keménységet is kölcsönöz s e mellett képessé teszi arra is, hogy az illető fegyvernek vagy szerszámnak beretvafinomságú élt kölcsönözzön a fegyverkovács.

Mint említettem, e réteg finom hárttyát alkot a tárgy felületén; a hol ez meg van, ott a rozsdásodás vegyi folyamatának romboló hatása nem, vagy csak alig észlelhető a tárgyon; mert e vékony réteg oly ellenállási képességet tanúsít, hogy inkább felduzzad, feltáskásodik, mintsem rozsdát fog, s míg a felduzzadó réteg elég épen megmarad, a fegyver belső állománya a rozsdásodás folyamatának enged s többé-kevésbbé elenyészik.

Mindebből az következik tehát, hogy e technikai művelet a mai értelemben vett aczélozásnak még sem tekinthető, mert az igazi aczélozás a tárgy *egész* állományára kiterjeszkedő eljárás, a vas szénttartalmának bizonyos meghatározott mennyiségéhez van kötve s az izzítás után történő hirtelen lehűtésnek eredménye, míg a szóban forgó művelet pusztán oly *felületi* eljárásnak minősíthető, a melynek titka eddigelé még megfejtlen, de a melylyel éppen ez oknál fogva foglalkozniok kellene vegyészeinknek.

A felső-mérai lelethez legalább a közeli vidékeken előfordult emlékek közül analógiákat keresvén, utalnom kell a hatvan-boldogi ásatásokból származó hasenkori tárgyakra, a melyeket dr. Pósta Béla az Arch. Értesítő 1895. évi kötetében írt le. Az ott közölt ábrák sorozatában megtalálják a felső-mérai vasfibula hasonmását (7. oldal 10. ábra), a 19. oldal 3. ábrájában a zabla analógiáját, míg az általunk képen nem közölt, korongon készült harmadik kisebb cserépbögre feltűnő hasonlóságú példányát a 7. oldal 5. ábrájában leljük fel. A kardpengék típusát a 19. oldal 2. ábrája, a kardtok-vég analógiáját végezetül a 21. lap 40. a), b) ábráin szemléljük. Ugyanilyen a jour áttört kard-véget közöl jó rajzban Pulszky Ferencz «Magyarország Archæológiája» című műve I. kötetének LXXIV. tábláján a 2 b) ábrában is a soproni bécsidomb leleteiből, a miből nyilvánvalóvá lesz, hogy a felső-mérai La-Tène-kori lelet tárgyai ama kelta törzs civilizációjának a köréhez tartoznak, a mely nép nagyszámban előforduló emlékeit különösen a Dunántúl hagyta mi reánk, de a mely törzs, egyéb hasonló emlékek s az imént tárgyalt leletek tanúsága szerint, tanyát ütött Felső-Magyarország egyes vidékein, vagyis a mai Abauj-Tornavármegye területén is, a hol huzamosabb ideig élt, mert halottait is itt temette el.

Mihalik József.

VI. FOLLAJTÁR JÓZSEF: PÖSTYÉN EGYHÁZI EMLÉKEIRŐL.

A világhírű fürdőjéről híres Pöstyént felkereső fürdővendégek rendes kiránduló helye a község nyugati végén álló, a hagyomány által egykor templariusoknak tulajdonított templom és kolostor-rom. A régiség iránt való érdeklődés arra készítetett, hogy annak multjára vonatkozó adatokat összegyűjtssem. Jó szándékomat nem koronázta a siker bősége. Talán nálamnál szerencsésebb kutatónak nagyobb és bővebb értesítése fogja meghozni a döntést abban a kérdésben: voltak-e és mikor templariusok Pöstyénben?

Hazánknak északnyugoti része, a Vág völgynek Nyitra megyében elterülő szakasza lakott és keresztény volt már a honfoglalás idejében és a már akkor lakott helységek között ott szerepel Pöstyén neve a latinos Piscoa elnevezés alatt.*

* Pauler Gyula: Magyar Nemzet története szent Istvánig. 44. lap.

A nép ajkán máig is élő hagyomány szerint e vidéken első egyházközségek, illetve plébániák Bankán és Csejtén voltak. Ugyanezen hagyomány szerint Pöstyén templomát szent István építtette és ehhez egy későbbi király kolostort emeltetett s azt a vörös barátoknak adta. Az Országos Levéltárnak eddig rendezetlen osztályában lévő és Bercsényi Imrétől származó folyamodvány fogalmazata szerint a templomot szent László király építtette. A kolostorról csak mint tervbe vett épületről szól. Bármelyik is igaz a két adatból: a régiség tekintetében tekintélyes korról tesz tanúságot bármelyik. A valószínűség azonban egyik adat mellett sem bizonyít, miután a templomromnak máig megmaradt részei csúcsíves jellegűek, tehát századokkal későbbi korra utalnak.

Nem tételezhető fel azonban Bercsényiről, hogy a királyhoz intézett kérvényben valótlan adatokat sorolt volna elő. Úgy látszik, hogy a község multjáról elég jól volt értesülve, miután ugyanezen kérvényében foglalt azon állítása, mely szerint Pöstyén hajdanában nem tartozott a galgóczi uradalomhoz, tény és való igaz. Fel kell tételeznünk róla, hogy módjában volt feljegyzésekből írni, melyeket — sajnos — mi nem ismerünk. Valószínűvé teszi Bercsényi állítását azon körülmény, hogy a kérdéses templom már a pápai tizedszedők lajstromában szent István tiszteletére emelt egyháznak van felsorolva, mi nézetem szerint kizárja azt, hogy szent István emeltette volna. A templom védőszentjét nagy ritkán változtatja a nép, és nyomós oknak kell lennie annak, a miért ez történik. Ha tehát elfogadjuk a szóhagyománynyal szemben — igaz jóval későbbi keletű, de irott emléket bizonyítéknak, úgy ezen pöstyéni rom elég idős emlék és bizonyíték is egyuttal arra, miként már az első királyok idejében itt virágzó egyházközség létezett; sőt tekintetbe véve azon körülményt, mely szerint kőből emelt egyháza csak tekintélyes községeknek meg kiváló monostoroknak volt: fel kell tételeznünk a község nagyobb voltát, esetleg a templom körzetébe tartozó vidék bővebb lakosságát. A hajdani templom ma rom; bejáratának helyén embertörzsnyi vastagságú diófa díszlik, környezete ház, kert és szántó. Egykori nagyságáról a szentély egykori helyét jelölő falmaradványokból lehet csak képet alkotni. Száz évvel ezelőtt ép volt olyannyira, hogy a mostani díszes templom építésének ideje alatt itt tartották az istentiszteletet. A róla fenmaradt jegyzetek és a még életben volt öreg embereknek elbeszélése nyomán belsejéről a következőket tudjuk: főoltárán kívül, mely szent István tiszteletére volt emelve, volt még három mellék oltára is, rajtok különböző szentek, köztük a mostani templomban látható Mária-szobor. Egyéb, az Isten tisztelethez szükséges szerelvényeket a plébániatemplomból hoztak ide. Mivel pedig a községen kívül feküdt és rossz időjáráskor a nagy sár miatt nehezen volt megközelíthető: nagyon ritkán volt használva, lévén a község piacznál egy kisebb templom. Szószéke fából készült. Épített karzatján négy változatú orgona állott.

Midőn 1802-ben az egész várossal a belső templom is leégett, mely kis méreteinél fogva a hívők nagyon csekély számát fogadhatta be, új — a jelenleg használatban álló templom építését határozták el, s a míg az elkészült ez szolgált plébániatemplomul. Az 1813. árvíz után pusztulásnak indult. Fentartásáról nem gondoskodott senki, míg végül a düledező régiséget gróf Erdődy —

falai között állítólag kincset keresve — leromboltatta. A magára maradt romokat az idő fogán kívül az élelmesség is kikezdte, sziklakeménységű téglája kitűnő építőanyagul volt értékesíthető.

Nem messze a templom romtól — kissé nyugotnak a mezőn — egy régi, templarius kút létezik. A róla szóló regét Mednyánszky Alajos báró tol-lából birjuk.¹ Ujabb időben az ájtatos nép körében csodás jelenésekről kezdett néhány könnyen buzduló asszony híreket terjeszteni. A hír szárnyán már csodák stb. történtek itt és a messze vidékről tömegesen sereglett ide a vidék könnyen hívő népe. A megejtett vizsgálat alapján az egyházi hatóság a kút betömését kérelmezte a világi előljáróságnál. A búcsújárók elmaradtak; a csodás események ma csupán idősebb emberek elbeszélései után ismeretesek.²

Fel kell még említenem a fájdalmas szűz Anyát ábrázoló szobrot. Ez mint szobrászati munka méltán csodálatot gerjeszt, annál is inkább, miután tekintélyes multa tekinthet vissza. A nép kiváló tiszteletben részesíti és a fentebb említett régi kúttal kapcsolatban csodás események tárgyává avatta a túlbuzgóság. Egyik munkájában Balog, Flóris Ágost is említi³ hivatkozással Kubica volt s.-lelkész közlésére. A szobrot takaró brüsszeli csipkéből drága palást, gróf Erdődy József államminiszter nejének Mayer Erzsébetnek esküvői palástjából készült.

Az egykori templomra vonatkozó történelmi adatok idő sorrendben ezek: Említik a pápai tizedszedők.⁴ Az 1560. évi egyházlátogató jelentése szerint: Pöstyén . . . másik temploma, kolostor gyanánt szent István tiszteletére szentelve, a községen kívül elterülő mezőn, ez is fogyatékos.⁵

A plébániai levéltár adatai szerint a XVI. században elhagyottan állt, miután a község földes urai: Ungnád Ádám, Salm Gyula, báró Lichtenstein S. özvegye és utána Thurzóék a reformáció ismert pártfogói, csupán a belső templom használatát engedték. Ezen elhanyagoltatás 70 évnél tovább tartott és az épületen erős nyomokat hagyott, miket csak Bercsényi Imre buzgósága és áldozatkészsége tudott eltüntetni. 1647-ben az evangélikus rendek által visszakövetelt templomok között szerepel Pöstyén kolostor temploma, de ezt a katolikus rendek nem hajlandók átengedni.⁶

A szécsényi megegyezés értelmében a katolikusoké maradt volna, ámde a földes úr Forgách Simon grófnak Rákóczyhoz való átpártolása miatt dühöngő osztrákok tüzzel-vassal való bosszúállásának esett áldozatul és csak az Erdődy család birtokba jutásával lett kijavítva, a mikor is Erdődy György gróf bőkezűsége juttatta új tető alá.

1772-ben villámütés gyújtotta fel. Helyreállítatási költségeihez a saját

¹ Hormayr-Mednyánszky: Hist. Taschenbuch für 1824. 243. l. Itt fel kell említenem, hogy az Egyházművészeti Lapok 1884. évfolyamában 243—245. ll. Adalékok Pöstyén műemlékeihez című közlemény tévesen idézi Magyar Sion. 1865. 217—218. lapjait; az ott leírt kút a Mátra-Verebélyi.

² V. ö. előbbi jegyzetben említett Adalékok stb. közlemény.

³ Aug. Flor. Balogh: Beatissima V. Maria I. 294.

⁴ Monumenta Vaticana Hungariae. I. 187.

⁵ Némethy Lajos: Serics Parochiarum et Parochorum etc.

⁶ Hist. de patr. Rel. Evang. Appendix.

pénztárán kívül Erdődy János gróf 300 forinttal, Motesiczky Pál 50 forinttal járultak hozzá.

Romjaiból egyes maradványok u. m. faragott részletek stb. hosszabb ideig láthatók voltak a plébániaépületben és a kath. iskolában, azonban az utóbbinak újjraépítése alkalmával elpusztult a meglevő csekély emlék, és ma — tudtommal — csak a plébániaépület kapujának két pillérén láthatni a régi templomból még fennmaradt emléket.

A hagyomány — mint említettem — vörös barátokat helyez e templom mellé. A hagyomány mellé társul Mednyánszky Alajos báró is,* ki a templom csúcsíves idomai és az említett hagyomány, mely az egyházlátogatásokban (Visitatio Canonica) felhozott véleményre támaszkodva, szintén a templariusok mellett tör lándzsát. Ugyanígy említi őket Balogh E. Ámde mindez csak feltevésen alapszik. Feltevés maga az egyházlátogatási jegyzőkönyv, melynek «*traditur*» kifejezése jelzi a hagyományból való merítést. Feltevés a góth stýlben épült templomra való hivatkozás; hiszen tudjuk, hogy más szerzeteseknek is volt góth modorban épült egyházuk.

Az itt székelts szerzeteseket benczéseknek tartom és sejtelmemet a következőkre állapítom:

Tatárjárás utáni oklevelekben Pöstyén a banai vár tartozéka gyanánt szerepel, szomszédos birtokosai a Hunt-Pázmán családból való Pongrácz és Amadé fia István, a nagy földfoglaló, azután a nyitrai vár földjei, meg a zabori apátság Krakován faluja. Templariusokról nincs említés, de igenis arról, hogy Pöstyén közvetlen szomszédóságában fekvő Lubó, mely egyébként Vágújhely tartozéka volt, ezzel együtt Németujvárért meg némi kölcsön adott pénzért a pannonhalmi szent benedekrendi apátság birtokába jutott. Ezen Lubó pedig nem egyéb, mint a mai, Pöstyénnek egy utcáját alkotó, Lehota nevű hely, melynek végén állnak a romok.

Lubó azon időben midőn róla szólunk, révhely volt,** tehát a Vágmen-tén feküdt. Pöstyén és Szerdahely között mintegy fele úton ma is létezik «Lubova» nevű dűlő, ennek átellenében, a Vág tulsó oldalán ma is áll Duczó kis község, hajdan Duczév és tótosan Ducybrod néven ismeretes. Lubónak meglevő határjárása teljesen egyezik Pöstyén jelenlegi felső határával és azt később pusztán Lehotán lakó jobbágyok birják, kikre nézve a robot eltörléseig más robot és fizettség volt kötelező, mint a tulajdonképeni pöstyéni jobbágyokra; sőt ez utóbbiak inkább a mai alsó határban birtak földekkel. A midőn Lubó a Benedekrendűek birtoka lett, azok a területén létező templom mellé telepednek, vagyis a birtok kezelésére kiküldött két-három testvér itt emel magának hajlékot és innen vezeti a birtokon kívül a körzetébe tartozó jobbágyok lelki ügyeit. A szent Benedekrendről tudjuk, hogy kiterjedt birtokain szervezve voltak az u. n. kisebb rendházak, a minőt leír pl. Ipolyi: A «deák-monostori basilika» leírásánál. Ha fontolóra vesszük azt a körülményt, mely szerint az ájtatos köznép kiváló szeretettel tartja meg évszázadokon át is az egy-

* v. Mednyánszky: Malerische Reise etc. 2. kiad. 101. l.

** Lubóra nézve v. ö.: Wenzel újabb Arp. okt. VIII. 272—74., 81—82., 92.

házzal egykoron a legcsekélyebb vonatkozásban volt helyekről szóló mondákat és elnevezéseket, akkor semmi esetre sem lesz feltűnő, ha ez a köznép, melynek élénk tudatában volt a barátok egykori uralma, a Vág tulsó oldalán keletkezett Lehotától való megkülönböztetés kedvéért *barát* (mnich) Lehotának nevezi az új telepítvényt, mely a templom közvetlen szomszédságában, mélyen az erdőben, távol az áradásai által veszedelmes Vágtól keletkezik.

Keletkezik pedig a hussita beütések alkalmával. Ezen időpont is ismert volt a tudós báró előtt, sőt ő maga is benczéseket helyez ide a templarius rend eltörlötése után, kiket — szerinte a benczéseket — a hussiták üzték ki innen.¹ Ez nem lehetséges, mert azokban az időkben Pöstyén már Ujlakyak kezén, illetve ezek által Ocskayéknak zálogba adva, nem volt apátsági birtok. Ép úgy téves Nyitra megye monografiájában foglalt azon állítás, mely szerint a templarius rend eltörlése után johanniták birták volna.²

A plébánia levéltárában őrzött Visitatio Batthyaniána valószínűnek véli, hogy egykor a zobori szt. Ipolyról nevezett apátság residentiája volt. A véleményre valószínűleg Kálmán király ismeretes oklevele vezethette az egyházat látogató papot. Ebben ugyanis fel van említve Pöstyén, hol egy körtefa volt a határjel a zobori egyház birtokai és egy fel nem említett birtokos földjei között. Ámde ez Kálmán király idejében volt. S jöllehet később az apátság birtokait majdnem teljesen birta Pöstyén nem az apátságé, hanem a szomszédos Krakován—Trebete—Osztró, melyek a birtokutód nyitrai püspöké mai napig.³

Ezzel korántsem vitatom, hogy e vidéken templariusok nem léteztek volna. Ellenkezőleg. Az a nézetem, hogy a tatárjárást megelőző időben a vág-ujhelyi uradalom, vagy mondjuk helyesebben a keresztúri (ma szent kereszt) birtok a keresztéseké lehetett, kiket az ezen végvidéknek egykori védelmezőiként, őreiként idetelepített székely telepeknek megerősítésére rendelhetett a király. Nem ellenkezik e nézetem a keresztos vitézeknek általános kötelezettségével: a haza határainak védelmével. Csak az a sajnos, hogy e nézetem is feltevés, s habár a hagyomány teljesen nem mellőzhető az őshajdan emlékei után kutató által: a pusztán reá való hivatkozással, egy teljesen fel nem deríthető történelmi tényt indokolni nem lehet.

Budapest, 1905 április 25.

Follajtar József.

VII. KEMÉNY LAJOS: KASSAI FEGYVERGYÁRTÓKRÓL. A számszerű (balista, armbrust) használata a XV. században még szélkében divatozik; Borbál a irályné 1431-ben kéziíjjakért és nyilakért ír Kassa városához.⁴ *Ijjártók* (arcufex, balistarius, bogner) már a XIV. században feles számmal űzik mesterségüket Kassán; az 1394—1404-ik év közt János bogner (1394—1398), Miklós arcufex (1395—96), Miklós köcherer (1395), Hensil ambroster (1395—96)

¹ Mednyánszky u. o. és utána: Az esztergomi főegyházmegyei r. k. iskolák története.

² Magyar Ország Vármegyei és Városai: Nyitra megye 550.

³ Fejérfataky L.: Kálmán király oklevelei. Bpest, 1892. Ért. a tört. tud. köréből. XV. évf. 5. sz. 51—73. (az oklevél 26. sorában.)

⁴ Kassa v. lvt. 177. sz.

Lőrincz bogner, Stenczel bogner, Dyonisius arcufex, Tamás arcufex (1395); Barlabas arcufex (1395—1403), Jakab bogner, Howil Miklós arcufex, Wedener Mihály arcufex (1397), Andreas balistarius (1401—1402).¹

1431-ben Bogner András, 1454—1480 közt Bogner Miklós említettetik; 1461-ben Lazarus de Novacivitate balistarius és Nicolaus de Sator, 1464-ben Kuncz (Konrád) Mosch de Nyssa nyertek polgárjogot. 1466-ban Bogner Mihály, 1473-ban B. István, 1483-ban B. Lázár, a ki a mészáros-utcán lakik és 1½ adót fizetett, 1487—1517-ben B. Márton, 1490-ben B. László említettnek.

A tegezgyártók (Köchermacher) 1461-ben a nyereggyártókkal voltak egy czéhben, míg a nyílvasakat a sarkantyúsok (calcariator) készítették, a kik a lakatosokkal társultak.

A kézi tűzifegyverek gyártása a XVI. században lendült fel, első sorban a Szepességen. Iglón 1527-ben készültek hackenpixék;² Kassa városa 1556-ban Iglón (Neudorf) vásárolt fegyvereket a városi számadások szerint: Sabato pentecoste. Item vom meister Merten Kwgelschmide ausz dem Neudorf haben wyr gekauft toppelhoken, gekauft 10 idem pro fl. 2, tut fl. 20.

1533-ban Hannes Kugelschmid von der Gilnicz, 1555-ben Valten Khuglschmit von Nessen³ említettetik; 1556-ban Kovács Mihály jászói puskaműves,⁴ 1561-ben Scherdinger György kézmárki puskaműves él.⁵

A század elején (1510) a puskaágyak gyártása miatt a kassai lakatosok és asztalosok czéhe egymással összetűzött s ügyükben a városi tanács ily végzést hozott: «Dy erbarn mester der Tyschler czech haben in urtelsweys erlangt auf die erbern mester der Schlosser czech, das sy nicht sollen arbeten aber (= oder) machen dy Geschift czw den pwexen, zwnder dy Tischler dy machen sollen».

A kassai lakatos, sarkantyús, órajártó és puskaműves egyesült czéh szabályzata 1557-ben kelt s a puskaművesekre vonatkozó pontja így szól: Item ein piechsenmacher soll machen das erste stück eyn gute faust piechsen mit eynem ynwendigen schlos; das ander eyn gutte piechschen mit eynem auswendigen Schlos geschifft und gar gefertiget, das dritt eyn schwan piechsen woll gefertiget.

Az 1636-ik évben Schirger Orbán, Mentzel János, Schwab Kristóf puskaművesek, Schmidtan Mihály büchsenmacher (= puskaágycsináló, esztergályos) és Knoll Farkas krömwercker (órajártó) azzal a kérelemmel járult a városi tanács elé, hogy hagyja jóvá, hogy különváltak a magyar lakatosok czéhétől.

Az új czéhszabálynak a mesterremekről szóló része így szól: Erstlich soll ein büchsenmacher drei stück machen, zum ersten soll er ein langes rohr schmiden vier spannen lang, ein gestemptes blech darzu mit ein inwendigen radt und wenn diese zwey stückh geschmidt sein wirdt, das Zeichen darauf geschlagen und nach diesem soll er disselbig sammt den Rohr undt Schloss

¹ Egy balista ára 1395-ben öt frt. U. o. Városi jegyzőkönyv.

² Kassa v. lvt. 1213/30. sz.

³ U. o. 1749. sz.

⁴ U. o. 1786. sz.

⁵ U. o. 2301/15. sz.

sauber ausfertigen, Zum anderen soll er ein blech zu ein polchacken schmiten, den lauf mit drey schüssen machen und ein gantzen han darczu schmidten, als dan sampt den lauf und schloss recht ferfertigen. Zum dritten soll er eine saubere pistolen machen, fein sauber geschmirckelt samt den lauf und schloss recht verfertigen. Ein büchsenschüfter soll auch drey stück machen; zum ersten einen schaft zu einem büstrohr mit schönen weissen hirschbein durchbrochen und mit schönen weissen hirschbein verädert. Zum anderten soll er ein polchacken schaft machen, der sauber geschnitten sei; zum dritten soll er ein pistolenschaft machen von messing sauber durchbrochen.

A lakatosczéh 1635-ik évbeli limitációja szerint egy drabantnak való, avagy krompachi puska ára 7—8 frt közt volt. Az 1727-ben kelt árszabás szerint már ismét egy czéhben vannak a puskaművesek a lakatosokkal s egy puskaágy bükkfából 51 denárba, diófából 1 frt 15 denárba, fekete diófából 1 frt 42 denárba került, míg egy pár legszebb pisztolyágy 2 frt 30 denárba, egy töltővessző tölgyfából 7 denárba.

Schirger Orbán puskaműves 1626-ban nyert polgárjogot; Schindler János 1628-ban említettetik;¹ Menczel János 1631-ben, Schwab Kristóf 1633-ban meg-nősült;² Vonner Jánosról 1642-ben van szó.

Puskaágycsinálók: Kalpruck Lőrincz (1587—1590);³ Herman (1599), Reis János (1602), Puskaágycsináló Mihály (1642), Hamer János (1643).

A körmöczbányai lakatos, puskaműves és puskaágycsináló czéh bizonyítványa szerint Denck Tóbiás Körmöczön Tienes János puskaművesnél tanulta ki mesterségét.⁴

A pánczélgyártók (loricator, loriciarius, pangreczer, panczermacher) és *fegyverderékkészítők* (platner, platenschleger, Klampner) kassai czéhe az 1461-ik évben a lakatosokkal és sarkantyúgyártókkal társult. Azonban már a XIV. században találkozunk itt János panczererrel (1395).⁵

Boldizsár 1461-ben a közgyűlésnek tagja, Freysleben Márton és Greff János «dictus de Cruce» polgárjogot nyertek. Az adólajstromok szerint Szilveszter (1483—1487) előbb 8, majd 5 és 4 frt adót fizetett; Wolfgang (1487—1490) hasonló nevű fia az 1509-ik évben nyert polgárjogot. Egy félszázad mulva tűnik fel ismét egy mester,⁶ valószínűen az 1560-ban említett Waczinger Tamás.⁷

Schwendy Lázár főkapitány ajánlatával Schenckel Konrád nürnbergi mester telepedik le az 1566-ik évben a városban. Schwendy leveléből kitűnik, hogy ez időben Kassán nem űzték e mesterséget s ezért meghagyta a városi tanácsnak, hogy Schenckelt szerszámokkal és sodronynyal lássa el. Schenckel 1568-ban nyerte el a polgárjogot s 1579-ben még szó van róla.⁸

¹ Kassa v. lvt. 6199. sz.

² A kassai r. kath. parochia anyakönyveiben.

³ Kassa v. lvt. 3977. és 4226/4. sz.

⁴ U. o. 18544. sz.

⁵ Városi jegyzőkönyv.

⁶ Kassa v. lvt. 2150/78. sz.

⁷ U. o. 2177. sz.

⁸ U. o. 2725., 3055., 3059., 3092., 3185., 3427., 3526/38. és 18855. sz.

Wagner Frigyes az 1571-ik évben nyert polgárjogot s Egerben és más helyütt is kereskedik páncéljaival. Neje az 1576-ik évben végrendeletet tesz s róla is az 1583-ik évben, mint néhairól van szó.

Berg János (1578—1586) 1579-ben először nősül, 1585-ben másodszor, elvevén Schenkel özvegyét, Eufrosinát; ez évben Bécsben jár a város követségében s 1586-ban városi tanácsos.

Az 1586-ik évben egy czéhbe állanak a fegyverderékkészítőkkel és szabályzatuk a remek felől így intézkedik: Zum fünften. Was aber das Pantzermacher meisterstück betreffen thut, soll es nach Nürnberger oder Augspurger gewonheit gemacht und gehalten werden. Erstlichen soll er zwo Boszenn ein Negell und Oberbosz feylen und soll als dann ein Mantel oder Koller mit einem gewentem Kragen machen, darzu soll er ein viertel Jahr frist haben. Zum andern will er disz nicht machen, soll er einen Rentpantzer machen, darzu soll er ein halbes Jahr frist haben und alles soll gestampft sein. Zum sechsten begeren wir meister des Handvergs der Platner, welcher sich neben uns will niederlassen, das er Meisterstück mache, nemlich ein sauber *hungrisch* Harnisch mit schmalen Folien in der Brust fünfzehn, im Rückhen auch fünfzehn und ein *hungrisch* Hauben harnisch und Hauben von Stahel alles woll gehertnet, zu solchem wirt ihm ein viertel Jahr zeit vorgünt werden zu machen.

A czéhszabály hátán közel egykorú kézzel: «Pancirjartok articulussa Klampnerrel edgyütt».

Seybold Veit von Memmingen (1589—1604) az 1603—1604-ik évben czéhmester;¹ Flasch András (1599—1606);² Sepauer Mihály (1601—1602);³ Demuth Bálint 1612-ben polgárjogot nyert s 1619-ben czéhmester; Pauszner György 1624-ben polgárjogot nyert s 1630-ban is említettik; Sur János (1643—1651).⁴

A lemezes vérték, a fegyverderekak gyártása a XIV. század végén lendül fel s ebben az időben Kassán Baloch platner (1394), László (1394—1405), Péter (1394—1403), János (1395—1405), Miklós 1394—1398), Jacusch (1397—1403), István (1398—1403), Jakab (1404), és György a László mester famulusa (1404) említettnek, János 1410-ben⁵ s a század végén Jakab. A XVI. században működnek Pennsl Marx, a ki műhelyfelszerelését 232 frton vette Schmidt János császári zeugwarttól és Arnold Konrád nürnbergi fegyverderékgyártóval van üzleti összeköttetésben, (1568—1589);⁶ Thomas Brieff von Ritmicz 1574-ben polgárjogot nyert; a liflandi származású Gerndorf Godhartot 1579-ben mint néhait említik;⁷ Balázs platner 1581-ben polgárjogot nyert, valamint Smidt György «von Landtberg»; Kolbin vagy Kelpin Joachim (1587—1600);⁸ Márk (1587—1599); Schneyder János (1587—1611), a ki 1603—1604-ben czéhmester;

¹ 4814., 4862. sz.

² 5169. sz.

³ 4937, 4974, 4998. sz.

⁴ 8009. sz.

⁵ 67. sz.

⁶ 2543., 2925/89. sz.

⁷ 3526/32., 3526/38., 3526/59. sz.

⁸ 4876. sz.

Pair vagy Bayer Mátyás «von Nürnberg» 1594-ben polgárjogot nyert s 1599-ben özvegye végrendeletet tett, melyből kitűnik, hogy a férj halála óta Simon, a ki e műhelyben tanult, vezette az üzletet. A hagyatékban 14 teljes pánczéltöltőzet és 91 sisak találtatott. A végrendeleti tanúk Schneider János, Kolbin Joachim és Wagner János fegyverderékgyártók, Seybold Vitus pánczélgyártó és Illés órásmeister voltak, a kik pecséteikkel is megerősítették a végrendeletet.¹

A szintén nürnbergi származású Baar Mihály a katonai szertárban volt az 1590-ik évben alkalmazva. Wagner János² 1599—1602; Simon 1599-ben említettnek.

A XVII. században Pankala Péter (1600—1619) az első évben nyert polgárjogot s 1619-ben czéhmester; Simko Márton (1610—1618), Ehem György 1612-ben, Vida Márton klampner 1615-ben nyert polgárjogot; Fridel György (1614—1618) az első évben vette feleségül néhai Kurtzweil Kristóf képiró leányát Erzsébetet; Wittchen János (1620); Pankali Vid 1629-ben lett a város polgára s 1639-ben is említették.

Az 1635-ik évi árszabályzat szerint készítettek fekete fegyverdereket, sisakot, karvasat; apró szemű környiskörül rezes pánczélinget, öregszemű pánczélinget; aprószemes és öregesb szemű pánczélujjat, pánczélsüveget, dupla és öregszemű pánczélkeztyűt. A fegyverderekhez szükséges lemezeket (platnerplech) Kassa városa hámorában is gyártották.³ A pánczéling ára a XVII. században 12 frt, az aprószeműé 24 frt; a pánczélujjé 5 és 10 frt. Egy mázsa lemez ára azelőtt 5 frt s a fegyverderék 6 frt volt; ekkor a pléhlemez ára 16 frt s a fegyverderék ára 9 frt. Míg az aczélemez ára 8 frt volt, a belőle készült fegyverdereket 12 frton adták, most az aczél ára 20 frt s így a fegyverderék 18 frt. A sisak (sturmhaube) ára 20 denárról 60 denárra szökött; a fekete sisak (morion) 3 frt, a csiszolt (polirte) 4 és 6 frt; a karvas ára 2 frt. Az 1617-ik évben János György a szász választófejedelem átírt Kassa város tanácsának, hogy hofplatnere Paschaw Bertalannak térítsék meg elhunyt legénye a kassai származású Schmid Márton gyógyítására és temetésére tett költségeit annak hagyatékából.⁴

A *paiszgyártók* (clipeator, clipearius, clipeipar, pawismacher, pawesner) a XVI. század óta ismeretesek Kassán. Barlabás 1509-ben nyert polgárjogot. 1517 óta a fazekasokkal vannak egy czéhben s Barlabás lett első czéhmesterrük. Az 1530-ik évvel mind sürűbben tűnnek fel s ők készítették a kopjákat is.

Kassán, 1905 márczius hó 12-én.

Kemény Lajos.

¹ 4814. sz.

² 4816. sz.

³ 5048. sz.

⁴ 5781/1. sz.

IRODALOM.

AZ IPARMŰVÉSZET KÖNYVE. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti *Ráth György*. II. kötet, 527 szöveggéppel és 86 műmelléklettel. Budapest, 1905. 8r. 646 lap.*

A kisebb művészetek fejlődésének története tulajdonképen régi emlékeik ősmereite — tehát archæologiai. Ezért érdekel bennünket régészeket ezúttal is e szép vállalat most megjelent II-ik kötete.

A jeles szerkesztő több kiváló szakférfiúval iratta meg az iparművészet egy-egy jelentős ágának fejlődését, magyaráztatta meg technikáját s a mi kiváló érdeme, magyarázatul egész tömeg, eddigelé jórészt kiadatlan hazai emléket, vagy legalább hazai gyűjteményekből vett műalkotás képét mutatja be.

A vállalat jórészt a műiparosok számára készülvén, gazdagon van illusztrálva. E tekintetben e kötet az előzőt messze felülmúlja, a mennyiben 240 képpel többet tartalmaz, mint az első kötet és terjedelme 114 lappal nagyobb.

Az első alapos és nagy szorgalommal írott tanulmány a *glyptikáról* szól és *dr. Ráth István* írta. Bevezetésében a művészi kövésés meghatározását adja, a gemmáknak két fajtát, az intagliót és a cameót tárgyalván. Miután készítésük technikájával megösmertet, a gemmagyűjtési szenvedélyről szól már az antik, majd a renaissance korban. Ezután a nagyobb európai gyűjteményeket ösmerteti. Ezek sorában főlemlíti, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum 1825-ben mindössze 15 drb modern gemma birtokában volt, a mely sorozat azonban részben ajándékok, részben leletek révén azóta jelentékenyen kibővült. Így 1872-ben Andreoli Ferencztől 600 vésett követ kapott az intézet ajándékba. E gyűjtemény 243 cameo, 151 intaglió és 150 drb török pecsétkőből áll. A múzeum antik darabjai közül különben kiválik Tiberius (?) balra néző arczképe egykorú gyűrűbe foglalva és az Apollon Sauroktonos alakját, Praxiteles ismert szobra után feltüntető vérjaspis intaglio.

Magyarországon különben az első tekintélyesebb gemmagyűjteményt gróf Wiczay Mihály alapította, hédervári múzeuma kiegészítéseül. A halálakor 300 darabból állott gemmasorozatban számos értékes példány volt. Kettő közülük Ráth György birtokába ment át. Az egyik gróf Wiczaynak saját arczképe Cerbarától. A másik római munka, Julia császárné képmása, háromrétegű sardonixból. Majdnem vele egyidejűleg gyűjtött gr. Szapáry Péter. Gemmáinak egy részét örökölték egyetlen leányának leszármazói: néhai Andrássy Gyula és Aladár grófok. Andrássy Manó gróf történelmi becsű és művészi értékű régi gyűrűket gyűjtött. Mint 1861-ben tartott és szóban levő gyűjteményét ősmere-

* Az I-ső kötet ismertetése *Arch. Ért.* 1903. 78. l.

tető akadémiai székfoglaló értekezéséből tudjuk, a magyar történelmi vonatkozású számos gyűrűn kívül ekkor már 87 római gemmával diszített gyűrű volt birtokában. Gr. Andrássy Tivadar is gyűjtött gemmákat. Az összes magyar gemmagyűjtők sorában azonban az első két helyet Fejérváry Károly és Pulszky Ferencz foglalja el. Fejérváry gyűjteményét tudvalevőleg Pulszky örökölte, a ki azután tovább fejlesztette és gazdagította azt. Midőn ennek a gyűjteménynek egy része 1868-ban elárvereztetett Párisban, a gemmák száma már 500 darabot tett ki s köztük számos olyan darab volt, a melyek elsőrangú gyűjteményekbe kerülván, a glyptika történetében is számba jönnek. Ujabban nálunk a magángyűjtemények között Ráth György gyűjteménye foglalja el az első helyet, a melybe átment a Pulszky-gyűjtemény jelentékeny sora, volt benne több antik kő is.

Szerző ezután a glyptika fejlődésének történetét tárgyalja az ókori és keleti népeknél, fénykorát a görögök és rómaiaknak, majd az ókeresztény és bizanci, a középkori, az olasz cinquecento s végül az újabbkori olasz és francia idevágó emlékeket ösmerteti. Ujabbkori művészeink közül, a kik glyptikával foglalkoztak, kiemeli Ant. Rovinit, a ki Pesten dolgozott, a kolozsvári származású Simon Jánost, Böhm Jánost, Dánielt és végül Zulich Róbertet.

A glyptika körébe sorolja még a félnemes kövekből faragott nagyobb dísz tárgyakat és díszedényeket is. Ezek során bemutatja rajzban a M. N. Múzeum XVIII-ik századi remek vésett kristálykannáját is.

Végül ismerteti a glyptika irodalmát is. Fölsorolt művei között nem találjuk felemlítve *Arneth Józsefnek* Bécsben 1849-ben megjelent nagyszabású munkáját: *Die antiken Cameen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes*, a melyet pedig e tárgy tanulmányozója nem nélkülözhet. Külön megemlékezik Furtwänglernek az antik gemmákról írott s 1900-ban megjelent alapvető nagy munkájáról s főlemlíti, hogy a renaissance korában s még inkább az újabb korban mennyire utánozták az antik gemmákat, s hogy ennél fogva milyen nehéz azok biztos meghatározása, a mit az is bizonyít, hogy maguk a legkiválóbb szakemberek, köztük Furtwängler is, gyakran csalódnak s hogy egyikük antiknak nyilvánít egy követ, a melyet a másik ocsmány újabbkori munkának tart. Ez tökéletesen így van. Szerzőnk is kiadja például Ráth György gyűjteményéből az I. tábla 7. s a III. tábla 5. 11. és 15-ik számú gemmáit, mint antik műveket, holott azok nyilván újkoriak.

A kötet második értekezését *Diner Dénes József* írta az *elefántcsontfaragásról*. Diner szorgalommal gyűjtötte egybe a tárgyra vonatkozó irodalmi anyagot s annak alapján ösmerteti a csontfaragás művészetének fejlődését az őskortól kezdve. Az antik világ e nemű emlékei közül különösen a római consularis diptichonokkal foglalkozik. A bizanci és középkori emlékek során képben is ösmertet egy elefántcsontlapot az egykori Pulszky-féle gyűjteményből, négy ilyen lapot, egy csontnyerget és két csonttal kirakott ládikát a m. n. múzeumból. Az elefántcsontból faragott díszedények között a kötet egyik legszebb mellékletét képező rézmetszetű táblán adja a kassai múzeum Faïd'herbe modorában készített remek dombormívű kancsóját. Hat eféle díszedényt közöl még a M. N. Múzeum gyűjteményéből, fájdalom, ezek kliséi a

kötet legrosszabbul sikerült képei. Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ilyenmő emlékei közül kettőnek sikerült mását közli. Tárgyalja ezeken kívül az indo-perzsa, továbbá a chinai és japán műveket és végül elefántcsontutánzatokat s ezek készítésének technikáját. A hazai emlékek során kiváló helyen foglalkozik a Lehel kürtjével s azt *Hampellal* szemben, a ki annak keletkezését a IX. század második felére teszi — a XII. századból származó olasz munkának nyilvánítja. Természetes, hogy ezen pusztá állítással szemben és Hampel alapos monographiája után, részünkről csakis Hampel nézetéhez csatlakozhatunk.

A faragásról Divald Kornél írt tanulmányt, az irodalomból egybeállítván e művészet fejlődési történetére vonatkozólag az adatokat az őskortól, illetőleg az egyiptomiaktól kezdve. A hazai emlékek során a bábsütőminták, a faragott székelkapufélfák és kópja-fák nyomán, mint a felföldi művészeti emlékek buzgó kutatója, eljut a Szepesség egyházművészetéhez, különösen fából faragott szárnyas oltáraihoz. Bár meghatározásait és következtetéseit nem mindenben fogadhatjuk el, érdeme, hogy ismét több oly emlék képét közli, a melyek még ilyen szempontból nem voltak publikálva. Legvégül Fadrusz néhány szép faragványát mutatja be.

A leginkább középkori egyházainkat díszítő *üvegfestés* művészetével *Lyka Károly* foglalkozik. Az iparművészet ez ága közelíti meg leginkább a nagy művészetet, a festészetet, miért is az e tárgyra vonatkozó adatok kutatása, mint a mely műtörténetünkkel szorosan összefügg, kiváló feladataink közé tartozik. Lyka az üvegfestészet általános történetének tárgyalása után a hazai irodalomban található anyagot is felemlíti. A rendelkezésére álló szűkre szabott keretben természetesen nem végezhetett szélesebb körű, vagy éppen levéltári kutatásokat. Érdeme az aranyosmaróthi Erdődy kastély középkori üvegfestményeinek részletes bemutatása.

Csak felemlítjük, hogy a Schweizerisches Landesmuseum üvegfestésű címere s a bécsi udvari múzeum fametszetű címere között semmi rokonság nincsen, mert a pólyák damascirozásának az a módja, mely e két címeren látható, a XVI. század hazai heraldikájának általános jellemzője. Különben is az első a XVI. század elejéről, a második pedig végéről való.

Szintén csak felemlítjük, hogy a XXV-ik táblán a M. N. Múzeumból kiadott festett üveglap alá jegyzett fölirat, hogy t. i. az Zrínyi Ilona címere volna 1585-ből, világos tévedés, mert Zrínyi Ilona több mint félszázaddal később, 1643-ban született, s különben is a címer körül világosan Catherina comitissa de Zrinio olvasható. Katharina Mária, Miklósnak, a költőnek, leánya volt s a XVI. század végső évtizedeiben született.

A lakkművészegről ismét *Divald Kornél* ír, néhány lapon elmondva a lakk technikáját főleg a japánoknál, chinaiaknál s a perzsáknál. Ösmerteti az európai lakkműveket a «Vernir Martin»-t s a német utánzatokat. Ennek a tárgynak a francziák-, angolok- és németeknél óriási irodalma van s bizonyára nehéz feladat annak eredményeit átlátszóan csogortosítani. A cikk írója, Radvánszky Béla, egy adata alapján azt következteti, mintha Magyarországon is lett volna lakkművéség. Nyugodjunk bele, hogy a mi nincs, az nincs. Hazánk-

ban sohasem volt lakkművesség. Azok a márványozottan fényezett szekrények, a melyekről itt-ott a XVII. század végéről és a XVIII. század elejéről való leltáraink megemlékeznek, részint olasz, részint pedig chinait utánzó hollandi bútorok voltak.

A kötet második felét két nagyterjedelmű magvas tanulmány képezi, a melynek hasznát különösen műiparosaink fogják vehetni. Az egyik a butorról szól, még pedig két részben. Az elsőben *Gaul Károly*, a nála megszokott alaposággal a bútorok technikai szerkezetét s kifejlődési történetét tárgyalja az antik világtól kezdve, minden korszak és nép kiváló stylusának typusát változtatott rajzokban is bemutatván.

A másodikban *dr. Éber László* a bútorművesség hazai emlékeit ösmerteti széles látkörrel, alapos archæologiai tudással. Nemcsak az eddigi eredményeket foglalja össze, hanem új eredményekre is jut s a mi kiváló érdeme, számos eddig kiadatlan emlékünknél képekben való közzétételével mutatja ki, hogy a művészi iparnak ez a fontos ága századokon át mennyire virágzott hazánkban. Igen helyesen kijelöli a népies díszítő stylusunkat megillető helyet is e téren és e részben is új adatokat közöl. Végül pedig méltatja az e téren újabb időben megért föllendülést és újabb mestereinket. Magát ezt a reánk nézve annyira fontos részt 74 gondosan megválogatott illustratio magyarázza.

Az utolsó, magában is egy kötetet képező tanulmány *dr. Wartha Vincze*-nek, a ki e részben maga is mester, alapos dolgozata az *agyagművességről*. Ő is adja tárgyának egész fejlődési történetét az őskori cseréphemvvedrektől kezdve az etrusk vázákon és olasz műremekeken át a sévresi porcellánig. Azután bemutatja hazai művészeink és gyáraink rémekeit a XVII. századtól kezdve Zsolnay legújabb, immáron világhírű remekeiig s végezetül néhány nevezetesebb külföldi gyár és 25 magyar gyár bélyegének rajzát közli. A tanulságul közölt csaknem összes emlékek rajzai az országos magyar iparművészeti múzeum és a műegyetem gazdag gyűjteményének tárgyairól készültek.

A vállalat ezen kötetének is meg lesz a maga kétségtelen hatása úgy műiparunk fejlődésére, mint általános kulturánkra. Azzal pedig, hogy az általános keretben oly számos hazai emléket tesz közismertté, a nemzeti irányú hazai tudományosságnak is nagy szolgálatot tesz. *Dr. Szendrei János.*

LYSIPPE. *Par Maxime Collignon. (Les grands artistes).* Manapság, mikor az antik művészet fogalma a nagy közönség körében jórészt még a Thorwaldsen-Canova-féle édeskés, hamisan görög, klasszicisztikus alkotásokban él, mikor másrészt a lelkeket Meunier komor, megrázón nagyszerű bronztragédiái és Rodin bensőleg hatalmas, fölséges márványhymnusai töltik el izgalmas megindulással, ilyenkor kétszeresen érezzük, minő fontos és szükséges azoknak a munkássága, a kik vonzón megírt, lelkes könyvekkel igyekeznek a görög művészetet a maga tiszta valóságában utólérhetetlen nagyszerűségében megismertetni. Ennek a nemes, méltó feladatnak a betöltésében alig működött valaki eddig is nagyobb sikerrel és buzgalommal, mint Collignon. A görög szobrászatról írt kézikönyve (*Histoire de la sculpture grecque*) egyike a legvonzóbban megírt, leghasználhatóbb műveknek s azóta is nem egy kis füzete

jelent meg, mely üdvösen emelte a görög művészet ősmeretét. Collignon-nak az ilyen népszerűsítő, általánosító munkásságra kiváló a rátermettsége. Nem tartozik a nagy újítók közé, nem merész föltevésekkel vonja magára a figyelmet; nagy eredményeket nem keresett soha, viszont ez a tartózkodása azonban rendesen a nagy tévedésektől is megóvta. Munkáiban finom ízléssel és gondos, tetszetős alakban foglalja össze az archaeologiai kutatások legmegbízhatóbb eredményeit.

Ugyanez a törekvés vezette legújabb füzetében is, melyben Lysippos művészetéről akar színes szavakkal fogalmat adni. Csak azt sajnáljuk, hogy kutatásaival, eredményeivel talán éppen a leglényegesebb pontokon nem érthetünk egyet.

Lysippos egész művészi egyéniségének, jellemének a megítélésére alapul a híres Agias szobrot veszi, mely a francia ásatások révén nemrégiben Delphiben került napfényre. (Gipszmásolata a többi leletekkel együtt a Louvre-ban látható.) Itt óvatosabbnak kellett volna lennie, mert Homolle fejtegetései, (*L'ex voto de Daochos* B. C. H. 1899. p. 420.) bármennyi finom megjegyzést tartalmaznak is, nem meggyőző erejűek. Ha a delphii Agiasban a sors véletlen kedvezése révén tényleg Lysippos egy művének megbízható, pontos másolata maradt volna ránk, úgy művészettörténeti kutatásunk megbecsülhetetlenül fontos és értékes adattal gazdagodott volna. Csakhogy, sajnos, úgy látszik Homolle föltevése: csak amolyan archaeologiai tiszavirág féle volt. Csábosan csillogó, de csak rövid életű. A külső valószínűség csak igen gyenge és bizonytalan módon támogatja Homolle föltevését a belső valószínűség, a stílelemzés pedig egész súlyával és határozottságával ellene szól. Kétségtelenül csak azt tudjuk, hogy Agiasnak Pharsalosban állott egy szobra, melyet Lysippos készített. A Preuner-Stackelberg-féle följegyzés révén ránk maradt felírás csak ennyit mond. De ez a vékonyka rés is elég volt, hogy a fényes eredményekre vágyó kutatók elfogult szeme a delphii Agiasban Lysippos művének hű másolatát lássa. A delphii Agiassal együtt több más athléta-szobrot is találtak, melyek valamennyien a család későbbi ivadékaának, Daochosnak a fogadalmi ajándékához tartoztak. Vajon olyan valószínű-e, hogy a delphii csoporton dolgozó művészek egyike Lysippos művét egyszerűen lemásolta? Aligha. Stílisztikus alapon épenséggel lehetetlennek tartjuk, hogy ezt az Agiast ugyanaz a hatalmas művész alkotta volna, a kinek teremő szellemét a vatikáni Apoxyomenosban csodáljuk. Ha valóban Lysippos volna a delphii Agias alkotója, úgy nem volna többé az a nagy, kiemelkedő egyéniség, hanem csak tehetségtelen, alig jelentős utánzó, a ki az attikai hagyományokon élősködik. Meggyőzőn érezzük a delphii szobor törpe voltát, ha az Apoxyomenos mellé állítjuk. A vatikáni athlétán a test arányai, mintázása egészen más, mint az Agiason. Az Agias szemeiben szenvedelmes, búskomor mélység, a minék az Apoxyomenos tekintetében nyoma sincs. A haj mintázása itt kuszáltan fürtös, szálas, amott darabos, tömeges, csomós. Az alsó áll alakja, vonalazása is egészen eltérő. Végül a mi igen fontos: az Apoxyomenosban közvetlenül, frissen, meggyőző erővel dobban felénk egy merészen újító művész lángelméjű, ihletes leleményessége, mely hatásosan a térbe fejleszti alakját, míg az Agiasban

félénk, fáradt formákon, kimerült hagyományokon csüggő, nagyon is közepes művész nyilatkozik meg, a kiből még erős Praxiteles és Skopas utánzása. Meglepő rokonságot árul el a delphii szobor a Landsdowne-féle Heraklessel (Meisterwerke Fig. 92.), melyben Furtwänglerrel Skopas ifjúkori alkotását látjuk. Az Apoxyomenosban a márványon is átérzik az eredeti bronztechnikájának száraz, érdes keménysége, míg az Agias testalkotásában nincs egyetlen vonás, mely bronz-eredetéről tanuskodnék. Ezt Reinach is helyesen megjegyezte (Rev. arch. 1900. p. 9—10.) s ép ezért nem meri az Agiast Lysipposnak tulajdonítani, hisz forrásaink szerint csak bronzban dolgozott. Azonkívül igen kellemetlenül zavarja Homolle és Collignon nagyon is szép föltevését az Agiassal együtt talált II. Sisypchos szobra, mely állásban és mintázásban annyira meg egyezik az Agiassal, hogy önkénytelenül egy és ugyanarra a művészre gondolunk. Ez a hasonlóság, ez a szoros összefüggés már magában tiltja, hogy az Agiast a csoport többi tagjai közül kiszakítsuk s benne Lysippos művének hű másolatát lássuk. Úgy hiszszük nyomós indokainknak e rövid érintése is elég, hogy Homolle sokat ígérő föltevését elvessük. Az Agias, melyet most a delphii múzeum őriz, bizonyára Lysippos munkássága idején (335 körül) keletkezett, de sokkal szegényesebb mű, semhogy a nagy mester nevét méltón viselhetné. Nincs benne egyetlen vonás, a mi igazán sajátosan lysipposi volna. — Ez a tévedés azután zavarólag kísért végig Collignon egész könyvén. Valahányszor elemzése során az Agiasra, mint Lysippos stylusának legkitűnőbb képviselőjére hivatkozik, mindig inog lába alatt a talaj.

Lysippos föllépése a művészettörténet egyik legérdekesebb, legnagyobb szerűbb jelensége. Az a síkyoni iskola, mely Aristokles és Sostratos tevékenységéből kiindulva Polykletos iránya mellett csendesen fejlődött, erősödött és megterebélyesedett, mely Silanion és Euphranor művészetében érte el leg szebb virágzását, (V. ö. Fw.: Meisterwerke S. 578—597.) s a mely annyi érdekes alkotásban él számunkra (V. ö. Fw.: Sammlung Sabouloff T. 8—11, Brunn-Bruckmann No 278, Arndt-Bruckmann E. V. 446, 59, Collection Somrée p. 54. stb.), ez az érdekes iskola Lysippos hatalmas, merész művészi egyéniségének az illetése alatt, látszólag java erejében egyszerre elhal, fejlődési fonala egyszerre megszakad. A lombos, virágos fa egy éjszaka kiszáradt, mintha gyökeireit elmetszették volna. A régi irány szinte meglepő, ritka hirtelenséggel nyitott utat az új tehetségnek. Ez nagy történeti mozzanat. Jelentősége messze nyúlik, mert innen kezdve e nyugalmas argiv typus tért veszít és Lysippos óriás külső mozgalmassága veszi át a vezető szerepet. Collignon alig érinti ezt az átalakulást. Pedig a nagy síkyoni mester, a kinek megjelenése valósággal a kinyilatkoztatás erejével söpör végig a régi irányokon, csak ennek az átalakulásnak a rajza révén kapja meg igazán történeti értékét és korszakos jelentőségét. Csak így érezzük azt a mélyreható átváltozást, a mit az íjjat feszítő Eros, a szandálját kötő Hermes s a farnesei Herakles Praxiteles bájos, álmag tag lényeivel, és Skopas fölindult, bensőleg mozgalmas eszményeivel szemben képviselnek.

Mindezeket az emlékeket Collignon is helyes érzéssel Lysipposra vezeti vissza. A mester alkotta N. Sándor képmások nyomait keresve találón utal az Azara-hermára, a kapitoliumi fejre, a Louvre kis bronzaira s az u. n. gabii N.

Sándorra (Louvre). De aligha hiszszük, hogy a Krateros-féle oroszánvadászatot ábrázoló nagy lendületű, eleven csoportról az a silányan dolgozott, teljesen jelentéktelen, művészileg is értéktelen, csonka dombormű, melyet Collignon megjelöl, (fig. 12.) fogalmat adhatna. — Azt sem tarthatjuk szerencsés válasznak, hogy a Reinach eredményeiben nagyon is kérdéses értékű fejtegetései alapján (*Les types féminines de Lysippe* *Revue arch.* 1900. p. 1—24.) a dresdai nagyobbik herculanumi nőt tünteti föl a lysipposi női typus legvalószínűbb képviselőjének. Az a hasonlóság, a mit Reinach a herculanumi szobor és az Apoxyomenos arcza között oly diadalmas fontoskodással emel ki, korántsem oly nagy és meggyőző, hogy belőle végleges, csalhatatlan következtetést merhetnénk levonni. A dresdai szobor ruhaalkotása magában óvatossá tette volna. Hiszen egy pillantás erre a ruhára, melyen a praxitelesi bájos gazdagság oly fejlett pompával bontakozik ki, mint talán sehol máshol, elég, hogy mindazt lerontsa, a mit Reinach az arczvonások megegyezésére épített. Egyenes leszármazottja ez a mű azoknak a szépséges múzsáknak, a kik annyi szelídséggel, oly egyszerű természetességgel s oly szerény, vonzó kedvességgel állanak a mantineai talapzat domborművén, melyet a legtöbb archaeologus (Furtwängler, Arndt, Amelung, Ulrichs, Löschke) Praxiteles fiataalkori alkotásának tart. (Waldstein ellenmondása teljesen súlytalan. *L. Americ. journ. of arch.* VII. p. 1.) Merőben önkényes és meddő próbálkozás, ha Collignon a kapitoliumi múzeumban őrzött bronzlovat (fig. 22.) és az Uffiziben levő híres márványkutyát Lysippos körébe vonja. Inkább lemondtunk volna ezeknek a műveknek az ösmertetéséről, melyeknek Lysippos művészetével tulajdonkép semmi dolguk, semhogy oly jelentős alkotást kelljen nélkülöznünk, melyben igaz gyönyörűséggel és méltán ösmérhetünk a nagy sikyoni mester teremtményére. A felséges bronzathléta fejet, mely az olympiai ásatások egyik legfényesebb eredménye, (*Olympia. Tafelband IV. Bronzen. Tafel 2.*) Collignon egészen elhallgatja. Ez a fej, melyben a sötét és daczos férfierő oly megkapó nyerseséggel és vadsággal nyilatkozik meg, a negyedik századbéli görög bronzmunka leg-tökéletesebb és legelragadóbb ránk maradt emléke. Csodálatába merülve csak egy név tolulhat ajkunkra, és ez: Lysippos. Nem tudjuk miért feledkezett meg Collignon (talán szándékosan?) erről a ritka szép alkotásról, valamint azt sem értjük, minő indokok készítették Collignont a louvrei Herakles (egy másolata Rómában, a fej egy példánya a müncheni Glyptothekban No 245.) mellőzésére, mely hatalmas külső mozgalmasságával oly hűséges tolmácsa Lysippos egész művészi szellemének. S ha már annyi mindent bevont fejtegetései körébe, a mi nem tartozik a legszűkebben Lysipposhoz, úgy megemlíthette volna a római Museo Nazionaleban levő athleta pompás bronz képmását is (Phot. Anderson 5801—5803), mely a lándzsás N. Sándor motivumát oly igazán lysipposi értelemben őrzi meg számunkra.

De a tévedések és hiányok ellenére is Collignon művének kiváló tulajdonsága marad: a vonzó, kellemes előadás, melyet a sikerült fénynyomatok még élénkebbé tesznek, s ennek az élvezésétől a mi bíráló megjegyzéseink senkit se tartsanak vissza.

Páris, 1905 május havában.

Hekler Antal.

KATALOG DER AUSSTELLUNG VON ALT-OESTERREICHISCHEN GOLDSCHMIEDEARBEITEN. 1904. A troppai Kaiser Franz Josef-Museum a múlt év szeptember havában osztrák eredetű ötvösművekből kiállítást rendezett. Ez alkalommal egy illusztrált katalogus is megjelent, melyből megtudtuk, hogy a kassai liliumhoz hasonló hitelesítő jellel élt a sziléziai Neisse (Nissa) városa is.

A 13-ik lapon leírt s jelenleg a troppai minoriták birtokában levő poharat valószínűen hazai munkának kell tekintenünk. Erre feljogosít, hogy a jelzett ötvösmunka az egykor Huszt várában vitézkedett és ott elhunyt Fischer Simon révén került mai helyére; de még inkább megokolja véleményünket, hogy a leírás tökéletesen reáillik azokra a művekre, melyek a nagybányai ötvösiskola ismertető jeleit, — a függélyes irányban bordázott kupa, esetleg láb vagy fedél, — mutatják s így Huszt várában is divatosak voltak. Ily módon bordázott a nagybányai ev. reform. egyház 1576-ból való billikoma.

A katalogus több helyről, így Troppau és Olmütz városokból származó kis ezüst paizsokról szól, melyeket az ottani ötvösök a többi czéhek, nevezetesen a mészárosok részére készítettek. Ez a szokás nálunk is élt. Kassai tügyártók 1659. évbéli czéhszabályzatában olvassuk: «Der junge Gesell ist auch schuldig einen silbern Schild machen zu lassen, der einen Reichsthaler schwer ist; will er aber nicht, so soll er einen Reichsthaler in die Zehladen geben zum gedächtnus seines Namens.» Érdemes volna felkutatni czéhládáinkat, vajjon maradt-e reánk ezekből a czéhemlékekből?

Az 1727-ik évben megújított troppai ötvösczéhszabály szerint a követelt három mesterremek ugyanaz, mint nálunk is szokásos volt; az eltérés, a mi az időpontra jellemző, hogy a gyűrűt «mit dreierlei Schmelczfarben ameliert» kívánták. A kihalt zománcz-technika a peripheriákon még egyszer életre lobbant, a mint nálunk is a XVIII. század közepén Lőcsén és Selmeczbányán vannak még a zománcz technikához értő ötvösmesterek. Így volt ez különben más divatját mult mesterségekkel is.

A budapesti Nemzeti Múzeumban levő troppai származású kehely képét közli a katalogus. Bizonyára a kehely alakja, — struczmadarat ábrázol szájában patkóval, — birta reá előbbi tulajdonosát Jankovichot, hogy ezt az Anjoukra vonatkozó reliquiát (!?) megszerezze. A mű a XVII. század közepéből való.

Egy prágai eredetű szerezsendió kelyhen a Mérey, Balassa és Mindszenti családok czimereivel találkozunk. A kehely a troppai múzeum tulajdona.

A kiállított ötvösműveken a trébelt tulipán sűrűn előfordul.

K. L.

Harmadik Miksa főhe
(Magyar Ne

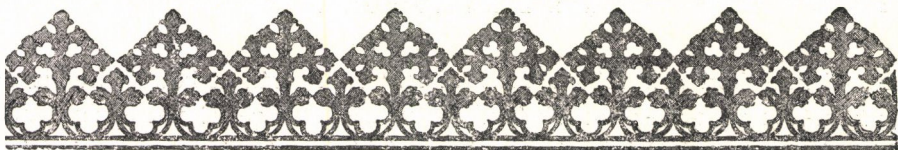
Fénynyomat Diváld Károly műintézetéből Budapesten.

g oltárának szárnyai.
(Múzeum).

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 28-án, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben harmadik rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: báró Forster Gyula másod-elnök, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Gohl Ödön, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Márton Lajos, Nagy Géza és Szumrák Pál, igazgató választmányi tagok: Lipcsei József pénztárnok, Pasuth Ödön és 23 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Balázs* Béla újabb régészeti adatok Borsod vármegye őstörténelméhez cím alatt értekezett, számos őskori régiség bemutatásával.

Elnök az előadónak a társulat köszönetét fejezván ki, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és dr. Gerecze Péter ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 25-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben negyedik rendes havi ülését.

Jelen voltak Szumrák Pál elnöklete alatt: dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Kunvári Fülöp, dr. br. Nyáry Albert, dr. Réthy László ig. választmányi tagok, dr. Peregrinyi János, Sztehló Ottó és 10 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Éber László* Miksa főherczeg oltáráról értekezett, bemutatva a M. N. Múzeum tulajdonát képező eredeti műemléket. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök dr. Finály Gábor és dr. Réthy László ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ AKAD. ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG ÉVI JELENTÉSE. Az Archaeologiai bizottság kénytelen volt az 1904-ik évben is azon szűk keretekre szorítkozni, melyek már évtizedek óta bénítják meg tudományos kiadványaiban és lehetetlenné teszik egyedüli rendes folyamatú folyóiratának a kellő fejlesztését. E folyóirat, az «Arch. Értesítő» már most huszonnég év óta ugyanazon 30 íves terjedelemben jelenik meg és a bizottságnak nincs módjában, hogy az ívek számát gyarapítsa, mert nincs reá fődözete. A mult évi folyamban egészben 43 író működött közre száztizenegy kisebb-nagyobb közleménnyel és a szöveghez járult huszonhárom képes tábla, meg kilencszáznegy ábra. Folyóirata mellett a bizottságnak két monographiára volt gondja. Egyik

a kassai középkori dom leírása, melyhez már évek során át készültek a bizottság költségén rajzok. Az 1904-ik évben is gyarapodott a gépkészlet egy nagyobb rajzzal és néhány fényképfölvétellel. A rajzok túlnyomó száma most már készletben lévén, a bizottság foglalkozott a munka szövegének biztosításával és annak megírására Kassán lakó szakértőt, Mihalik József kassai múzeumi igazgatót kérte föl, a ki vállalkozott reá és azt reményli, hogy néhány év alatt képes a nagy föladattal megbirkózni. A másik monographia, melynek előkészítése a mult évben folyt, Szendrei János I. tag műve a magyar viselet történetéről. A mű az 1904. év végén ki volt szedve, de hiányzott még néhány becses színes képmelléklet, mely miatt a munka megjelenése az 1905. évre maradt. A munka költségeit a bizottság csak több évi részletben bírja törleszteni. A bizottság dúcainak száma az 1904. évben ismét 405 darab közzétett dúczzal gyarapodott és az egész dúczkészlet ez idő szerint 12,400 leltári számba emelkedett. A mult évben e dúcokból 23 fél vett kölcsön irodalmi munkálatokhoz 784 darabot. Folyó ügyeit a bizottság két ülésben intézte el. Tagjai köréből örökre elvesztette Czobor Béla r. tagot, a keresztény archaeologia hivatott művelőjét, a ki 52 éves korában januárius 23-án elhunyt. A bizottság nagyérdemű tudós tagjának emlékezetét jegyzőkönyvében is megörökítette. (Akad. Értesítő 1905. 202—203. l.)

AZ ALSÓFEJÉRMEGYEI MÚZEUMTÁRSULAT folyó évi jan. 28-án tartotta meg évi közgyűlését. A múzeumőri jelentésből kitűnik, hogy a társulati múzeum 18 éves fönállás végén egészben 3756 érmet és 3234 drb régiséget tartalmaz, az utóbbiak közt a római bélyeges téglák száma 288 drb. A 18 év alatt a múzeumot 2234 egyén látogatta. A múzeum kibővítésére 8000 koronát engedélyezett a kormány, a mit azonban a közgyűlés nem vélt elégnék. 1904-ben régiségek vásárlására 807 koronát és 50 fillért költött a társulat, rég ásatásokra 600 koronát. Az egyesület alaptőkéje névleg 3200 korona. Az 1905. évben régiségek vásárlására 400 koronát, ásatásokra 600 koronát szánnak, egyéb kiadásokra 880 koronát. A titkár jelentésében elpanaszolja, hogy az egyesület a közönség részéről nem részesül abban a támogatásban, melyet érdemel, a mit a fizető tagok csekély száma — 183 — is tanusít. (A «Gyulafejevári Hírlap» 1905 februárius 2-ikéről szóló száma alapján.)

A SOPRONI RÉGÉSZETI TÁRSASÁG április hó 11-én tartotta évi rendes közgyűlését. Bella Lajos főtitkár a mult évi munkaprogramról emlékeztetvén meg, sajnálattal említi, hogy azt teljes mértékben nem sikerült megvalósítani; t. i. a Vulka környéke az ottani viszonyok miatt felkutatlan maradt. Annál nagyobb szerencsével járt a nagycenki kutatás, mert az ottani árkolás több helyen prehisztorikus leleteket tárt fel. Érdekes volt a himódi kirándulás, mely egy avarkorbéli sírra vezetett; a vármegyében ez az első biztos avarkorbéli lelet. A burgstalli kutatások legérdekesebb lelete egy nagy bálványkép volt. Csekélyebb jelentőségű kutatásokat végeztek Vulkapordányban és Szillban. — Ezután Kugler Alajos múzeumi főőr terjesztette elő évi jelentését, melynek kapcsán azt az öröndetes tényt jegyezte meg, hogy a múzeum látogatottsága úgy a helybeli, mint a vidéki intézetek, valamint magánosok által is az elmúlt évben oly nagymérvű volt, mint eddig soha. Előadja, hogy tanulmányúton megtekintette a szegzárdi, veszprémi, temesvári és verseczi múzeumokat. Ezután a mult évi szaporulatot terjesztette elő. (A «Sopron» alapján.)

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁRIA KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE KÖNIGSBERGBEN. Dr. Éber Lászlónak ez arczképről írt czikkéhez* csupán a képen levő dátumot és felírást illetőleg koczkáztatok néhány szót. A felirat ugyanis szerintünk így olvasandó: MDXXI. Calendæ gulis. (A) Etatis Reginae Mariæ XVI. Mensis Septembris Imago Fuit.

A felirat két mondatból áll, melyek egymással nagyon távoli vonatkozásban vannak. Az első, — a dátum, — Máriának Lajos királylyal kötött házasságának napja. A második mondat azt adja tudtunkra, hogy a kép a királyi hölgyet 16 éves korában, az 1521-ik év szeptember havában ábrázolja. Mária ekkor alig három hónapos fiatal asszony volt s nagyon érthető, hogy királyi férje birni óhajtotta neje e korbéli képét. Mert a kép *eredetije* a férj részére, legvalószínűbb, hogy egyenesen az ő megrendelésére készült; a házasságkötésnek a képen jelzett dátuma első sorban a férjet érdekelhette és ott másként nincs értelme. De utóvégre az sem lehetetlen, hogy a menyegzőn részt vett vendégek valamelyikének számára készült emlékül. A kép keletkezése idejére nem vonatkozhatik, mert erről a második mondat félremagyarázhatatlanul tájékoztat. Hogy pedig a dátum megfejtése helyes s az nem lehet sem 1522., sem 1526, az belső okokból is kitűnik; de igazolják a felirat többi hasonló- így a gulis és az imago szavak í betűji; különben is a római 6 számot alább félre nem érthetően írja.

A kép aligha nem másolat s azt a véleményünket sem nyomhatjuk el, hogy valószínűen brandenburgi György, a királyné kedves rokona s a férj jó pajtása útján került Königsbergába.

Másolatnak és pedig olasz képiró másolatának tartjuk a Julius szónak olaszos Gulis alakja révén. Természetesen a másoló szigorúan ragaszkodott eredetijéhez s a képen a német renaissance képirás bélyege tagadhatatlan s csupán a felírás másolásakor csúszott be a helyesírási hiba, mely képünk külső történetéhez adalékul kínálkozik; ha ugyan nem a J betűt írta mestere ily módon, a mely esetben a königsbergai kép eredetiségében nem kételkedtünk.

Kassán, 1905 február hó 16-án.

Kemény Lajos.

A KIGYÓSI CSATT. A mult század közepén Kigyóson egyéb ékszerekkel együtt egy aranyozott ezüst csatt került felszínre, mely a magyar Nemzeti

* Arch. Ért. 1899. évf. 193. l.

Múzeumban látható. Ábrája egyebek közt az ötvöskiállítás katalogusában, az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben című munkában és egyebütt is megjelent.

A csatton niello alapon az ötvös harczy jelenetet ábrázolt, a mint két lovascsapat egymásnak rugtat összecsapásra készen. A jobb oldalon vágató lovac heves támadásra készül, a mint kitűnik abból, hogy karját feje fölé emelvén, kezében levő kardja háta mögé került; a lovac testét háromszögű paizsával fedezvén, ruházatából keveset láthatunk; paizsán a címer három kis paizs.

A lovac mögött egy másiknak sisakját és paizsát véljük látni; a paizson a címer három kör. A szemközt rohanó csapat öttagú. Az előtérben levő lovac jobb karját kitárja s kezében levő kardjával a védelemre és támadásra egyaránt késznek látszik; alakját sodronypánczél takarja, melyet testén redős s derekán övvel átkötött ruha fed; fején szintén csöbörsisak s rajta páros agancs, baljában harántpólyás paizs; lábain hegyes pánczélsaru. A háttérben előtte három alak. A középen hasonló öltözetű lovac, sisakja jeltelen; paizsán az osztrák hercegi pólya; kardját, mely szintén közép nagyságú, kétélű, hegyes pallos, védően maga elé tartja. Előtte és mögötte egy-egy fedetlen fejű alak, a kiknek kezében meghatározhatatlan eszköz, a hátsóéban talán kürt? A főalak mögött ismét egy lovac harczos, fején pánczélsapka; kezében zászló, melynek lobogója négyyszögletű s rajta az osztrák hercegi pólyascímer.

E harczy jelenetre a címerek megfejtésével derülhet világosság.

A hármaspajzsú címer a középkorban, de még ma is a művészek címere. De viselte egy ma már kihalt család, a rappolsteini birodalmi hercegek, a kik Elzászban voltak otthonosak s a hárompaizsú címer használata miatt a XV. század kezdetén a strassburgi dóm építőmestereivel, a Juncker testvérekkel perbe szálltak. A perben Zsigmond király az 1414-ik év július havában mondott ítéletet, a címer használatát a művészeknek továbbra is megengedvén.*

* Br. Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. 1886. 87. lap.

A Rappolsteiniak úgy a Habsburgokkal, mint a lotharingi házzal többszörös rokonságban voltak.

A többször előforduló osztrák hercegi címerről emlékeztem.

A harmadik címer előttünk ismeretlen, de megjegyezzük, hogy az agancs a csehországi nemesség előtt kedvelt volt, mint a lengyelek előtt a patkó.

Talán a Rappolsteini-család krónikájából meg volna fejthető a csatton levő jelenet, mely az osztrák hercegekkel vívott csetepátét örökíthette meg.

A csatt a XIV. századból való.

Kassán, 1905 márczius hó 22-én.

Kemény Lajos.

RÓMAI RÉGISÉGEKRŐL ad hirt Bella Lajos a «Sopron» című lapban. A győri vasuti állomás épületével szemben, a király-utca sarkán emeletes ház épül, melynek alapozási munkálatainál többféle római régiségekre bukkantak. Mintegy 80 cm.-nyi mélységben, a telek derekán keresztül vezető út alapzatára akadtak, mely különböző nagyságú s élökre állított kövekből állott. Az út iránya az állomás felé tartott, melynek építésénél annak idején tömredék római korszó töredékeit találták; a száz meg száz számra menő korszószej-

ból és fülből, kivált pedig a töredékek ama. mivoltából, hogy teljesen használatlan edényektől származtak, azt következtettem, hogy e helyütt a római időben valamely gölöncsérnek műhelye volt, ki a már csekély mélységben előforduló agyagot használta föl edényei gyártására. A rómaiak idejében ezen a tájon a talaj színe jóval mélyebben feküdt a mostaninál, mely századok folyamán a hegyek felől leömlő víz üledékéből töltődött föl a jelenlegi magasságig, a mit a leásott föld falában látható különböző vastagságú és minőségű rétegek kézzel foghatólag is bizonyítanak. E helyen római sírokat Bella nem is várt, mert a rómaiak déli temetője jóval közelebb esett a városhoz. Ez a Hosszú-soron levő házak mentén a liceum irányában húzódott végig körülbelül a Magyar-utca derekáig. Az itt levő házak építése alkalmával sokszor akadtak már római sírokra; Bella is 1891-ben december havában a domonkosok kertjében 7 kőből való sírládát tárt föl. A Szedres-árok mentén épült házak alapozásánál is több ilyen sírládát leltek, így pl. a Pfeifer-féle kert végében, hol is az egyik kőkoporsóban gyönyörű borostyánkő tárgyakat találtak. Északon jóval nagyobb temető volt, az Ösvény-utczától a Balfi-kapuig, az Ikva partjától pedig a pozsonyi útig terjedett. Kisebb római temető volt a Neiperger-féle téglavető helyén és a honvéd főreáliskola telkének déli oldalán. A csallánkerti és kőhidai római temetők már nem tartoztak Scarbantiához. A rómaiak déli temetője az Erzsébet-utca mentén kiszökellett a Csengery-utca jobb oldaláig olyképen, hogy a győri vasut palotája, meg a felső leányiskola jelölték szélső határait. Abban az időben nem létezett még a Szedresnek mély árka, mely sokkal újabb időből való, tehát a temetőt bátran kiterjeszthették az említett irányban. Minthogy ezen kiugró részt csak a legujabban építették be, azért itt találtak aránylag a legtöbb római sírt. Legalább vagy hatvan sarkophágot találtak itt; így a felső leányiskola előtti alacsony dombocska elhordásánál hetet, az Erzsébet- és Király-utca közötti területen a Csengery-utca mindkét oldalát is hozzászámítva vagy ötvenet, a mikhez még a párkányos téglákból rakott sírok egész serege járult. A soproni múzeum római osztályának legtöbb tárgya innen került elő. Az itteni temetőt a rómaiak két időszakban használták; e mellett szól azon körülmény, hogy a sírládákhoz felhasználták a régi sírok feliratos köveit, különösen pedig azon körülmény, hogy a régibb temetők keresztül utat vezettek, mely alatt szintén sírokat találtak, egyike a legépebb üvegből való hamvedreknek, ezen út alól került elő. Ezen út a győri vasut felé és azontúl a Neiperger-féle téglavető felé vezetett, honnan a Várison át Nyék felé tartott. Túl a Csengery-utczán végét érte a temető, mindazonáltal itt is sok római tárgyat találtak, melyek bemosódás útján kerültek a földbe.

Biztosra lehetett venni, hogy majd a mostani építkezésnél is római leletekre bukkantak. Tényleg a téгла- és edénytöredékeken kívül agyaggulák, lándzsacsúcsok, bronztárgyak és pénzdarabok is kerültek napfényre, melyeket a víz sodra idehozott az állomás helyén volt római épület felől. Állatcsont is meglehetősen számmal fordult elő; faragott agancsdarabokat is találtak; embercsont csak egyetlenegy darab került elő, még pedig a felső lábszárcsont felső része. (A «Sopron» 1905 április 30-iki száma alapján.)

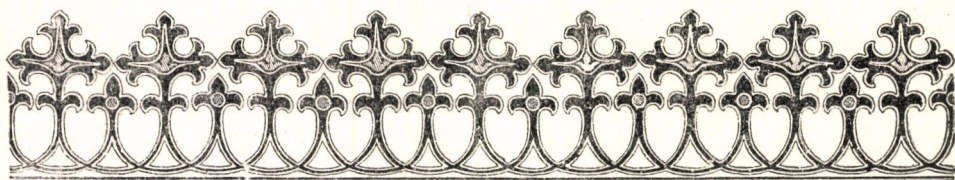

BÁCSMEGYEI HALMOK. Bács-Bodrog vármegyében a földből épült halmok és halomcsoportozatok között mind nagyságra, mind számra nézve igen különbözők fordulnak elő, melyek között az u. n. tumulus sírmezők, vagyis a csoportos halom sírok, előkelő helyet foglalnak el. Régóta ismeretes a szakkörökben e sírmezők közül az Apatin község melletti, melyet már dr. Rómer is ismertetett. Azóta a Kiszács, Vajszka és Madaras községek mellett fedeztek fel ilyen sírmezőket, melyek mind kisebb-nagyobb halmokból álló s rendetlenül elszórt csoportokban állanak. Apatinnál 60—70, Kiszácsnál saját összeszámításom szerint 21, Vajszkán 110, Madarason 77 halom van egy-egy helyen. Ezek mind kisebb méretű halmok s egészen más kategóriába tartoznak, mint a megyében lévő vaskuti, zentai, pivniczai, filipovai stb. nagyobb-szabású halmok és halomcsoportok.

A madarasi halmokat e sorok írója f. évi márczius hó 29-én tekintette meg. Vidákovits községi jegyző volt szives kalauzolni s a halmokhoz körülbelül 10 percznyi kocsizás után érkeztünk meg. A tumulus sírmező a községtől délkeleti irányban 1 km. távolságra, egykor mocsaras legelőn terül el a Telecská-nak nevezett magaslat aljában. Ez a terület valaha óriási vízvidék volt s részben ma is mocsár által van borítva, mely a Kigyósér nevű folyócska elágazása. A halmok közül 27 nagyobbbat és mintegy 50 kisebbet olvastam össze, valószínű azonban, hogy több is van, ezeknek elmosódott körvonalai azonban már nehezebben vehetők ki. A legnagyobb halom 8—9, a legkisebb alig 1 méter magasságot mutat. Konstatáltuk, hogy e halmok már a régi időben voltak megbolygatva, mert rajtuk régi horpadások és beásások nyomai láthatók.

Dudás Gyula.

AZ ELSŐ NEMZETKÖZI ARCHAEOLOGIAI CONGRESSUS ATHENÉBEN.

A budapesti kir. tudományegyetemi bölcsészeti kar és a magyar nemzeti múzeum képviselőjében a m. kir. közoktatásügyi minisztérium megbízásából alkalmam volt az idei április 7-étől 13-ikáig Athenében lefolyt nemzetközi archaológiai congressusban részt venni.

Az Athenében székelő tudományos szakintézetek, a görög kormány, sőt a görög trónörökös cselekvő részvételével évek óta készítették elő ezt a congressust és el kell ismerni, hogy a nemzetközi gyűlés úgy külső lefolyásában, mint tudományos értéke tekintetében teljesen kielégítette reményeinket és várakozásainkat.

Európa és Amerika legtöbb országa felelt meg a meghívásnak. Nagy számmal voltak jelen szakemberek, az athenei hivatalos és társadalmi körök lelkesen fölkarolták az ügyet és a királyi családdal együtt tanúságot tettek róla, hogy a modern hellének az archaológia istápolását nemzeti ügynek tekintik.

A megnyitó ülés napját a görögök nemzeti ünnepére tették. Összegyülekeztünk az Athena Parthenosnak szentelt templomban, az antik és modern görögység legtiszteltebb helyén.

Maga a trónörökös olvasta föl a megnyitó beszédet. Azután föl szólalt Karapanos, görög közoktatásügyi miniszter, a kit a tudományos világ az ő dodonai és nicomediai ásatásairól ismer. Harmadiknak ugyancsak görög nyelven Kavvadias, a görögföldi múzeumok és ásatások főigazgatója ecsetelte a görög kormány és az ottani rég. társulat eddigi nagy érdemeit a hellénföld átkutatása dolgában. Ezután azoknak a nemzeteknek a képviselői, mindegyik saját nyelvén, szólaltak meg, kik mint az Athenében székelő nagy archaológiai intézeteknek vezetői leginkább voltak hivatva saját nemzetük vagy országuk részvételét az archaológiai munkában méltányolni. Első köztük Dörpfeld a németek érdemeit vázolta röviden és különösen Ottfried Müllert és Ernst Curtiust magasztalta. Előbbi görög földön lelte halálát, utóbbi az olympiai ásatásoknak volt a megindítója. Bosanquet, az angol iskola vezetője, reáutalhatott az angolok görögföldi és kisázsiai kutatásaira, Heermans a húsz év óta Athenében létező amerikai intézet vezetése alatt sok helyütt,

legutóbb Argosban és Ó-Korinthosban folyt ásatásokra utalhatott. A legfiatalabb, mintegy tízéves osztrák intézet nevében Wilhelm tanár az osztrákok legnagyobb érdemére Ephesos földerítésére mutathatott. Utolsónak maradt a congressus főtitkára Holleaux az 1846. óta Athenében székelő nagyérdemű francia intézet egykori vezetője, a ki nek személyes nagy vívmánya volt, hogy föltárta a régi Delphit. Mind e férfiak az előkészítő bizottság tagjai gyanánt buzgólkodtak és a congressus tartama alatt a vezető tanácsban is részt vettek. E bizottságot az üléseken való elnöklés kedvéért az itt képviselt nemzetek szakértőiből huszonöt alelnökkel toldották meg. Köztük a budapesti egyetem és múzeum képviselőjének is jutott helye.

Az ünnepélyes megnyitást követő napon a tudományegyetem nagytermében ugyancsak a trónörökös elnöklete alatt, április 8-ikán még egy nagy közgyűlés következett. Ezúttal is jelen volt a királyi család és az egész diplomáciai kar, a miniszterium, a parlament és az athenei társaság színe-java. Az egyetem díszterme lévén a közgyűlés színhelye, a házi úr Spiridion Lambros, az egyetem rectora üdvözölte a gyülekezetet és mivel a congressusra számtalan akadémia és még több egyetem küldött képviselőket, az összes képviselők nevében két kiváló szakember viszonzta az üdvözlést. Az európai akadémiák között a francia Académie des inscriptions lévén a legrégibb, annak elnöke Max Collignon az összes tudós akadémiák nevében mondott ékes francia beszédet, viszont az összes képviselt egyetemek között az oxfordi lévén a legrégibb intézet, annak képviselője Percy Gardner az egyetemek nevében mondhatta el üdvözlését.

Miként az összes üléseken, az osztályokban is a congressus hivatalos jegyzőkönyvi nyelvén, a franczián kívül, a görög, angol, német és olasz nyelv volt használatban. Hét osztályban folyt a tárgyalás. Az első mindazoknak az előadásoknak volt szánva, melyek szorosan a classikai archæológiával, t. i. az antik művészet tudományával foglalkoztak. A második osztályt az őskori és keleti régiségtudomány kedvéért állították föl. Nagy engedményül tekintették a classikus archæologusok, hogy a præhistoriának az ő tanácskozmányukban tért engedtek. Kénytelenek voltak véle, mert a mióta néhány évtizeddel ezelőtt Schliemann Tróját és Mykenét fölárta, Görögország őskora is követelt magának megfelelő helyet a classikai tanulmányokban. Most az őskori kérdéseket leginkább az utóbbi krétai ásatások tölték előtérbe.

Hasonlókép kívánatosnak látszott a görög műveltségnek a keleti világhoz való viszonyát is befogadni a tárgyalások körébe.

Külön osztályba sorolták az ásatások, a múzeumok, úgymint az emlékek föntartásáról szóló közleményeket és külön osztályt állítottak az epigraphia és numismatika, valamint a föld- és helyrajz számára,

hasonlókép külön osztályban vitatták meg az archæologia tanításával összefüggő kérdéseket; végül igen bölcs volt, hogy a classikai világot legszorosabban követő byzanti korról szóló tudományt is befogadták a congressus keretébe.

Így tehát hét osztály alakult meg. Ez a hét osztály 34 ülésben végezte teendőit és 117 előadást tartottak mintegy hat nap alatt.

Lehetetlenség volt az értekezések nagy számán jelen lenni, mert megtörtént, hogy öt-hat különféle helyen egyidejűleg folytak az ülések. Azért eddig csupán a hivatalos jegyzőkönyv rövid kivonata alapján lehet a congressus munkásságáról hiányos képünk, teljes vagy legalább a mostaninál kimerítőbb hírt majd csak a hivatalos Comptes Rendus fog nyújtani. Itt csak azokról az előadásokról teszek rövid említést, melyeket magam hallgattam, vagy melyekről sikerült hiteles tudomást szerezni. Áttekintő jelentés mostanáig csak egyet birunk nyomtatásban a G. Radet-félét, mely a bordeauxi egyetem kiadványaiban is megjelent; ez a jelentés hivatalos jegyzőkönyvek alapján készült és áttekintőbb, mint más közlemények, melyek az európai napi lapokban láttak napvilágot. Azért czélszerűnek véltem jelentésemet az R.-féle vázlatához fűzni.*

Az első vagyis a classikai archæologia osztályában W. Dörpfeld az ősi görögországban divó temetkezéséről szólt és azt vitatta, hogy a holtakat nem égették el teljesen, csupán megpörzsölték; ezzel érdekes kérdést állított D. az európai præhistorikusok elé, a kiknek módjukban lesz a görögöldi tapasztalásokat saját területeiken tett megfigyeléseikkel egybevetni.**

Th. Homolle indokolja azt a helyreállítási munkát, mely az ő vezetése alatt Delphiben folyt. Ott ugyanis az atheneiek kincses házát majdnem teljesen lehetett fölépíteni a régi kődúcokból, úgy, hogy az egyes köveken látható fölíratokat és egyéb utbaigazító jeleket gondosan megfigyelték, melyek a quaderek egykori egymásmellettiségére fölvilágítást nyújtottak. Hasonló gondos egybevetések alapján kívánja Karradias a phigaliai Apolló templom összedőlt falait újra fölépíteni. M. Collignon a Louvrebán őrzött athenei lekytos festményét mutatja be, mely többszörös szempontból érdekes. Bizonyos távlatot lehet benne fölismeri és árnyékolást, a miért úgy véli előadó, hogy a rajz Appolodoros a skiagraphus (árnyékrajzoló) hatása alatt készült.

* Revue des Etudes Anciennes Tome VII. N. 2. Avril—Juni 1905. G. Radet Le Congrès archéologique d'Athènes 8° 24 l. Rövid értesítést adott a congressusról Lissauer a congressuson előfordult præhistorikus kérdésekről Zeitschrift für Ethnologie Berlin 1905. 536—546.

** Dörpfeld előadásából bő kivonat jelent meg Zeitschrift für Ethnologie Berlin. 1905. 538—541.

D. Philios, az eleusisi ásatások érdemes vezetője már évek óta gyűjti a Polykleitos-féle Apoxyomenos szobor másolatait; eddig már tizenöt másolatra utalt és a Baracco gyűjteményben lévő példányon helyreállítási kísérleteket is tett, szerinte az ifjú főlemelt jobbjaiban fogta a strigilist, a strigilis hátra felé állott a halántéka mellett. *C. Waldstein* az olympiai Zeus templom oromcsoportjairól azt tartja, hogy Pausanias helyesen vélekedett, mikor a keletit Paioniosnak, a nyugatit Alkamenesnek tulajdonította. Alkamenes fejlődésében fölismer három szakaszt, egyet képvisel az orom Apollója, a másodikat az ujonnan oly nagy hírre jutott (az Arch. Ért.-ben is közzétett) Hermes Propylaios,* végül Alkamenes művészetének legmagasabb fokát látja a híres bolognai fejben, melyről Furtwängler azt vitatta, hogy Phidiastól származik. Az olympiai templom nyugati oromcsoportjával foglalkozott *C. Jörgensen*, hosszabb időn át Skovgaard kopenhágai művészszel együtt helyreállítási kísérleteket tett és újabb csoportosítási javaslattal gyarapítja most az eddig ismert tizenkét fölállítási kísérletet. Az ő kísérlete kedvezőnek látszott; behatóbb vélemény akkor lehetséges, ha majd kezünkben lesz J. és S. közös műve, mely állítólag már sajtó alatt van. *R. Heberdey*, az osztrákok ephesosi ásatásának érdemes vezetője a kutatás legújabb eredményéről szólt. Még a mult évi ásatásnál akadtak egy pompás nagy épületre, mely nem lehetett más, mint könyvtár. Most már ki van ásva az egész épület. Szabadon álló széles kőlépcső kétemeletes falhomlokhoz visz, melyen át három ajtó a könyvtári olvasóterembe vezet. Közepett Athena óriási alakja áll. A padlót s a falak belsejét többszínű márványtáblák borították. A terem mögött díszes kőládában Julius Celsus Ptolemæanus nyugodott, ez Kr. u. 106-ban ázsiai proconsul volt és az ő emlékére építette fia a közkönyvtárt. Hasonló célú épületeket találtak eddig Pergamonban, Tungadban és most már közismeretű, hogy Athenében az ú. n. Stoa Hadriani is hasonló célra szolgált. Előadó érdekes előadásában a négy épület alaprajzával és besztásával foglalkozott. *N. Balanos*, kiváló athenei építész az utóbbi években a Parthenon és az Erechteion megvizsgálásával van megbízva és ez épületek fönmaradásának biztosítására szolgáló munkálatokat vezet technikai szempontból. Ezeknek folyamatán néhány érdekes tapasztalást tett. Különös figyelemre méltó, hogy az Erechteion északi csarnokának mennyezetében talált egy négyszögű nyílást (ὀπαῖον), ez azt a helyet jelezte, a hol a hagyomány szerint Poseidon háromágújával a sziklából fakasztotta a forrást. A *L. Frothingham* az úgynevezett diadalívek igazi jelentőségét kívánja megállapítani. Szerinte nem harci diadalok megörökítésére és nem császárok dicsőítésére készült a legtöbb római vá-

* Arch. Ért. 1905. 97. l.

rosban létezett arcus, hanem oly városi dísz-épületek voltak, a melyek a város nevét és méltóságát hirdették az érkezőknek a városi terület határán (pomerium). *V. Stais* az athenei múzeum egyik öre az Anticytherában talált régiségek korrendi megállapításával próbálkozott. *M. Clerc*, francia archæologus massiliai domborművek jelentőségével foglalkozott. Legtöbbje női szobrot ábrázol ædiculában; úgy vélték azelőtt, hogy a nők halottakat ábrázolnak és hogy a Kr. e. V. században Phokæából hozták. Clerc szerint némelyek lehetnek oly régiek, de mind Massilia környékén készült, mert e város környékén bányászott mészkőből készültek és nem halottas emlékekül állították azokat föl, de áldozati domborművek gyanánt templomok számára. *H. Maruchi*, a pápai régiséggyűjtemények igazgatója, az általa a legutóbbi időkben tett szerzeményekről és szobrokon végzett helyreállítási kísérletekről értekezett. *A. S. Aromitopulos* görög archæologus szűkebb hazájában Arkádiában lelt szobrokkal foglalkozott. A tegeai múzeumban őrzik Leochares híres Ganymedes csoportjának egy másolatát és a Praxiteles-féle Satyr, valamint a gyíkot ölő Apollo szobrának a mását. *Spiridion Lambros* az athenei stadiumban talált domborműves tábláról értekezett. A dombormű álló ifjút ábrázol, mellette a földön kosár áll és benne tekercsek vannak, kezében könyvformát tart, melyre stílusával ír. A fölirat szerint az ifjú a helyesíró Timokrates volt; az emléket anyja állította neki. *H. Schrader*, két domborművet magyaráz, melyet régóta ismertünk, a nélkül, hogy tudtuk volna, hogy hová tartoztak. Egyik az archaikus Hermes domborműve petasossal fején, a másik «a kocsira lépő alak». Schrader most kimutatta, hogy a két darab az Akropolison létezett ősrégi Athena templom képes szalagjából való. A két töredék együtt jár más darabokkal, melyek ugyanegy zophorosból valók és az első kísérletet mutatják a panathenei ünnepélyes fölvonulás ábrázolására, mely utóbb az Iktinos templomát is díszítette. *R. Herzog* a Kos szigetén vezetése alatt fölásott Asklepios szentélyben lelt óriási fejnek a fényképét mutatta be. Helyesen ítélte meg a fej korát, mely szerinte hellenistikus korból való és úgy vélekedett, hogy valószínűleg Nagy Sándor eszménnyített arczképe volt. *Karl Robert* tanár e fölfogással szemben hajlandó azt hinni, hogy a fej Kos szentélyében tisztelt Asklepios Machaon heros feje volt. Egy cambridgei tudós nő *Miss I. E. Harrison* a delphii szentély rejtélyes E betűjéről szólt.

L. Dyer oxfordi tanár az Olympiában és Delphiben létezett az ú. n. kincsházakról értekezett. A kincstartó épület vagy szentély volt és akkor megjelölték az isten vagy a hős nevével, a kinek a tiszteletére fölállították, vagy megjelölték a város szerint, mely állíttatta és ilyenkor *ólzo*snak kell tekinteni, mely az illető nemzet közös gyülekező helye gyanánt volt használatban. *Dr. Basiner* varsói tanár a szü-

lést elősegítő antik istenségekről szól és a széles indoeurópai körben a gyerekek szülésére vonatkozó népies mondák magyarázatát kísérli meg. *G. Byzantinos* athenei tudós a régi szentélyekben fölállított áldozati emlékekről értekezett. *I. Dragatsis* a Piræusban székelő tudós Themistokles sírjának a helyét próbálja végleg megállapítani és a Piræusban talált nagyteriméjű kőnehezékekről szólt, melyek horgony súlyoknak tekinthetők. *G. Baldwin* edinburgi tudós bemutatja kísérleteit a görög öltözet redőzetéről, *C. Mitsopulos* athenei szakember a görögök ásványtani ismereteiről szól. *M. Tsakyroglu* smyrnai orvos a Smyrna vidéki terracotta szobrocskák realizmusáról értekezik, különös tekintettel a torzalakokra, melyek néha az egész test eltorzítását mutatják, máskor meg csupán egyes tagok mutatnak groteszk alakítást. Azt találja, hogy mindkét esetben a természeti formák helyes megfigyelése észlelhető a miért is mondhatjuk, hogy az antik keramika a pathológiát találóan illusztrálja.

A második osztályban * *Th. Skuphos* athenei tudós Megalapolisban és Larissában végzett palæontologiai ásátásokat. Ezeknek az volt az eredményük, hogy emberi csontokat csupán a Pleistocen-kor Cerigórétégében talált együtt ló, szarvas- és sertéscsontokkal. *Tzuntas* athenei tudós Thessaliában Dinimi és Sesklo mellett végzett fontos ásátásokat az athenei nemzeti múzeum számára; becses leleteit ott láthattuk. A nevezett helyeken folytatott ásásával lement a mykenei réteg alatt elterülő kőkori rétegre és ott az ifjabb kőkorból való kőfalakat talált, melyeknek alaprajza a mykenei kor palotájának előmintájának tekinthető: van előcsarnok, van megaron és van thalamos. A megaronban talált két faoszlopot. Ebből a helyiségből valók kőből és szarvasagancsból készült szerszámok. Az agyagedények közt vannak beszurkált díszűek fehérés vagy barnás töltelékkel a díszítő mélyedésekben. Ezekről a kutató úgy vélekedik, hogy Thrakiából hozták. Másfajta cserepek feketések voltak vörös vagy sárgás tekercs, zig-zeg vagy sakktáblás mustrákkal, ezekről meg azt hiszi Tsuntas, hogy belföldön készültek. Nagyon durva bálványidomokon kívül még aranycsüngő is volt ebben a rétegben. A kőkori réteget a pelasgoknak tulajdonítja. A fölötte következő bronzkori réteg szegényesebb és a cserepek kevésbé változatosak. Ezt a réteget a Minyektől származtatja.

G. Sotirides északi Bœotiában számos præhistorikus lelhelyet vizsgált át. Legtöbb akadt Chæronea táján. Egyiken régi áldozó hely maradványai, hamu, állati csontok, széntöredékek, cserepek, bálványok és hasonló tárgyak voltak egy helyütt. Az agyagcserepeket három cso-

* Valamivel részletesebb közlés a II. osztály munkásságáról található Lissauer jelentésében Zeitschr. für Ethnol. 1905. 541. s k. II.

portra osztja; a legszebbeket téglavörös máz borítja, eddig csupán Orchomenos táján akadtak ilyenek. A leletek közt öntőminta is volt, a mi azt mutatja, hogy a telep a bronz korba nyúlt bele.

Cl. Stephanos athenei tudós Naxos szigetén a mykenei kort megelőző sírokat ásatott föl; a sírmellékletek között talált márványból készült edényeket és oly agyagárút, melyet a krétai Kamares helység után neveztek el, a cserepek mellett némely sírban kis bálványok is voltak. Stephanos azonkívül az aegaei szigeteken ősrégi emberi koponyákat is gyűjtött és azoknak kraniológiai jellegével foglalkozik. *Lissauer* berlini tudós a rézkorról értekezett és mappák révén mutatta a kétélű rézbalták vándorlását Cyprus szigetéről déli Franciaországba és német vidékekre. Ugyanazt az előadását már a berlini anthropologiai társulatban is előadta és annak közlönyében közzétette kivonatát. (*Zeitschrift für Ethn.* 1905. 519. s k. II.)

C. Zenghelis athenei tudós egy kérdéssel foglalkozott, mely német és magyar szakemberek révén már régebben napirenden van: vegyi vizsgálat alá vette az őskori réz szerszámokat és arra az eredményre jutott, hogy bizonyos fajta szerszámokban a rézhez nem ónt, de arzénicumot kevertek a fém keményítése céljából.

Jelentékeny szerepet vittek az osztályban a krétai kutatások. *Miss Boyd* amerikai nő, a ki sokat áldozott krétai ásatásokra, előadást tartott a Hieropatrai félszigeten (keleti Krétában) is több helyütt, különösen Gurniaban és Vasilikiben fölászott őskori cserepekről.

A. I. Evans, a híres oxfordi tudós, kinek Knossos földértése köszönhető, a krétai őskornak, melyet ő Minos után minosi kornak nevez, chronológiáját fejtegette. Ez a műveltség az újabb kőkortól az ú. n. geometriai izlés koráig három szakaszra oszlik. Az elsőt kezdetleges minosi időszaknak (Early Minoan), a másodikat középső minosi szaknak (Middle Minoan), a harmadikat késői minosi időnek (Late Minoan) keresztelt el. A fölosztás elfogadható, de az elnevezések helyessége tekintetében méltán támadtak kételyek, mert igaz ugyan, hogy a Minos-féle fényes kor a kutatások révén történeti valóság gyanánt tűnt ki, de Evans fölosztása szerint Minos kora a III. szakasz elejére talál és azért a megelőző korvkat bajos az ő nevére keresztelni. Azt vagy az aegaei nép után kellene elnevezni, mely akkor valószínűleg a műveltség főtényezője volt, vagy egyszerűen mykeneinek kellene mondani, úgy mint a görög szárazföldön.

Evans a főkorszakokat jelentékenyebb leletek révén jellemezte. Az elsőkből valók a «Haghia Triada» közelében talált legtöbb elégetett csontú sírokból származó leletek. A II.-ből való az az agyagművesség, mely Kamares az Ida tövéen fölászott lelőhely után a Kamares árú nevét viseli. Ugyancsak e korból, de későbbi alszakaszban keletkezett egy

híres falfestmény a «sáfrángyűjtő» és a «kigyós istennő» majolika szobrocskája. A III. korban Minos fénykorában keletkezett az a domborműves edény, mely két éve Haghia Triadában az olaszok kutatását jutalmazta; ennek mesterileg ábrázolt alakjai aratók ünnepét tüntetik föl, ezzel egykorú néhány érdekes fali festmény, a macska valamint a kúszó növények képe; valamivel későbbi alszakaszból való Minos trónusa, az udvari hölgyeket ábrázoló apró mű és a gipszből készült festett dombormű, mely hatalmas bikát ábrázol. A harmadik alkorszak kezdete a Kr. e. 1500 körüli időre talál, ekkor megy tönkre a knossosi palota. Azután következik a geometriai ízlésű keramika kora. Ily cserepek találkoznak oly sírokban, melyekben a halottak csontjai nem égettettek el. Más nevezetes változás, hogy a bronzot a vas használata váltja föl, általánossá válik a fibula, miből a knossosi palotában egy példány sem akadt. A geometriai ízlés korában a palota tája teljesen elhagyatott.

Ugyancsak a mykenei kérdéssel foglalkozott egyik előadásában *Oskar Montelius* a híres svéd tudós és hozzáfűzte egy másikban az etruszk kérdés régóta várt megoldását. Sok embert, különösen a classikai archæologusokat meglepte a széleslátkörű kutató álláspontja; mert legtöbben az ő megelőző tanulmányait nem ismerték és talán mert nem is adott még a kért problémáról oly szabatos képet, mint ezúttal. Abból most már közkeletűvé vált fölfogásból indult ki, hogy Kréta a mykenei ízlés legkorábbi góczpontja. E műveltséget szerinte aránylag csekély számú, de nagytehetségű néptörzs — a «mykenei» — emelte nagyra Ázsia és Egyiptom befolyása alatt. «Mykenei» törzsbeliek vitték magukkal a műveltséget a görög szárazföldre, a hol a kevésbé művelt pelasgokkal vagy hellénekkal szemben úgy birták magukat föntartani, hogy hegyek ormára várakba vonultak, a mire Krétában nem volt szükségük, ott nyílt helyeken palotákban laktak. Mikor a dór vándorlás a «mykeneieket» kiszorította, kisebb részük meghúzta magát az aegæi tenger szigetein, nagyobb részük tengeren nyugat felé menekült az itáliai félszigetre és ott «etruszkok» néven ismerjük. Hogy az etruszkok tengeren jöttek Italiába, azt már a régi írók, egyebek közt Herodotos, igen helyesen állítják. Ezt a régi fölfogást most Montelius archæologiai tényekkel bőségesen támogatja és e tényeket bőségesen tartalmazza nagyérdemű művének «La civilisation primitive en Italie» az imént megjelent II. kötete. Montelius e tényekkel azt bizonyítja, hogy az etruszkok műveltsége a mykenei civilisationnak az olasz félszigeten való folytatása azon időponttól, a X. Kr. előtti századtól kezdve, midőn annak a fonala görög földön úgyszólván megszakadt.

W. Dörpfeld is szentelt egy előadást a mykenei világnak. Legtöbb súlyt a krétai, mykenei és homerosi paloták egymáshoz való viszonyára

és a népekre vetett, a kik azokat építették. Knossosban az ásatások a fölászott későbbi korbelt palota alatt régtbb palota maradványai bőségesen világítják a helyzetet. Egy régtbb palotát tönkretettek erőszakkal és építettek föléje újat. Phæstosban és Tyrinsban még nem találták meg a régtbb palotát. A régtbb építkezéseket Dörpfeld a karoknak és szomszédjaiknak a lelegeknek és lykiaiaknak tulajdonítja, azokat elűzték az achaiok. Homeros a mykeneti kor későbbi phásisát ecseteli, ő az achaiok viselt dolgainak költői történetírója.

V. *Stais*, az athenei nemzeti múzeum őre, a mykeneti várbelt sírokban lelt aranylemeztű álarczokról azt véli, hogy fából faragott sírládákra voltak reáerősítve. *Maspero* nem fogadja el a magyarázatot. Utal arra, hogy Egyiptomban is találtak ily aranylemeztű álarczokat, de azok nem faragott faszobrokra voltak helyezve, hanem oly boritékra, mely csak nagyjából követett emberi formát. *S. Savignoni* olasz tudós a krétai sírládákön és edényeken szereplő madáridomokról azt véli, hogy az emberi lélek jelképei, a mivel szemben egy müncheni tudós, Bissing, azt a magyarázatot vitatja, hogy a kérdéses madarak és halak csupán a környező természetet, a tájképet jelzik. Ugyancsak Bissing a Bruckmann-féle táblák fonaltán az egyiptomi szobrászat fejlődési menetéről tartott előadást.

Waldemar Schmidt, dán tudós, a görög földön előfordult egyiptomi régiségeket fölhasználja az egyidejtű görög emlékek korhatározására. *L. A. Milani*, firenzei tudós, az ősgörögök vallásáról értekezík, mely szerinte a dactylok vallása, ezt az etruszkok vitték Italiába abban az időszakban, mikor a hellén előtti képnélküli vallás átment a vallás azon stádiumába, mely az isteneknek emberi idomot adott.

A harmadik osztály az ásatások a múzeumok valamint az emlékek megőrzésének kérdéseivel foglalkozván, szintén sok érdekes fölshzólalásra nyújtott alkalmat. A legérdekesebb előadás egyike volt *Furtwänglere* az aeginai Aphaia templom ásatása alkalmából lelt szobortöredékekről, melyek lehetővé tették, hogy a híres müncheni «aeginéták» új fölállítást próbálja. Az általa javasolt új csoportosítást vetített képtben is bemutatta. E szerint a nyugati oromban a szemben álló Athenától balra közvetlenül két balra álló küzdő harczos következik a belső előtt balra fekvő sebzett van, odább a balra térdeplő íjász és mellette balra az ugyancsak balra térdeplő lándzsa hajító következik, a bal sarokban a sarok felé irányuló halott fekszik. Ugyanez a sorrend a jobbik szárnyban jobbra irányult hasonló alakokkal ismétlődik.

A keleti oromban Athena jobbra lép, mellette a bal szárnyon harczos, a megsebzett balra álló harczos küzd, ennek lábai alatt hátra esík egy megsebzett, föléje fordul egy jobbra lehajló vitéz, ezután következik a jobbra fordult íjász és a sarokban fekszik fejével a sarok felé elhunyt harczos;

ugyanez a csoportosítás ismétlődik a jobbik szárnyon. Kétségtelen, hogy különösen a keleti oromnak ez az új csoportosítása jóval kedvezőbb, mint az eddigi feltevés, mert mindegyik szárnyon élénk küzdelem foly a hanyatt esettekért, kiknek kettős száma most már biztosan van megállapítva. Hasonlókép biztosítva van a fönmaradt színezés nyomai alapján a régi polychromia. Az Aphaia templomról, szobrászati díszítéséről és az ott folyt ásatásról még az idei év letelte előtt várható egy kimerítő monographia Furtwängler tollából.

R. Herzog, tübingai tudós, szintén vetített képek kíséretében röviden számot adott Kos szigetén folytatott ásatásairól, melyeknek eredménye, hogy most már az ottani Asklepios szentély jelentékeny maradványait birjuk.

Hiller von Gärtringen, berlini szakember, bemutatta a Thera (Santorin) szigetén általa fölösott régi Thera városának alaprajzát és maradványait, melyekről az imént jelent meg egy értékes monographiája. *K. Kurmiotis*, athenei szakember, az Athenében a Lykaion táján fölösott hippodromosról szólt. *Flinders Petrie*, az ismert angol kutató, Arabiában Sarabit-el-Khademben megállapított egy régi szentélyt, melyben semita templomformát vél fölismerni.

Élénk eszmecserére adtak alkalmat a régi emlékek helyreállítására vonatkozó kérdések. *P. Kavvadias*, a görögországi emlékek főfelügyelője szóba hozza a Parthenon nyugati zophorosát, mely helyén van és napról-napra kárt szenved, ha nem gondoskodnak róla valamikép. Két módja van, egyik, hogy ott marad a helyszínén, de kiegészítik a fölötte egykor létezett mennyezetet, mely megóvta, a másik, hogy leszedik, múzeumba teszik és az épületen az eredetieket másolatokkal pótolják. Kavvadias és Heberdey az első mód mellett foglalnak állást, Dörpfeld, Furtwängler és Homolle az utóbbinak adnának előnyt.

A legjelentékenyebb helyreállítás, mely Athenében az utóbbi évtizedekben folyt a stadion újjáépítése volt, erről szólt *A. Metaxa* athenei építész.

Th. Wiegand, a német birodalom archæologiai képviselője Konstantinápolyban, a didymai Apollo templom kiásója, fontos előadást tartott arról, mikép kell archæologiai ásatásokat vezetni és mikép kell a kiásott emlékek fönmaradásáról gondoskodni. Ugyancsak Wiegand részt vett az ásatásokról szóló tudományos közétételére vonatkozó eszmecserében, melyet Furtwängler hozott napirendre. Furtwängler a fölösott emlékeket a szabad kutatás számára veszi igénybe, Kavvadias ellenben a kutatók erkölcsi és törvényes elsőbbségi jogát védi, bár ő is kívánja, hogy bevárható időhatáron belül adják ki a kutatók az ő monographiájukat és a lelt tárgyak ne legyenek sokáig hozzáférhetetlenek. Wiegand közvetítő javaslata az volt, hogy a kutatóknak időt

kell engedni az irodalmi közzétételre, de ideiglenesen évi jelentést méltán lehet tőlük kívánni.

C. Rados athenei szakember a tenger alatti kutatások módjait fejtegeti és ismerteti Ernest Bazin módszerét, mely legelőbb a vigói öbölben volt alkalmazva. Bazin kutató harangot bocsájt a vízbe, világító fényt bocsájt belé és a tárgyak kiemelésére alkalmas szerszámokkal dolgozik. Ugyanő az Antikythera mellett kiásott mechanikus gép töredékeit magyarázza, a mire Alexandriai Heron műveiben talált magyarázatot. *O. Russopulos* athenei szakember a régiségek tisztítását és megóvását fejtegeti és ad némely gyakorlati tanácsot.

Kedvezőleg fogadták *Cecil Smith* londoni tudós javaslatát a régiség-múzeumok közös védekezésére hamisítók ellen és *Flinders Petrie* indítványát, hogy a veszedelemnek leginkább kitett nemes fémbeli régiségekről készüljenek facsimile-másolatok és azok cseréltesse ki a múzeumok között.

A negyedik osztály epigraphiai és numismatikai előadásokban bővelkedett, ezekből csupán néhány általánosabb fontosságút emelünk ki e helyütt. *E. Babelon* értekezett az Athena-kép eredetéről és régi átváltozásairól az athenei pénzekben. *R. P. Jalabert* Syria görög és latin föliratainak a gyűjtéséről szól, melyet tervbe vett. *J. Mahaffy* a Ptolemæusok korából származó történeti érdekű papyrusokról értekezett, melyeket a Fayumban sarkophagokból kiemeltek. *P. Jouguet* a Medinet Ghoranban megejtett ásatások alkalmával lelt szöveget mutat be, melyről Blass azt sejtí, hogy Menander Apistos című darabjából való. *Hiller von Gärtringen* a berlini Corpus inscriptionum græcarumnak minusculákban közzéteendő új kiadást jelent be. Hasonlókép *A. Wilhelm* a görög írás fejlődési történetére tanulságos föliratok facsimile-gyűjteményéről értekezik. *P. Kavvadias* az Asklepios-szentélyekben lelt föliratokról szól, melyek gyógykezelés alatt állott betegektől maradtak fenn és ez alkalmul szolgál, hogy a gyógymódok is szóba kerüljenek. K. úgy véli, hogy Kosban épúgy, mint Epidaurosban sokáig csak csodakurákkal orvosolták a betegeket, csupán a római időben fektették a gyógyítást orvostani alapra. Ellenben Herzog úgy vélekedik, hogy már a görög időkben is alkalmaztak orvosi gyógyítást. Végül dr. *Chantemesse* megengedi, hogy az Asklepios-szentélyekben tudtak ideges bántalmakat helyrehozni és lehetséges, hogy a szentélyekbe az orvosi tudomány is hatolt be az idők folyamában, de az orvosi tudomány nem ott született.

Az ötödik osztályban földrajzi és helyrajzi kérdéseket tárgyaltak. *G. Radet* bordeauxi tanár Pausaniasnak egy helyéből (VII, 6, 6) azt következteti, hogy a lydiaiaknak volt egy külön kerületük (*Κορών*). Dr. *Politis* athenei tudós az athenei helyrajzban az orchestrának és a heliastikus testület viszonyát tárgyalta. *R. Loeper*, a konstantinápolyi byzanti intézet

titkárja, Attika mykenei korbeli községeről értekezik. *Spiridion Lambros*, athenei egyetemi tanár a XVII. századi Athene városának velenceiek által készült leírását mutatja be. *D. Kamburogles* athenei tudós Athene városának közép- és újkori helyneveinek származását ősrégi időkből való fönmaradására hoz példákat. *Ph. Negrís* a Plato-féle Atlantis valóságos létezését vitatja. *D. Aeginitis* athenei tudós azt az érdekes tényt állapítja meg, hogy Athene éghajlata az utóbbi húsz évszázadban nem változott. *P. Rediadis* Athenéből a régiek hajózását technikai szempontból vizsgálja meg. *A. Georgiadis* athenei szakember Eretria városának helyrajzával és történetével foglalkozik. *G. Sotiriadis* athenei tudós Kallion városának Kr. e. 278-ban a galaták által történt ostromát és a galaták legyőztetését az aetoliaiak által tárgyalja. *A. Skias* athenei tudós a régi Korinthos piaczáról szól. *A. Damberghis*, athenei tudós az Asklepios-szentélyekben használt gyógyvizekről szól.

Ezen osztály tárgyalásaihoz a legbecsesebb adalékokat hét orosz szakember nyújtotta, a ki arra szövetkezett, hogy a görögség által Déli Oroszországban bírt területének az emlékeit bemutassák és az ott folytatott ásatásokról adjanak hírt. Hogy előadásait érthetőbbekké tegyék, számos alaprajzot, térképet és számos épület- és egyéb régiségekről vett képeket állítottak ki a német arch. intézet termében, a hol ezt a becses apparatust mindenki kedve szerint tanulmányozhatta. A sort megnyitotta *E von Stern* odessai tanár, az egész cyclus rendezője a Mykene előtti maradványokról és a Berezan szigetén általa fölászott ősi temetőről. *P. W. Farmakovszky* szentpetersburgi tanár a kobani leleteket ismertette. Külön a kobani tükrökről értekezett *S. Skebelew* Szentpetersburgról. A chersoni ásatásokat bemutatta *E. Pridik*, az Eremitage őre, az olbiaiakat Farmakovszky. A chersonesosi leletekkel, különösen az V. és IV. századi aranykincsekkel foglalkozott *W. Malmburg* dorpati tanár és Pantikapaionnak szentelt külön értekezést *M. Rostovtsew* Szent-Petersburgból, különös súlyt vetett a hellenistikus korbeli házak polychromiájára és a római korabeli sírok és sarkophagok díszítésére.

A hatodik osztályban a byzanci műveltség problémái voltak napirenden. *Th. Uspenszky*, a konstantinápolyi orosz-byzanci intézet igazgatója a Serail könyvtárában őrzött oktateuch codexet ismertette, mely a Comnenok könyvtárából származik. A Serail-könyvtár ismertetése közben említ egy codexet II. Ulászlótól, melyet 45. szám alatt őriznek és melyről azt vélik, hogy Mátyás király könyvtárából származik. Blass is említi a Hermesben. (XXII., 219.) *J. Strzygowsky*, a híres gratzi tanár, a byzanci fejedelmek ikonographiáját tárgyalja. *Spiridion Lambros* ugyancsak a modenai Zonaras-codexben fönmaradt császárképeket mutatja be vetítéssel. *A. L. Frothingham* amerikai tudós (Princetonból) a XV. századot megelőző byzanci műtörténetről értekezvén, azt a kívánságát jelenti ki,

hogy e kor byzanczi emlékei gyűjtessenek külön Corpusba. *G. Millet* francia szakember időelőttinek véli az ily vállalatot. Egyelőre monographiákra van szükség és ezek megszerkesztési módjára tesz észrevételeket. Fő kifogása, hogy legtöbbször elvétik az emlékek és a kor eszméi közötti összefüggést és a szakemberektől, kik a byzantin művészetet tanulmányozzák, azt kívánja, hogy az egyház történetét ismerjék.

D. Camburoglu athenei tudós az istenanyja Athenében használatos mellékneveiről szól. *G. Lambakis* görög szakember a Melos szigetén még létező keresztelő kápolnáról és katakombákról, a thrákiai Philippiiben, Athenében, Keuchreæ és Amorgosban létező középkori keresztény emlékeket ismertet. *P. Karolidis* szintén görög szakértő két híres templom: a Hagia Iréne és a Hagia Sophia templomáról közli nézeteit. Az osztályban tartott legfontosabb előadások között volt *J. Strzygowskyé* a középkori hellén művészetről, melyben ismert nézeteit a keleti művészet nagy befolyásáról a középkori európai művészetre szokott élénkségével magyarázta. A másik igen fontos előadás *G. Milleté* volt. Millet előadja az athenei francia iskola által megindított nagy vállalatnak tervrajzát, melynek célja lesz egybegyűjteni a görög keresztény fölíratokat. Ezzel a tervrajzzal egy albizottság alaposan foglalkozott és az osztály elfogadta. Itt csupán azt a két fő pontot emeljük ki, hogy a Corpusba fölveendők a 395-től, Theodosius halálától 1821-ig, a görög függetlenségi háborúig terjedő fölíratok és hogy a történeti érdekű fölíratok facsimilékben fognak közöltetni.

A hetedik osztály az archæologia tanításával foglalkozott. Ez osztályban az eszmecsere elég élénk volt, mert a fő tárgy az archæológiának bevitele a középiskolába és ottani érvényesülésének módja és mérve iránt még nincsen végleg megállapodott közmegegyezés. Azt ezúttal is lehetett tapasztalni. Míg a kolozsvári egyetem képviselője, dr. *Csengeri János* azon az állásponton van, hogy az antik művészetet a gymnasium ötödik osztályától kezdve kellene az ifjúsággal megismertetni* *Alexander Conze* nem tartja ezt lehetőnek, de igenis óhajtja, hogy a class. philologusoknak legyen jártasságuk az antik művészetben és alkalmilag használják föl ismereteiket a classikus olvasmányok magyarázatában. *G. Seure* francia tanár is körülbelül Csengeri álláspontjára helyezkedett, a mi ellen azonban *A. Albert Petit* párisi tudós pædagogiai érvekkel küzdött és nézete ez ügyben nagyon megközelítette A. Conze fölfogását. *J. E. Harry*, amerikai tudós (Cincinnati) az amerikai középiskolákról szól és azt mondja, hogy az 500 lyceumban csak kevés helyütt érdeklődnek a class. archæologia iránt és középiskolák számára csupán a Harvard-egyetem szervezett egy classikai archæologiai tanfolyamot, a princetoni egyetem egyet a keresz-

* Lásd a középiskolai tanárok közlönyének május-juniusi füzetét.

tény archæologia tanítására. *G. T. Plunkett*, dublini tanár említi, hogy a dublini múzeum egyebek mellett fényképekből álló rendszeres sorozatokat készítettetett, melyek reá alkalmazott magyarázatok kíséretében kézzől-kézre járnak. *Percy Gardner* figyelmeztet arra, hogy a régi érmekekkel való foglalkozás igen alkalmas eszköz bevezetésül a régi kor tanulmányához. *H. C. Tolman* Nashvilléből inkább Homeros és a mykeni kor emlékei közötti összefüggést tárgyalja, mint a módot, hogy mikép kellene az archæologiai kutatások eredményeit az iskola számára értékesíteni. *J. Dragatsis* és *G. Papavasiliu* tanárok a görög iskolákba is szükségesnek vélik behozni az antik művészet tanítását, a mi természetesen különösen Athenében és egyéb főhelyeken, hol még építészeti emlékek is állanak és múzeumok vannak, sokkal könnyebb, mint Hellason kívül. *A. L. Frothingham* az archæologia tanítását képek segítségével fejtegeti. *S. Rzepinski*, neusandezi tanár a gymnasiumok számára arch. tanszergyűjteményt tart szükségesnek és ily mintagyűjteményre tesz javaslatot. Az élénk eszmecseréből, mely ez előadások fonalán keletkezett, kivehető, hogy mégis egyetértés van a szakemberek közt egy néhány fő pont iránt. A tanuló-ifjúságnak alkalmas arch. taneszközök révén lehető igaz ismereteket kell nyújtani az ókori emberekről és viszonyokról, különböző tanítási ágak kapcsán kell ez ismereteket közvetíteni, nem kell ugyan külön archæologusokat alkalmazni a középiskolákban, de a humanista tanároknak módot kell nyújtani, hogy az antik műveltségről kellő ismereteket szerezzenek.

Ez osztály körében került szóba az archæologiai nemzetközi könyvészetének vállalata. *H. Bulle*, Athenében székelő német tudós fejtegeti az új folyóirat tervét, mely minden nyelvű közlemények számára tért nyitna. A terv kidolgozása már *W. Wolters* würzburgi tanár kezében van és a német archæologiai intézet fogja a javaslatot a rokon tudományos intézetekkel közölni.

Ugyancsak ez osztályban folyt egy érdekes eszmecsere arról az előadásról, mely április 10-ikén délután 2 órától $\frac{3}{4}$ -ig lefolyt az athenei stadium hajlásában, a hol athenei dilettans társaság előadta a congressus tiszteletére ó-görög nyelven Sophokles Antigone című drámáját mintegy tíz-tizenötezernyi hallgatóság jelenlétében. A hely színét harántosan állított ház határolta, mely a királyi palotát jelezte, a fő szereplők ebből a házból léptek ki s oda tértek vissza. A háztól jobbról-balról jöttek a színtérre a hírnökök, a vak stb. A ház és a körszelvény között közepett oltár állott, melytől jobbra-balra körhajlásban csoportosult a tizenhárom egyénből álló chorus. A chorus énekelt, a dallam állítólag a delphii ének alapján volt szerkesztve. Kothurnust és álarczot nem használtak a színészek, de antik szabású, tarka színezésű öltönyben jelentek meg. A legtöbb előadó értelemmel, némelyik meghatóan játszott szerepét.

G. Mistrionis, a régi drámák előadása kedvéért alakult társulat vezetője, az osztály ülésén fejtegette a társulat céljait és indokolta a hétfői előadás rendezését. *Théodore Reinach*nak kifogásai voltak az előadás ellen. Szerinte a hely nem alkalmas színészi előadásokra. Herodes Atticus Odeonja vagy az epidaurosi színház megfelelőbb hely lett volna. Fölveti a kérdést, vajjon szakemberek számára rendezték-e, avagy a nép számára. Az előbbi szándék mellett korhűbbnek kellett volna az öltönyt lenni s a kart másképp rendezni, úgy a hogy a régiek rendezték, a zenének kevésbé modern színezést adni és az antik rhythmus szerint szavalni a verseket. Ha ellenben a népre kívánnak hatni, akkor nem antik, de modern nyelvű előadásokban kell a régi drámákat bemutatni, mert «a színház nem mise». Egy későbbi ülésben *S. Svos* athenei szakember válaszolt az ellenvetésekre és ha nem is sikerült Reinach kifogásait teljesen megcáfolni, tény, hogy a jelenvolt congressusi tagokra az előadás nagy hatást tett és ha nem is teljesen hű benyomást nyertek egy antik színműről, a mi talán mai nap már nem is lehetséges, de megközelítő fogalmat vittek magukkal a külsőségekről, sőt mivel Sophokles szövegét ismerik, az új görög kiejtés daczára is gyönyörködhetnek az előadásban.

Az osztályok április 12-ikén fejezték be üléseiket. Párhuzamosan az osztályokkal naponként ülésezett az osztályelnökökkel kiegészített vezérő-bizottság. Ott a fölmerült indítványok és javaslatok fölött tanácskoztak és megadták nekik a főmát, melyben a határozati javaslatok a bezáró közgyűlés elé kerültek.

A befejező nagygyűlést április 13-ikán tartották meg *M. Karapanos* miniszter elnöklete alatt; *M. Homolle*, a congressus titkára működött mint előadó. Az első congressus számára kidolgozott ideiglenes szabályzatot a congressus helybenhagyta és a következő congressusok számára irányadónak jelentette ki. A következő congressusi ülésig a mostani szervező-bizottság megtartja működési körét és megbízatása addig tart, míg a második congressus az alól fölmenti. Határozatba ment, hogy a következő nagygyűlés legalább két év múlva és ne később tartassék, mint öt év múlva. A gyűlés helye dolgában két városról volt szó: Rómáról és Kairóról. Rómát mellőzték, mivel ott az utóbbi években nagyon sűrűn voltak nemzetközi gyűlések s így Kairót jelölték ki, a mit az egyiptomi kormány jelen volt képviselője, *M. Maspéro* is helybenhagyott.

A congressus egyhangúlag kijelentett néhány óhajt. Egyik a régiségi múzeumok lajstromaira vonatkozik. Kívánatos, hogy a múzeumok intézői megegyezzenek a lajstromok közös módszer szerinti szerkesztésére nézve. Kívánatos továbbá, hogy a múzeumokban őrzött drágafémű emlékekről készüljenek hű másolatok és a múzeumok a egymással nemzetközi cserére lépjenek e másolatok dolgában.

Hasonlókép kívánatos, hogy a múzeumok a többszörös példányok kölcsönös kicserélésére nézve egyezzenek meg — és kell, hogy a múzeumok a hamisítók ellen lépjenek szövetségbe egymással. Végül helybenhagyta a congressus az ötödik osztályban fölmerült javaslatot a görögországi középkori helynevek összegyűjtése és Corpusba foglalása dolgában és kimondta annak szükségét.

Ellenben nem hozott a gyűlés határozatot a régi emlékek helyreállítása ügyében, mert alig lehetett volna ez ügyben közmegegyezésre jutni s a Parthenon nyugati zophorosának kérdését sem vitte az igazgatóbizottság a congressus elé.

A congressus hozzájárult a byzanti osztály indítványaihoz, a byzanti föliratok Corpusának, a byzanti ikonographiának, különösen a császárok képeinek összegyűjtéséről.

A javaslatok elfogadása után az elnök megköszönte a congressus tagjainak a megjelenést, A. Conze a congressus részéről a trónörökösnek megköszönte a buzgó érdeklődést, Karapanosnak az elnöklést, Kavvadiasnak és az előkészítő-bizottságnak a sikeres munkát. A görög nép életetésével végződött az emlékezetes gyűlés.

★

A congressusi tagok társadalmi érintkezéséről és szórakoztatásáról bőven volt gondoskodva. Az athenei archæologiai szakintézetek termeiket nemcsak saját honosaik részére nyitották meg, de estélyeiken a congressus összes tagjai vehettek részt. Hasonlókép estélyt rendezett a város s az egyetem a gyülekezet számára, melyen jelen volt a király és az egész királyi család. A vezető tudósok számára a társadalom kiváló emberei díszebédet adtak, melyen a trónörökös elnökölt. A congressus alelnöke, Karapanos, szép falusi birtokán kerti ünnepet, egy gazdag új-phaleroni birtokos díszes bált rendezett, az egyetemi fiatalság fáklyamenettel, a város az Akropolis kivilágításával kedveskedett vendégeinek. A különböző országok diplomáciai képviselői több ízben vendégül hívták magukhoz saját hontársaikat. Kiváló előzékenységet tanúsított irántunk br. Macchio, az osztrák-magyar nagykövet. Végül az athenei régészeti társulat a congressus kiváló képviselőit azzal tüntette ki, hogy tiszteleti tagokul választotta meg őket.

★

Az előzékenység számos tanujele fölötte kellemessé tette az Athenében való időzést, de megbecsülhetetlenné vált az ottlét a szakemberre nézve azon óriási haladások miatt, melyeket Athene az utóbbi évtizedekben a topographiai kutatások és a múzeumok gyarapodása dolgában tett. 1883-ban láttam először Athenét, akkor kezdtek volt az Akropolison

a Parthenon táját a termőszikláig leásni. Az ásásokat erélyesen folytatták, mert fölötté gazdag siker jutalmazta. A sziklát borító omladékban el volt temetve a Perikles előtti Athene művészetének tömérdek tanulságos emléke. Szakirodalmunk az attikai építészet és szobrászat ezen megnyilatkozását már régen értékesítette. Athene archaikus művészetével e maradványok alapján ismerkedtünk meg. A Parthenon közelében leástak az őstalajig, úgyszintén az északi fal vonalán és ez alkalmakkor magában az athenei várban kapták meg az ősi időből való maradványokat, melyek a mykenei korig vezethetők vissza. Egy más ásítás a Parthenon és Erechtheion között Athena ősrégi templomának az alapfalait hozta színre, melyek a Peisistratos előtti VIII. századi Polias-templom alaprajzát világosan engedik fölismerni. Az északi várfalban e régi templom oszlopainak a hengertömbjeit és fejrészeit lelték meg. Az Erechtheionnak most is folyamatban levő tatarozása e rejtélyes épület alkatrészeinek helyesebb megítélésére vezetett. W. Dörpfeld, az athenei helyrajz leghivatottabb kutatója, több órán át kalauzolta e helyeken a congressus tagjait. Ugyan ő tőle hallgathattuk több órai sétán az Olympieion úgy mint az Ilisos medrében bugyogó Kallirrhoë, a Stadion s a szomszédos épületmaradványok magyarázatát; az Ardettos magaslatáról az athenei helyrajz egyik leghomályosabb kérdésével, a tíz athenei kerület beosztásával és fekvésével foglalkozott és föntartás nélkül adta át a nyilvánosságnak évtizedes kutatásainak legsajátosabb eredményeit. Mikor kérdeztem, hogy ezeket a fontos magyarázatokat miért bocsájtja így közre, mielőtt írásban kiadta volna, az önzetlen, igazi tudóstól azt a választ kaptam, hogy hadd írják meg, hisz ezért adta elő! Fontosak Dörpfeld helyrajzi kutatásai a Peisistratos ideje előtti, valamint e fejedelem korából való nagyszerű vízvezetés megállapítása dolgában. Meglelte a föld alatt a város északkeleti határából az Areopagos és Pnyx közötti völgybe irányuló nagy vízvezetést és annak a fő kútját, a kilencz nyílása miatt Enneakrynosnak nevezett kutat, melynek holléte oly sokáig volt vita tárgya. A Peisistratidák nagyszerű alkotásának a mesterét is meg lehetett állapítani, ugyanaz a samosi építész csinálta, a ki saját szülővárosát is a hegyen átvezetett vízvezető alagúttal ajándékozta meg. Az alagútban a vizet oly agyagcsövekben folyatták, melyek Samosban és Athenében egyforma szerkesztési módot mutattak. A díszes kutat Kallirrhoënek is nevezték, ott állott a «Limnai» nevű városrészben. Dörpfeld ásításai e helyütt a régi «Lenaion»-t, a szőlőtaposást fölhaláló Bacchus szentélyét is kiderítették. Sok római épületet látni ez érdekes ponton, egyebek közt a Bacchus tiszteletére alakult Jobacchoi testületének a helyiségeit, a szentélyre és testületre vonatkozó fölíratokkal.

Az Areopagos és Akropolis közötti nyeregben, a régi agora legkeletibb szélén a régészeti társulat néhány épületet ásott föl, valószínűleg

a Prytaneion helyén épültek, azon régi Prytaneion helyén, mely ott a vár legősibb időszakában létezett.

A város V-ik századi falának több helyütt, különösen a nymphák és múzsák dombján meglették a nyomait és több kapunyílásra is bizton reá lehet már utalni. Legérdekesebb a nyolczvanas években az észak-nyugati részen fölsótt várfalnak még fönnálló vonala és az ottani kettős kapu; ennek tája a városon belül és kívül tetemes részben tisztázva van előttünk, a Dipylon előtti sírokból is helyükön hagyták a tömegesebb emlékeket, míg a finomabb és kisebb domborműveket bevitték a nemzeti múzeumba.

Az Akropolistól északra elterülő későbbkori városrészben több jelentékeny római épület romjai állottak. Környezetük az utóbbi évtizedekben megtisztult az idők folyamában hozzátapadt házaktól és világos fogalmat nyerhettünk egykori rendeltetéséről. A régészeti társulat a kilenczvenes évek elején egy ott álló díszes márványkapú táját tisztíttatta meg; a kapu Augustus idejében épült és egy római közpiacchoz vezetett. Egy attól nyugotra terjedő csarnokról megállapították, hogy II. Attalos pergamoni fejedelem építtette a régi athenei vásárpiacl legszélén. Két emeletes épület volt vásári czélokra, oszlopos folyosókkal, nyílt boltokkal és raktáraknak való zárt helyiségekkel. A római piactól északra a «Stoa Hadriani» czímén ismert tekintélyes épület maradványait is átkutatták; Hadrianus itt tudós hajlamainak megfelelőleg díszes könyvtári épülettel és megfelelő olvasótermekkel ajándékozta meg az általa kedvelt Athenét.

Egy séta Athene kikötővárosában, a napról-napra gyarapodó Piræusban, arról győzött meg, hogy az itt létezett nagyszerű romok maradványai a modern kor építkezésének részben áldozatul estek és eltűntek. Hiába kerestem az Akte keleti lejtőjén a kapút, mely az Aktét körülfutó fal és a déli hosszú fal táján még évtizedekkel ezelőtt létezett. A part hosszában is több helyütt tűnt el az egykor hatalmas tornyokkal erődített védőfal. A Zea- és Munychia-kikötőben az egykori hajóállások alapjaira csak nehezen ismerhettünk reá, ellenben még mindig ott áll és bámulatba ejt mindenkit a modern vasút közelében fölsótt hatalmas fal és kőkapú, az V-ik század hatalmas erődítésének tanui.

A congressus Philios és Dörpfeld vezetése alatt testületi kirándulást tett a régi Eleusis romjaihoz. Philios éveken át a régészeti társulat költségén mintaszerűen ásatta föl ez érdekes és terjedelmes területet, hol az ókorban a Demeter istennő tiszteletében rejtélyes szertartásokkal ülték meg a természet mysteriumát. Az ásatások mutatták, hogy a mérsékelt emelkedésű domb oldalán álló telep már a mykenei korban létezett és már a perzsák invasiója előtt volt itt szentély. Mikor a perzsák Eleusist elpusztították, a perikleikus kor nagyobb fényben újjáterem-

tette az istennő szent telepét, pompás fallal vette körül s óriási mérvű templomot állított a közepére. A sok oszlopú sajátzerű templomot csak utóbb fejezték be, századokon át építettek rajta; a mi most még fönáll belőle, sok százados kibővítés eredménye. Legépebben maradt meg, a mit a rómaiak építettek. A körülfalazott területhez az athenei Propyleion mintájára a szikla tövén díszes nagy előcsarnokot emeltek, melyhez két felől diadalíveken át jut az ember, széles lépcsők egy második díszes oszlopkapun át vezetnek fölfelé a térségre, hol széles fonsíkon még most is áll a főtemplom (Telesterion) számos oszlopa két hátsó oldalán a sziklába metszett lépcsőzetes ülőhelyekkel, a honnan sok száz ember nézhette a fáklyásmenet éjjeli fölvonulását. A főegyház közelében a szentélyt kezelő tanács ülésező termei is fönmaradtak; a mélységben pedig ott vannak még a napon szárított agyagtéglákból épített ősi falak s némely közökben a perzsák előtti korból származó kőtemplom maradványait is megállapíthatjuk. A lejtőn följebb barlangot mutatnak. A hogy Delos szigetén hasonló barlanghoz fűzik az ősi istentsztelelet kezdeteit, itt is ugyanoly traditio él. A hegy tetején három szobás érdekes kis múzeumba gyűjtődik a legtöbb helybeli cserép- és kőtárgy. Legtöbbje természetesen a Demeter tisztelettel kapcsolatos. Azonban a legszebb eleusisi domborművet, azt, melyet ezen a kitüntető czímen régóta ismer a szakirodalom, még sem itt őrzik, de Athenében, a nemzeti múzeumban.

*

Az athenei múzeumok tanulmányozására a congressus kezdete előtt egy csöndes hetet fordíthattam. Emitt is bámulattal győződhettem meg az utóbbi húsz esztendő óta bekövetkezett óriási haladásról. Két múzeum telt meg azóta emlékekkel. Az Akropolison a Parthenontól keletre eső tájon, a hol a szikla eredeti szintjéig takarították ki a perzsák után keletkezett omladékok, szerényebb külsejű múzeumban egyesítették az Akropolison lelt emlékeket.

A mi ebben a kilencz teremben áll, szemünk elé vezeti az attikai művészet kezdeteit az archaikus kortól kezdve a második virágzás közepéig. Az ősi emlékek nagy része puhább fajta mészkőből való és színezett. Az oromcsoportok az építészeti szobrászat kezdetei, tárgyuk Heraklesnek a lernæi hydra, a haltestű triton és a három fejű typhon elleni küzdelme, más templomoromból való Athena küzdelme a gigasok ellen; egész sor athenei hajadon tölt meg egy termet; ismerjük a merev tartású szobrokat, köztük van az Antenorféle szobor is. Áldozati domborművek templomok tájáról váltakoznak föliratos talapzatokkal, melyekről a szobrok elvesztek. A Parthenon keleti ormából és keleti zophorosából jelentékeny darabot őriznek, a londoni Elgin-márványok gipszmásolatait is csatolták hozzá; a gyűjteményben becses darabok vannak az Erechtheion zophorosá-

ból és legkedvesebb domborművei közé tartoznak a Nike-templom körüli védtámról maradt kecses Nike-alakok.

A nemzeti múzeum épületét jóformán a város szélére építették. Sok oszlopú homlokát nem lehet sikerültnek mondani. A huszonnégyszerem, melyet eddig a közönségnek megnyitottak, világos és magas ugyan, de egyik-másik terme dohos, sőt a falon több helyütt nedvességről tanuskodó foltok vannak. A szobroknak ugyan nem árt a nedvesség, de kedvezőlenne válhatik ez állapot azokra a kényesebb fém- és csonttárgyakra, melyek a középső teremben (II.) az őskorszak becses hagyatékát képviselik. Ennek az őskori gyűjteménynek igazi alapítója Schliemann Henrik. Az ő mykenei, tyrinsi és orchomenosi ásatásaiból eredt gazdag aratás van itt együtt. Azóta az őskor nyomait a görög szárazföldön másutt is meglették. Spatha, Menidi, Thorikos, Vaphio és sok más hely vált híressé kupolya-sírok által és a sírokban lelt becses emlékek révén. Az újabb leleteket szintén a II. teremben központosították; e terem tartalmával foglalkoztak leginkább a congressus harmadik osztályának előadásai. A mykenei műveltséget sehol oly teljességben nem tanulmányozhatjuk, mint itt, csupán a herakleioni (candiai) múzeum kezd vele versenyezni, de abban ismét csupán a krétai őskor emlékeit gyűjtik együvé. A mykenei teremben az ú. n. királyi sírokból való kardpengék incrustatióját néztem közelebbről. Semmiféle leírás és rajz nem adhat kellő fogalmat e remekek igazi természetéről. Gondos szemléletnél úgy találom, hogy a négy incrustált pengén rendszerint sík fölülettel birnak a bronzpengébe fektetett fémlemezok; a harmadik penge oroszlánjait ábrázoló lemezek azonban nem laposak, de mint lapos domborművek emelkednek ki a környezetből. Ugyanezen a pengén legsajátságosabb a felhők képe. A felhő belsejében van hullámozó aranyozott szallag, ezt körülveszi szélesebb ezüstsínű sáv és az egészet bekereteli keskeny, sötétes sáv. Nem tudom, hogy sötétebb aranyból való-e ez a lemez vagy rézből. A felhők képe lapos, de a különböző fényű lemezek egymás mellé rakásával majdnem plasztikussá vált a hatás. A pengék rajzaiban előforduló vadászok paizsai mindig ezüstlemezűek. Háromféle paizsidomot lehet megkülönböztetni, kettős szögletes, négy- vagy ötszögű; a legjellemzőbb a hegedűforma kettős kihajlású paizsidom, melyet a mykenekori edényfestményeken is szoktunk látni. Ez a körülmény talán azt tanúsíthatja, hogy az Afrikára emlékeztető oroszlánok és a lotos levelek daczára e pengék még sem feltétlenül tekinthetők egyiptomi származású árúczikkeknek, de a munkás, a ki talán egyiptomi volt, ott készíthette a mykenei fejedelmek udvarában.

Nyolcz teremben sok ismerős szoborral találkozhattunk, melyek közül leginkább az utóbbi évtizedek gyarapodása érdekelt.

Itt vannak az ősi merev ifjúalakok a boeotiai Ptoon-hegyen állott

Apollo-szentélyből. Ugyancsak Boeotiából való, Tanagrából származik Dermis és Kitylos kettős szobra, Arkadiából hoztak egy archaikus ülő női szobrot, mely a didymai ülő szobrokra emlékeztet, a francziák delosi ásatásai az archaikus művészetet Naxosi Nikandre áldozati ajándékával és egy ősi korbeli álló női alakkal gazdagították; a Furtwängler-féle legújabb æginai ásatásból az Apheia-templom ormából való részletekkel, különösen egy becses fejjel gyarapodott a gyűjtemény.

Behozták a Skopas-féle tegeai templom környékén lelt becses fejeket, melyek Skopas művészetének fölismerésére oly fontos támpontokul szolgáltak. Az Eleusisban folytatott ásatásokból csupán néhány becses darab került ide. Ilyen Eubuleus feje és egy Polykleitos-féle jellegű ifjú. Kavvadias az ő epidaurosi ásatásaiból behozott Nike-szobrokat, becses architektonikus részleteket, Asklepios tiszteletére készült domborműves áldozati emlékeket, Asklepios-szobrokat, Dionysos-szobrot és egy Aphroditét. Fölötte becses a francziák mantineiai ásatásából előkerült domborműves talapzat, melyen rajta állott Praxiteles ismeretes csoportja. Lykosurában a görög régészeti társulat 1889-ben igen szerencsés ásatást folytatott. Megtalálták a Despoina szentélyét és onnan Damophon műveiből becses töredékeket hoztak. Legérdekesebb egy női fej, talán Despoináé és a szobor köpenyege, továbbá egy erőteljes férfifej, talán Anytosé volt. Praxiteles idejéből való egy Hermes-szobor Andros szigetről. A dr. Waldstein-féle argosi ásatásnak több érdekes darab köszönhető, legbecsesebb egy Hera-fő, melyben az argosi Heraion szent szobrának másolatát vélik látni. A rhamnusi ásatásból Themis óriási szobra került elő és Aristonoë, Nemesis egyik papnőjének a szobra Kairestratos művésztől a IV. században. A francziák delosi ásatásából származó szobrok közül ismeretessé vált a Polykleitos-féle diadumenos jó másolata, egy óriási atléta szobor és Nikeratos műve, a pergamoni iskolával legszorosabb rokonságban levő gallus harczos csonka szobra.

A VII. teremben fölállítottak néhány szobrot azokból, melyeket 1901-ben Cerigo (a régi Kythera) szigete táján a tenger fenekéről emeltek ki. Vannak köztük bronz- és márványszobrok. Egyik márványszobrot még borítja az évezredekken át reá rakódott kagylóréteg. Egy bronzszobrot sikerült számos töredékből helyrehozni, a természetnagyságot fölülhaladó méretű meztelen ifjút ábrázol kinyújtott karral; a IV. század eleganciáját mutatja. Egy kisebb bronzszobor ugyanonnan Polykleitos munkáinak az arányait őrizte meg.

Az athenei régi temetőkből és másunnan behozott sírtáblák, sírok fölé állított domborműves márványedények, sírládák és áldozati domborművek megtöltenek négy nagy termet. Ez a gyűjtemény és a három teremben sűrűn fölállított festett edények sorai számra talán egyedül állanak. Mindkét gyűjtemény leginkább az attikai művészetet tárja föl

és kézzelfoghatólag mutatja, mennyire termékenyítette a nagy mesterek ízlése az iparművészetet. Az edénygyűjtemény nem szorítkozik az attikai műhelyre, de Korinthos, Chalkis és az edénygyártás egyéb góczpontjait és időszakait is jól képviseli.

Az edényekhez csatlakozik három teremben az agyagplasztika. A legkedvesebb szobrocskák Tanagrából valók. Myrina kevésbé kedvezően van képviselve. A többi lelőhely közül Argost és Eretriát emelem ki.

A milyen gazdag a kisebb bronzok gyűjteménye, oly szerény a görög és római kori arany ékszerek kiállítása; a metszett kövek sora sem ad elegendő fogalmat arról, hogy mily magaslaton állott az ókorban a glyptika.

A földszintes termek sorai közé beékeltek kettőt, melyet magánemberektől ajándékol kapott gyűjteményekkel töltöttek meg. Egybe (III. terem) a J. Dimitriu-féle egyiptomi gyűjteményt tették, a tizenhetedik teremben Karapanos gyűjtése kapott helyet. Karapanos leginkább három helyen rendezett ásatásokból szerezte tárgyait. Corfú szigetén ezerszámra talált agyagedényeket. Bronzai legnagyobb része a híres dodonai jósda területéről származik és harmadik alkalommal Nicomediában Diocletianus császár palotájában végzett igen sikeres ásatást. Innen kapta azt a díszes római bronzbigát, mely e terem legnagyobb ékessége. Magyar kutatóra ez a darab a polgárdi ezüst tripossal való szoros stilisztikus rokonsága miatt birhat legtöbb érdekl. A két tárgyat ékítő nereidacsoportok annyira megegyeznek egymással, hogy a két késő római remekmű alighanem ugyanegy művészeti góczpontban keletkezett.

*

Nem volna teljes a congressusról szóló jelentésem, hogyha legalább röviden nem említeném a congressussal kapcsolatos két tengeri utat, melyre idején közzétett tervrajz a nemzetközi tudományos gyűlés tagjait meghívta. Köztudomású, hogy az athenei német archæologiai intézet első főtitkára, W. Dörpfeld, mintegy két évtized óta évenként szokott husvét táján szakemberek és szakkedvelőkből alakuló társaságokat Görögország nevezetesebb helyeire kalauzolni. A mostani két kirándulást úgy rendezték, hogy két hajó vitte a résztvevőket, egyik Dörpfeld, a második Spir. Lambros vezérlete alatt állott és a program két szakaszban előbb nyolcz napi időtartamban a szárazföldi görögség nevezetesebb góczpontjait ölelte át, utána pedig a görög szigetek és a kisázsiai partvidék fontosabb helyeit kívánták az utazóknak bemutatni és ennek megfelelőleg mintegy két hétre terjedt a második út. Dörpfeld útiterve oly lelkes fogadtatásra talált, hogy mintegy százhusz résztvevő találkozott. A Margherita és Antigoni görög hajók, melyeken a nemzetközi társaság huszonegy napi útját megtette, nem sok kényelmet nyújtottak ideiglenes lakóiknak, de a mit

ez úton láttunk és a kalauzoló szaktársaktól, különösen a fáradhatlan W. Dörpfeldtől tanultunk, minden résztvevőnek oly megbecsülhetlen nyereségnek tűnt, hogy az út minden fáradalmát és kényelmetlenségét szívesen eltűrtük.

Hajónk április 14-ikén az argosi félsziget körül fekvő szigetek közt Naupliába vitt. Ez néhány napra kiinduló góczpontunk volt. Első nap délután Tyrins várát jártuk be Dörpfeld kalauzolása mellett. Második nap (ápr. 15.) Asklepios leghíresebb szentélyét Epidaurost látogattuk meg, hol évek óta folyik az ásatás Kavvadias vezetése alatt. Az ő kalauzolása alatt jártuk be a helyet. Harmadik nap ugyancsak Naupliából előbb vasúton Argosba mentünk és az ú. n. Aspis-dombra másztunk Dörpfeld vezetése alatt, majd vasúton Mykene állomására indultunk és onnan fölvezetett Dörpfeld előbb a kupolyasírokba s azután a várba. Este Naupliában voltunk. Az éjjel megkerültük ismét az argosi félszigetet, reggel a korinthosi csatornán mentünk át és a korinthosi kikötőben kötöttünk ki (ápr. 17). Onnan kétkerekű kocsikon Ó-Korinthusba hajtottunk, a hol az amerikaiak nagymérvű ásatásai tárultak föl előttünk. Még az esti szürkület beállta előtt hajóra szállottunk és a korinthosi öblön végig menve, következő reggel (ápr. 18) az elisi parton Katakolóban kötöttünk ki. A parti állomásról Pyrgosba s innen Olympiába vasút vitt. Olympiában Dörpfeld egészben egy délelőtti és egy délutáni előadás fonalán mutatta be a romokat. Közben a múzeumban Karl Robert és von Duhn tanárok magyarázták a kiválóbb emlékeket. Este 10-kor vasúton ismét hajónkat értük, mely Leukas felé vitt bennünket. Április 19-ikén három előadásban volt részünk. Az epirosi parton Nerikosnál kötöttünk ki és onnan végig néztük a sziget és a szárazföld közti vízi utat és láttuk, hogy Leukas, miként Dörpfeld kezdettől fogva vélte, sziget volt. Majd magán a szigeten, Idrinél kötöttünk ki, néztük Dörpfeld ásatásait, egy sziklán épült erődöt és a két forrást, melyet ő a homerosi Ithaka leírása szerint megállapított. Több órai vándorlás után a hajóra visszatértünk és végig hajóztunk Leukas keleti partján, s egyebek mellett láttuk a sertések öblét (Syvota-öböl) az Odysseában említett helyet hol Telemachos hazatérve partra szállott és láttuk a vele szemben levő sziklás szigetekskét (Arkudi = Asteris), hol a monda szerint a kérők Telemachost meglesték. Ezt a több órai utat fáradhatlan vezérünk nemcsak tanulságos helyrajzi magyarázatokra használta, de terjedelmes előadásban az Odyssea földrajzi és néprajzi hátterét ecsetelte arra az eredményre jutván, hogy minden jellemvonás Leukasra talál. Este volt, mikor a *most* úgynevezett Ithaka sziget kikötőjébe értünk. Ott már csak a parton lépcsőzetesen sorakozó lámpafényeket észleltük. Az éjjelt ismét uton töltöttük el és reggel, miután az egész korinthosi öblön végig haladtunk partra szállottunk Iteában, Delphi kikötőjében, hogy

kocsin fölmenjünk megtekinteni a francziák által fölászott Delphi romjait. Itt az ásások sok évi érdemes vezetője, Homolle volt kalauzunk de a színházban s a legutóbb fölászott stadiumban W. Dörpfeldnek adta át vezetést. Délutánunkat a gazdag delphii múzeumnak és a Marmaria területén legutóbb fölászott antik középületeknek szenteltük.

A következő éjjel átmentünk a korinthosi csatornán és reggel Aegina városában szállottunk partra. E kicsi, de sok érdekes emlékekkel túlhalmozott múzeumban Furtwängler szolgáltatott magyarázatokkal, ugyanő vezetett a város elé az Aphrodite-templomhoz, a hol ásatai folynak. Délután a sziget keleti szélén partra szállva, fölmentünk az Aphaia-templomhoz; ennek tövében lelték a Münchenben őrzött «æginetákat» és a két utóbbi évben Furtwängler szerencsés volt az itt folytatott ásatajánál e szoborcsoportokat egy fejjel s néhány töredékkel kiegészíteni és sikerült neki ott lelt fölírat alapján végre a templom igazi nevét megállapítani.

Utunk első szakaszának ez volt az utolsó pontja, a honnan a Pyræusba hajóztunk, hogy pár órát Athenében tölthessünk.

Ugyanaz nap este kezdődött a szigeti út és ezen április 22-ikén első megállóhelyünk volt a hajdani Delos szigete, a francziák több évi archæologiai működésének terjedelmes színhelye. Hajdan a görögség egyik vallási központja volt, most elhagyott hely; azért az összes elmozdítható leleteket a szomszédos nagyobb szigetre, Mikonosba vitték, a hol következő nap (ápr. 23.) reggeli óráit az ideiglenesen, több helyütt beraktározott szobroknak és edényeknek szenteltük. Ezután Phylokapiba, Melos szigetére vitt a hajó. Az angolok ott fölástak egy kőkori telepet. Az éjjelt úton töltöttük Thera (Santorin) felé, a hol a kora hajnalban (ápr. 24.) a hajdani krateren képződött vulkanikus sziget belső körét jártuk be és azután a külső körén partra szállván, lóháton emelkedtünk Hiller von Gertringen vezetése alatt az általa öt évi szorgalmas munkával kiásott régi Thera városhoz. Ugyancsak lóháton végig nyargaltuk a szigetet, hogy Merovigliben megtekintsük a sziget érdekes múzeumát. Következő reggel (ápr. 25.) Kandiában, Kréta sziget fővárosában szállottunk partra. Ott első dolgunk volt a Kréta szigetről az utóbbi években egybegyűjtött tetemes leleteket az ideiglenes múzeumi teremben meg szemlélni. A délutánt Knossosnak szenteltük, a hol a látogatók nagy tömegét Dörpfeld és Arthur Evans kalauzolták.

A következő nap (ápr. 26.) Gurniának és Palaikastrónak volt szentelve; előbbi helyen egy amerikai nő, Miss Boyd, az utóbbin angolok ástak föl egy-egy mykenekorabeli szerényebb telepet.

Folytatván a sziget keleti részének körülhajózását, reggel Matalában szállottunk partra (ápr. 27.) és onnan lóháton indultunk az olaszok által Knossosban és Hagia Triadában fölászott mykenekorabeli paloták szem-

léletére. Ott voltak maguk a jeles kutatók, élükön a krétai kutatások megindítója, Halbherr tanár.

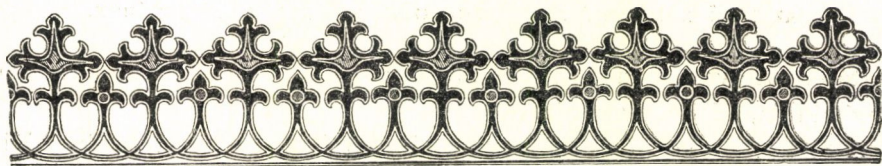
Hosszú tengeri úton, a következő nap (ápr. 28.) esti óráiban Kis-Ázsia délnyugati csúcsához értünk, a hol pár órát Knidos romjainak szenteltünk s onnan tovább menve, másnap délelőtt (ápr. 29.) Herzog tanár vezetése alatt a Kos szigetén Herzog által fölászott Asklepios-szentélyhez tartozó épületeken jártunk végig. Délután hajóink átmentek a kis-ázsiai partra, Kovellában kikötöttünk s onnan gyalog elsétáltunk a didymai Apollo-szentély óriási romjaihoz, a hol Wiegand tanár fog a legközelebbi években ásatni. A következő napot (ápr. 30.) egészen Samos szigete vette igénybe. Kikötöttünk Vatiban, megnéztük Dörpfeld vezetése alatt a régi Samos nagyszerű vízvezetékét, mely alagúton hozta a hegy túlsó oldaláról a samosiaknak a vizet, délután az óriási Heraiont tekintettük meg, hol a görög régészeti társaság viszi az ásatásokat és az estét ugyancsak a szigeten az új fővárosban, Tiganiban töltöttük. Utunkban a következő pont volt Ephesos. Reggel (május 1-én) Skalanovában partra szállottunk és lóháton a régi Ephesosba menve, ott az osztrák intézet titkárja, az ásatások vezetője, Heberdey tanár kalauzolt. Odább, Ephesuson túl, az óriási Artemis-templom romhalmazában az angolok kezdték újból régebben abbahagyott ásatásaikat. A következő nap (május 2.) egészen Pergamoné volt. Dikeliben kikötöttünk, onnan kocsin Pergamonba mentünk és Dörpfeldnek mintegy négy órai vezetése alatt hozzávető fogalmat szereztünk e nagyszerű hellenistikus hegyi városról. Görög utamat (május 3-ikán) Trója falainak a megszemlélésével fejeztem be. Itt a fáradhatlan Dörpfeld a tudomány terén legfontosabb csatáját nyerte volt meg annak idején és azért nem csuda, hogy e falak tömkelegének szabatos megállapításában fénylett leginkább az ő páratlan tudása és éleslátása.

Néhány napot Konstantinápolyban töltöttem, a hol Loeper tanár, az ottani orosz byzanti intézet titkára kalauzolt és bevégeztem utamat Bukarestben Tocilescu tanár társaságában az adamklissii domborművek és a petreosai kincs szemléletével.

Karlsbad, 1905 aug. 20.

Hampel József.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ÚTI JEGYZETEK SZENTGYÖRGY-SZOBROKRÓL.*

Alkalmam volt az idei nyáron megfordulni Prágában, Münchenben és Nürnbergben és mivel legutóbb figyelmünk ismét a mi kolosvári mestereink prágai remekműve felé fordult, nemcsak a Hradsinon álló szobrot néztem meg újból, de a müncheni és nürnbergi múzeumokban őrzött középkori Szent György szobrokra is vetettem néhány pillantást.

Mindenekelőtt azt a kellemes tapasztalást tettem, hogy az osztrák Baedeker műtörténésze már tudja, (a miről sok német műtörténésznek még a legutóbbi időkben sem volt tudomása), hogy ezt a szobrot kolosvári művészek készítették,** de másrészt nem vettem észre, hogy Baedekernek a szoborról szóló néhány sora elé rakott kitüntető csillagja sok látogatót csalogatna a kút felé, pedig azon az augusztusi délutánon, mialatt ott időztem, néhány tuczat ember kereste föl a cseh királyi várat és köztük fél tuczat hazánkfia is volt.

A szobor most mást látszott mutatni, mint a mikor korábban láttam. Mintha a bronz patinája az újabb lemintázások alatt szenvedett volna, megtompult a fénye, a mi régi bronzok másolásánál rendszerint be szokott következni.

Kerestem rajta régi aranyozás nyomait, mert a nagyváradi szobrok is aranyozottak voltak. Azonban ez időszerint már sehol legkisebb aranyozás sem látszik. Lehet, hogy arany fölületétől akkor fosztották meg, a mikor helyreállították.

A müncheni germán múzeum új fegyvertermében gipszmásolatát birják. Ezt bronzszínnel borították és olyan módon aranyozták, hogy úgy hat, mintha az idők folyamában az arany helyenkint lekopott volna róla. Mikor így «helyreállították» a lovasszobrot, alighanem helyesen jártak el, pedig nem ismerték hazai íróink följegyzéseit a váradi szobrokról. A kísérlet jól sikerült, az aranyozás annyira hozzá illik a szobor

* Kiegészítésül a «Kolosvári Márton és György» című közleményhez 125—137.

** Österreich von K. Baedeker 1903. 272. l «Das kleine Reiterbild des H. Georg auf dem Brunnen im zweiten Burghof ist 1373 von den Meistern Martin und Georg von Klausenburg in Bronze gegossen (das Pferd 1562 ausgebessert)»

miniatureszerű intim stílusához, hogy még szembetűnőbbé válik az a benyomás, hogy e szobor készítői az ötvösök köréből valók és az ötvös-gyakorlatból mentek át a nagyobb méretű bronzszobrászathoz. Sok aprólékos részlet, a küzdelemnek inkább symbolikus jelzése, mint erőteljes jellemzése, az ifjú gyöngéd arányai, a sok megtört vonal, a fölületek nyugtalansága, mind összhangban van az aranyozással, sőt azt lehet mondani, hogy igényli az arany tündöklését.

Igaz, hogy vele még inkább erősödik az a benyomásunk, hogy a szobor inkább dekoratív szándékkal készült, mint arra, hogy az építészettől független, önálló mű legyen.

Mikor a nürnbergi múzeum finom érzékű igazgatójával néztük a vitéz lovast, társam ugyanazt a nézetet vallotta, melyet bennem is mindig keltett a csoport szemlélete: sem előlről, sem a hátsó hosszoldalról nem nyújt kielégítő képet, csupán egy oldalú szemléletre komponálták a művészek és így kikerülhetetlen a következtetés, hogy kezdetről fogva háttérhez, templom falához volt gondolva, a melyhez látzólag mint erős dombormű viszonyult. A nürnbergi igazgató is fal mellé tette volna a gipszmásolatát, hogy ha a fegyverteremben talált volna számára fal mellett díszesebb, méltóbb helyet, mint a hová tette. Kérdésemet, hogy mi a véleménye arról, hogy a mű hol készülhetett, a helyszinén Prágában, a hol fölállították a művészek, avagy messze tőle Nagyváradon, és a kész szobrot szállították-e Prágába, Bezold a művész és tudós csudálkozással hallotta. Szerinte több mint valószínű, hogy a magyar szobrászok jöttek Prágába, semmint kész művüket küldték volna oda; vagy ha Prágában nem is végezték el az egész munkát a műszerető IV. Károly szeme alatt, bizonyosra vehető, hogy maguk szállították darabonként az öntvény egyes részeit Prágába és ott illesztették egybe.

Az eredetinek közelebbi szemlélete valószínűvé tette, hogy nem egy darabból készült. Nem volt módom állványról kellő közelségben megvizsgálni az egész csoportot és így nem bírom a régi és újabb forrástási vonal nyomait szabatosan felsorolni, mégis egyet-mást észleltem, a mi föltevésemet indokolja. Egyik észleletem a haj technikus kivitelét illeti. A haj egymás mellé rakott sodronyszálak csoportjaiból készült s a csoportok egymáshoz forrasztattak, sok helyütt hézagok vannak köztük. A homlokon a haját hengerded tekercsek szegélyzik, melyeket a belül erősebb sodronygyűrű csatol össze egymásközt és oda erősít az alaphoz.

Más észlelet érthetővé teszi, miként lehetséges, hogy a paizsot annak idején valaki elválaszthatta az egésztől és eltüntethette. A paizs nem ott volt, a hová képzeltem,* nem a felső bal karon ült, de nyil-

* Arch. Ért. 1905. 132. 1.

vánvaló, hogy a bal kéz ujjai rajta nyugodtak. Most is meg van még az eredeti szobron a bal tenyér két oldalán kiálló erős sodronyból hajlított két vízszintesen álló hurok-féle nyújtvány, melybe a paizsot be lehetett akasztani és a ló hátán mintegy a has közepéig leérő szíj végén kiálló kis karikának alig lehetett más célja, mint az, hogy a paizs alsó csúcsát, vagy jobbik oldalának a szélét hozzá erősítsék. Így tehát a vitéz paizsa ott ülhetett a bal czombján és úgy látszott, mintha a lecsüngő bal keze rajta nyugodnék. Érthetetlen előttem, hogy a kik a gipszmásolatokat csinálták, miért hagyták el a paizs erősítésére szolgáló hurkos és gyűrűs karikatagokat.

Szent György legendája a középkorban a legkedveltebb művészi föladatok közé tartozott. Ennek köszönhető, hogy a két nevezett nagy múzeumban mintegy másfélszáz esztendőből — a XIV. század végétől mintegy a XVI. század első harmadáig — közel két tucat Szent György ábrázolást láttam. A müncheni múzeumban őrzötteket nem nevezhetem meg egyenkint, mert nem foglalkozhattam velök elég behatóan. Mégis mondhatom, hogy van ott Szent György ezüstműből, bronzból, fából, elefántcsontból és kőből. Legtöbbször gyalog ábrázolják a szentet a sárkányon állva és ilyenkor, mikor szobor az ábrázolás, soha sincs ott a leányzó, a mit csupán azért említek, mert mutatja, hogy nemcsak a kolozsvári mesterek tartották fölöslegesnek Cleodolinda ábrázolását, de más művészek is. Talán helyes azt hinni, hogy ez azért volt úgy, mert a kerek szobor a sárkány mellett Cleodolindának bajos lett volna megfelelő helyet juttatni. A szent mindig fegyverzetes, fején sokszor sisak van — de szent fényt egy esetben sem láttam rajta, sem a mikor szabadon áll a szobor, sem a mikor csupán domboruan ábrázolják.

Nem tudom, hogy Szent György középkori szobrai miért nélkülözik a szent fényt. Erre az egyházi legendák magyarázóitól, vagy talán még inkább a Szent György monographusaitól várunk kielégítő választ. Nem kielégítő okadatolás, hogy a hős fején a sisak kizárja a szentek jelzőjét, mert sokszor födetlen a szent feje, a prágai Szent György is, tehát lehetett volna rajta szent fény. Viszont tudjuk, hogy festményeken nem mindig nélkülözi a szent az őt megillető jelzőt.

Nürnbergben több időm volt nézni a középkori Szent Györgyöket. Kettőt kívánok különösebben kiemelni; mind a kettő gipszmásolatban van meg. Egyik bronzszobrocskát ábrázol, mely más két szobrocska mellett egy nagy keresztelő kút födelét ékíti. Készítette 1446-ban «Willaume le feure» Tournayból; most is meg van Haelben Belgiumban. A szobrocska érdekelhet bennünket mint középkori ábrázolás, mely mintegy nyolcz évtizeddel utóbb, függetlenül a prágai szobortól készült és több tekintetben hasonlít hozzá, bár maga a motívum másképp van tárgyalva. A vitéz lova ugyanis ezúttal rajta áll a sárkányon. A vitéz

fegyverzete csak kevéssé tér el a XIV. század végső harmadában dívott fegyverzettől. Érdekes, hogy a hős ezúttal is nélkülözi a sisakot, ellenben dús hajzata van, ismétlődik a homlokot körítő hajgyűrű, mely a prágai szobrot is ékíti, a hogy a szent fény is hiányzik.

A másik mű ugyancsak XV. századi, az esslingeni Mária templom (Frauenkirche) egyik ajtajának a tympanonját ékíti. Az erősen kiugró dombormű heves mozgásban ábrázolja a küzdelmet, sokkal élénkebb a mozdulat, mint bármely XIV. vagy XV. századi szoborban, nyilván mivel a dombormű kezelése a heves mozdulatok föltüntetését tetemesen könnyítette. A hős ezúttal is szűk pánczéلبa van szorítva, de köpeny leng a fegyverzete fölött. Ezúttal is teljes a legenda ábrázolása mint a domborműveken legtöbbször. A hős előtti magasabb sziklán térdepel a megmentett szűz és balra fölül meglátszik a sziklavár is, a honnan az aggódó szülők nézik a hős vitéz lovagias tettét. Még magasabban, felhőkbe kiindulva, szárnyal az angyal, a ki egyaránt védi a hőst s a szűzet és világos tanúságot tesz róla, hogy nem mindennapi küzdelemről van szó. Még sem szent fénynyel ábrázolja a művész a szentet, bár ezúttal is födetlen a feje!

Még két szoborra kívánom itt fölhívni a figyelmet. Mind a kettő fából van faragva; egyik 1400 tájáról való, a másik (tirolisi munka) az 1470—1480-as évekből. Az előbbi lovascsoport. Fegyverzete nagyon közel áll a prágai Szent György vértetéhez. Leginkább a homlokot körítő gyűrűs dudor miatt említjük, mely emlékeztet a prágai szent sajátságos hajviseletére. A faszobor dudoros gyűrűje barnára van festve és valószínű, hogy szintén hajfonatot példáz. A tirolisi Szent György gyalogvitéz; mint erősen kidomborodó alak más kilencz szenthez sorakozik egy oltártáblán. Ez ugyancsak a sajátságos gyűrűs hajdísze miatt érdemli itt az említést. Haja feje hátuljáról dús fürtökben csüng alá, a homlokon pedig ferdén körülsavart szalag gyűrűbe fogja a haját; ezúttal ez az elrendezés biztosan fölismerhető, mert a szalag látható darabjai aranyozottak és közben a haj barnának látszik. Egykorú, 1473-ból való sírkő gipszmásolata ugyanabban a múzeumban a «dudáló emberke» udvarának oszlopos ívei elsejében, szintén meglepő analogiát mutat a tirolisi Szent György hajzatának elrendezéséhez. A természetes nagyságban ábrázolt vértés vitéznek a haja hátul szintén dús fürtökben csüng alá. Homlokát ugyancsak dudor köríti, melynek világosan ábrázolt körszalagját ezúttal négyesével állított gyöngyök látszanak díszíteni, míg a közbeeső hajnak vélt czikkelyek inkább olybá tűnnek, mintha harántosan rakott vékony galyakból alakulnának. Ezek a gipszmásolaton vörös színezést mutatnak. A lovag mellvértjét nehéz lánczról lecsüngő rendjel díszíti, sugaraktól környezett Mária s alatta a sárkány. Úgy sejtjük, hogy a XV. századi vitéz, kinek a nevét nem birtam ki-

betűzni, Szent György vitéze volt — ezt sejteti a rendjele — és ennek kapcsán az a föltevés támadhat, hogy a sajátyszerű hajelrendezés és hajdísz mint a Szent György sajátos hajdísz a szent után elnevezett lovagok hajviseletévé vált.

Bármint legyen azonban a dolog, elég érdekesnek véltem azt a tapasztalást, hogy prágai Szent Györgyünk sodrott dudorú hajdíszé kisebb-nagyobb hasonlatosságban más közelkorú emlékeken is észlelhető. A hajelrendezés rejtélyét ezzel talán egy kis lépéssel közelebb vittük a végleges magyarázathoz, melyre még reászorul, a hogy azt véljük, hogy a Szent György szobrához fűződő sok egyéb kérdést analogiák révén inkább fogjuk tisztába hozni, mint csillogó eszmefuttatások segítségével.

Budapest, 1905 szeptember 3.

Kárász Leó.

REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPEDENYEK.

I.

Többször volt alkalmunk e folyóiratban csillámmal kevert feketés agyagú cserépedényekből maradt fülekről és peremeokről hírt adni melyeken sajátyszerű benyomott, legtöbbször keresztes idomú bélyegek arról tanúskodnak, hogy közös a koruk és a gyártási helyük, de bár sokszor és sokan tűnődünk rajta, nem birtuk e bélyegelt cseréparú rejtélyének nyitját megkapni.

Még a múlt század nyolczvanas éveiben Rómer Flóris gyűjtött az ő dunántúli útjain ily bélyeges cserepeket és az ő muzeumi hagyatékában készen volt egy csomó ábra, melynek legtöbbjéről azonban nem lehetett tudni, hogy az ábrázolt eredeti cseréptöredékek hol és miféle körülmények között kerültek elé. Mégis közzétettük,¹ mert reméltük, hogy hazai szaktársaink analógiákról fognak értesíteni és talán az idők folyamán megkapjuk a rejtély kulcsát.

Úgy emlékszem, hogy Rómer pannóniai gyártmányoknak tartotta az ilyfajta agyagműveket és ez annál indokoltabbnak látszott, mert Aquincumban² és Carnuntumban,³ tehát alsó és felső pannóniai római város területén, találtak annak idején hasonló bélyegekkel ellátott hengerded csöveket. Egy cseréptöredéket Fövenyről⁴ tettem közzé, melyet a székesfejérvári muzeumban őriznek. Azonban midőn az előz-

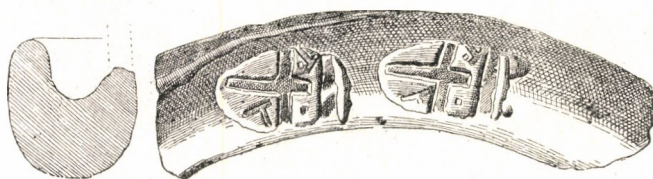
¹ Arch. Ért. 1897. 350., 371. és 382. lapon.

² V. ö. Arch. Ért. 1897. 382.

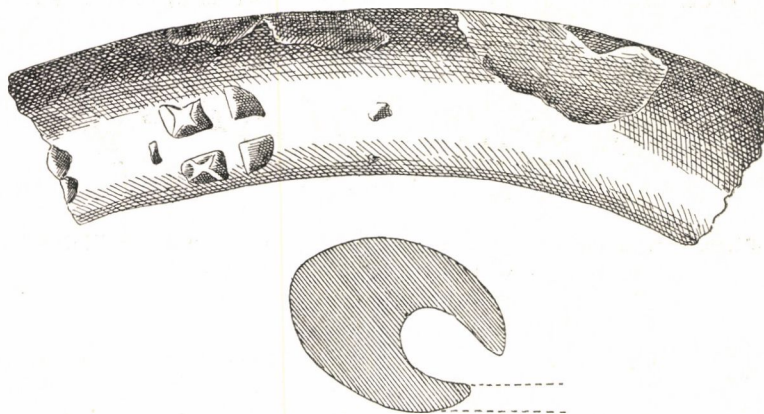
³ V. ö. Arch. Ért. 1897. 381.

⁴ Arch. Ért. 1895. 287.

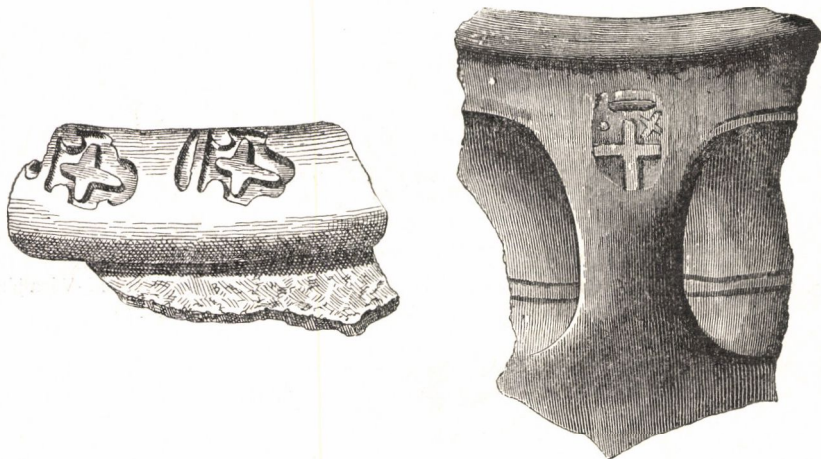

1. a) Csillámos agyagú edény öble körüli párkányának töredéke; b) Átmetszete.
Találták Fövényben (Fejér m.). $\frac{1}{2}$ n. (L. Arch. Ért. 1895. 287. l. 7. ábra.)

2. a) Csillámos agyagú edény öble körüli párkányának töredéke; b) átmetszete.
Találtatott Nagy-Szalatnán (Zólyom m.) erdők között levő tisztáson. $\frac{2}{3}$ n.
(L. Arch. Ért. 1895. 377. l.)

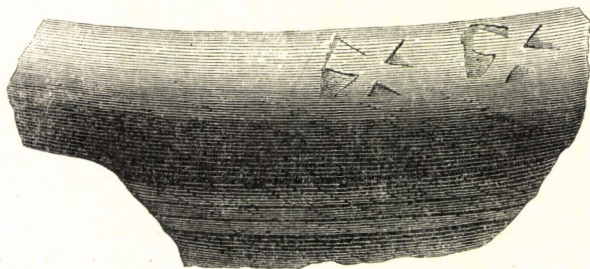
3. és 4. Csillámos agyagú edénytöredékek Somogyvárról és ismeretlen dunántúli helyről. $\frac{1}{2}$ n
(L. Arch. Ért. 1897. 350. l. 3. és 5. ábra.)

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYCSEREPEK.

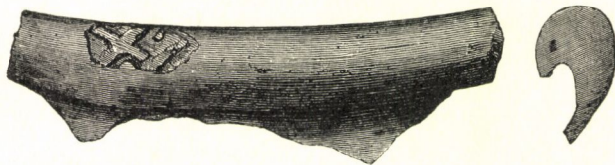
mények révén figyelmeztetve Leustach Zólyom megyéből (Nagy-Szalatnáról) származó bélyeges peremtöredékről értesített* és még inkább

* Arch. Ért. 1895. 377.

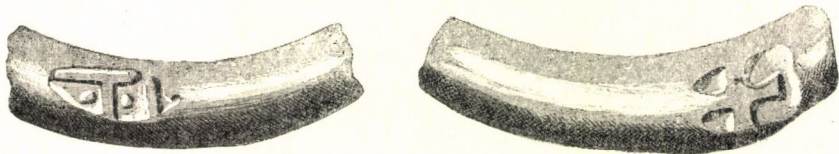

5. Csillámos agyagú edénytöredék ismeretlen dunántúli (?) helyről. $\frac{1}{2}$ n.
(L. Arch. Ért. 1897. 350. l. 1. ábra.)

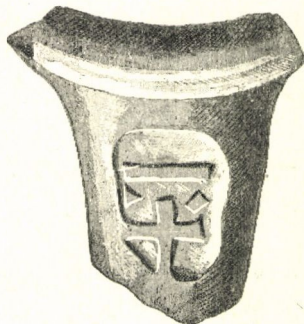
6. a) Csillámos agyagú edénytöredék és b) átmetszere ismeretlen dunántúli (?) helyről. $\frac{1}{2}$ n.
(L. Arch. Ért. 1897. 350. l. 2. ábra.)

7. és 8. Csillámos agyagú edények öblének párkányából való töredékek; találták Detrekő-Váralján (Pozsony m.) cca $\frac{2}{3}$ n. (L. Arch. Ért. 1898. 78. l. d) és a) ábrák.)

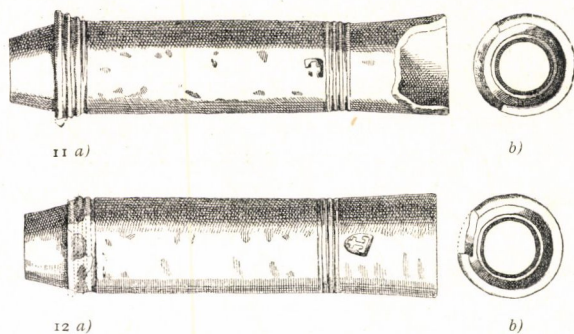
9. Csillámos agyagú edény füle és párkányának töredéke; találták Detrekő-Váralján (Pozsony m.) cca $\frac{2}{3}$ n. (L. Arch. Ért. 1898. 78. l. 6. ábra.)

10. Csillámos agyagú edény füléből való töredék; találták Detrekő-Váralján, cca $\frac{2}{3}$ n.
(L. Arch. Ért. 1898. 78. l. c) ábra.)

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

11. a) és 12. a) Szürke agyagú csövek és b) nyílásuk periméje Ó-Budáról, cca $\frac{1}{13}$ n.
(L. Arch. Ért. 1898. 78. l. e) és f) ábrák.)

13. Csillámos agyagú erős periméjű fazék a szegzárdi múzeumban Tolnamegyéből, periméjén keresztis bélyegekkkel, cca $\frac{1}{3}$ n. (L. Arch. Ért. 1902. 331. l.)

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

mikor buzgó gyűjtőnk Spitzer Mór Detrekővár (Pozsony m.) aljáról és Pozsonyból ismertetett ily cseréptöredékeket,* már hajlandók voltuák azt hinni, hogy ez edényeket talán mégis az újabb korban¹ gyártottak.

A rejtély megoldását legutóbb Kugler Alajos tetemesen előbbre

* Arch. Ért. 1898. 77.

Arch. Értesítő. 1905. 4. füzet.

vitte, midőn Sopron város tornyának tövében előkerült grafitos öntőtégelyeket és a rejtélyes bélyegű cserépperemek egész sorát közzétette és róluk nagy valószínűséggel kimutatta, hogy fegyverkovácsok használták az újabb korban, talán a XVII. században.*

Még későbbben módunkban volt a szekszárdi muzeumban egy hengerded grafitos edényt közzé tenni,** melynek a peremén ugyanazon keresztes bélyeg elég világosan tanúsította, hogy egykorú és egyenlő eredetű a sok cseréptöredékkal. Mint látni, az országban ez az első ilyfajta ismert ép edény. Könnyebb áttekintés kedvéért idezárjuk az eddig ismert hazai leletek ábráit (1—33.)

Most már közeledik a rejtély megoldása. Mikor az idei nyáron Salzburgban megfordultam, az ottani muzeumban kedves meglepetés ért. Az egyik teremben óriási méretű, széles öblű kétfüles edényeket láttam ugyanazon jól ismert grafitos agyagból és legtöbbször nem egyszer, de mindjárt egész csoportokban be volt mélyítve az általunk évtizedek óta ismert keresztes bélyeg. Mikor a kétfüls edények eredete után tudakozódtam, azt tapasztaltam, hogy az intézetben e kérdéssel még nem foglalkoztak. Szerencsére maguk az edények világosítottak föl egyik-másik tekintetben, némelyiken rajta volt az évszám, másokon címér vagy mesterjegy. A korsók rendszerint fölül kifolyó szájszóval bírtak s a tövük közelében is van rendszeren kerek áttörés. Mindjárt az első tekintet arra tanított, hogy ezek a nagy salzburgi edények olaj vagy bor eltartására szolgáltak. Sikerült a salzburgi múzeum őrének a figyelmét ez edények részére megnyerni és ő szíves volt nemcsak az edények fényképeit és a rajtuk látható bélyegek ábráit rendelkezésünkre adni, de a mit mostani congressusi elfoglaltsága közepette illetékesebb helyeken az ilyfajta edényekről megtudhatott, közleménybe foglalta.

Utóbb a müncheni és regensburgi muzeumokban láttam hasonló edényeket.

Budapest 1905 szeptember elején.

Hpl.

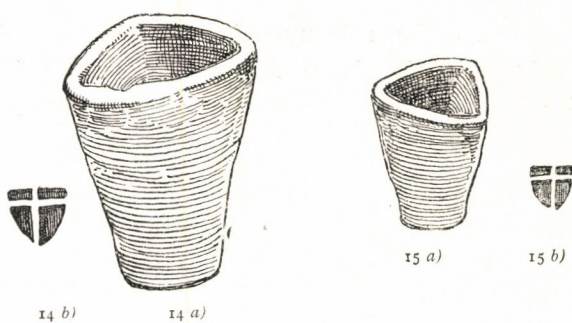
II.

A salzburgi muzeumban áll tizenkét korsó idomú edény és egy más forma idomú és nagyságú fazék, valamennyi úgy látszik csillámos agyagból készült és különösen díszítésüknél fogva őskori népek keramikájára emlékeztet. Legtöbbször görög hydria idomát közelíti meg, a kisebbeknek kevésbé előkelő idomuk van, azonban gazdagabb a díszítésük. A díszítés majd mindegyiknél ujjal készült, talán fapálczával segítették utána. Néhány példány növény illetőleg indadíszítményt mutat, más helyütt nem izlésnélküli a gyöngyfűzér kezdetleges formája.

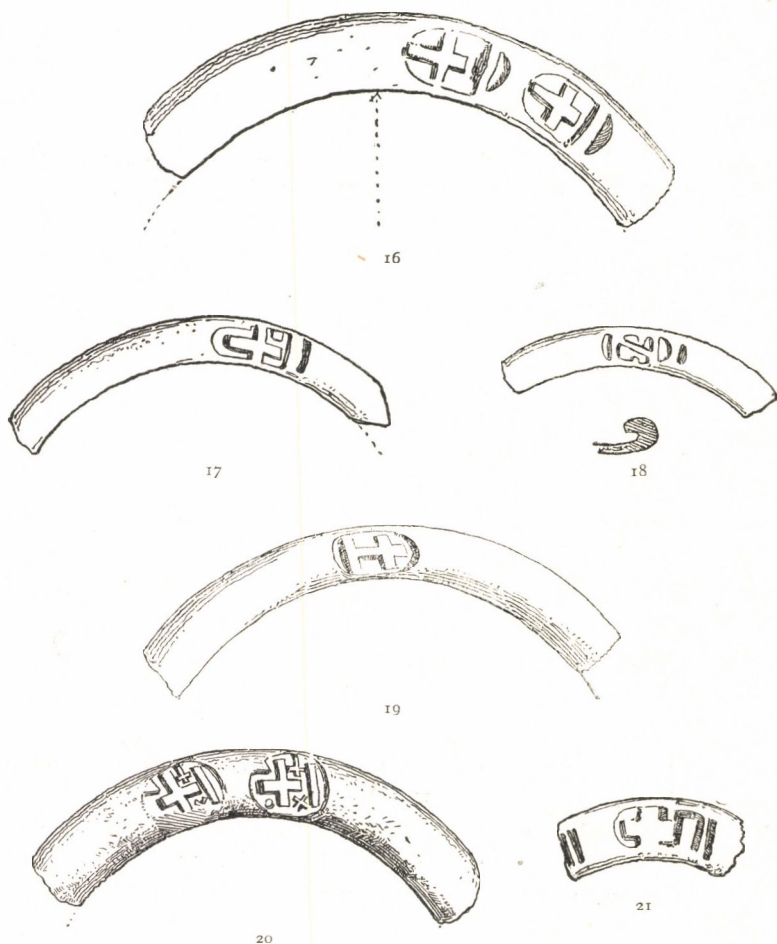
* Arch. Ért. 1901. 76. 1.

** Arch. Ért.

14. a) és 15. a) Olvasztó tégelyek keresztes bélyegekkel [14. b) 15. b)], találták 1903-ban Sopronban az új városház alapozásánál a modern kori kulturrétegben. A 14. sz. $\frac{1}{7}$ n. a 15. sz. $\frac{1}{4}$ n. (L. Arch. Értesítő 1894. 74—76. l. és Arch. Értesítő 1901. 74. l. 1., 1. a) és 2., 2. a) ábra.)

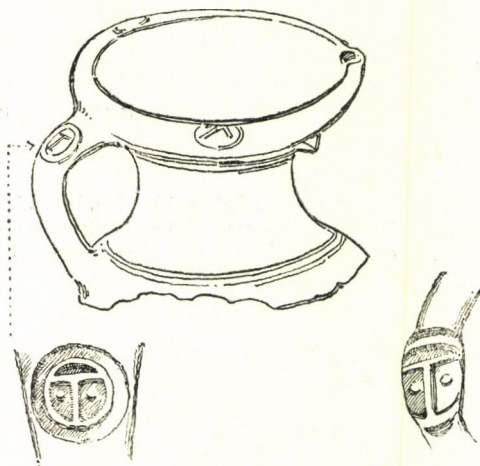

16—21. Csillámos agyagedények periméiből való töredékek; találták 1900-ban a városi torony mellett Sopronban, a hol Kugler Alajos főlevéltárnok szerint a középkori puska-művesek műhelyei voltak. (L. Arch. Ért. 1901. 76. és 77. l. 4—9. ábrák, cca $\frac{1}{3}$ n.)

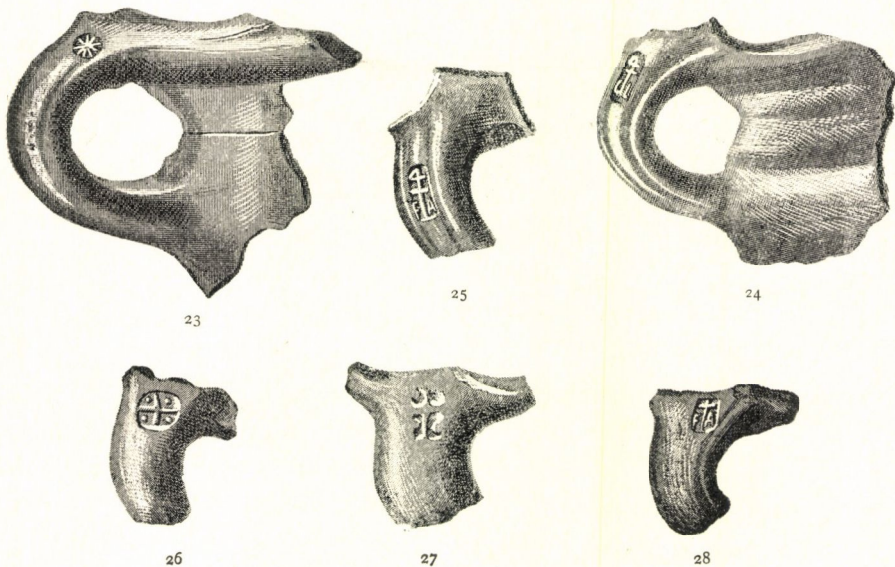
MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

Legérdekesebb mozzanat és nyomósabb, mint az edények megszerzéséről és származásáról létező följegyzések, hogy három korsón rajta van a keltezés.

22. Csillamos agyagú edény csonka darabja; találták Sopronban az előbbi (16—21.) perimékkel. (L. Arch. Ért. 1901. 77. l. 10. ábra.) cca $\frac{1}{7}$ n.

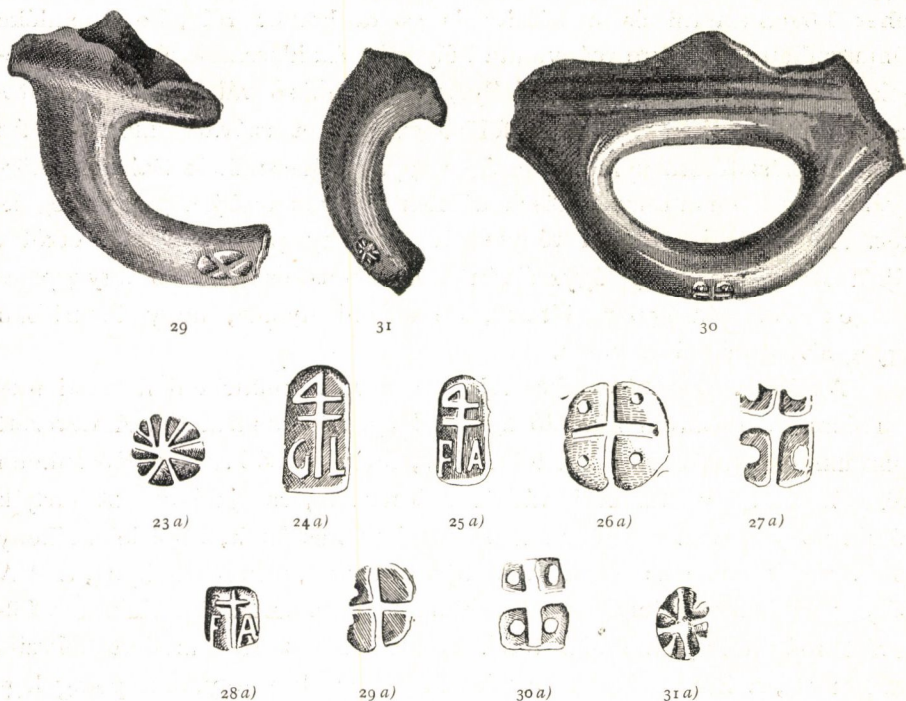
23—28. Csillamos agyagú edények fülei; találták 1901-ben Pozsonyban a Mária Terézia-szobor táján végzett földmunkálatoknál, (L. Arch. Ért. 1901. 447. l. 1. a)—6. a) ábrák.) cca $\frac{1}{3}$ n.

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

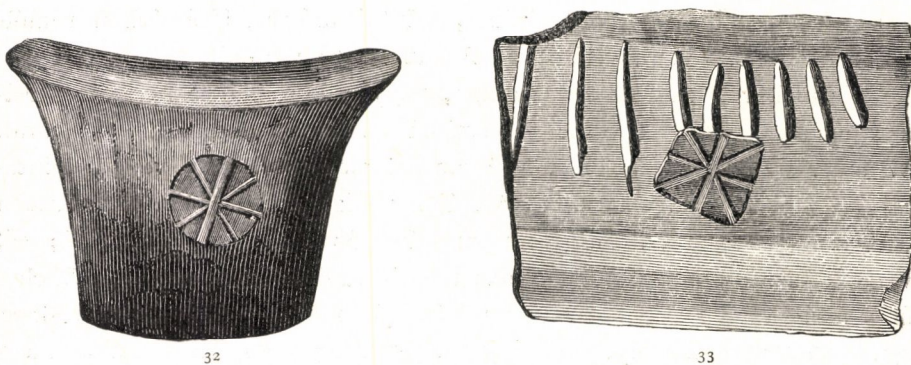
Egyiken kidomborodik egy hajlott oldalú renaissance-paizs és benne címerképül keresztben áll két kulcs. A hozzánk legközelebb eső föltevés szerint a címer a salzburgi Szent Péter apátság címere. Ez az apátság több mint 1200 éve áll fenn. Két korsón rajta van az

ú. n. házi jegy, a milyenek ajtók fejfáján, kutakon és házi szereken szokták a tulajdonost jelezni. Majdnem valamennyi korsón, mintha csak

29—31. Csillámos agyagú edények fülei; találták Pozsonyban együtt a 23—28. számok alatt bemutatott edényfélékkel. (L. Arch. Ért. 1901. 447. l. 7.a)—9.a) ábrák.) $\frac{1}{3}$ n.
23.a)—31.a) Bélyegek a pozsonyi edényfüleken. $\frac{2}{3}$ n.

32. és 33. Csillámos agyagú edénytöredékek ismeretlen dunántúli (?) helyekről.
(L. Arch. Ért. 1897. 350. l. 4. ábra és 382. l.) cca $\frac{2}{3}$ n.

MAGYARORSZÁGI REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNYEK.

hordó volna, van egy vagy két kifolyó lyuk, melyen át az edény tartalmát, a bort vagy olajat kifolyatták.

Három edényen van évszám: 1592, 1629 és 1659. Ezek szolgál-

hatnak alapúl e keramikus készítmények származása iránt, melyek az áru nagyteriméjű volta miatt alighanem vízi úton terjedtek. A házi jegyből, mely címer helyett áll, talán egyszer a megrendelő családjára lehet következtetni és a készítő is gondoskodott róla, hogy emléke fönmaradjon: a fülekre reányomta bélyegét. Az idecsatolt ábrák a bélyegec csoportjait és azonkívül a bélyegec különböző változatainak mintaszerű rajzait adják, így tehát fölösleges ezeket szóval ismertetni. Az edényec készítésére nem közönséges agyagot használtak. Salzburg környékén tudtommal csupán Bischofshofen vidékén találják palás rétegecben. A salzburgi muzeum tényleg kapott egy pár ily edényt erről a tájról Raurisból, mely úgyszólván e csillámos és grafitos agyagpalarétegec szomszédságában létezik, de semmi nyoma, hogy Raurisban agyagmíves működött volna.

Az Arch. Értesítő szerkesztője szíves volt a müncheni nemzeti muzeumban őrzött három hasonló agyagedényre figyelmeztetni. A nevezett muzeum őre J. A. Meyer úrtól tudom, hogy az edényec a Rosenheim közelében álló vogtareuthi várból származnak, és újabban azt tartják róluk, hogy Passau közelében Hafnerzellben készültek, a hol jelentékeny grafitművec léteznek; onnan való származásukat, a keresztbélyeg, a P A bélyeg és hasonló jelzésec tanusítják. Egy pillantás a térképre a föltevést még elfogadhatóbbá teszi. Rosenheim az Inn mellett fekszik, Passau ott, a hol az Inn a Dunába folyik, az Inn folyónak pedig leg-gazdagabb mellékfolyója a Salzach, mely a salzburgi tartományon végig folyik. Nem lévén a keramikában elég tájékozott, egy szaktekintélyhez fordúltam fölvilágosításért, moltheimi lovag Walcher Alfréd úrhoz, gróf Wilczek műgyűjteményének őréhez, a kitől még az idei évben remélhetjük a belföldi keramikáról az első alapvető munkát.

Walcher lovagnak az a nézete, hogy a kérdéses áru származásának érdekes kérdésében nem szabad mellőzni Kreuzenstein várát. Walcher úr szíveségének köszönöm a kreuzensteini bélyegec mintarajzait, melyek közt egyebek közt új formák vannak (T és X) részben pedig azonosak a salzburgi muzeum korsóin látható jelzésekkel; sőt vannak köztük, valószínűleg a has tájáról való kézi jegyek is. Walcher úr szintén utalt arra, hogy onnan a folyón föl és lefelé szállították az agyagárúkat. A T bélyegről, úgy látszik, még nem lehet biztos megállapodásra jutni.

A kreuzensteini vár urai a vízmelléki agyagmívesec árúit hol pénzért, hol erőszakkal szokták volt megszerezni. A használt anyag iránt a nevezett szakférfi a következő tájékozást adja. «Az agyag színéről vasagyag nevét kapta («Eisentahen», «Eisenthon»), de nem úgy találták a hogy munkába vették, hanem sok grafitot keverték hozzá, a minek az volt a haszna, hogy a belőle készített edényeket, melyek

nagyobbára zsír és olaj eltartására szolgáltak, nem kellett örökké «sikálni.»

32.
Magassága 77.7 cm.;
legnagyobb átmérője 63.2 cm.;
talpának átmérője 43 cm.

33.
Magassága 81 cm.;
legnagyobb átmérője 61.5 cm.;
átmérője fölül 22.5 cm.;
átmérője alul 38 cm.

34.
Magassága 46.5 cm.;
legnagyobb átmérője fölül 18 cm.,
alul 34 cm.

36.
Magassága 71.2 cm.;
legnagyobb átmérője 55 cm.;
átmérője fölül 25.5 cm.;
átmérője alul 42 cm.

35.
Magassága 48.8 cm.;
legnagyobb átmérője 36.8 cm.;
átmérője fölül 18 cm.;
átmérője alul 31 cm.

A SALZBURGI MÚZEUMBAN ŐRZOTT CSILLÁMKEVERÉKŰ AGYAGEDÉNYEK.

Grafitos edényeket, Walcher szerint, készítettek Salzburgban, Welsben, Hafnerzellben és Felső-Steierország több pontján, hol az agyagművességet művelték. Legszorgalmasabban művelték Hafnerzellben és

37.

Magassága 106 cm.; legnagyobb átmérője 83,7 cm.; átmérője fölül 22,5 cm.; átmérője alul 47 cm.

38.

Magassága 52,7 cm.; legnagyobb átmérője 45 cm.; átmérője fölül 18 cm.; átmérője alul 28 cm.

39.

Magassága 115 cm.; legnagyobb átmérője 81,3 cm.; átmérője fölül 42 cm.; átmérője alul 40,5 cm.

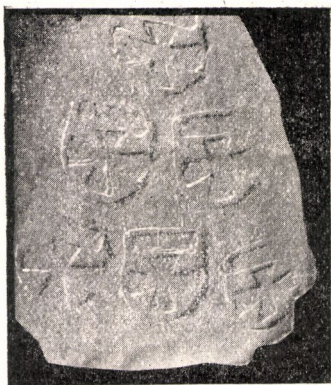

40.

Magassága 45,7 cm.; átmérője fölül 42,5 cm.; átmérője alul 35 cm.

A SALZBURGI MÚZEUMBAN ŐRZÖTT CSILLÁMKEVERÉKŰ AGYAGEDÉNYEK.

32.a)–40.a) Lennyomatok a salzburgi múzeumban őrzött edények bélyegeiről.
32.b)–40.b) Az edényeken előforduló bélyegek típusa.

onnan tömérdek árút vittek ki. Az agyagművesek XVI. és XVII. századi czéhszabályaiból Welsre és az északi Stájerországra vonatkozólag Walchernek sok adata van. Salzburgban is tételezi föl ez ipar létezését.

A salzburgi példányok magassági méretei — a fazéktól eltekintve — 46·5 és 115 cm. közt váltakoznak, legnagyobb vízszintes átmérőjük 36·8—83·7 cm.!

A legkisebb korsó legnagyobb átmérője 36·8 cm. magassága 48·3 cm. talpának átmérője 16·5 cm. A legnagyobb korsó átmérője 81·3 cm. magassága 115 cm. talpán átmérője 49·5 nyílásának átmérője 42 cm. Az edények állapota aránylag jó, csupán az egyiken van fölül erősebb csorbulás, a legnagyobbinak a feneke áttört és némelyik korsónál hiányzik egy fül.

A hohensalzburgi várban nagyobb számmal voltak, s polgári házakban is itt-ott még a legutóbbi évtizedekben is léteztek ily korsók, egy méternyi magasságú példányról tudok, mely magánkertben tönkrement, mivel ráesett egy lezuhanó körtefa.

Salzburg 1905 szeptember 4.

A. Hauptolter.

A CETECUJE = VÁRACSKA NEVŰ ELŐÖRSI ÁLLOMÁS A GEREBCNCZI VÁRCSOPORT ELŐTT.

Már említők,* hogy a gerebenczi vár csoporttól alig pár száz kilométerrel keletebbre az úton túl s már a térségen egy mesterséges *halom* vonja magára figyelmünket.

A mesterséges halom alig 10 méternyre emelkedik ki környezetéből s *Cetecuja* = Váracska nevet viselven, maga a nép is katonai alkotásnak tekinti.

Semmi kétség, hogy mesterségesen állították elő, mert a homokbuczkák a vár csoporttal teljesen véget érnek s a Cetecuját a közelből kiásott agyagos földből emelték ki. Északnyugatról délkeletre hosszabb valamivel s lapos teteje 25 méter hosszú, 8—10 m. szélességre úgy van letompítva, hogy azon annak idején egy 10—15 főnyi őrcsapat is elférhetett főleg ha — a mi valószínű is — palánkkerítéssel körülzárta magát.

A Cetecujan őrtorony is állhatott; de annak semmi nyoma. Oldalain durva, a többi barbár váréhoz hasonló cserepeket gyűjtöttem. A váracska rendeltetését elsősorban az előörsi szolgálat képezé, mennyiben a keletfelől érkező támadást idején észlve jelezheté a hátamögött következő váraknak. De egyúttal hivatva vala Oresac felé is ezt a hradó és jelző szolgálatot teljesíteni, sőt azt a gerebenczi várakkal állandó összeköttetésben tartá, mert a két vár csoport fekvése kizárja egymás közvetlen láthatását. Ezen kettős rendeltetés alapján kelle befejezésül foglalkoznunk ezzel az előtolt őrhelylyel, mely tehát az összekötő kapcsot képezé Gerebencz és Oresac várai között.

* Arch. Ért. 1905. 218—221.

Azt hiszem nem szorul további bizonyítgatásokra az előadottak után az a kijelentésem: hogy a *Karas két partjáról az Arch. Értesítőben*¹ bemutatott várak két ellentétes érdeknek és népelemnek védműveit képezték annak idején.

A *Gerebencz—Oresac közt*, vagyis *Karas* jobb parti magaslatok keleti szélénél kiugró hegyfokaiból formált földváraknál a rómaiak közreműködésének is félreismerhetetlen tanújeleivel találkozván az ott látható két négyszögű castrumban, semmi kétség nem foroghat fenn arra nézve: hogy a velük szövetséges intentioik szolgálatára kész jazygokkal kezét fogva őrködtek ott a dunai közlekedés és a moesia határvárak biztonsága felett.

Az aldunai zuhatagoknál általán felfedezett sziklatáblákból s különösen a gospodinszirti és izlásboljetini Tiberius-táblák szövegéből megállapíthatólag Kr. u. 33—34-ben építették meg a rómaiak az Alduna mentén épen a *Karas-Nera* torkolatától lefelé vezető sziklautat,² s következőleg akkortól számíthatjuk a balparti dákokkal való közvetlen szomszédságukat is. A dákok már egy századdal azelőtt Kr. e. 80-ban hirtelen elhatalmasodott *Boiribista* királyuk alatt — egész az *Inn* vidékéig kalandozva éreztetni tudák féltékenységüket a terjeszkedő római birodalommal³ s a pannon-törzsek valamennyi népmozgalmában hűséges fegyvertársként vagy közvetlen részt vesznek, vagy legalább távolvidéki betöréseikkel sietnek ellenséges érzületeiket a rómaiakkal éreztetni.

Így 738-ban (Kr. e. 16) a noricumiakkal szövetségbe Istria és Dalmatia északi területein hadakozott velük. P. *Silius* Illyricum proconsulja. Alig pár esztendő múlva a thrákok lázadásával egyidejűleg (741-ben Kr. e. 13.) *Pannoniába* törtek be, úgy hogy Agrippa személyesen kénytelen ellenük nyomolni. *Augustus* a *Monumentum Ancyranumban* dicsekedve emlegeti: hogy a pannonok segítségére *kivonult* dákokat keményen visszaűzve, három törzsfőnökjüket felessszámú fegyverrel levágta, sőt a Dunán átlépve, a dákokat egész hazájukig üldöztet s a római birodalom és nép fölényének elismerésére kényszeríté.⁴ És ennek az érzékeny kudarcnak sem vala meg a kellő hatása, mert csakhamar *Aelius Catus* helytartó hadakozik velük s a Dunán túl űzve őket, 50 ezer foglyot Thraciába hurczolva, telepített.⁵

Horatius⁶ egyik satirai vonatkozása szerint napirenden vala a dákok emlegetése.

¹ Az Arch. Ért. 1904. 318—321; 1904. 397—404. 1905. 114—116., 218—221.

² Téglás Gábor: Ujabb adalékok az Aldunazuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya *Dacia* történetéhez egészen Traianus felléptéig. M. Tud. Akadémia: Értekezések a történettudományok köréből, 1894. 23. és 35. lapjain.

³ Strabo: 5, 1, 6; 7, 3, 11; 7, 5, 2.

⁴ Corpus Inscriptionum Latinarum III. Cap. 30. Pannoniorum gentes, quas ante me principem populo Romani exercitus nunquam adet devictus per Tiberium Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus imperio populi Romani subiecto protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi. Quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis praedignatus victusque est et postea trans Danuvium devectum exercitus meus Dacorum gentes imperio populi Romani perferre coegit.

⁵ Suetonius: *Augustus* Cap. 21. Coercuit et Dacorum incursiones pluribus eorum ducibus cum magna copia caesis.

⁶ Horatius *Satirae* II, 6, 53. Quicumque obvies est, me consulit: O bene! — Nam quid de Dacis audisti?

Florusnál¹ olvassuk azt is: hogy ugyancsak Augustus idejében Lentulus a Dunán át űzte a dákokat s a pusztákon nyargalászó szarmatákat s meg nem hódítva őket, hirtelen erős várakat rögtönöz fékentartásukra s minél távolabb kényszeríti a Duna partjairól. Ekkor már a jazygok tanyáztak a Duna-Tisza közén, mert az idősebb Plinius² szerint épen a jazygok szorították át a Tiszán a dákokat, a kik a térség berkeibe és hegyeik közé helyezkedtek. A jazygok azonban kétségen kívül a római hadsereg és dunai őrvidek védszárnyai alatt egészen a daciai hegynyúlványok alá szoríták vissza a dákokat.

Ezen a ponton ezt a területváltozást, lehetséges, hogy *Tiberius* hadiútjának megépítése segíté elé, legkésőbb azonban Nero vitéz helytartójának *Tiberius Plautius Silvanus*nak³ az aldunai népeken vívott fényes diadalával Kr. u. 62-ben következhetett be. A derék helytartó ugyanis százezernél több dunaparti népet tett adófizetővé és telepített túl a Dunán háznépestől, királyostól együtt. Akkor történt, hogy a bastarnok és roxolanok királyainak az ellenségtől foglyul ejtett fiait, a dákok testvéreit, visszaszolgáltatta, tőlük kezeseket vett s így biztosítá tartománya nyugodalmát. Igaz, hogy a Nero halálával bekövetkezett zűrzavart ismét az aldunai szomszédság sietett felhasználni, s a roxolanok, dákok, szarmaták, illetőleg maguk a jazygok is fegyvert ragadtak, úgy hogy *Fronteius Agrippa*, *Moesia* helytartója épen a jazygok fegyverei alatt vérzett el; de *Vespasianus* oly erélyesen és szerencsével tudott fellépni, hogy ezért az aldunai haderőt szaporítani nem kellett. Így *Vespasianus* alatt *Moesia* helyőrségét *Dalmatia*éval egyetemben, valószínűleg négy légio képezé, vagyis a mennyi azelőtt a két tartományban vala. Ez a négy légio: a későbbi felső moesiai légio IV *Flavia*, a légio VII *Claudia* és a későbbi alsó-moesiai légio I *Italica* és légio V *Macedonica*.⁴ A négy ellencsászár pártvillongásaival egyidejűleg még 3 légio fordult meg *Moesiában*, de az állandóan számításba nem jöhet.⁵ Alsó-Moesia későbbi harmadik légiója még *Traianus* idejében is Felső-Germaniában állomásozott.

Ezek a történelmileg fel nem jegyzett, de az előzményekből s a határvédelmi intézkedésekből sejthető villongások kényszerítheték arra a rómaiakat, hogy a Duna jobb partjára épített táborhelyeikkel be nem érve, a balpartra is áttelepedjenek s attól alig 15 kilométernyire s a *Gerebencz—Oresácnál bemutatott* vársorozatban a *hatalmuk* alá kényszerített *jazygokkal* útját szegjék a *dákok* könnyű becsapási alkalmainak. S mi természetesebb, minthogy a dákok

¹ L. Aumæus Florus Halm kiadásában: *Historia bellorum omnium annorum DCC libri duos* Lipsiæ 1854. Visum est Cæsari Augusto gentem aditus difficillimum submovere. Missus igitur Lentulus ultra ulteriorem repulit ripam citra præsidium constituit. Sic tunc Dacia non victa sed summota atque dilata est. Sarmatæ potentibus campis inequitant et hos per eundem Lentulum prohibere Danubio satis fuit.

² Plinius *Historia naturalis*. e IV. c. 12. Daci pulsi ab Jazygibus mon tes et saltus tenent usque ad Pathissam amnem.

³ Plautius Silvanus sírfeliratában részletezve olvashatjuk hősie fegyvertényeit *Corpus Inscriptionum Latinarum* XIV. 3608. Willmanns *Exempla Inscriptionum* 1145.

⁴ Theodor Mommsen: *Römische Geschichte*, V. Band, II. Auflage. Berlin, 1888. 199. lapján.

⁵ Alfred v. Domasevsky: *Die Dislocation des römischen Heeres* 66. n. Chr. *Römisches Museum für Philologie*. Neue Folge 471. 1892.

sem nézheték tétlenül ezt a rájuk egyúttal fenyegető elhelyezkedést, s ha azt teljesen megghiúsítani nem is tudák, a temesváraljai terjedelmes erősségükkel legalább komoly tilalmi jelt állítottak a tovább terjeszkedés elébe.

Ezeket a nem utolsó jelentőségű jelenségeket állapíthatjuk meg a fenn leírt várak elhelyezéséből, ezek kapcsán beigazolván azt is: hogy a két ellentétes vár csoport megépítésével a szó szoros értelmében ide helyezkedett át *Dacia kapuja* is, mennyiben a Koras jobb partján már a római uralom vált irányadóvá, a bal parton azonban le a Baziásig a *dákok a temesváraljai erős őrséggel még szabadon rendelkeztek*. Ezzel tehát sikerült megállapítanom azt a történelem-földrajzi tényt is: *hogy a Traianus előtti Dacia a délkeleti felföld egész hegyvidékét felölelte a Krassószörénymegyei hegységgel együtt s a verseczi szigethegységen lefelé a Karas alsó folyása képezé akkor Temesváraljától a Dunáig az elkülönítő vonalat.*

Az elmondottakból kifolyólag nem csekély, sőt világtörténelmi jelentőségű hadi emlékeket birunk a leírt vár csoportban s a Traianus hódításait megelőző zivataros időszak határköveiül bizonyultak azok Daciára nézve. Azt hiszem tehát, nem vala egészen kárba veszett fáradság ezen várak behatóbb tanulmányozása, mert ezek kapcsán ime, pár olyan adatot sikerült megállapítanunk, melyek Dacia meghódításának előzményeire új perspektívát nyitva, nemcsak őskori geographiánkra, de némi részben hazai multunk eme felettébb homályos korszakára is némi gazdagulást jelentnek.

Téglás Gábor.

ALKAMENES (PHIDIAS TANÍTVÁNYA).

Minden igazán nagy művészi korszak jellemző vonása: a fejlődés szervessége. Az a vonás ez, melyet épen a mi korunkban az egyéniség önhittén kalandos túlkapásai következtében olyan fájdalmasan nélkülözünk s a mely a görög és olasz művészetnek verőfényes aranykorukban annyi erőt, annyi lendületet adott. Raffaelt Perugino, Botticellit Filippo Lippi, Leonardot Verocchio, Michelangelot Signorelli nélkül vajmi nehéz megérteni. A fejlődés szervessége azonban sehol sem nyilatkozik meg oly csodás, elragadó erővel, oly meggyőző, magasan szárnyaló nagyszerűséggel, mint a görög művészetben. Polykletos alakjainak tiszta, szép arányossága csak továbbfejlődése annak az argív típusnak, melyet a még kissé szögletesen zömök Ligurio bronz őriz meg számunkra * s a Lemnia szemet-lelket rabul ejtő szépsége csak a leglángelméjűbb, legfönségesebb kifejezése annak a művészi felfogásnak, mely a herculanumi tánczosnők ** eredetijében, az akropolisi ifjú szobra-

* V. ö. 50. Berliner Winckelmanns Programm. Furtwängler: Eine argivische Bronze.

** Brunn-Bruckmann: Denkmäler T. 294—295.

ban¹ s a mantuai Apollóban² ünnepli első rügyfakadását. Polygnotos korszakos újításainak is nyomára akadunk már Euphronios egyik-másik edényén.³

És ennek a szervességnek páratlan, életosztó erejét semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez a művészet a legnagyobb tehetségek, a leghatalmasabb egyéniségek veszedelmeit, kísértéseit is diadalmasan átélte. Phidias isteni nagyszerűsége és Polykletos kimért előkelősége után Skopas és Praxiteles az ember művészi fogalmát bensőleg kimélyítették s a lélek váltakozó megindulásait, mint új világot vitték be a fehér márványtömegbe. S a nyomukban föllépő Lysippos még mindig talált gazdag teret hatalmas alkotó ereje számára. Az egyéniségnek nem volt meg ebben a világban az a tolakodó, terpeszkedő vágya, mint manapság s a kiváló tehetségnek nem volt meg az a zsibbasztó, romboló ereje, mely a renaissance idején oly hirtelen letarolta a jövő minden virágos reménységét. Michelangelo titáni lelke végzetévé lett a középolaszországi művészetnek s Leonardo után csak a farsztón édeskés utánzók következtek, a kikben a teremtmő erő friss ösztöne már csak haldoklik.

A rendkívüli tehetség megbénító veszedelme sohasem fenyegette oly komolyan a görög művészet jövőjét, mint az ötödik század utolsó évtizedeiben. Phidias hírneve és művészi ereje teljességében állott. Remekei mindenfelé büszkén hirdették Perikles századának dicsőségét. Az ő tevékenységével a görög művészet látszólag elérte fejlődése délpontját. Mindaz, a mit igazán egyetlennek, nagynak és utólérhetetlennek érzünk a görög művészetben, az Athena Lemniában már elragadó pompával jut kifejezésre: az embert nemesebben, emberileg öntudatosabban a stylnak és természetnek, a valószerűnek és művészinak ily megnyugtató, nagyszerű összhangjával egyetlen más művészi kor sem ábrázolta s a görög művészetnek csodás titka, hogy miként kell egyszerű eszközökkel nagy, örök hatásokat elérni, itt már erősen érezteti varázsát.⁴ Phidias vésője fölséges művészi alakot adott mindannak, a mi emberileg valóban nemes és szép. Az egyéni tökéletesség ily magasságai azonban mindig kétségessé teszik a művészet jövőjét. És tényleg

¹ Εφῆμ. ἀρχ. 1888. T. 3.

² 50. Berl. Winckelmanns Programm 5. 139. Anm. 6. Tov. Furtwängler: Minsterwerke S. 32. és 36—43. Fw.: Intermezzi.

³ A párisi Antaios-Herakles kráteren már nyitva az óriás fájdalmas ajka s a mint kínoisan fölsziszszsen, látszanak a fogai. Plinius mindezeket az új jelenségeket Polygnotos ujításai közé sorolja. Polygnotos a felsorolt ujításoknak bizonynyal csak legtökéletesebb kifejezője volt. — Itt felhasználjuk az alkalmat, hogy szót emeljünk azon nézet ellen, mely ujabban Euthymidest akarja előtérbe vonni Euphronios rovására. Hogy Euphronios sokkalta frisebb, kiválóbb tehetség mint társa, azt kétségtelennek tartjuk. Úgy érezzük, hogy Euthymides egész munkásságában semmi sem mérkőzhetik az Antaios-kráterrel vagy a Theseus-tányérral!

⁴ L. fejtegetéseimet az Allgemeine Zeitung f. évi aug. 5-iki számában: Antike und moderne Skulptur.

a görög művészet sohasem állott oly közel a modoros elhanyaglás veszedelméhez, mint épen ezekben a percekben. Phidias már megkapta a megbízást a Parthenon szobordíszének elkészítésére. Óriás munka, mely az egyes ember erejét, életidejét messze fölülmúlja. A nagy mester tanítványaival végezteti a munkát, ő maga csak tervez, irányít, ellenőríz. Innen, hogy minden lelkiismeretes gondossága mellett is, melylyel a munka egysége fölött őrködött a metópák és a homlokszalag darabjai művészi értékre nézve nagyon is eltérők. És bár a mű a maga egészében még Phidias szellemét viseli magán, a művészi kifejezőmód a metópákon, a homlokszalagon és az oromdíszeken át tulajdonképp fokenként eltávolodik attól a kifejezőmódtól, a mit a mester egyéb művein megismerünk. S ha a művészettörténetben a Parthenon-styluson belül külön beszélnek a metópák, a homlokszalag s az oromzatok styljéről, úgy ez az utóbbi kritikailag tulajdonképpen nem jelent mást, mint egy lépést a modorosság felé. A nyugodt természetszemléletet és természetmegfigyelést a modoros hatások után való törekvés váltja föl. A legfontosabb és legbiztosabb tényei ezek a görög művészettörténetnek, melyeket sohasem szabad szem elől téveszteni.

A művészi stylnek ez a jelentős átalakulása az oromdíszeken közvetlenül összefügg azzal, hogy itt fejlesztették tulajdonképpen a tanítványok először önállón tovább Phidias büszke hagyományait. Alkamenes és Agorakritos szelleme itt bontja ki először szárnyait szabadon, gazdag örömmel s a teremtés boldogító fegyelmetlenségével. Phidiast a szomorú száműzetés végzete a nagy mű befejezése előtt Athén elhagyására kényszerítette.* Így érthető, hogy az oromdíszek styljében egészen új elemeket találunk, melyek a mester művészetének tiszta, megnyugtató hatását túltengő gazdagsággal megbontják.

A két kiváló tanítvány tehetségének a Parthenonon végzett diszító munka bizonyára nem első próbája volt. A Phidias körében való tevékenységükre, egymáshoz és a mesterhez való viszonyukra érdekes világosságot vet az a két adoma, mely forrásaink útján reánk maradt. Bennünket ezen a helyen természetesen első sorban Alkamenes érdekel. Agorakritost csak annyiban vonhatjuk fejtegetéseink körébe, a mennyiben ez által Alkamenes művészi jellemére új fényt deríthetünk.

Plinius említi,** hogy Alkamenes egy Athena szobor készítése alkalmával Phidiassal versenyre kelt. A míg a szobrok alatt állottak, Alka-

* A Phidias ellen emelt vádaskodás és száműzetésének körülményei annyira ösmeretek, hogy ezen a helyen nem ismételhetjük. Csak azt hangsúlyozzuk, hogy az olympiai Zeus keletkezését mi is föltétlenül az elisi száműzetés idejébe tesszük. A nagy művész athéni tevékenységét az Athena Parthenos zárta le (V. ö. Furtwängler: *Melanges Perrot: Le Zeus d'Olympe*).

** Plin.: H. N. XXXIV. 49. (Teubner); tov.: Tretzes, chil., 8, 340. ff. 353. ff. Overbeck: *Schriftquellen* 772, 810.

menesé volt az elismerés, az elsőség, a midőn azonban a magasba rendeltetési helyükre kerültek, akkor tűnt ki minő nagyszerűen hat Phidias remeke. És ezt az adomát érdekesen eleveníti meg az Athéna Lemnia, melynek testén tényleg aránytalanságot veszünk észre, a mi az alacsony fölállításnál zavarólag hat. Az Athena Lemnia lábszára, alsó teste a rendesnél kurtább, bizonyynyal azért, hogy a felső test meg- rövidülésével a magasság távlatában a természetes, kellemes arány ismét helyreálljon. Furtwängler éppen ezért a Lemniában ösmer rá arra az alkotásra, melylyel a mester tanítványa elől a pálmát elragadta.¹ Csak-hogy rövid latolgtatás, számítgatás után ez a föltevés aggodalmakat támaszt. Az Athena Lemnia keletkezési idejét csaknem teljes pontos- sággal az ötödik század közepére (451—448) tehetjük. Alkamenes pedig forrásaink szerint a negyedik évszáz első éveiben még fogadalmi aján- dékon dolgozott Thrasybulos és barátai számára.² Ilyenformán Alka- menes tevékenysége 50 évet ölelne át a legszűkebben mérve; pedig bizonyára már nem volt kezdő, mikor mesterével versenyre kelt. Vol- tak ugyan a művészettörténetnek Tiziánjai, kiknek erős szelleme majd egy századon át sem apadt ki, de azért a félszáz évnél tovább terjedő munkásság mégis csak kivételes, ritka, mint a fehér holló. És miért erőszakoljuk ezt a kétes föltevést Alkamenes életidejét a bizonytalanba nyújtva? Phidias később is dolgozott Athena-szobrokon s számító, finom művészi belátásával, öntudatos alkotó szellemével, mely az ihlet csodás teremtéseit oly szívósan élővé teszi, akkor is ép úgy győzelmesked- hetett tanítványán. Ha így a két művész versenyét csak egy évtized- del közelebb hozzuk a Parthenonhoz, elvesztettünk ugyan egy igen érdekes megelevenítő mozzanatot az Athena Lemniánál, de Alkamenes életkorát legalább valószínű határok közé szorítottuk.³

Ugyancsak Plinius emlékszik meg Alkamenes és Agorakritos ver- sengéséről egy Aphrodite szobor készítésekor: . . . «vicitque Alcamenes

¹ Furtwängler: Meisterwerke S. 35.

² Pausanias IX. 11, 6. — 95. Olymp. (400—397). V. ö. Journ. of. hell. Studies X. (1889.) S. 113.

³ A mint hallottam Ch. Waldstein a nyáron tartott athéni archeologiai kongresszuson a pergamoni hermáról szólva az egész Alkamenes kérdést bevonta fejtegetései körébe s egé- szen más álláspontra jutott, mint a mit mi e helyen nemrégiben kifejtettünk. (Arch. Ért. XXV. 2, 97—103. o.). Csak egyetlen Alkamenes létezését ösmeri el, a kinek tevékenységét így 70 év- nél is tovább kénytelen elnyújtani. Egész okoskodásának egyetlen bizonyítéka azonban csu- pán a Tizian-féle analógia. Ez igazán szalmaszálba való kapaszkodás! Azt nem érzi Wald- stein, hogy ugyanaz a művészi élet a pergamoni hermát s az u. n. vatikáni pihenő Diszkoszve- tőt vagy a borghesi Arest nem zárhatja magába? Ily fejlődésre emberi élet nem mutat példát. Persze az ilyen éles, elválasztó különbségeket érezni és látni kell. A kit a műalkotásokkal való gyakori, benső érintkezés nem tanított meg arra, hogy sorsukat ne hiú, száraz okoskodások- kal döntse el, hanem a műalkotások előtt érezzen és lásson is, annak a hosszas magyarázat sem segít. Csak ilyen kutatók képesek arra, hogy egy távoli analogia kedvéért a művészet- történet legnagyobb tanúságait cserbe hagyják

non opere, sed civitatis suffragiis contra peregrinum suo faventis.»¹ Agorakritost annyira elszomorította veresége, hogy szobrát eladta Ramnusba s Nemesisnek nevezte el.² A műremek, melylyel Alkamenes diadalt aratott a nagyhírű Aphrodite ἐν κήποις, melynek oly lelkes rajongója a derék Lukianos.³

Ennyi az, a mit Alkamenes életéről forrásaink alapján tudunk. A többi csak műveinek felsorolása s néhány dicsérő megjegyzés.⁴ Ezenkívül Plinius külön kiemeli Alkamenes rendkívüli kedveltségét és termékenységét.⁵

Ha az irodalmi emlékezésnek ezeken a keskeny, gyomverte ösvényein kellene elindulnunk, hogy emlékeink között Alkamenes művészi egyéniségéről fogalmat alkossunk magunknak, az eltévedés veszedelme lépten-nyomon kísértene. Szerencsére azonban a Parthenon ránk maradt szobordíszai épen Phidias tanítványaira vonatkozólag biztos alapot nyujtanak kutatásainkhoz. Csak a Parthenon oromdíszén megfigyelt stylus-sajátságok vezérelhetnek munkánkban s Alkamenes tevékenységének sikerrel csak úgy akadhatunk nyomára, ha lelkünk telve van ennek a hatalmas, fönséges művészi alkotásnak az átható, éltető illatával. Csak a Parthenon oromdíszének folytonos szemmeltartásával érthetjük meg minő sokszerű és fontos szerep jutott Alkamenesnek ebben a korban, melyet annyiféle áramlat mozgatott. Csak így láthatjuk a szervesség mennyi láncszeme fűzi a múlthoz, másfelől a részletek tetszelgő, modoros gazdagságát, a mit például a Parthenonorom Nikéjén látunk miként teszi finom művészi ösztönnel bensőleg indokolt, eredeti, jellemzetes művészi felfogássá. Csak így láthatjuk minő új elemekkel gazdagította az ember művészi fogalmát. Csak ezen szempontok megvilágításával lesz Alkamenes igazán élő és történeti alakja a művészettörténetnek nem pedig vértelen, elszigetelt fogalom csupán, a mivé a régi, nagyrészt Pliniuson és Pausaniason fölépülő, szövegmagyarázó műtörténeti módszer a művészi egyéniségeket rendszeren összezsugorította. Az emlékekbe való elmélyedés, a kritikai szemlélet sokkal eredményesebb, mint a kétes szövegek kósza híreinek fontoskodó mérlegelése.

Nincs alkotás műemlékeink között, mely oly közvetlenül kapcsolódna bájos lényével a Parthenon oromzatában nagyszerű, gazdag kényelemmel ülő Moirák és Hórák művészi styljéhez s a mely annyira meg-

¹ Plinius XXXVI. 16, 17. (Teubner).

² . . . , quod M. Varro omnibus signis praetulit (Plin. XXXVI. 17.) L. alább egy jegyzetben.

³ Lukianos: Imagg. 6.

⁴ L. Arch. Ért. XXV. 2, 102. o. 3. jegyz. — V. ö. Overbeck: Schriftquellen és Loewy: Untersuchungen zur griech. Künstlergeschichte (Abhandlgn. des arch. epigr. Seminars in Wien 1885).

⁵ Plinius XXXVI. 15. . . . cuius sunt opera Athenis complura in aedibus sacris.

egyeznek a leírásokkal, melyeket Alkamenes Aphrodite ἐν κήποις-áról forrásainkban találunk,¹ mint az u. n. Venus Genetrix, melynek legjobb példányát a Louvre őrzi.² A művészettörténeti kutatás egyik leg-szerencsésebb és legvalószínűbb föltevése volt az, mely e számos másolatban ránk maradt műremekben Alkamenes nagyhírű kertes Aphroditéjára ösmert.³

Mikor ezzel az elragadó alkotással állunk szemben, akkor érezzük, minő tehetetlen a toll, minő szegény a nyelv, minő gyenge a szó, hogy hatását csak megközelítőleg is éreztesse! A titokzatosan szépnek, az elemezhetetlen, örökringású, fényhomályos női léleknek, mely a Mona Lisa arczán játszadozik, ez az Aphrodite az első nagyszerű művészi kifejezése. Ékesen szóló érv mindazok ellen, a kik a görög művészettől a belső világ, a lélek finomabb rezzenéseinek a rajzát még ma is megakarják tagadni s benne csupán hideg, alaki szépséget látnak. A ki a kertes Aphrodite előtt a tiszta nőiség illetését érezte, a ki a szenvedő, fájdalmas anyának képét a knidosi Demeterben (British Muzeum) magával hordozza,⁴ az játszva küzd le minden efféle állítást.

Az álmatag szelídség és a szemérmes, szűzi báj adja meg a szobornak azt a varázsos hatást, mely alól a szemlélő nem tud szabadulni.⁵ Az istennő bal lábán áll s jobb lábát maga után vonva pihenteti. Testén puhán és nedvesen odasimulva a redő hullámos vékony chiton omlik alá, mely bal karjára alácsúsztatva, a bal vállat és a mellbimbót szabadon hagyja. Bal kezében almát tart, jobb kezével pedig tetszetős csínnyel vonja a magasba köpenyének a csücskét. Fejét kedvesen és jóságosan kissé meghajtja a támban álló lába felé. Arczán a fakadó mosolygás tartózkodó bája. Egész lényében, megjelenésében

¹ Paus. I. 19. 2. Plin. XXXVI. 15.

² A másolatok felsorolását l. Reinach: La Venus Genetrix (Gaz. Arch. 1887. S. 257.) és W. Klein: Praxiteles S. 55. Anm. 4. Klein e művében Alkamenesnek egész fejezetet szentel (S. 45—82). E két felsorolás bírálatát adta Loeschke: Über die sog. Venus Genetrix (Athen. Mitt. 1887. S. 199.) — A myrinai példány fényképét l.: B. C. H. 1882. pl. VI. — A szobor általános kedveltségét bizonyítja, hogy másolatai kis terakotta alakokban is előfordulnak. V. ö. Pottier et Reinach: Les terres cuites de Myrina No 26. bis 27, 28. Motivumát gemmákon is találjuk. L. Furtwängler: Antike Gemmen T. XXXIX. 22, 24. Az utóbbi különösen szép példány. — Louvre No 515. (Catalogue sommaire).

³ Először Furtwängler: Roscher Mythologisches Lexikonában (S. 412—13, Aphrodite cziikk) aztán Mw. S. 117. — Nézetéhez csatlakoztak: Wolters (Athen. Mitt. 1887. S. 383.) Loeschke (i. h.) és Petersen (Röm. Mitt. 1889. S. 65.) — Reisch ellenvetése (Eranos Vindoboniensis S. 19), mely szerint az Aphrodite Ouraniával szobrunk kedves lénye nem fér össze, csak előítélet. (V. ö. Roscher: Myth. Lexikon S. 1512. Pandemos cziikk.) Winter nézete (50. Berl. Winckelmanns progr. S. 118.), a ki a szobrot későbbi eredetűnek tekinti, tarthatatlan. V. ö. Meisterwerke S. 31. Anm. 5. Úgy látszik Helbig is Winter nézete felé hajlik: (Führer durch die Antikensammlungen in Rom. No 908.) . . . «für die Schule des Phidias etwas zu gebunden (?) . . . etwa Mitte des 5. Jhs. (?)»

⁴ Beható, alapos és szép elemzését adta Brunn: Griechische Götterideale S. 42—52. mit Tafel VI.

⁵ Fényképei: Brunn-Bruckmann: T. 473. — A. G. phot. 1431—1433. — Gaz. Arch. 1887. T. XXX., tov. Klein: Praxiteles fig. 3.

nincsen semmi ingerlő, kihívó, vagy kaczer. Haja nem oly józan, vonalazott méltósággal övezi homlokát, mint például Kresilas Amazonjánál látjuk, nem is oly lazán, bomladozón mint később Praxiteles alakjain, hanem nyugtalan, pelyhes puhasággal simul homlokára. A fején átfutó szalag alig észrevehetőn mélyed be a ringó hajtömegbe. A fürtöket hátul kendő fogja össze, a mi leányos, fiatalos kedvességet ad az egész fejnek az Athena-typusok aláomló hajának méltósága helyett. A szemek mintázásán még érzik a régies keménység. A szemhéjak szigorúan szabályos vonalban ölelkeznek össze s a szemcsillag így mereven befalazva nem hathat oly beszédes, bájos puhasággal, mint a minő a knidosi Aphroditén csodálunk. Ez a régiesség sokak szemében kétségessé tette vajjon a fej tényleg ráillik-e a torzóra, úgy, a mint azt a Louvreban összeállították. A törés felületei pontosan egymásra illenek s ha a többi példány nem is oszlatna el minden gyanút, a pusztá szemlélet is igazolja az összetartozóságot, mert az arcz oly szervesen folytatja a testben kifejezésre jutó művészi gondolatot, hogy az egységeséget biztosnak kell tekintenünk. — Az aláomló, testhez simuló chiton szeszélyes kedvteléssel futkosó apró redőrojtjaival, melyek itt gyűrűs kanyargással, amott vékony, kígyózó könnyedséggel futnak szerte, világos továbbfejlődése a Parthenon Hóráin és Moiráin¹ megfigyelt ruhaalkotásnak. A szervesség egészséges gondolata helyett a művész saját kedvtelését avatta föl a hatás eszközüül. A lábszáron önkényesen, szembódítón átfuttatott fodorcsillámok erősen a modorosság jegyét viselik magukon s bennük a művész a hatásnak kissé mindennapi eszközeit gyümölcsöztette. A lábakat keretszerűn befoglaló éles keménységgel aláeső redőhátak még szembetűnőbbé teszik ezt a szervetlen bőségét az apró ránczíveknek.

Mindez azonban senkit sem zavarhat a szobor valóban páratlanul, ihletes szépségének az élvezésében és értjük Lukianos magasra csapkodó lelkesedését, mikor magasztalón említi «előlről szemlélve kifejezésének és orczáinak szépségét, a kéztő szép rythmusát, az ujjak könnyed mozgását, finom, tetszetős voltát»² s az Aphrodite ἐν κήποις-t «a legbájosabbnak és legszebbnek» tartja Alkamenes valamennyi alkotása között.³ Ezen az arczon a hús elvesztette minden érzéki erejét s úgyszólván költői formákká finomult. Sokan zavaró hiba gyanánt rótták fel, hogy a fej a testhez arányítva kicsiny, szervetlen. Ez azonban keresett tulzás. A szépség, hál' Isten, nem a méretekben rejlik, mint Kalkmann

¹ Brunn-Bruckmann: T. No 186—192.

² U. o 5. . . τὰ μῆλα δὲ καὶ ὅσα τῆς ὀφείας ἀντιπὰ παρ' Ἀλκαμένους καὶ τῆς ἐν κήποις λήφεται καὶ προσέτι χειρῶν ἄκρα καὶ καρπῶν τὸ εὐρυθμον καὶ δοκτύλων τὸ εὐάγων ἐς λεπτὸν ἀποληγὸν παρὰ τῆς ἐν κήποις καὶ ταῦτα . . .

³ Lukianos: EIKONES 4. Ἡ πάντων γ' ἂν, ὃ Ἀνκίτε, ὁ ραθυμότατος ἦν, εἰ τὸ κάλλιστον τῶν Ἀλκαμένους πλασμάτων παρῆιδον . . .

AZ U. N. VENUS GENETRIX PÁRISBAN
A LOUVRE MUZEUMÁBAN.
Brunn-Bruckmann fölvétele után.

gondolta! Az ő kísérlete,¹ mely bámulatos kitartással és szorgalommal számokba akarta foglalni az egész görög műtörténetet, bármily értékes, tanulságos is, csak balvégzetű próbálkozás marad.

Az eredeti szobormű hatásáról megközelítő fogalmat adhat a louvrei példány. Gondos munka s az anyaga nemes, kristályos parosi márvány, mely a vékonyabb helyeken áttetsző.

A kertes Aphrodite első finom és beható elemzését Reinachnak köszönjük.² Művészettörténeti ítéletével ellenben nem értünk egyet. Megkísérli, hogy a régebbi, hadakozó nézeteket valamiképen összhangba hozza, kibékítse. Minden véleményben lelt valami értékeset, valami találót s ezért egyiket sem meri elvetni. Egyformán igazat ad azoknak, a kik az alkotás eredetijét Alkamenesre vezetik vissza, a kik az alexandriai művészet teremtésének tekintik,³ a kik Praxiteles fátylas Aphroditéjét (velata specie) ösmerték föl benne,⁴ avagy Arkesilas Venus Genetrixére gondoltak⁵ s a végén a maga véleményét mint egyeztető álláspontot így foglalja

¹ Kalkmann: Die Proportionen in der griechischen Kunst. V. ö. Berl. Phil. Wochenschrift 1894. No 35—36. S. 1105. (Furtwängler.)

² Gaz. Arch. 1887. p. 250—262 és 271—285.

³ Kekulé: Arch. Epigr. Mitt. aus Oesterreich 1879. p. 20. Michaelis: Ancient marbles p. 307, Helbig: Untersuchungen, S. 35, Wieseler: Denkmäler 3. Ausg. S. 387, Wissowa: De Veneris simulacris p. 30. Baumeister: I. S. 92.

⁴ Brizio: Bull. dell Inst. 1872. p. 109. (Nézetét ugyanebben az évfolyamban megtámadták Flasch és Helbig.) — Curtius a Berl. Arch. Gesellschaft 1882 május 2-diki ülésén. L. Phil. Wochenschrift 1882 S. 668. — Újabban Furtwängler a Louvre egy késői másolatban ránk maradt szobrának akár Praxiteles fátylas Aphroditéjára ismerni. (Mw. S. 552. Fig. 104.) A fölírás bizonyossága ellenére is nagyon kétségesnek tartjuk ezt a föltevést.

⁵ Overbeck: Gesch. der gr. Plastik 3. Ausg. B. II. S. 421. — Visconti: Museo Pio Clementino ed. in 8° t. III. pl. VIII. p. 44. — Brunn: Geschichte der griech. Künstler I. S. 601. Jahn: Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissenschaften 1861. S. 113. — Müller: Handbuch der Archeologie §. 376, 3. V. ö. Plinius XXXV, 155.

össze: ¹ «Én itt oly typusra ösmerek, melyet *valószínűleg* Alkamenes teremtett, Praxiteles *meg nem határozható* változtatásokkal újjáalkotott s azután, a kis-ázsiai koroplasták, valamint a hellenistikus és görög-római kor művészei másoltak, többek között *talán, bár ez nagyon kétséges* Arkesilas az istennő képében, melyet Fortuna temploma számára készített». Az ilyen egyeztető szerep hálátlan és ritkán jár sikerrel. Reinach ítélőképessége holt pontra jutott vele. A szobormű stylistikai sajátosságai között nyomát sem látjuk akár az alexandriai, akár a hellenistikus kor ízlésének. Styl-egység nélkül ily tiszta, nagy

AZ U. N. VENUS GENETRIX FEJE.

hatásokat a művészet nem tud elérni. Reinachnak társa is akadt, a ki szintén elegyes vonásokat látott szoborművünkön s ezen a réven az Orestes-Elektra csoport Elektrájával s az esquilusi Venussal hozta kapcsolatba. Ennek az összehasonlításnak ² minden komoly alapja hiányzik s pusztán megtévesztő veszedelmei vannak. Minden tanulsága pedig csak az, hogy Ch. Waldstein nagyon kevésbé élte belé magát a görög művészet fejlődésébe. Az Elektra-Orestes csoport idegen motívumokon épült föl, s keletkezését bizonyára a festésből kapott ösztönöknek köszöni. A válogatós, kimerült, hanyatló görög-római korszak műve, mely nagy, eredeti alkotásokra már nem képes, melynek teremtő ereje elapadt. ³ Ha van hasonlóság az Elektra és az Aphrodite között, úgy ez csak azt mutatja, hogy a csoport alkotója nem egy vonást csent le Alkamenes művéről. Az Elektra fejalkotásában, a sovány vállakon s a karcsú csípőn egészen régies befolyás nyomait látjuk s a köldök-párnába torkolló hármás redőcsoport késői, hanyatló ízlés jele. Efféle stylkeverés jeleire az Aphroditén nem akadunk. ⁴

Pausanias említi, hogy a phaleroni úton levő Hera szentélyében

¹ Id. h. p. 280.

² Ch. Waldstein: Pasiteles and Arkesilaos the Venus Genetrix and the Venus of the Esquillin (Americ. Journal of Archeology. 1887. (III.) S. i. Pl. I.

³ Ugyanígy magyarázzuk a louvrei Orestes-Pylades s a madridi úgynevezett Ildefonzo-csoportot.

⁴ V. ö. Petersen (Röm. Mitt. 1889. S. 72. Anm. 2.) hasonló véleményét.

az istennő képmását Alkamenes készítette.¹ A több másolatban ránk maradt ú. n. barberini Hera a Vatikánban oly meglepő hasonlatosságot, annyi jellemzetes, közös vonást mutat az elemeztük Aphroditével, hogy bizvást ugyanazon mester keze művét sejtethjük benne s ilyenformán valószínűleg Alkamenes phaleroni Heráját óvta meg e műalkotásban a viszontagságos idő a végső pusztulástól.² Nagyszámú másolatai közül különös figyelmet érdemel az ú. n. Borghese példány, mely most Jacobsen kopenhágai gyűjteményének ékessége. A fej törés nélkül maradt meg rajta s a hajon nincs korona, a mi az egész alkotás szellemének, művészi magas lényének jobban megfelel s az eredetit hatásában így jobban megközelíti.³ Petersen, a ki fejtegetéseivel⁴ először hozta Alkamenessel kapcsolatba a barberini Herát, csak azt a hibát követte el, hogy megfélekedezett épen a Borghese példány elsőrangú művészi kiválóságáról s a másolatok felsorolásában nem tanúsított kellő óvatosságot. Mikor az ú. n. vatikáni Cerest⁵ szintén a Hera egy példányának tekintti, föltétlenül tévedett. A Ceres egészen más művészi szellem hirdetője, más mester alkotását őrzi meg számunkra hideg, ünnepies nagyszerűségével, komoly fenségével. Legközelebbi rokonai a kapitoliumi Athena⁶ és a müncheni ú. n. barberini Apollo,⁷ melyekben Furtwängler helyes művészi érzéke Agorakritos vésőjére ismert.⁸ A mi Heránk lényre nem oly büszke és komor, fejét nem szegi meg oly szilárd határozottsággal, mint Agorakritos istenalakjai. Valami méltóságos királynő, a ki kegyes, elnéző jósággal tekint alá a könyörgőkre. A vatikáni példányon az egész szobor sértetlen, csak az orr kiegészítés műve. A fejet és a lábakat külön márványból vágta a művész s aztán illesztette a törzshöz. Hibás volna azt gondolni, hogy mint a régebbi kézikönyvek állítják, ez az összeillesztő módszer csak késő görög-római időben divatozott. Mindennapi volt már a régebbi görög művészetben is. Naiv, érdekes emléke Plinius meséiben is él.⁹ A szoborkészítésnek evvel a módjával takarékoskodtak a márványtömbökkel s így műveiket olcsóbban szállíthatták.

Ezen a Herán már modoros, közönséges hatásoknak alig akadunk

¹ Paus. I, 1, 15.

² Brunn-Bruckmann, T. 492. — Phot. Anderson 1390. — Petersen: Röm. Mitt. 1889. (IV.) S. 65. — Furtwängler: Meisterwerke, S. 117. — Fw. Ulrichs: Denkmäler, S. 20. T. 7. — Helbig: Führer No. 301. — Overbeck: Atlas IX, 10, X, 33.

³ Klein: Praxiteles E., S. 63. ff. és Fig. 4. és Furtwängler: Meisterwerke S. 742.

⁴ Röm. Mitt. 1889. S. 65. — Antike Denkmäler I. T. 55. S. 45.

⁵ Brunn-Bruckmann, T. 172. — Mw. S. 117. Anm. 3.

⁶ Clarac: 461, 858.

⁷ Fw.: Beschr. der Glyptothek No 211.

⁸ Fw.: Masterpieces. Fig. 34.

⁹ A samosi Theodoros és Telekles a hagyomány szerint egy Apollo szobrot készítettek, melyet több darabból illesztettek össze. Régebben ezt a hirt a kutatók elvetették, de az újabb kutatások bebizonyították, hogy az ilyen eljárás a márványból való faragásnál gyakori volt. V. ö. Pausanias VIII, 14, 8 és X, 38, 6.

nyomára. Vele Alkamenes szép tanúságát adta jellemző, egyénítő, teremtmény képzetének. Az istennő nem csupán a vékony, testhez tapadó chitonban jelenik meg, mint a szerelem bájos leányánál láttuk, hanem a bal vállán átvetve köpeny csüng alá, mely súlyos háromszögben övezi elől a derekát s ez által valami komoly, méltóságos jelleget ad az egész alaknak. Minden összehat, hogy Zeus kegyesen fönséges hitvesét jellemezze. A fej nem mosolygón bájos, mint az Aphrodite képmásán, de nem is szigorúan rideg, hűvösen tartózkodó. Tekintete komoly, vonásai határozottak, de a lágy meghajlás szelid lélek kifejezője. A puhán kanyargó, testhez simuló chiton hirtelen belevisz az átsavart köpeny nehéz redőibe. Az átvetett köpeny motivumát egészen hasonlóan használta föl Kresilas az Athena Velletrin, melylyel Alkamenes Herája egyéb rokonságot is mutat. Mindkettő lépő állásban jelenik meg. Mindkettő jobb kezét magasan föltámasztja, bal karjával pedig előre nyúl. Athéna lándzsára, Hera kormánypálczára nehezedik. A Hera felső karja puhán, lazán fut le a test mellett, Athena könyöke ellenben erősen csipejéhez szorítja a köpenyt, mely különben lecsúsznék. Mind a két istennő rendkívül vastag talpú szandált visel, a mi ezen időben az égiek szobrára általán jellemző. Az Athena egész megjelenésében józan, nyúlánk egyszerűség és büszkeség, a Heráéban költői, széles gazdagság és isteni elnézés. Az átvetett köpeny nagyvonalún övezi az Athena derekát, Heránál ellenben bőséges öblökbe rojtosodik. Az átvetett köpeny alatt kibukó ruha szövete széles egyenletes redőhátakba törik az Athenánál, a Heránál pedig változatos gazdagsággal, szabálytalanabbúl hull alá.

Ha a kertes Aphrodite szobrának arcát a Heráéval összevetjük, akkor látjuk igazán, hogy Alkamenes művészetének egyénítő ereje amannál minő csodát művelt.¹ A fővonások egyezők, a haj mindkettőnél hátul kendőbe kötve s mégis egész világ van az Aphrodite tekintetében, a mi itt hiányzik. Ott minden kissé fátylas, sejtelmes, itt minden tiszta, világos. Ott bájló egyéniség, itt ünnepies általánosság. Úgy látszik épen az egyénítés volt az, a mi oly lelkes, rajongó csodálókat szerzett a későbbi írók és művészek között az Aphrodite ἐν κήποις számára. Ezért másolják únos-untalan s innen érthető, hogy ez a typus oly messzehatón megérzik a hellenistikus és a római kor művészetén. Persze a másolatokon és átdolgozásokon, melyek ebből a korból származnak, erősen megérzik a hanyatló ízlés jele. Ide tartoznak a vatikáni ú. n. Sabina,² az ú. n. Goethe táncosnő³ s egy torzó a római Museo

¹ L. Antike Denkmäler I. T. 55, a hol Petersen egymás mellett közli a Hera s a kertes Aphrodite nápolyi példányának arcát. A szinte testvéri hasonlatosság meggyőző. Kétségtelen, hogy ennél az összevetésnél az Aphroditet nagy veszteséggel képviseli a nápolyi példány, mert sokkal szárazabb, közelebb sem oly költői kifejezésű, mint a louvrei szobor.

² Phot. Ed. Alinari No 11797. — A kertes Aphrodite torzójára portrait-t illesztettek.

³ V. ö. Goethe: Italien. Werke (Cotta, 1867.) XX. S. 231. — Brunn-Bruckmann: Denk-

Nazionale-ban.¹ A görög-római sarkophagok is gyakran fölelevenítik az Aphrodité ἐν Κῆποις típusát.

Az elemeztük Hera-szobornak közel rokona a capitoliumi Hera,² s ha nem is ugyanazon eredeti után készült, ugyanannak a mesternek a műve. A ruha mintázása, a széles arc, a homlok, az orrtő alakja, az ajk metszése, a kissé nehéz szempillák meggyőzően egyezők.

Ugyancsak Alkamenes körébe tartozik a berlini múzeumban levő gyönyörű női fej, melynek biztos jelentését s a hozzátartozó torzót még nem sikerült fölmutatni. Aphroditére semmiképen sem gondolhatunk. Hiányzik benne³ a bájnak az a kedves alanyiséga, a mit Alkamenes Aphroditéjén annyira csodáltunk. A kifejezés széles, erőteljes, kissé komoly, úgy, hogy inkább a nagy égi királynő lényének felel meg. Az orcák húsosak és teltek. S a kifejezés még könnyedébb, lányosabb, mint Agorakritos alakjain. A haj jellemzetes háromszögletességgel zárja körül a homlokot. Az arczkifejezés kissé kimért komolysága, nyugalmas szelídsége különösen szembetűnő, ha későbbi alkotással, például az Akropolis déli lejtőjéről származó női fejjel⁴ vetjük össze. Mennyi itt a lelkes rajongás, az ihletett szenvedély, a minnek a mi fejünkön nyoma sincs. Mennyi mélység, mennyi ingerültség a szemekben, míg a berlini szobor arcán a duzzadt, érzéki ajkak, a húsos, fás szemhéjak merev vonalazása, magukon viselik az ötödik század kissé szögletes kezdetlegességeit.⁵ A fej bizonyára nyugodtan álló szoborhoz tartozott, melyet a Herára való emlékezéssel könnyen visszaálmodhatunk.

Furtwängler régebben az ú. n. farnesei Athénát is Alkamenesre vezette vissza s a Hope-féle Athena mellé állítva, e két alkotáson próbálta kimutatni a mester és tanítvány, Phidias és Alkamenes közötti különbségeket.⁶ Ez a nézet azonban, mint a kiváló tudós utóbb maga

máler, T. 252. — A Denkmäler tárgymutatója ezt az alkotást is közvetlenül Alkamenes körébe vonja. Ez sajnálatos, vaskos tévedés. Kétségkívül a II. század művészetére vall. L. Helbig: Führer No 249 (425).

¹ Phot. ed. Anderson No 2520. — Az Alkamenes-féle Aphrodite bizonyíttal egyenes ivadéka a búcsú-áldomásra beöntő lányok típusának, a kiket a Phidias megelőző edényfestés az ötödik század első felében annyira kedvelt. Az egyik kéz a ruha csücskét a magasba vonja, a másik pedig az áldozati tálat tartja. Mint a legszebb példát megemlíttük a gyönyörű müncheni amphorát, melynek csaknem hű mását a pétervári Eremitage őrzi. (V. ö. Furtwängler Reichold: Griechische Vasenmalerei, T. 35. — Vasensammlung in München No 382. — Furtwängler: Führer durch die Vasensammlung, S. 44.

² Helbig: Führer 503 (24), S. 385. — Fw.: Mw. S. 117. — Baumeister: Denkmäler, I, S. 414.

³ Berlin: Beschreibung der Skulpturen No 608. Az orr hegye kiegészítés műve. — V. ö. Roscher: Mythologisches Lexikon, I, S. 413. és Furtwängler: Meisterwerke, S. 118. Taf. V. — Fényképen, sajnos, még nincs forgalomban.

⁴ Brunn-Bruckmann, I, 174. — Friederichs-Wolters: Gypsabgüsse No 1277.

⁵ Magam a berlini fej eredetijét még nem tanulmányozhattam, csak gipszmásolatait. Az eredetire vonatkozó részleteket dr. Oikonomos úr baráti közlésének köszönöm. Ugyancsak ő tett figyelmessé a hasonlatosságra, mely a berlini fej s az ú. n. barberini könyörgő (Schutzflehende) között (Br. Br. I, 415.) fennáll.

⁶ Fw.: Mw. S. 103—111.

is belátta, téves.¹ A Hope-féle és a farnesei Athena ugyanannak az eredetinek csupán eltérő másolatai. A dresdai gypsmásolatot² valószínűleg a Hope-féle szoborról vették s benne nem akadhatunk egy nyoma veszett eredeti másolatára.

Az újabb ásatásoknál a pergamoni könyvtár helyén talált, máris sokat vitatott két női szobor közül az egyik, mely fej nélkül maradt ránk s Herának nevezik (Berlin), a legtöbb kutató szerint az ötödik századból való eredeti mű s valószínűleg Alkamenes, Phidias nagy tanítványa készítette.³ Ezt a véleményt nem fogadhatjuk el. Gyakorlott szem könnyen fölismerheti, hogy a pergamoni torzo stylbeli sajátosságai alapján nem illeszkedhetik be az ötödik század remekei közé. A pergamoni királyok korából, valószínűleg II. Eumenes idejéből való másolat az ötödik század egy szoborműve után. A ruha ránczainak mintázása teljességgel eltér mindattól, a mit Phidias köreiben látunk. A redők erős stylizálása, a mit például a nagyszerű eleusisi vagy a hatalmas Medici-torsón látunk, itt gyengül s valószínű szövethatásokra való törekvés váltja föl. A ránczok esése a pihenő lábon egészen más, mint a Phidias-korabeli eredeti műveken. A pompás, friss, eleven stylizálás helyett a pergamoni szobrokon elfogódott bőrszerű utánzás tűnik szemünkbe. Winter, a ki a pergamoni torzót az Erechtheion Kóráival összevetve «meglepő hasonlatosságot» lát köztük, ítélkezésében szinte hihetetlen elfogultsággal húnyt szemet a műtörténet legnagyobb tanulságaival szemben. Ott hatalmas, nagyszerű stylizálás, itt ellenben egészen más, természetutánczó mintázás.⁴ A Prokne-csoporttal⁵ való hasonlóság csak fölületes szemlélet eredménye. A Prokne-csoport tényleg az ötödik századból való eredeti mű, csak hogy jelentéktelen, nyers, elnagyolt munka, nincs igazi művészi értéke. Alkamenes keze művére aligha ismerhetünk benne, mert ha maga készítette a Pausanias említette⁶ fogadalmi ajándékot, úgy művészetének ez ünnepies alkalommal bizonyára szebb tanujelét adta volna. Azután meg az egész csoport Prokne Itys jelentése is kétséges. Furtwängler nem ok nélkül vonakodik a hagyományos elnevezés elfogadásától.⁷ Az ú. n. Prokne-Itys csoportot tehát, bárha az ötödik század

¹ Furtwängler: Statuenkopien im Altertum, I. (Abh. der. k. Bayer. Ak. d. Wissenschaften; I. kt. XX. Bd, III. Abth. München, 1896.) S. 7=531.

² Mw. S. 107, Fig. 17.

³ Kekulé: Gewandstatue, p. 20. Ezzel szemben: Masterpieces. S. 84, 8.

⁴ V. ö. Winter: Arch. Anzeiger 1894 S. 43. — Kekulé: Gewandstatue, S. 20. — Furtwängler: Statuenkopien, S. 14=538.

⁵ Antike Denkmäler, II. Tafel 22. — Klein: Praxiteles, S. 55. — Furtwängler: Statuenkopien, S. 539.

⁶ Pausanias I, 24, 3: Πρόκνην δὲ τὰ ἐς τὸν παῖδα βεβουλευμένην αὐτὴν τε καὶ τὸν Ἴτυν αὐεῖσθαι Ἀλκαμένης.

⁷ Statuenkopien, S. 539: «A gyermek szorosán odasimul a nőhöz; ez a motivum csak azt jelentheti, hogy védencze a nőnek. A bal kezébe kardot akartak kiegészíteni, de ez ropant ügyetlenül hat. . . . Az alaknak másként kellene állania, ha gyilkosságra gondolta. . . .

közepéről való eredeti mű, Alkamenes művészi szelleméhez nem tartjuk méltónak. A pergamoni Hera-torzó pedig csak tévedés révén került a Phidiaszi idők eredeti alkotásai sorába. Az ötödik század egy női szobrának, hellenistikus másolata, melyet azonban Alkamenes nevével kapcsolatba hozni minden biztosabb támasz nélkül: kalandos időtöltésnél alig egyéb.

Ellenben nagy valószínűséggel tartozik Alkamenes körébe a stockholmi Athena-fej, mely, sajnos, erősen megrongált, csonka állapotban maradt fön. Igen sok rajta a kiegészítés. Farnell,¹ bár a későbbi hanyatló idők művére ismer benne s tévesen Sapphonak tartja, a görög styl nemességét finomságát és melegségét kéri belőle.

A kiváló művész, a kit eddigi fejtegetéseink során a női typus terén a báj és a kedvesség megteremtőjének ismertünk meg, a ki a nőiség vonásait majdnem költői elmélyedéssel fejlesztette tovább a férfialakok szobrászi kifejezésében is bizonyára jelentős újításokkal, mélyebb felfogással tért el a hagyományoktól. Forrásaink tanúsága szerint nagy számmal ékesítették férfi istenségei Athen szentélyeit s a művésztől való fogalmunk csak úgy lesz valóban eleven és teljes, ha emlékeink között azokat is megjelöljük, melyek teremtő szellemének erre az oldalára fényt vetnek.

Alig van műalkotás, mely kezdettől fogva annyira lekötötte volna a kutatók figyelmét s ép ezért annyi viszontagságos, tudományos színváltásnak lett volna tanuja, mint a Louvre egyik legbecsesebb kincse, az ú. n. borghesi Ares. Négyszeres névváltozáson ment keresztül s jelentését sokan még ma is kétségesnek tartják. (Achilles, Theseus, Páris, Ares.) Conze² és nyomában Furtwängler³ Alkamenes nagyhírű Aresére ismertek benne, mely az atheni templomban állott.⁴ S ezt a nagy készséggel megindokolt és finom művészi ítéletre valló nézetet minden csak támogatja. Az Ares⁵ styljében és mintázásában szorosan beleilleszkedik az ötödik század második felébe. A hatalmas, erőteljes férfitest egész felfogása és mintázása sokban emlékeztet a Parthenon-oromzat Kephalosára (ú. n. Theseus). Sőt még a fejkát, a koponyametszés, az arc izmos, kissé négyszögletes alakja is rokonságot árul el. Persze a közelebbi összehasonlítás nagy nehézségekbe ütközik. Csak azonos művészi szellemről s a férfitest rokon felfogásáról beszélhetünk, mely az izmos nagyszerűségbe hangulati elemet szivároztat a fej sokat kifejező meghajlásával. A fejnek ez a helyzete adja meg Kephalos súlyos alakjá-

¹ Journal of hell. Studies (IX) 1888, p. 35. Pl. IV. (jobboldali kép) Farnell: Some Museums of Northern Europe.

² Conze: Beiträge, S. 9. Anm. 2

³ Furtwängler: Meisterwerke, S. 121.

⁴ Pausanias, I, 8, 5

⁵ Louvre 866. — A. S. Phot. 1178/9. L. L. 2543.

nak azt a mérhetlen könnyűséget s ez viszi át az Aresben az élet súlypontját az arczon tükröződő kedélyállapotra. Minden közelebbi részletes megegyezés szavakban nehezen fejezhető ki s pusztá érintésével is az erőltettség vádját idézné föl.

Nagy hírének és kedveltségének jele, hogy számos másolatát ösmerjük különböző időkben. Valószínűleg még Alkamenes műhelyéből való az a Herakles átdolgozása, melyet a Louvre rejt magában.¹ Az állás ugyanaz, csak a mellette levő oroszlánbőr s a nyersebb, athléta-szerűbb fejtypus jelzi, hogy a hatalmas dór hőssel van dolgunk. — A Louvre Mars és Venus csoportjában, mely római, hanyatló izléssel a régi nagyhirű remekék istentypusait portraitfejekkel látja el s egymással kelletlen, erőltetett módon kapcsolatba hozza, a szemlélő két nagynevű, régebbi alkotásra ösmer: az egyik a borghesei Ares, a másik a faleroni Venus.² Minő bántó, vigasztalan az ellentét a régi szoborművek nagyszerűsége s a kimerült korszak idétlen gyermekeinek rikító üressége között, mely ezeken a gondosan fésült, tartalmatlan arcokon tükröződik. A Mars testének mintázása csak szolgál, száraz másolat, mit lelke elhagyott, a Venus ruháján pedig érzik a hanyatló izlés keresett modora. Az egész csoport szervetlen és inkább festői.³ Szobrászilag határozottan a legmagasabb mértékben izléstelen és kellemetlen hatású. Az ilyen csoportalkotás csak oly korszak teremtménye lehet, melynek alkotó ereje elapadt, semmi mondani valója sincs, a mely habozva válogat a régebbi idők fenséges emlékei között, de hogy azokat valóban megértse s szellemüket fölszívja magába, arra már nincs meg sem a kellő képessége, sem pedig a tudása. Épen ezért csak szármalmas művészettörténeti csodabogár számba mehet Ravaissou föltevése, a ki a legvilágosabb tények fejtetőre állításával magát a borghesei Arest eredetileg egy csoport tagjának tekinti s a milói Venussal hozza kap-

¹ Louvre 2296 (Catalogue sommaire des sculptures antiques) — Még mindig Theseus néven szerepel, holott az teljesen légből kapott. Sajnos a Gallerie Mollien egy félreeső sarkában az eléje tömött szobrok között alig találhatni rá. Jobb sorsra volna érdemes. — A bal kezébe kiegészített kard balga toldozó műve. — Általában sajnálattal láttuk, hogy a Louvre antik szobrainak a felállítása korántsem oly gondos és szakszerű, mint a becses gyűjtemény megérdemelné. Jelentéktelen művek a legjobb uralkodó helyre kerültek, valóban neves, érdekes darabok ellenben félhomályos, rossz világítású fülkékben sínylődnek. Így a myroni Asklepios fej nagyfontosságú pompás másolata egy túltömött, ablakrésben vár a szabadulásra, a kasseli Apolló valódi nézőpontját pedig egy idomtalan, érték nélkül való, hatalmas oltáralap hozzáférhetetlenné teszi. — A gyűjtemény jelenlegi őre E. Michon úr kilátásba helyezte, hogy rövid időn belül gyökeres változtatásokkal fog a hibákon javítani.

² Louvre 131; a faleroni Venus, Louvre No. 398. V. ö. Fw.: Mw.: Skopas.

³ Valószínű, hogy az ilyen csoportok alkotására a festés volt ihlető befolyással. — Késői görög pénzeken is előfordul hasonló csoportosítás. V. ö. Imhoof-Blummer: Griechische Münzen. Neue Beiträge T. IX. 27. S. 141. (655), 419. Br. 32. (Aphrodysia), továbbá T. II. 28., S. 36. (560), 3., Br. 34. (Amasia). Ez utóbbin az Aphrodite a Medici typust juttatja eszünkbe. Az Asklepios-Artemis féle csoportosítás is előfordul. Szép példája: i. m. T. VII. Br. 10. S. 94 (618), 181. (Pergamon).

csolatba.¹ Eltekintve attól, hogy az Ares és a miloi Venus egymás mellé állítása az V. század derekán Alkamenes körében, mint azt Ravaisson gondolja, stilisztikai képtelenség, — minő ferde fogalma lehet annak az egész görög művészettörténet fejlődéséről, a csoportalakító törekvésekről a görög szobrászatban, a ki ily fantasztikus, merőben koholt csoporttal akarja Alkamenest gazdagítani? Abba a fejlődési folyamatba, mely lassú, életerős következetességgel vezet e Harmodios és Aristogeiton lazán, csaknem összefüggéstelenül egymás mellé állított alakjaitól föl egészen a firenzei ökölvívók kerek, szorosan összefonódó csoportjáig, az ötödik században semmiképen sem illeszkedhetik be az a csoport, melyre Ravaisson utal. Phidias köreiből az ilyen csoportalkotás egészen példátlan volna. Csak a művészileg meddő római kor lelhetne volna ilyesmiben a kedvét, mint azt a föntebb elemeztük louveri csoport is igazolta. — Ravaisson a hőst Theseusnak tartja egészen hiú és súlytalan indokok alapján.² A Venussal való összekapcsolás magyarázatát is hamarosan megtalálja e derék francia kutató. Útjára Theseusnak a szerelem istennője adott kedvező szelet s Minos leányát ő gyűjtotta a hős iránt szerelemre. Így azután a csoport szép összekapcsolása volna az érdemnek és jutalomnak. (!) Theseus alakját Alkamenes akkor készítette, midőn Phidiassal még nem állott semmiféle viszonyban. Innen érthető rajta a mintázás keménysége, régiessége, mely az olympiai szobordíszekre emlékeztet. (!?) A Venusnak ellenben már Phidias adta meg az utolsó simítást. Innen van lényében az az ígész, lágy nőiség és puha báj. Persze ez az egész okoskodás csak körmönfont művészettörténeti költemény, mely önkényesen felforgatja a fejlődés rendjét és semmibe se veszi a legvilágosabb tényeket és összefüggéseket.

Az Aresnek eddig felsorolt másolatain kívül a fejről külön még két példány maradt reánk: az egyik a Louvrebán,³ a másik a müncheni Glyptothekban.⁴ Az utóbbi igen fölületes, elmosódott munka; hiányzik benne a szem, az ajkon s az orcákon az eredeti vonalozásának határozottsága. A louveri példány józan, de gondos munka. Mindkettőt messze fölül múlja a kifejezés mélységében és erejében az a fej, mely az egész szobron ül.

Az ú. n. borghesei Ares egyike az egész görög művészettörténet legközvetlenebb hatású, legvonzóbb teremtségeinek. Lelkes kimélyítése

¹ F. Ravaisson: La Venus de Milo (Extrait des memoires de l'Academie des inscriptions et belles lettres Tome XXXIV. Partie I.) Paris 1892. p. 102.

² Az a két edény, melyet az elnevezés igazolására fölemlít: a louveri Theseus tányér (Euphronios) s a párizsi Bibl. Nat.-ban levő amphora (Pl. VIII.) semmit sem bizonyít. Meddő fontoskodás!

³ Louvre No. 290.

⁴ Furtwängler: Beschreibung des Glyptothek No. 212.

és meggazdagodása annak az attikai típusnak, melyet oly érdekesen s annyi eredetiséggel képvisel a Myronnal összefüggésbe hozott kasseli Apollo.¹ Ugyanez az attikai irány, ugyanez a levegő nevelte nagyra a mi Aresünket. Állásában, helyzetében mindakét szobor ugyanazt a motívumot mutatja. Minkettő a bal lábán áll, a jobbat pihenteti. A jobb kar mindegyiken lazán csüng alá a bal pedig könyökben meghajlik. Csakhogy az Ares állásában sokkal erősebb a természetesség, az már valóságos, széles pihenés, míg az Apollónál még alig egyéb, mint elfogódott művészi motívum. A mell merész kidomborodását a kulcsfont alatt s a síkszerű mintázást valószínű változatossággal váltja föl. És minő végtelen nagy az eltérés a két fej között! Az Apollo arczán tetterős, büszke fönség, az Aresén borongó elmélyedés, komoly révedezés. Az Apollo arczát magasztos ünnepiességgel koszorúzza a haj firtösen bő koronája az Ares haja ellenben kósza gondozatlansággal omlik alá a sisak alól. Ez a hajviselet a görög ifjúság körében idegen s lehet hogy a művész a harczok istenének zordon északi természetére, thrák eredetére gondolt. Az Apollo feje rendületlenül, szilárd egyenességgel ül a nyakon, míg az Ares arcza önfeledt álmodozással hajlik meg. Furtwängler az Ares kifejezésében «zavaros, *daczos* komolyságot lát.² Mi azonban daczosságnak nyomára sem akadunk. A dacz testi kifejezése rendesen: a megszegett nyak, a szorosan zárt ajak. Az Ares fejtartása s meglazult nyitott ajka pedig mindennek egyenes tagadása. Furtwängler ítéletével szemben minő furcsán hangzik, mikor egy másik tudós Róbert szerint «puha szépség (?) és messze menő kacérkodó tetszelgés egyesül harczias elszántsággal (!?)» ebben az alkotásban. Ez a leírás megdöbbentő példája, a tudományos elfogultság sugallta ítékezésnek, mely mint a torzító tükör, mindent kiforgat, fejtetőre állít. — A hatalmas ifjú állán már pelyhedzik a legénytoll. A homlokot harántárok tagolja. A szemhéjak mintázásában valamelyes régiesség nyilatkozik meg. Mindkettő szélesen ráfekszik a szemcsillagra, hasonlóan, mint a Phidiásra visszavezetett Ares fejen látjuk.³ Hőünk fején az attikai sisak, melyet fönt két oldalt egy-egy domborművű greif díszít. A sisak homlokpajzsán pálmadísz, két oldalán egy-egy kutya, melyek Ares jellemzetes állatai. A sisakról az arczvért hiányzik. A harcz istene bal kezében valószínűleg pajzsot tartott.

A pihenő jobb lábon boka fölött karikagyűrűt veszünk észre. Ennek a jelentőségét a kutatók erősen túlozták. Theseusra gondoltak. Azonban nincs szükség ilyen magyarázatra. Miután a többi más alakokon ez a karikagyűrű hiányzik, föltétlenül a késői másoló toldását

¹ Furtwängler: Meisterwerke. — Phot. Giraudon 1199.

² Meisterwerke S. 121. Anm. 5. — Fw.: Beschreibung des Glyptothek No. 212.

³ Furtw.: Mw. Phot. Gir. 1280—81.

kell benne látnunk. Hiszen tudjuk, hogy a görög-római kor kedvét lelte a groteszk ellentétekben s Arest a szerelem rabjának örömetstüntették föl. Így került az u. n. ludovisi Ares lábaihoz a csintalan kis Amor s ugyanígy vasalta meg a szerelem a mi Aresünket.

Plinius megemlíti Euphranorról, hogy a Paris szoborban, a melyet készített «... simul omnia intelleguntur: iudex dearum, amator Helenae et tamen Achillis interfector.»¹ Az írónak ezt a szellemeskedő ötletességét alig lehet komolyan venni. Robert mégis ezen a nyomon kereste emlékeink között Euphranor Parisát s a Plinius említette mindhárom vonást ráerőszakolva a borghesei Aresre, benne ösmeri föl a nagynevű műalkotást,² a melynek a lélektani rajz valóságos csodájának kellene lenni, ha Plinius csillogó megjegyzését készpénznek vesszük. Csak-hogy az ilyen megjegyzések értelmezésénél a műemlékek szemlélete nagy óvatosságra, mérsékletre int. Ha Robert Plinius szavainak annyi belső lelkiismeretességet és értéket tulajdonít, akkor azt kérjük, hol látja az Aresben azt a kissé száraz, kimért testalkatot és mintázást,³ a végtagoknak azt az aránytalanságát, a mit ugyanez a forrásunk Euphranor műveiről említ? Mi jól érezzük, hogy itt csak a lysipposi művészetből kiinduló Xenokrates ítéletének a visszhangja csendül felénk s csak az Apoxyomenos kis fejalkatával ellentétben érvényes mindaz, a mit Pliniusnál találunk, de Robertnek a következetesség azt parancsolná, hogy ezt a megjegyzést is szó szerint értelmezze. Mi úgy érezzük, hogy Euphranor művészi irányának a fejlődéstörténet szempontjából is sokkal jobban megfelel a vatikáni Apollo (u. n. Adonis), melynek a fejről egy másolat a müncheni szandáلكötő Hermes testére került⁴ s az u. n. tiodi Dionysos.⁵ Ezekben az alkotásokban a külső hatásokra törekvő peloponnesusi irány egyesül az attikai művészet hagyományaival, hangulatával. Az Ares oly tisztán és közvetlenül kapcsolódik a Parthenon stílusához, hogy attól csak kevés idő választhatja el. Egész lényében a szerelemnek árnyékát sem látjuk. A karikagyűrű, mint már fentebb kifejtettük, a másoló műve. A Paris-féle föltevést tehát mindenképen önkényesnek és tévesnek kell tekintenünk.⁶

¹ Plinius: H. N. XXXIV., 77.

² C. Robert: *Votivgemälde eines Apobaten*. Exkurs. S. 21. (19. *Halt. Winckelmannsprogramm*. Halle 1895.) — *Römisches Skizzenbuch* 1897. S. 31. — Vele szemben: Furtwängler: *Statuenkopien im Altertum I*. S. 42. és 44.

³ Az Ares szinte egyetlen példája annak, hogy a mellbimbok távolsága nagyobb, mint a láb hossza (0,343 : 0,325). Ez pedig épenséggel nem felel meg annak a kimért testalkatnak, melyet Plinius említ.

⁴ Furtwängler: *Beschreibung des Glyptothek No. 287*. — Arndt *Annlung E. V. No. 851.*, 852. és 733., 734. Legjobb példánya az ú. n. Fagan-féle fej a British Muzeumban.

⁵ Furtwängler: *Meisterwerke*.

⁶ Inkább a Jacobsen kopenhágai gyűjteményében levő ifjú fej, mely phrygiai sapkát visel, tartanók Euphranor művének. Csupán a túlságosan ifjú kor támaszthat kétségeket. A fej egy másolatát a müncheni Glyptothek őrzi, (*Beschr. der Glypt. No. 263*) egy pedig Angliá-

Kekulé munkásságának egyik legszerencsésebb eredménye, hogy a vatikáni u. n. pihenő diszkoszvetőben Alkamenes művére ösmert.¹ Ehhez a véleményhez a legtöbb kutató elismeréssel csatlakozott. — Plinius említi,² hogy Alkamenes: «... fecit et aereum pentathlum, qui vocatur encrinomenos.» Ez az encrinomenos jelző a győző személyére nem vonatkozhatik, csupán magára a szoborra. Az író mintaképül jelöli meg s ezzel kiválóságáról, kánoni erejéről tett bizonyosságot. A nagyhirű alkotás három másolatban maradt reánk, az egyiket a Vatikán,³ a másikat a Louvre,⁴ a harmadikat a British Muzeum⁵ őrzi. Megbízható csupán a vatikáni példány, a többin sok a kiegészítés. A Louvre-ban levő másolaton rá nem illő fej zavarja a szemléletet. A tekintetben praxitelesi bensőség és puhaság.

A régebbi föltevés, mely Polykletos tanítványának, Naukydesnek a keze művét látta a vatikáni diskobolosban⁶ a művészettörténeti kutatás mai állása mellett alig védelmezhető. Peloponnesusi művészi fel fogásnak nyoma sincs ezen az alkotáson. Tiszta attikai szellem terem tése. A polykletosi művészet rendesen kívülről befelé teremt. Hatásának a szívgyökere a vonalazás öntudatos előkelősége, józan szépsége. A benső mélység csak akkor ül ki az arcra, ha az attikai művészet egy-két sugára észrevétlenül belélopózik. Így látjuk ezt a beneventi⁷ és a müncheni⁸ gyönyörű ifjú bronzfejekben, melyekbe a művész sokat bevitt a Lemnia titokzatos varázsából. — Polykletos iskolájával ellentétben az attikai művészet belülről kifelé teremt. A belső, isteni büszke fenség gondolata volt az irányító a kasseli Apollo megteremtésénél: ennek az engedelmes szolgája a dús hajkoszorú, a méltóságos, izmos áll, a megszegett nyak, a fönséges homlok. Ugyanennek a művészi alkotásmódnak a fejlett kifejezése a vatikáni diszkoszvető. A helyzet rajta nem peloponnesusi értelemben külsőleg, hanem attikai módra bensőleg indokolt. Az ifjú úgy áll előttünk, a mint elhelyezkedik, hogy néhány pillanat múlva a kezében levő diszkoszt messze elhajítsa. Egész

ban van. V. ö. Furtwängler; Meisterwerke S. 591. Masterpieces S. 358. Fig. 154. (a Landsdowne szobor) Statuenkopien I. S. 42. Taf. VI.

¹ Kekuli: Über den stehenden Diskobol in Museum des Vatikans (Arch. Ztg. 1866. S. 169. — Brunn-Bruckmann T. 131. — Friederich Wolters: Gypsabgüsse No. 465. — V. ö. Furtwängler: Meisterwerke S. 127.

² Plinius N. H. 34., 72.

³ Helbig: Führer No. 330. (615). — A via Appián találták egy villa romjaiban 1792-ben. VI. Pius pápa vásárolta meg a Vatikán számára. — V. ö. Journ. of hell. Studies XXI. p. 312.

⁴ Catalogue sommaire des marbres antiques No. 89.

⁵ Catalogue of sculpture No. 1753.

⁶ Annali dell Inst. 1874. p. 207—8. (Brunn), Jahrb. des arch. Instit. 1898. S. 57. (Habich), Hermes, XXXV. S. 190. (Robert.)

⁷ Furtwängler: Meisterwerke. S. 507.

⁸ Furtwängler: Beschreibung der Glyptothek No. 457. Brunn-Bruckmann: Denkm. T. 8. — Mélyreható, finom elemzését l. Mitt. des Inst. in Rom. X, 1895. S. 103. (Hauser.)

testsúlyával a bal lábára nehezedik, jobb lábát pedig szélesen előrecsusztatva nyugtalanul keresi a helyet, a hol majd lábfejét megvetheti s a honnan erős lendületet vehet hatalmas mozdulatához. Fejét töprengőn, számítgatva hajtja le s ezt a lelkiállapotot lélektanilag finoman átértett és művészileg felhasznált taglejtés kíséri. A készülődést csodálatosan érett megfigyeléssel érzékíti meg a behajlott kar, melyen az újak fontolgotán nyílnak szét. Az izmokon mindenütt átfut az ideges várakozás és ingerült figyelem. — Látnivaló tehát, hogy itt a helyzet belső igazsága a vezető szempont, míg Polykletos és köre a vonalösszhang kedvéért a belső valószínűséget is könnyen feláldozza. Az ifjú a ki koszorúját¹ vagy győzelmi szalagját² teszi homlokára, nem úgy állanak, a mint a cselekvés mindennapi egyszerűsége megkövetelné, hanem kényelmetlen, lendületes lépő állásban végzik munkájukat, — mert e művészi számítás vonalhatást kereső önkénye úgy kívánta.³

Érdekesen világítja meg a művészet fejlődését s Alkamenes alkotó szellemét, ha ezt a remekét Myron sokat csodált diszkoszvetőjével összevetjük. Myron az athléta-élet külsőleg legmozgalmasabb mozzanatát ragadta meg s fejezte ki az ő tüzes, hirtelen szellemével, Alkamenes ellenben a külsőleg és belsőleg legtartalmasabb pillanatot örökítette meg. Ott a mozdulat hevének tetőpontja, itt a készülődés, a tervezgetés délpontja, melyet azonban a cselekvés tényétől még néhány pillanatnyi időköz választ el. Ebből a szempontból emlékeztet Phidias Amazonjára. Az is a bal lábán áll s a jobb lábával szilárd pontot keres, hogy lándzsájával majd lendületet véve, merész ugrással, pattanó könnyűséggel lóra kaphasson. Itt is a mozdulatok egész sora választja még el a helyzetet a tényleges cselekvéstől.⁴ — A diszkoszvető állásában egyenes tovább fejlődése és kimélyítése annak a szélesen pihenő állásnak, a mit a borghesei Aresen megfigyeltünk.⁵

Semmiképen sem méltányolhatjuk Klein törekvését, a ki szövegeken nyargaló módszerével az ἐγχευόμενος-t ἐγχευόμενος-nak olvassa s

¹ Westmacott-féle athléta a British Muzeumban. Catalogue of sculpture 1754. Furtwängler: Mw. S. 453. Brunn-Bruckmann: Denkm. T. 46.

² Diadumenos V. ö. Furtw.: Mw. — Mon. et Memoires 1896. Pl. XIV.—XV. (Delos). — Mon. et. Memoires 1897. Pl. VIII.—IX. (Madrid). — Diadumenos Vaison: British Muzeum. No. 500. — Journ. of hell. St. VI. p. 243. pl. 61.

³ Ezt a különbséget az argiv és attikai művészet között már Quintilianus is megérezte. (Inst. orat. XII. 10., 8., (7): diligentia ac decor in Polycleto supra ceteros . . . tamen . . . deesse pondus putant . . . at qui Polycleto defuerunt. Phidiae atque Alcamenos dantur. — Ott a számító gondosság és szorgalom, itt a lélekbe markoló művészi felfogás, a méltóság, a fenség.

⁴ Furtwängler: Meisterwerke S. 298—299.

⁵ A vonalozásban támadó nagy úr a mai szobrászoknak valóságos réme. Az Ares állásával alig mernének megpróbálkozni a siker reményével. — Még a lángelméjű fiatal Michelangelo törekvése is hajótörést szenvedett ezen a feladaton. Csak gondoljunk Dávidjára, melyet a művész szögletes, kemény vonalakba tördelt. Minő kellemetlen az egész mozdulat s minő rút az a háromszögű rés, mely a szétvetett két láb között támadt! (V. ö. Wölfflin: Die klassische Kunst S. 49.) — Mennyivel nemesebb és megnyugtatóbb Alkamenes Aresé!

a müncheni olajat beöntő athlétára vonatkoztatja.¹ Hogy ez a szöveg-változtatás mennyire önkényes és philologiai szempontból mily kevésbé valószínű, arra már többen rámutattak.² Ulrichs alapos fejtegetéseivel és érveivel szemben Klein védekezése igen gyenge lábon áll. Inkább önhitt és fitymáló, mint mély és komoly. Ma már hál' Isten szerencséesebbek vagyunk, mint Brunn és Overbeck idejében, mikor az egész művészettörténet csak kétes szövegmagyarázatokból telt ki. Azóta ez a módszer hitelét veszítette, elavult. Műtörténeti kutatásaink legmegbízhatóbb alapjai: a műemlékek. Csakis ezeknek a tanulmányozása és beható szemlélete alapján építhetjük föl a görög művészet fejlődésének nagyszerű épületét. Csodáljuk, hogy Klein még legújabb könyvében is³ annyi hittel csüng a régi módszeren. A mire szükségünk van, az a műemlékek önálló ösmeretével való munkálkodás, nem pedig szöveg-hámozás és meddő könyvtanulás.

S vajjon elfogadható az eredmény, melyre Klein szövegfoldozgató módszerével jut? A müncheni olajbeöntő athléta tényleg megfelel annak a művészi stílnak, melyet Alkamenesre jellemzetesnek találunk? Avagy talán eddigi egész fejtegetésünket föl kell égetnünk, hogy Klein nagyszerű fölfedezésének utat nyissunk? A világért sem. Bárminő gazdag és fejlett is a müncheni athléta arcának mintázása s bármennyire egyetértünk azokkal, a kik a fejtypusban a praxitelesi Hermes előfutárját látták,⁴ a test egész mintázásában, a motivum pillanatnyi felfogásában inkább Myron modorára ismerünk, a kivel Brunn⁵ már összefüggésbe hozta a szobrot. A test kissé hátradülő helyzete, az előrecsusztatott jobb láb, a magasra emelt jobb kar: mind a myroni Marsyas rokonává teszi a müncheni olajbeöntőt.⁶ A fejtypus a Myron-féle diszkoszvető közvetlen továbbfejlődése. Ha Myron számára talán kissé érettnak tűnik is föl ez az alkotás, azt, hogy az ő iskolájából került ki, kétségtelennek tartjuk. Furtwängler Lykios munkájára ösmer benne.⁷

¹ Mitt. des österr. arch. epigr. Seminars 1890. 56., azután W. Klein: Praxiteles S. 47—52. — V. ö.: Overbeck: Gesch. der gr. Plastik.

² Ulrichs: Blätter für Gymnasialschulwesen XXX. S. 609. V. ö. Furtwängler: Meisterwerke S. 467.

³ Klein: Geschichte der griechischen Kunst Leipzig 1904. V. ö. bírálatát a Deutsche Literaturzeitung 1905. (XXVI.) márcz. 18-iki (No. 18. Sp. 689.) számában (Furtwängler). — E könyvében Klein az Alkamenes kérdésről így ír S. 469: «der *altere Alkamenes* und die Theorie von der nordgriechischen Kunst gehören doch zu den vielen *überwundenen Standpunkten* unserer Wissenschaft.» (!) Csak azt jegyezzük meg, hogy mikor Klein e sorokat írta, a pergamoni herma fényképét a szaklapok már közölték.

⁴ Kekulé.

⁵ Annali 1879. p. 201.

⁶ Hogy a dresdai olajbeöntő más eredetire nyúlik vissza, azt Furtwängler meggyőzőn kimutatta. — A kis myrinai terakotta jelentőségét Reinach túlozta. (Bull. des cor. hell. 1883. Pl. XII.).

⁷ Furtw.: Meisterw. S. 466/7 Beschr. d. Glypt. No. 302. Arndt Amelung E. V. No. 222—224.

Alkamenes Athénben álló Hephaistos szobrának a magasztalásával forrásaink alig győznek betelni.¹ Cicero írja róla:² *Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes, in quo stante in utroque vestigio atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis.* Persze, ez a dicséret kissé furcsán, érthetetlenül hangzik. Alig hiszszük, a hogy sántaságot álló helyzetben bármiképen is lehetne éreztetni.³ Hogy Alkamenes Hephaistosa állva szép példája volt a *claudicatio non deformis*-nak, ez csak szellemeskedő írói fordulat, melyet nem kell egészen szó szerint értelmezni. Hasonló túlzásra akadunk Pliniusnál, a ki szerint Pythagoras Philoktetesében oly megkapó erővel fejezte ki a sebzett láb fájdalmait, hogy láttára a szemlélők is szinte átérezték.⁴ Ezt a kiélesített ellentétet emlékeink alapján egészen jól le tudjuk szállítani a kellő mértékre. Pythagoras heves szelleme, a melyről azt mondja Diogenes Laertios, hogy először vitte be a testbe az izmok eltorlódását érdekesebb, keményebb mintázásával bizonyára élénkebben hozta kifejezésre a testi kint, mint az előkelőbb felfogású, művészileg nyugalmasabb, fejlettebb Alkamenes.⁵ Mindenesetre rendkívül érdekes volna, ha ez a két emlék biztos másolatban ránk maradt volna. Csakhogy sajnos a Philoktetest csak sejtjük az u. n. valentiniani torzóban s csak valószínű Furtwängler föltevése, a ki a kasseli torzóban és a vatikani Hephaistos-fejben Alkamenes nagyhirű művére ösmer.⁶ A széles nyak, a természetes vállak s a vékony, gyenge lábak jól illenek az istenek kovácsához, a kinek izmait a pörölysujtás aczéllá edzette, de lábai betegesek, erőtlének. A kasseli torzón a jellemzetes munkásruha: az exomis. Derékon bőrv fogja össze. Bal vállán köpeny, mely azután a bal alsó karon átvetve csüng alá. A chiton redőinek stylje édes testvére a Parthenon homlokszalag domborműveinek s az Orpheus Euridike reliefnek, mely ezen a réven szintén kapcsolatba kerül Alkamenes körével.⁷ Ugyanaz a nemesen, egyszerűn természetes ránczverődés minden túlzás

¹ Pausanias I. 20, 3.

² De Deorum Natura I. 30.

³ A Parthenon homlokszalagján az ülő Hephaistosnál a sántaság fölismerhető a jobb láb helyzetén s a boton, a melyre támaszkodik. Ez segített a ráösmérésnél. (East frieze No. 36.)

⁴ Plinius: fecit Syracusis claudicantem cuius ulceris dolorem sentire etiam spectantes videntur.

⁵ V. ö. Valerius Maximus VIII. II. ext. 3. . . . tenet visentis Athenis Volcanus Alcamenis manibus fabricatus praeter cetera enim perfectissima artis in eo precurrentia indicia etiam illud mirantur, quod stat dissimulatae claudicationis sub veste leviter vestigium representans ut non exprobrans tamquam vitium, ita tamen etiam certam propriamque dei notam decore significans.

⁶ Fw.: Mw. S. 117. — Helbig: Führer No. 90. — Monumenti del Inst. 7, 81. Brunn: Griechische Götterideale S. 16. I., II. Ugyanitt a fejretek elemzése. — Brunn-Bruckmann: Denkm. I. No. 244. — A vatikáni Hephaistos-fejet Loeschke is Alkamenesre vezeti vissza.

⁷ Több másolatát ösmerjük Nápolyban, a római Villa Albani-ban és a Louvrebán (Catalogen sommaire No. 854.) a renaissance korból való hibás fölírással.

és modorosság nélkül. — A vatikáni fej¹ a nyers, szolgálatrakész erőnek pompás kifejezése. A becsületes, józan, egyeneslelkű őserő fészkel vonásaiban. Keresetlen bodros rövidséggel futja körül az arcot a gondozatlan szakáll. A fejen a búbos sapka.² Nehány kutató a két arczfél kissé egyenlőtlen mintázásában a sántaság érzetét akarta felösmerni, a mi végre is testtanilag érthető és művészileg sem lehetetlen.

Pausanias szerint Alkamenes volt az első, a ki a háromtestű Hekaténak művészi alakot adott.³ Múzeumainkban akadunk elszórva a háromtestű Hekaténak néhány apró ábrázolására,⁴ melyek valamennyien Alkamenes műremekét őrizhetnék meg számunkra. Csakhogy a stylisztikai vizsgálódás alapján súlyos aggodalmaink támadnak e föltevés valószínűsége iránt. A Hekate és a Chariták ruhájának mintázása oly különös vegyüléke két messzefekvő stylnek s mindkettő annyira távol esik a mi Alkamenesünk művészi modorától, hogy az ő alkotó kezére aligha ösmerhetünk. Hekate egészen kötött, elfogódott, archaikus merevséggel áll s a ruha nehéz redői széles, párhuzamos egyszerűséggel hullanak alá. Vele szemben a körülötte körtánczban forgó chariták (?) mozdulata könnyed s fejükön és öltönyükön a praxitelesi művészet bájos, közvetlen szépsége ömlik el. A Hekate alakja ilyenformán kevéssé fejlett, a Chariták pedig erősen a negyedik századra a női kedvesség nagy messterére vallanak, úgy, hogy a mi Alkamenesünkre egyiknél sem gondolhatunk.

Furtwängler úgy próbálta megkerülni a tornyosuló nehézségeket, hogy a háromtestű Hekatét archaistikus alkotásnak tekinti, melyben Alkamenes először nyúlt vissza öntudatosan a régi művészet egyszerű, kezdetleges hagyományaihoz. A müncheni példányt a negyedik század teremtésének tartja. Mi úgy érezzük, hogy ez a gondolat nem kielégítő megoldás. Hogy magyarázható meg vele a chariták praxitelesi bája az

¹ Ezzel a Hephaistos-fejjel közel rokon a római Thermák múzeumában levő Asklepios-fej. Könnyen lehetséges, hogy Alkamenes Asklepiosának a másolata ez, mely Mantineában állott. Paus. VIII., 9, 1.: 'Ἐστὶ δὲ Μαντινέουσι ναὸς . . . ἣ μὲν ἄγαλμα ἐστὶν Ἀσκληπιῶν, τέχνη Ἀλκαμένους. — V. ö. F.w.: Meisterwerke S. 121.

² Egészen ilyen viseletben ugyanilyen fejtypussal látjuk Hephaistost a Louvre gyönyörű kraterjén, (No. 320. Salla H.), mely Hephaistos visszavezetését ábrázolja az Olympusra a legtisztább, legnemesebb phidiasi stylben. — Sípot fújó szatir s büszke, mámoros vadsággal tovalebegő menád nyitják meg a menetet. Mögöttük Dionysos ballag boros bágyadtsággal, lehorgasztott fővel. Leghátul Hephaistos biczeg kissé bizonytalanul, megcsukló térddel. Fejét nehéz mámor hajtja le. Jobbjában hatalmas kalapácsa, bal kezét egyensúly után kapkodva nyújtja előre. Szakállas fején a jellemzetes búbos sapka. Az alakok mellett fölírások: ΗΦΑΙΣΤΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΟΣ, ΩΜΩΙΔΙΑ, ΜΑΡΣΥΑΣ. — Kár, hogy e pompás, fölséges edényt még nem méltatták kellőképp. — Remélhetőleg Pottier katalógusának harmadik kötete pótolni fogja a hiányt s hihetőleg Furtwängler szép kiadású nagy munkájából sem fog hiányozni. (Furtwängler-Reichold: Griechische Vasenmalerei.)

³ Paus. II., 30, 2. Ἀλκαμένης δὲ, ἐμοὶ δοκεῖν, πρῶτος ἀγάλματα Ἐκάτης τρία ἐποίησε προσεχόμενα ἀλλήλοις, ἣν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν Ἐπιπορυγίδα.

⁴ Furtwängler: Beschreibung der Glyptothek No. 52. Meisterwerke S. 206. Ath. Mitt. III., 1878. S. 192. és I. Petersen cikkét: Arch. epigr. Mitt. aus Oesterreich V. S. 1. fs.

arczon és a redőverődésben? Hiszen Alkamenes művészi modora eddig nem fejlődött. Azután meg sehogyan sem tudunk megbarátkozni azzal a művészettörténeti felfogással, a mely Alkamenest teszi meg az archaisztikus irány első fecskéjének. Alkamenes még benne élt a merészen előre törő áramlatban, mely Phidias körül forrongott. Mint a haladás, a fejlődés, az újítás mesterét ösmertük meg minden alkotásában. Egész eddigi fejtegetésünk homokvárrá porlana, ha műveiben az archaismus csiráira ösmernénk. Sokkal hihetőbb és valószínűbb, hogy a régies, elfogódott irány után vágyó, egyszerűsítő modor ellentét gyanánt támadt a merész szárnyalású phidiaszi iskolával szemben. Mestere gyanánt a legszívesebben Kallimachost jelölnők meg.¹ S ennek az átalakulásnak, ennek a törekvésnek megvolna a maga természetes háttere a politikai életben. Kallimachos művészete mögött ott látjuk Nikiast s a régi egyszerűségre vágyó pártot, szemben Phidias körével, melyet Perikles fényes tervektől pompázó százada ragyog be.²

Sokkal megnyugtatóbb eredményre jutunk, ha fölteszszük, hogy a Pausanias említette hármas Hekate az idősebb Alkamenes műve volt, a kinek styljében a ránk maradt apró csoportok Hekateinak ruhája igen jól talál. A Sokrates-féle Chariták³ redőverődése széleslátú keménységével időben a legközelebbi rokona. A szerteszórt apró másolatokat késői archaistikus átdolgozásoknak tekintjük az idősebb Alkamenes műve nyomán. Ilyenformán érthető a Hekate styljének régiesége s a késői ízlésnek nagyon megfelel, hogy a Chariták alakjaiba praxitelesi vonásokat vitt be.

Ezzel kimerítettük azon alkotások sorát, melyeket forrásaink alapján Alkamenesnek tulajdoníthatunk. Valószínű, hogy emlékeink között mesterünk egyéb műveire is akadhatunk, hiszen tudjuk, hogy nagy termékenységgű művész volt,⁴ csak hogy itt már pusztán a művészettörténeti mérlegelés és a stylelemzés lehet az irányítónk. Már eddig is történt kísérlet, hogy egyik-másik műemlékünk az Alkamenessel való kapcsolat révén előkerüljön a névtelenség homályából. Kekulé⁵ és nyomában Klein⁶ a Nike templom balusztrádjának domborműveiben Alkamenes kezeművére ösmertek. Csak hogy ezt a föltevést nem pártolhatjuk. A Nike balusztrádon hiányzik a styl egysége. Itt nyíltan és

¹ Furtwängler: Meisterwerke S. 200. — Hauser: Neuattische Reliefs 1889. S. 158. — A Rómában levő archaistikus reliefben, mely a salcantes lacenæ-t ábrázolja, Furtwängler nagy valószínűséggel sejtí Kallimachos modorát. V. ö. 50. Berl. Winckelmannsprogramm Berlin 1890. S. 116. (Winter) és Petersen cikkét: Arch. Epigr. Mitt. aus Oesterreich 1880. S. 144.

² Furtw.: Mw. S. 200.

³ Amelung: Die Skulpturen des vatik. Museums. Museo Chiaramonti No. 360. T. 58. S. 546—547.

⁴ Plinius XXXVI., 16: . . . cuius sunt opera Athenis complura.

⁵ Kekulé: Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike 1881.

⁶ W. Klein: Praxiteles S. 71—77.

egymás mellett száll sikra a két művészi irány, melyet Phidias iskolájában és Kallimachos alkotásaiban megösmertünk. Az egyik a fejlődés haladása túlzó, fölhevült modorosság felé, a másik a visszatérés a régi hagyományok egyszerű, friss művészi szelleméhez. Egyfelől a szandálját kötő, elragadón bájos Nike nedvesen testhez tapadó ruhájának szédítőn gazdag, pazarlón futkosó redőivel, mozdulatának illatos kellemességével, túlérétt kecsességével, melyből azonban a tetszelgés, a keresettség zamata sem hiányzik; másfelől az olympiai Zeus-templom szobordíszeknek stíljére emlékeztető, egészen régies kötöttségről tanuskodó márványlapok. Hogy a phidiasi iskola művészi szelleme erősen él még a balusztrádon, az kétségtelen, de föltétlenül túlzó az az álláspont, mely Alkamenes vésőjére ösmer benne.

Ellenben igen valószínű, hogy a Keramaikosból s az Athén környékéről előkerült síremlékek között Alkamenes tevékenységének nyomára akadhatunk. Az a síremlék, melynek fényképét Conze és Collignon már régebben közölték s mely az atheni múzeum egyik legértékesebb darabja * előkelő nyugalmaival, szerény kedvességével, nemes egyszerűségével oly tisztán lehelí ránk a Parthenon homlokszalagjának stíljét, hogy keletkezését csak az ötödik század második felének első, második évtizedére (450—430) tehetjük. ** Másfelől a síremléken ábrázolt ifjú köpenyének kissé modorosságra hajló redőmintázásában Alkamenes ifjabbkori művészi stíljére ösmerünk. Ha ez a föltevésünk talál, úgy munkásságának, alkotó erejének szép bizonyosságára akadunk s ezen a síremléken a szárazabb, színevesztett másolatok helyett magának a művésznek a vésőjét csodálhatjuk. — A serdülő ifjú nyugodtan bal vállán átvetett köpenynyel oszlop előtt áll, melyen valami macskaféle állat ül. Fejét az oszlop felé fordítja s szeliden tekint maga elé. Jobb kezével előre nyúl a macska vagy talán valami játékszer felé, mely a falon lóg. Alácsüngő bal kezében szintén valami bábálatot tart. Háttal az oszlophoz támaszkodva természetes kényelemmel rabszolga fiú ül.

Minő finom, hatásos ellentét a rabszolga helyzetének szinte lomha nemtörődömsége s az ifjú értelmes, szerényen öntudatos előkelősége! Minő pompásan érvényesül az ifjú arcának okos nyugalma, nemes arczéle, gondozott, kurta haja szemben a rabszolga hosszú, aláhulló,

* V. ö. Conze: *Attische Grabreliefs* T. CCIV (1032). Textband II. S. 220. — Collignon: *Histoire de la sculpture grecque* II. Fig. 75. — J. Gardner: *Stukptured tombs of Hellas* T. XIV. S. 151. — Bull. des corr. hell. 1881. p. 74. — A síremlékre Dawkins akadt rá Salamis szigetén.

** Összehasonlításul ajánljuk a Parthenon homlokszalagjáról: Hera és Artemis alakját. Az ifjú köpenyének válláról alálógó csücske ugyanazt a nem egészen világosan áttekinthető ráncrendszer mutatja, mint a mit a Hera ölén látunk, viszont a nedvesen odatapadó ruha redőszálai a Hera mellére simuló redőívekre emlékeztetnek. (V. ö. Murray: *The sculptures of Parthenon*. Pl. XIII. East Friere No. 28. Hera, 29. Artemis. — U. itt az egész homlokszalag összefüggő fényképe.)

hanyagul kuszált fürtjeivel, határozatlan arczkifejezésével! A gyerek-ifjút, a kinek kedélye még leányos, játszi, de tartásában már bimbózik a férfierő büszke öntudata, úgy ábrázolta a művész, a mint kedves szórakozásai közepette bizonyára nap-nap után állott az athéni ház udvarának barátságos verőfényében. Hűséges pajtása a czirmos föl-kúszott az oszlop vállára, a kis baráti szolga meg oda telepedett az oszlop elé. A síremléket fönt pálmafüzéres homlokdísz zárja le. — Ritka alkotás, melyen annyi természetesség ily tartózkodó, egyszerűsítő művészi styl-érzéssel egyesül.

Ha ezt a becses síremléket szívesen látnók is el Alkamenes nevével, az igéző szépségű Hegeso reliefről¹ csak azt merjük mondani, hogy nem esik messze Alkamenes körétől. A Parthenon homlokszalagjának styljével való rokonságára már több kutató figyelmeztetett.² Az ifjú nő előtt álló rabszolgaleány, a ki a csecsebecsés ládikát tartja úrnője számára, a Parthenon friezen álló papra emlékeztet, a ki a peplost átveszi.³ A ránczverődés s a mozdulat bája pedig a kertes Aphroditét juttatja eszünkbe. Érdekes az ülő nőnél a jobb kéztő természetellenes kicsuklása.⁴ A ruhán, mint a kertes Aphroditén, itt is egyformán gazdag és kedves a redőívek sokasága. De ez a gazdagság összhangzatosan olvad belé az egész műalkotás megható egyszerűségébe s nem bontja meg aprólékos hatásokkal az egészben kifejezésre jutó nagyszerű gondolatot, a mit már például a szamothrakei Nikéről nem mondhatunk. Itt a részletekben való dűszkalkodás ellenségévé lesz az egész szoborműnek.

Fejtegetéseink végére érve, befejezésül mintegy rövid összefoglalás gyanánt még meg kell adnunk a feleletet arra a fontos kérdésre, hogy miben állott Alkamenes művészettörténeti szerepe és jelentősége? Mert a műtörténeti kutatásnak valóban méltó feladata nemcsak az, hogy a szövegek hagyományait az emlékekkel megelevenítse, hivatása nemcsak a szövegmagyarázás és a stylelemzés, hanem a történeti ítélkezés is. S az igazi műtörténeti nevelés és tanulás legfontosabb része épen ezért a szem iskolázása a történeti szemlélésmód és ítélkezés számára. És ha megadtuk a feleletet a fölvetettük kérdésre, úgy ez e felelet mint valami hatalmas fényszóró ráveti majd sugárkévét mindarra, a mit eddig mondottunk s a körvonalak, melyek eddig homályban maradtak, élesen fognak előtűnni.

¹ Brunn-Bruckmann: Denkmäler No 436. — Conze: Attische Grabreliefs Taf. XXX. — Collignon: Hist. de la sculpture grecque. II. Pl. IV. — Friederich-Wolters: Gypsabgüsse No 1030.

² Ch. Waldstein: Essays on the art of Phidias.

³ Murray: The sculptures of Parthenon Pl. XIII. East Frieze V. 34.

⁴ A kéztő mozdulatának visszataszítón szenvelgett, természetellenes, édeskességére példák a hellenisztikus és a római kor domborműveinek Nike alakjai. A báj beteges elfajulásai ezek. V. ö. Louvre No 965, 969.

Kétségtelenül érezzük, hogy Alkamenes jelentőségét távolról sem merítik ki azok, a kik csupán Phidias művészi hagyományainak kiszélesítőjét, továbbfejlesztőjét látják benne. A sokszerű korban, a melyben működött, sokszerű szerep is jutott osztályrészéül. Nemcsak továbbfejlesztett, de teremtett is. Ihletes teremtmő ösztönével győzedelmeskedett a modorosság veszedelmei fölött s az emberi egyéniség értékességét, a nőiség varázsos báját, alanyi, vonzó kedvességét hirdette ékes szólón, szemben az általánosan nagyszerűnek azzal a művészi kifejezésével, melyet Agorakritos művei * képviselnek. Ilyenformán prófétájává lett annak a kedvesen egyszerű és bájos, utólérhetlen szépségnek, melynek a knidosi Venus a legnagyobb és legnagyszerűbb kifejezése. Mint jelentős újító, mint a haladás képviselője győzelmesen támogatta a hatalmas tervekkel előre törekvő irányt, szemben a primitív, félénk egyszerűség megnyilatkozásaival. Kallimachos és a Nike-templom ennek a régieskedő iránynak a legjellemzetesebb kifejezői. Polykletos eszményének külső, alaki vonalszépségével szemben pedig belső tartalmat adott alkotásainak. Egészen hasonlólag állanak egymás mellett Giotto és Andrea Pisano a trecento művészetében. Amaz a kifejező erő, emez a vonalszépség embere. — Alkamenes a művészi mintázást és stylt is gazdagította a hús lágyabb kezelésével s a testhez tapadó ruha redőinek szeszélyesen futkosó rendszerével. De nagy érdeme, hogy minden tudása és gazdagsága mellett is művei közvetlen egyszerűségükkel hatnak. Benne még tiszta fényben él a stylnek és természetnek az az összhangja, melynek megbomlása a művészet számára mindig hervadást jelent.

Páris, 1905 nyarán.

Dr. Hekler Antal.

* A híres ramnusi Nemesis fejét sajnálatosan csonkult állapotban az ásatások újra nekünk ajándékozták s jelenleg a British Muzeum őrzi. (A. H. Smith: Catalogue of sculptures Part. III. Vol. I. No 460. p. 264. Journ. of Hell. Studies VIII. p. 47. Overbeck: Schriftquellen 843—846.). Ezenkívül a talapzat töredékei is előkerültek s az athéni múzeumba jutottak. (Έφην. ἀρχ. 1891 S. 45. T. 8, 9.) Furtwängler ezeken kívül Agorakritos művei közé sorolja: (Meisterwerke S. 119.) a vatikáni Cerest (Br. Br. T. 132.) az u. n. barberini Apollót Münchenben (Besch. der Glypt. No 211, Br. Br. No 465., Fw. Ulrichs: Denkmäler T. 6. F. Thiersch: Reise in Italien I. S. 244. A fej fényképét l. Arndt-Amelung E. V. No 836—837, 1169. Röm. Mitt. S. 29. 1901.) és a capitoliumi Athenát. (Clarac 461, 858. V. ö. Masterpieces Fig. 34—36.)

GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(Első közlemény.)

A Félegyház és Csongrád között levő Gátér (ezelőtt Kisszállás) egyike a környék legjobb pusztáinak, a mely a régi időben a főleg jószágtenyésztéssel foglalkozó népeknek is kedvencz tartózkodási helye volt, mert a termékeny talajú dombok között futó, az északnyugatról jövő belvizeket a Tiszába vezető erei s magának a Tiszának is idáig terjedő kiöntései dús legelőket biztosítottak.

Ma ez a táj csupán tanyákkal népesített terület, de a környéken úgyszólván lépten-nyomon fölszínre kerülő leletek kétséget kizárólag igazolják, hogy a telephelyre alkalmas területnek majd minden részét már a neolith-kortól kezdve, egészen a mohácsi vészig a különböző népfajok állandóan megtelepülve lakták.

Az 1890-es évek elején, midőn a félegyház—csongrádi vasútvonal irányának megállapítása alkalmával a tájat bejártam, a jelenlegi gátéri állomás (abban az időben kisszállási csárda) mellett levő, az országút által átvágott ez idő szerint gr. Degenfeld Lajosné született Desseffy Ilona ő méltóságának tulajdonát képező nagyterjedelmű dombhát magára vonta figyelmemet, mert az átmetszett domb oldalában a földszínétől 2—3 méter mélységben soros sírokat mutató emberi csontok látszottak ki; ez alkalommal azonban nem volt rá időm, hogy alapos kutatást eszközölhettem volna, a rövid időre terjedő felületes vizsgálat pedig nem nyújtott biztos támpontot a sírok korának megállapítására. A kutatást tehát későbbi időre halasztám.

Pár évvel ezelőtt azonban ismét arra lévén utam, sajnálattal tapasztaltam, hogy a meglehetősen terjedelmű, 75 kat. hold területű partos hely országút felé eső része szőlővel beültetett s az itt való kutatás terve ez idő szerint meghiúsult.

1903-ban az uradalom elhatározta, hogy eme partos hely délkeleti felén a szőlőültetést folytatja, s midőn e célból ez év őszén a föld fordítását megkezdték, a munkások az első ültetés alkalmával feldúlt és folytatólag következő sírmezőre akadtak, mely körülményről a fordítási munka befejezése után Sztriha Sándor tisztartó úr által értesülvén, a helyszínére mentem, s a napfényre kerülő csekély mennyiségű tárgyak s a ma már felfordított földben eszközölt kutatások alapján nyilvánvalóvá vált, hogy ott nagyobb terjedelmű népvándorlás korabeli temető van, a mely még a felfordított területen túl is terjed, s így alapos volt a remény, hogy a megmaradt szűz területből érintetlen sírokat is sikerül majd kiásnom. Tekintetbe véve azonban azt a körülményt, hogy a szőlő alá való földfordítás nem terjed nagyobb mélységre, az e korbéli sírok pedig különösen a felnőttek és gazdagabbak sírjai mélyebben

fekszenek, sürgősen kellett intézkedni az iránt, hogy a már felfordított terület még a szőlőültetésnek ideje előtt felásassék. Ennek folytán az ásatás idejét két részre osztottam, a felfordított területet 1904 tavaszán, a fel nem fordított területet pedig 1904 nyarán ástam fel.

Habár a felfordított területen való ásatás nem is lehetett egészen rendszeres és pedig nemcsak azért, mert a munkások által aránylag sok sír dult fel, hanem azért is, mert a tavaszi talajvíz annyira felemelkedett, hogy némely csontváz a szó szoros értelmében vízben volt, s így a sárban való kutatás igen nehézzé vált, de az eredmény még itt is kiváló volt. Annál kiválóbb volt azonban az eredmény a szűz területen, mert itt a régészeti tapasztalatokat nemcsak a nagymennyiségű tárgyak, hanem az érintetlen síroknak gazdag sorozata gyarapította.

Az előbb említett két időszakban összesen 650 sírt ástunk fel. A feltárt sírok száma is tekintélyes, de a leletek is oly tekintélyes számban és változatos alakban kerültek felszínre, hogy az ezen kor culturájával foglalkozó szakférfiaknak kiváló anyaggal szolgálhatnak.

A temetkezés soros. A sorok KKÉ—NyNyD irányában húzódnak. A sorok közötti távolság nem tűzhető ki mértani pontossággal, a mennyiben egyes sírok a szomszéd sorokba is átnyultak. A sírok egymástól való távolsága is változó. Sokszor ugyanegy sírban két csontváz találtatott; a sírok közötti távolság pedig 4 méteren belül változik; a mélység szinte különböző. Általánosságban az észlelhető, hogy a gyermekek és a szegényebbek sírjai magasabban, a felnőttekké, különösen a férfiaké és a gazdagabbaké mélyebben feküdtek; de kivételes esetek is voltak. Akadtunk olyan sírokra, a melyek csak 30 cm mélységben voltak, de ezekről valószínűleg a szél hordhadta el a homokot. A legmélyebb sír $2\frac{1}{2}$ méter mélységű volt.

A talaj túlnyomó része váltakozó színű kötött föld lévén, legtöbb esetben már a harmadik ásónyomra a föld színéből legpontosabban meg lehetett határozni a sírűreg fekvését. A sírok keskenyek, szabályos téglalakúak; a legnagyobb szélesség 140 cm. Mindössze két kiválóan előkelőnek látszó, de teljesen feldúlt és kirabolt sír volt ennél szélesebb. A sírok fekvésének iránya DDK. A csontvázak lábbal kivétel nélkül ez irányban voltak elhelyezve. Kisebb elhajlások azonban úgy a keleti, mint a déli irány felé észlelhetők. Egyes sírokban a fej felől eső részben faoszlop(fejfa)-korhadások voltak észlelhetők, mivel azonban ez a jelenség csak három sírnál volt észlelhető, ebből biztos következtetés nem vonható, a mennyiben a korhadás más célra szolgáló későbbi időben leásott oszlop maradványa is lehetett. Némely szélesebb sírnál észlelhető volt az, hogy a sírűreg 80 cm mélységben, mindegyik oldalánál körülbelül 10 cm-rel keskenyedett, sőt volt olyan is, a melynél eme szűkítés 150 cm mélységben ismétlődött, úgy, hogy a váz fekvési ürege csak egy koporsó nagyságának felelt meg. Lehetséges, hogy ez az ásási rendszer talán munkakímélés szempontjából történt, de nem lehetetlen az sem, hogy a szűkítés által képződött padkák keresztgerendák elhelyezésére szolgáltak, s így a hulla fölé fagerendás sírbolt emeltetett. Ez azonban kétséget kizárólag megállapítható nem volt, mert a sírokban csakis a csontváz közvetlen közelében

és főleg a lazább természetű talajban volt észlelhető a koporsónak használt fa teljesen elporlott, csak színe által csikban jelzett maradványa.

Nincsenek ugyan elkülönítve a gyermekek sírjai a felnőttekéitől, a gazdagé a szegénytől, de mégis úgy látszik, hogy az előkelőbbek a part gerinczére temetkeztek. A gerinczen voltak a lovas-sírok. A szűz terület gerinczén és a gerincztől nyugatra lejtő részen több sír kirablása észlelhető és a kirablott sírokban véletlenül otthagyt tárgyakból és az összetörött csontokon észlelhető nagyobb terjedelmű élegülésekből az következtethető, hogy a kirablott sírok dús ékszerekkel eltemetett gazdagok sírjai voltak.

A mindenkor hanyatt fekvő csontvázak ki vannak nyújtóztatva, a kinyújtott kezek fejei a medencze, illetve czombcsontok mellett vannak. A fej legtöbb esetben egyenesen fekszik, vagy kissé a jobb váll felé hajlik. Az állkapocs legtöbb esetben a felső fogakhoz záródik, de sok esetben le van esve.

A csontvázak lábfejei rendszeren a sír falazatáig érnek, míg a fej és a sír falazata között nagyobb hézag van, a miből az következtethető, hogy a hullának sírba tétele alkalmával az egyik segédkező egyén a sírgödörnek a fej felé eső részében állt. Érdekes jelenséggépen felemlítem azt, hogy egy sárga agyagban ázott sír fenekének fej felé eső részén a hulla leeresztésénél segédkező egyén egyik lábnyoma teljesen szemlélhető volt és pedig oly formán, hogy a mezítelen láb a sírgödörbe való leereszkedés előtt fekete földön állván, a leugrás alkalmával a lábra tapadt fekete föld a sárga agyagban a talp teljes formájában benn maradt.

A csontvázak a legtöbb esetben koporsókban feküdtek, illetve konstatálható volt az, hogy a csontváz a sír alakjának megfelelő, de jóval keskenyebb és rövidebb fakeretben feküdt. Az azonban nem volt megállapítható, hogy ez a fakeret rendes koporsó volt-e, vagy pedig a sír, illetve fekhelynek fával való kibélelése. Egyik feltevés mellett se merészelek határozottan állást foglalni, annál is inkább, mivel néhány gazdagabb mellékletű sírban a koporsónak semmi nyomát sem láttam, de azt tapasztaltam, hogy a sírűregnek, mely a csontváz körül kiképzett padka által keskenyedett minden része telve volt oly korhadt fekete anyaggal, a mely azt a látszatot keltette, hogy a hulla valami nemez, vagy posztó-féle anyagba volt beburkolva.

Csak egyetlen sírban lőtünk oly ácsszegeket, a melyek arra engednek következtetni, hogy azokkal vagy fakeret, vagy gerenda kapcsoltatott össze.

A temető sírjai általában egyes sírok voltak. Többször előfordult azonban az, hogy a felnőtt sírjához közvetlenül oda zárult egy-két, sőt három gyermeksíris, a miből joggal következtethető, hogy eme gyermeksírok valamely családtag sírjához csatoltattak. Többször előfordult az is, hogy egyes sírokban megbolygatott csontváz mellett, néha felett, vagy pedig bolygatatlan csontváz felett, később oda temetett ép csontváz találtatott; sőt a férfi a nővel úgy volt eltemetve, hogy az egyik sorban a jobbról hanyatt fekvő férfi bal karjába, a balról hanyatt fekvő nő jobb karja volt bekapcsolva. (Hasonló jelenséget tapasztaltam az alpárpusztai avar temetőben, a hol a balról fekvő előkelőnek mutakozó férfi balkezevel átnyulva, a jobbról fekvő nő szinte átnyújtott jobb kezét fogta.) A másik sírban pedig a jobbról fekvő férfi és balról fekvő nő

úgy volt szorosan hanyatt fekvé egymás mellé helyezve, hogy arczaik összefordultak, egymással majdnem érintkeztek. Több eset fordult elő, midőn az anya gyermekével volt eltemetve, sőt egy esetben a csecsemő az anya keblén pihent.

Ezenkívül mint érdekes jelenséget meg kell említenem azt, hogy két sírban a felnőtt csontváza baloldalán meg volt égve. Nem lehetett azonban megállapítani azt, hogy az égés a sírba tétel előtt, vagy pedig a sírban történt-e. Némely esetben ugyan előfordult, hogy a csontvázak mellett faszénmaradványok találtattak, azonban semmi alkalmas jel se volt annak megállapítására, hogy a széndarabok a sírban való tüzelésnek a nyomai volnának. Egyetlen egy esetben a sírgödör agyagfalazatán a tüzelés nyoma ugyan világosan látszott, de e nyom magán a csontvázon nem volt észlelhető.

A gátéri sírokban majdnem kivétel nélkül vannak ételmaradványok és sok sírban ott volt az étel vagy ital tartására szolgáló edény. Ételmaradványnak tekintendők a nagyobb szarvasmarhacsontok, és pedig e csont legtöbb esetben a szarvasmarha egyik hátgerinczcsigolyája. Ritkább esetben oldalborda. Ezenkívül apróbb emlős állatok, disznó vagy birka kisebb csontjai, a szárnyasállatok közül pedig több esetben a tyúknak és kacsának egész csontváza is megtaláltatott. Ezenkívül sok sírban tojáshéjakat is találtunk. Az étel vagy ital tartására szolgáló edények az ételmaradványokkal együtt rendszeren a lábfej mellé vannak helyezve. Ritkább esetekben a csontváz oldalánál, vagy pedig különösen gyermeksírokban a csontváz fejénél vannak. A csontváz mellett rendszeren egy és igen kivételes esetben két edény van. A sírmellékletek a kis gyermeksírok kivételével, általában gazdagoknak mondhatók.

A bronz-, ezüst- és aranyfüggők, de különösen az övszíjat díszítő lemezek, gombok és szíjvégek, valamint a különböző anyagú gyöngyök legkülönbözőbb változatainak egész sorozata találtatott, sőt szerencsére három oly ép és gazdag lovassírra akadtunk, a melyekből a lószerszám és viselet megállapítható.

Mint fentebb említém, az ásatást két részre osztottam, s mivel a felfordított terület sírjai a legtöbb esetben nem is egészen, de részben bolygatva voltak, másrészt a talaj vízemelkedése folytán a pontos vizsgálat némely esetben lehetetlenné vált, de különösen azért, mivel a szőlőültetés miatt nagyon sietnem kellett, csupán csak arra szorítkozhattam, hogy az egyes sírok tárgyait összetartózkodáság szerint megmentsem, nem levén időm arra, hogy azoknak a legapróbb részletekig kiterjedő elhelyezését teljesen feljegyezhessem, ennél fogva az itt talált tárgyak miként való elhelyezésének leírását mellőznöm kell s csak ama sírok pontos leírásával foglalkozom, a melyeket a fel nem túrt szűz területből ástam ki.

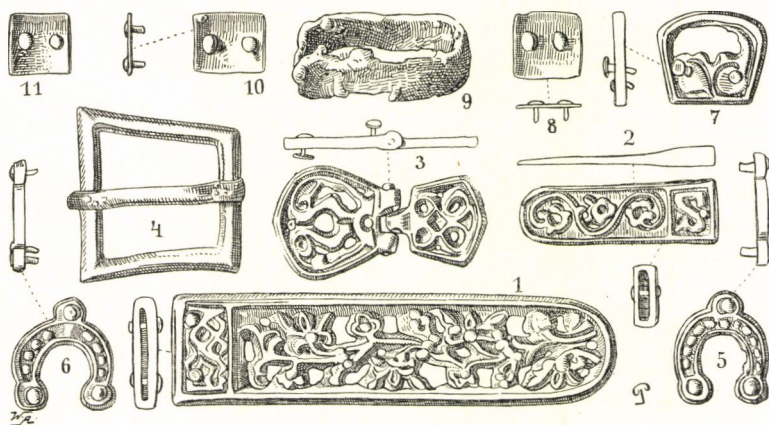
Ennél fogva először a rigolozott területből kiaknázott tárgyakat ismertetem, sír és összetartozandóság szerint, és ez után térek át a bolygatatlan sírmező pontos leírására.

I. sír. Összesen 23 darab bronztárgyat tartalmazott: 1 nagy és 4 kis szíjvéget, csatot, szívalakú áttört dísz, 6 darab csüngőt, 10 db szívalakú lapos dísz. A szíjvégek kettős, belül kimélyített lapból állanak. Díszítésök: a lap

szélén körülfutó párkányon belül fordított **S** alakban tekeredő inda. A csatot vaspeczekkel átszúrt közös tengely köti össze a bőrre erősített részszel, melyet szintén indafonat díszít. Indafonat a dísz a csüngőknek is, a nagyobbik részen 2 egymásnak fordított **S** alakra, a csuklyón fityegő kis lapon pedig szív alakra tekeredik. A száivalakú díszek apró bronz lapocskák, síma hátulsó részükön 2—2 szöggel; díszítésök: középen álló teli háromszöget vonalból alkotott másik zár körül, kettejüket egy harmadik, mely egyszersmind a lapocska párkánya is.

2. sír (rajzok). Nagy áttört bronz szíjvég (1. sz.), közepén inda vonul végig, melyből stilizált virágban végződő ágak nyulnak ki; mind a két oldala egyforma. Két darab tömör kis szíjvég (2. sz.); közepén három hajlatot tevő inda domborodik, ennek felső és alsó végén, meg a közepén egy-egy stilizált virágféle; hátsó lapjuk síma. 4 db áttört bronz csüngő dísz (3. sz.), a felső

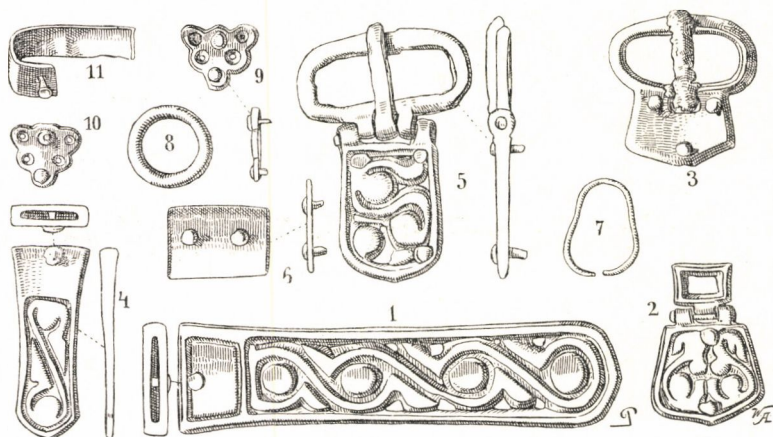
2. sír. $\frac{2}{3}$ n.

nagyobbik részben felerősítő szögek; kettőnél bronz, kettőnél vas a csukló peczke. Négyzetletű, tetején szélesebb, kerek szárú bronz csat (4. sz.). 2 db patkóalakú bronztárgy (5. és 6. sz.), a száruk végén s a domborulat tetején köralakú szöghely, felületüket két perem között sorakozó domború pontok díszítik. Bronzdísz (7. sz.), alján 2 felerősítő szeg, díszítésének felső része kitörött. Bronzdísz, hasonló a fentebb említett csüngők felső részéhez, de kisebb, nyomottabb s a csüngőt tartó csuklónak nincs nyoma. 10 db téglányalakú bronz pántlapocska (8., 10., 11. sz.), egyben egy, a többiben két-két szeg. Vas zárt pánt 2 szeggel (9. sz.). Vas késpenge töredéke.

3. sír (rajzok). Bronz szíjvég (1. sz.), csekély mértékben áttört, mindkét oldala egyforma. 3 db kis szíjvég (4. sz.), hátsó lapjuk síma. Bronz csat (5. sz.), feje nyomott ellipszis alakú, peczke és a felerősítésre szolgáló rész egy csuklón jár. Kisebb csat (3. sz.), tojásdad feje a felerősítő pánttal egy darabból való, e pánton 3 szeg; peczke vas. 3 db hullámos szélű háromszög alakú, négy lyukkal áttört bronzlap (9. és 10. sz.), a csúcsban és a szemben eső oldal közepén szeg. 6 db bronz csüngő dísz (2. sz.), az ötszögű nagyobbik rész felületét keskeny peremen belül indafonat díszíti, közte két szeg; a csuklón fityegő tégl-

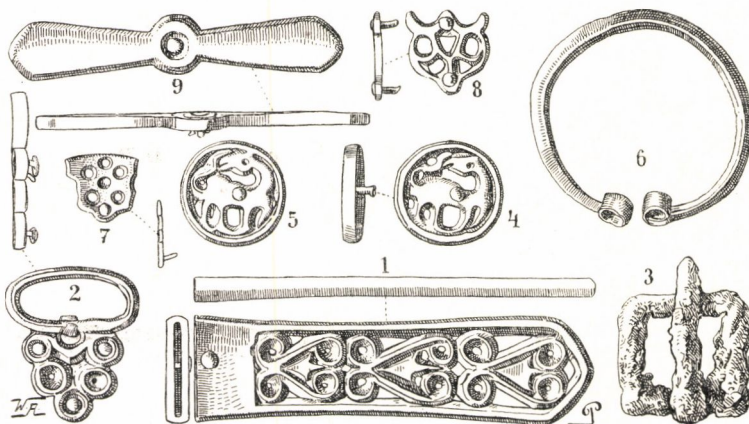

lányalakú kis keret kettőnél hiányzik. Vaskos kis bronzkarika (8. sz.), 2 db, vékony kerek szárú függő karika (7. sz.). Téglalányalakú bronz pántlemez, két szeggel (6. sz.) Pánt töredéke egy szeggel (11. sz.).

3. sír. $\frac{2}{3}$ n.

4. sír (rajzok). Szögletes szárú bronzkarika (6. sz.), egymáshoz közel álló két vége ellapított és hengeresen felpödörített átmérője 45 mm. Piskotalakú bronzdíz (9. sz.), közepén álló körből kiinduló két szára vége felé szélesedik és tompa háromszög alakban végződik; a kör közepén szögfej; egész felülete síma. Hossza 65 mm. Háromszög alakú, 6 lyukkal áttört kis bronzdíz, alsó csúcsában felerősítő szeg (7. sz.). Négyyszögletes kis vas csat, hosszú peczek-

4. és 5. sír. $\frac{2}{3}$ n.

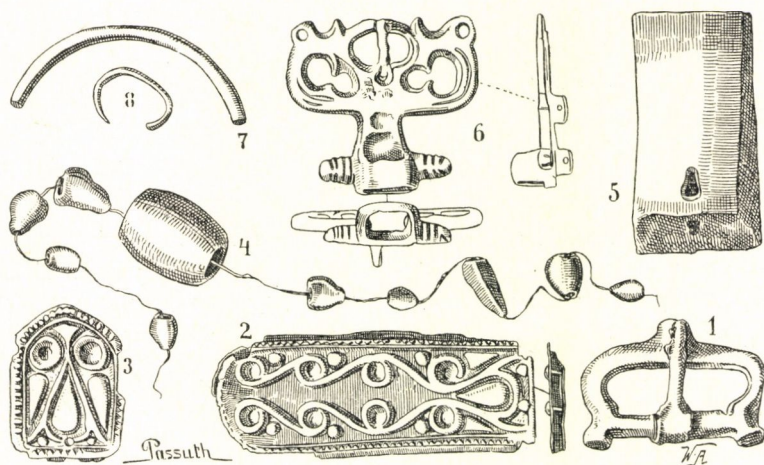
kel. Hat darab lapos kerek gomb (4. és 5. sz.), benne felemelt farkára visszatekintő lóforma alak áttörten; mindegyiknek a közepén egy-egy felerősítő szeg; átmérőjük 20 mm.

5. sír (rajzok). Bronz szióvég (1. sz.), áttört, az éles párkányon belül egymás felett álló 3 pár, egymásnak fordított S alak; a száraik között levő

tért egy-egy háromszög alakra stilizált levél tölti be; mindkét oldala egyforma; hossza 80 mm. Nyomott ellipszis alakú bronz csat (2. sz.), vele egy darabból álló nyakrésze háromszög alakban elhelyezett 6 kör, 3 sarkán szegek; peczke vasból volt. Két darab szívalakú áttört bronzdíz (8. sz.), 2—2 felerősítő szeggel.

6. *sír* (rajzok). Nagyobb szíjvég vékony lemezekből (2. sz.), melyek közül az alsó síma, a felsőnek diszítése: keskeny gyöngyosoros párkányon belül mindkét oldalon egymásfelett 4 bőrforma hurkot képezve inda fut; az alsó részen a 2 felerősítő szeg felett, a lemez közepén hosszúkás fordított helyzetű szívalak. Hossza 65, szélessége 25 mm. Négy darab lemezes kis szíjvég (3. sz.) diszítésük olyan, mint a nagynak alsó része; az alsó síma lemez csak egy pél-

6. *sír*. $\frac{2}{3}$ n.

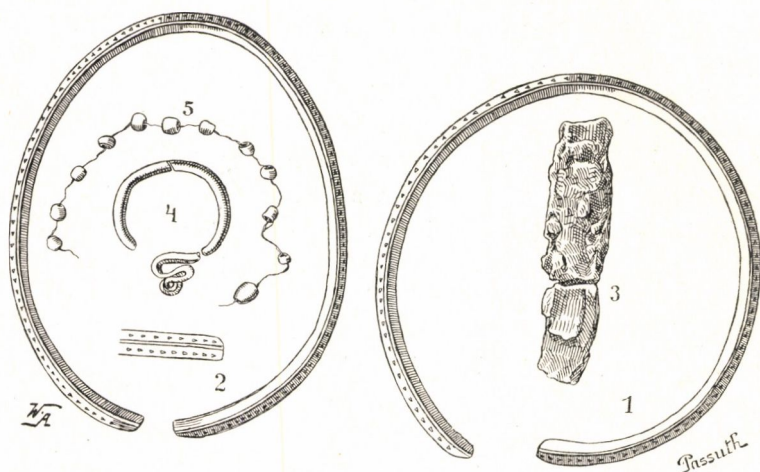
dánynál van meg, hosszuk 30 mm. Bronz csat (6. sz.), egy rövid szárból kiinduló s a csiholócél alakjára fel- és begömbülő két kar tart egy picziny elliptikus, vastüskű csatot; a szár alsó végén hengeres kereszttag, felette szíjbujtató kis pánt. Magassága 35, legnagyobb szélessége 40 mm. Bronz csat (1. sz.), 35 mm széles, nyomott szív alakú; a vastüskét tartó szár két vége szétálló bütyökben végződik. Picziny, vékony bronzkarika egy része (8. sz.). Kerek szárú bronz karperecz töredéke (7. sz.). Átlukasztott fenőkö darabja (5. sz.). Nagy, hengeres alakú gyöngyszem krétaszerű anyagból és dinnyemag alakú sötétkék gyöngyök (4. sz.).

7. *sír* (rajzok). Két darab szögletes szárú bronz karperecz (1. és 2. sz.), külső felükön bemélyített picziny háromszög alakokkal diszítve. Bronz függő (4. sz.), a halántékgyűrűk módjára visszakunkorodó véggel, 3 darabra törve. Vaskés 2 db töredéke (3. sz.). Dinnyemag alakú, kékes-zöld színű gyöngyök. Sárga és fekete színű apró gyöngyök (5. sz.).

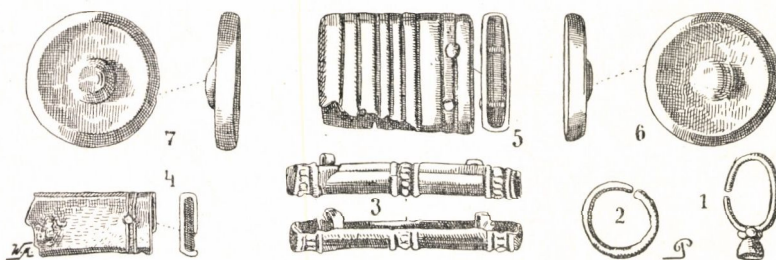
8. *sír*. Két darab kerek, síma szárú bronz karperecz, végeik nem érnek össze. Kis kerek szárú bronz karika. Kerek szárú bronz függő-karika, egymást érintő véggel, alsó részén valami csüngő dísz megerősítésére szolgáló gyűrű-

dudor. Kis bronz csíptető. Barna színű, 4 fehérös bütykű gyöngyszem. Lapos gyöngyszem, feketés alapszínén két vörös szallag között fehér hullámos vonal fut körül. Különböző színű és nagyságú gyöngyök. Nagyobb és kisebb vas késpenge. Egymásba fonódó apró kerek vas láncszemek összerozsdásodott csomója. Nagy és kisebb vaskarika. Fekete színű, kúpos orsógomb körvonalas diszítéssel. Két darab összerozsdásodott kis vaskarika.

 7. sír. $\frac{2}{3}$ n.

9. sír (rajzok) Lemezből való, téglányalakú bronz szíjvég (5. sz.), felületén vízszintesen álló dudorok; alsó részén 2 szög. Hossza 35, szélessége 25 mm. A fentihez hasonló, de rövidebb, cca felényi 2 szíjvég. Lemezből való kicsiny, keskeny, tompa csúcsba futó szíjvég, alsó végének a közepén egy

 9. sír. $\frac{2}{3}$ n.

szög (4. sz.). Fél hengeralakú dísztag lemezből (3. sz.), közepén és a két végén egymás mellé sorakozó hármás dudor. Hossza 47 mm. Vékony kis bronzkarika összeérő végekkel (2. sz.). Kis kerekcsárú ezüst függő (1. sz.), aljához 3 picziny gömböcske egy félgömbalakú harangocskát csatol, a melyhez még alkalmasint a kiegészítő másik fél is tartozhatott. Hat darab kerek, lapos gomb bronzlemezből (6. és 7. sz.), síma felületének közepén kis bőralakú kidudorodás; a gombokat belül valami anyag töltötte ki, de ezt a kitöltést borító alsó lemeznek nincs nyoma, a felerősítő peczkek is hiányoznak. Átmérőjük 27 mm.

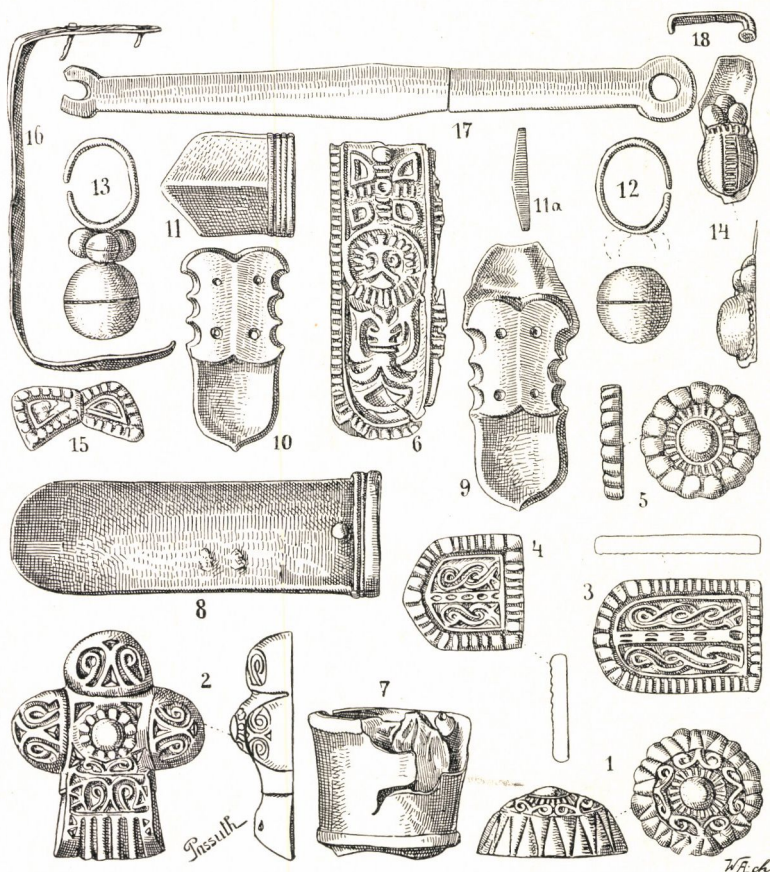

10. *sír*. Három darab keskeny, hosszú ezüst lemezből való szíjvég; felületük síma, a szíjbefogó vég szélén keskeny, rovátkolt felületű pánt, melyet egy-egy rá lelápitott szegvég tart; a felső vég lekerekített; a két lemezt összefogó oldalpánt darabjai megvannak. Hosszuk 65., 53., 53., szélességük 22 mm. A fentiekhez hasonló, de jóval kisebb szíjvég. Két darab ezüstlemezes kis szíjvég, alakjuk széles és rövid, felső végük lekerekített, alsó végükön a közepén álló szög alatt keskeny perem fut körül. Vékony kis ezüstkarika. Hosszú téglányalakú lemezpánt, egyikben 2, a másikban 1 bronzszeg. Hosszúkás vascsat, farostok nyomaival. Lant alakú vascsat. Vaskarika.

11. *sír* (rajzok). A mély sírban fekvő csontváz bolygatatlan volt ugyan, de mert a víz egészen elborította, nem lehetett a vele eltemetett összes tárgyat megmenteni s elhelyezésüket pontosan megfigyelni. Kétséget kizárólag csak azt lehetett megállapítani, hogy a 2 ezüst függő a fejnél, a szíjvégek a has tájékán feküdtek, a jobboldali medenczecsont külső felénél pedig egy csomóban a trébelő magok és vaseszközök. A derék körül sok ezüst lemeztöredék hevert megmenthetetlenül elporladt állapotban. Bronzlemezes szíjvég felső trébelt lapja (6. sz.), 60 mm hosszú és 22 mm szélességű téglányalakú, felső vége lekerekített. Diszítési motívumai e temető egyéb tárgyaitól elütő; a tövében levő keresztalakból, s az alatta következő domború díszből keresztény vonatkozásra is lehet talán következtetni. Bronzlemezről préselt, félig elkészített szíjvég felső lapja (9. sz.); alsó fele paizsalakú, a felső, valamivel magasabb felének oldala 3—3 félkörrel csipkés s két egymást érő körszelettel végződik, a min túl még folytatódik a lemez feldolgozatlan része. A bronzmag, melynél ezt a lemezt kipréselték, a 10. sz. alatt. Bronzlemezes, hosszas téglányalakú, hegyes csúcsban végződő szíjvég; oldalai rézsút lehajlanak; felülete síma, csupán alján látszanak vízszintes rovátkok nyomai; az alsó rész közepén szeg. Széles oldalpánttal összekapcsolt ezüstlemezes szíjvég (8. sz.); 70 mm hosszú és 23 mm széles téglányalakú, hegyén lekerekített, alját keskeny ki-domborodó pánt köti körül, mely felett a lemez közepén egy szeg. Mindkét lapja síma. Egy pár ezüst függő (12., 13. sz.); a hosszas függőkarika alján 3 egymásba olvadó kis gömb, melyekhez egy nagyobb, két félgömbből álló golyó tartozott. E részek elváltak egymástól; s a 3-as kis gömbcsomó egyiknél hiányzik. Bronzlemezről trébelt, szintén be nem fejezett, domború hátú bogárhoz hasonló dísz (14. sz.), teste félgömb, felületét közepén rovátkolt szalag övezi át, erre keresztben álló ugyanilyen rovátkolt szallagocska háromszögben elhelyezett 3 kis félgömböt csatol a nagyhoz; e nagyobb félgömb szélét gömbsor veszi körül; a fel nem használt lemezzész még nincs lenyirva róla. Lemezes szíjvég trébelésére szolgáló bronzmag (3. sz.), 35 mm hosszú, 23 mm széles téglányalakú, vége lekerekített, szélét gömbsor veszi körül, utána vékony párkányléc következik; az így övezett mezőt közepén kiemelkedő borda szeli ketté, melytől jobbra és balra 8-as alakban egymásba fűződő kettős indadisz vonul. A fentebbihez hasonló, csak hogy jóval rövidebb s inkább csúcsban végződő trébelő mag (4. sz.); diszítése hasonló amazéhoz. Lapos pityke trébelésére szolgáló tömör bronzmag (5. sz.); átmérője 24 mm széles, gömbök szegélyezik, közepén a kiemelkedő nagyobb félgömböt vékony karikavonal körít; e

középponti dísz és a szélt képező gömbsor közötti, kissé mélyebben fekvő mezőt sugáralakban rövid vonalkák töltik ki. Lemezes dísztárgy trébelésre szolgáló tömör bronzmag (2. sz.); alakja keresztalakban úgy elhelyezett 3 gömbnegyed, hogy egy négyzetalaknak 3 oldalát zárják be; e négyzetalak közepén egy félgömb emelkedik aként, hogy apró gömbsor körít egy kis kördomborulatot; a négyzetalak lefelé, a kereszt szára gyanánt, trapéz alakban folytatódik ferdén lehajló oldalszélekkel s úgy ennek, mint a 3 gömbnegyed-

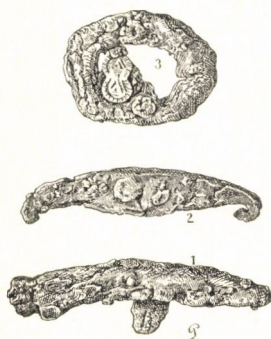
11 a) sír. 2/3 n.

nek domború felülete indafonatokkal díszített. Magassága 46, legnagyobb szélessége 38, vastagsága a közepén 12 mm. Kúp alakú pitykés gomb trébelésére való tömör mag (1. sz.); a kúp teteje kis gömbszelet, melyből lefelé irányulólag sugár alakban kis pálczikák vagy vonalak indulnak ki, alattuk összeérő 3-as alakú indafonat, melytől a kúp aljáig terjedő mezőt csúcsukkal felváltva fel és lefelé helyezett hosszas háromszögek sorozata tölti ki. Átmérője 26, magassága 18 mm. A 9-ik szám alatti rajzon látható, már említett lemezes szíjvég alakítására szolgáló tömör bronzmag (10. sz.). Bronzmag paizsalakú kis szíjvég préselésére (11. sz.); egyik vége csúcsba fut, széle fölfelé haladtan

kissé behajlik, simán lemetszett tövénél 3, kissé kidomborodó vízszintes vonal; a lap a középső vonaltól széle felé lejtős. Hossza 25, szélessége 20 mm. Bronz trébelő mag (15. sz.), eredetileg egybeöntött, most ketté törött szárnyalakú részből áll, melyeknek szélét gyöngysor köríti, a belül maradt kicsiny mezőben inda-dísz. Szélessége 26 mm. 130 mm hosszú, lapos bronzléczezske, mely közepe felé 13 mm-re szélesedik, két vége átlukasztott korongban végződik; ketté törött s az egyik korong csonka. Bronz pántsallag (16. sz.); két behajlított végén 2 szeg, illetőleg 2 szeglyuk. Hosszúkas bronzlemez-pánt darabja. C alakra hajtott kis felerősítő fül (18. sz.). Valamiféle nyélnek vagy botnak a végére való hengeres bronztok (7. sz.), felső karimája tágasabb, mint az alsó s

mindkettőt keskeny párkány köríti, feneke nem egészen zárt; a felső párkány alatt egy megerősítésre szolgáló szeg; a fanyélnek egy darabja még benne van a tokban.

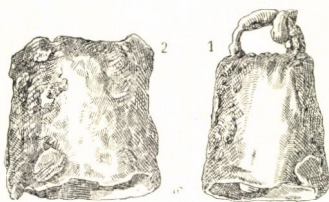

11 b) sír. $\frac{1}{3}$ n.

11. sír. b) (rajzok). Vas késpenge, nyélfelőli végén farostok. Hossza 180 mm. Két darab hárombordás vas nyilcsúcs. Összerozsdásodott vasdarabok. Vas tűcsiholó. Hossza 100 mm (2. sz.) Lantalakú vas csat töredéke. Vaskarika, átmérője 62 mm; egy lapos bronzlemezes gomb s egy másik kettős, kerektestű ptykeféle rozsdásodott bele (3. sz.). Különböző nagyságú, egyenes vasrudacsákák. Vaskalapács vagy

csákányféle tárgy (1. sz.), hossza 110 mm; mindkét hosszúkas téglalakú szára a nyéllyuktól szeliden lefelé hajlik, a nyéllyukban fadarab.

12. sír. Négyszögletes, fent szélesebb, szögleteszárú bronzcsat, a vastüskét tartó szár az oldalszárakba úgy olvad bele, hogy az oldalszárak végei lefelé kis bütyök alakjában kifelé állanak. Kerekszárú végeivel egymáshoz érő bronzkarika. Erősen összerozsdásodott vas csat. Vas késpenge töredéke.

13. sír. $\frac{1}{3}$ n.

13. sír (rajzok). Kerekszárú nagyobb vaskarika, kettétörve. Vaskarika töredéke, melyhez egy másik, vele valószínűleg egybefűződő karika darabja tapad. Kicsiny négyszögletes vas csat. Széles, lapos vas kolomp (2. sz.), benne az ütő töredéke. Magassága 72, szélessége 58, öblének belső átmérője 28 mm. Kisebb, karcúbb, hengeres alak felé hajló vas kolomp

(1. sz.), szája felé szélesedik, benne az oldalfalhoz tapadt ütő; tetején félkör alakú, kerekszárú fogó, melyhez egy vaskarika darabja rozsdásodott. Fogójával együtt 77 mm magas; alsó szélessége 45, belső öble 30 mm. Közepes nagyságú vaskés.

14. sír. Egymásba fűződő, kerek kis vaskarikák összerozsdásodott csomója. Vaskés két darab töredéke. Nagyobb vaskarika két darab töredéke. Három gyöngyszem: az egyik vöröses-barna színű, szürkés bütykökkel; a másik kékes színű, hengeres s mély rovátkokkal osztott gyöngy töredéke; a harmadik feketés színű, fehér bütykökkel, a melyeknek csúcsa kék színű.

15. *sir.* Vaskés alsó része. Vaskés pengéje, felületén farostok, a fa-tok biztos nyomai. Tömzsi kis vaspánt.

16. *sir.* Vas késpenge középső része. Kerekszárú bronzkarika, végei egymást érintik. Vékonyabb bronzkarika, végei egymásra lapulnak. Kis bronz szíjvég: alsó részén kicsiny, szabályos téglányalakú nyílás a szijacska befogadására, megerősítésére aránytalanul bő szeglyuk; a szíjvég teste innentől lekerekedő végéig erősen keskenyedik és laposodik; felülete mindkét oldalon síma. Picziny sárga és nagyobb fehères szemekből álló gyöngysor.

17. *sir.* Kerek, lapos, vörös színű orsógomb. Gyöngyök: két picziny fekete gömbalakú; két karikaalakú fekete; egy ugyanilyen sárgás-barna; két összetett csonkakúpalakú sárga és egy csonkakúpalakú bütykös gyöngy, melynek alapszíne fekete, bütykei sárgák.

18. *sir.* Bronzkarika, végei egymást érintik. Kerek, lapos, barnaszínű orsógomb. Négyzetes vas csat, peczke hiányzik. Vas késpengék töredékei.

19. *sir.* Vaskarika töredéke, a melynek oldalához egy kisebb karikát erősítettek. Négyzetes, tetején szélesebb vas csat. Nyult 3-as alakú csiholó nagyobb fele, belérozsdásodva egy picziny kovadarab. Késpenge töredéke. Késpenge, törött, felületének egész hosszában farostok. Vas csat töredéke. Kerek, pálczaalakú vastárgy töredéke. Vas tartó-fül hurkosan visszahajlított vége. Vas késpenge töredéke.

20. *sir.* Szögleteszárú, ellipszisalakú bronz függőkarika. Kettős csonkakúpalakú orsógomb, körös bemélyítésekkel. Késpenge töredéke. Vaskapocs felső szára, lehajlított végei hiányzanak. Nagyobb vaskarika töredéke. Két dinnyemagalakú gyöngyszem, a melyekben még bennök van az a két szál len- vagy kenderzsinór, a mire eredetileg felfűzték őket. Dinnyemag alakú gyöngyök.

21. *sir.* Kettős csonkakúpalakú, lapos, fekete orsógomb, körös bemélyítésekkel. Különböző nagyságú, feketés-zöld, dinnyemagalakú gyöngyök.

22. *sir.* Kettős csonkakúpalakú, síma orsógomb. Kicsiny késpenge. Gyöngysor: 1 hengeres vörös és 23 apró feketés szemből. Bronzfüggő töredékei: kerekszárú karikán hengeres tokocska, melyhez 3-as gömbű rész köthetett egy golyót s ennek felületén picziny, pántkarikák közé foglalt több gyöngyszem lehetett erősítve.

23. *sir.* Különböző színű és alakú gyöngyök. Vas késpenge farostokkal.

24. *sir.* Háromszárnyú köpüs bronz nyílesúcs, a köpűnek két szárny közötti, kissé domború oldala átlukadt. Szegletes szárú függőkarika, alján picziny gömb. Vaskarika. Vaskarika töredéke. Nagyobb 200 mm hosszú késpenge, 3 darabra törve. Gyöngysor: 2 picziny, sárga, kerek és 12 darab nagyobb dinnyemagalakú gyöngyből.

25. *sir.* Vaskarika töredéke, belérozsdásodva egy kis, keskeny, vége felé hegyesedő és laposodó bronz szíjvég. Vaskarika oldalaira tapadva más 3, valószínűleg befelé fonódó karika töredéke.

26. *sir.* Dinnyemagalakú gyöngyök. Nagyobb késpenge, hegye része hiányzik.

27. *sir.* Szögleteszárú bronz függőkarika. Kicsiny félgömb lemezből,

valószínűleg a fenti függőkarika csüngő díszének töredéke. Vaskarikák töredékei. Késpenge töredék darabja.

28. *sír.* Nagyobb késpenge középső része. Vaskarika. Kőalak felé hajló vas csat, peczke hiányzik.

29. *sír.* Szögleteszárú bronz függőkarika, a szár alján nyoma látszik, hogy valami csüngő dísz volt rá forrasztva. Dinnyemagalakú gyöngyök. Ép késpenge, felületén farostok hossza 210 mm.

30. *sír.* Egy pár bronzfüggő, mindkettő hiányos, de egymásból kiegészíthető: kerekszárú, síma bronzkarika aljához 3 kis gömbből alkotott háromszög tapad, ehhez egy nagyobb gömböt forrasztottak, amelynek az alján egy, kerületének közepén körül pedig 4 picziny félgömböcskét pontokból álló gyűrűdudor vesz körül. Az egyiknek csak a nagyobb gömbje van meg, de a felületére forrasztott kis félgömbökből is hiányzik kettő; a másiknak a háromszög alakba sorakozott 3 gömböcskéje van meg, de a nagyobb golyónak csak a teljesen síma felső fele. Hurok alakra felhajtott vas tartófül. Egymásba fonódó vas láncszemek összerozsdásodott csomói; egyikbe apró sárga gyöngyök tapadnak. Különböző alakú és színű gyöngyök. Lapos, kerek, világos sárgaszínű borostyán gyöngyszem, átmérője 16 mm.

31. *sír.* Egy pár kisebb bronzfüggő, egyiken kerek, másikon sodrott szárú karika aljára kisebb, cseresznyemag nagyságú, most letörött gömböcskét erősítettek. Ovális alak felé hajló nagyobb vas csat. Késpenge középső része. Nyujtott & alakra emlékeztető csiholó töredéke. Középnagyságú késpenge törött.

32. *sír.* Két kicsiny, kerekszárú függőkarika; nyoma látszik, hogy valami csüngő dísz lehetett rájuk erősítve. Hurok alakra hajlított vas tartófül töredéke. Hosszú, keskeny késpenge, felül csonka, 220 mm hosszú.

33. *sír.* Két darab kerekszárú, vastagabb bronzkarika; az egyiknek végei csak megközelítik egymást, a másikéi egymásra hajlanak. Két darab lapos vaslemez, farostok nyomaival, talán nagyobb edénypánt töredékei. Ívben hajlott, kerekszárú vaspálcza, talán nagyobb karika, vagy edénypánt töredéke. Kis vas csat töredéke. Kovadarab. Késpenge töredéke.

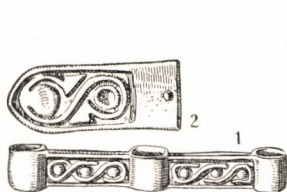
34. *sír.* Egy pár, nem teljesen egyforma függőkarika: a felfelé hajló szár vége félgömbben végződik, a szemben levő oldalon az egyiknél síma, a másiknál dudoros karika; a szár aljára gyöngyöt tartó kétágú tüsök hajlik, melynek ágait a szár alatt egy kis gyűrűkarika szorítja össze és a szárhoz; alóla a tüsök üresen lóg lefelé, a gyöngy mindkettőről hiányzik. Kisebb és nagyobb négyszögletes vas csat. Késpenge két darabja.

35. *sír.* Szögleteszárú, oldalán gyűrűpántos függő, alján barnás gyöngyszem; törött. Kerekszárú, hegye felé fokozatosan vékonyodó, kérdőjel alakra hajlított bronztű, melynek az alsó része kicsiny karikafülben végződhetett, de annak bevégző alsó fele letörött; e fölött két vízszintesen álló rovátkos kör, azután a tű testének mintegy egyharmadáig futó, egymást rhomboid alakban metsző bevéssett vonalak. Különböző színű és alakú gyöngyök. Négyszögletes vascsat töredéke. Vaskarika és egy másiknak töredéke. Közepes nagyságú késpenge.

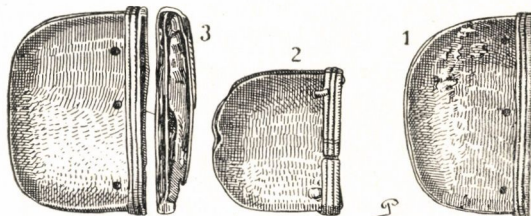

36. *sír*. Egy pár kerekcsárú, vékonyabb függőkarika. Trapézalakú, szögletesszerű nagyobb bronz csat, alsó szárához egy téglányalakú lemezt a belőle (a lemezből) kiágazó, a csat szárán át a lemezre visszahajlított s a vele összenitölt két pánt köt össze; a lemez közepén és két alsó sarkában is nitelőszegek. Kisebb ép késpenge, farostokkal. Kisebb és nagyobb vas csat. Kisebb és nagyobb zárt vaskarika.

37. *sír* (rajzok). Két, mindenben hasonló kis bronz szíjvég (2. sz.); közepe karcsul, teteje csúcsba fut, alsó vége kiszélesedik s a keskeny, téglányalakú szíjbefogadó nyílást egy szeg üti át; lapjának alsó harmada síma, a felsőben S alakra hajló inda, melynek két vége levélféle alakra formált; íves hajlása pedig fent és lent egy-egy homorú kört körít; hátulsó lapja mindkettőnek síma. Bronz «dísztag» (1. sz.), szallagalakú teste a két végén és a közepén átlukasztott hengerré alakul, az ezek alkototta két mezőben erős szélbordán belül 3—3, jól kiemelkedő kis kúpot fél S alakban kanyarodó két inda vesz körül. Mindkét lapja egyforma.

37. *sír*. $\frac{2}{3}$ n.

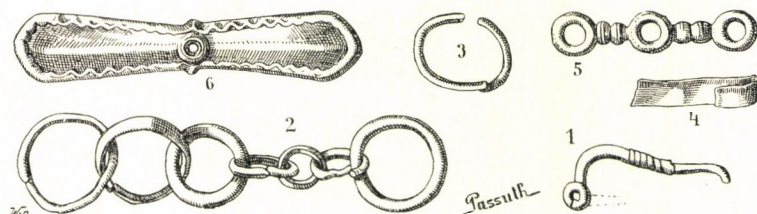
38. *sír*. $\frac{2}{3}$ n.

38. *sír* (rajzok). Bronz szíjvég; hosszas téglányalakú; fent lekerekített, teljesen síma két lemezből, melyeket keskeny oldalpánt fogott körül össze; az alsó rész két sarkában egy lehajlított bronzszeg és egy szeglyuk. Téglányalakú, síma felületű, kékes patinás bronzlemez, a szemben álló két hosszabb oldalon 3—3 felerősítő szeg; a lemez alsó lapján farostok. Két bronzlemezes szíjvég (1. és 3. sz.); az egyik félkörű, a másik valamivel nyúltabb alakú két lemezből; keskeny oldalpánt fogja körül őket; az alsó részen három részre rovátkolt szalag köti körül a két lemezt; a szalag felett 3—3 szeglyuk; a lemezek felületei simák; a 3-ik számúnak patinás felületén ruhaszövet lenyomata látszik. Bronzlemezes szíjvég (2. sz.); hasonló a fentebb leírtakhoz, csak hogy keskenyebb és nyúltabb s az alsó részt körítő szalag felett két lehajlított bronzszeg van. Két darabka falemez; valamelyik szíjvég kitöltésére szolgált. Pántlemez 4 darabja.

39. *sír* (rajzok). Piskótaalakú bronz «dísztag» (6. sz.), 70 mm hosszú, szélét kidomborodó gyöngysor köríti, közepén domború peremű lyuk töri át; a síma középső mező magasra emelkedő gerincztől a szélek felé lejt; hátsó lapja síma. Bronz «dísztag» (5. sz.), hossza 40 mm. 3 karikát 2—2 gömbből álló két kis rövid kar köt egybe; egyéb díszítése nincs. 7 darab bronzkarikából álló láncz (2. sz.), négyféle nagyságúak a szemek, kettő közülök kerekcsárú zárt karika, 4 kerekcsárú egymásra szorított véggel, a 7-iknek lapos a szára. Vékony

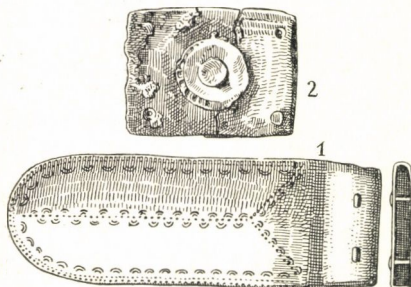

bronzdrótból kérdőjelféle alakra hajlított kis fibula teste (1. sz.); a tűt rejtő rész, és maga a tű, mely a rugótekercs folytatása volt, hiányzik; a szára ott, hol a tűt rejtő rész felett hajlani kezd, egy darabon vékonyabb dróttal van körültekerve. Kerekszáru függőkarika, törve (3. sz.). Keskeny pántlemez, egyik vége behajlítva, a másik letörött (4. sz.). Bronzérem, átlukasztva; a felírása teljesen elkopott. Gyöngysor, különböző színű és alakú gyöngyből.

39. sír. $\frac{2}{3}$ n.

40. sír. Csavartszáru nagyobb bronzfüggő, alján lapos kis fekete gyöngyszem. Gyöngyszem, irizáló anyagból. Kettős csonka kúp alakú, feketés orsógomb körös bemélyítésekkel. Különböző színű és alakú 123 darab gyöngy, közöttük 2 darab vékony kis bronz dróttekercs. Négy darab kis pityke, vékony bronz vagy rossz ezüst kupakja valószínűleg ólommal van kitöltve, mely a felerősítő tüskét is tartja.

41. sír (rajzok). Tömör, lapos bronz szíjvég (1. sz.) 79 mm hosszú és 26 mm széles téglánalakú, felső vége lekerekített, alsó végénél a lapos tömör test 10 mm-nél valamivel nagyobb hosszúságban kétfelé nyílik a szíj végének befogadására, a melyet két bronzszeg ütött keresztül; a szíjbefogadó nyílás

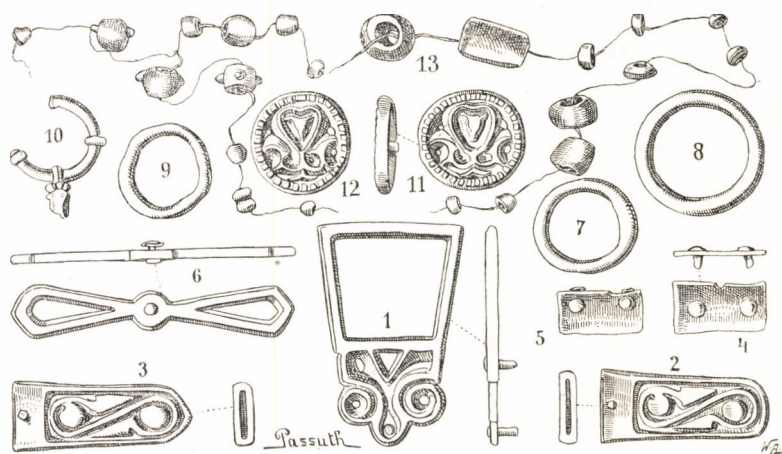
41. sír. $\frac{2}{3}$ n.

felső két sarkától pontokból álló vonal fut háromszögbe össze, azután egyenesen átszeli a szíjvég közepét egész a lekerekített csúcsig; ezt a pontokból álló vonalat jobbról-balról egymásnak fordított két-két félholdalakú bemélyítésből álló szalag követi s ugyanilyen a széleken körülfutó pontos vonalat is; hátulsó lapja síma. Tíz darab hosszas, téglánalakú, felső végükön lekerekített, alsó síma végződésük felett egy-egy szeggel átütött

lemezes szíjvég alsó és felső lapjai s azok töredékei. Öt darab szíjvéget alkothattak, felületük símának látszik, csak szíjbefogadó végüket köthette körül keskeny, hornyolt pántocska. Téglánalakú lemez (2. sz.), alja vas, tetejét vékony bronzlap borítja, négy sarkában egy-egy szeg, illetve szeglyuk; a lemez közepére egy lapos, elkopott rozettaféle van erősítve. 3 darab, a fentebb leírt-hoz hasonló, de kisebb lemez. Tíz darab bronz pántszalag és lemez töredékei. Kicsiny kerekfejű, lemezből domborított pityke, felkötő tövisét ólom-féle anyaggal erősítették bele, összesen 5 darab volt ilyen a sírban. Lemezes szíjvég kitöltésére szolgáló fa lapocska. Közepes nagyságú vas késpenge.

42. sír (rajzok). Bronz csat (1. sz.). Négyyszög alakú, szögletes szára fent szélesebb; felerősítő része a csattal egy test s az alsó szárból 2 egymásnak fordított 5-ös szám alakra kunkorodó indából áll, egymástól elváló szétkunkorodásukat alsó csucstól képező körív köti össze, szemben vele pedig a peczek forgó helyéül háromszög alakú kivágás; a peczek hiányzik. Öt darab kissé áttört, tömör lapos gomb (11. és 12. sz.): 22 mm átmérőjű köralak, szélét gyöngysor szegélyezi, mezőjén szélesebb végével a gyöngysorhoz tapadó, háromszögű szárból álló szív-alak domborodik ki, mely egy háromszöget zár magába, alsó csúcsa kis egyenes vonalban folytatódik lefelé, mely aztán jobbra-balra szétágazik kétszer ismétlődve; a szív-alak csúcsánál mindkét oldalon egy-egy a széleket is érintő körív. Bronz «dísztag» (6. sz.) piskótaszerű alak, hossza 57 mm, szögletes szárai a test közepét alkotó körlapocskából indulnak ki, majd szétválnak egymástól s háromszögű tért zárva körül, csúcsba olvadnak össze; a központi körlapocská közepén szeg. Három kis bronz szíjvég (2. és

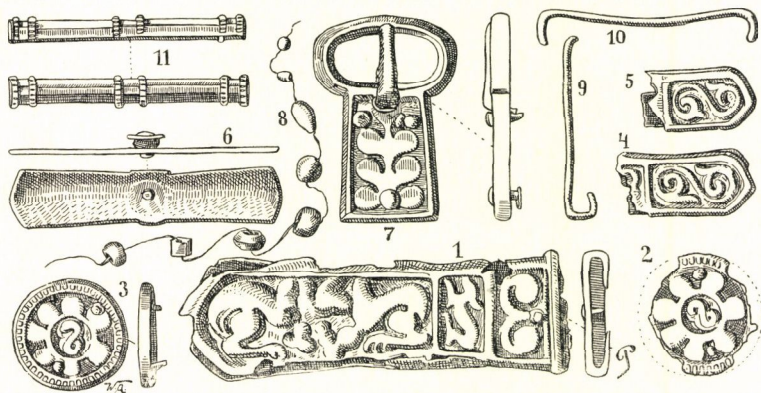
42. sír. 2/3 n.

3. sz.), alja kiszélesedik, majd kissé keskenyedek s erősen laposodik s kettőnél csúcsban, egynél körívben végződik; a szíjbefogadó rész kis téglányalakban sima, a felette álló mezőt hosszúra nyúlott S alakra kunkorodó inda tölti be; a hátsó lapja mind a három darabnak sima. Bronzfűggő (10. sz.), kerek száranak felső része letörött, az alsónak végén s a vele szemben levő oldalon gyűrűdudor, az alján áthajlított s dudoros gyűrűvel összeszorított pántocskán törött fekete gyöngy. Két darab, kicsiny téglányalakú lemezpánt (4. és 5. sz.), két-két kerekfejú szeggel. Egy nagyobb és két kisebb vastag, kerek szárú bronzkarika (7., 8. és 9. sz.). Gyöngysor, 70 darab különböző színű és alakú szemből, köztük 7 darab bütykös és pedig egy vörös-barna alapon kettős sorban álló fehér bütykökkel; kettőnél az alapszín fekete, négy szürke karimás kék bütykökkel; háromnál a sárga karimás szürke bütykök vörös-barna alapba vannak ágyazva, egy darabnál pedig feketébe.

43. sír (rajzok). Ezüst lemezes nagy szíjvég (2. sz.): 78 mm hosszú, 20 mm széles téglányalakú, oldalai középen kissé behajolnak, hegyes csúcsban

végződik; széle az oldalpántba olvadólág kissé feldudorodik, a szíjbefogadó rész szélét pedig pánt fogja körül, felette egy szeg; a lemez felületének egyharmadánál valamivel nagyobb részét az oldalakra derékszögben álló borda két kis téglányalakú mezőre osztja, az alsót indadisz, a felsőt valami állat alakja (nyúl?) tölti ki; a felület többi részén egymással küzdő állatok domború alakja látszik; a hátsó lap síma. Két kis szíjvég (4. és 5. sz.), alakjuk hasonló a fent leírt nagyéhoz, de mindkettő alsó részén csonka, a felső lapon patina leple elmosódott indadisz. Öt darab ezüstlemezből való kerek gomb (2. és 3. sz.), átmérőjük 24 mm, a szélen körül kiemelkedő, gyöngysorral díszített párkány; közepén 7 szírmó virágalak, kelyhében egy S alak; mindegyik felületén 2—2 szegfej. Vastag, kerekszáru zárt bronzkarika. Két «dísztag» aranyozott bronzból (11. sz.), alakjuk 50 mm hosszú félhenger, a melynek közepén és két végén

43. sír. $\frac{2}{3}$ n.

két-két egymáshoz közel álló fél gyűrűalakú dudorodás van; felületük síma, egyike durván patinás; felerősítő fülük a 9. és 10. sz. alatt bronz drótpálczikák. Tömör bronz csat (7. sz.), hossza 41 mm; karikája szögletes szárú, nyomott ellipszis alakú, a vele egy testet alkotó felerősítő rész téglányalakú, a melynek kiemelkedő szélpárkányán belül levő mezőjében stilizált levélalak domborodik ki és 3 szegfej, kettő a felső két sarokban, a 3-ik a velők szemben álló oldal közepén; peczke vas. Bronz «dísztag» (6. sz.), 55 mm hosszú, 13 mm széles szalag alakú, vastag tömör lemez, két keskeny oldala tompa szögben végződik, a hosszabb oldalak közepén picziny körívszerű kidudorodás, a lemez középpántján szeg; felülete síma. Gyöngysor 68 különböző alakú és színű gyöngyből (8. sz.).

44. sír. Hosszú téglányalakú bronzlemez lehajló keskeny szélekkel; felületén meander-szerű préselt dísz. A fenti díszlemezhez való, szögletes bronz-drótból alakított fülpánt. Picziny lemezes szíjvégek: alakjuk 15—11 mm méretű téglány, a szíjbefogó nyílás fölött szeg, a szemben levő oldalon szélpárkány; a hosszabbik két oldal közepén a felső lemez körív alakjára homorúan bemélyed; egy harmadik ilyen szíjvégnek csak a töredéke került elő

Egy nagyobb lemezes szíjvég töredékei. Lemezből trébelt dísz felismerhetetlen darabjai.

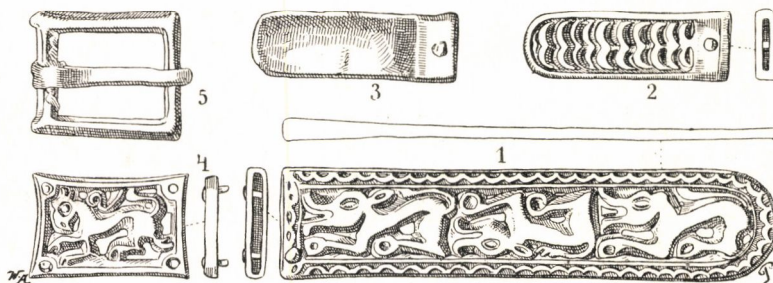
45. *sír.* Hurok alakra felhajtott végű, kerek szárú vaspálcza. Vaskarikának, vagy vasfűlnek darabjai. Különböző alakú és nagyságú vaslemez lapok, több egymásra tapadva s néhányan átlukasztva; valószínűleg faedény pántjának darabjai.

46. *sír.* Négyzetes vas csat, peczekkel. Egymásba fonódó, kerek szárú vas láncszemek összerózdásodott csomója. Két láncszem csomó, mindegyikben egy-egy bronzkarika. Két késpenge töredéke.

47. *sír.* Vaskarika. Vas csat töredéke. Hurokra hajlított végű vaspálcza töredéke. 10 darab formátlan vastöredék, 1 kovadarab.

48. *sír.* Kerek szárú bronzkarika. Kis orsógomb formájú gyöngyszem. Lemezből formált gomb, kör alakú lehajló széllel, síma felületének közepe gömböset alakban kiemelkedik. Kettős kúp alakú, kissé nyomott, fekete színű orsógomb, bekarczott körökkel. Vaskarika. Vastrudacska, talán kapocsszeg töredéke.

49. *sír.* Nagyobb és kisebb kerek szárú bronzkarika. Négyzetes, fent szélesebb vas csat, peczekkel. Szabálytalanul kerek csontrudacska, hosszában tojásdad alakú nyílással, átlukasztva, durva felületén rozsdanyomok. Nagyobb, szélesszáru vaskarika; összerózdásodott láncszem csomócska; vaskarikának 2 darab töredéke; kettős csonka kúpalakú, magas, fekete barnás orsógomb bekarczott körökkel.

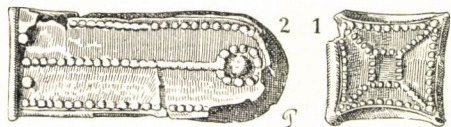
50. *sír.* 2/3 n.

50. *sír* (rajzok). Bronz szíjvég (1. sz.), 101 mm hosszú és 24 mm széles, lapos, tömör teste 9 helyen áttörött, szélei párhuzamosak, vége lekerekített, szíjbefogó része simán lemetezett. A szélen körül körszeletes csipkés fonat, mögötte egyenes vonal; az így körülvett mezőben 3 állatalak, melyek közül a két szélső a szíjbefogó felé néz, a 3-ik szintén, de hátára fordítva; az alakok egyformák, testük nyulánk, lelapuló helyzetű, előre nyújtott karmos lábaik hosszúak és nagyok; a hátukra felhajlított farok csaknem érinti a hátrakonyuló nagy és hegyes fület; aránytalanul nagy a kitátott szájú fej is. Az alakok kettős domborműben vannak öntve: az az egyik oldaluk az előlapon, másik oldaluk a hátsó lapon látszik. A szíjbefogó keskeny nyílást két szeg üti át. Három darab kis bronzszíjvég (2. és 3. sz.), a keskeny hosszas test a felső

végén legömbölyített, szíjbefogó része kissé kiszélesedik és simán lemetezett; a nyílás feletti keskeny rész síma, közepén egy szeggel; az azután következő, fokozatosan ellapuló s mélyített mezőben 9 pár, belső végükkel egymást, a külsőkkel a széleket érintő félkörvonal helyezkedik egymás felett; hátsó lapja mindegyiknek síma. Bronzcsat (5. sz.), négyszögű, fent kissé szélesebb, szögletesszárú; a két oldalszár alsó vége bűtyök alakjában túlér a peczket tartó száron; a bronzpeczek kissé kiszélesített s ellapított alsó vége hurok módjára tekeredik az alsó szárra, gömbölyű teste közepén kissé behajlik, a felső száron túlérő vége pedig kissé lefelé konyul, a peczek forgó végétől jobbra és balra vasrozsa tapad az alsó szárra. Hat darab griffes övdísz (4. sz.); téglányalakú, keskeny oldalai kevésbé, hosszabb oldalai jobban befelé hajolnak; a széleket párkány veszi körül, mely a sarkokban levő szeglyukakat körívszerűleg övezi; az így körülzárt mezőben balra néző, mind a négy lábával élénken kilépő Griff több helyen áttört alakja; farkát hátára csapja fel, nyakszirtjéből kiinduló szárnya hátrafelé lebeg; fülei felfelé merednek. A sarkokban legtöbb helyütt megvan a gömbölyűfejű szeg, némelyiknek alsó végén még a lenitölést felfogó bronzlemezske is.

51. *sír* (rajzok). Ezüst lemezes szíjvég (1. sz.), 57 mm hosszú és 21 mm széles téglányalakú, oldalszára kissé behajlott, vége lekerekített; felső lapján a szíjbefogadó rész szélén keskeny domború perem, felette két kerek kidom-

51. *sír*. $\frac{2}{3}$ n.

rodó szögfej; innen kiindulólág, a szélektől pár mm-nyire beljebb, pontokból álló vonal fut körül, ugyanilyen vonul végig a lemez közepén is fent kis kört alkotva, a melynek közepén kis gömbszelet domborodik ki; az

alsó lemez síma. Négyszög alakú 2 ezüst lemez-dísz (2. sz.), oldalai ívalakúan behajolnak s szélei harántosan lejtének lefelé. A szélek mellett, a párkányon belül pontokból álló vonal, az így körülzárt mező közepén szintén pontokból 1 kicsiny négyszög, melynek sarkait pontos vonal köti össze a lemez külső sarkaival s így a felület öt mezőre oszlik.

52. *sír*. Kerek szárú, torzított köralakú függőkarika, alján a csüngőt megerősítő résznek némi nyoma. Bronzkarika töredéke. Trapézalakú vascsat töredéke. Magas, csonka, kúpos orsógomb, oldalai símak. Nagyobb vaskéspenge, túske hiányzik.

53. *sír*. $\frac{2}{3}$ n.

53. *sír* (rajz). Szögletes és kerek szárú bronzkarika. Trapézalakú vascsatok. Kisebb vaskéspenge. Kettős kúpalakú orsógomb (rajz), a két nyílásnál párkány, a két kúp érintkezésénél kidomborodó gerincz; az így körülzárt két mezőben kettős czikk-czakk dísz.

54. *sír*. Kis függőkarika töredéke, alján gyöngytartó hurok nyomai. Két gömbalakú, kisebb meggyiszem nagyságú fekete gyöngy, középen átlukasztva, a lyukban bronzdrót, melylyel valószínűleg függőkarika aljára voltak függesztve. Két lapos, szürke orsókorong, kívülök még egy nagyobb szürke és egy kisebb vörös-színű is volt e sírban. Gyöngyfűzér 25 szemből: kis fekete, barna, szürkés,

kékes nyomott gömbalakú; egy nagyobb fehér-színű anyagból; egy vörös hasábszerű; 8 darab bütykös gyöngy és pedig 4 fekete alapon szürke bütykökkel, köztük egyen a bütykök között fehér szallagfonadék; 1 fekete alapon sárga bütyök fehér szallagfonadékkal; 3 darab piros alapú: köztük egyen szürke bütyök, egyen kék fehér szallagfonadékkal, a harmadikon nagy szürke bütyök széles sárga stráffal; három betétes: szürke alapon zöld, vörös alapon fehér és fekete alapon fehér szallagfonadékkal.

55. *sír.* Ellipszisalakú, kerek szárú kis bronzcsatocska, vele egybeöntött, valószínűleg áttört tartó szára hiányzik; a lapos peczek hurok módjára van az alsó szár körül tekerve, teste közepén kissé behajlik, a csat felső szárán túlérő vége lefelé konyul. Bronzfüggő, szögletes szárának alsó végén és vele szemben a zárt oldal közepén vékony drót van dísz gyanánt háromszor körütekerve; alján 4 lapú, gúlaalakú zöld gyöngyszem; letörött s így felerősítési módja nem állapítható meg pontosan; a szárnak a csüngővel szemben eső felső oldalán gyűrűdudornak fele látszik. Rendes alakú, kissé nyomott, fekete-színű orsó-gomb, 4 körös bemélyítéssel tagolva. Ugyanaz, valamivel magasabb, felülete egészen síma. Gyöngysor 84 szemből: hatféle típus: 1. picziny sárga, szabálytalan gömbalakú szemek; 2. közepén bemélyítéssel 2 gömbre osztott kis hengerek, barnás piszkos selyemszerű fényvel; 3. négyoldalú hasábalakúak kék és zöld színben; 4. összefordított kettős kúpalakú kis gyöngyök; 5. dinnyemag alakúak és 6. szabálytalan hengeralakúnak mondható szemek, különböző nagyságúak, fekete alapszínű testökből egyiken fehér, másikon sárga bordák és dudorok emelkednek ki különböző fokú domborulatban, szeszélyes elhelyezéssel.

56. *sír.* Nagy bronz törött szíjvég alsó fele, oldalai behajlók, a szíj-befogadó rész: párkány által határolt, vízszintesen álló téglányalak, mezőjében **S** alakra hajló indadisz s két megerősítő szög; a további rész erősen kiemelkedő 2 párkány között indafonattal díszített; másik lapján a szíjbefogadó vízszintes mező hasonló, de közepe használat közben megsérülhetett, mert most egy bronzlapocskával van kifoltozva; a függélyesen álló mezőt azonban, egyetlen, **S** alakra hajló s köralakú, kissé homorú levéllel kiágazó inda tölti be. Két kis tömör bronzszíjvég, keskeny, hosszas, behajló oldalai csúcsba futnak, a szíjbefogadó rész kissé kiszélesedik s tetején vízszintesen álló téglányalakú keretben dőlt **S**, felette függélyesen álló, hosszára nyújtott **S** alakú inda, melynek behajló szára ketté válik, az egyik lekunkorodik, a másik pedig ékalakra kiszélesedve le, illetve felfelé állóan a szél párkányához lapul; a hátsó oldalon a szíjbefogó feletti rész síma. Kéttágú nagy bronzcsat: csatrésze trapézalakú, a melynek szögletes szárai ívesen hajlanak befelé és homorúan lefelé; az alsó szár alján két erős csuklótartó karika között van a letörött peczek karikája, jobbra és balra tőlük pedig a másik tag két szélén levő karika úgy, hogy mind az ötön egy vaspálczika volt keresztül dugva. Az alsó tag kissé behajlott szárú, alul csúcsba futó hosszas paizsalak, melynek erős bordától körített mezőjét 2, egymásnak háttal fordított 3-as formájára kanyaruló indafonat tölti ki erősen áttörten. A paizsalak alsó csúcsában s két felső sarkában egy-egy nitoló szeg. Kerek szárú, ellipszisalakú bronzcsat; felerősítő része hiányzik; a peczek a szárra úgy van körülcsavarva, szára befelé hajlik, a csaton túlérő

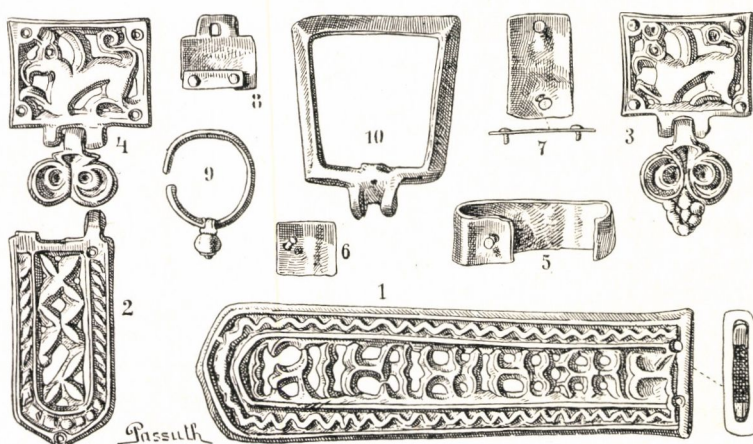
vége lefelé konyúl. Hat darab kéttagú bronz-övdísz: a felső rész 28 mm hosszú 27 mm széles téglányalak, hosszabb szárai behajlók, a négy sarokban egy-egy szög; a párkánynyal határolt mezőben balra néző griff áttört féldomborműben, az alsó szárból kiálló két erős karika fogja közbe a csüngő csukló-karikáját; ez a kisebb alsó rész 28 mm hosszú és 17 mm széles téglányalakban fonódó, áttört inda-fonatszerű 6 példány közül csak egynél hiányzik. Egytagú övdísz; teljesen hasonló a fentebb leírtak felső részéhez. Piskótaalakú övdísz, a közepét alkotó korongban szög; keskeny párkánynyal határolt felületében indadísz. Gomblemezzel, köralakú, a középén kiemelkedő kis gömbszeletet két központi kördudor határolja, a 3-ik a gomb szélét alkotja. Átmérője 24 mm. Szorító pánt, szállagszerű bronzlemezről, aláhajló szárai összeérnek úgy, hogy a két vég ismét kifelé visszahajlik. Szögletes szélű, nyitott aljú, füles kengyelhez hasonló két kis pánt lemez bronzból, a fül közepén és a 2 szár végén kerekfejú szögek, a melyeknek alsó végén meg van a nittoló lapocska. Téglányalakú bronz pánt-lemezke, a két végében a lemeznek majd egész felületét betöltő félgömb alakú szögfej [csak az egyiknél van meg a szögfejet kitöltő anyag fele; a másikkal csak a nyoma látszik, a szög szárai megvannak]. A lemez hosszabb oldalának a közepe behasított és ez a nyílás egy picziny körben végződik. A fentebbiekhez hasonló lemezke, egy szögcsúszal, és egy másikkal a fele.

57. *sír.* Bronz áttört szíjívég, 76 mm hosszú, 20 mm széles téglányalakú, egyik vége félköríves, a másik végét pedig két szembenéző, otromba állatfej alkotja, egyforma díszítésű két lapból áll, melyek belül üregesek és a szállagot, melyen függtek, végig magukba fogadták. Ez a szállag ebben az esetben nem szíj, hanem valami kenderféléből fonott heveder lehetett, mert az állatfejes végeknél és a másik végéhez közel ilyen zsineg-féle darabok látszanak. A felület díszítése: az állatfejektől kezdődőleg körül keskeny egyenes párkány, majd hullámos vonal fut, ezeken belül hurkos görbületű áttört indadísz. Kis bronz-szíjívég 38 mm hosszú, 11 mm széles, lekerített végű, felületén S alakban kanyargó indadísz. Két kicsiny bronz szíjívég; a 23 mm hosszú testből két háromszögalakú szíjtartó bűtyök áll ki egy-egy szeggel, lapját mindkét oldalon rovátkolt párkány veszi körül, mélyen bent levő középmezője áttört. Öt darab 2 tagú, áttört bronzövdísz: a nagyobbik rész ötszögalakú, de a csúcsba futó 2 szár ívesen hajlik össze; kiemelkedő széllel határolt mezejének közepén szár vonul át a csúcs felé, mely aztán két részre oszolva, a szélek mentén visszahajlik, kiágazásaival a széleket és a középső szárt érintve. E középső ág két végén felerősítő szeg. Alján 2 csuklókarika fogadja maga közé a másik kisebb tagét, és mindhármuk vaspeczekkel volt átütve. E kisebb, félkör alakú, három lyukkal áttört, indadíszű tag csak egynél maradt meg, a többin csuklókarikája tövéből letört. Bronzcsat alsó tagja, félellipszisalakú, 2 csuklót tartó füllel a szélén, mezőjében szélesülő indavég és 3 felerősítő szeg. Bronzcsat trapézalakú, kerekcsűrű kerete kisebb és vékonyabb, mintsem hogy a fentebbi alsó tag hozzá tartozhatott volna. Szögletes szárú kis karika. Kicsiny, aranyozott bronz-díszlemez, felerősítő két szeggel az alján; harangalakra emlékeztet, felületén domború díszítéssel. Áttört picziny övdísz, csúcsára állított ferde négyszögalakú, mindegyik szára 3 kis gömbre van tagolva; két csúcsánál felerősítő

szeg. Két darab áttört övdísz: oldalszára lantalakra hajlik, közepén egy szár vonul végig úgy, hogy tetején félholdalakú taggal a két oldalszárát érinti, lent pedig egymás alá sorakozó 2 körre alakul; az alsó kör egyiknél letörött, a felső kör megerősítő szegnek a helye. Bronzdrót töredéke. 13 mm széles bronzpánt-féle, a behajló végén szeg.

58. *sír* (rajzok). Nagy bronz-szíjvég (1. sz.), 98 mm hosszú, tövénél 24. hegyénél 27 mm széles; simán lemetezett tövétől szárai befelé hajlanak, majd szeliden kiszélesedve csúcsba futnak; a szíjbefogadó rész vastagabb s két szeg üti át. A külső szegély és a befelé 4 mm-re levő egyenes, domború vonal között hullámos vonal fut, a legbelől levő mező pedig csipkeszerűleg áttört. Mindkét lapja egyforma. Kisebb szíjvég (2. sz.), hossza 39, szélessége 19 mm, szárai párhuzamosak, csúcsba futók, egészen a csúcsban szöglyuk. A szíjbefogadó rész eredetileg csuklóval volt hozzákapsolva, mert az egyik 7 mm hosszú csuklótartó nyúlvány most is meg van rajta, a másik töben letörött.

58. *sír*. 2/3 n.

Később a nyúlványok felett lyukat vájtak felerősítő szeg helyének. Széldíszítése: két párkányvonal között domború rovátkák, a középső mezőben 3 egymás felett álló, négyágú csillag. Trapézalakú szögletes szárú bronz-csatkeret (10. sz.) alján 2 csuklótartó nyúlvány s vaspeczek töredéke. Hat darab, kéttagú griffes bronz-övdísz (3. és 4. sz.), a felső rész nyomott téglányalak szélpárkányval, a négy sarokban szeg, illetve szeglyuk. A mezőben áttörten, feldomborművű, balra néző, lapuló griff-alak; farka felhajlik s a vége bekunkorodik; nyaka tövéből kinyuló szárnya félholdalakban felálló füle hegyéig ér. Az alsó részen levő két csuklótartó közé járul a csüngő rész csuklókarakája vaspeczekkel átütve. E második tag csúcsával lefelé háromszögalakban formálódik: alapját két körbe kunkorodó inda, csúcsát szőlőfürtszerű kis gömbök alkotják. A 2-ik tag csak két példányon ép; egyénél a fürtös rész letörött, kettőnél csak a csuklókarakája maradt meg. Szögletes szárú függő (9. sz.), alján átfonott hurkon gyöngyszem, fekete, a hurkot átfogó kis gyűrű. Gömbszeletalakú kis pitykelemez. Bronz lemezpánt (8. sz.), kis téglányalakú, felső részén jóval kisebb

téglányalakú nyúlvány átlukasztva, az alsó rész közepe egy darabon kivágott, az így alakult két száracskák közepén egy-egy felfelé álló szeg, melyek végeit keskeny bronzszallag köti össze. Pántlemez fele egy szeggel. (6. sz.) Felhajlított végű pántlemez 1 szeggel (5. sz.) Hat darab bronzlemez (7. sz.); 18—21 mm közt váltakozó hosszúságú, 12 mm szélességű téglány az alakjuk, szélről álló 2—2 szeggel.

59. *sír.* Egy pár bronzkarperecz, szögletes szárúak, a külső oldaluk kevert pontokkal díszített; az egyiknek végei szembenéznek; a másikéi egymásra fekszenek. Kerekszárú vékony bronzkarika, végei egymásra hajlanak. Az előbbihez hasonló karika töredéke. Vaskarika töredéke, aljához egy vörösbarna alapon szürke büttyös, sárga betétű gyöngyszem van erősítve. Vas láncszemek csomója, közéjük rozsdásodva egy kerekszárú bronzkarika, és egy bronzpántocska, meg pár apró sárga gyöngyszem. Vas láncszemek összerozsdásodott csomója. Gyöngyfűzér 68 szemből: picziny gömbölyű feketék, egy nagyobb köztük sárgabüttyű, 3 dinnyemag alakú, 2 kékszinű hasábos, 2 domború fehér fonállal díszített.

60. *sír.* Egy pár bronzfüggő, kerek símaszárú, az alján áthurkolt gyöngytartó tuskót alul kis karika szorítja össze, a gyöngy hiányzik róluk. Kettős kúpalakú, fekete orsógomb, hat harántos mély rovátkákkal tagolva. Négyyszögletes vascsat, peczekkel. Vaskéspenge, 120 mm hosszú, tuskójának vége letörött.

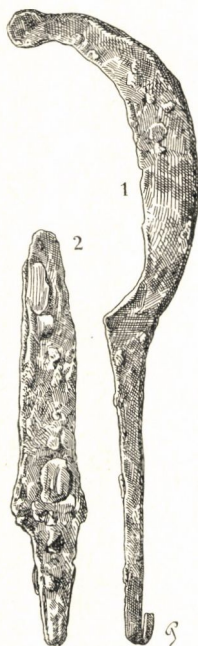
61. *sír.* Kerekszárú, összelapított függőkarika, az alján nyoma, hogy csöngeje volt. Bronzfüggő, szögletes szárú, a szár zárt oldalán gyűrű dudor; alján kicsiny kékes-fekete gyöngyszem; a tartó tuskók vége alatta le van nittelve, felette kis gyűrű fogja körül. Nagy trapézalakú vascsat, peczekkel. Négyyszögletes vascsat, peczekkel. Kettős kúp alakú, fekete kis síma orsógomb. Huszonnyolcz szem dinnyemag alakú gyöngy.

62. *sír.* Vaskarika. Nagy vaskarika töredéke, rátapadt vaslemezzel. Nagy vaskarika, melyből íves szár nyulik ki, a mi egy másik karika töredéke is lehet, az érintkezés összerozsdásodott felületén szövetlenyomat.

63. *sír* (rajzok). Kisebb, teljesen ép késpenge (2. sz.) 108 mm. hosszú. Sarlóalakú vaseszköz (1. sz.); szögletes nyele 78 mm hosszú, alsó hegyes vége visszahajlított, a mi valószínűvé teszi, hogy eredetileg fanyél volt húzva rá; a sarló görbületének átmérője 80 mm, lapja legszélesebb részén 15 mm, hegye felé keskenyül és egy kis átlukasztott korongban végződik, a minél fogva valószínűleg le volt erősítve, s így a dohányvágó kés mozgásához hasonlót végezhetett. Egyemáshoz fonódó apró vasláncszemeknek 4 darab összerozsdásodott csomója.

64. *sír.* Vaskarika töredéke. Négyyszögletes vascsat töredéke. Vaskarika. Nagy vaskés, vagy tör töredéke. Vas ár, vagy nyílhegy alsó része, a hegyes tuskén farostok.

65. *sír.* Kerekszárú, eltorzult bronzkarika, végei egymásra érnek. Rendes alakú orsógomb, feketés-barna színű,

63. *sír.* 1/2 n.

a két végeinél körös bemélyítés, oldallapjain hármás, hosszúra nyújtott czikk-czakk vonal szintén bemélyítve. Gyöngysor 51 szemből: apró, fekete átlátszatlan gyöngyöcskék, köztük 3 nagyobb hengeralakú, melyek felületén vékony fehér, kidomborodó fonál kettőnél hullámosan keresztezi egymást, egyet pedig spirálisan fon körül.

66. *sír.* Bronzszallagból alakított kis fibula teste, rugója és tüje hiányzik. Kicsiny, vaskos, tömör, zárt bronzkarika. Két darab vékony, kerek szárú bronzkarika, végei egymást érintik. Tizenhat darabja valami kerek faedény vaspántjának. Gyöngysor 21 szemből: picziny sárga gömböcskék, áttetsző fehérres cseppalakúak, 1 hasábos és 1 nagyobb gömbalakú.

67. *sír.* (rajz). Csüngő díszlapocska, félhold alakú, szélét keskeny perem veszi körül, a mezőt vonalkák rekeszekre osztják s ezekben kis gömböcskék emelkednek ki; a félholdalak domború közepéből 3-as vonallal hornyolt lapos fül nyulik fel, mely letörött. 67. *sír.* $\frac{1}{3}$ n. Az egész ólomból való. (Keszthely, Hampel: CXLI. t. 7. sz.)

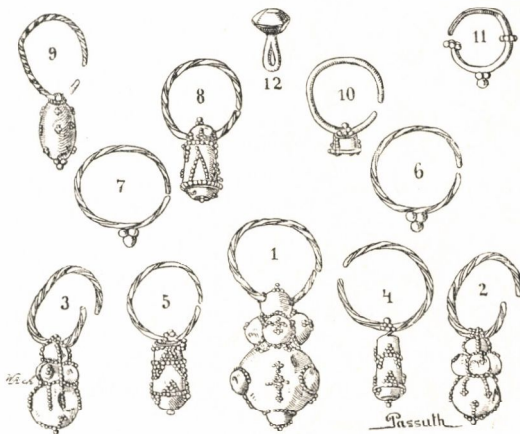

68. *sír.* Nagy, vastagszárú vaskarika. Négyszögletes kis vascsat, peczke hiányzik. Vas késpenge, 186 mm hosszú, 19 mm széles, felületén farostok nyomai. Nagy vaskés töredéke.

69. *sír.* Szarv-darab 70 mm hosszú; vastagabb vége köpüszerűleg kivájt, felülete díszítetlen. Kerek szárú kis bronzkarika, végei egymásra érnek. Két bronzérem, mindkettő átlukasztva; az egyik I. Constantinusé, a második II. Constantinusé. Egy igen picziny, félgömbalakú lemez és egy másíknak a töredéke.

70. *sír.* Bronzcsengetyű, magassága 41, átmérője 50 mm, alján kívül párkány köríti, tetején négyszögletes erős fül, kis nyílással átlukasztva. Felülete síma; ütője nincs.

71. *sír.* Két kerek szárú bronzkarika, végeik nem érintik egymást. Megszokott alakú fekete-barnás orsógomb; a nyílások alatt körös, a két harántos mezőn kettős czikk-czakkos bemélyítés. Vas «ácskapocs», behajló szögei közül egyik letörött. Egy pár aranyfüggő (az aranyfüggők tábláján a 6. és 7. sz.), száruk sodrott s végeik csaknem érintik egymást; a szár alján három picziny gömböcske alatt egy nagyobbacska 4-ik. Átmérőjük 20 mm.

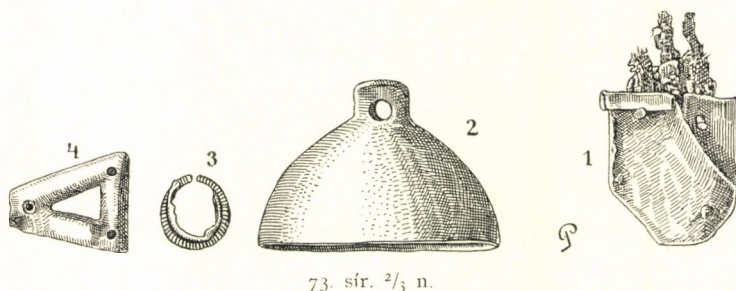
Arany függők a 71. sírból $\frac{2}{3}$ n.

72. *sír.* Bronzfüggő, szögletes szárának alján egy szem gyöngy, a szokásos módon felerősítve. Két díszlemez, félhengeralakú testök a két végen és közepén harántos vonalakkal tagolt; hosszúságuk 49 mm. Két vascsat, négyszögletes alakúak, a peczek egyiknél hiányzik, a másíknál csak a töve van meg.

Vaskarika, kiálló bütykökkel, melyek azonban rozsdacsomók is lehetnek. Vércsis nucleus, a pattingatás nyomaival. Bronzkarika töredéke; 4 darab vékony bronzdrót töredéke, melyek valószínűleg a fentebb említett hengeres lemezek fülei.

73. *sír* (rajzok). Téglányalakú bronzlemez, 67 mm hosszú, 25 mm széles; keskenyebb oldalán, a szélhez közel, két nem egy vonalban álló szeglyuk. Nagy szíjvég alsó, csonka lemeze lehet. Lekerekített hegyű lemezes szíjvég oldalpántjának töredéke; a méretekből ítélve a fentebbihez tartozhatott. Félkör alakú lemezes szíjvég, alját hornyolt pántsallag övezi körül, fölötté két, eredetileg kis pitykében végződő nittelő szeg, mindkét lapja síma. Az előbbihez hasonló, valamivel magasabb szíjvég alsó lemeze, alsó szélén az övező pántsallag két behajtott vége, fölöttük egy-egy lekalapált végű szeg. A fentebbiekhez hasonló szíjvégsarok töredéke. Kisebb, téglányalakú, fent lekerekített szélű lemezes szélű szíjvég felső síma lapja (1. sz.); alsó szélén hornyolt pánt-

sallag töredéke, fölötté két picziny kerekfejű szeg, melyek nem szíjjat ütöttek át, hanem kenderzsinegből font hevedert, melynek egy darabja most is kinyulik a lemezből. Kékes patinás lemezből alkotott, kitöltött csonkahegyű háromszög alak (4. sz.), alapja 20 mm széles, 2 mm magas; közepén kis háromszög alakban áttört; felületén a 3 sarokban szeghely. Gyűrűfej (3. sz.), kerekcsárú karikára úgy van vékony bronzlemez ráerősítve, hogy a karika körül dudoros gyöngyszem-sort alkot, aztán pár milliméter magasságra rekeszöv gyanánt felemelkedik; eredetileg ez a rekeszöv gömbszelet alakú kék, üvegszerű anyagot foglal magába. Igen picziny lemezes szíjvég egyik síma lapja, téglányalakú, felső vége szögbe fut, alsó végének közepén szeg; 9 mm széles, 16 mm hosszú. Vastag, kerekcsárú, tömör, zárt bronzkarika; átmérője 33 mm. Bronzcsöngetyű (2. sz.), külseje egészen síma, tetején téglányalakú tömör fül, kerek nyílással átlyukasztva; magassága 34, alsó részének átmérője 47 mm. Négy darab bronzlemez töredéke.

74. *sír*. Két kerekcsárú bronzkarika, az egyik nyitott, a másiknak végei egymásra érnek. Téglányalakú vascsat, peczekkel. Négyzet alakú nagy vascsat, peczke hiányzik. Vastagszárú, négyzet alakú nagy vascsat peczekkel. Vas kés-penge; hossza 167 mm, szélessége a tövénél 23 mm, hegye felé vékonyodik, két darabra törött.

Kada Elek.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MÁRIA NÁPOLYI KIRÁLYNÉ, MAGYAR KIRÁLYLEÁNY SÍREMLÉKE NÁPOLYBAN.

Régi történetíróink több részletet jegyeztek föl azokról a monumentális síremlékekről, a melyek királyainknak és a királyi házak egyéb tagjainak sirjai fölött Székesfehérvárt és Nagyváradon emelkedtek, de egytől-egyig majdnem nyomtalanul elpusztultak.

Szemközt a nagy veszteséggel, a mely ilyképen a magyar műtörténetet érte, azt fájlalhatjuk leginkább, hogy a fejedelmi személyek szobrai, melyek a síremlékek egy részét ékesítették, nem maradtak ránk.

Az Árpád-uralkodóház egyetlen tagjának sem birjuk egykorú képét akár szobrászati, akár festészeti előállításban — magyar földön.

Egyet őrzött meg számunkra a nápolyi Santa-Maria-Donna-Regina templom; V. István leányáét, Mária nápolyi királynéét, az ő nagyszerű síremlékében, (1. ábra) a mely ennél fogva kegyeletes figyelmünkre kiválóan érdemes; annál inkább, mivel valószínű, hogy mintául szolgált az Anjou-uralkodóház magyarországi síremlékeinek tervezésében és felállításában.

Mária, mint az Anjou-családból származó I. Károly nápolyi király elsőszülött fiának jegyese 1270-ben, tizenhatéves korában jutott el Nápolyba és 1285-ben férjével II. Károlylyal trónralépett. 1309-ben özvegygé lett, de noha unokája Károly-Róbert a magyar koronát viselte, szülőföldjére nem tért vissza, hanem gyermekei körében Nápolyban maradt s 1323-ban ott halt meg.

A fejedelmi és női erények teljességével ékeskedő királyné jellemzésével és élettörténetével itt nem foglalkozhatom. Más helyen fogom az ő nemes alakját — rendelkezésemre álló gazdag adatkészlet világitásában — bemutatni.

Csak azt emelem ki, hogy a művészeteknek egész életén át bőkezű és avatott pártfogója volt; névszerint jelentékeny tényező volt abban, hogy új hazája területén a francia és a toskánai befolyás együttes terfoglalása a XIV. század elején virágzó új műírányt honosított meg.

Erről tanúságot tesz az a mai napig fennálló templom, melyet a

nápolyi Klarissza-apácák számára építtetett és a műtörténelemben nagy jelentőségű fresco-képsorozatokkal díszítettett.*

Végrendelete végrehajtóinak kimerítő jelentése elénk állítja a festészet, szobrászat és ötvösművészet nagyszámú alkotásainak hosszú sorozatát, a melyekkel palotáinak kápolnáit és termeit megtöltötte. Sőt halála előtt nem érte be azzal, hogy műkincsei felől egyenként intézkedett, hanem végrendeletében három egyház számára új műtárgyaknak készítésére adott megbízást.**

Máté sorrentoi érsek és Capuai Bertalan a nápolyi országos főjegyző, mint végrendeleti végrehajtók, lelkiismeretesen jártak el kötelességük teljesítésében. Mivel pedig ugyancsak ők a hagyaték terhére készítették el és állíttatták fel a királyné által kijelölt helyen az ő síremlékét; nem merülhet fönn kétség aziránt, hogy ezt szintén a végrendeletben foglalt utasításnak megfelelően tették, s hogy a királyné vallásos, családi és művészi érzeke nyert kifejezést és állandó emléket abban a műalkotásban, mely közel hat század lefolyása után úgyszólván teljes épségben áll és hirdeti az ő dicsőségét.

A síremlék egy új típust képvisel, melyet a nápolyi Anjouk felkaroltak, művészeik egy századon keresztül többszörösen utánoztak, egyszersmind tovább fejlesztettek.

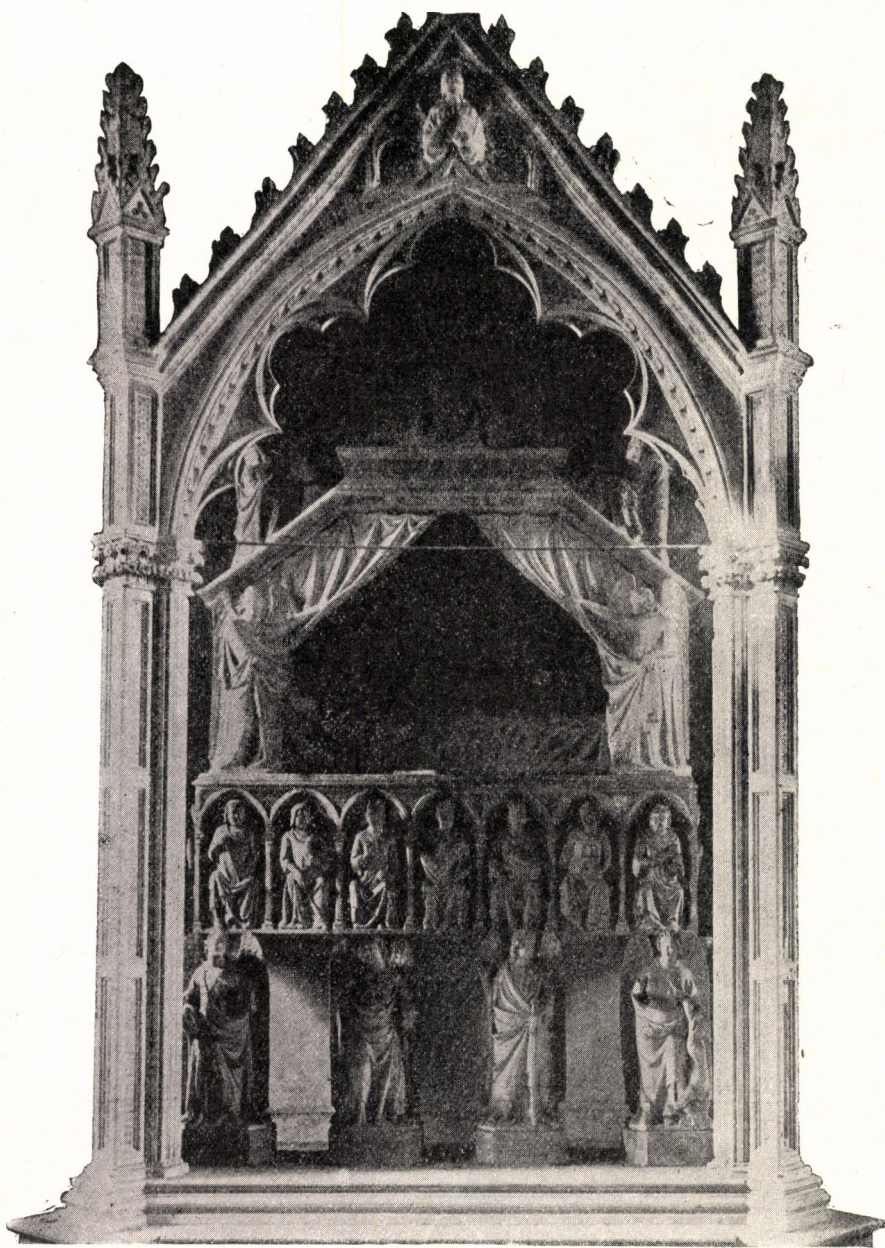
Ez az új típus a megelőző kor érzésvilágától és műirányától eltérőleg, nem elégedett meg azzal, hogy a halál nyomaiban járó gyászt nyilatkoztassa meg; hanem egyszersmind az elhunynak mintegy diadal- emléket állított; a halál fölött diadalmaskodó hatalmát jelezve. Ezért az elhunytat egymás fölött, mint halottat és mint élő ábrázolta, körülvéve őt védszentjeivel, családjá tagjaival és erényeit jelképező alakokkal. Mindez a síremlékeknek egymás fölött emelkedő külön részekből összeállítását, következőleg nagy méreteken való kivitelét követelte. Ez a típus idők folyamán fejlődve, a legmagasabb fokozatot egy század multával Nápolyi László — magyar ellenkirály — síremlékében érte el, a melyen a király alakja háromféleképen: mint halott a koporsón fekvő, trónon ülve családjá körében és lóháton torna-díszben diadalmas hadvezér gyanánt van előállítva.

Mária királyné fehér márványból faragott és aranymozaikkal kirakott síremléke 1'50 m. magas, tagozott talapzat négy szegletéről kiemelkedő oszlopok által hordott 4'93 m. magas, 3'20 m. széles, 1'10 m. mély, kápolnaszerű csucsíves baldachinban van elhelyezve. Ennek belsejében a sarkofágot négy kariatidszerűen elhelyezett angyal emeli. Ezek

* Ezen templomot és Mária királyné befolyását a művészeti életre Nápolyban behatóan ismerteti Bertaux Emil francia műtörténész ily című munkája: «Santa Maria di Donna Regina e l'arte Senese a Napoli nel secolo XIV. — Napoli. 1899.» Ivrétű 171. lap.

** A végrendeleti végrehajtók ez a jelentése ki van adva: Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból. I. (Budapest, 1874.) 229—262.

I. MÁRIA NÁPOIYI KIRÁLYNÉ SÍREMLÉKE.

bő köpenybe burkolva és hatalmas szárnyakkal ellátva az erényeket jelképezik, a melyek a királynét ékesítették, és a kezeikbe adott jelvények nyomán könnyen meghatározhatók. A könyv és kigyó az okosságának, — a szárnyainál fogott madár a türelemnek, — a kard az igazságosságnak, — a leölt oroszlán a lelkiertőnek jelvénye.

A sarkofág valóságos koporsó hivatását tölti be; mert még mindig magában foglalja a királyné csontvázát. A koporsó négy oldalán oszlopocskákon emelkedő ívek által alkotott tizenhárom fülkében zománcozott hátteren Mária tizenhárom gyermekének domborművű alakjai vannak elhelyezve.

Az előlap közepén szent Lajos toulousei püspök foglal helyet, ki nem volt ugyan az elsőszülött, de anyja életében bekövetkezett szenttéavattatása által a család égi védnökének méltóságára emelkedve jogcímet nyert az elsőbbségre. Tőle jobb kéz felől ül koronával a fején az elsőszülött Martell Károly, kit Mária 1291-ben magyar királyllyá kiáltatott ki. Balfelől látható lilomos koronával a fején Róbert nápolyi király. A többiek közül más emlékek nyomán fellelhet ismerni Tarenti Fülöpöt és Durazzoi Jánost.

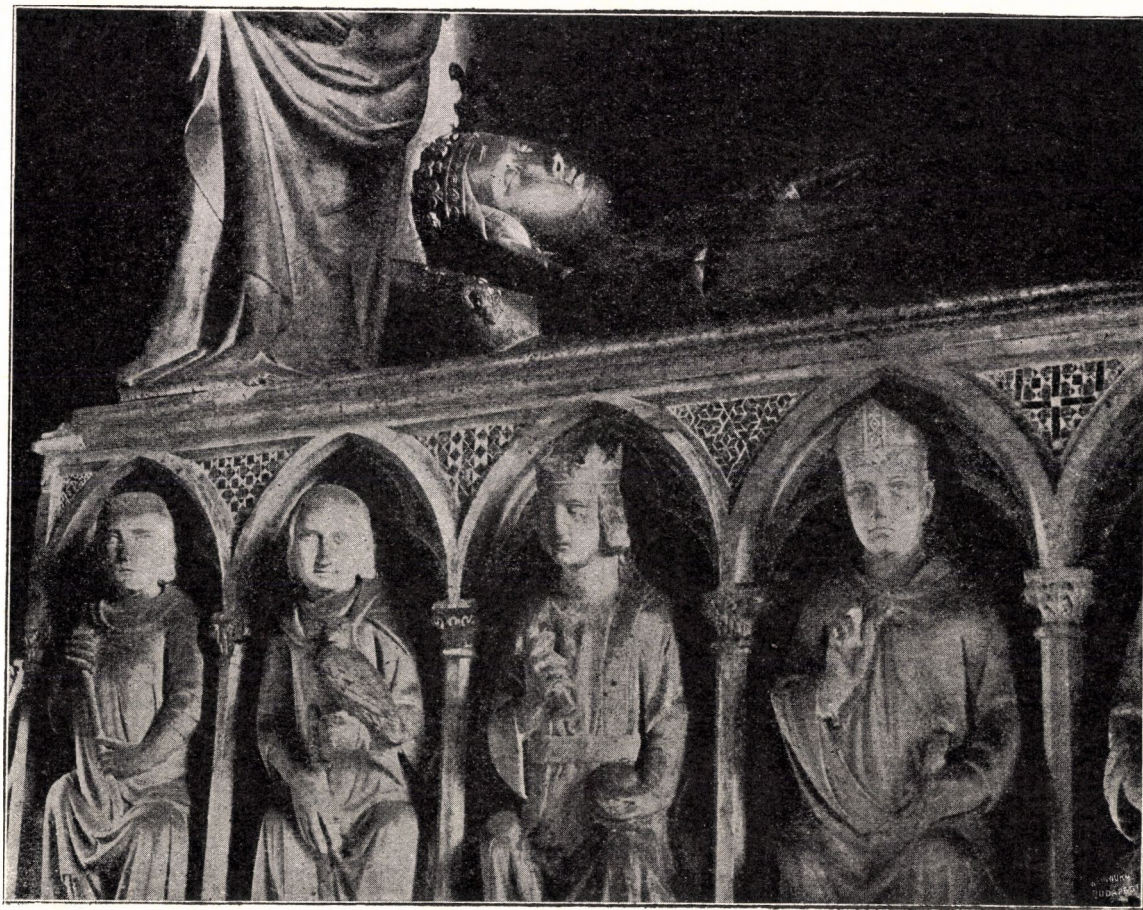
Magán a sarkofág fedelén, mintegy halotti ágyon, terül el a királyné fekvő alakja, fejedelmi palástba öltözve, vánkoston nyugvó fején koronával, kezeiben jogarral és az ország-almával; a test alsó felét lepel borítja (2. ábra). A háttérben két angyal áll, az egyik a szenteltvízhintőt, a másik a tömjénfüstölőt tartja kezében. A harmadik alak, a melyet közéjük helyezett a művész, nem létezik többé. Valószínűleg a királyné szent fia volt ott előállítva, úgy, mintha az égben angyalok segédkezésével végezné a tetem beszterelésének szertartását.

A sarkofágot menyezetes halotti ágygyá teszi az a hatszegletes sátor, mely föléje borul. A tetejéről leomló függönyt két oldalról egy-egy angyal fogja, mintha épen félrevonta volna, hogy a nyugvó királyné alakja látható legyen.

A sátor teteje talapzatul szolgál a kis Jézust karjaiban tartó boldogságos szűz koronás szobrának. Jobb oldalán térdel Mária királyné, a kit az Isten anyja elé vezet egy angyal, kezeiben tartva a királyné koronáját. Balfelől egy másik angyal a királyné által építtetett Klarissza-templom és kolostor modelljét tartja kezeiben és mutatja be a szent Szűznek, mintegy pártfogását kérve az alapító fejedelmi nő számára.

Ezen csoport fölött az egész síremléket magában foglaló (fentebb jelzett) kápolnaszerű baldachin felső homlokzatának közepén domborműben az Üdvözítő jobbával áldást osztva, baljában könyvet tartva látható. A baldachin csúcsára szent Mihály arkangyal álló alakja van elhelyezve; a kard a mit jobb kezében tartott, hiányzik, balkezeiben a

2. MÁRIA MAGYAR KIRÁLYLEÁNY ARCZKÉPE.

szenszék czímerével, a két kulccsal ékesített pajzsot tartja, a mely a pápát a nápolyi királyság fölött megillető főhűbérúri joghatóságot jelezi.¹

A baldachin boltozatába festett kék mezőn arany liliomok, az Anjou-ház czímerének jelvényei, láthatók.

A királyné magyar származására a síremlék diszítéseiben semmi sem utal; míg az általa épített templom falain magyar nemzeti színű alapon a magyar szent királyok alakjai szemlélhetők és a templomon elhalmozott czímerpajzsok mind két mezőre vannak osztva, melyeknek egyike az Anjou-liliomokat, másika az Árpád-uralkodóház pólyáit tünteti föl.

A síremlék fölírata nem külön táblán feltűnő módon, hanem úgyszólván elrejtve, a szűz Mária szobrának talapzatán és folytatólag a koporsó szélein van domború betűkkel elhelyezve:

«Hic requiescit sancte memoria excellentissima domina domina Maria Dei gracia Hierusalem, Sicilie, Vngarique regina, magnifici principis quondam Stephani Dei gracia regis Vngarie² ac relictæ clare memorie incliti principis domini Caroli, et mater serenissimi principis et domini Roberti eadem gracia Dei dictorum regnorum Hierusalem, Sicilie regum illustrium, que obiit anno domini MCCCXXIII. indicione VI. die XXV. mensis Marcii. Cuius anima requiescat in pace. Amen.»³

★

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a nevezetes síremlék művészeit, megalkotásának időpontját és költségeit ismerjük.

A végrendeleti végrehajtók fentebb említett jelentésében két tétel vonatkozik a síremlékre:

«Magistris Dyno et Galardo de summa unciarum centum quinquaginta quatuor conventarum eis pro facienda una sepultura in dicta ecclesia sancte Marie Dompna Regine, in qua debet corpus dicte domine tumulari, uncias quadraginta.»

«Item ad opus predictorum magistrorum Dini de Senis et Galardi de Neapoli de summa unciarum centum quinquaginta quatuor conventarum eis pro factura predicte sepulture, que fieri debet in dicta ecclesia sancte Marie Dompne Regine de Neapoli, in qua debet corpus dicte domine tumulari, uncias centum quatuordecim.»⁴

Ezekből kitűnik, hogy a végrendeleti végrehajtók két mesterrel,

¹ Ez a szobormű mind a fényképen, a melyet itt közlünk, mind a síremléknek Ber-
taux által közlött rajzán hiányzik.

² Ki van hagyva a «filia» szó.

³ Közölte, a síremlék rövid ismertetésével, Óvdy Lipót: «A nápolyi magyar történelmi műemlékek» című cikkében. (Budapesti Szemle. 1874. évfolyam. 406.)

⁴ Ugyanott 260., 261.

a sienai Dinoval és a nápolyi Gallardoval alkura léptek a síremlék elkészítése iránt, és árát 154 arany unciában (= 17556 korona) állapították meg.¹ Ez az összeg két részletben fizettetett ki nekik, 40 uncia a munka megkezdésekor és 114 befejezésekor. Mivel pedig 1326 május 31-kén (a jelentés bemutatása idején) ez az utóbbi részlet is ki volt fizetve, következtethetjük, hogy abban az időben a síremlék már készen állott.

A nápolyi királyi számadási könyvekben pedig egy tétel foglaltatik, a melyből tudjuk, hogy a kőfaragó munkákhoz a mesterek csak a megelőző 1325-ik év tavaszán fogtak hozzá, mivel Gallardo mester két segéde 1325 február 24-ikén kapott költséget a végből, hogy Rómában a márványdarabokat beszerezze.²

E szerint a nagyszerű művet egy esztendő alatt készítették el a megbízott mesterek.

Az a körülmény, hogy a nápolyi Gallardo segédei mennek Rómába az anyag beszerzése végett, arra utal, hogy ő volt a végrehajtó építőmester; a minthogy tőle származó szobrászati művek nem maradtak fenn.³

Ellenben abból, hogy a végrendeleti végrehajtók két számadási tételében «Dino» áll az elsőhelyen, azt sejthetjük, hogy ő volt a tervező és vezető művész; a mely feltevést a műtörténeti adatok is igazolnak.

Tino da Siena szobrász család sarja volt. Atyja Camaino di Crescenzo 1298 és 1338 között a nagyszerű sienai dóm építésénél és díszítésénél volt alkalmazva. Kétségkívül ezen munkálatoknál avatta be művészetének első elemeibe fiát, a ki azután kora legjelentékenyebb szobrászának Pisai Jánosnak (Giovanni Pisano) körében nyerte további kiképeztetését.

Tino 1315-ben már oly nagy hírnek örvendett, hogy Pisa városa nagy művészi feladat megoldására: VII. Henrik német császár a dóm-ban elhelyezendő síremlékének elkészítésére hívta meg. A műnek a pisai Campo Santo csarnokaiban elhelyezett részletei hirdetik, hogy dicsőségesen igazolta a beléhelyezett bizalmat. 1318-ban ismét szülővárosa dómjában dolgozott. 1321-ben Florenz városa által Antonio Orso érsek síremlékének elkészítésével bízott meg, és a következő évben ugyanott a Battisterioban kapott munkát.

1324-ben jutott Nápolyba, valószínűleg Róbert király meghívására, a ki az 1323 elején (két hónappal Mária királyné halála előtt) elhunyt menyének, a trónörökös nejének Ausztriai Katalinnak sírja fölött a: San Lorenzo Maggiore templomban felállítandó emlék elkészítésével

¹ Bertaux i. m. 114.

² Bertaux. 126.

³ Bertaux i. h.

bizta meg. Alighogy ezzel elkészült, kapta meg Tino a második megbízást: Mária síremlékének létesítésére.

A siker, a mit ezzel elért, arra készítette Róbert királyt, hogy az általa építtetett és családi nekropolisznak kijelölt szent Klára-templomban felállítandó több síremléket rendelt meg nála. Ezek az ő elsőszülött fia: Károly calabriai herceg, ennek második neje: Valoisi Margit és az ő leányuk Mária teteme számára emeltettek. A két előbbi méretei és berendezése tekintetében hasonló a Mária királyné síremlékéhez; a harmadikból csak a sarkofág maradt fenn.¹ Tarenti Fülöp és Durazoi János hercegeknek a szent Domokos-egyházban elhelyezett síremlékein több szobrászati mű Tino vésőjének jellemvonásait viseli magán.

Miként a renaissance-kor nagy művészei, ő is kivételes sokoldalúsággal és munkaképességgel volt megáldva. Az ő felügyelete alatt dolgoztak festőművészek a királyi palota kápolnájában. És az ő vezetésére bízta Róbert király az ő legnagyobb építészeti alkotásainak: a San Martino hegyen emelkedő karthauzi-zárdának, az arsenálnak és a kikötő megnagyobbításának munkálatait.²

Az 1337-ik év utolsó napjaiban a halál vetett véget munkásságának.

Tino szobrászati alkotásainak művészi értékéről a műtörténelem magasztalva szól. Alakjaiban az élet meleg lüktetését, melyet a XV. század nagy mesterei a márványba varázsolni birtak, hiába keresnők; de szembetűnő a valóság visszaadására irányuló lelkiismeretes törekvés. A királyné három fiának alakjaiban az arcvonások jellemző hűségét, más emlékekkel való összevetésből meg lehet állapítani. Így tehát feltehetjük, hogy azt el tudta érni Mária királynénak a koporsó felett elterülő alakjában is, a kinek arczán ünnepélyes nyugalom és megnyerő báj honol. Éppen ezen utóbbi tulajdonság kifejezésében Tino felülmulta összes kortársait. Rajzának nemes ízlése és vésőjének éles szabatosága is elismerést arat.³

★

A síremléket a Mária által épített templom szentélyében, közvetlenül a főoltár mögött állították föl; a minthogy később Róbert királyé a Santa-Chiará-ban és László királyé a San-Giovanni-di-Carbonaró-ban ugyanezen módon állíttatott föl.

Azonban most már nincs többé eredeti helyén.

A klarisszák a XVII. században elhagyták a régi templomot és

¹ Ezen síremlékek részletes ismertetését adta *St. Frascetti* az *Arte* római műtörténeti folyóirat 1898-ik évfolyamában. 385—428.

² *Bertaux*. 138., 139.

³ *Frascetti* i. m. 394., 401.

közelében, koruk izlése szerint, újat építettek. Ennek szentélye mögött egy elkülönített terembe helyezték át 1727-ben a síremléket, új márványtalapon, melynek előlapjára a következő feliratot vésették:

D. O. M.

Corpus Mariæ Hierusalem Siciliæ et Hungariæ Reginæ
 Stepani IV. Pannonici filia et Caroli II. Andegavensis uxoris
 Quæ hus'c coenobio jam tum ab exeunte octavo saeculo
 Constantino et Irene imperantibus erecto
 Ac Sacrarum virginum ex familiis antiquitate, opibus, gloriaque amplissimis
 Perpetua frequentia celebrato
 Instaurando amplificandoque regalem munificentiam contulit
 Cum in antiqua ecclesia ab usque anno MCCCXXII pene latitans jacuisset
 In augustiorem patentioremque locum
 Pro munificentissimæ ac religiosissimæ principis maiestate
 Proque animi sui amplitudine
 Eleonora Gonzaga abbatissa monialesque
 Transferendum curarunt
 Anno Domini MDCCXXVII.

Elmondhatjuk, hogy a magyar föld egyetlen szülöttének tetemét sem őrzi olyan művészi értékű síremlék, mint Máriáét. Noha körülötte az ő kedvencz Klarissza-apáczáinak áhitatos zsolozsmái régóta elnémultak, zavarni annak nyugalmát és visszakívánni szülőhazája földjébe nincs jogunk. De kötelességünk a jeles emlékművet legalább főszoftvény-másolatban hazánk számára megszerezni.

Fraknói Vilmos.

A ZRINYIEKNEK TULAJDONÍTOTT EMLÉKEK.

Az emberi természetben gyökeredző régi szokás, hogy egyes, különösen régi tárgyakat, emlékeket, családi ereklyéket hírneves emberekkel, királyokkal, fejedelmekkel, nemzeti hősökkel hoznak kapcsolatba. Az ókori görög és római műgyűjtők nem egy tárgyat meg épen isteneiktől származtattak.

Ettől a szokástól egy olyan nagy multú nemzet, mint a minő a miénk sem lehet ment.

Számos emlékről olvasunk és hallunk, a melyek legkiválóbb fejedelmeink, királyaink, vezéreink és hőseinknek tulajdonítottak.

A Széchyek XVII. századi leltárában Attila paizsa és buzogánya, a Báthory-családban pedig Bátor Opos azon buzogánya említettik, melylyel az a sárkányt megölte. A jászberényi kürt Lehel vezérnek tulajdonítottatik s míg ez művezeténél fogva Lehel vezérrel közel egykorúnak vehető, addig az a másik, szintén neki tulajdonított kürt, mely a mólki kolostorból került a M. N. Múzeumba, már kétségtelenül XVII. századi munka. A bécsi császári fegy-

vergyűjteményben egyik Béla királyunk kardja s Corvin Mátyás vértete őriztetett, melyek utóbb XVII. századi műveknek bizonyultak.¹ Vagy ott van a Sándor-család híres rabonbáni pohara, melyben szakszerű vizsgálat után szintén a XVII. században divatos kokuszdíoból készült pohárra ösmerünk.²

Csak a közelmúltban vettünk hírt egy fontos iparművészeti emlékünkről. Magyar Egyed órájáról, mely készítése ideje gyanánt az 1502. évszámot, későbbi birtokosa gyanánt pedig Werbőczy István nevét és az 1511-ik évszámot viseli. Mint tudjuk, szakszerű vizsgálat erre is kimutatta, hogy a XVII. század végén készült és a korábbi évszámok és fölíratok reá vannak hamisítva.³

A nagyenyedi múzeum ritkaságainak 1800-ban kiadott jegyzékében olvasuk, hogy ott őriztetett Attila pipája és koppantója, Béli Pál pálczája, Kendefy Pál sarkantyúja, Ninive és Murány várának kulcsai, Lehel vezér sarkantyúja, egy késtok 1441. évszámmal, mely a Szilágyi Erzsébeté volt, Görgény vára lakatja 1300. évszámmal, gróf Bethlen Kata, Apafi Mihály fejedelem nejének egy pár bőrpapucs, egy esztergályozott pohár, Leopold császár munkája, egy vak leánytól kötött koszorú, egy darab csávt asszonybőr, az Enyeden termett aranyceppes szőlő stb.⁴

Mint a fentebbiekből is látjuk, a szóban forgó emlékeket *három csoportba oszthatjuk*.

Az első csoportba sorozhatók azon emlékek, a melyek az egyénekké, a kiknek tulajdoníthatnak, egykorú, vagy közel egykorú művezetűek és így a valószínűség vagy lehetőség meg van arra nézve, — habár nincsen is kétségtelenül beigazolvva — hogy csakugyan az illetők tulajdonát képezhették. Ilyen például Lehel vezér jászberényi kürtje.

A második csoportba tartoznak azok a tárgyak, a melyeknek művezetéből és stylistikai sajátosságaiból kétségtelenül megállapítható, hogy a velük kapcsolatba hozott személyekkel nem egykorúak és így physikailag lehetetlen, hogy azok tulajdonát képezhették volna. Ilyenek például Béla király fentebb említett kardja és I. Mátyás király vértete.

Végül a harmadik csoportba sorolhatók azok a nem kevésbé jelentékeny számú tárgyak, a melyek esetleg vagy a fentebbi két kategóriából valók ugyan, vagy az illető vonatkozásba hozott személy korának styljében újabban készítették és minden esetben félrevezetési szándékkal, a tárgy újabb készítése korának meg nem felelő évszámokkal, címerekkel, sőt fölíratokkal vannak ellátva: tehát hamisítványok. Ilyen — hogy a már említett példáknál maradjunk — a Magyar Egyed órája.

A fentebbi csoportosítás szemelőtt tartásával, a Zrinyieknek tulajdonított emlékeket a következőkben ösmertetjük:

I. 1. *Gróf Zrinyi Miklós ezüst kancsója. Römer Flóris* adott róla hírt először az Arch. Ért.-ben,⁵ de nem állapíthatta meg, hogy valódi-e, mert csak

¹ Századok. 1896. 944. lap.

² Báró Orbán Balázs. A székelyföld leírása. 1869. II. k. 58. l.

³ Vasárnapi Ujság. 1905. év. 34. sz. Rajza kiadva.

⁴ Benkő Ferencz. Parnassusi időtöltés VII. k. Kolozsvár, 1800, 29., 46., 81. és 83. l.

⁵ Arch. Ért. 1869. évf. 215. l.

a fényképét láthatta. A füles, födeles, szép művezetű és 48¹/₂ latot nyomó kancsó elején egy fülkében, mindkét kezével lándzsára támaszkodó középkori vitéz látható, lábainál tört fegyverekkel s feje fölött koszorúval, melyet angyal tart. Az e fölött lebegő szalagban ÉLYEN GRÓF ZRINYI MIKLÓS ÚR NEVELÉSE ÉS HAZÁJA fölírat van bevésve. Födelén egy tátott szájú sárkány hornyolt paizsot tart, melybe G. ALAPI. MDLXII. van bevésve.

A kancsó maga, mondja *Rómer*, «egészen a renaissance változatos ivezeiteivel, torz álarczaival, kagylószerű kacskaringóival, a mellékfülkékben alkalmazott diadaljeleivel és izletes fogantyújával azon kor jobb darabjai közé tartozik, s minthogy ilyeneknek nem vagyunk bővében, — nemzetünk számára megszerzendő lenne». A kancsó Thum Ede városi titkár birtokában volt Linzben.

Rómer óhaja, úgy látszik, nem teljesült, mert a szóban levő kancsónak nemzeti gyűjteményeinkben semmi nyoma. Annyit azonban a nyelvezet és írásmódból constátálhatunk, hogy a rajta levő fölírat Zrinyivel nem egykorú, hanem sokkal későbbi.

2. *Lőportartó*, (1—3. ábra) találtatott Csáktornyan, állítólag *Zrinyi Miklósé* volt.

A mahagoni fából készült, lapostestű, 136 mm. magas, 92 mm. széles és 32 mm. vastag, művészi kivitelű lőportartó a XVI. századi kiválóbb olasz renaissancemunkák közé tartozik.

Mindkét lapja és oldala is gazdagon van berakva vésett gyöngyházalakokkal, egy szírénnel, maskaronok, állatok, madarak, vázák, gyümölcsfüzérek és lambrequinekkal. A finomabb indák pedig ezüsttel vannak beverve. A lőpor-kiöntőkésztség rugóval szabályozható. Ez és levélornamentikával bevéssett foglalat, valamint a két zsinórkarika aranyozott sárgarézből készült.

Készítésének technikai művezetéből megállapítható kora, Zrinyi Miklós szigetvári hős korával megegyezik.

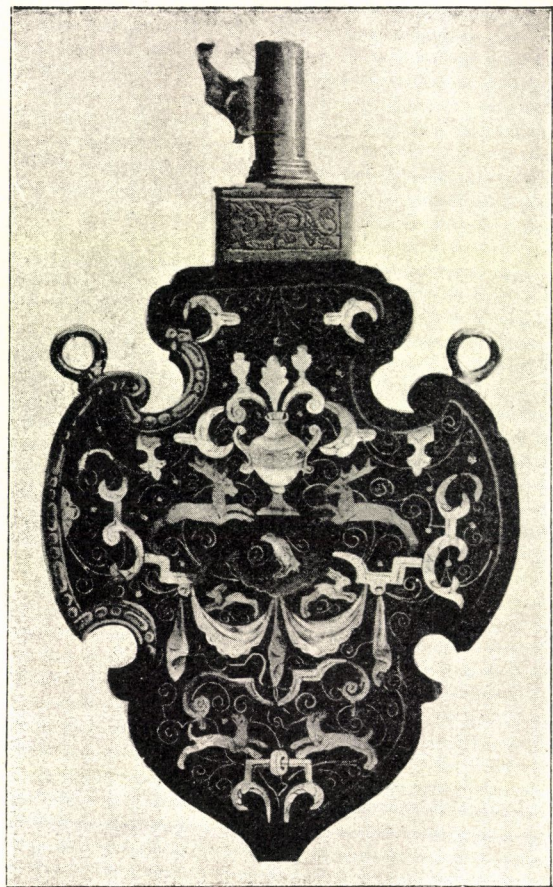
A sümeghi *Darnay*-múzeumban van. Rajzát folyóiratunk már közölte.*

3. *Zrinyi Miklós szigetvári hős sisakja* (4. ábra). Szépen tagolt keleti forma. Karcsú, tizenkét szeletre osztott süvegének hegye gombban végződik. Elöl rövid ellenzője van, a melyen keresztül a 25 cm. hosszú orrvédő-vas jár. Ettől balra van felforrasztva a tollforgó-tartó, mely kékre futtatott vaspléhből készült, 13 cm. hosszú és valószínűleg újabb munka. Hátral három csuklón járó kapcsos lánczczal megerősített rövid nyakvédője van, míg baloldalt szépen díszített s középen szívalakú domború, aranyozott tagolattal ékített fül- vagy halántéktakarók lógnak le. Az egész sisak díszítése kékes alapon olvasztott arany-ékítmény az arabs felé hajló motívumokkal. Bélése fehér finom szőrszövet, kékvászonnal átvarrva, a mely a fővegürben még fehérselyemmel is van borítva. Átmérője 21.05 ctm., magassága 28 ctm. Súlya 2 kiló 200 gr.

Sisakunk csaknem teljesen hasonló Mehemed Sokolovits nagyvezérnek ugyancsak e korszakból származó s ezzel együtt a bécsi udvari fegyvergyűjte-

* *Arch. Ért.* 1901. évf. 262., 282. 1.

1—3. LŐPORTARTÓ A XVI. SZÁZADBÓL. Allítólag Zrinyi Miklóse volt.

ményben őrzött sisakjához. Keleti munka mind a kettő s ha Zrinyié volt, mint a törökön nyert hadizsákmány juthatott birtokába.

Tirol-i Ferdinánd főherczeg szenvedélyesen gyűjtötte fegyvertárába a kiváló hősök fegyvereit s Nádasdy kocsirakomány-számra szállította részére a nevezetes fegyvereket ambrasi várába. Sisakunk az ambrasi várkastély inventáriumában már 1586-ban előfordul.* Készítésének kora megegyezik a szigetvári hős korával s a mellékkörülményeket is tekintetbe véve, valószínűnek tarthatjuk, hogy csakugyan ő volt tulajdonosa.

4. *Zrinyi Miklós szigetvári hős szablyája.* (5. ábra). Gyöngén görbülő aczélpengével. Vastagon aranyozott egyenes keresztvasa végei felé vékonyodik és karimával ellátott gömbben végződik. A két hosszú tűske közepén bevéssett arabeszkkel díszített. A szintén gyöngén hajlott markolat vászonnal s e fölött barna-selyemmel bevont és két helyen átfűrt. E lyukak szélei ezüst boglárkával vannak beszegve s a kardzsinór keresztülfűzésére szolgáltak. A markolat aranyozott ezüst kupakján a Zrinyi-család címere van bevésve, sisakoromdísz gyanánt az eddig ösmert sas helyett koronás növekvő sárkánynyal. A címér körül N. C de Z (Nicolaus Comes de Zerín) és 1567 van bevésve. (6. ábra). A fahüvely elvágott végű és aranyozott ezüst foglaltványokkal bír. A csusztató mindkét oldalán művészi arabeszkvésetekkel díszített. A vászonnal és feketebársonnyal bevont hüvely két hármás pántú foglaltványon lógó négy hordkarikával bír.

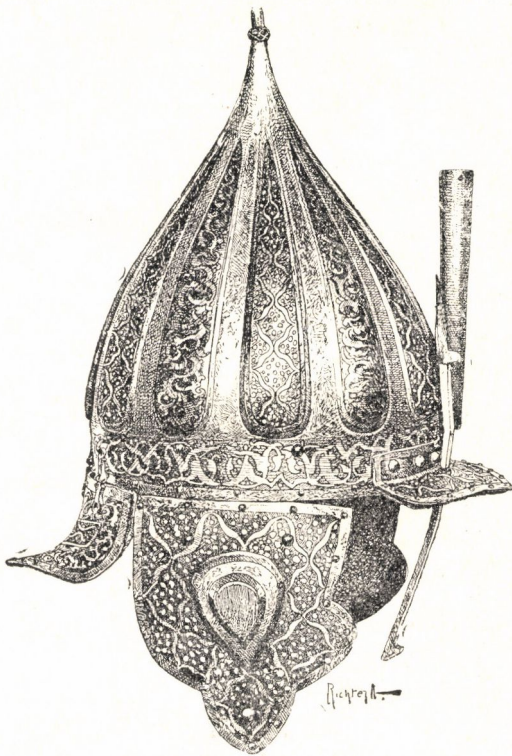
A penge 83 cm. hosszú, 3,07 cm. széles, markolata 11 cm. Keresztvasa 22 cm. Súly 1 kiló 700 gr.** A forma a XVI-ik században dívott tiszta magyar, a mely azonban e korban közös a törökformákkal. Tekintve pedig a rajta levő bevéssett díszítványeket, keleti munkának kell tartanunk.

A hagyomány szablyánkat is a szigetvári hősnek tulajdonítja, mit megerősít a markolatkupakon bevéssett címere és nevének kezdőbetűi.

Felhívja azonban kritikánkat a címér mellett kétoldalt bevéssett 15—67.

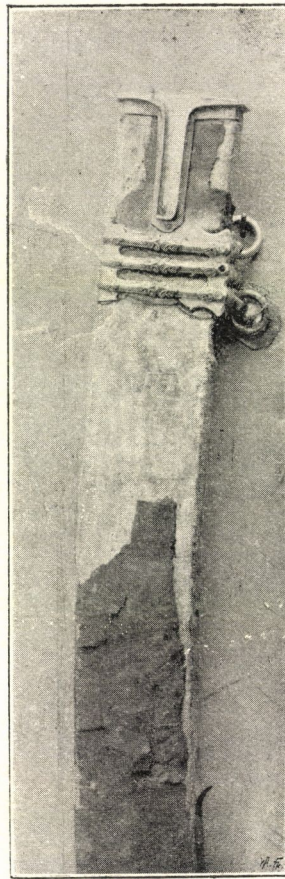
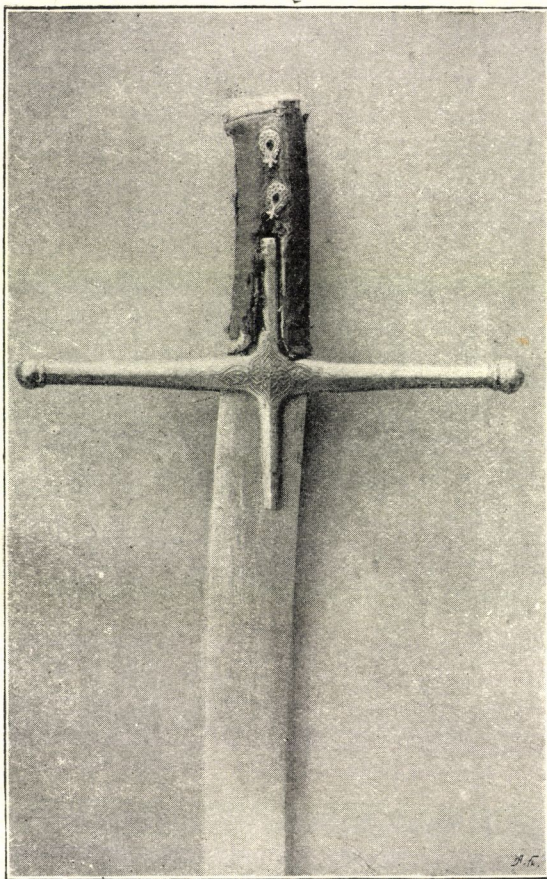
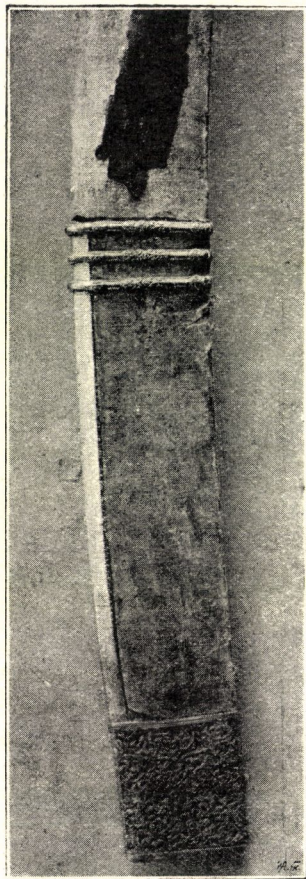
* *Szerző.* Magyar hadtörténelmi emlékek. 1896. 242. lap. W. Boheim «Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses.» XVIII. T. 2. ábra 11. lap és XLV. T. 1. ábra.

** *U. o.* 243—5. lap.

4. ZRINYI MIKLÓS SISAKJA.
A bécsi udvari fegyver múzeumban.

5. ZRINYI MIKLÓS SZABIYÁJA. A bécsi udvari fegyver múzeumban.

évszám. Mint tudjuk, Zrinyi 1566 szeptember 7-én esett el. A czímert és évszámot tehát már halála után vették a markolatba.

Szablyánk a sisakkal és Zrinyi dolmányának egy darabjával szintén a bécsi udvari fegyvermúzeumban őriztetik.

5. *Üvegfestésű czimer*, (7. ábra) a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában. A kerek üveglapon az ismert Zrinyi-czímert látjuk színesen beégetve. Körülte: CATHERINA COMITISSA DE ZRINIO. 1585 fölirattal. A kerek lap egy ólomba foglalt üvegkarikából álló ablak közepébe lehetett foglalva.

Az iparművészet könyve második kötetében rajzban közzététetvén, az iratik róla, hogy *Zrinyi Ilona* czímerét ábrázolja.*

Ez nem lehetséges, mert Zrinyi Ilona 1643-ban, tehát több mint félszázaddal később született semmint, czímerünk készült, de különben is a fölirat világosan Katalinról szól. *Zrinyi Kata* a szigetvári hős,

6.

ZRINYI MIKLÓS
CZIMERE
SZABLYÁJÁN.

7. ÜVEGFESTÉSŰ ZRINYI CZÍMER.

IV. Miklós leánya volt és 1548-ban született s előbb Thurzó Ferencz, utóbb pedig Forgách Imre felesége volt.** A szóban levő czímeres üvegfestmény csakis ő reá vonatkozhatik.

II. 1. *Puska* (8. ábra) a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában, melyel állítólag *Zrinyi Miklóst*, a költőt, meglőtték.

A szóban levő puska finomabb kiállítású, hosszúcsővű, kovásszerkezetű

* Ráth György. Az iparművészet könyve. II. k. 284. l. XXV. T. 1. Ismertetése: Arch. Ért. 1905. évf. 277. l.

** Nagy Iván. Magyarország családai. 12. k. 436. l.

vadászfegyver. Egész hossza 1 méter 65'05 cm., melyből a cső 1 méter 27'05 cm., az egész faágyazás 84 cm. hosszú, az agy legnagyobb szélessége 14 cm., calibere 1'05 cm. Szerkezete a kakassal és töltővesszővel együtt hiányzik. Tekintve a puska egész formáját, valamint a számlémezen bevéssett s az agyon levő faragott barokkos diszítményeket, készítésének korát a XVIII-ik századra kell tennünk.

Tudjuk, hogy Zrinyit, a költőt, a vadkan 1664 nov. 18-án ölte meg. Sokan voltak, a kik azt hiesztelték s újabban tudományosan is vitatták, hogy Zrinyit a bécsi kormány ölette meg, illetőleg felbérelt vadásza *Póka István* lőtte főbe. Ennek az állításnak bizonyítására került elő ez a puska s láttatott el valaki által az agyára erősített ezüstlapba vésett következő fölirattal: (9. ábra) «Ego sum illa Flineta, ex qua Comes Nicol. a Zrin in Sylva Ottok, Insula Muraköz in Venatione ab Apro Persecutus a Ve'natorum Supremo N. Stephano Póka. Ao. 1664 die 18 9-bris trajectus est a Nepote Gabriele Póka P. ac P. D. Paulo Benyovszky Dominium idem conscribenti dono data Anno 1755 to in Pere'nnem rei gestæ memoriam.» E szerint az ottoki erdőben Póka István lőtte le Zrinyit s e puskát a tett örök emlékére a tettes unokája, Póka Gábor 1755-ben az uradalom összeírójának, Benyovszky Pálnak ajándékozta.

Ez a puska egész művezetének tanúsága szerint közel egy századdal később készült, semmint Zrinyit a vadkan megölte; azzal tehát Zrinyire lőni nem lehetett. Zrinyi korában különben is még a kerek-

Ego Sum Illa Flineta, ex qua Comes
Nicol. a Zrin in Sylva Ottok
Insula Muraköz in Ve:
natione ab Apro Persecu:
tus a Venatorum Supre:
mo N. Stephano Póka
Ao. 1664 die 18 9bris
trajectus est a Nepo:
te Gabriele Póka P. ac
P. D. Paulo Benyovszky
Dominium idem conscri:
benti dono data Anno
1755 to in Pere'nnem
rei gestæ memoriam

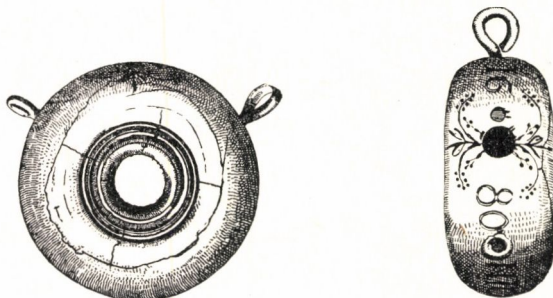
8. és 9. PUSKA ÉS ANNAK FELIRATA.

A M. N. Múzeum régiség-tárában, melylyel állítólag Zrinyi Miklóst, a költőt, meglőtték.

lakatos puskák voltak széltében divatban. Ezt, ügylátszik, tudta a felirat készítője s azért távolította el a puska kovásszerkezetű sarkányát.

Széchy Károly, gróf Zrinyi Miklós jeles történetírója, egy kérésére hozzá intézett levelemben e puskára vonatkozólag mondott véleményemet egyik részében, ügylátszik, félreértette, — nagy művében * a következőket írván: «Az egész képtelen, naiv mese, — mert a vadászat nem az *ottoki* erdőn, Perlak mellett, hanem a *kursanecziban*, Csáktornya alatt folyt; mert ilyen felírású puska, a mint Szendrei János kimutatta, a múzeum régiségtárában *nincs és nem is volt!* A gyanúba vett fegyver sokkal későbbi, egész művezeténél és szerkezeténél fogva arra mutat, hogy kétségtelenül a XVIII-ik század első felé-

NICOLAVS · DE · ZRINY · 1680

10—12. LŐPORTARTÓ ZRINYI MIKLÓS NEVÉVEL HAMISITVA.

ből való; azzal ugyan 1664-ben Magyarország legnagyobb vitézét senki agyon nem lövette.»

Széchy reám vonatkozó tévedése tehát ott van, hogy mint a fentebbiekből is kitetszik, én nem írhattam azt, hogy ilyen felírású puska nincsen a M. N. Múzeum régiségtárában, hiszen már 1901-ben bemutattam azt a Régészeti Társulatban is.**

III. 1. Lőportartó, (10—12. ábra), Ernst Lajos gyűjteményéből. Elefántcsontból készült, kerek formájú, 6 cm. átmérőjű, tehát, mint kicsisége mutatja, pisztolyhoz használtatott. A lőporkiöntő-csővecske hiányzik. Két oldalába sárgarézből készült zsinórkarika van belesrófolva. A kiöntőcső lyuka körül bevéssett levéldiszniményt látunk. Az egésznek alakja domború testű korong, melynek belső oldala háromszorosan esztergályozott körkörös vonaldísszel ékített. Hasonló lőportartók használatban voltak a XVI. században és a XVII. század első felében. Maga a lőportartó tehát a Zrinyi-családban élt Miklósok közül egykorúnak vehető épúgy a szigetvári hőssel, mint a költővel, de a reá véssett

* Széchy Károly. Gróf Zrinyi Miklós. V. k. Budapest, 185. lap.

** Felolvasásom «Ál Zrinyi-emlékek» cím alatt az Orsz. Régészeti Társulatban 1901 márcz. 26-án. Lásd Arch. Ért. 1901. évf. 185. l.

NICOLAVS . DE . ZRINY. 16—80. feliratot czéltudatos hamisítványnak kell tartanunk.

Először is a Zrinyi nevet sem a latinban, sem a magyarban sohasem irták úgy, mint itt látjuk bevésve, másodsor pedig 1680-ban egyetlen Zrinyi Miklós sem élt. A szigetvári hős elesett 1566-ban, a költő meghalt 1664-ben s utánuk több Miklós nevű tagja nem volt a családnak.

A történelmi igazságnak és kegyeletnek teszünk egyaránt szolgálatot, ha nemzeti nagyjaink nevéhez fűzött regéket és a velük kapcsolatba hozott emlékeket a szigorú kritika világánál vizsgáljuk s a mesék helyébe való tényeket s kétes és hamis tárgyak helyébe valódi ereklyéket helyezünk, — még akkor is, ha ezzel százados hiedelmeket kellene lerombolnunk.

Szendrei János.

GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(Második közlemény.)*

75. *sír.* Nagy kés- vagy törpenge, tuskéjénél hiányos, három darabra törött; hossza 262 mm; legnagyobb szélessége 31 mm. Felületén farostok.

76. *sír.* Kerekcsűrű nagy vaskarika, külső részéhez nagy bütők tapad, a mi aligha rozsdacsomó. Egymásba fonódó kis vasláncszemek csomója. Négy-szögletes vascsat, peczekkel.

77. *sír.* (rajz). Ezüst lemezke, valószínűleg picziny szíjvég alsó lapja. Aranyozott díszlemez (rajz); négyzet alakú, egy oldala 20 mm, a lemez széle, körül párkányt képezve, lefelé hajlik, a kissé mélyített mezőben két, rézsútosan álló, egymásba fonódott ellipszis domborodik ki; aljához két felerősítő szeg van forrasztva.

Valami kör alakú bronz lemezpánt töredéke, benne egy nittelő szeg.

78. *sír.* Bronzfüggő; szegletes szárú, hosszúka alakú; alján a szokott megerősítéssel egy áttetsző kék gyöngyszem. Bronzfüggő; szegletes szárú, a szár alsó végén és a vele szemben eső oldalon gyűrű dudor; az alján lévő gyöngyöt a kétágú tartó tűsök szétfeszítette, úgy hogy csak a külső fele van meg. Négy-szögletes vascsat, peczekkel. Gyöngysor 13 szemből: szürkés, kékes és fekete dinnyemag alakúak és két barna hengeres sárga vonaldísszel.

79. *sír.* Bronzfüggőkarika; szegletes szárának felső vége kihegyesedik; az alsón és a vele szemben lévő oldalon gyűrűdudor; alján csüngő felerősítésének nyoma. A rendes alakú, feketés orsógomb töredéke; a két végénél és a közepén kidomborodó kör, a két rézsútos mezőben kettős czikk-czakk fonat. Öt szem kékes dinnyemag alakú, s egy kis barnás gyöngy.

80. *sír.* Bronzfüggő, kerek szárának felső része elgörbült; alján a szokásos megerősítésben kis sötétkék gyöngy. Bronz függőkarika; végei egymást érintik,

* Az első közleményt lásd 360—384. l.

alján csüngő megerősítésének nyoma. Négyszögletes vascsat, peczekkel. Trapéz-alakú vascsat, peczke hiányzik.

81. *sír.* Egy pár bronzfüggő; szögletes szárának alsó végén és a vele szemben levő oldalon kettős, gömböcsös gyűrűdudor; aljára függőlegesen kis bronzpálczika van erősítve, fele le, fele befelé áll, felül egy, alul kétágú síma gyűrűcske övezi, alul kerek világoskék színű gyöngy következik, mely alatt a pálczika vége kis gombbá van kalapálva; a befelé nyúló részről a gyöngy mindkettőnél hiányzik. A karika tetejére felfelé nyúló tűsök van erősítve egy-egy gyűrűcskével, szintén kis gombban végződik, de a gyöngy mindkettőről hiányzik. Ovális alakú zárt vaskarika, rozsdacsomókkal. Félköralakra hajlított vékony bronz lemezszallag. Öt szem hengeres, hasábos, lapos és köralakú kék gyöngy.

82. *sír.* Bronz függőpár; hasonló a 81. *sír* alatt leírthoz, némi változattal: alakja szintén ellipszis, de kisebb; a fülbe kapcsoló végei felé hengeressé váló szögletes szárának alsó végén, s a vele szemben álló oldal közepén hármass gömböcsös gyűrűdudor. A szár alsó részén függőlegesen álló gyöngytartó tűsköt belül egyes, alul hármass, gömböcsös gyűrű köti a szárhoz; befelé álló részéről a gyöngy mindkettőnél hiányzik, csak a gömböcsös gyűrűs záró rész van meg; alul sötétkék színű, 6 oldalú, csonka gúlaalakú gyöngy, gömböcsös záró végződéssel. A karika tetején felfelé álló tűsök, végén gyűrűcske és gömböcsös fej; a gyöngy mindkettőről hiányzik. Átfűrt csonthenger; hossza 80, átmérője 21 mm, felületét nyolczszor ismétlődő négy, egymáshoz lapuló gyűrűrovátka tagolja, a közbeeső részek lappal egymásnak fordított csonka kúpalakú orsógomb formájára faragottak. Kis vas késpenge 75 mm hosszú. Tizenhárom szem gyöngy, köztük 5 fekete, 4 fehér áttetsző dinnyemag alakú; 4 sötétbarna színű orsó alakú sárgás vonalas betéttel.

83. *sír.* Kerekszárú kis függőkarika, a zárt oldal közepén vékonyabb drót van díszül háromszor körülcavarva, alján gyöngy lehetett. Bronzkarika, csonka, rozsdáutte. Szokásos alakú, fekete, síma felületű orsógomb töredéke. Vas láncszemkarikák töredékei. Négyoldalas hasábalakú csontpálcza, hossza 64 mm, két szélesebb oldala 11, a két keskenyebb 9 mm. Hosszában és derékszögűleg, a két keskeny oldalt összekötve, átlukasztott, amúgy nagyobb ovális, emígy kisebb kerek nyílással. A két szélesebb oldal felületén egymás mellett nem egészen szimmetrikusan elhelyezett kör-körös kis bemélyítés. Két darab kékes-lilás dinnyemag alakú s egy hengeres borostyán gyöngy.

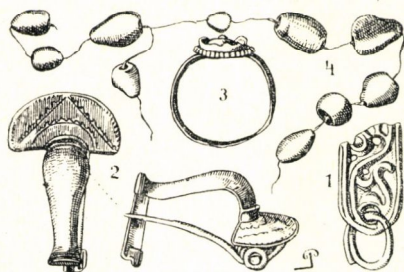
84. *sír.* Gyűrűkarika-féle, 3 mm széles bronzpántból alakítva. Vas késpenge. Téglányalakú kisebb vascsat. Ugyanolyan nagyobbak töredéke. Tizenhárom szem gyöngy, sötét és fehéres átlátszó dinnyemag alakúak és hengerek.

85. *sír.* Két darab kerekszárú, síma bronzkarika. Vaskarika. Négyszögletes vascsat. Vas késpenge két darabban, 127 mm hosszú. Tizenegy darab nagy fekete dinnyemag alakú és 70 szem túlnyomólag fekete, továbbá kékes és áttetsző fehéres dinnyemag alakú gyöngy.

86. *sír* (rajzok). Késő római korbeli kis ép bronzfibula (2. sz.), a rugótekercset elfödő, félköralakú lapján szérül, középpütt a nyakat félkörben átfogó-

lag és a félkör két sarkától a tetejéig futó két egyenes vonal mentében félkörös és czikk-czakkos bemélyített dísz. Áttört kisebb szíjvég töredéke (1. sz.);

86. sír. $\frac{2}{3}$ n.

a csúcán lévő nyílásba egy kis kerek-szárú, egymásra hajtott végű bronzkarika fűződik bele. Gyűrű (3. sz.); szára 3 mm. széles bronzszallagból van alakítva, egymásnak szembe néző két vége vízszintesre hajlított, s erre van forrasztva a gyűrű fejét alkotó kis korong, szélén gyöngysoros párkánynyal, ebből 2 mm. magas körös rekesz emelkedik ki, a mely egy áttetsző sárgásszínű, gömbszelet alakú üveget fog körül úgy, hogy síma lapja a

korongon fekszik, a rekesz pedig fölibe emelkedik. Bronzlemez töredékek, mindkettő felületén pántokból álló trébelt dísz. Bronz láncszem pár; az egyik vastagabb kerek-szárú, zárt karika, a belé kapcsolt másik vékony, kicsiny, össze-érő végekkel. Kicsiny, kerek-szárú bronzkarika össze-érő végekkel. Ugyanolyan karika, nagyobb, vastagabb, végei egymásra vannak hajtva. Gyöngysor, 34 szem-
ből; legnagyobb része fekete, dinnyemag, néhány áttetsző fehérés orsó alakú.

87. sír. Két bronzkarika, az egyik kerek, a másik sodrott szárú. Nagyobb vaskarika. Szögletes vascsat. Nagyobb vaskéspengének a tüske felőli töredéke.

88. sír. Nagy bronzfüggő, függőleges átmérője 23 mm; síma szára a végek felé kerek, középtűt szögletes, alján korongalakú barna gyöngyszemet kettősen tagolt gyűrűkarika köt a szárhoz. Bronzfüggő; hasonló a fentebbi-hez, csak hogy jóval kisebb annál, gyöngye gömbalakú, fekete. Gyöngysor 27 szemből, 20 közülök kicsiny sárga s barna korongalakú, 6 kékes dinnyemag s egy nagyobb zöldszínű hengeres. Nagyobb vaskésnek hegye felőli töredéke. Rendes alakú, síma, barna csonkult orsógomb.

89. sír. Két nagyobb, kerek-szárú bronzkarika. Díszes orsógomb; a szokott alakú, kissé nyomott, feketeszínű; a nyílások alatt körös hornyolat, a két rézsútos mezőben csúccsal váltogatva fel- és lefelé álló domború háromszög alakokat kettős vonal hullámosan körít úgy, hogy a hullámvölgy körívalakú, a hullámhegy csúcsot alkot. Négyyszögletes vascsat. Vas késpenge töredéke. Vaskarika töredéke. Vaspánt-darab, hossza 55, szélessége 27 mm. Nagyobb vaskarika, csonka.

90. sír. Bronzkarika töredéke. Négyyszögletes vascsat, peczke hiányzik. Négyyszögletes vascsat. Kés vaskéspenge töredéke. Négyyszögletes kisebb vascsat. Vaskarika.

91. sír. Bronzfüggő pár; kis köralakú, síma szára kerek; aljához egy lefelé csüngő bronzhengerke van forrasztva, melyet középen kettős vonal-dudor oszt ketté úgy, hogy az alsó fél némileg gömbszerűvé duzzad s aljához egy karika picziny gömböcskét csatol.

92. sír. Bronzfüggő kerek-szárú, karikája zárt oldalának közepén gyűrű-dudor; alján a szokásos megerősítési módon nagyobb fehér gyöngy; a tüske vége kilóg belőle s a megerősítő rész hiányzik róla. Ovális alakú, nagyobb,

vastag, síma kerek szárú bronzkarika, végei szorosan összelapulnak. Kicsiny kerek szárú bronzkarika. Nagyobb, négyszögletes vascsat töredéke. Néhány összerozsdásodott vasláncszem, belélapadva pár kicsiny sárga gyöngy. Gyöngyfűzér 257 szemből: legnagyobb része picziny sárga és barna formátlan gömb és korong alakban; közöttük 4 nagyobb fekete, hegyes sárga bütykökkel s néhány nagyobb hengeres kék gyöngy.

93. *sír.* Bronzfűgő, részeire vált állapotban: karikája bronz, köralakú, kerekcsárú; aljához háromszögben elhelyezett 3 kicsiny gömb csatolt egy nagyobb gömböt, a melynek felületét több gyöngysoros koronggal körül vett picziny gömböcske díszítette, ilyen dísz csak egy maradt meg; a csüngő valószínűleg ezüst. A másik példánynak csak apró töredékei kerültek elő. Négyszögletes, vaskos szárú vascsat. Zárt tömzsi vaskarika.

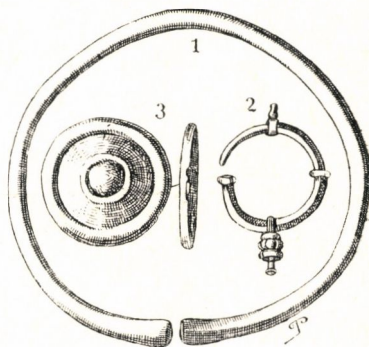
94. *sír.* Két darab kerekcsárú bronzkarika. Lant formájú vascsat. Orsó-gomb; szokásos formájú, világos barna; rézsütös lapjait 3—3 körös, mély hornyolat tagolja. Gyöngyszem, vörös-barna színű testéből négy erős kék színű bütyök áll ki, melyeket fehér betétű egymást érintő kör kerít. Kovadarab.

95. *sír.* Ezüst díszlemez, csonka; négyszögletes mezőjében összefonódó inda, mely a négy sarokban háromszög alakú levéllé idomul. (Arch. Ért. 1901. évf. 305. l.). — Bronzlemez töredéke.

96. *sír.* Egy pár bronzfűgő: a picziny karika köralakú, síma szárú; az alján bronz drót van átbukkolva, melyet az egyiknél a szár alatt lapos pánt szorít össze, azután egy nagyocská fekete gyöngyön megy keresztül, a melynek alján burokszerűleg visszahajlik, s a vége a gyöngybe ismét be van dugva. A másiknál a valamivel kisebb gyöngy a szárra tág hurokkal van kapcsolva, úgy, hogy azon szabadon mozog, az e hurkot alakító drót alsó vége a gyöngyből kissé kiáll s arra ráhajlik. Két vaskés pengéjének töredéke.

97. *sír.* Egy nagyobb bronz fűgő, köralakú karikája; aljára a szokásos módon barnaszínű gyöngyszem van erősítve. Négyszögletes, nagyobb vascsat.

98. *sír* (rajzok). Egy pár bronzfűgő (2. sz.), köralakú, szögletes szárának felső vége megvékonyodik, az alsó gyűrűkarikában végződik, a vele szemben levő oldalon szintén gyűrűdudor; az alja köré csavart gyöngytartó tűsköt a szár alatt két gyűrű közé fogott négy gömbből álló pánt szorítja össze. A szár felső részén egyszerű karikával leszorított felfelé álló gyöngytartó tűsök; a gyöngyök mindegyikről hiányoznak, a tűsök is az egyiknél csak az alsó, a másiknál csak a felső ép. Egy pár bronz karperecz; (1. sz.), síma, kerek szárúknak a végei megvastagodnak. Kerekcsárú nagyobb bronz karika, csonka. Négy darab gomb-lemez, (3. sz.), köralakú, széle rézsütösen lehajlik; felső lapjának közepén kiemelkedő gömbszerűt kidomborított kör vesz körül s ilyen kör alkotja a gomb karimáját is; alja ki volt töltve s a kitöltő anyagba volt a fül

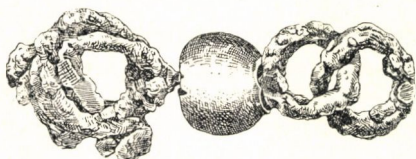

98. *sír.* 2/3 n.

erősítve; a gomb átmérője 25 mm. Téglány alakú lemezes kis szíjvég, szélessége, 12, magassága 20 mm; felülete síma, csak szíjbefogó végén látszik két harántos bemélyített vonal, felettök egy szeg. Lemezes szíjvég, 39 mm hosszú, alján 15 mm széles; közepe felé ivesen behajlik, majd ismét kiszélesedik s csúcsban végződik; alját keskeny pánt fogta körül, fölötte egy szeglyuk. Trapézalakú kisebb vascsat, rozsdáján szövet lenyomata. Négyyszögletes kisebb vascsat, peczke hiányzik. Gyöngysor 142 szemből, közülök 53 darab picziny

sárgás gyöngyöcske, a többi lilaszürke és barna, különböző nagyságú dinnyemag alakú.

99. sír. $\frac{1}{3}$ n.

99. sír (rajz). Két egymásba fűződő, zárt, 26 mm belső átmérőjű vaskarika, melyek egyikéből vaspálcza nyulik ki s erre egy, kb. 140 mm területű csontgomb

volt ráhúzva, most le van főzve. Nagy vaskarikák és pálczák alaktalanra összerozsdásodott csomója.

100. sír. Trapézalakú kis vascsat, peczke hiányzik. Vasdarabok összerozsdásodott csomója. Vaskés, pengéje 115 mm, tuskéjének vége letört. Gyöngyök, 2 fehérés áttetsző dinnyemag alakú, egy zöld gömbölyű s 14 darab sárga, barna meg fekete picziny szem.

101. sír. Kerekcsűrű bronzkarika. Bronzfüggő; alján törött gyöngy; igen elégült. Vasláncszemek összerozsdásodott csomója.

102. sír. Egy pár bronzfüggő; eltorzult alakú, síma, szögletescsűrű, mindkettőnek alján a rendes megerősítési móddal egy-egy kis fekete gyöngy. Orsógomb, rendes alakú, nagyobb, feketésbarna színű, körös hornyolatokkal. 27 szem, nagy fekete dinnyemag alakú gyöngy.

103. sír. Ellipszisalakú, szögletescsűrű bronzkarika. Négyyszögletes, peczkes vascsat töredéke. Orsógomb, rendes alakú, kisebb, sárgásbarna színű, mély körös hornyolatokkal rovátkolva. Kisebb késpenge töredéke.

104. sír. Nagyobb késpenge töredéke. Négyyszögletes vascsat. Nagyobb vaskarika fele. Kisebb késpenge töredéke.

105. sír. Két bronzkarika, mindkettő igen elégült, az egyik törött és csonka. Nagy vaskarika, törötten. Hét darab fekete és kékes-lila dinnyemag alakú gyöngyszem. Kisebb vaskés ép pengéje, 94 mm hosszú.

106. sír. Bronzsöngettyű, alján kissé kiugró körpárkány, tetején négyyszögletes lapos fül átlukasztva; oldala egy helyen átlukadt; benne a párkányhoz rozsdásodott vasütő; magassága kb. 38 mm. a füllel együtt; átmérője 45 mm. Vaskarika töredéke.

107. sír. Vaslemez, félköralakú, egyenes oldala töröttnek mutatja, felületén farostok; szélessége 70, magassága 38 mm. Vas láncszemek összerozsdásodott csomója. Lapos vaslemez, mintha kardvégtöredék volna, hossza 138 mm, szélessége 35 mm; egyik végén rézsútos törésfelület, a másik végének egyik oldalán köríves hajlással csúcsot alkot.

108. sír. Két bronzkarika, mindkettő köralakú, az egyiknek szára kerek, a másiké szögletes, ez utóbbinak végei megvékonyulnak és egymásra hajolnak.

Trapézalakú nagy vascsat; nem párhuzamos szárai ivesen befelé hajolnak; erős peczekkel. Vaskarika, törött csonka. Négyszögletes vascsat.

109. *sír.* Egy pár szögleteszárú bronzkarika. Nagyobb vaskarikák és karikatöredékek összerozsdásodott csomója. Nagy vaskarika töredéke. Négy-szögletes kis vascsat, peczke hiányzik. Vaskéspenge töredéke.

Kada Elek.

A TIBOLD-DARÓCZI (BORSODM.) BÉRCZÚTI ŐSTELEP.

(Első közlemény.)

I. Az őstelep fekvése és helyszíni viszonyai; lelőhelyek. Az Anonymus által is említett Kácsi patak völgyében fekszik Tibold-Daróczi * Szihalomtól észak-kelet felé 18 klm.-re. Gyűrűalakban veszik körül a már évtizedek óta ismert zsérczi, cserépfalui, bogácsi, tardi, ábrányi, sályi és újabban fölfedezett geszti, vattai őskori lelőhelyek, melyek közül a tardi Tatárdomb csak négy klm.-re van a daróczi ősteleptől. Az ÉNy—Dk irányú daróczi völgyet Ny-ról egy dombvonulat határolja, mely a községnél még 187 m. abs. magasságú, dél felé vonul-tában azonban mindig alacsonyabb lesz s Mező-Nyárádon alul olvad a síkságba. Egyike e dombvonulat azoknak, melyek a Bükk déli aljából az Alföld felé nyúlva, verőfényes hátaikkal önként kínálkoztak az őstelepülők tanyahelyeiül, meglévén közelükben mindazon feltétel, melyhez az ősemlék megélhetése kötve volt.

E dombvonulat teteje 4—500 m. széles fensík, melynek közepén a Bérczút nevű dűlőút vezet a községből a délre fekvő Irma-tanyára. (1. ábra.) A völgyfenék Ny-i határa a Kácsi patak. A fensíkon a gazdák földjei területnek el, a Malom-úton alul pedig az egyházi földek vannak. 2 = papi, 3 = templomföld, 4 = kántori, 5 = harangozó, 6 = rektori föld, 1 = Péchy gróf birtoka.) A fensík abs. magassága a Bérczút és Malomút keresztezésénél 186 m. Rel. magassága 40 m. lehet. A dombvonulat K-i oldala az egyházi földeknél a legmeredekebb, de még itt is lehet szántani. Az őstelep határai, a mint eddig megállapítanom sikerült, északon nagyjából a Malomút, bár a bekerített helyeken szintén találtam törmelékét s így valószínűleg a Malomút már az őstelepen vezet át; nyugaton a Bérczút; délen a Teknő-völgy, bár az Irma-tanyáig terjedő részt is alaposabban meg kell vizsgálni; keleten részint a fensík keleti széle (pontos szaggatott vonal), részint a patak. Az így bezárt területen helyenként valósággal borítva van a talaj felszíne prähistorikus cse-repekkel, állati csontokkal, kagylóhéjakkal, tapasztékdarabokkal, de mert a határ ezen része évszázadok óta művelt föld, minden nagyon össze van tör-delve. A határt a szerint szabtam meg, hogy meddig terjed az ily törmelékes terület; nincs kizárva azonban, hogy a pontos meghatározás céljából szüksé-ges ásatások a telep határát még kijebb tolják. Mindenesetre feltűnő, hogy a

* Special Karte 1 : 75,000. Zone 14. Col. XXIII.

Bércz-úttól Ny-ra semmiféle törmelék nem található a felszínen. Meg kell azonban említenem, hogy a fensík nyugati aljában, az u. n. Száraztó-völgyben, a kántori föld végénél egy csaknem egész, kerülékalakú őrlőkövet láttam,* mely azonban valószínűleg a fensíkről került oda. Keleti határol az egyházi földeken a fensík szélét veszem, mert a meredek oldalon itt-ott s az aljában található törmeléket az esővíz mosta le odá. Ellenben a grófi birtokon, mely már szintén szelíd lejtésű, bőven van törmelék s egy kéttenyényi nagyságú cserépdarabot is leltem, melyen biztosan megállapítható, hogy a földben lévő darabról az eke törte le. E határok közt az őstelep nagysága legalább 40 kat. hold.

Sem a fensíkon, sem a közelben mesterséges emelkedésnek nyoma sincs. A rektori földről a papi föld felé azonban két, egymással és a patakkal párhuzamos, széles sánczféle húzódik a meredek keleti oldal aljában s ezeket a szemlélő első pillantásra talán hajlandó ős erődítési művek maradványainak tartani, holott ezek földcsuszamlás folytán keletkezett ránczok. Hasonlók a falu alatt (az ősteleptől északra) ma is képződnek.

E két földrácson kívül még egy 15 m. hosszú, 6 m. mély és széles gödör tűnik szemünkbe a papi föld és grófi birtok határán (1. ábra 7.), de ez a tagosítás óta képződött, a papi föld határán ásott árokban lerohanó esővíz mosta. Az Irma-tanya és említett árok között középen a Teknő-völgy van. A grófi birtokon, a Bércz-úttól keletre úgy lejtősödik a talaj, hogy az Irma-tanya s az egyházi földek felől is részben a mélyedésbe szalad az esővíz. E vízmosta szakadékbba azonban a Bércz-út felől egy fél kerülékalakú dombocska nyúlik be, melynek keleti végét 1860 óta folyton ásták, az Irma-tanyán folyó építkezésekhez földet hordtak belőle. Biztos tudomásom van róla, hogy a munkások több ízben találtak nyújtott csontvázakat s mellettük edényeket, bronz- és vastárgyakat. 1904 júliusában magam is leltem itt egy fél csontvázat. Hatvan cm. mélyen volt a dombba ásva, feje nyugat felé volt, háton feküdt, de úgy, hogy fejét jobbra (délre) csavarták, a jobb kar fel volt hajlítva s a kézfej az arczig ért. A bal kar a test mellett volt elnyújtva. A jobb arczon fekvő, össze-vissza repedezett koponya földdel telt üregében egy bronzsodronyból készült nyitott karika, valószínűleg halántékgyűrű volt, mely a koponya repedésein nyomulhatott be s a koponya hátsó falán is látható bronzélegülés nyoma. A csontváz alsó kétharmadát már lefaragták a földásók s a medenczecsontról kezdve minden hiányzott.** Bizonyos, hogy e domb őstemető s az itt végzendő ásatás bizonyára szép eredményű lesz, mivel e helye sohasem volt szántóföld; ma is legelő. Az őstelephez tartozandósága kétségtelen, de ha igaz, hogy vastárgyak is kerültek ki, a mire pedig több élő tanú van, azt kell hinnünk, hogy e temető a település későbbi szakából való, a mikor az urnatemetkezés már divatját multá.

A talaj szerkezete a papföldi gödör falán is jól megismerhető. Felül he-

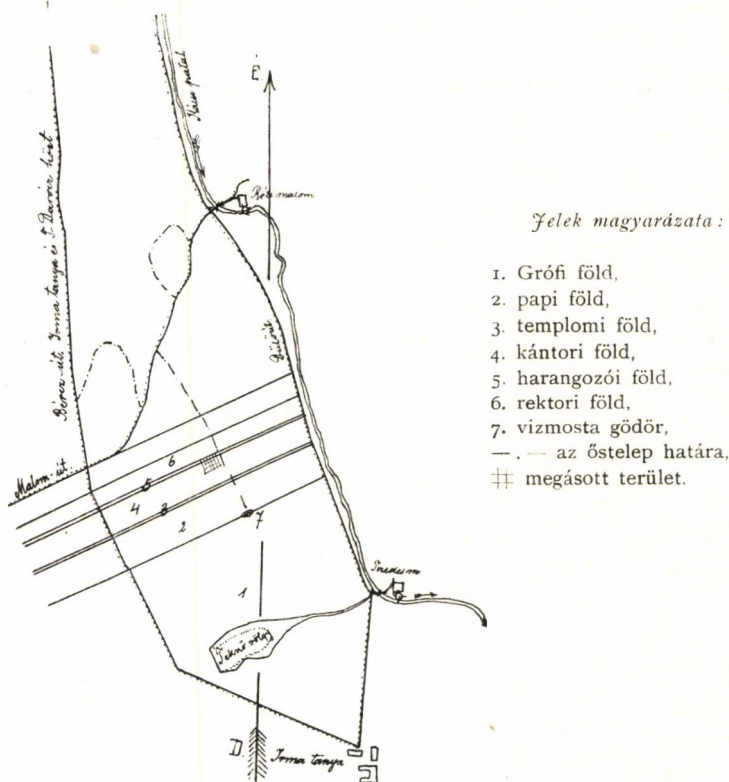
* Lokczán J. t.-daróczi kántortanító úr tulajdona.

** Semayer V. dr. úrnak megmutattam e koponyát s a következőket észlelte: «Nagyon lapos, u. n. röpülő homlokú, női koponya. A fogak egészségesek, de a zománcz a sokszor tapasztalt nagymértékű kopottságot mutatja.»

lyenként különböző, de legfeljebb 60 cm. vastagságú fekete, művelt réteg van, de ezt a fensík keleti szélén már lemosta az esővíz, valamint a telep más helyeiről is néhol. Az ily helyeken aztán sárgásbarna vályogréteg van, mely edénykészítésre is nagyon alkalmas. (Meghatározását Koch Antal dr. egyetemi tanár úrnak köszönhetem.) E réteg 4—5 m. vastag s alatta homokréteg van.

A terület megvizsgálására egy jókora praehistorikus cserépdarab indított, melyet Lokczán József t.-daróczi kántortanító gyűjteményében láttam. Tőle

I. A TIBOLD-DARÓCZI ŐSTELEP HELYSZINRAJZA.

$$\frac{2}{3} \text{ bécsi hüvely} = 200 \text{ bécsi öl.}$$

tudtam meg, hogy földjén sok ily cserép található. Többszöri kiránduláson egész kis gyűjteményt szedtem össze a felszínről s megállapítottam, hogy a leírt terület egy eddig ismeretlen őstelep. A talált tárgyak bemutatása után a «Borsod-Miskolczi Közművelődési- és Múzeum-Egyesület» az ásatás vezetésével bízott meg. Az ásatás 1904 aug. 22-től szept. 15-ig tartott.

Mivel a kántori és harangozói föld egy részén volt legnagyobb mennyiségben törmelék, itt egy próbaárkot ástam, mely a harangozói föld mesgyének a Bércz-úttól 188¹/₂ m.-re eső pontjaira merőleges, 31 m. hosszú volt és a kántori föld közepéig ért. Ez árkot helyenként két m.-re is lemélyíttetem, de az alsó, vályogtalaj mindig érintetlen volt. Már az első árokban hamuere-

ket találtunk s a kikerült többé-kevésbbé ép tárgyak meggyőztek arról, hogy az ásatás eredményes lesz. A további ásatás két m. széles földszalagoknak óvatos megforgatásával történt. Előbb a próbaároktól keletre eső részt ástuk meg a fensík széléig, aztán a nyugati részt egy vízmosásos helyig. Az 1. ábrán hálózatos vonalkázással jelzett megásott terület mintegy 1600 m² kiterjedésű. A próbaároktól keletre és nyugatra folyton vékonyabb volt a felső, fekete réteg, mert lemosta az esővíz. E réteg vékonyodásával arányosan apadt a leletek mennyisége is, úgy, hogy a két szélén, hol már csak a vályogrétet szántják, elszórta is alig lehet egy-két cserepet találni. Főlöszleges munkát végezni nem akartván, 70—80 cm.-nél csak ott ásattam mélyebbre, hol a vályogrét valami okból bolygatott volt, mit a talaj barnább színe és lazább volta mindig elárult. A vályogrétben egy csontváz-sír, egy urnasír, néhány hamusgödör feneke s néhány más gödör volt lemélyítve. Ezeken kívül még néhány szabálytalanul bolygatott helyet találtunk csak az őstalajban, melyek az erdőirtáskor kiásott fatuskók helyei. Ezekbe utóbb kevert föld nyomult be s így magyarázható, hogy néha 120—140 cm.-ről is került ki cserépdarab, de az ily kevert helyek a leggondosabb vizsgálat mellett sem mutattak semmi szabályosságot.

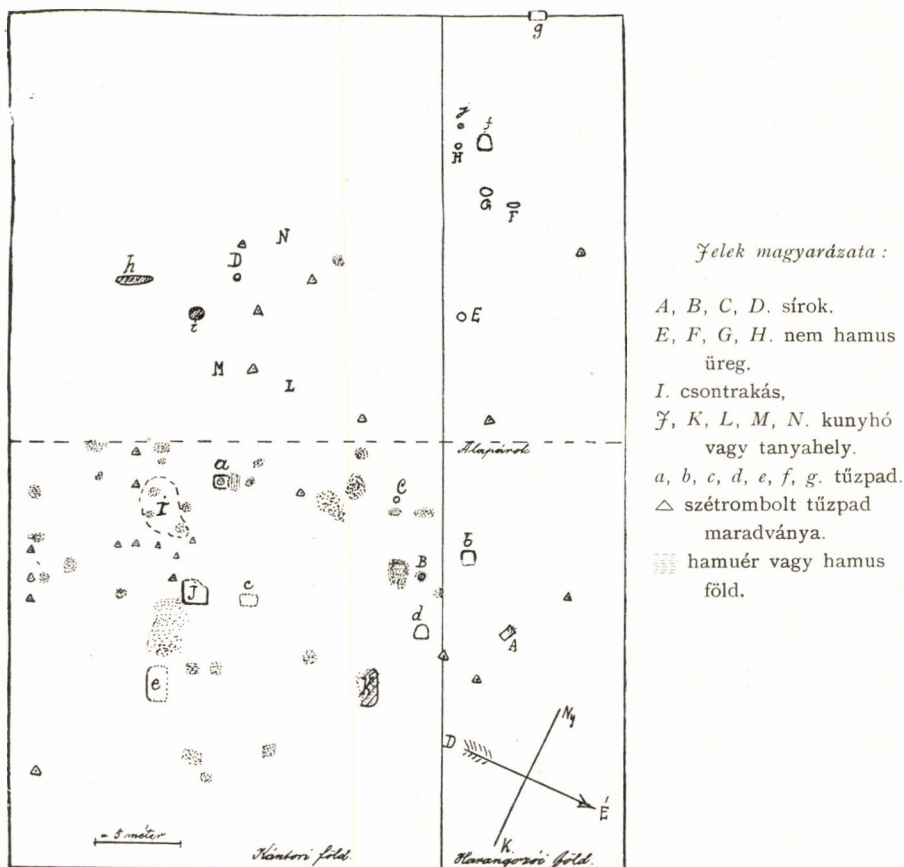
A épebb tárgyak az ekejárta réteg alól kerültek ki, az ekeforgásból természetesen csak törmeléket kaptunk. A tárgyak legnagyobb része rendszertelenül, elszórta hevert a vályogrét fölött, a telep különböző pontján. A vályogrétből csak a mesterségesen beásott üregekből nyertünk tárgyakat s az említett tuskóhelyekről. Typusos lelőhelyek: hamurétegek, tűzpadok, nem hamus üregek, kunyhóhelyek (?), urnasírok, csontváz-sír és egy csonttraktus.

Lelethelyek. A megásott területet a 2. ábra mutatja. 1. *Hamurétegek.* Összesen 42 helyen találtam hamus helyet, de réteg alakját s nagyságát csak a következő hat esetben lehetett pontosan meghatározni. Az «a» jelű tűzpad alatt, az «A» és «B» sírok fölött. (Lásd ott.) A «h» helyen: 220 cm. h., 30—50 cm. sz., 25 cm. vastag, helyenként földdel kevert hamuréteg volt 40 cm. mélyen. Benne a 3. sz. orsógomb, talpas pohár darabja, más cserepek és a réteg északnyugati végében egy feketére égett, szétomló örlőkö volt. E hamuréteg a vályogtalajon terült el és szélein vékonyabb volt.

Az «i» helyen 52 cm. sz. fekete réteg alatt egy 70 cm. átmérőjű, 28 cm. mély s alul kissé szűkebb gödör, benne tiszta hamu s abban egy állati bordacsont és 2 drb szarvasagancsból való szűrőeszköz volt. Ez az üreg már a vályogba volt mélyítve. A «j» helyen 30 cm. v. fekete réteg alatt egy 28 cm. átmérőjű, 40 cm. mély, hamus földdel telt üreg s abban néhány cserép. Ennek s a «H» jelűnek rendeltetését nem tudtam megállapítani. Gondosan megásattam a szomszédos tűzpad minden oldalát, hogy hasonló üregek nincsenek-e mellettük, de nem találtunk. Nem vastag czölöpök helyei-e, melyekbe utóbb kevert föld nyomult be? A többi hamuréteg legtöbbje a sárga és fekete talaj határánál volt, három helyen a fekete talajban volt vékony hamufolt. A legtöbb azonban már szét volt dülva s néhol a szántás alatti talaj hamus szerkezete bizonyítja csak egykori meglétét. A rétegek vastagsága 1—48 cm. (L. az «a» tűzpadot.) Tenyérnyinél vastagabb 12 helyen volt. Egymás fölött két vagy több réteget sohasem találtam s néha feltűnően tiszta hamuból állt a réteg,

még csak széndarab sem volt benne. Egy ismeretlen rendeltetésű kivételével tűzhelyek maradványai tehát s mint a külön megemlítették mutatják, néha kis gödröt mélyítettek s abban tüzeltek. Bennök következő tárgyakat találtam: állati csontokat, sok unio pict. héjat, csigaházakat, egy kutyaféle állat koponyáját s előfordult még kovaszilánk, kavics, őrlőkő, cserépből sürolt korong, orsókarika és orsógomb, agyaggulák darabjai, egy agyagállat.

2. A TIBOLD-DARÓCZI BÉRCZÚTI ŐSTELEP MEGÁSOTT RÉSZÉNEK KISEBBÍTETT RAJZA.

2. *Tűzpad* 30 esetben volt megállapítható, de csak a következő hét volt többé-kevésbé ép állapotban. Az «a» helyen, a sárga vályogon egy 60 cm. átmérőjű, 35 cm. magas hamucsomó ujjnyi vastagságú, valamely nagy edényből származó cserépdarabokkal volt leborítgatva, ez pedig még 15 cm. vastagon (illetőleg a széleken 50 cm.) letapasztva s a tapaszték téglaszerűen kiégetve. A tűzpad síma teteje körülbelül 1 m.² területű négyzet volt s csak déli sarkát tördelte le az eke, pedig csak 18 cm. vastag volt fölötte a művelt talaj. Mivel a tűzpad minden oldala zárt volt, e hamú csak úgy kerülhetett belé, hogy a tűzpad készítése előtt összehalmozták ott s leborítgatva, letapasztották. Ke-

mencze fenekét még ma is szokták téglázás előtt kő és cseréptörmelékkel meghordani, hogy a meleget jobban tartsa. Bizonyára ez okból fedték be vastag cserepekkel e hamucsomót is. A tűzpad ÉNy-i oldalánál hasonló szélességű hamufolt volt, mely 35 cm. mélyen kezdődött s a tűzpad É-i sarkánál 48 cm. vastag volt. Ide tehát az összegyülemlett hamut kotorták. E hamuban 3 különböző edény hiányos töredékei voltak. A tűzpadból kikerült cserepek azt mutatják, szűk fenekű, behajló peremű edénytől származnak, melynek legnagyobb öblözetén 2 füle volt. Hasonlót Hatvanból kapott a Magy. Nemz. Múz. A «b» helyen hasonló nagyságú, szintén négyszögű tűzpad épségben megmaradt fele, de ennek tapasztéka csak $3\frac{1}{3}$ cm. vastag volt. Teteje 24 cm. mélyen volt s rajta néhány univ. pict. héja, 2 drb állati csont. Körülte hamus volt a föld. A téglaszerű tapasztékréteg alatt égett volt a föld s benne néhány cserép, égett állati csont, a pad déli sarkában egy emberfejnagyságú kő s a 35. sz. alatt leírt csupor volt. A csupor ferdén feküdl. E tűzpad s a mesgye közt sok állati csont, őrlőkődarab, szabálytalan kő, kavics, kagylóhéj és szét-szórt tűzpadtapaszték volt. A tűzpad alatti égett föld is hamus volt s a nyakán sérült kis csuport is hamu tölté ki. Tehát e tűzpad is hamuréteg, vagyis régebbi tüzelőhely fölött készült s a kis csupor már régebben kerülhetett a hamuba. A «c» helyen hasonló szerkezetű, 25 cm. vastag, égett tapasztékkal borított, szélein körül hiányos tűzpad volt. Szintén töredezett szélű a «d»-vel jelzett is. Méretei így 86+77 cm. Tapaszték 12 cm. v. Felette 33 cm. vastag föld volt. Síma tetején cserepek, disznólapoczká darabja, egyik szélén kis agyagállat, melyet bizonyosan kiégetés végett tettek oda. A tapaszték alatt csigaház és egy kovanucleus töredéke. Az «e» helyen a tapasztékréteg már le volt tördelve, de a föld 15 cm.-re át volt égve a rajzolt területen. Feltűnő ennél a hosszúkás alak. A tűzpadtapasztékokkal vegyest égett kagylóhéjak, cserepek, néhány kavics, 1 kovaszilánk s karó helyét mutató kunyhótapasztékdarabok is kerültek ki innen. Az «f»-fel jelzettnek kerekded alakja volt. Ez is csaknem 1 m.² területű. A síma tapasztékból már sokat leszaggatott az eke. Rajta állati csont, unio put. héjak, kavics, cserepek és északi szélén egy agyagállat voltak. Ny.-i széle mellett belül csücskös edény darabja volt.

Szélein töredezett a «g» jelű is. Teteje egészen ép volt, bár csak 15 cm. vastag talaj borítá. Nagyobb volt, de a közelben nem találtuk darabjait. Rajta cserepek voltak. Azon helyeket, hol a tapasztékdarabok mennyiségéből következtetve szintén tűzpadoknak kellett lenniök, ⊕-tel jelzem a rajzon. Ezek közt még egynél találtam a törmelék alatt cserépburkolatot, de hamu nem volt a cserepek alatt. Hogy a talajból kiemelkedő ezen padok oldalai vesszővel körülfonva s betapasztva lettek volna, annak semmi nyomát nem találtam az épebben. A tűzpad roncsai közt itt-ott azonban találtam vesszőhelyes, lazább, szintén kiégett tapasztékdarabokat. De ez mindig lazább, polyvás szerkezetű volt, azt kell hinnünk, hogy kunyhófal darabjai s így a tűzpadok némelyike talán kunyhóban volt. A már említett tárgyakon kívül még egy csontár s egy orsógomb került ki tapasztékok közül. Feltűnő, hogy bár elég nagyszámmal találtunk agyaggulát és kúpot, közülök egy sem volt tűzpadon. Ennek okát a padokat fedő művelt réteg vékonyságában látom. Az eke így könnyen lekotorhatta

róluk, ha volt is rajtuk, míg a kisebb tárgyak ott maradtak. De öt drb tűzpad közeléből került ki. Abból, hogy két tűzpadon 1—1 agyagállat volt, nem következtethetjük, hogy azok áldozati tárgyak voltak, mert e tűzpadok semmiben sem különböztek a többiektől, pedig az áldozóhelyek mindig megkülönböztetettek.

3. *Nem hamus gödrök.* Eddig négyet találtunk. Az «E» jelű 52 cm. átm., 30 cm. mély, benne sárgás, homokos föld s néhány égett rög. Az «F» hasonló nagyságú, de 60 cm. mély, hasonló tartalommal. Ilyen a «G» is. Ez üregekben egyáltalán nem volt hamu, tehát nem tüzelőhelyek. A laza, homokos, sárga föld talán az edénykészítésben felhasználandó anyag, melyet bizonyos előkészítő megmunkálás miatt tettek e gödrökbe. Különbözik ezektől a «H» gödör. A 40 cm. v. fekete talaj alatt 80 cm.-nyire vitt le, felső átmérője 30, alsó 20 cm. Benne széndarabokkal kevert barnás föld volt. A széndarabok közt tojásnagyságú is volt. Egy kavics, cserép és égett rög is került ki belőle. Nagy czölöp helyének vélem, melybe utóbb kevert föld nyomult.

4. *Kunyhóhely.* Sem veremlakást, sem aljával a földbe mélyített kunyhó helyét nem találtuk. De hosszú időn át állandóan lakott őstelepünkön földhöz kötött lakóhelynek is kellett lenni. A más őstelepeken találtakhoz hasonló vesszőhelyes tapasztékok arra engednek következtetni, hogy vesszővel font s betapasztott falú kunyhókban éltek itt az ősemberek; nyári időben pedig sátor nyújtott nekik árnyékot. A «J» helyen csaknem 4 m.² területen egészen vörösre égett földréteg volt a szántás alatt; e 15—25 cm.-nyire égetett réteg teteje néhol még síma volt s rajta 4—5 cm. széles karók helyeit mutató kunyhótapaszték-darabok voltak. A többi tűzpadokétól elütő nagyságánál fogva ez nem tűzpad, inkább sárkunyhó kitapasztott s kiégetett feneke. De még nagyobb volt, csakhogy szélei töredezettek. A tapasztékok közt volt a 49. sz. talpas tál, egy csontár, két nagyobb kődarab s egy, egyik oldalán csiszolt kő. Minden jel arra mutat, hogy a «K» is kunyhóhely. Ezen 2 m.² terület ENY.-i oldala egész szépen mutatta, hogy ott éles határ van a hamus és nem hamus föld közt. A jelölt hamus területen, 40 cm. mélyen 2 őrlőkő (1., 2. sz.) volt homorú lapjára fektetve. Mellettök jókora agyagyuradék. A két őrlőkő közt egy vakarószerű kovapenge. Közelükben két patakkavics, szétszórta hasogatott állati szárcsontok. Az őrlőkővek fölött 26 univ. pict. héj és három különböző agyaggyula darabja. Ez azonban már nem tapasztott fenekű. A következő helyeken különböző használati tárgyak egymás mellett hevertek, ezeket is állandó tanyahelyeknek gondolom. «L»-nél három őrlőkő fele egymás mellett. Egy elkorhadt szarvcsap. Kovadarab. Eltört kés szárcsontból. (Lásd a «Kések»-nél.)

Egy kis csupor darabjai. A 10. villaszerű csonttárgy. (L. a «Más tárgyak» közt.) Állati csontok. «M»-nél a 2. sz. öntőminta. Egy agancsbalta fele. Csontár darabja. E tárgyak 3 drb emberfejnagyságú, szabálytalan kő mellett voltak. «N»-nél egy őrlőkő fele. Mellette egy 12 cm. átm. félgömbalakú zúzókő fele, a 3. sz. kőék (?) Orsókarika darabja. Agancsdarab és univ. put. héjak. Ezeken kívül megemlítek 14 helyet, hol kunyhótapaszték-darabokat találtunk, de ebből mindig csak 1—2 drb volt egy helyen. Mivel e laza tapasztékok

mindig a fekete réteg felső részében voltak, nagyon ki voltak téve az eke rombolásának és az időjárás hatásának s inkább szétmállhattak, mint a mélyebben levő s keményebb tűzpadtapasztékok.

5. *Urnasírok.* Csak 3 esetben volt megállapítható, hogy a lelőhely urnasír. «B» helyen az 50 cm. vastag fekete réteg alatt egy 36 cm. mély, alul 37 cm. átm., felül kissé szélesebb üreg volt a vályogba vájva s ez üregben az 1. sz. szakajtóalakú edény volt fenékkal fölfelé elhelyezve. Ezt az edényt laza, porhanyó, sárgás erekkel tarkított és hamuval kevert barnás föld tölté ki s benne széndarabkák, univ. pict. héja, 2 csontszilánk s egy égett piczi csontdarabka és egy finom csonttű (3. sz.) hegye volt. Az edény fenekével egyenlő magasságban, a keleti oldalon egy másik, felül szűkebb gömbalakú, rövid nyakú, $\frac{1}{2}$ cm. vastag falú edény lehetett elhelyezve, de ennek már csak egy jókora darabja volt meg. Ez az edénydarab még az eredeti helyzetben volt, többi részét azonban valamikor letörte a megtaláló eszköze. Benne egy disznólapoczka volt, tehát az urnasír mellékletéül tekintendő. Jellemző, hogy fala kívül-belül fényes feketére van símitva; nem égetett, nyakán függő háromszögekből álló koszorú volt.

Az urnatemetkezés e módja hasonló ahhoz, melyet Darnay K. ír le az Arch. Közl. XXII. kötetének 45. lapján, csak hogy Daróczon nem kőlapra helyezték a hamus földet takaró edényt, hanem valószínűleg csak a talajra, mert deszkának, bőrnek, vagy egyébnek nyomát nem találtam. Kőboltozat sem védte, hanem az edény körül s fölötte hamuval volt megtöltve az üreg, a mellékelt edény is hamuban lehetett félig. A tűhegyből következtetve, női sírnak vélem. A sír felső része bolygatott volt.

«C» helyen hét durva szemcsés fazék törmeléke volt egy csomóban. 40 cm. mélyen egy lapos, de nem csiszolt kő feküdt, ezen a kisebb fenék és a hozzávaló darabok, laza, barnás, de fehér szemcsékkal (égett csont?) hevert földdel vegyest, mellettök egy nagyobb fenekű edény darabjai, néhány univ. pict. héja és állati csontszilánk. Az edények nem állíthatók össze. Itt tehát kőlapra volt helyezve az urna, de nem volt beásva a vályogba. Halomnak kellett fölötte lenni, de a százados művelés ennek nyomát is eltüntette.

A «D» ismét másfajta urnasír. A kétféle réteg határán, 40 cm. mélyen egy (14. sz.) fazék feneke volt rendes helyzetben, mindjárt mellette, fekvő helyzetben a 44. sz. urna s körülötök a nagyobb fazék darabjai. Itt tehát az urna egy nagyobb fazékba volt téve s mikor a nagyobb fazék összetört (talán a halom összeomlásakor), az urna eldőlt. Mivel az urnában benne volt a hamus föld (és négy kis cserép), azt kell hinnünk, nem szándékosan rombolták szét e sírt s az urna még nem volt emberi kézben. Ez edénytől É-ra 20 cm.-re az 1. sz. pontosan meg nem határozható agyagső volt (l. a «Más tárgyak» közt) s a közelből szabálytalan kődarabok is kerültek ki, ezek az urnasírok ily fajtájánál szokásos kőboltozat maradványai is lehetnek.

6. *Csontváz-sír.* A felszíntől számítva 120 cm. mélyen, a vályogban feküdt. egy gyermek csontváza, fejfelé ÉNy-nak. Hátán egészen nyújtott helyzetben feküdt de a fej balra volt csavarva, bár nem feküdt az arczon. A fej kissé magasabban feküdt, mintha alá lett volna támasztva. Fejtetőtől a sarokcsontig 115 cm.

h. s a jobb csípőtől a sarokcsontig 58 cm. A koponya össze volt repedezve, laza, barna föld tölté ki s abban egy univ. pict. héja volt. Bal karja a test mellett volt elnyújtva, a jobb pedig a törzsre volt hajlítva, úgy, hogy a kézfej a hason lehetett. A felső lábszárak köze a czombnál 11 cm., a térdnél 2 cm. Az alsó lábszárak párhuzamosan feküdtek; 6 cm. közzel, a bal szárcsontok azonban mélyebben feküdtek, mi azt bizonyítja, hogy kissé a törzs is balra volt fordulva. A lábfejek és jobb kéz csontjait nem találtam. Az egyik czombforgó a mell közepén volt. A test alatt igen vékony, barnás réteg (föld) volt. Mellékletek is voltak. A fejtől balra a 21. sz. urnaalakú edény, benne állati csontdarabok s föld. A bal kéz mellett 14 drb egyforma csont, juh izületi csontja (processus condil.) mind.

E csontokat játékszereknek gondoltam s e hitemben megerősített Semayer Vilibald dr. úr, ki szíves volt velem közölni, hogy a magyarországi örményeknél is szokásban van az ugyanilyen csontokkal gyakorolt «bikózás» nevű játék s e csontokat az afrikai négertörzsek is szélkében használják játékszerül.

A jobb lapoczkán egy piczi, szabálytalan kovaszilánk. A bal kéz alatt egy kis cserép; nagyobb edénynek egészen sárgára égetett darabja mindkét oldalon fényesre csiszolva. A jobboldali bordák közt másik eserépdarab. A medenczcsonton egy földarab. A mellüregben s a gerincz mellett több kis széndarab. A hasüregben egy univ. pict. A fej fölött egy 40 cm. átm., 15 cm. vastag hamuréteg volt, mely a koponyával érintkezett s az edény is ebben volt. Az edény a homlokot érinté, több darabba volt repedve, de eredeti helyzetében volt. Úgy látszik, bolygatott sír, de a csontvázat csak a mellől kezdve háborgatták, az edényt a földnyomás törhette össze. A cserepekből arra következtethetünk, hogy más edény is volt a sírban, de bolygatáskor összetörték. A bal kéz mellett egy borsónagyságú, zöldes rögcse is volt, de érintésre porrá omlott. Talán bronzrozdától nyerte színét.*

7. *Csontrakás.* Az «I»-vel jelzett bekerített helyen egyéb, nagyszámú állati csonton kívül 40 drb szarvasállkapcsot is leltünk. Úgy látszik, a környező tüzelőhelyekről ide hányták a csontokat. E helytől D-re, két m.-nyire «P»-nél, körülbelül 1 m.² területen a következő tárgyak voltak. A 3. sz. edények és egy kovakés pengedarabja. Ehhez hasonló csoportos lelet volt «R»-nél is, hol 4 drb edényt találtunk. (L. 5., 15., 38., 49. sz.)

Balázs Béla.

* E csontvázat Semayer V. dr. úr vizsgálta meg, szíves engedelmével itt közlöm észrevételeit: «Præhistorikus korra vall a csontok nagyfokú meszesedése, a lábszárcsontok azonban inkább gombölydedek, platicnemia nem tapasztalható. Schmiedt Emil «Anthropologische Methoden» cz. műve alapján 7–14 évesnek mondható s a medenczcsontok alkotása már e fiatal korban is arra vall, hogy férfi csontváza. A koponyán vastárgytól eredő, barnás rozsdafolt van.

LEVELEZÉS.

I. Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES A PÖSTYÉNI EGYHÁZI EMLÉKEKRŐL. Minthogy «a pöstyéni egyházi emlékek»¹ írója bevezető soraiban panasolja, mennyire gyér adatokat nyújtottak nyomozásai a régmúlt előzményekre, névszerint a pöstyéni Templarius kérdésben, legyen szabad e tárgyhoz hozzáfűzni némi igénytelen megjegyzést: 1. A pöstyéni templom leírása megjelent a báró Hammer-Purgstall József orientalista által kiadott ívrényi folyóiratban: Fundgruben des Orients, melyben több cikk megjelent a templariusok titkos gnostikai vonatkozásai, symbolumai stb. felől. Egy rakás körjzi táblafaragványokról, melyek mint zárkövek, boltgerincztámok, s effélék találtattak legnagyobbbrészt a pöstyéni templomban — ezek között egy négylábú állat emberi arczczal, akkorban úgynevezett «Baphomet» — taláztatik a Nemzeti Múzeumban br. Mednyánszky Alajos irományai közt. Efféle alakzatok az úgynevezett «bestiáriusok» XI—XII. század korára utalnak (híres példa Regensburgban) talán az árpádkorbéli régi templomból átvétettek az újabb és nagyobb csúcsíves építményhez?

2. Hasonlag a Nemzeti Múzeumban találkoznia kell a pöstyéni templomból br. Mednyánszky Alajos által megszerzett, és újabb időben e sorok írója által a Múzeumnak beküldött azon faragvány,² mely a királyt ábrázolja redős öltözetben, padon ülve, hajadon fővel, miként a XIII. sőt XIV. századig országos pecséteken vagy pénzvereteken szokásos, mindegyik oldalán egy-egy szárnyas angyal, a király jobb oldalán koronás sisakot, baloldalán a kettős kereszt czimerpajzsot tartva. Ipolyi a királyt III. Endrére magyarázta, meg lehet talán azon szempontból, hogy ezen kiemelkedő magas domborúan faragott alakok mezeje alatt a kő aljában egy csúcsíves ablaknak csúcsa ki van faragva, melyet II. Endre korára bajosabban lehetne visszatálatni?

3. A Nemzeti Múzeumban taláztatnia kell két jól égetett teljesen ép fali téglának,³ melyeket e sorok írója mutatóványul beküldött a Múzeumnak. Ezek a széles lapok, melyre a téglakemenczével bíró földesúr nevének kezdőbetűit szokta nyomni, név helyett szép domborban a pallos-keresztet (a templariusok jelvényét) mutatják. Ezen téglákból van építve Rakoviczon az urasági lakóhely udvarán létező földszinti (mostani mellék-)épület alja és alatta elterülő nagyszerű pincze, milyenhez hasonló máskülönben kisebb majeros

¹ Arch. Ért. 1905. 366. l.

² A régiségosztály szerzeményi naplóiban nincs nyoma.

³ A régiségosztály 1890. évi szerzeményi napló 100. tétele szerint, szept. 26-án egy Rakoviczról való téglá és Brunóczról származó téglá érkezett.

A szerk.

A szerk.

birtokon szokatlan. A hagyomány pedig föntartotta magát a jelenkorig, hogy valaha itt a «Kreuzpaterek» uralkodtak, és ez ő tőlük ered: mert Rakovicz a pöstyéni «Mansio»-nak gazdasági tartozéka volt, s minthogy a multban a XIX. század elejéig a vidéken szőlők voltak, mint a dülők elnevezései a mostani országútmenti községekben tanúsítják, dézmaborok tekintetéből készült ily magas boltozatú, nagyszabású pincze. Még a híres 1811-iki üstökös borévben kivételesen 120 akó bor termett az ezután kiírtott s angolkertté átalakított hajdani majortelken.

Az emeletes urasági kőház újabb eredetű, a XVII. század utolsó negyedében előfordul közelebb említése és alatta *nincs* pincze, mert hiszen az alacsony udvarház alatt volt a régi — mainapiglan szilárd! — keresztesvitézek pinczéje.

4. Végül megjegyzendő, hogy noha nem csupán a kisebb Rakovicz, hanem a sokkal nagyobb és ennél távolabb éjszaknak tekvő Bori nemesi község 1810-ig filialisa volt a vigvári régi plébániának, a rakoviczi földszinti udvarépület *keleti* végén (tehát helyesen »orient»-álva!) egy polygon apsisal záródott kis házi kápolna létezett, mintegy jelzőül, hogy a hely papi jellegű rend birtoka. E kápolna 1857. lebontatott.

A Jánosvitézek nem mindenütt, de sok helyütt, örökösei vagy utódjai lettek 1312—14 után a templariusoknak, kik tudvalevően Kún László idejében Guillelmus nagymester alatt fénypolczát elérték gazdagságuk, hatalmuk, s befolyásuk tekintetében magyar- és erdélyföld területén.

Valjon nem rejlik-e ezen kivételes viszonyban: hogy sem egyház, vagy egyházi méltóság — sem világi nemes földesúr, hanem egy papi vitézrend (akár templarius, akár johannita, hanem *keresztes*) volt a földesuraság — kútforrása azon kivételes állapotnak, hogy daczára a később közbejött Stibor-Bánffy-féle donatióknak, melyek fonalán a beczkói és csejthei urodalmak tömzsei alakultak, Rakovicz urbéri tekintetben sem az egyik, sem a másik keretébe *nem* tartozott, hanem külön álló corpus separatum maradt 1849-ig, és csak azután, midőn az úrbérváltás foganatba vétetett, administratív önkénnyel kapcsolott a csejthei uradalomhoz függelékként.

Azonban, ha e pallóskeresztet viselő téglák erősen szólanak az általuk jelvényileg képviselt templáriusok mellett, és föltéve — mit nem tudunk — hogy a Jánosvitézek örökségükbe léptek, soká nem maradhattak e birtokukban. Mert midőn 1388-ban kezdte Zsigmond bőkezű adományozásait a Vág-völgyében Stibornak, a következő években Rakovicz már mint «possessio nostra regalis» minősítettik, még később pedig 1471-ben Mátyás király parancsára (történt-e véletlenül? vagy volt-e valami szándékos vonatkozás?) a Jánosvitézek székesfehérvári conventusa Bánffy újból iktatja Rakoviczon cum iure regio. Ha tehát be is bizonyítható, hogy Pöstyénben — legalább egy bizonyos részében — benczések zálogjogot szereztek, sőt megtelepedtek? vajjon ez merően kizárja-e a hagyomány elterjedt és kétségbe nem vont állítását, hogy Pöstyénben (tehát kapcsolatosan Rakoviczon is) templariusok voltak, birtak és építettek? ez olyan kérdés, melynek irányában kész vagyok elfogadni a tudós közlő úrnak nézetét oly formulázásban: hogy egy több századon át állhatatosan fen-

tartott és modern időkig átöröklött pozitív hagyományt egyszerű tagadással félretenni nem lehet, viszont azt is el kell ismerni, hogy egy ilyen hagyomány pusztán egymagában nem elegendő határozott bizonyítékok teljes hiányát egyenértékűen kipótolni.

Bécs, 1905 július.

Br. Mednyánszky Dénes.

II. BELLA LAJOS: RÓMAI FELIRATOS KÖRÖL. Borbolyán, e palæontologiai leleteiről nevezetes sopronmegyei községben, a Rotherman-féle téglavetőben folyó évi július havában megint egy római feliratos követ találtak. Ez már a negyedik kő, mely itt napfényre került.*

A kő déltirolisi márványból való. Magassága 3'06 m, szélessége az alapnál 0'925 m, feljebb 0'90 m. Alapjának közepéből 0'47 m-nyi szélességben 22 cm-nyire nyúlik ki egy csap, melylyel hatalmas alapkőbe volt beleeresztve a gazdagon faragott emlékkő.

Tagozását tekintve, mindjárt alúlól 57 cm magasságban 3 cm mélységre kivágott képmezőt látunk, mely 72 cm. széles és 36 cm magas. A nézőtől balra eső felében három alak izgató jelenetet tár szemünk elé; két harcos, balkarján a kerek pajzs, jobbában döfésre készen a kard a kitörés mozzanatában egymásnak ront, de közübük lépett egy nő, ki fél-fél kezével fejüknél fogva tolja vissza a viaskodókat; a mező másik felében férfi emeli könyökben meghajlított karját fölfelé, szétterpesztett ujjai nagy rémületet árulnak el.

Következik a 93 cm magas feliratos tábla, két oldalt egy-egy felső felében kétszeresen hornyolt, alsó felében pedig pálcázott oszloppal kettőzve; az oszlopok fején egy-egy sas szegett szárnyakkal és befelé, a felirat felé fordított fejjel. A szöveget szép majusculákkal írták.

Szól pedig ez a következőképpen:

TI · IVLIVS
RVFVS
MILIT · ALA
SCVB · STIP · L ·
VIXIT · AN · XXCV
H · S · E ·
IVLIA · TI · F · RVFLLA
V · F · SIBI · ET · PATRI

Olvasva: Titus Julius Rufus Militavit Ala Scubulorum. Stipendiorum L. Vixit Annis LXXXV. Hic Situs Est. Julia Titi Filia Rufilla Viva Fecit Sibi Et Patri.

A scubulok álaja a C. I. L. 386 a. mint prima (I) és 647 a. e jelző nélkül fordul elő. Maga a scubulok törzséről mitsem tudunk. Szárnyuk Felső-Germániában állott és a 74., 82., 90. és 116. években való itteni tartózkodásáról négy diploma szól. Felső-Germániából három, Aquilejából két feliratot ismerünk, melyeken az Ala Scubulorum előfordul (v. ö. Paulys Real-Encyclo-

* Az első háromról az A. É. 1901. évi 1. füzet 66. l. emlékeztem meg.

pädie d. class. Alt. Wiss., kiadta S. Wittowa, Stuttgart 1893 I. k. 1259)
A mienk lenne tehát a hatodik emlékkő, mely a törzs nevét megörökíti.

A fölirat fölött 32 cm széles tagon csekélyen mélyített képmező, jobb oldalt térdeplő harcos, a mint maga elé tartott pajzs mögött várja a neki vágató, felajzott íjú lovas támadását. A lovas mögött röpülő sas.

E hegyett vagyon egy kagylóalakú képmező, melyet két oldalt egy-egy csinos és sodrósan faragott oszlop kerít; a kagylóban két mellkép.

Balról nő, nyakán láncz (nagy és lapos szemekből), jobbját a férfi jobb-jába teszi; bal kezében háromágú rózsza, gyűrűs ujján kisebb gyűrű.

A férfi balkezevel pálczának felső végét markolja, kis ujját nagyobb gyűrű ékesíti. Fönt a keret sarkaiban jobbról is, balról is befelé tekintő bajuszos-szakállas férfifej.

Az arczképes keret fölötti 14 cm magas képszalag közepén fölfelé álló háromágú szigony; jobbra-balra ettől egy-egy tubát fúvó triton, az egyik balkezevel, a másik jobbával evezőt fog; testök hosszú halfarkkal végződik, elül a mellök alatt két-két lólábuk van. A képszalag két végén egy-egy, fejfelé forduló delfin az alábukás mozdulatában. A kő tetejét alkotó háromszögű mező közepén két oroszlán egymásnak ugrik. A faragás nem művészi, de meglehetősen gyakorlottságú mesterember kezére vall.

Bella Lajos.

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: UJABB KÖTÖRÉSI LELETEKRŐL.

A csongrádmegyei Pallavicini-uradalom percsőrai majorjának közelében van a kötörési halom, a mely szőlőművelés alatt áll s a földforgatások közben több értékes régészeti tárgy került már onnan elő, a melyek most a szegedi múzeum birtokában vannak. Bronz-, ezüst-, vas-, borostyán- és cseréptárgyak ezek, a melyeket már részletesen ismertetett a jelen szaklap. (Arch. Ért. 1903. évf. 384. l. és 1904. évf. 414. l.)

A folyó évben újból nagyobb szabású gazdasági ásatásokat végeztetett ott a pencsőrai gazdaság vezetője, verbói *Szluga* Imre kasznár úr s erről a régészeti gyűjtés tekintetéből volt szíves személyesen hiráddal lenni.

Az idei ásatás, a mely nem kevesebb mint kilenczven holdnyi területen történt, szokatlan formájú volt. Ugyanis szőlő volt ezen a kilenczven hold területen már eddig, azonban úgynevezett «paraszt-szőlő», a melynek a talaja az ültetés előtt nem volt kellőleg megforgatva. A földművelés szerszámai közül csak a szántóvas és ásó vetnek olykor elő régészeti tárgyakat a földből. Az a több évtized előtt történt ásatás csak nyolczvan centiméternyire ment le, míg most egy méter mélységig forgatták meg a földet. Leletek szempontjából természetesen így csak a húsz centiméternyi földkülönbözettől lehetett várni valamit. Valami sokat nem is adott, de a mit adott, az elég érdekes. Teljes sír nem került elő, csak részei. Így függők koponyák mellett, gyűrűk ujjakon.

A leletek előljáró része egy, I. Béla király korabeli ezüstérem. Az előbbi leleteket és Árpádkorinak vettem s a nézet helyességéről most ez az érem meggyőzött. Maga az érem hasonlít a Réthy László-féle Corpus Nummorum Hungariæben 16. sz. alatt közölthöz, de mégis eltér tőle. Az avers oldalon a kereszt karjában karika a pénzverőjegy, míg a revers oldalon az egész veret

oldalt csúszott bár, de a PANNONIA köriratban az n betűk nemcsak két || függélyes vonalból állanak, hanem a rendes N van rajta kiverve.

Van a leletben két ezüstgyűrű, az egyik fonott, a másik sodrott. Egyik sem ér össze a végével. Inkább halántékkarikának lehetne őket tartani, de a munkások határozottan állították, hogy mindkettőt ujjcsonton találták. Van két pár ezüst függő is, az egyik pár átmérője 28, a kisebbiké 10 mméter.

Két igen nagy feszítő-zabla is van itt. A zablarúdon nagy és erős karikák: az uradalmi gazdatiszteknek az volt a nézetük, hogy a mai ló bele pusztulna, ha ilyen hatalmas vasakat raknának a szájába. Valószínű is, hogy nagyobb fejű volt a népvándorláskori lovaknak, talán a mostani mandsu apró, de nagyfejű lovakhoz hasonlítottak. Népvándorláskori lovassírból előkerült egy lókoponyánkról megállapította már egy ízben a szakvizsgálat, hogy lókoponya ugyan, de a most élő európai lovak egy típusához sem hasonlít.

A leletben van még egy, nem korongon készült kisebb hasas cserépedény, erősen rongált állapotban. Az edénynek, a mely 14 cm. magas, eredetileg négy füle volt. Van még a leletben egy 28 cm hosszú, 9 cm széles, 4 cm vastag, homorúra kopott homokkő, a mely minden oldalán sima.

A szőlő egy részén, egy üresen hagyott tisztáson egy Árpádkori kisebb templom alapfalai vannak, már csak a földben. A föld fölött volt falak tégláiból is van egy jókora mennyiség, de már nem a helyén. E területet most nem tekinthettem meg, értesülésemet *Vigh* Gyula uradalmi mérnök urtól vettem. E romot a török idején végleg elpusztult *Soód* község templomának tartják, a melyről 1488-ban történik írásos említés, a mikor a Zeleméri-család birtoka volt s felőle a leleszi konvent előtt osztálypert indítottak. A hely a további kutatásra, legalább egy próbaásás megtételére alkalmasnak látszik.

Szeged, 1905 május.

Tömörkény István.

IV. ROEDIGER LAJOS: A BÁCSTMADARASI TUMULUSOKRÓL.

Már 1902-ben felhívta a Bács-Bodroghvármegyei Tört. Társ. figyelmét *Latino*vics Pál főispán úr a Bácsmadarastól délre eső tumulusokra. A társulat választmánya alólirottat küldte ki a telep felvételére és a kutatás eszközzésére.

A községtől délre, a Kígyósbara (folyó ér) mellett elterülő községi legelőn fekvő temető, minden tekintetben érdemes a további tanulmányozásra. Első tekintetre két csoportban látszik elhelyezve lenni, túl a barán a telecskai terras az alján a 72 sírdombból álló temető, de közelebbi megtekintésnél kitűnik, hogy a látszólagos két csoport egyetlen egész alkot, csak hogy a két főcsoport között eső sírdombok igen alacsonyok, s részben a közből fekvő emelkedés által vannak eltakarva.

Az alacsonyabb helyen eső teleprészen a sírdombok sorosan vannak elhelyezkedve. Erre a soros elhelyezkedésre van már megyénkben analogia, a kiszácsi 27 tumulusból álló sírtelepnél. A dombok magassága az 5 méterestől az alig kiemelkedőig változik, mind a mellett úgy, hogy a magasabbak az orompárthoz közelebb esnek, és hogy a sorosan elhelyezettek magassága majdnem egyenlők.

A sírdombok mindenike a közepén kivétel nélkül erősen be van mélyedve,

és némelyikén meglátszik, hogy csak nemrég ásták meg egy-két ásonyomnyira. Ezen mélyedések vagy abból származtak, hogy az esetlegesen fából készült sírkamrák beomlottak, vagy pedig abból, hogy a sírdombokat már megásták, és az oldalra hányt földet csak annyira húzták be, hogy az arra járó marhában kár ne essék. Fájdalom, a második feltevésem bizonyult valónak. Egyik öreg munkás elbeszélte, hogy ifju légény korában az út mellett eső egyik dombot bojtár-társaival oldalról megásták és onnat nagy téglákat — milyent most nem is látni — ástak ki, úgy tetősen voltak azok rakva. Kérdésemre, hogy hová lettek a téglák — mi lehetett az egyéb válasz: elkallódtak. Mivel a vármegyénkben előforduló sok tumulus egyikéről-másikáról már tudjuk, hogy megásattak, az előjelek alapján legczélszerűbbnek láttam, hogy a telep minden tájáról, a külsőleg különböző tumulusok közül egyet-egyet próbára kiásattak. Ez okból csupán 6 sírdombot ástam meg, és pedig a 11, 14, 20, 29, 30 és 72-vel jelzett tumulusokat, melyek közül a 72-vel jelzett 5 méter magasságú és fenn a koronáján 6 méter átmérőjű volt, a 11-es magassága circa 65 cm, átmérője alól 4 m; ilyen volt a 14-es is, csak valamivel alacsonyabb, a más három pedig egyformán 2 m magasságú és 4 m-es koronájú volt.

Mindenik sírdombnál konstatáltam, hogy a felső réteg mintegy fél méternyire jó televény föld volt, és az ez alatt eső kevert föld tumulusnál kemény, összefüggő. A tumulusok megásatása tehát már igen régen történt, talán abban az időben, midőn az oromparton — innen negyedóra távolságra levő várban — a török tanyázott.

A 11. sz. tumulusban, mely közvetlenül a folyó bara partjánál esik, a korona szintje alatt 130 cm. mélységben felfakadt a talajvíz. Ennek a körülménynek köszönhető, hogy ezen sírban találtuk a legtöbb leletet. A folyós, mozgó homokban egy emberi csontváz alsó felére találtunk; felső törzse, s mindaz, a mi ott lehetett eltemetve, egy-két csigolya, borda-darab, ujjperecz kivételével, hiányzott. A lábak nyugatra estek, és a felső lábszáron keresztben Ény-Dk irányban feküdt egy át meg át rozsdásodott vaskard, mely azonban a légpárnaként mozgó homokban az ásást végző ember lábai alatt eltörött öt darabra. Az öt darab hossza együtt circa 73 cm., szélessége a vastagabb végén 45 cm., a keskenyebben 28 cm. A felső jobb lábszár mellett találtatott 2 drbra tört vasszög. Hossza most 10 cm. A felső bal lábszár mellett feküdt azon ismeretlen rendeltetésű, 19 cm. hosszú, 35 cm. szélességű vasdarab, mely mindkét végén ugyanazon oldalra befelé van hajlítva. Hasonló alakú és nagyságú ilyen leletet nem ismerek, talán a tegez vagy a puzdra felső részének átfogására, megerősítésére szolgálhatott. Külső felén mintha farostok helyei mutatkoznának. A lábnál állott a korongon készült, jól gyúrt agyagból való vékonyabb, keskeny alapú, szürkés színű sírbögre.

A 14. sz. tumulusban a harmadik ásonyomból keményre kiégett, igen éles körrajzú, sötétszürke színű korongon készült agyagedénytalpat találtunk, melynek átmérője 5 cm. Kőedény benyomását kelti. Lejebb 1 m. mélyen, a kevert és bolygatott föld között 3 drb négyoldalú, oszlopalakú borostyán-gyöngyöt találtunk. A legnagyobbnak hossza 28 cm., szélessége 13 cm, vastagsága 1 cm. A második kettétört gyöngynek mérete majdnem egyező az előbbivel;

a harmadikból csak egy töredéket találtunk. Ezen mélységből került még elő egy 3 cm. átmérőjű ólomgomb, melynek közepén 1 cm. átmérőjű hengeres lyuk van, továbbá vaseszköznek néhány töredéke. Ezen tumulus is a felső televényréteg daczára teljesen fel volt dülva. A csontváznak semmi részét nem találtuk meg.

A 19. sz. *tumulus* a közép nagyságúak és a sorokban elhelyezettek közül való. Felül, mindjárt a félméteres televényföld között a harmadik ásónyomban, rossz ezüstből való 2 mm-es húzatból készült karperecznek felét vetette ki az ásó, majd a sírgödör ellentétes oldalából 1'6 m. mélységben egy, az előbbivel egyező mívű, 2 mm-es húzalból való rossz, ezüst karpereczet találtunk ketté törve. Ennek legnagyobb szélessége 5'2 cm. Ugyanezen mélységben, de a sír más táján találtuk egy a 14. sz. tumulusbeliekhez hasonló borostyángyöngynek darabját, továbbá egy ismeretlen rendeltetésű átrozsdásodott vasdarabot, valamivel mélyebben — 1'4 m. mélységben — egy teljes fogazatú lókoponyát, és végül 2 m. mélyen, a 11. sz. tumulusban talált tegezfoglalatnak vélt vastárgyhoz hasonlatos vasdarabot, csak hogy ennek hossza mindössze 14'3 cm. és szélessége is kisebb, mert csak 2'5 cm.-nyi. Ezen felül 3 drb emberi lábszár- és karcsontot, és csigolyadarabokat találtunk szétszórta és egy 1'2 cm. hosszú fehér mészgöngyöt. Ez utóbbi a munkás kezében szétesett.

A 20. sz. *tumulus* abban különbözik az előbbitől, melyhez nagyságra egyenlő, hogy a felső félméteres televény földréteg alatt anyaga majdnem kizárólag homok, és hogy feneke — a koronájától 3 méter mélységben — laza homokkőből áll; ez utóbbi itt természetes fekvésében van. Ezen tumulusban 2 kisebb emberi koponya töredéken kívül (os frontalis) mindössze egy pár csigolya- és lábszárcsontot találtunk. Minden egyéb hiányzott, pedig ezen sírnál is 11 és fél méteres földtömeget vizsgáltunk át.

A 30. sz. *tumulus* is a soros sírdombok közül való. Ebben 1 m. mélyen borda- és karcsont-darabot találtunk; és 1'3 m. mélységben kis vascődarabot. Még mélyebbről került elő egy vaskés vagy kard darabja, másik oldalról egy ismeretlen vaseszköz. Ezen sír leletei közül kiemelendőnek tartom azon 16'5 cm. hosszú, két végén ellentétesen áthajlított vastárgyat, mely alakja után kardellenzőjének volna tekinthető, de szélessége — 3'7 cm — is igen nagy nak mutatkozik, közepén pedig nem látszik mintha kardra lett volna erősítve; de ez a késő-kori kardellenző nem vág össze a 11. sz. tumulusnál jelentkező lábhoz tett sírbögre szokásának korával. Egyik oldalán ezen vastárgynak is farost nyoma mutatkozik. Ezen tumulusból még két drb ismeretlen rendeltetésű vasdarab került elő.

A 72. sz. *tumulus* mint a legnagyobb, leginkább magára vonta rég idők-től a figyelmet. Ez volt az oka annak, hogy a mozgósított 21 m³ földtömegben egy pár emberi csont-töredéken kívül egyebet nem találtunk. Azt is constatáltuk, hogy úgy oldalban, mint az alján tárnákat vájtak abba a kincskeresők. Azon nép, mely e helyet választotta temetkezésére, bizonyynyal közel lakott e helyhez, talán fenn az oromparton. Ez irányban is óhajtottam kutatni, de közbejött betegségem meggátolt szándékom keresztül vitelében. Azóta ezen munka is folyamatba vétetett.

E helyen még köszönetet kell mondanom úgy Latinovics Géza társulati alelnök úrnak, mint Nietschner Nándor borsodi bíró és Vidákovics Balázs b.-madarasi jegyző uraknak, kik szóval és tettel mozdították elő munkámat.

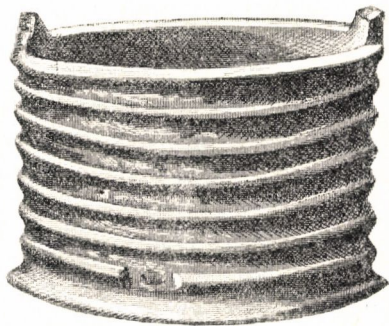
Zombor, 1903 november.

Roediger Lajos,
múzeumőr.

V. Ifj. FREY IMRE: KÉT KISKŐSZEGI CSERÉPEDÉNYRŐL. Kisköszeg községből délfelé haladva a Darázs felé vezető megyei úton, szokatlan alakú dombot látunk, a melyet a nép ismeretlen ok miatt «szamárhegynek» nevez. Magát a domb alakját tekintve okvetetlenül arra a gondolatra jutunk, hogy annak az alkotója nem a természet, hanem emberi kéz volt. Ezen látszat igazságát bizonyítja még a benne lévő sok cserépedény is. A közelmúlt évek egyikén, néhány munkás egy ház építéséhez szükséges anyagot ezen dombból vévén, földfejtés alkalmával, szokatlan alakú és díszítésű edényeket leltek. Egy ott lakó társam — a kinek a dolog tudomására jutott — a dombot és a régiségeket megtekintendő, meghívott falujába. A meghívást szívesen fogadtam, mert már régen meggyőződtem a hely régiségekben való gazdagságáról. Hiszen régiségeimnek legnagyobb része innen való és nemcsak én gyűjtöttem össze ezen helyről a régi kor szebbnél-szebb emlékeit, hanem a kereskedők egész raja. Hamarosan felkészülve, a helyszínre utaztam. Odaérve, az ott látottak keserűséggel töltötték el szívemet. A díszített cserépedény-darabok halomszámra heverték a földön. Elgondoltam, hogy milyen sok érdekes régiség pusztul el így a tudatlan nép kezében. Bár mindegyik edény — a mint tudomásomra jutott — ép állapotban került ki a dombból, mégis csak kettő tartotta meg ezen állapotát és ezek is csak azért, mert kivevésüknél jelen

A

B

voltam és nem engedtem azokat elpusztítani. Ezen két vastagfalú edény egymás mellett a domb tetejétől számítva körülbelül egy és fél méternyi magasságban feküdt. Az egyiknek (A ábra) alakja hasonlít a mostani boros üvegéhez. Magassága 16 cm. 47 mm. hosszú és 10 cm. területű nyakától folytonosan domborodik, míg 29 cm. területű legnagyobb domborulat után ismét keskenyedik az alapja felé, a melynek átmérője 37 mm. A nyakától az alapjáig barázdák futják körül az edényt.

A másik edény (B ábra) veder alakú, melynek 8 cm. magas falát 7 ba-

rázda futja körül. Az edény oldalfalának felső részén van két egymással szemben álló egy cm. magasságú kiálló rész, a melyen keresztül lyuk van, mely azt felfüggesztésre tette alkalmassá. A veder falának vastagsága 1 cm. Alapjának átmérője 11.5 cm. Horzsolási helye fekete.

Ezen edények készítésénél mintául szolgálhatott a valószínűleg Észak-Olaszországból származó és kereskedés útján hazánk lakóihoz került cista. Maga a lelőhely, Kurd nincs nagyon messze Kiskőszegtől. Nem csak ezen tárgyakon, hanem másokon is láttam már analógiát Tolna és Baranyamegye régiségei között, a melyből azt következtetem, hogy a szomszédos két megye őslakói hosszabb ideig kereskedésben állottak egymással, a mely kereskedést és összeköttetést nagyon megkönnyíthette még a Duna is.

A kiskőszegi cserépedényen levő barázdák és bordák utánozzák a cistán levő trébelést. A cistának két, a cserépedénynek valószínűleg csak egy fogója, az előbbin hét, az utóbbin pedig kilencz barázda van. Cserépedényeim díszítéséhez a cistán kívül legnagyobb hasonlatosságot mutatja a Récsei Viktor dr. esztergomi gyűjteményében őrzött kehely idomú cserépedény (Hampel: B. E. M. CXCI. sz.), de míg az esztergomi edényen nem haladnak a barázdák egymással párhuzamosan és nem egyenlő magasságnyira nyúlnak ki az edény hengerded magas lábából, addig a kiskőszegi edényen a nyolcz egyenlő magas borda egymással párhuzamosan önmagába visszatérő gyűrű alakban futja körül az edénytestet. Tekintetbe véve ezen díszítési módot ezen két edényt a cistákkal egyidejűnek v. közvetlenül azok gyártási ideje után készítettnek vélem.

Zombor, 1905 június 10.

Ifj. Frey Imre.

VI. LEHÓCZKY TIVADAR: UJABBAN ELŐKERÜLT BRONZKORI LELETEK. *I. Nagymuzsalyi lelet.* Beregmegye délkeleti szélén a Borsova folyó jobb partján fekvő népes magyar község lejtős határában többször került már napfényre bronzereklye; így 1858-ban is a kötörök a Bikfő nevű hegyen egy agyagedényben számos bronzeszközre akadtak, melyekből a Nemzeti Múzeumba is jutott nyolcz bronzkarika, öt szekercze, két füles tokosvéső, egy kalapácsféle, két sarlóféle késpenge és két darab rög; e leletből később egy cm. hosszú csinos lándzsacsúcs még az én gyűjteményembe is került; nem rég, 1902. évben pedig az itteni Kishegyen, a falu délkeleti határában, 60 cm. mélységben a munkások ismét ily bronzleletre akadtak, melyből következő tárgyak helyeztetek el gyűjteményembe: 1. Egy 300 gr. súlyú tokos, *füles véső*; hossza 12 cm., tokja kerülékes alakú s fent egyenes, egy cm.-nyi vastagon kiálló peremmel ellátott; öble 3—3½ cm.-nyi átméretű, derekán 2—3½ cm. széles, füle 2 cm. hosszú; a perem alatt három vízszintes párhuzamos vonal ékíti, melyek oldalt hegyes háromszögre lenyúlnak, lent félkörű éle 5 cm. széles. Patinája világoszöld. 2. Hasonló tokos véső, pereme 1¼ cm.-nyire kiáll, dereka kerülékes alakú, 3½ cm. széles, melyen a peremen alul négy párhuzamos vonalgyűrű látszik, melyek a középén háromágban lenyúlnak. Éle 4½ cm. széles és egyenes. Színe szennyeszöld. 3. Egy 150 gr. súlyú tokos, füles véső, kerülékes és végén felcsucsorodva, szája 2½—3 cm.-nyi, füle 3 cm. hosszú, egyenes éle 4¼ cm. széles; sima testen nincs semmiféle díszítés. Színe sötétes szennyeszöld. 4. Egy megcsonkított,

összenyomott *bronzvésőnek* felső tokos része, mely 8 cm. hosszú, füle $2\frac{1}{2}$ cm. hosszúságú; alja hiányzik. Súlya 100 gr. 5. Egy ép *karperecz*, mely 150 gr. súlyú; ívének külseje domború, belseje pedig lapított és 14 mm. vastag; nyílt végei kissé kihajlanak; átmérete függélyes vonalban $6\frac{1}{2}$ és vízszintes 8 cm. Bevésett vonalakkal reczésen ékített. Színe sötétzöld. 6. A fentebbihez hasonló *karperecz*, melynek íve egy cm. vastag, kívül domború és reczés; köre $5\frac{1}{2}$ cm. mély és 6 cm. széles. Színe sötétzöld; súlya 150 gr. 7. Egy hasonló karperecznek 5 cm. hosszú töredéke. 8. Egy síma, szubtilis, 8 cm. vastagságú s hegyes végű *karperecz*, mely függélyes vonalban $6\frac{1}{2}$ és vízszintes szélességében 8 cm. átméretű. Patinája sötétzöld és fényes, zománcszerű. Súlya 50 gr. 9. Egy négyélű tagból, mely a közepén 8 mm. vastag s végei felé keskenyedik, készült karika, vagyis karperecz; színe világoszöld; súlya 25 gr.

II. *Beregszász vidékéről* kaptam egy *bronz szárnyas vésőt*, minő e tájon s általán Felsőmagyarországon csak gyéren találattik. Ez 14 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles és a két végén félannyi; közepén $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságú; két oldalán $6\frac{1}{2}$ cm. hosszúságban van a közepén háromcentiméter széles és kerülékes alakú szárnya, hová egykor a nyél illesztetett. Egyik gyalúalakú vége öt cm. hosszú, a másik csonka $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi. Szíryának színe sötétzöld. Súlya 400 gr.

III. *Barkaszo és Gorond* beregmegyei helységek közt nemrég a Szerenyemocsárból levezető csatorna ásatása alkalmával a határt képező érben, a hol a magas parti csatorna készült, egy méternyire a fenék alatt találtattott egy bronz *tokos véső*, melyet a munkások a patinától megtisztítottak s mint értéktelen tárgyat megtartottak s később birtokomba került. Ez $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú, miből a lapított hengerű derékra $4\frac{1}{2}$ cm. esik, szája fenn a tok nyílásánál kerülékes $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi, vékony füle 2 cm. hosszú, öble a perem alatt $3\frac{1}{2}$ s lentebb 3 cm. széles és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag; innen azután fejszerűleg vékonyodik az aljáig, hol 5 cm. széles. Dereka függélyes vonalakkal volt díszítve. Súlya 250 gr. Ugyanezen csatorna mentén a guti határban erdőterületen, homokban találtattott egy sárgásbarna quarczítból csiszolt *kövéső*, mely 6 cm. hosszú, fent 3 cm. széles és 7 mm. vastag, így lefelé szélesedik 5 cm.-nyire, hol félkörű élben végződik. Csinos és ép darab.

IV. A honfoglalási sírról nevezetessé vált *Szolyva* határában, hol már annakkelőtte is bronztárgyak és arany karikafülbevalók találtattak, most ismét néhány szép bronzeszköz került napfényre, melyeket gyűjteményemben elhelyeztem. Ezek a következők: 1. *Tokos véső*, 11 cm. hosszú, kerülékes szája 3—4 cm.-nyi és $1\frac{1}{2}$ cm.-nyire kicsúcsorodott szélű; dereka lapított s két keskenyebb oldalán háromszög idomú, öble $2\frac{1}{2}$ —3 cm.-nyi, közepén $1\frac{1}{2}$ —3 s lent lapos, egyenes élénél 4 cm. széles. Színe sötétzöldes szírynyú; súlya 120 gramm. Apró vékony füle $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és fél cm.-nyire kiálló. 2. Ugyanoly alakú tokos véső, egészen síma; $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú; egyik kicsúcsorodó széle fent a szájánál $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire kinyúlik. Színe sötétzöld; súlya 150 gr. 3. Egy síma, hengerded-idomú *karperecz*, mely a közepén 9 cm. átméretű, belül pedig 6 cm.-nyi területű; vékonyabb végénél $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire nyitott; kereke 2 cm. vastag a közepén s így fokonsint vékonyodik. Súlya 200 gr. Színe sötétzöld. 4. Egy *kétélű lándzsacsúcs*, melynek egész hossza 12 cm., ebből

esik a síma és $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű köpüre 5, a többi a két $3\frac{1}{2}$ cm. széles, vékony lemezszerű éles szárnyra, melyeknek közepén fél cm. vastagságú és három ékes vonalú gerincz húzódik végig. Hegye kissé csorba. Színe sötétzöld, súlya 50 gr.

V. *Ungi lelet.* E megyéből, de ismeretlen helyről jutott hozzám: 1. Egy igen szép idomú, nyúlánk testű, 200 gr. súlyú füles tokos *bronzvéső*, mely $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú, szája kerülékes alakú, 3—4 cm. átméretű és $\frac{1}{2}$ cm.-nyi vastag peremmel ellátott, ez alatt $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi közben egy másik 2 mm. vastag peremvonal vonul körül s foglalja magában az $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi félkörű fület; ezen alul a véső dereka laposodik és a két $2\frac{1}{2}$ —3 cm.-nyi széles oldalán négy függélyes és párhuzamosan kiálló vonal szolgál diszeül; alul körívű éle 4 cm. széles. Színe szennyes s bronzfényű, mert a találó tűzbe tette s azután kitisztította. 2 Ugyanazzal találtatott egy 50 gr. súlyú, igen csinos művű kisalakú *bronz-korsócska*, mely valószínűleg gyermekjátékul öntetett; hosszúsága 9 cm., miből esik a 2 cm.-nyi szájjal bíró nyakára 3 cm., a többi a $3\frac{1}{2}$ cm.-nyire kitáguló hasára, mely a nyakról egy 2 mm.-nyi peremmel elválasztatik; lent a kerek alaku feneke 17 mm. átméretű; szájánál eredetileg volt két 1 cm.-nyire kiálló 2 mm. vastagságú sodronyszerű füle, melyekből az egyik ép, a másik csonka. A találó ezt is megtisztította s azért csak helyenként, különösen nyakán és öblén meglátszik zöldes színe, míg másutt bronzfényű. 3. Ugyancsak Ungból került hozzám ismét egy felcsucsorodott szájú tokos *bronzvéső*, mely 11 cm. hosszú, szája $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű s kerülékes, füle 3—4 mm. vastag és $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1 cm.-nyire kiáll. Nyaka alatt 3 cm. széles és 2 cm. vastag s innen lefelé keskenyedik, hol éles lapja 4 cm. széles. A véső szűkebb oldalai hegyesek. Színe sötétzöld, szép patinával borított. Súlya 160 gr. 4. Egy tokos vésőnek *alsó fele*, mely $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, síma, közepe $3\frac{1}{2}$, lent $4\frac{1}{4}$ cm. széles, szűkebb oldalai élbe futnak. Színe sötétzöld, súlya 100 gr.

VI. *Magosligeti bronzlelet.* Szatmármegyében fekvő *Magosliget* nevű helységben néhány év előtt, úgy látszik a bronzkorból való *letétre* akadván a munkások, abból dr. Hagara Győző beregmegyei volt főispán nejétől következő tárgyak kerültek gyűjteményembe: 1. Egy egykiló súlyú bronz *röglepénynek* 10 cm. hosszú, 8 cm. széles és $2\frac{1}{2}$ cm. vastag töredéke, mely szélei felé keskenyedik, színe zöldpatinás. 2. Egy 200 gr. nehéz, $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles, 2 cm. vastag *hengertöredék*, egyik felén 1—2 cm.-nyire kifelé nyúló aljjal. Szíronya zöld. 3. Egy 100 gr. nehéz 6 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. vastag, végei felé keskenyedő henger. Zöldpatinával. 4. Egy 7 cm. hosszú, $1\frac{1}{4}$ — $2\frac{1}{2}$ cm. széles, bronz késpengének töredéke, háta $\frac{1}{2}$ cm. vastag, kiálló peczekje 1 cm. magas. 5. Egy kétélű kardpengének $6\frac{1}{4}$ cm.-nyi töredéke; szélessége a nyélnél 4 cm., alább $2\frac{2}{3}$. Színe zöld. Súlya 50 gr. 6. *Tokos véső*, mely 6 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles a derekán, szája 4 cm. átméretű s szélei felcsucsorodottak; síma. Színe zöldes. Súlya 50 gr. 7. Egy 225 gr. nehéz tokos, gerinczes véső, síma, hosszú, $11\frac{1}{2}$ cm., felcsucsorodott szája kerülékes $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű; füle csorba; színe zöld. Alsó éleslapja 5 cm. széles és egyenes. 8. Egy hasonló súlyú és alakú tokos bronzvéső, párkányos szájú 4—5 cm. átméretű és egyenes; dereka hengeres, füle hiányzik, alsó éle félkörű és 5 cm. széles.

Oldala behorpadt. Szíronya zöldes. 9. Egy hasonló tokos vésőnek felső, kerülékes része; szája 3 cm.-nyire felcsucsorodott, füle 2 cm.-nyi. 10. Egy négylü tagból készült bronzkarpercz, mely 9 cm. terjedelmű; nyílt végei felé keskenyedik. Úgy látszik, hogy még használatban sem volt, mert a keret élei épek. Színe szennyes zöld; súlya 50 gr. 11. Egy hengeres sodronyú karikának 7 cm. hosszú, félkörű töredéke. Színe zöld, patinája fényes. 12. Egy más szögletes tagú karikának 5 cm. hosszú, félkörű töredéke. 13. Azon agyagedénynek, melyben a bronztárgyak rejlettek, töredékei, különösen a feneke $8\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 1 cm. vastagságú. Ugyancsak Magosliget határában találtatott még a vaskor elejéről való egy *vasbalta*, mely 400 gr. nehéz; alakja: derékszögben meghajlított bárd, nyéltokja kerülékes idomú, 11 cm. hosszú, 2 cm. széles és 4 cm. hosszú lyukkal; míg a félkörű vágólapja szintén 11 cm. hosszú és így a tokja felé $4\frac{1}{2}$ cm.-nyire keskenyedik. Öt cm.-nyi hosszú foka alig 1 cm.-nyire kiáll. A rozsdától helyenkint átlukasztatva. Színe rozsdásbarna. *Debreczenből* kaptam egy állítólag ott talált füles, tokos *bronzvésőt*, mely 11 cm. hosszú és kerülékes alakú; dereka közepén 3 cm. vastag s két oldalán két függélyesen álló párhuzamos vonallal ékített; felcsucsorodott szája $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű, füle pedig $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi. Súlya 200 gr.

Mult évben *Pécsett* időzvéen, ott a *Makárhegyre* többször kirándultam s a számos szarvasagancs- és agyagműszereken kívül, melyeket más alkalommal kimerítőbben közlendek, találtam egy vízszakadékban apró bronzlemezskéket s a többi közt, egy szép zöldszironynyal bevont 9 cm. hosszú és 1 cm. széles, félig zárt bronzlemezű csövecskét; míg magánzótól szereztem egy igen csinos művű bronz füles *tokos vésőt*. Ez $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, tölcseírszerűleg kidomborodó kerülékes alakú, szája 3— $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi, alatta két párhuzamos vonal ékíti, oldalait pedig két szembenálló hosszúkás korongszerű lapöntvény; alja 4 cm. széles és ivezetes élű. Patinája fényes, sötétzöld színű. Súlya 100 gr. Egy más sajátlagos idomú *füles tokos véső* 125 gr. nehéz és igen szép sötétzöld patinával borított; szája egyenes és kiálló peremmel ellátott, kerüléke 3—4 cm.-nyi terjedelmű; a peremnél lenyúlik a 2 cm. hosszú füle; dereka karcú, $2\frac{1}{2}$ cm. vastag és $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú s azon alul kitágul $6\frac{1}{2}$ cm.-nyire a félkörű élbe végződő pengéje, úgy, hogy ez a vésőnek szekercze alakot ad. A tokos füles vésők számtalan változatban és igen díszes alakban is készítettven, úgy látszik, hogy ezek a bronzkorban leginkább kézi fegyverül úgy szolgáltak, mint napjainkban a rézfokosok. Az egyszerűeket és durvábbakat műszerekül használhatták, sőt a nagyterjedelműeket faragásra s egyéb nehezebb munkánál is. Innen még két szárnyas *bronzvéső* is került gyűjteményembe; az egyik 400 gr. nehéz, 12 cm. hosszú, felső része 4 cm. hosszú és 1 cm. széles lapot képez, alsó része szintén 4 cm.-nyi, de míg az előbbi tompa, ez 4 cm.-nyi széles félkörű élben végződik, mi az eszköznek vágófokos képet nyújt; közepén két oldalt 7 cm. hosszú és $1\frac{1}{4}$ cm.-nyire kinyúló szárny van, melybe a fanyél helyzetetett. Szíronya levakartatván, helyenként bronzfényű. A másik 14 cm. hosszú, felülről közepéig nyúlik egy 6 cm. hosszú és 3 cm. széles s 1 cm. vastag lap, melynek két oldalát egy-egy 1 cm. széles és 3 cm. hosszú fogantyús szárny a nyél befogadására környezi; s míg felső lapja ennek is tompa, addig a másik a

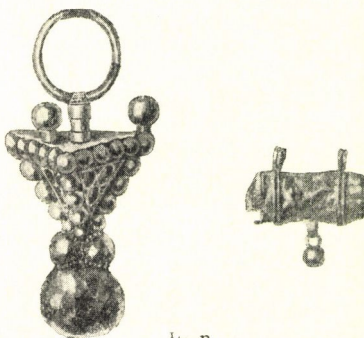

végén 8 cm. hosszú és 4 cm. szélességre kitáguló félkörű élbe megy át. Külseje vonalakkal ékített. Szíronya kékeszöld s így teljes szép példányt képez. Súlya ennek is 400 gr. Innen való még egy 750 gr. nehéz *vörös rézből* öntött *csákány*, mely 17 cm. hosszú, közepén öt cm. széles és 3 cm. vastag s rajta egy 3 cm. átméretű nyéllyuk vonul át; egyik ága $4\frac{1}{2}$ cm. szélességű vízszintes élben végződik, míg a másik $3\frac{1}{2}$ cm. széles és függélyes. Az ép példány helyenként zöltszíronyos.

Buda tájáról kerültek gyűjteményembe különböző bronztárgyak:

Egy *szárnyas bronzvéső*, melynek diszes karcsú alakja kiváló; hossza 16 cm., egyik foka $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles s 1 cm. vastagságú; a nyél befogadására való szárnyas ürege $4\frac{1}{2}$ cm. és 2 cm. széles és alul zárt s a véső alsó része $4\frac{1}{2}$ cm.-nyire kitágult éles lapban végződik. Színe sötétzölde patinájú; súlya 375 gr. Egy *bronzbuzogány* is innen való; ez 6 cm. széles és 3 cm. magas négyzetű tömböt képez, melyen négy nagyobb és nyolcz kisebb gúlaalakú bütykök kiállanak; közepén a nyél lyuka $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű. Színe zöld patinás. Súlya 175 gr.

Lehóczky Tivadar.

$\frac{1}{2}$ n.

Aranyfülfüggő és aranycsüngő, előbbi állítólag Erdélyből való;
a düsseldorfi múzeumban.

Rajzát Frauenberger igazgatónak köszönjük.

IRODALOM.

Dr. SZENDREI JÁNOS: *A magyar viselet történeti fejlődése*. 174 szövegközi képpel és hat táblával. A Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottsága megbízásából írta. — Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1905. Ára 12 korona.

Alig néhány éve, hogy Nemes Mihálynak és Nagy Gézának a magyar viseletek történetéről szóló alapvető nagy munkája megjelent. Most e terjedelmes kötet szerzője teszi közzé sok évi tanulmányainak, gyűjtéseinek eredményét. Öröndetes jele ez annak az érdeklődésnek, a mely a magyar viselettörténeti kutatás terén az utóbbi években számos specialis kisebb dolgozatot is létrehozott.

Kettős, gyakorlati és tudományos cél szolgálatát tűzte maga elé a Nemes-Nagy-féle mű. A mélyreható és széleskörű fejtegetéseken, a teljes hitelességű, gazdag graphikus anyagon kívül reconstitúciókat is találunk benne, a melyek a történelmünk egyes századainak megfelelő viseleteket tüntetik föl. A tudományos kritika nem egyszer rámutatott a reconstitúált viseletek némelyikének önkényes voltára, sokszor feledve azt, hogy a gyakorlati használhatóság igényét nem lehetett minden esetben a teljes történeti hitelesség követelményeivel összeegyeztetni, Így is tagadhatatlan, hogy az utolsó évek művészi produkcióján — csak szobraink hosszú sorára és az iskolai fali képekre emlékeztetünk — meglátszik azoknak a viseletképeknek a jótékony hatása, viszont igaz az is, hogy a tudományos kutatás haladásával lehetséges lesz a művészeknek szánt mintákat részben megváltoztatni, helyesbíteni.

A fönmaradt hiteles emlékek összegyűjtése, kritikai ismertetése és közlése, a mit Szendrei viselettörténeti tanulmányaink első földadatának ismer el, bizonyára az az út, a melyen haladva a legbővebb, legbiztosabb eredményeket érhetjük el, csakhogy az is igaz, hogy ez az út jórészt már ismert területeken vezet keresztül. Nemzeti történetünk kezdetét és első századait illetőleg, a melyek viselettörténete még annyi megoldatlan kérdést vet föl, alig van arra kilátás, hogy a már ismert anyagot lényegesen gyarapítani lehessen, az újabb korra nézve pedig a magyar viselet fejlődésének a története a már közzétett emlékek alapján eléggé világos, úgy hogy e tekintetben már csak egyes részletekre nézve várhatunk bővebb fölvilágosítást. A további kutatás módja e szerint önkényt meg van állapítva. A régibb és újabb középkori viselet ismeretét már csak mélyreható tanulmányok segítségével lehet biztosabb alapokra fektetni, míg az anyaggyűjtés, emlékek közzététele főleg az utóbbi századokra vonatkozhatik.

Azért Szendrei könyve, a mely javarészt anyaggyűjtemény, kiadatlan em-

lékek sorozata, időrendben csoportosítva, nem is adhatja elének a magyar viselet egész fejlődésének történetét. E tekintetben nem is felel meg címének egészen. Összefüggő történeti fejtegetésekkel csak a bevezető részben találkozunk és itt is inkább egyes speciális kérdések tárgyalásával. Azt az ismeretes tételt, hogy az eredeti magyar viselet némely jellemző formája a Keleten sokáig fönmaradt, néhány érdekes adat és középkori perzsa codexből vett kép illusztrálja. A szerző röviden foglalkozik a nyugati képes kéziratok idevágó ábrázolásaival is. Ezen a téren csakugyan még bő alkalom nyílik a leghálásabb kutatásokra. Óvakodnunk kell ugyan attól, hogy például XIII., XIV. századbeli francia codexek keleti tárgyú ábrázolásait teljesen hiteles kútforrások gyanánt fogadjuk el, de e képek reánk nézve épen azért rendkívül becsesek, mert az imitatorok sokat merítettek az egykorú magyar — érzésök szerint nem nyugati, hanem keleti — viseletből. Ez különben még később, a XV., XVI. században is előfordul, főleg bibliai jelenetek ábrázolásánál, olyankor, mikor a művészek nem elégszenek meg phantastikus keleti jelmezek koholásával.

Szendrei újabb becses adatokat közöl a magyar és lengyel-orosz viselet hasonlóságáról, majd régi pecséteink királyi ábrázolásainak kritikáját adja. Érdekesen fejtegeti a magyar papi viselet kérdését és számos új adattal járul hozzá az újkori férfi és női viselet behatóbb ismeretéhez. Találó megfigyelései közül egyet-kettőt idézünk. «A magyar viselet századokon át a mai napig való fenmaradásának egyik fő oka volt az, hogy a becsesebb, drágább öltönydarabok, — nem is említve a gyakran több százados családi ékszereket — apáról fiúra, anyáról leányra öröklődtek s így ugyanazon formákat, ugyanazon divatot folyton felszinen tartották.» (22. l.). «Összefoglalva a XVI. és XVII. század viseletében észlelt változásokat, látjuk, hogy a török és moszkovita viselet hatása alatt a XVI. században a kaftánszerű hosszú dolmány s a bokáig érő boér-mente a divat, mely a XVII. század elején épen az ellenkezőjére, a kurta, s itt-ott már csáková vágott dolmányra s a panyókára vetett kurta mentére változik által. A hadi viseletben a XVI. században még meg van a könnyű rohamsisak és a sodronypánczéling, de eltűnnek a középkori teljes vértetek, s a XVII. században a török lovasság mintájára a főszerepet a huszárság foglalja el, kerek tollforgós kis nemezkalpagjával, lobogós kópjájával, kaczagányával, szablyájával és tárcsapaizsával. A női viseletben a XVI. században a spanyol kis gallérszerű köntös, s a nyak körül a malomkőforma nagy kerek csipkegallér kezdi kivetkőztetni azt magyar jellegéből. De a XVII. században legyőzi azt a magyar subicza, az ingvallas vállfűző, a fehér csipkekötény s a fejen a gyöngyös süveg és végül a párta- és násfaviselet. Ez utóbbi úgy is viselve, mint nyakba függő ékszer és mint hajnyomtató fejdísz.» (23. l.).

Szendrei művének fő része 512 emlék leírását, és többnyire reprodukcióját is adja. A jelen ismertetésben már kifejtett oknál fogva a sorozat csak a XIII. századdal kezdődik és a XIII.—XV. század is még csak kevés emlékekkel van képviselve. A XIII. századból csak László somogyi ispán lovasképét kapjuk 1236-i pecsétjéről és Opoj bánét 1239-ből. A XIV. századból István erdélyi herczeg képét találjuk. 1351-i lovaspecsétjéről, továbbá Szent György

lovag képét a mártonhelyi falfestményről. Középkori falfestményeinkről bizonyára még gazdag viselettörténeti anyagot lehetne meríteni, ez azonban csak akkor lesz lehetséges, ha azoknak a Műemlékek Országos Bizottsága által előkészített nagy publicatioja megjelenik. E helyen csak azt említem meg, hogy legújabbán a szepesmegyei Vitfalú templomában egy viselettörténeti szempontból is rendkívül érdekes falfestménysorozatot fedeztek föl, a mely Szent László legendáját ábrázolja és a XIV. század végéről vagy a XV. század elejéről való.

A XV. századbeli emlékek sorát a sztrigy-szentgyörgyi templomban levő, 1409-ből keltezett falfestmény nyitja meg, a mely 1743-ban megújítottatott. A közölt reproductió bizony arról tanúskodik, hogy eredeti jellege nagyrészt és éppen a viseletekben elmosódott. Az e századbeli emlékek sorában a legérdekesebb az a történelmi arcképcsarnokban levő festmény, a mely Mátyás király követségének III. Vasziljevics Iván moszkvai orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban való megjelenését ábrázolja és nyilván csak kevésel utóbb készült. A pompás színes reproductiót részletes leírás magyarázza. A XV. századra vonatkozó anyagot még hosszú sorozattal lehetett volna gyarapítani. Hálára kötelezett volna a szerző kivált akkor, ha a kellő hűséggel még nem publicált alakos sírkövek legjellemzőbb példányait fölvette volna. Bő anyagot nyújtanak a falfestmények is. Legalább említést érdemelt volna a gogányváráljai mennyezet néhány, viselettörténeti szempontból még nem méltatott alakja is.

Gazdagabb már a XVI. századra vonatkozó anyag. Itt már rézmetszetek, rézkarcokkal is találkozunk, tehát a sokszorosító művészet olyan termékeivel, a melyek az utolsó századokra nézve mindenféle tekintetben olyan sok fölvilágosítást nyújtanak. A szerző által összeállított sorozat művészet- és művelődéstörténeti szempontból is érdekes. Természetesen még gazdagabb a XVII. század csoportja. Színes másolatban kapjuk meg a Zmesskál-féle berzeviczei epitaphium egy részét (1600-ból), diszes ruhájú alakokkal. A külföldi rézmetszők ez időben már nagy kedvteléssel, egész sorozatokban örökítik meg a magyarországi események színhelyeit és szereplőit. A legnagyobb művészi egyéniség közöttük Stefano della Bella, Callot követője, a kinek rézkarczai igen finomak, festőiek. Ez esetben azt is kimondhatjuk, hogy az egykorú képes ábrázolások megbízhatósága nem áll mindig egyenes arányban azok művészi tökéletességével. Stefano della Bella rézkarczai is sokszor erősen idegenszerűek (l. például a 65. szám alatt reproducált lovasvitét), phantastikusok és maga a rézkarcz technikája sem alkalmas az apró részletek hű ábrázolására. Ezzel szemben igazán elsőrendű viselettörténeti forrás a Nemzeti Múzeum könyvtárában levő képeskönyv, a mely 59, mindenféle társadalmi állású egyént mutat be színes képekben, aprólékosan, magasabb művészi sajátságok nélkül. A kor viseletképei között természetesen a huszárok és kurucok játszá a legfőbb szerepet. Végignézve a Szendrei által nagy szorgalommal összegyűjtött anyagon, megcsudáljuk az idevágó ábrázolások — nagyrészt metszetek és rézkarcok — rendkívüli változatosságát. Hasonló jellegűek a XVIII. századra vonatkozó képek is. Menzel Adolf vízfestményei azonban, bár a legnagyobb gonddal készült reconstitúciók, igazság szerint nem tartoznak az egykorú emlékek soro-

zatába. Néhány XIX. századbeli huszárkép fejezi be az egész gyűjteményt. Hasznos és hálás dolog lett volna legalább egy színes képen különböző Mária Terézia korabeli, a francia háború korából, vagy a szabadságharcot megelőző korból való huszárezredek egyenruháit összeállítani. E tekintetben bőségesen lehetett volna a párisi világkiállítás huszártermének anyagából meríteni.

Szendrei könyve távolról sem oldotta meg azokat a kérdéseket, a melyek a magyar viselet történetéhez fűződnek. Inkább úgy tűnik föl, mint kiegészítése, járuléka Nagy Géza művének. Míg Nagy a viseletünk legrégibb multjára vonatkozó, elsőrangú tudományos jelentőségű kérdésekkel foglalkozik legszivesebben és csak rövidebben tárgyalja az újkor századait, a melyek viselettörténete a fönmaradt emlékek nagy számánál fogva mélyebb problémákat nem rejt magában, Szendrei lehető nagy számmal egyesíti a XVI—XVIII. század emlékeit. Vállalkozása elismerésre méltó, mert tökéletes reproductiókkal helyettesítette a régibb, gyakran épen nem megbízható rajzokat, azonkívül olyan új anyagot gyűjtött össze, a melyből a magyar viselet történetírója kénye-kedve szerint válogathat majd. De — ismételjük — a magyar viselet történeti fejlődésének a titkairól nem lebbentette föl a fátylat.

A gyönyörűen illusztrált kötetet bizonyára nagy haszonnal forgatják majd művészeink is.

Éber László.

SZILÁGY VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Szilágy vármegye törvényszerűségi bizottságának megbízásából írta dr. Petri Mór. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. A kiváló gonddal és tudással megszerkesztett munka hat vaskos kötetből áll. Az I. kötet Kraszna- és Közép-Szolnok vármegyéknek, tulajdonképpen pedig az úgynevezett Partiumnak általános történetét tartalmazza. A II. kötet a várak és Zilah városának részletes történetét adja elő. A III. és IV. kötet a vármegyében létezett és létező helységek részletes történetét, vagyis minden egyes városnak, falúnak a monographiáját foglalja magában. Az V. kötet a családok részletes történetét kezdi meg, mely a VI-ik, utolsó, kötetben nyer befejezést.

Ez alkalommal közelebbről a régészeti műemlékek és leletek érdekelnek bennünket. Itt előre bocsátjuk, hogy Szilágymegye a régi Kraszna- és Közép-Szolnokmegyékből, valamint Kolozs- és Dobokamegyék néhány községéből 1876-ban keletkezett. Nevét pedig mai területének ősi elnevezése után nyerte.

Hogy mily népek laktak a Szilágyságban? ez az — írja Petri Mór — a mi felkelti érdeklődésünket. Ennek bebizonyítására felsorolja mind ama régészeti leleteket, mely a Szilágy vidékén a legkülönbözőbb helyekről napvilágra kerültek. Kezdi a Szilágyság őskorával, és az I. kötet 3. fejezete alatt a 28-ik laptól az 57-ik lapig tárgyalja a honfoglalás előtti korból származó legnevezetesebb emlékeinket.

A Szilágyság őskoráról részletes közlések vannak az I. kötet 28. és következő lapjain. A *kőkorszaki* lelőhelyek közül felemlíti: Zilahot, Szilágycsehet, Szeért, Szilágysomlyót, Tasnádot, Bagost, Ballát, Sámson, Búrgetet és Somlyóujlakot. *Rézkoriak*: Kraszna-Mihályfalva, Somlyóujlak, Magyarkezel, Romlott, Farkasmező. *Bronzkoriak*: Ákos, Kraszna, Magyarcsahol, Mocsolya, Mojgrád,

Oláh-Horvát, Oláhkeczel, Ördögkút, Somály, Érkörös, Hadad, Lele, Náprád Oláhnádasd, Sámson, Érkávás, Magyar-Nagygoroszló, Szilágysomlyó, Kisdierzsida.

Őstelepek voltak: Tasnádon, hol lakásokat találtak, Érkáváson pedig a bronzkori népeknek öntőműhelyük volt, Mojgrádon Gooss hamvas sírokat kutattott át. Hogy Szilágysomlyón szintén lakott az ősember, bizonyítja a számtalan lelet. A kisdierzsidaei Balotadomb is őskori népeinknek tanyája volt.

A halmokról a 35., azután a 493. és következő lapjain találunk említést. A 493—497. lapokon egész tanulmány van a halmokról. A szilágysomlyói tumulusok alatt talán metanasta jazygok aluszsák örök álmukat. A peéri, érhatvani, tasnádszántói, érgirolti, etepusztai halmokat pedig ősmagyarok (pogány-) síroknak tartja (miért?). Az ősmagyar vallásnak emléknymait Szilágysomlyó, Nagymon, Nagymonújfalú, Vérvölgy vidékén kutathatjuk.

Az ősi sánczok a 66., 342. (3. számú jegyzet) és 754. lapokon vannak megjelölve. Nagyderzsida és Felsőszopor között találjuk a «Csörsz-ár»-kot; az érszodorói védőárokra pedig a hagyomány azt tartja, hogy a török területet elválasztotta a fejedelmekétől.

Mojgrádról a 41. s következő lapok beszélnek. A dákok emez erőssége valószínűleg királyi vár volt. A római Porolissumban helyezték el a XIII-ik legiót (gemina), utána pedig az V. legio (macedonica) tartózkodott három nagyobb csappal (ala, cohors). Rómaiak laktak még: Vármezőn, Magyar-egregy (Largiana), Romlott (Certia), Tihó, Bréd, Nyirsid. A tihói porondkő fogadmányi oltár feliratát Torma K. következőleg olvassa: «Silvano Domestico Tavius (vagy Titus Avius) faciendum curavit.» Romlotton egy római sírkövet ástak ki, mely a IX. ú. n. «téli» legióból való százados-é volt.

A bronzleletek tárgyalásánál Petri Mór irodalmi adatok alapján a mojgrádi leletből való ezüst fibulát, ezüst lánczot és Márkaszéken lelt kigyófejű ezüst torquest és ezüst csészét jóhiszeműleg a bronzkorba sorozza. Ismereteink jelen állásánál az ezüst a vaskornak egyik jellegzetes féme. Bronzkori leleteknél sem ezüst, sem pénz, sem felirat nem fordul elő. Minthogy Erdélyben erős keltaság volt, s azt a népnevek után, melyeket Ptolemæus fentartott — tekintettel a szórványosan napvilágot látott kelta leletekre — Hampel nem csudálja, ha a Szilágyságban is jelentkeznek emlékeik. A nagyfalúsi sírhalmok alatt, Torma Károly szerint, metanasta jazygek aluszsák örök álmaikat. Nagyobb tanyáik tehát itt és a szilágysomlyói Magura hegyen kereshetők. Tényleg a letűnő IV. század vége felé «a húnok vezérlete alatt egyesült különböző sarmata és turáni nép az ország keleti részét ellepte.»* De ama körülmény igazolására, hogy a jazygek Szilágysomlyón laktak, a hatvanas években lelt magurai ásatag tárgyak nem alkalmasak, mert, miként néhai Finály Henrik kolozsvári múzeumi őr magát kifejezte: apró, semmitmondó töredékek, és éppen nem ősrégiek.** Helyes azonban szerzőnek Jaáz községünkre vonatkozó amaz ítélete, hogy e név nem a kóborló jazygektől maradt reánk, hanem orosz eredetű (III. kötet, 590. l.). Különben közli Szilágysomlyó térképét a sír-

* Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban 2. l.

** Arch. Ért. 1896. 60. l.

halmokkal, a sírhalmokban talált bronzcsat-, edénytöredékek- és egy veder vasfogójának a rajzát, nemkülönben szemléltetésképpen feltüntet még jazyg harczosokat és jazyg lovasokat is két képben. Magyarország legértékesebb népvándorláskori kincséről szólva, bemutatja a szilágysomlyói első leletből a következő tárgyak képeit: arany díszláncz a rajta lecsüngő gazdasági eszközökkel, ipari szerszámokkal, hadi jellel, arany karperecz vége, aranygyűrű, aranykarika, aranybulla, arany övrészlet, Constantius junior, Valens, háromféle és Gratianus egy arany medaillonja, a második lelet illustratiói: hét különböző aranyfibula, két aranycsésze, egy arany kargyűrű, és utóbbi rajzon belül látható még egy kutyafej, mely talán kéz- vagy nyakperecznek a vége. E két leletről megjegyzi szerző, hogy egykorúak s tulajdonosaikat vizigótoknak (?) lehet tartani. Hogy a Szilágyságban a hontoglaló magyarok előtt avarok is laktak, azt Szikszai után a dunántúli megyék és Szilágymegye helyneveinek összehasonlításából, mint: Somlyó, Badacson, Gyümölcsénes, Nádasd, Szilág, Csány, Lele, Szilvág, Hadad-Györtelek és Somlyó-Györtelek — következteti. Bizonyítékul továbbá felhossa még, hogy Zilah az avar nép nyelvén fegyvert jelent, köralakú erődtímeiket pedig gyűrűknek mondták. Szerinte Győr nevű helyeink is innét eredtek; másrésről az avargyűrűk nyomait Somlyó-Györtelek és Hadad-Györtelek vidékén véli feltalálhatni.

A műemlékekről Bunyitay adatai kibővítve és helyesbítve fordulnak elő. Az I. kötet 581—591. lapjain polemia van Bunyitayval a meszesi monostorról, illetve egész önálló tanulmány e monostorról. Az ákosi, somlyóújlaki egyházakról is vannak új adatok. A kusalyi kolostor és egyházzól írottak sok tekintetben bővítik, módosítják Bunyitay felfogását, mert a Monographiában a kusalyi kolostor alapító levele is be van mutatva. A többi műemlékről is sok az új adat.

Az egyes templomok régi egyházi szerei mindenütt fel vannak sorolva a III. és IV. kötetben az egyes községek történetébe ékelt egyházak történetében. Pl. a III. kötet 673. lapján a kémeri ref. egyház érdekes szent edényei. De mindenütt a községek történetében szent edényekről, régi harangokról, stb., a hol csak valami említésre méltó akadt, bő feljegyzések találhatók. Régi kenderőkről, pl. a IV. kötet 312. lapján van szó. Szilágycsehben és Menyőben a renaissance emlékeiről lásd I. kötet 614. lapját.

Szilág vármegye nevezetesebb középkori műemlékeiről a következő felvételek nyújtanak általános tájékoztatást. A szilágysomlyói róm. kath. gót- és idővel barokk-stilben kiépült egyház. Szóhagyomány szerint az ákosi templomot 1300—1400.(?) években építették; stílje a románkorba helyezi. Hogy mikor épült a románstílusú somlyó-újlaki templom, azt nem tudjuk. Általában azt tartják, hogy az Árpád-házi királyok idejéből való. A kusalyi templomot a késői gót-stil jellegzi, egykor szép vésések ékesítették. Két tornya közül, melyek a szentély felől állottak, jelenleg csak egy van meg. «Mint korai csúcsíves emlék a zilahai egyház (most lebontották, s csak a tornya áll fenn) áll első helyen, melyhez hasonló a krasznai;» ez azonban a zilahinál egy század-

* Legközelebb ezt is lebontják, minthogy térszűke miatt a templom a híveket be nem fogadhatja.

dal későbbi, s rajta a csücsíves építészet a maga teljes szép kifejlődését mutatja. A zilahi egyháznál különösen érdekes az a szőlővenyige-dísz, a mely a déli oldal berostélyozott ablakát köríti. A krasznainál pedig a torony fedele alatt a falakon is túl terjeszkedő gyilkos folyosó. A hadadi egyház a krasznai hatása alatt épült, de sokkal díszesebb. Ablakainak csücsíves díszművei, kőbéletű diadalíve figyelmet érdemelnek. Az ardói egyház a «Hunyadiak» fényes korának alkotása. A nagyfalúsi egyház szentélye késői gót-háló boltozatának zárókövei ragadják meg a figyelmet, az ablakok is szépek; az alattuk levő kis párkány gót elemeket mutat ma is. Az egész vidéket uralja a tasnádi egyház, mely a nagyfalúsira emlékeztet. A tasnádinak főnevezetessége szentélye, hol a boltozat gyámkövei pajzsainak egyikén 1476. szám áll. A címeres pajzs a jobb oldalán levő két polyával mása a budavári Nagy-Boldogasszony egyház tornya ablakában állt paizsnak.*

Egyházakról, monostorokról lévén szó: Bunyitay Vincze a meszesi apátságot a köödi romokban, míg Petri Mór ott az aranyosi vár romjait véli feltalálni. Szilágyi Ferencz és Szikszai Lajos kutatásai alapján Petri Mór nevezett apátság helyéül a Brád és Vártelek közötti tájt jelöli. Állításának támogatására felhossa, hogy a «porta Meszesina», mely Erdélyből Magyarországra a kereskedelemnek és hadaknak országútja, Zilahtól keletre, fél mérföld távolságra esik. Másrésről III. István király a szent Margit monostornak, melyet Álmos herceg a Meszes kapujához alapított, két ízben ú. m.: 1163-ban és 1165-ben kósót adományoz, míg IV. Béla neje, Anna, a Zilah városától járó jövedelemnek ötödrészét adta oda. Utóbbi javadalmazást 1281-ben Erzsébet királyné is helybenhagyja. «Hogy pedig a királynék — írja Petri — említett vámadománya nem a Szilágyságot, az egész vidéket vagy vármegyét illette, mint ezt Bunyitay mondja, azt állítván, hogy ama régi «Zilóc» mai kiejtéssel Szilágy vagy Szilágyság: e mellett a Zilah (Zilóc) névnek a Szilágy mellett való külön élete s eltérő származása bizonyít.** A «monasterii Almi ducis in honorem S. Margarathæ in Meches constructi» helyét tehát Zilah közelében kell keresnünk.

Egyes egyházak felszereléséről, emlékeiről is szól egyet-mást a szerző.

Említésre méltók: Aranyos vár romjai Kööd mellett, Hadad várának kapútornya a XVI. században, a Báthori várkert és vára Szilágysomlyón, Valkó várának romjai. A címerek, díszművek és tárgyak közül nevezetesebbek a: Széchi-czímer 1625-ből, Báthori Zsigmond címere (az aranygyapjasrend 1615-iki albumában), a Drágfi-czímer, a Rátothi-Gyulaffy család eredeti címere, a nagyfalúsi kolostor két sírkő töredéke, Kemény János dísznyerge és díszbuzogánya a XVII. századból, Báthori István díszbuzogánya, kurucz (keresztes) zászlótartó képe Dózsa kereszteseiről való egykorú újságlapról. A goroszlói 62 zászló közül 12-nek mutatja be szerző a rajzát. E zászlókat Mihály vajda küldötte a goroszlói táborból, diadalma jeléül, 1601 aug. 4-én Prágába a császárnak, hol azokat Puchner György, a szász választó-fejedelem egyik mérnökkari tisztje lefestette.

* Dr. Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája 603—4. l.

** Id. mű. 583. l.

A számos illustration kívül a kötetekben még értékes régi oklevelek hasonmásai is találhatók. Említést érdemel továbbá a IV-ik kötetben Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék térképe a Hunyadyak korában, melyet az író útmutatása után készítettek.

Az előttünk fekvő monographiából, mely szerzőnek tíz évi fáradságos és lelkiismeretes munkájának a gyümölcse — kitetszik, hogy dr. Petri Mór nagy munkát végzett. Előszavában írja: «egy nagy tartozást véle leróni születésem földjének . . . . és azon tudattal teszem le tollamat, hogy egész lelkemmel, legteljesebb tudásommal, szeretettel dolgoztam rajta s szolgálatot tettem az én szeretett vármegyémnek.» Hogy mind a mellett csak harmincz lapot szánhatott a szilágyvármegyei régészet méltatására, ennek egyik oka, hogy a vaskos kötetek daczára, melyek mindegyike 800 oldalnál többet számlál, az anyag bőségénél fogva nagyobb tért nem nyithatott. De másrésről mindenütt utal az irodalomra, hol a buvárkodó régész tanulmányait kiegészítheti. Irálya mindenütt szép, világos és magyaros. Fenkölt, nemes szellemének szintén ad kifejezt, hol a multak magasztos emlékei érintik lelkületét. Értékét még becsebbé teszi ama sok sikerült kép, mely a könyvet diszíti. Külső kiállítása is csinos.

Fetzer János Ferencz.

WOSINSKY MÓR: Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművessége. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1904. (166 l. szöveg és CL tábla.)

Olyan ember munkájával állunk szemben, ki ásóval a kezében éles szemmel figyelte meg évtizedeken át a régi időknek a föld méhében rejtett emlékeit, hogy e néma tanúkat megszólaltatván, elénkbe varázsolja a rég letűnt korok összes viszonyait és állapotait; ki nem érte be az önmaga napfényre hozta eredményével, hanem a ki útra kelt és nyakába vevén Európa összes nevezetesebb városait, az ezekben összehalmozott ősi anyagot szemügyre vette, hogy az itt szerzett tapasztalatokkal biztos alapot teremtsen magának további működése számára. Mert hogyan is voltunk ez előtt egy negyed századdal az ősidők tanulmányozásával? Valóban tanácstalanul állottunk és idegenbe kellett fordulnunk szerény kis mécsesünkkel, hogy azt vékonyka lángra gyújtván, ennek remegő fényével belevilágítsunk a régi korok sűrű, sötét homályába. Idegen mankókon indultunk el és vajmi gyakran csalóka lidércz miatt fárasztó, csüggesztő, nagy kerülőket tettünk, hogy majdnem kétségbe esve térjünk vissza, arra a pontra, honnan nagy reménnyel és teli várakozással neki vágunk az imbolygó fénynek. Wosinsky is azok között volt, kik e mankókat elégették és az idegen szemüveget letévék. Természetes, hogy egyszerre nem indult el a gárdista biztos lépésével, itt-ott meg is hibbant a lába, de elvégre fölvergődött az önállóság szabad kitekintéssel szolgáló magaslatára.

Ez önállóság kiváló terméke a fenti című munka. Mindenekelőtt kiméletesen bár, de alaposan végez a német régészeknek a neolith-korú keramikára vonatkozó osztályozásával. Annak idején Klopffleisch nem is álmodta, milyen üszköt dobott ő honfitársai közé, mikor először javasolta a «zsinór» és «szallag»-keramika-féle elnevezések használatát az edények beosztása körül.

Csakhamar akadtak, kiknek kevés volt az egyszerű «szallag» elnevezés és hamarédon megkülönböztették a «Winkel»- és «Bogen»-band diszítő motivumot és mindezek alapján megpróbálkoztak a neolith-idő alkorszakokra való megkülönböztetésével. Egyik szerint a zsinór-, másik szerint a szallag-keramikát illeti meg korra nézve az elsőség és ebből indult meg a nagy tollharcz a neolithikusok között, mely még ma sem érte végét. Igen helyesen jegyzi meg Wosinsky e tekintetben, hogy érthetően osztályozni csak a technika, vagy csak a diszítő motivumok szerint lehet; de ha e kettőt szembe állítjuk, csak zavart okozunk, melyben senki sem ismeri ki magát. Azért azt javasolja, hogy a kőkori keramikát az edénydiszítés technikája alapján osztályozzuk, mely tehát ennek alapján: 1-ször plasztikus, 2-szor mélyített és 3-szor festett keramikára oszlik. Hogy e három diszítési mód minő sorrendben következik egymásután, azt minden országban a leletek állapítják meg.

Valószínűnek látszik, hogy a technikai nehézségek lebírása az agyagművesség fokozatos fejlődéséhez van kötve, e szerint a plasztikus meg mélyített diszítés megelőzi a festett keramikát. A festés két módon történhetik. Színek és betétek alkalmazásával, melyik ezek közül a régibb. Much M. szerint a mészbetét, Wosinsky szerint nálunk Magyarországon a színes festés, e végből hivatkozik a lengyeli telepre, hol a kőkori temetőben bőven fordultak elő a festett edények, de mészbetétes soha sem, míg a bronzkori temetőben sűrűen találta ez utóbbiakat. A lengyeli telepen a kőkori halottakhoz a spirális motivumokban kifejezett festett diszítés annak őshazájából, Kis-Ázsia s a görög szigetcsoportokon át még a kőkorból érkezett; a kizárólagosan csak mértani motivumokból álló mészbetétes diszítés pedig északnyugati irányból a bronzkor végső szakából ért ugyanezen telepre.

Azután a mélyített diszítésű keramikát három alosztályra: 1-ször zsinórbenyomós, 2-szor incrustatio nélküli karczolosra és 3-szor szorosan vett mészbetétesre beosztván, ez utóbbit a lehető legbehatóbban tárgyalja. Wosinsky közbenjárása folytán dr. Wartha Vincze által tett analýsekből kitűnt, hogy a fehér betét nem más, mint *égetett csonthamu*. Ezen kérdés tehát magyar tudós révén alapos megoldást nyert.

A mészbetétes edények rendeltetését illetőleg arra a következtetésre jut, hogy ezek nem mindennapi közhasználatra, hanem azok számára készültek, kiket az ősök fokozottabb szeretettel halmoztak el, s ezek kedves halottaik és gyermekeik valának.

Ezek után áttér művének legfontosabb és legbecsesebb részére, a magyarországi mészbetétes edények lelőhelyeinek tüzetes ismertetésére. Öt typust különböztet meg: 1-ször az erdélyi, 2-szor a boszniai és horvát-szlavon, 3-szor a Dunántúl felső részének és 4-szer a Dunántúl alsó felének typusát, végre 5-ször az aldunai typust.

Fontos az a tény, hogy egész Felső-Magyarországon nem volt a mészbetétes diszítés elterjedve. Mi lehetett az oka?

Az erdélyi, boszniai és horvát-szlavon typus a kőkor végső szakába, a többi a *hosszú* bronzkor második felére esnek.

Művének II. részében a külföld mészbetétes diszítésű agyagművességéről

szól. Pontos áttekintést nyújt az agyagtechnika e különleges ágának elterjedéséről, nagyban emeli értékét e résznek az a körülmény, hogy számos illusztrációval könnyíti meg a tanulmányozást.

A mű végén megismerttet még a vörös színű, a gyanta és az ércberakásos diszítéssel.

Áttérve most a végkövetkeztetésekre, azt látjuk, hogy a Földközi-tenger partvidéke körül terjedt el e diszítési technika, még pedig a *kőkorb*an. Egyiptomot véve föl kiinduló pontul, innen Cyprus és Kréta meg a többi szigetekre került, körülbelül a Kr. e. harmadik évezredben. Innen eddigelé három utat mutatnak ki északra való terjedésének: Románián keresztül Erdélybe a Duna-Tisza közig; Bosznián és Horvát-Szlavonországon keresztül az osztrák cölöpfalvakba és végre Spanyolország déli csúcsától föl Angliáig, hol a bronzkor végéig tartotta fenn magát. Ugyanekkor a Duna völgyének mentén DK-ről ÉNy-ra és Ny-ra egészen a Rajna vidékéig egy másik kőkori kulturáramlat hatolt előre, mely a mészbetétes diszítést nem gyakorolta, hanem edényeit vagy festette, vagy csak karcolta, még pedig nem geometriai mintákkal, hanem indákkal, spirálisokkal és mæanderekkel.

Ily módon magyarázza Wosinsky e két jellegzetes keramika találkozását és elegyedését Közép-Németországban és talán ezáltal véget vet annak a mérges vitának, mely maig is foly a német régészek közt.

Vége szól a mészbetétes edények terjeszkedésének ellenkező irányáról t. i. a délfelé való terjedésről a bronzkor kezdetén. Egyrészt a Rajna felől a Duna mentén Romániáig, másrészt az Elbe, Saale és Odera mentén Szász-Csehországba és Sziléziába hatol. Ezen utóbbi terjedési irány hagyta a legtöbb emléket hátra Magyarországon s a temérdek sok lelőhely mind a bronzkor *fejlett* szakából (még pedig urnatemetőkből) való.

A mint a fősoroltakból látható, szerző nagy munkát végzett, mikor a gölöncsér mesterség ez ágát megismertette velünk és habár egyik-másik irányban nem értek egyet a szerzővel, így pl. nem a DK-ről É-ra való haladással nem, valamint a fordított irányú terjedéssel sem; mert annak a délkeleti kulturcentrumos elméletnek igen gyöngye és mégis szörnyű gyors a lába, másfelől az É-ról D-re való hatolás teoriájába hatalmas szöveget ver bele hazánk egész északi felföldje, mégis nagy nyereségnek tekintem e munkát nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakemberek számára is, mert lelkiismeretesen összefoglalja az egész anyagot és világosan kifejtett nézeteivel nagyban indítja meg a fölvetett kérdések iránti érdeklődést.

Egy-két sajtóhibától, így pl. hogy az I. táblán elmaradt a szövegben hivatolt 7. sz. ábra, könnyen eltekinthet az olvasó.

Bella Lajos.

FÜHRER FÜR SAMMLER UND LIEBHABER stb. Az 1871-ik évben dr. Græsse által kiadott Guide de l'amateur d'objets d'art et de curiosités című munka harmadik kiadása Friedrich Jænnicke átdolgozásában most, jelent meg. A könyv ez úgynevezett Kleinmeisterek művein levő monogramokat s ismertető bélyegeket foglalja magában s Jænnicke azzal öregbítette a munka érdemét, hogy a megbízható mesterjegyek számát tetemesen gyarapí-

totta s az egyes fejezetek előtt az illető műiparág rövid történetét is adja. Becses, a mit a niello-, zománcz-, mozaik- és faintoria-technikáról elmond, reámutat mindezeknek ősi eredetére. A mi multunkra azonban csak itt-ott vet ügyet. Fafaragóink közül felemlíti a pozsonyi születésű Messerschmidet. Lippay Jánosról, az esztergomi érsekről nem szól; de Neuberger Dánielt (1626—1657), a ki valószínűen Lippay mestere volt, említi. Lippay művét a bécsi császári muzeumok őrzik; a tavasz allegoriája ez, viaszból mintázva s rajta: *Geor. Lippay inv.:(enit) et fecit.* A gemmavésők között nem sorolja fel a két magyarországi származású Böhmöt, Dánielt és Jánost. Éremvésőink szerte csak Beheim Bernát, Paolo de Ragusa, a körmöczi Guesz János (1618—1648), Zeggin Pál, Waron Dániel, Beck Fülöp, Boehm Dániel, Fejér (1898), Fürst Móricz, — Pozsonyban született 1782-ben és 1838 óta Philadelphiában él, — Gerl Károly (1889). Óragyártóinkról sem szól, pedig műveik szép sorozatát találhatja a Nemz. Múz.-ban. Ötvöseink közül csak két erdélyi szász, Hann Sebestyén és Harnischter Dániel (1651) találnak előtte kegyelmet s nem ad hírt a francia udvari ötvössé lett Kürmessenger Péterről; városi hitelesítő jeleinket sem említi; felsorolt hitelesítő jelei közül kiemeljük, hogy Verduné szintén a lilium; a szerző valószínűen téved, midőn Hága jeléül a gulyát mondja a strucz helyett; erre mutat legalább a madár csőrében levő patkó. Akár itt, akár a zománcz fejezetében helyet adhatott volna a kassai születésű löcsei mesternek, Szilassy Jánosnak. A miniatörök közt csupán a szlavoniai származású Giulio Clovióról van szó. A magyar műasztalosságról csak általánosságban beszél. Legbővebb a fegyvergyártók sorozata; de nem látszik tudni a különbséget a *büchsenmeister* (ágyúöntő) és *büchsenmacher* (puskaműves) között s ez utóbbiak között hiába keressük a tescheni puskagyártókat, a kiknek művei, a *tessini* pusák, *tesinkák* nálunk közkedveltségre tettek szert s a *nádor Wesselényinek* ott conventió puskacsinálója volt, a mint erről Kassa városához intézett, Murányallyán az 1666-ik év utolsó napján kelt levelében szól ekképen: «Miről supplicajlon előttünk Tessénben lakozó, hozzánk köteles puskacsináló *Klosz Kristoph*, ezen includált supplicatiójából bőven megfogja érteni kegyelmetek. Így értvén azért kegyelmetek a dolgot, egyéb okát, mért köllett a kegyelmetek lakatosinak így megkárosítani nyavalyást s csak in deposito hagyott puskáit hatalmasul megfosztani, nem látjuk az egy irígységnél. Mivel pedig sem árulta, sem el nem adta azon pusákot, az ott való lakatosoknak ez aránt semmi kárt vagy akadékot nem kívánt tenni; kegyelmeteket kérjük, respectálván azt is, hogy *conventió szolgánk és puskaművesünk*, azon erővel elvitt puskáit, ha megvannak, fogyasztás nélkül együl-egyig adassa vissza czéhhez; ha pedig már eladták vagy elidegenítették volna azóta, illendő árát, valamennyire conscientiose bőcsülni fogja, térítesse meg.»

Kemény Lajos.

E. KRAUSE. *Die Werktätigkeit der Vorzeit.* Berlin, 1905. Különnyomat a *Weltall und Menschheit* V. kötetéből.

Az elterjedt német ismeretterjesztő vállalat több ízben közölt már oly tanulmányokat, melyek egy vagy más szempontból az őskori ember életnyilvánulásaival foglalkoztak. A jelen tanulmánynak a technika keletkezésével

foglalkozó kötet bevezetéséül kell szolgálni; ez a feladat és a vállalatban előbb megjelent tanulmányok szűk határt szabnak a szerző elé. Nem nyújthatja teljes képét az őskori ember életének, csupán ipari tevékenységének ismertetését. A kötethez Max von Eyth írt előszót, úgy a szerző, mint az előszó írója síkra szállnak az ellen a fölfogás ellen, mely az életszükségletek által sugalmazott belátást teszi az ember haladásának rugójává; a nélkül azonban, hogy maguk is mentek lennének ezen elmélet hatásától, mely oly tetszetős is az ősember egyes életjelenségeinek magyarázatára. A szerző szerint is az ész az egyedüli tulajdonság, mely az ősembert a testileg jobban fegyverzett állatvilág fölött úrrá teszi. A belátás teszi tudatosan használt fegyverévé az ösztönszerűleg fölragadott követ s ezért az első ember egyszersmind az első technikus. De a tudatosan használt tárgy még nem eszköz, ha annak megmunkálásához az ember hozzá nem járult, hisz ilyen értelemben az állatoknak is volnának eszközeik, ilyen a gorilla botja, a pávián magtörő köve. A tulajdonképeni eszköz az, melyet az ember maga alkot, hogy általa oly erőt kölcsönözzön kezének, a milyennel az nem bír; kezdetben ő is csak a természettől alkotott, céljaira alkalmasnak látszó követ használja, ilyenek azonban nem mindig vannak kéznél, így megtanulja, hogy egyes alkalmatlan részek eltávolításával kevésbé megfelelőeknek is adhat célszerű, kézbeillő alakot. Ezek az ú. n. eolithek, melyek csupán a természetadta formák javításával készültek s nem az ember szabta meg alakjukat. Szerző behatón foglalkozik azzal, miként lehet az emberi kéz ezen legelső nyomait megkülönböztetni azoktól az elváltozásoktól, melyeket némelykor hőhatások idézhetnek elő a köveken. Majd áttér a kőnek pattingatás útján való földolgozására s a palæolith-kor eszközeivel ismertet meg. Ezeken már fölismerhető, miként törekedett az ősember különböző céljainak megfelelő különböző formákat létrehozni. Hogy a neolith kor kiváló fontosságú eszközéhez a nyélre való fejszéhez mint jutott el, azt nem tudjuk, mert hiszen egyáltalán nem ismerjük még az átmenetet a palæolith-korból a neolith korba. Látszólag áthidalhatlan űr választja el ezeket egymástól. Hogy Európa ős népessége maga hozhatta létre — hosszú belátási processus következményekép — az imént említett kiválóan célszerű alakot, arra az ú. n. chelles-i fejsze az egyetlen nyom, melyet csupán nyélbefoglaltan lehet a használatban elképzelni. Ettől az alaktól már csak egy kis lépés választja el a neolithkori fejszét. A kő csiszolásának, fúrásának módjaival ismerkedünk meg ezután, majd pedig azzal a szereppel, melyet a fa és csont játszott az őskori ember háztartásában, főleg a halászat és vadászat céljaira való alkalmazásban. Rövid foglalatóját adja itt a szerző annak az anyagnak, melyet behatóbban is feldolgozott, «Vorgeschichtliche Fischereigeräthe» című művében. Ebben a művében azonban összehasonlító anyagul oly nagy számú analógiát gyűjtött össze a ma is természeti állapotban élő népek halászeszközeiből, hogy könyve inkább ethnographiai érdekűvé vált. Ezt az összehasonlító módszert különben jelen művében is mindenütt alkalmazza, még legkevésbé az őskori építkezések ismertetésénél, ezeknek egykori képét inkább a czölöpépítmények és egyéb őskori lakótelepek helyén végzett kutatások eredményéből és a kunyhókat ábrázoló urnák útmutatásai nyomán kísérti meg helyreállítani. A megalithicus

emlékek kérdése már kevésbé érdekelte, pedig hogy ez a kérdés épen technikai szempontból is sok érdekeset nyújthat, az az összefoglalás is mutatja, melyet a hírneves francia építészeti író A. Choisy (*Histoire de l'architecture* I. 1—7.) szentelt ezeknek az emlékeknek.

Általában azt róhatjuk föl hibájául a szerzőnek, hogy míg egyes, őt kiválóan érdeklő kérdéseknek messze menő alapos figyelmet szentelt, más, nem kevésbé fontos tevékenységi ágak amazoknak rovására meg nem érdemelt mellőzésben részesülnek. Nem az őskor művészi és díszítő tevékenységét értem, melyeket már más helyen méltatott a vállalat, mert még ezeknél is mostohább elbánásban részesült az őskori közlekedés és szállítás kérdése, erről egy-két csinos rajzon kívül alig találunk a tanulmányban valamit.

Az agyagipari művek előállításának ismertetésénél ismét előtérbe nyomulnak a természeti állapotban élő népek életéből vett analógiák, úgyszintén a tűzgerjesztés, táplálkozás és ruházódással kapcsolatos emberi tevékenység ismertetésénél is. A fémek első föllépéséről s azok használatának elterjedéséről fölláttott különböző elméleteket s azok kezdetleges földolgozásmódjainak ismertetése zárja be a tanulmányt, mely nem csupán a nagyközönséget, melynek számára készült, elégítheti ki az őskulturának — egyoldalú megvilágítása mellett is — érdekes bemutatásával, de azoknak is, kik az ember multja iránt komolyan érdeklődnek, hasznos szolgálatot tett az egyes őskori tevékenységi ágakra vonatkozólag eddig végzett kutatások eredményének rövid, szabatos összefoglalásával.

Dr. Márton Lajos.

Dr. RÉCSEY VIKTOR: *Keresztény templomépítés az ókorban*. A legújabb kutatások nyomán írta —. Tizenkilencz képpel. 8-r. Budapest, a Stephaneum nyomása. A művészettörténetnek az a korszaka, a mely időszámításunk első fél évezredét foglalja magában, legújabbban igen fontos szerepet játszik a tudományos irodalomban. Az antik művészet utolsó phasisa és a keresztény művészet kezdete olyan kérdéseket tűznek a kutatók elé, a melyek megoldása csak az emlékek eddig elhanyagolt csoportjainak tekintetbevételével és részben új módszerrel remélhető. Specialis könyvek és a legkülönbébb folyóiratokban elszórt dolgozatok hosszú sora megfeszített, szinte türelmetlen tevékenységről tanúskodik. «A késő antik művészet lényegének megértése olyan föladat, a mely tudományunk legfontosabb és legdöntőbb föadatai közé tartozik.»*

Az ó-keresztény építészet körül csoportosul a fölmerült problémák nagy része. Az ó-keresztény építészet mivoltát, eredetét és történeti jelentőségét már hatalmasra növekedett irodalom tárgyalja. Ez irodalom eredményeit «a legújabb kutatások nyomán» összefoglaló módon ismertetni, bizonyára érdemes és épen nem könnyű vállalkozás. Ilyet ígér a szerző könyvének címe.

A könyv fölületes átlapozásakor a szöveg alatti jegyzetek, idézetek, címek nagy tömegéből azt következtethetjük, hogy szerzője nagyon tágkörű irodalmi ismeretekkel rendelkezik. Előszavának első mondatában a szerző kijelenti ugyan, hogy a «kényes bazilika-kérdést» teljesen mellőzi, de ugyancsak az elő-

* Schmarsow, Grundbegriffe der Kunstwissenschaft, Leipzig-Berlin, 1905, IV. 1.

szóban röviden ismerteti azokat a véleményeket, a melyek e kérdés körül fölmerültek. Igaz, hogy Dehio és Bezold ismeretes művének idézésekor az antik ház atriumáról és peristylumáról mint teremről (!) szól, de ez tollhiba is lehet. Igaz, hogy Strzygowskiról csak általánosságban említi meg, hogy «az ő éles ítéletével szintén szigorú megkülönböztetéseket tesz a kérdés tisztázására nézve», de hiszen a könyv folyamán Strzygowskit még többször is idézi.

Midőn Récsey művét először átlapoztam, föltűnt, hogy a sok idézet között nem találkozom egy, különösen német katolikus theologusok körében nagyon elterjedt, ügyesen megírt könyvecske címével, a mely tartalmánál, irányánál fogva a szerzőnek hasznára lehetett volna. A könyv szerzője J. P. Kirsch, freiburgi egyetemi tanár, czíme: «Die christlichen Cultusgebäude im Alterthum.» A Görres-társaság kiadványainak sorozatában jelent meg Kölnben, 1893-ban. A könyv már címénél fogva is önként kínálkozik arra, hogy Récseyével összehasonlítsuk és talán ez összevetésből is megállapítsuk, mennyire megnőtt az idevágó tudományos irodalom tíz év óta. A két könyv összehasonlításából azonban — fájdalom — más derül ki.

Récsey tudatosan hallgatja el Kirsch könyvének a czímét, mert munkája nem egyéb amannak gyarló fordításánál. Récsey irodalmi tájékozottsága, a melyet annyira fitogtat, nem az övé, hanem Kirsché. Récsey lelkiismeretesen (!) közli Kirsch könyvének forrásait, de a maga egyetlen forrását nem nevezi meg.

Az irodalmi eltulajdonítás vádját úgy szokták megindokolni, hogy kéthasábosan közlik a párhuzamos helyeket. A szóban levő *nyers plagium* esetében ez lehetetlen, hiszen egy egész könyv eltulajdonításáról van szó. Récsey módszerének illusztrálására azonban szükséges, hogy a két műnek legalább előszavát közöljem az említett módon. Récsey ugyanis még az előszót is, a mely minden szerző legsubjectivebb nyilatkozata szokott lenni, idegen forrásból meríti.

KIRSCH :

Die vorliegende Schrift hat den Zweck, die zahlreichen Einzeluntersuchungen über die altchristlichen Kultusgebäude, welche in den letzten Jahren veröffentlicht wurden, für einen größern Leserkreis in eine zusammenfassende Darstellung zu bringen. Unter Kultusgebäuden verstehe ich diejenigen Räume, in welchen die eigentliche Liturgie, das eucharistische Opfer, gefeiert wurde. Ich legte bei der Darstellung das Hauptgewicht auf die geschichtliche und liturgische Entwicklung, wie sie uns durch die Quellen und die Monumente vor Augen geführt wird, ohne ausföhrlich die Frage über den Ursprung der altchristlichen Basilika nach der architektonischen Seite zu untersuchen. Letztere ist von verschiedenen Seiten in der jüngsten Zeit behandelt und in eben so verschiedener Weise gelöst worden.¹ Richter sieht in den Arcofolien der Katakomben und den Sälen für die liturgischen Versammlungen der vorconstan-

RÉCSEY :

Elöre kell bocsátanom, hogy a kényes bazilika-kérdést teljesen mellőzöm. Czélom a keresztény templomok ó-kori fejlődését vázolni, tekintet nélkül arra, vajjon a bazilika-kérdés melyik álláspontját foglalja el az ember[?!]

Richter a catacombák és a magánbazilikák [!!] arcosoliumaiban látja azokat az elemeket, melyek fejlődésével a keresztény bazilika keletkezett.¹ Kraus azt a véleményt képviseli, hogy Nagy Konstantin idejében két tényezöből épült ki a keresztény bazilika; egyrészt a cella cimenterialis apsisából [!!], másrészt a római házak háromhajós csarnokából.² [!!]

Dehio és Bezold nagy művében azt a nézetet olvassuk, hogy az antik ház-

tinischen Basilika die Elemente, aus welchen, durch Vergrößerung der Proportionen, die Basilika in der constantinischen Zeit entstanden sei.² Kraus vertritt die Ansicht, die christliche Basilika sei im Zeitalter Constantin's durch das Zusammentreten zweier Factoren entstanden, einmal der in einer oder drei Apsiden ausladenden Cella cimiterialis, und zweitens der großen dreischiffigen Halle, sei es der forense, sei es der Privatbasilika.³ In dem großen Werke von Dehio und von Bezold⁴ heißt es darüber: «Im antiken, bürgerlichen Haus, nicht ausgenommen das reiche und stattliche, gab es regelmäßig nur einen einzigen geschlossenen Raum von ausreichendem Umfange für eine gottesdienstliche Versammlung: das ist das Atrium, bezw. — in den Ländern griechischer Sitte — das Peristyl. Vergleichen wir den Grundriß des Atriums, zumal des in der Kaiserzeit am meisten gebräuchlichen Säulenastriums mit dem der Kirchenbasilika, so fällt, trotz der hier gewaltig angewachsenen Dimensionen, in der That die Übereinstimmung der Raumgestaltung ohne Weiteres ins Auge, und wir erkennen zugleich, wie die äußere Anordnung des Gottesdienstes in der antiken häuslichen Sitte ihre Wurzel hat» (S. 70). Lange⁵ stellt hingegen jeden Zusammenhang zwischen Haus- und Kirchenbau in Abrede. In den drei ersten Jahrhunderten sollen den Gemeinden zu ihren gottesdienstlichen Versammlungen bloß einschiffige Bauten gedient haben; von der constantinischen Zeit an jedoch habe sich das Bedürfnis größerer Bauten herausgestellt, welche nach dem in der profanen Architektur schon lange und reichlich verwendeten basilikalen Schema errichtet wurden. Nach Holzinger⁶ hat sich der Kirchenbau bereits vor Konstantin in selbständigen Bauten entwickelt, und zwar bereits auf basilikaler Grundlage. Das sogenannte basilikale Schema ist nicht in einer bestimmten Art von Bauten, sondern nur als Gattung vorbildlich für die Kirchenbauten geworden. Die Verbreitung des Schemas war viel zu groß, die Arten seiner Verwendung viel zu mannigfaltig, als daß wir für die Verwendung desselben im Kirchenbau ein bestimmtes antikes Vorbild suchen müßten. Crostarosa⁷ stellt als Anlage, aus der sich die Basilika entwickelte, die großen Säle des römischen Privathauses fest. . .

Obwohl der Ursprung der christlichen Basilika nicht ausführlich und ex professo be-

ban csak egy termet (!) találunk, mely az istentiszteleti céloknak megfelelt és ez az atrium vagy a görög hatás alatti építkezéseknél a peristylum. Ha a császárság nagy, oszlopos atriumait tekintjük, azonnal szembeszökő, hogy a keresztény bazilikán külső elrendezése (??) ebben találta gyökerét.³

Lange továbbá minden összefüggést kétségbe von az antik ház és ó-keresztény bazilika között.⁴

Holtzinger szerint már Nagy Konstantin előtt önálló építkezési szerkezetben keletkezett az egyházi építkezés és az úgynevezett bazilikális schemának az antik építkezésben nincsen mintaképe⁵ [!!!]

Crostarosa a keresztény bazilika eredetét a római magánpaloták nagytermeire vezeti vissza.⁶

Legújabbban Grisar szólt hozzá a kérdéshez, a ki keveréknek tartja a római palota-bazilika és későbbi építkezési tökéletesítésekből.⁷ Strzykowski az ő éles ítéletével szintén szigorú megkülönböztetéseket tesz a kérdés tisztázására nézve.⁸

Hazánkban Pasteiner Gyula álláspontját ezen mondásába foglalhatjuk össze, hogy: «A bazilika elnevezésére valószínűleg az szolgált okul, hogy a templom a megnagyobbításnál a magasabb közép- és az alacsonyabb oldalhajók által alakra nézve hasonlóvá lett a római forumok bazilikáihoz».⁹

Ha tehát ezen kis tanulmányban ex professo nem terjeszkedem is ki a bazilika-kérdés tárgyalására, a figyelmes olvasó sok olyan részletet fog találni benne, a mi a kérdés földerítésére alkalmas.¹⁰

handelt wird, dürften doch die folgenden Ausführungen vielleicht zur Klärung der Frage in etwa beitragen.

¹ Für die ältere Litteratur sei verwiesen auf den Artikel «Basilika» von Kraus in der Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer, I. S. 109 ff.

² J. P. Richter. Der Ursprung der abendländischen Kirchengebäude nach neuen Entdeckungen kritisch erläutert. Wien, 1878.

³ Real-Enc. der christlichen Alterthümer, I. S. 119.

⁴ Dehio-Bezold, Die kirchliche Baukunst des Abendlandes. Stuttgart. 1884 ff.

⁵ Haus und Halle, Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und der Basilika. Leipzig, 1885.

⁶ Kunsthistorische Studien. Tübingen, 1886, S. 1. ff. — Die christliche Basilika in ihrer Entwicklung und Beziehung zur Antike. Oldenburg, 1883.

⁷ Le basiliche cristiane. Dissertazioni lette nell' Accademia Port. die archeologia. Roma 1892.

Régóta foglalkozom ezen tárggyal, de csak most nyílt alkalmam [?] egy részét közzétenni [!!!].

¹ Richter, «Der Ursprung der abendländischen Kirchengebäude nach neuen Entdeckungen kritisch erläutert.» Wien, 1878.

² «Real-Encycl. der christl. Alterthümer», I. 119. l. és újabban «Gesch. der christl. Kunst», 1895—96. I. 279.

³ Die kirchliche Baukunst d. Abendlandes. Stuttgart, 1884.

⁴ «Haus und Halle, Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und d. Basilika.» Leipzig, 1885.

⁵ «Die christl. Basilika in ihrer Entwicklung und Beziehung zur Antike» Oldenburg 1883. — Kunsthistor. Studien, 1886.

⁶ Le basiliche cristiane. Roma, 1892.

⁷ Grisar Hartman, «Rom beim Ausgang d. antiken Welt.» Freiburg, 1901, 249. Récsey tévesen reprodukálja Grisar véleményét.

⁸ Strzygowski, «Orient oder Rom. Beiträge zur Geschichte der spätantiken u. frühchristlichen Kunst.» Leipzig, 1901.

⁹ Pasteiner Gyula, «A művészetek története». Budapest, 1885. 101. l.

¹⁰ Figyelemreméltó az önértet fokozott kifejezése Kirsch-sel szemben!

A bemutatott két előszóból Récsey eljárása eléggé kiváláglik. Fordít, önkényesen kihagy egyes részeket és önkéntelenül elferdít egyes helyeket, a melyeket nem ért meg. A legföltűnőbb a félreértés a Holtzinger-féle idézetben, a hol az eredetivel homlokegyenest ellenkező véleményt tulajdonít a szerzőnek. A Dehio és Bezold-féle idézet teljesen értelmetlen. Különben fölösleges is a részletes elemzés, mert a ki azt sem tudja, mi az arcosolium, cella cimiterialis, atrium és peristylum, annak egyáltalán nincs joga ókeresztény építészet-ről beszélni.

Az előszó mintájára készült az egész könyv. Nem tartom érdemesnek, hogy részletesen foglalkozzam vele, inkább csak némely feltűnő, olykor igazán mulatságos baklövésre mutatok rá. Az egész könyv képtelenül naiv átdolgozás. Récsey sokszor igen lényeges részeket egyszerűen kihagy, úgy hogy szövege — összefüggés híján — egészen értelmetlen. Olyan részt azonban sohasem hagy ki, a hol szöveg alatt idézheti a fölhasznált forrásokat. Jellemző az is, hogy egyes, szolgálai módon lefordított mondatokat néhány szó kihagyásával egészen elferdít.

Récsey könyvének első része: «A Nagy Konstantin előtti időszak templomai», illetőleg «A legrégebbi keresztény templomok fejlődése» című 1. fejezet (5—16. ll.) Kirsch «Die Kirchengebäude in der vorconstantinischen Epoche» című első fejezetének (1—18. ll.) a rövidített fordítása. A 2. fejezet: «Régi írók a Konstantin előtti ker. templomokról» (16—26. ll.) kiváltságos helyet foglal el. Kirsch művében nem találkozunk vele! Ez intermezzoszerű részben

a szerző nem akarja az eredetiség illúzióját föntartani, hanem bevallja, hogy idéz. Az egész fejezetet Kirschnek egy második dolgozata szolgáltatja,* a melyben az első századok keresztény istentiszteleti helyeire vonatkozó írott adatok vannak nagy szorgalommal összegyűjtve.

A «Konstantin előtti kor temető-templomai» című fejezet (26—34. ll.) megfelel Kirsch «Die Cömeterialkirchen in der vorconstantinischen Zeit» című fejezetének (19—27. ll.). E fejezet értelme, a szószerinti fordítás dacára, homályos, mert Récsey nem is veszi észre, hogy a következtetlen kihagyások következtében össze-vissza beszél földalatti és földfeletti temető-kápolnákról.

Kirsch könyvének 3. fejezetét («Die Stadtkirchen vor der Zeit Constantin's des Grossen bis zum Schlusse des christlichen Alterthums» 27—44. ll.) Récsey három szakaszra osztja föl (35—50. ll.). Ez a rész, a mely tárgyánál fogva oly fontos, bővelkedik a fonáságokban, a melyek nemcsak Récsey eljárását jellemzik, hanem egyúttal mulatságosak is, azért néhányat bemutatok közülök.

A Szent sír templomáról van szó. «A nagyszerű építkezés a Golgothán, Krisztus szenvedésének és föltámadásának helyén, három különböző templommal körülvette a föltámadás (anastasis) templomát, melyben a szent sír volt elhelyezve.» (36. l.). Én Kirsch megfelelő helyét (29. l.) így fordítom: «A nagyszerű épületsorozat a Golgothadombon, az Üdvözítő kinszenvedésének és dicsőséges föltámadásának helyén, a mely három különböző szentélyből állott, első-sorban a föltámadás (anastasis) templomát foglalta magában [umfasste], a melyben a szent sír volt.» A figyelmes olvasó észreveszi a különbséget. Kirsch természetesen még az épületsorozat másik két tagját is megemlíti. Récseynek erre nincs szüksége: ő egy mondatban négy templommal végzett!

A tyrusi basilika leírásából:

KIRSCH. (31. l.)

«... Ein mit einer Mauer umgebener Hof umgab das Ganze; in demselben lagen mehrere Nebenräume (oeci, exedrae), welche gewiß, zum Theile wenigstens, durch Thüren von der Kirche aus zugänglich waren, da in ihnen offenbar die zum h. Opfer nothwendigen liturgischen Gegenstände aufbewahrt wurden...» (Hét sorral lejjebb, Kirsch idéz a konstantinápolyi Apostol templom Eusebius-féle leírásából): «In den Hallen entlang lagen Prachträume für den Kaiser, Bäder und Erholungsorte, sowie viele andere Räume, für die Wächter dieses Ortes sorgfältig hergerichtet.»

RÉCSEY (37. l.):

«Fallal kerített udvar foglalta be az egész területet. Ebben volt még több melléképület (oeci, exedrae), melyekből bizonyára szintén be lehetett menni a templomba és a melyekben valószínűleg az áldozathoz szükséges liturgiai edények voltak elhelyezve. Az oszlopcsarnokok mellett dísztermek voltak a császár számára, fürdők és más helyiségek a bazilika őrei számára.»

Récsey egész mechanikusan kihagyja a német szöveg hét sorát és észre sem veszi, hogy leírásának vége nem Tyrusra, hanem Konstantinápolyra vonatkozik.

* Die christlichen Cultusgebäude in der vorconstantinischen Zeit. Festschrift des deutschen Campo Santo, 1895. 6. köv. ll.

38. l.: «... a középhajó utolsó oszlopai pillérekkel voltak az apsishoz erősítve.» Kirsch (32. l.): «... die letzten Säulen waren... mit je zwei Pfeilern verbunden.» Ha Récsey egy pillantásra méltatta volna azt az alaprajzot, a melyet a többi kép között Kirsch művéből — természetesen a forrás megnevezése nélkül — átvett, tudhatná, hogy nem lehet erősítésről szó, hanem oszlopokról és pilléerekről, a melyeket fölül egyenes architrav vagy ív kötött össze.

39. l.: «... négyszögletes, tuffából készült falai...» Kirsch (33. l.): «... Bauten in Tuffquaderu...»

40. l.: «A mai Lateran nem más, mint ennek a bazilikának megnagyobított temploma.» Itt már fölösleges is Kirschet idézni.

46. l.: «A pápa ott egy háromhajós, kettős narthexxal ellátott basilikát építtetett, melynek apsisa mögött a *melléképületek jóval magasabbra* nyultak föl a többi épületrészeknél.» Kirsch (40. l.): «Der Papst ließ dort eine dreischiffige, mit doppeltem Kartheg und über die Seitenmäuern hinausragenden Nebenräumen hinter der Apsis versehene Basilika errichten...» Itt is fölösleges minden commentar.

E fontos, oly nagy szakértelemmel és gonddal lefordított rész után Récsey érdeklődése hanyatlik. Kirsch könyvének hátralevő részeit már csak rhapsodikusán fordítja, az utolsó fejezetet pedig, a mely a keresztény templomok be rendezéséről szól, egészen elhagyja. De azért az utolsó rendszertelen szemelvényekben is vannak csudabogarak. Például 54. l.: «A circus falait lehordták és a halomba nagy mélyedést tettek.»

A cœmeterialis templomépítés tárgyalásakor a szerző — természetesen teljesen Kirschet követve — leírja a manastirinei coemeteriumot. E leíráshoz fűzött jegyzetben (51. l.) ezt mondja: «Első helyen említettem ezt a telepet, mivel leginkább szemlélteti a földfölötti cœmeterialis basilikák építését, másrészt a congressus után *Bulic* vezetése mellett a helyszínén magam is bejártam a nagyfontosságú ásátás egész területét.» E nyilatkozatával Récsey átlépi azt a határt, a mely a nevetségest a fönségestől elválasztja...

A szerző még sok más, személyes ízű jegyzetben adja elő congressusokon viselt dolgait. Úgy látszik, ez az elem képviseli a könyvben a «legújabb kutatásokat.»

A szóban levő nyomtatvány, a mely a 29. helyen áll dr. Récsey Viktor önálló kiadványainak a borítékon pompázó lajstromában, csak arra alkalmas, hogy megmételyezze annak az elméjét, a ki bizakodva okulást keresne benne.

Éber László.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 26-án d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünidők után első rendes haviülését. Jelen voltak: dr. Thaly Kálmán, Téglás Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp igazgatóválasztmányi tagok, dr. Hekler Antal és tíz más hallgató. Az elnökök távollétében, felkérésre, mint legidősebb örökös választmányi tag, dr. Thaly Kálmán elnökölt. *Kemény Lajos* első értekezését: Műtörténeti adatok Kassa város multjából, *Supka Géza* olvasta föl. Ezután *dr. Márton Lajos* mutatta be érdekes fejtegetések kíséretében a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében levő őskori bronz madáralakokat. *Titkár* a pénztárnok havi kimutatását olvasta fel, mely tudomásul vétetvén; miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Gerecze Péter* és *Kunvári Fülöp* választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 31-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Nagy Géza és Téglás Gábor igazgató választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Möller István, Gyalus László, Csányi Károly, Sztehló Ottó, Passuth Ödön és tíz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *Supka Géza* olvasta föl *Riegl Alois* emlékezete című értekezését, majd *Gróh István* az őralja-boldogfalvi ref. templom középkori falképeinek általa készített művészi másolatait mutatta be és ősmertette. Ez utóbbi értekezéshez hozzászóltak dr. Szendrei János, Nagy Géza és Halaváts Gyula. Végül a társulat Gróh Istvánnak nagybecsű fölvételeiért és előadásáért elismerését és köszönetét nyilvánította. Titkár hivatalos jelentései folyamán *Kandra Kabos*, *Ráth György* és *Szumrák Pál* igazgató választmányi tagok elhalálozását jelenti be, kik mindannyian irodalmilag is művelték szaktudományunkat. A társulat emlékezetüket jegyzőkönyvileg örökíti meg.

Titkár előterjesztésére rendes tagokul megválasztattak *dr. Hekler Antal* és *Passuth Ödön*.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *Kunvári Fülöp* igazgató választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János,*
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 28-án, d. u. 5 órakor tartotta rendes heti ülését a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében. — Jelen voltak báró Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt: dr. Boncz Ödön, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Huszka József, dr. Kammerer Ernő, Kunvári Fülöp, dr. báró Nyáry Albert, dr. Réthy

László és Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Gróh István, Csányi Károly és nyolcz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván *dr. Czakó Elemér*, Kolozsvári Márton és György művészete czímen értekezett, majd *Szönyi László* olvasta fel a XIV. századi magyarországi papírvízjegyekről szóló tanulmányát, számos rajz bemutatása mellett. *Dr. Szendrei János* méltatta Szönyi munkálatának nagy jelentőségét, úgy kulturtörténeti, mint különösen a hazai heraldika szempontjából. Kiváncsnak tartja, hogy Szönyi tanulmányait, mely már a XIV. századra 1500 vízjegyet eredményezett, a következő századok anyagára nézve is folytassa. *Dr. Czakó Elemér* kéri, hogy a mennyiben Szönyi dolgozatát közzétenni óhajtaná, azt a társulat támogassa. A választmány elvileg hozzájárul s a kérdéssel akkor fog foglalkozni, ha Szönyi úr munkálatával elkészül. Titkár bejelentí, hogy *dr. Szenger Ede* hagyatékából 400 korona befolyt és mint alapítvány tőkésítettett, továbbá, hogy *Glück Frigyes* úr, Kunvári Fülöp választmányi tag közvetítésével, 200 koronával alapítótagul belépett. Végül fölolvassa a mult havi pénztári kimutatást. A választmány ezen jelentéseket jóváhagyólag tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére még *dr. Boncz Ödön* és *Vásárhelyi Géza* igazgató választmányi tagokat kérven föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A BARCZIKAI LELET. A borsod—miskolczi múzeum régiségtára a folyó év augusztus havában az itt leírt leletet szerezte meg, a mely a Borsod vármegye felső részén — a Sajó völgyében — fekvő *Barczika* községből került elő. Az a vidék — bár szórványos leletekben — már eddig is sok őskori régiséget adott, s a mostani lelet is csak egy megerősítő adat azon nézetünkhöz, hogy az őskorban sűrűn lakott hely lehetett. A lelet körülményeit illetőleg bővebb tudomásunk nincsen.

A 24 darabból álló leletben volt 1., mellboglár $6\frac{1}{4}$ cm. átmérőjű lapos, tálalakú, anyaga bronz, kívül aranylemezzel borítva. Szélén két lyukkal, mely a felfűzhetésre szolgált. Az aranylemez egy helyen felhasadt. 2—5., aranydrótok, vagy mint nyersanyag, vagy ékszer gyanánt szerepeltek. 6., bronz öntőrög, hosszú rúd alakú. 30 cm. hosszú. Eltört. 7., karvédó tekeres, háromélű bronzhuzalból, végén korongtekerceses tárcsa. Teljesen ép, 32 cm. hosszú, nyílása 9 és 6 cm. A tárcsa $4\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű. 8., ugyanolyannak töredéke, 22 cm. 9—10., ugyanolyannak töredéke 10 cm. 11—12., ugyanolyannak töredéke tárcsával. 10 és 7 cm. méretűek. 13., ugyanolyannak kisdarabja, $6\frac{1}{2}$ cm. Négytekerületű. A bronzhuzal és bevágásokkal diszes. 14—15., vékonyabb bronzhuzalból készült hengertekercsek. 4—5 cm. Az átmérőjük $4\frac{1}{2}$ cm. 16—18., még kisebb hengertekercsek, vékony bronzhuzalból. $3\frac{1}{2}$ és $5\frac{1}{2}$ cm. hosszúak és $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjűek. 19—20. gyűrűk, bronzhuzalból készített hengertekercsek, korongtekerccsel. $7\frac{1}{2}$ —6 cm. méretben. 21—22., karvédók alsó részei tárcsával, 6— $6\frac{1}{2}$ cm. 23—24., hosszú bronztüsk (Pulszky: Magyarország Archaeológiája, I. k. LXI. tábla) felül lapos tálalakú koronggal, alatta a tű testen kis füllel. Összegörbítettek. Mostani állapotukban az egyik 32 cm., a másik 17 cm. hosszúak, kiterítve 41, illetve $25\frac{1}{2}$ cm. méretűek lennének. Az egyik tört példány. A korongok átmérője $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ cm.

Leszih Andor,
a miskolczi múzeum őre.

